LYDIA E. WINKEL

Geheel herzien door

Drs. HANS DE VRIES

DE ONDERGRONDSE PERS 1940–1945

VEEN, UITGEVERS

Eerder verschenen 's-Gravenhage, 1954

Omslagontwerp Nico Richter

ISBN 90 218 3746 3

'Wat is toch die geheimzinnige kracht die al die mannen en vrouwen en soms kinderen overal in Europa geheime krantjes doet schrijven, drukken, verspreiden; die hen ondanks schrikbewind de waarheid doet blijven verkondigen en de vrijheid doet prediken? Zij willen slechts in anderen iets ontsteken van het vuur, dat in hen zelven brandt, vurige liefde tot hun land en hun onweerstaanbare drang naar vrijheid.'

'De Rotterdammer' (H.J. van den Broek) voor Radio Oranje, 3 februari 1943

Landgenooten,

Reeds dikwijls heb ik mij door de radio tot U gericht, en nu ik in deze buitengewone tijden de gelegenheid krijg met U in contact te treden, door middel van de geheime pers, wil ik dat buitengewone middel niet ongebruikt laten, want alles wat tot versterking van onze eenheid kan dienen moet worden gebruikt.

Ik zie hoe gij in deze moeilijke dagen leeft en strijdt uit de woorden van Uw dappere ondergrondsche pers en uit andere documenten, maar nog beter kan ik U volgen door het levend woord waarmede de overgekomen Engelandvaarders getuigen van Uw lijden en Uw strijden, van de hoop die in U leeft; maar bovenal getuigen zij van Uw onwrikbaar geloof in de overwinning dat Uw moed en Uw wilskracht om in voorspoed en tegenspoed vol te houden, schraagt en draagt. Weet dat gij daarbij niet alleen staat. Wij strijden schouder aan schouder voor dezelfde zaak, de zaak der waarheid en gerechtigheid, de zaak der bevrijding, strijden voor het frissche jonge Nederland dat moet voortkomen uit dezen oorlog, waarvan gij thans de ellende en het lijden gevoelt, maar dat eens met Gods hulp zal komen.

Wilhelmina

Brief door koningin Wilhelmina in de lente van 1944 in Londen geschreven, als cliché per koerier naar het bezette gebied gebracht en daar in de voornaamste ondergrondse bladen afgedrukt.

VOORWOORD

De ondergrondse pers heeft in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog, zowel in het totale beeld van het verzet als naar omvang, frequentie en betekenis, een belangrijkere rol gespeeld dan in alle andere door de nazi's bezette gebieden. Dat deze rol van grote historische waarde was, werd al in 1943, midden in de bezettingstijd, beseft door professor N.W. Posthumus, na de bevrijding de eerste voorzitter van het Directorium van het - ook op zijn initiatief gestichte - Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. Met enkele medewerkers slaagde hij er in al voor de bevrijding vrijwel complete series van de voornaamste landelijk verspreide illegale bladen bijeen te brengen.

Het Instituut zette dit werk met kracht voort. Door middel van oproepen via de radio en in het in de eerste jaren na de bevrijding door het Instituut uitgegeven tijdschrift *Nederland in oorlogstijd* slaagde men erin een werkelijke lawine van illegale bladen die zich in particuliere handen hadden bevonden, te ontketenen. In 1954 beschikte het Instituut over omstreeks 50.000 verschillende nummers, verspreid in een totaal van miljoenen exemplaren, van bijna 1200 illegale bladen, groot en klein, met een nationale, regionale of lokale verspreiding en dienovereenkomstige oplagen, gedrukt, gestencild, getikt met juist zoveel (of net iets meer) doorslagen dat zij nog net leesbaar geacht konden worden, of zelfs handgeschreven.

Niet alle waren gesteld in het Nederlands. Er verschenen enkele bladen in het Duits, bestemd voor Duitse soldaten in Nederland, één in het Russisch en één in het Georgisch, respectievelijk voor Wit-Russische en Georgische hulptroepen van de Duitsers, één met een Indonesische en verscheidene met Engelse titels en, vanzelfsprekend, enkele in het Fries. En dan was er, tenslotte, ook nog *Mijn schild ende betrouwen. Oranje-nieuws vóór en dóór blind Nederland*, waarvan de exemplaren (vijf tot twintig per nummer) anderhalf jaar lang twee tot vier maal per week moeizaam in brailleschrift werden vervaardigd.

Aanvankelijk bestond het plan slechts een catalogus van alle verschenen illegale bladen te vervaardigen. Na enige tijd evenwel kwamen er zoveel gegevens beschikbaar, zowel als reactie op de oproepen van het Instituut alsook uit allerlei archieven waarop het Instituut inmiddels de hand had kunnen leggen (met name ook Duitse straf- en gevangenendossiers), dat ruimere mogelijkheden zich aandienden.

Tevens kwam men tot de conclusie dat de illegale pers, in al haar omvang en importantie, recht had op een eigen monografie waarin na een uitvoerige inleiding, handelend over de ontwikkeling en de algemene aspecten van de ondergrondse pers in Nederland, de bibliografische en (waar mogelijk met enige uitvoerigheid) de historische gegevens zouden worden opgenomen van alle bladen waarvan het bestaan inmiddels bekend geworden was.

Eén van de medewerkers van Posthumus uit de oorlogstijd, Lydia E. Winkel, aanvankelijk aan het Instituut verbonden met de opdracht de illegale bladen te registreren en de catalogus te vervaardigen, werd nu belast met het samenstellen van de monografie. Door middel van een omvangrijke correspondentie, vele honderden gesprekken en bestudering van archiefstukken en literatuur bracht zij een schat aan gegevens bijeen.

In 1953 kwam zij met haar werk gereed. Toen het boek in 1954 verscheen moest zij al weer (kenmerkend voor de situatie waarin zij ook eerder had moeten werken) veertien nieuwe titels in een supplement toevoegen. En een maand na verschijning moest al een tweede druk worden vervaardigd. Ook die raakte spoedig uitverkocht. Vele jaren werd geen herdruk overwogen.

Het is op initiatief van de uitgever, en dus in de eerste plaats zijn verdienste, dat thans deze derde druk gereedgekomen is. Twee medewerkers van het Instituut hebben het monnikenwerk, dat noodzakelijk was om deze derde druk 'up to date' te maken, verricht: drs. Hans de Vries werkte de oorspronkelijke tekst nauwgezet door en bracht honderden correcties en aanvullingen aan; tevens nam hij de ruim honderd sedert 1954 ter kennis van het Instituut gekomen illegale bladen in het alfabetisch overzicht op. Marian Ros vervaardigde een register op alle in het boek voorkomende namen van hen die bij het opstellen van de teksten, het drukken en het verspreiden ervan tot in alle uithoeken van het land (en soms zelfs daarbuiten) betrokken waren. Velen van hen hebben het leven verloren voor de vuurpelotons van de vijand of in concentratiekampen; velen ook hebben lange tijd in vaak ellendige omstandigheden moeten doorbrengen in Duitse concentratiekampen of tuchthuizen.

Ik heb er behoefte aan bij de verschijning van deze nieuwe uitgave hen allen te eren met de woorden waarmee het toenmalige Directorium van het Instituut het voorwoord van de in 1952 verschenen andere instituutsuitgave, *Het woord als wapen. Keur uit de Nederlandse ondergrondse pers 1940–1945*, begon: 'Voor het wekken en stimuleren van de geest van verzet tegen de Duitse overweldiger en voor de bezinning op vraagstukken van strijd en na-oorlogse opbouw heeft de Nederlandse ondergrondse pers zich verdiensten verworven, die wij onvergankelijk achten.'

Drs. A.H. Paape
Directeur van het Rijksinstituut
voor Oorlogsdocumentatie

INHOUD

BIJ DE DERDE DRUK

'De illegale pers heeft recht op een eigen monografie,' schreef het toenmalige Directorium van het Instituut bij het verschijnen van de eerste druk. Nu, bijna vijfendertig jaar later, is deze uitspraak nog steeds van kracht.

Deze derde, herziene en uitgebreide, druk verschilt enigszins van de voorafgaande. Verdwenen zijn het 'Woord Vooraf', het 'Supplement', de 'English Summary' en een aantal illustraties. Nieuw is het door mijn collega Marian Ros vervaardigde persoonsregister.

Het belangrijkste verschil is evenwel de verwerking in de tekst van enige honderden correcties en aanvullingen. Daartoe werd de onderzoeksmethode van de, helaas te vroeg overleden, samenstelster Lydia E. Winkel - een combinatie van correspondentie, gesprekken en bestudering van de literatuur en de weinige geschreven bronnen - overgenomen. Hierdoor konden met hulp van Hansje Galesloot, Madelon de Keizer en Gerard Mulder de teksten over met name DE WAARHEID, HET PAROOL en VRIJ NEDERLAND beduidend verbeterd worden.

In deze uitgave, die bijna 1300 titels bevat, zijn de alfabetische volgorde en de oorspronkelijke nummering van de bladen gehandhaafd. Titels die nu zijn opgenomen of die voorheen in het 'Supplement' stonden vermeld, zijn daarom van een 'A' of 'B' voorzien.

Zonder hulp van anderen zou de voorbereiding van een nieuwe druk aanzienlijk bemoeilijkt zijn. Mijn dank gaat uit naar een ieder die mij voor al te grote problemen heeft weten te behoeden.

De bewerker

INLEIDING

I

HOE HET WERD

Op de dag waarop in Rijsoord na vijf dagen strijd de capitulatie-overeenkomst van het Nederlandse leger werd ondertekend, verscheen het eerste illegale blad.

Het was een met de hand geschreven stuk, opgesteld door Bernardus IJzerdraat.

Omstreeks het jaar 1938 had IJzerdraat in Dinxperlo gewerkt, vlak bij de Duitse grens. Hij had daar voldoende van het Duitse systeem gezien om de gevaren te beseffen welke Nederland bedreigden. Hij was er lid geworden van de beweging Eenheid door Democratie. Kort voor de meidagen was hij naar het westen des lands verhuisd, waar zijn gezin woonde, en toen de Duitse inval kwam, was hij als gobelin-restaurateur werkzaam in het Frans Halsmuseum te Haarlem. Toen zeer velen op 14 mei dachten dat 'nu alles voorbij' was, begreep hij dat het pas begon. Gedreven door de behoefte, zijn landgenoten de ogen te openen voor de gevaren die hen bedreigden, greep hij de pen en schreef op 15 mei 1940 *Bericht nr. 1* van een actie waarvoor hij een trotse historische naam uitkoos: de GEUZENACTIE.

'Eenmaal zullen we, evenals in de tachtigjarige oorlog onze vrijheid heroveren,' schreef IJzerdraat in zijn tweede bericht (het eerste is niet bewaard gebleven[1]). 'Moed en vertrouwen. Ons land zal geen onderdeel van Duitsland worden.'

Zo begon het.

Voorzover wij weten, bleef het verschijnsel illegale pers ongeveer een maand lang beperkt tot de simpele *Berichten* van de GEUZENACTIE (nr. 202) die van Haarlem uit in vijf exemplaren het land ingezonden werden, in de hoop dat deze door de ontvangers als een sneeuwbal vermenigvuldigd zouden worden.

Wanneer wij die *Berichten* als een uiting van protest zien tegen het feit van de Duitse overweldiging, moet daaraan worden toegevoegd dat dit protest ook op andere wijze tot uitdrukking gebracht werd, en wel vooral in dichtvorm. Reeds tijdens de oorlogsdagen was een lied ontstaan, 'Nederland is gevallen door verraad', dat op de wijs van het bekende Amerikaanse 'Come along' of het Zuidafrikaanse 'Rij maar an, osseŵa, rij maar an' gezongen kon worden. De bejaarde hofprediker ds. W.L. Welter wijdde enkele eenvoudige strofen aan het door velen aanvankelijk verkeerd begrepen vertrek van koningin Wilhelmina naar Engeland:

Neen, 't was geen vlucht die U die weg deed gaan,
Maar volgen, waar God riep...

---

1. *Het Woord als Wapen. Keur uit de Nederlandse ondergrondse pers 1940–1945* (Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, bronnenpublikaties, diversen nr. 1, Den Haag, 1952), no. 1.

De dichter M. Nijhoff schreef BIJ HET GRAF VAN DEN NEDERLANDSCHEN ONBEKENDEN SOLDAAT. Verschillende gedichten, o.a. van de hand van Clara Eggink, J.C. Bloem, Jan Prins en W.C. Minderman hadden de verwoesting van het centrum van Rotterdam tot onderwerp. Martin B.A. Osinga in Zwolle dichtte het vers UIT HET DIEPST VAN MIJN HART. Al deze gedichten, die men in overgeschreven of overgetypte vorm aan elkaar doorgaf, vormden een elementair protest tegen de vijand, dat later in de illegale pers zijn neerslag zou vinden. Er ontstonden spoedig ook kleine spot- en hekelversjes die van een bijtende minachting jegens de bezetter en zijn handlangers blijk gaven, zoals het volgende versje, dat met velerlei variaties op de wijs van het bekende '*Ständchen*' van de latere NSB-er Jonny Heykens werd gezongen.

Op de hoek van een straat
Staat een farizeeër.
't Is geen man, 't is geen vrouw,
maar een NSB-er.
Met een krant in zijn hand,
Staat hij daar te venten,
En verkoopt zijn Vaderland,
Voor zes rooie centen.

Vóór de oorlog geschreven gedichten, zoals IK SLA DE TROM... van Jan Greshoff, VOOR WEST EUROPA van A. Roland Holst en EUROPA, VERNIETIG JAPAN door Dop Bles, las men met nieuwe ogen: zij hadden opeens een diepere betekenis gekregen. Men schreef of typte ook die gedichten over en gaf ze aan elkaar door. Zij spraken tot het hart.

Het is mogelijk dat er in de allereerste tijd van de bezetting, toen gedichten als de bovengenoemde reeds op aanzienlijke schaal verspreid werden, ook nog andere periodiek verschijnende illegale uitgaven zijn geweest dan IJzerdraats GEUZENBERICHT. De Perhimpunan Indonesia, het verbond van Indonesische studenten in Nederland, begon bijvoorbeeld reeds vroeg met de uitgave van een contactblad MADJALLAH (nr. 401). Of men dit contactblad in mei en juni 1940 al als illegaal orgaan mag aanduiden, is niet zeker. Vast staat wel dat ongeveer een maand na het begin der bezetting de eerste illegale periodiek verscheen die door inhoud en de gevarieerdheid der berichten bij uitstek het karakter van een illegaal blad droeg. Dit was het BULLETIN (nr. 96).

Het BULLETIN werd samengesteld en uitgegeven door de familie Voûte uit Maartensdijk (Utr.). Om de Duitsers te misleiden en te ergeren zetten zij op het eerste nummer 'No. 3', een later dikwijls toegepaste tactiek. Van dat eerste nummer werden 1200 exemplaren gestencild, voor die tijd een hoog aantal. Zo ging het verder. Het is dan ook niet toevallig dat van alle nummers originele exemplaren bewaard zijn gebleven; in onze collectie bevinden zich echter ook talrijke reprodukties en kopieën, die aantonen dat vele ontvangers op eigen initiatief voor de verdere bekendmaking van de inhoud zorg droegen, en waaruit tevens blijkt dat het BULLETIN in 1940 ongetwijfeld het meest verbreide ondergrondse blad was. De inhoud was, wij schreven dit reeds, gevarieerd. Allerlei wetenswaardigs uit binnen- en buitenland werd systematisch gerangschikt, bewerkt en becommentarieerd als in een 'echte' krant. Er waren vaste rubrieken: 'Van de Duitse grens', 'Van onze bondgenoten'. Daar zorgden de samenstellers voor. Soms werd een buitenstaander om een bijdrage verzocht. Zo schreef prof. dr. L.J. van Holk (Leiden) voor het BULLETIN zijn beschouwing 'Nederlands

geestelijke vrijheid en de Jodenvervolging', die veelvuldig nagestencild werd.[1]

Kort na het eerste nummer van het BULLETIN, en wel op de verjaardag van prins Bernhard (29 juni), verscheen een pamflet namens het 'COMITÉ IN VERDRUKKING ÉÉN' (nr. 113). Het Comité - welks benaming wellicht, evenals die van latere organisaties als de Witte Anjer, Comité 'Oranje Boven', Comité van Verzet, Comité van Actie, bij de Duitsers de indruk wekte dat het een machtige illegale organisatie vertegenwoordigde - bestond uit twee jongemannen, W.P. Speelman en A.H. Kooistra, resp. student in de rechten aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en onderwijzer aan een school in de Jordaan aldaar. Hun christelijke overtuiging noopte hen, het Nederlandse volk slechts één plicht voor ogen te stellen: 'zich onwrikbaar en met uiterste toewijding vast te houden aan drie dingen die ons als mensch en als Nederlander alleenlijk kunnen redden, en wel aan God, Koningin en Vaderland'. 'Nederlanders, let op Uw zaak', waarschuwden zij, 'en onderken[t] de toeleg. Geen ogenblik mag in onze harten twijfel opkomen aan het herwinnen van onze staatkundige onafhankelijkheid en van de vrijheid van geweten en van denken. Doordringt Uw kinderen met de beginselen van Christendom en humaniteit, opdat de wolven in schaapsvacht geen vat op hunne zielen kunnen krijgen.'[2]

Het is tekenend voor de mate waarin men in brede kring nog wennen moest aan het Duitse terreursysteem en aan de noodzaak, bij het verzet daartegen als onbekende op te treden, dat Speelman en Kooistra tot in de herfst van 1940 hun '*circulaires*' nog voluit ondertekenden. Wel zonden zij ze alleen toe aan een beperkte kring van vertrouwde relaties, met het verzoek, voor de verdere vermenigvuldiging zorg te dragen, maar ook dat bracht toch al de nodige risico's met zich. Tot maart 1941 zetten zij de verspreiding van de '*circulaires*' regelmatig voort.

Het is niet mogelijk, alle nummers te citeren, maar één karakteristieke passage uit nr. 9 van 16 augustus 1940 willen wij hier nog overnemen:

> Alles wat de z.g. groote dagbladen tegenwoordig schrijven, geeft blijk van groote verwarring in hoofd en hart en van ongeduld om per-se iets nieuws te willen zoeken en toe te passen; o.i. teekenen van gemis aan kracht en rust. Inwendig moeten we ons wapenen en in ons binnenste verzekerd zijn.
>
> Misschien werpt men ons comité voor: waarom maakt ge het u dan zoo druk?
>
> Wat ons dringt is geen ongeduld om direct iets te willen bereiken of te veranderen, doch wij trachten hen te bereiken en te bemoedigen, die heen en weer worden bewogen door leuzen, drogredenen en holle slagwoorden nu zij de voorlichting van hun pers en radio ontberen.

Deze laatste motieven waren het, die eveneens de NIEUWSBRIEF VAN PIETER 'T HOEN (nr. 522) deden ontstaan.

De Amsterdamse journalist F.J. Goedhart behoorde tot diegenen die sedert de capitulatie rondliepen met het denkbeeld, een clandestien geschrift uit te geven. Twee maanden lang had ook hij geobserveerd, hoe verbijsterd velen waren; hoe zij steun zochten bij de illusie dat de strijd Nederland niet aanging of de optimistische opvatting dat Duitsland de oorlog 'nog voor Kerstmis' zou verliezen als argument aangrepen om zelf de handen niet uit de mouw te steken. Weinigen, te weinigen, zagen de Duitse inval als wezenlijk onderdeel van het op de ganse wereld gerichte offensief van het nationaal-socialistische Duitsland. En vooral de oprichting van de Nederlandsche

1. *Het Woord als Wapen*, no. 10.
2. *Het Woord als Wapen*, no. 2.

Unie, die uit handen van de vijand een toestemming tot oprichting aanvaard had, die aan de leiders van de vooroorlogse politieke partijen geweigerd was toen zij de leus 'Nederland onafhankelijk onder Oranje' niet wilden prijsgeven, had bij Goedhart bezorgdheid gewekt. Daar kwam nog bij dat Rijkscommissaris Seyss-Inquart op 20 juli 1940 de nazificatie van SDAP en NVV aan de NSB-ers mr. M.M. Rost van Tonningen en H.J. Woudenberg toevertrouwde.

De socialistische arbeidersbeweging, aan welker top diepgaand verschil van mening leefde ten aanzien van de te volgen tactiek, zou binnenkort over geen enkele vrije stem meer beschikken.

Op 25 juli 1940 schreef Goedhart de eerste NIEUWSBRIEF VAN PIETER 'T HOEN, evenals de 23 welke er op zouden volgen, een strijdbaar getuigenis, een oproep tot onverzoenlijke strijd tegen de overweldiger en zijn systeem.[1]

Hij was de enige niet die stelling koos tegen alles wat ook maar zweemde naar aanpapperij met de vijand. In de zomer van 1940 kon de Nederlandsche Unie ook nog in het openbaar van verschillende kanten worden bestreden. Dr. J. Eykman publiceerde in augustus 1940 legaal zijn brochure WIJ BOUWEN VERDER, MAAR OP WELKE GRONDSLAG?[2] waarin hij de 'bijkleurders' aan 'verloochenaars' gelijk stelde. Dertigduizend exemplaren waren er in een minimum van tijd van verkocht; de tweede druk moest al illegaal verschijnen. Eveneens werd een groot aantal exemplaren verkocht van drie redevoeringen die de sociaal-democraat dr. H.B. Wiardi Beckman, de liberaal prof. mr. B.M. Telders en de christelijk-historische prof. mr. Paul Scholten op 14 september 1940 in Amsterdam hadden willen uitspreken en die, toen de bijeenkomst verboden was, onder de titel DEN VADERLANT GHETROUWE[3] gepubliceerd werden. Zo waren er in 1940 nog mogelijkheden de bezetter in het publiek in feite te bestrijden, die in de latere jaren ondenkbaar waren. Dit is één factor ter verklaring van het betrekkelijk sporadisch voorkomen van geschreven verzetsuitingen in de eerste zes maanden van de bezetting. Een tweede is gelegen in het feit dat men in brede kringen nog eerst aan den lijve ervaren moest wat de bezetting inhield. Schaars waren de stemmen die van meet af aan opriepen tot principieel verzet.

Wij kunnen naast de NIEUWSBRIEVEN VAN PIETER 'T HOEN het blad DE GEUS (nr. 199) noemen, dat door de gebroeders mr. J. en H. Drion uit 's-Gravenhage uitgegeven werd, die evenals F.J. Goedhart bestrijding van de Nederlandsche Unie essentieel achtten. De Drions wijdden voorts veel aandacht aan hetgeen in de universitaire wereld geschiedde en zij zouden later in 1940 met voldoening kunnen gewagen van de studentenstaking aan de Technische Hogeschool te Delft en aan de Rijksuniversiteit te Leiden - protest tegen de gedwongen 'ontheffing' van de joodse hoogleraren en lectoren.

Van het blad, dat later in de bezetting een grote rol zou spelen bij de stimulering van het verzet, VRIJ NEDERLAND, verscheen het eerste nummer op 31 augustus 1940 - de verjaardag van koningin Wilhelmina (nr. 965). Het was in Amsterdam onder leiding van F. Hofker door een aantal jongeren uit uiteenlopend milieu opgericht, aanvankelijk met geen ander doel dan aan enkele anti-Duitse pamfletten en gedichten welke reeds onder het volk circuleerden, grotere bekendheid te geven. Daarbij bevon-

1. *Het Woord als Wapen*, no. 4, 7, 12.
2. Zie: *Catalogus van Pamfletten 1940-1945*. (Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam, aug. 1952. Niet in de handel.)
3. *Ib.*

den zich enkele leugenachtige Duitse verklaringen en persberichten, waarvan wij thans weten dat zij opzettelijk verspreid werden door de toenmalige Regeringspersdienst – een vorm van verzet waaraan op 7 november 1940 door de Duitsers een einde werd gemaakt door de arrestatie der betrokkenen (zie nr. 1148). Aan gedichten hadden de samenstellers van VRIJ NEDERLAND geen gebrek. Enkelen noemden wij al. In augustus 1940 werden er o.a. het 'Winkelmanlied' van Fedde Schurer en 'Vliegers die genade kennen' door 'Hein van Oranje' (pseudoniem van A. van Atten te Rotterdam) aan toegevoegd. O.a. met enkele van deze stukken vulden de jeugdige redacteuren hun eerste nummer. Geld hadden zij niet en hun outillage was gebrekkig: de eerste oplaag moest beperkt blijven tot 130 exemplaren en het tweede nummer liet een maand op zich wachten. Daarvan konden echter reeds 300 en van het derde 700 exemplaren gedraaid worden. Met het vierde nummer werd VRIJ NEDERLAND overgedragen aan een groepje protestantse jongeren, voornamelijk uit gereformeerde kring, o.a. C. Troost, J. Kassies en mr. A.H. van Namen. Troost liep al enige tijd met plannen rond voor de uitgave van een eigen blad, en achtte VRIJ NEDERLAND een geschikt middel om deze te verwezenlijken. De groep-Troost gaf vanaf december 1940 aan het blad het karakter van een 'echt' berichtenblad met actuele kopij en redactionele beschouwingen.

Er waren intussen ook verschillende andere uitgaven onder de titel VRIJ NEDERLAND verschenen (nrs. 973, 978, 984). Het eerder genoemde BULLETIN werd in het Gooi onder deze voor de hand liggende, gemakkelijk aansprekende titel verder verspreid. Het gebeurde in de eerste oorlogsjaren wel dat mensen die raad en hulp nodig hadden 'het adres' van VRIJ NEDERLAND vroegen: men voelde die twee woorden als symbolisch voor het ganse verzet. Inderdaad – zij vertolkten de vurigste wens van het overgrote gedeelte van het Nederlandse volk.

Evenals VRIJ NEDERLAND in Amsterdam waren ook elders aanvankelijk kleine verzetsbladen ontstaan, gedragen door groepjes mensen, jong en oud, die de behoefte gevoelden, de vijand afbreuk te doen. Een zeventienjarige scholier in Hilversum, W.N. Freni, zette zijn vooroorlogs schoolblaadje DE STER om in een geheim blad (nr. 777); een journalist in Amsterdam, P. Visser, begon in juli met een bescheiden eigen orgaan (nr. 61), er op vertrouwend dat hij, mocht hij ooit gearresteerd worden, iedere beschuldiging zou kunnen weerleggen met het argument dat hij 'als vader van dertien kinderen nooit zoiets zou riskeren'.

Men kan tot deze groep verder rekenen de uitgaven: ALLES SAL REG KOM uit Haarlem (nr. 19), DE GEUS uit Harlingen (nr. 200), de OZO-BERICHTEN uit Amsterdam (nr. 635) (O-Z-O was de gebruikelijke afkorting van 'Oranje zal overwinnen'), de OZO-MEDEDEELINGEN (nr. 636), B.C. NIEUWS uit Santpoort (nr. 45), DIXI'S WEEKUITGAVE uit Dedemsvaart (nr. 139), QUO USQUE TANDEM (nr. 693), DE LEUGENAAR uit Haarlem (nr. 363), RONDSCHRIJVEN (nr. 720), DE VRIJE NEDERLANDER (nr. 1020) en series pamfletten onder de aanhef NEDERLANDERS (nr. 458) en HET GAAT GOED, LANDGENOOTEN (nr. 228).

Van massale weerstand kon nog geenszins gesproken worden. Er was die eerste maanden hier en daar een klein begin. Het verzet moest zijn organisatorische vorm nog vinden; de vormen waarin het vooroorlogse Nederland georganiseerd was geweest, deugden daar veelal niet voor. Relatief vrij was men slechts in de huiskamer en in de kerk. Inderdaad wisten de meeste kerkgenootschappen, zonder dat zij in de illegaliteit behoefden te gaan, door het geven van richtlijnen aan de gelovigen en door de

prediking het verzet te schragen. Voor de politieke partijen lagen de verhoudingen moeilijker. De bezetter wilde immers verhinderen dat zij hun invloed handhaafden en het was vele leidende figuren aanvankelijk niet duidelijk wat hun in de gewijzigde verhoudingen, waarin negatief geen samenwerking met de overweldiger geoorloofd was, positief te doen stond. Verschillenden hunner werden trouwens in de loop van 1940 gearresteerd en als 'Indische' gijzelaars geïnterneerd (zo namen de Duitsers wraak wegens de geoorloofde internering van Duitse staatsburgers in Nederlands-Indië en in de West, op 10 mei 1940). Sommige politieke partijen namen derhalve aanvankelijk niet aan het directe verzet deel – zij droegen er hoogstens indirect toe bij door bezinning op de eigen beginselen en versterkte propaganda in eigen kring en daarbuiten. Dat laatste gold vooral voor de Anti-Revolutionaire Partij, waarvan het ledental in de herfst van 1940 een hoge vlucht nam. Gemakkelijker was de aanpassing aan de illegaliteit voor de bewegingen die van meet af in de Nederlandse gemeenschap een revolutionair karakter gedragen hadden: de betrekkelijk kleine Communistische Partij Nederland en enkele nog kleinere links-socialistische groeperingen.

De CPN verwachtte na 14 mei 1940 niet anders dan dat zij verboden zou worden. Het verbod (op 20 juli 1940) verraste haar niet. Een illegale organisatie kon in werking treden; een van de resultaten daarvan was, dat in november 1940 het kaderblad DE WAARHEID (nr. 1071) voor het eerst verscheen teneinde leiding te geven aan de gehele communistische ondergrondse arbeid; er zouden daarnaast reeds door verschillende plaatselijke CPN-groepen zelfstandig publikaties uitgegeven zijn. DE WAARHEID zocht aansluiting bij de vóór de bezetting door HET VOLKSDAGBLAD gevolgde tactiek, door naast politieke beschouwingen en nieuws van de fronten vele kolommen berichten te brengen uit de bedrijven, statistieken over de duurte en gegevens over de problemen van het dagelijks leven; aldus probeerden de communisten de ontevredenheid der arbeiders in een door hen gegraven bedding te kanaliseren.

Van de links-socialistische groeperingen mag de Revolutionair-Socialistische Arbeiderspartij (RSAP) genoemd worden, die na de capitulatie het Marx-Lenin-Luxemburg-Front vormde (nr. 105). Vanaf juli verschenen regelmatig bulletins en rondzendbrieven in kleine oplagen, bestemd voor kader en leden. Andere kleine revolutionair-socialistische groepen gaven DE NIEUWE GIDS (nr. 471) en DE COMMUNIST (nr. 117) uit.

Gelijk gezegd, heerste in de leidende kringen van de socialistische arbeidersbeweging verschil van inzicht inzake de te volgen tactiek. Sommigen meenden dat ook in de nieuwe verhoudingen, waarbij men het oppertoezicht van nationaal-socialisten aanvaarden moest, nog nuttig werk gedaan kon worden en dat met name liquidatie van de bij het Nederlands Verbond van Vakverenigingen aangesloten vakbonden sociale moeilijkheden voor de leden met zich zou brengen; anderen waren van opinie dat men van meet af aan en overal iedere samenwerking met de vijand en zijn handlangers moest weigeren. Dat was ook het standpunt van de voorzitter van de SDAP, Koos Vorrink, en hij aarzelde niet het zelfs jegens Rost van Tonningen openlijk uit te spreken in een onderhoud op 23 juli 1940 waarvan het verslag op grote schaal illegaal verspreid werd. Dat was ook het standpunt van W. Drees, voorzitter van de fractie van de SDAP in de Tweede Kamer; hij zag, zoals hij na de oorlog in een verslag schreef, als eerste taak 'de nationaal-socialistische handen die grepen naar wat uit zo gans andere geest was gegroeid, in een leegte te doen tasten'.

Een eigen illegaal orgaan gaven de op actief verzet aansturende figuren in de SDAP

in 1940 nog niet uit. Zij verkondigden hun denkbeelden op huisbijeenkomsten waarvan er enkele duizenden gehouden werden. Hier en daar gaven kleine groepjes sociaaldemocraten op eigen initiatief illegale publikaties uit, zoals 'KNOOP IN JE OOR!' (nr. 302) en UIT DE WOESTIJN (nr. 891). Vanuit Den Dolder zond J.H. Scheps brochures het land in, waarin hij van de wettelijke mogelijkheid de NSB te bestrijden een moedig gebruik maakte.[1]

Enkele illegale bladen ontsproten in 1940 aan het initiatief van personen die men niet met de vooroorlogse politieke partijen kan vereenzelvigen. Zo werd door leden van de vooroorlogse beweging Eenheid door Democratie in augustus 1940 het Comité voor Vrij Nederland opgericht, dat vanaf november een eigen blad uitgaf: de VRIJE PERS; *orgaan ter voorlichting van het Nederlandsche volk* (nr. 1025). Het Comité stelde zich in de eerste plaats het bedrijven van spionage en sabotage tot doel, doch meende dat een orgaan tot het aanwakkeren van de algemene geest van verzet eveneens zin had. De door twee leidende figuren uit het Comité, A.A. Bosschart en mr. R.P. s'Jacob, geschreven 'Open brief aan den heer Rijkscommissaris van het onrechtmatig bezette Nederlandsche gebied naar aanleiding van diens uitgestoken hand'[2] werd, evenals andere uitgaven van het Comité, vaak vermenigvuldigd en in andere uitgaven opgenomen.

Vervolgens moet de VONK-groep worden genoemd, gevormd door een aantal socialisten van diverse schakeringen, te weten Henriette Roland Holst, T. Rot, E. Wijnkoop, D. Schilp en Jef Last. Zij waren het er over eens dat er behoefte bestond aan een diepgaande, internationale vernieuwing van de socialistische beweging, waarbij de grondgedachten van het socialisme opnieuw geformuleerd moesten worden om een algemene levensbeschouwing te vormen. Daarvan getuigde elk nummer van het door hen uitgegeven orgaan DE VONK (nr. 937).

Rekent men alle plaatselijke edities, nevenuitgaven en kaderbulletins mede, dan zijn, voorzover ons bekend, in 1940 ongeveer 60 illegale bladen verschenen, waarbij wij, zoals de lezer zal zijn opgevallen, het begrip 'blad' in die begintijd ietwat ruim moeten formuleren. Men kan de totale oplage bij het begin van het nieuwe jaar schatten op ongeveer 57.000 exemplaren. Daarbij bedenke men, dat veel exemplaren op de meest verschillende wijzen vermenigvuldigd werden. Het was geenszins ongewoon dat een nummer geheel met de hand werd overgeschreven. Het begin der illegale pers was desondanks, met later vergeleken toen het aantal in de miljoenen liep, alleszins bescheiden.

Er werd in die eerste bladen en periodieken veel gehekeld en gespot vooral ten nadele van instituten als de Opbouwdienst en de Winterhulp Nederland, die onder invloed van de bezetter ontstaan waren. De NSB, en haar nevenorganisaties als de WA, moesten het nog sterker ontgelden. Dan werden er veel algemene beschouwingen in gepubliceerd, en de lezers waren dankbaar voor de *inside information* welke hun van tijd tot tijd verstrekt werd. Aan nieuwsberichten over het oorlogsverloop hadden zij toen nog geen behoefte. Vrijwel een ieder luisterde naar 'de Engelse zender': het Nederlandse nieuws van de BBC (welke letters in de wandeling ook werden verklaard als 'Betrouwbare Berichten Centrale'), het bij diegenen die Engels verstonden geliefde

1. Zie: *Catalogus van Pamfletten 1940–1945*.
2. *Het Woord als Wapen*, no. 5.

nieuws van de *BBC-Home Service*, en Radio Oranje, het regeringsprogramma dat op 28 juli 1940 met een toespraak van koningin Wilhelmina geïnaugureerd was. De politieke invloed van die uitzendingen was – dat was ook de Duitsers niet ontgaan – '*überragend*'.[1] Zij waren het die klaagden over '*das ständige Abhören des englischen und des "Oranje"-Senders*'[2] en het is aan hun geheim weekoverzicht dat wij het feit kunnen ontlenen, dat op het standbeeld van Jan van Schaffelaar te Barneveld de woorden prijkten: 'Jan, jij bent de enige die niet naar de Engelse zender luistert!'[3]

In de laatste maanden van 1940 trachtten de Duitsers hun greep op het Nederlandse culturele leven te versterken. Het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen werd tot Departement van Onderwijs, Wetenschap en Kultuurbescherming omgevormd; daarnaast werd het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten in het leven geroepen dat in samenwerking met Duitse instanties een steeds sterkere druk uitoefende op het Nederlandse perswezen. Een preventieve censuur hadden de Duitsers niet ingesteld; men had de bladen de vrijheid gelaten, hun eigen vrijheid op te heffen. Wel werd op tal van manieren pressie uitgeoefend in de door de bezetter en zijn handlangers gewenst geachte geest. Dagelijks kregen vooral de dagbladredacties via persconferenties en 'persnoten voor de redactie' de nodige aanwijzingen en bevelen wat zij wel en wat zij niet mochten publiceren. Zo werd het beeld dat de gehele legale pers vertoonde, steeds eenvormiger en eentoniger; van objectieve berichtgeving over het verloop van de oorlog was geen sprake meer. Beide factoren werkten ten gunste van de illegale pers. Men keek met toenemend verlangen naar de blaadjes uit, niet alleen omdat zij stuk voor stuk een getuigenis waren van gehechtheid aan de beginselen die men zelf beleed, maar ook omdat men er meer-en-meer het nieuws en de actuele beschouwingen in vond die men in de getolereerde pers miste. Bovendien werd met name door de gebeurtenissen in Amsterdam en omgeving (de razzia's op de joden op 21 en 22 februari 1941 en de daarop volgende indrukwekkende staking van de 25ste en 26ste) en door het fusilleren van de eerste 'achttien doden' de kloof tussen de vijand en de overgrote meerderheid van het Nederlandse volk steeds breder.

Aan het stimuleren van het verzet had in 1941 een nieuw illegaal blad een belangrijk aandeel. Dat was HET PAROOL (nr. 648), dat men in zekere zin als een uitbreiding van de NIEUWSBRIEF VAN PIETER 'T HOEN kan beschouwen. Maandenlang overleg was aan de oprichting van dit blad vooraf gegaan. De voornaamste medewerkers hadden op journalistiek gebied hun sporen verdiend. Zonder partij-orgaan te zijn, leunde HET PAROOL dicht tegen de vroegere SDAP aan. Met de uitgave had de partijvoorzitter Vorrink zijn instemming betuigd en kort na de oprichting werd dr. H.B. Wiardi Beckman in de redactie opgenomen. Sommige redacteuren meenden, dat er reden was, feilen die het vooroorlogse Nederlandse politieke leven aangekleefd hadden, openhartig te bespreken; hieruit ontwikkelde zich in de loop van 1941 een conflict met Vorrink, die van mening was dat de tijd voor 'de vuile was' eerst na de bevrijding zou aanbreken. Hij keerde met Lex Althoff HET PAROOL de rug toe en ging over tot het zelfstandig uitgeven van verschillende illegale geschriften (nrs. 566, 922 en 1053) die elk een aparte titel droegen, hetgeen hij ook minder gevaarlijk achtte,

1. *Meldungen aus den Niederlanden*, no. 3, 6 juli 1940.
2. *Ib.* no. 20, 12 november 1940.
3. *Ib.* no. 34, 25 februari 1941.

en van een aantal pamfletten.[1] Personen die met hem verbonden waren, gaven bovendien DE VAKBEWEGING (nr. 903) uit, een illegaal blad dat de arbeiders er toe trachtte te brengen, de vakbonden de rug toe te keren voorzover deze onder steeds sterker invloed kwamen te staan van H.J. Woudenberg en zijn kornuiten.

Aan de uiterste linkersector van het socialistische frontgedeelte ging het Marx-Lenin-Luxemburg-Front in 1941 over tot de uitgave van het meer algemene arbeidersorgaan SPARTACUS (nr. 751), dat in tegenstelling tot het M.L.L.-BULLETIN vooral als 'krant' bedoeld was.

Aan de rechtersector van het politieke front traden na het verbod van het LIBERALE WEEKBLAD, dat meermalen openhartige taal gesproken had, liberale jongeren met SLAET OP DEN TROMMELE voor het voetlicht (nr. 741).

Overigens was 1941 het jaar waarin de ondergrondse pers door de eerste zware slagen werd getroffen. De schrijver van de eerste illegale oproepen, IJzerdraat, die bovendien een op militaire leest geschoeide landelijke sabotage-organisatie opgericht had, behoorde met veertien leden van zijn GEUZEN-groep en drie Februaristakers tot de achttien reeds genoemde 'eerste gefusilleerden'. Hun namen werden door de bezetter niet bekendgemaakt. Maar het salvo dat aan hun leven een einde maakte, wekte een echo in tal van Nederlandse harten en bezielde Jan Campert - later zelf in een Duits concentratiekamp gestorven -, Yge Foppema - die nooit een gedicht geschreven had - en de tekenares Rie Cramer - auteur van bijna honderd verzetsgedichten - tot verzen welke wij tot de schoonste rekenen uit de bezettingstijd:

Zij hebben door hun sterven meer gegeven
Dan veler jaren som ons geven kon:
De zekerheid: Wij zullen dit niet dragen
De heerschappij van hun verdoemde wet!
Wij zijn verraden, wij zijn niet verslagen!
Steeds sterker groeit alom het fel verzet.[2]

Deze en dergelijke strofen werden op aanzienlijke schaal in den lande verspreid.

Er vielen nog meer slachtoffers.

Het Comité voor Vrij Nederland werd door verraad uitgeschakeld. Zijn orgaan de VRIJE PERS ging in BC NIEUWS op. Van VRIJ NEDERLAND, UIT DE WOESTIJN, DE SCHIJNWERPER, NEDERLAND VRIJ! en DE VRIJE NEDERLANDER werden 65 leidende figuren gearresteerd. Veel Duitsers dachten dat alle mogelijke bladen met elkaar in eng verband stonden en, voorzover zij niet vanuit 'Londen' geleid werden, toch in elk geval met een centraal organisatorisch punt in Nederland contact onderhielden. Zij zochten naar de *Führer* van het Nederlandse verzet. Er bestond echter geen *Führer*. Het contact met 'de overkant' was rudimentair, de meeste bladen ontwikkelden zich op eigen gelegenheid en menigmaal werd een blad na het oprollen van de ene groep door de andere groep overgenomen en voortgezet.

Dat was bijvoorbeeld het geval met het in 1940 opgerichte VRIJ NEDERLAND, dat door de groep-Troost overgenomen was van de groep-Hofker. Toen de groep-Troost in de lente van 1941 uitgeschakeld werd, zocht Wim Speelman - die wij al eerder ontmoetten als auteur van de circulaires van het Comité 'IN VERDRUKKING ÉÉN' - contact met mej. dr. G.H.J. van der Molen en H.M. van Randwijk. Van

1. Zie: *Catalogus van Pamfletten 1940-1945*.
2. Rie Cramer: *'Het vonnis van 13 Maart 1941'*.

Randwijk, die spoedig de leiding van de nieuwe équipe op zich nam, stemde het blad af op een radicalisme waaruit later conflicten met meer conservatieve mederedacteuren zouden ontstaan.

Fel vervolgd werden met name ook de communisten. Tal van WAARHEID-groepen werden al in de eerste maanden van 1941 opgerold, en na het begin van de Duitse invasie van de Sovjetunie nam de op hen uitgeoefende druk nog toe. Tevens was het deze nieuwe ontwikkeling van de oorlog, welke in Nederland de behoefte aan nieuws deed groeien en de bezetter bracht tot verscheidene maatregelen (ontbinding van de politieke partijen en de confessionele vakbonden) die de wil tot verzet stimuleerden. Van de legale pers werden tal van bladen die volgens de bezetter niet positief genoeg stonden tegenover zijn Nieuwe Orde, door de reorganisatie van het perswezen stilgelegd. Al deze factoren verhoogden de vraag naar illegale pers. De ondergrondse organisaties trachtten daaraan door betere verzorging van hun uitgaven tegemoet te komen. HET PAROOL kwam in augustus 1941, VRIJ NEDERLAND in december van dat jaar voor het eerst gedrukt uit in plaats van gestencild; dit was een belangrijke verbetering. Voordien waren wel nummers van andere uitgaven, o.m. van SPARTACUS, incidenteel gedrukt, maar dat waren uitzonderingen geweest. Het gedrukte nummer was op zichzelf al bewijs voor de groei van deze vorm van verzet. In communistische kringen daarentegen achtte men gedecentraliseerd stencilen veiliger dan drukken - een standpunt dat eerst diep in 1944 opgegeven werd. Men bedenke daarbij, dat in het jaar 1941 ongeveer 1500 communisten door de Duitsers gearresteerd werden. Het was dus geen wonder dat vooral zij het de Duitsers niet gemakkelijk wilden maken, door middel van gedrukte uitgaven de vervaardigers te identificeren. Ook enkele andere organisaties, o.a. OP WACHT; *voor God-Nederland-Oranje* (nr. 592) stonden op dat standpunt.

Ongeveer 120 verschillende uitgaven zijn ons uit het jaar 1941 bekend geworden: tweemaal zoveel als uit 1940. Deze groei was niet gering. Nog steeds echter was het luisteren naar de BBC en Radio Oranje uit Londen (waaraan zich in de loop van 1941 als derde stem De Brandaris, de omroep voor Nederlandse zeevarenden, toegevoegd had) betrekkelijk gemakkelijk, zodat de bevolking de illegale pers voor de dagelijkse nieuwsvoorziening nog niet nodig had. Maar al te velen waren bovendien nog geneigd, het ondergrondse werk af te doen als *Spielerei*. De bezetting drukte nog niet in volle zwaarte op alle groepen der bevolking.

Het jaar 1942 werd ernstiger. De inzet bracht slecht nieuws: Indië ging verloren. Hoe verheugend het ook was, dat in Oost-Europa Hitlers stormloop op Moskou was mislukt, in de zomer van 1942 waren het weer de Duitsers die een offensief konden inzetten dat hen tot aan de Wolga bij Stalingrad zou brengen. En in West-Europa bleef de invasie uit. Daarentegen bracht de zomer van dat jaar het begin van de gedwongen deportatie van de Nederlandse joden. De meedogenloze vervolging van deze al bijna twee jaar opgejaagde groepen mensen bewees, hoezeer de illegaliteit het aan het rechte eind gehad had toen zij de bevolking tot principieel verzet had aangespoord.

Ter stimulering daarvan deed zich in het begin van 1942 een nieuw geluid horen: DE ORANJEKRANT (nr. 624), bijna geheel volgeschreven door een niets- en niemand ontziend strijdvaardig verzetsman, de journalist Johan H. Doorn. Overigens verschenen tengevolge van de door de bezetter genomen maatregelen in 1942 nogal wat nieuwe uitgaven, welke voor een afgebakende lezerskring bestemd waren. Het in 1940 op-

gerichte verzetsorgaan DE GEUS was meer-en-meer een studentenblad geworden (met voortreffelijke artikelen overigens voor andere bevolkingsgroepen) en ook DE VRIJE KATHEDER, een eind 1940 opgericht uit communistische beginselen levend orgaan, richtte zich in de eerste plaats tot studenten en hoogleraren (nr. 1013). Kunstenaars die van de toetreding tot de door het Departement van Volksvoorlichting en Kunsten opgerichte 'gilden' niets wilden weten en in februari 1942 voor een protest bij Rijkscommissaris Seyss-Inquart in eigen kring ruim 2000 handtekeningen verzameld hadden, richtten op 1 mei 1942 DE VRIJE KUNSTENAAR op (nr. 1019) teneinde de geest van verzet in de wereld der kunstenaars wakker te houden.

Omstreeks diezelfde tijd werd het eerste en belangrijkste specifiek katholieke verzetsorgaan opgericht, CHRISTOFOOR (nr. 109). Volgens de oprichter werd de stoot tot de uitgave gegeven door een opmerking 'uit Londen', dat de katholieken jegens de bezetter een te passieve houding zouden innemen. CHRISTOFOOR riep hen tot activiteit op:

Is het geen tijd om de christelijke heldenmoed te laten spreken, want het gaat weer naar de catacomben toe!

schreef het blad in december 1942.[1]

Beschouwt men de ontwikkeling van de illegale pers in het jaar 1942 nader, dan valt in de eerste plaats op dat – volgens onze gegevens althans – het aantal uitgaven, met 1941 vergeleken, geen uitbreiding vertoonde, eerder een kleine teruggang: wij registreerden ongeveer 100 verschillende bladen. Kennelijk voelde een aantal kleinere uitgaven zich door het gedrukt verschijnen van de landelijke opiniebladen als VRIJ NEDERLAND, HET PAROOL en DE ORANJEKRANT overbodig. Bovendien viel door de arrestatie van de revolutionaire socialist H. Sneevliet c.s. SPARTACUS met zijn vele nevenedities uit.

Het aantal verschillende bladen zegt echter niet alles.

Tengevolge van het drukken waren de oplagen van de belangrijkste uitgaven onder hen aanzienlijk vergroot, en deze waren er ook redactioneel op vooruit gegaan. Zwaar waren de offers die gebracht moesten worden. De Duitse politie arresteerde in de loop van 1942 meer dan tienduizend Nederlanders wegens illegaal werk, van wie zich op het eind van het jaar nog meer dan zesduizend in arrest bevonden – velen, maar wij weten niet precies *hoeveel* in verband met werkzaamheden ten behoeve van de illegale pers. 'De ondergrondse' gaf echter de moed niet op. De strijd werd voortgezet.

'Bij sommigen, die nog met hun gedachten in de vooroorlogse tijd leven,' schreef DE WAARHEID in november 1942,

bestaat de mening, dat een krant, nu ja, dat is nu eenmaal een krant, eigenlijk een klein krantje, een propagandamiddel. Massa-acties organiseren, dát was het parool. Dat was toen reeds overdreven. In de huidige tijd is dit in het geheel niet mogelijk... De krant is niet alleen een strijdwapen, doch een morele kracht op zichzelf. Zij is de enige verbinding van de organisatie der Vrijheidsstrijders met de massa van het volk. Daarom is geen offer te groot om onze krant in stand te houden en haar geregelde verschijning te garanderen.

1. *Het Woord als Wapen*, no. 49.

Wat de redactie van DE WAARHEID hier in eigen bewoordingen uitsprak, konden vele andere redacties beamen. Aan de zin van de worsteling werd niet getwijfeld. De illegale pers wist zich eind 1942 het geweten des volks waarnaar ook buiten Nederland geluisterd werd.

Want eind 1942 was namelijk de eerste behoorlijke verbinding met de Nederlandse regering te Londen tot stand gekomen. Via de 'Zwitserse Weg A' werden krantjes in microfoto overgebracht en naarmate in de loop van 1943 het Bureau Inlichtingen van de regering beter ging functioneren, nam het aantal bladen dat Londen regelmatig bereikte, toe en groeide de invloed die de in de ondergrondse pers neergelegde gedachten op het beleid van de regering uitoefenden. Uit de uitzendingen van Radio Oranje bleek steeds duidelijker dat, in het algemeen gesproken, de regering in beginsel aan de zijde stond van het verzet. Daar ging morele steun van uit. En die morele steun 'van de overkant' had de illegale pers in de eerste tweeëneenhalf jaar van haar bestaan bitter gemist. Te vaak en te lang had zij zich als een soldaat gevoeld die tevens zijn eigen generaal was.

De eerste exemplaren van illegale bladen hadden Londen in april 1942 bereikt. Daar was in regeringskringen over gezwegen. Men wilde jegens de vijand niet doen blijken dat er een verbinding met het bezette gebied bestond. Zo werd het 3 februari 1943 eer het eerste openlijke woord van erkenning via Radio Oranje uitgesproken werd, toen over hen die bij de uitgave van de illegale bladen betrokken waren, gezegd werd:

Wat doet hen gevaar en dood trotseren? Zeker geen zucht naar gewin. Met schamele middelen, en vaak van hun laatste geld, moeten zij zo'n geschrift bekostigen. Geen drang naar een almacht verhit hun brein; onbekend te zijn, dat is hun eerste wens, al ware het slechts uit zelfbehoud. Beloning of erkenning vragen zij niet. Zij zijn de dienaren, en de apostelen tevens, van de lijdende volken. Hoe gemakkelijk hadden zij niet kunnen zeggen: 'Och wat helpt het wat wij doen; het kan aan de loop der gebeurtenissen toch niets veranderen; ook zonder ons zal de oorlog wel gewonnen worden'... Doch dit maakt hun daden niet onbelangrijker, integendeel; het geeft hun werk iets van wat met woorden niet te benaderen valt.

Toen Radio Oranje zo sprak, was 1943 begonnen.

Het werd voor de illegale pers een belangrijk jaar.

De grote keer in de oorlog was gekomen. In Noord-Afrika was Rommel na de zware nederlaag bij El Alamein (eind oktober 1942) op de terugtocht en rukten de begin november in Algiers en Marokko gelande Amerikaanse en Engelse troepen langzaam op naar Tunis. In de Sovjetunie was bij Stalingrad het zesde Duitse leger vernietigd. Duitsland had het initiatief verloren en zou het niet meer herwinnen. Doch hoe lang duurde de worsteling nog! De druk op de onderworpen volkeren nam toe, vooral in de vorm van de gedwongen tewerkstelling in Duitsland van miljoenen arbeiders waarvoor Nederland ook zijn contingent moest leveren. Het verzet werd feller. Begin februari 1943 werd generaal Seyffardt, die de Nederlanders opgeroepen had tot het Nederlandsch Legioen voor de strijd aan het oostelijk front toe te treden en een van Musserts 'gemachtigden' geworden was, neergeschoten. Daar de daders in studentenkringen werden gezocht, volgden er razzia's op de universiteiten. De artsen protesteerden tegen de Artsenkamer, de studenten weigerden in meerderheid een loyaliteitsverklaring te ondertekenen. Op 29 april 1943 maakte de *Wehrmachtsbefehlshaber* generaal Christiansen bekend, dat alle leden van de voormalige Nederlandse weermacht zich voor internering in Duitsland moesten melden. De april-meistakingen, door de Duit-

sers bloedig onderdrukt, brachten grote delen van het land in rep en roer. Toen werden eerst de studenten, later ganse jaarklassen opgeroepen om arbeid in Duitsland te aanvaarden. Het aantal onderduikers – en er waren al zoveel duizenden joden die men helpen moest – steeg met sprongen; het verzet kwam voor steeds uitgebreider taken te staan. Daaraan moest de illegale pers richting geven. Zij moest steeds groter delen van de bevolking opwekken risico's te aanvaarden.

Een nieuwe, grote taak werd daaraan toegevoegd.

Op 15 mei 1943 maakte de *Höhere SS- und Polizeiführer Nordwest, SS-Obergruppenführer* Rauter bekend dat alle radio's ingeleverd moesten worden. Velen gaven aan die order gehoor. Zo dreigde in de zomer waarin men, opnieuw, de invasie van West-Europa verwachtte, een groot deel van de bevolking van nieuws verstoken te raken. Maar de illegale pers sprong in de bres, en een nieuw soort ondergronds blad ontstond: het pure nieuwsorgaan. Vaak waren het maar eenvoudige getypte of gestencilde blaadjes die in een streek, een stad, een dorp, een wijk, een straat het dagelijks nieuws brachten; zij waren er niet minder welkom om.

Daarnaast zetten natuurlijk de 'oude' opiniebladen hun taak voort. Hun gevarieerdheid nam toe. Van VRIJ NEDERLAND splitste zich TROUW af dat zich spoedig tot een van de meest gelezen illegale organen ontwikkelde – een blad waarmee gereformeerd Nederland onvervaard tot de strijd tegen de bezetter opriep (nr. 857). In het voorjaar van 1943 ontstond bovendien uit een fusie van enkele andere bladen (BULLETIN – aanvankelijk contactorgaan van kaderleden van de in december 1941 verboden Nederlandsche Unie [nr. 100] – en BC NIEUWS) JE MAINTIENDRAI (nr. 270), dat eveneens een ruime lezerskring vond en dat vooral door contacten in de kringen van 'goede' ambtenaren vaak nuttige *inside information* wist te publiceren.

Het feit dat de illegale pers een toenemende politieke 'spreiding' vertoonde, hing samen met het besef dat men na Stalingrad en El Alamein de bevrijding niet alleen zeker, maar ook naderend wist. Vraagstukken van naoorlogse politiek doemden op. Niet iedereen dacht daar hetzelfde over. De illegale bladen gingen er, elk op eigen wijze, aandacht aan besteden. Van verzetsbladen-zonder-meer werden zij illegale opiniebladen die niet aarzelden, ook de problemen waar het gewapend verzet voor stond – was het geoorloofd, politieke tegenstanders zonder vorm van proces neer te schieten? – openlijk te bespreken.[1] Vooral de bezinning op de naoorlogse problematiek deed hier en daar al opvallende verschillen ontstaan; met de blik op de toekomst gericht, dreef men in het heden uit elkaar. VRIJ NEDERLAND kreeg onder Van Randwijks leiding steeds meer een radicaal-socialistisch karakter, HET PAROOL streefde de oprichting van een 'progressieve volkspartij' na, in JE MAINTIENDRAI kwamen gedachten naar voren die zich later in de Nederlandse Volksbeweging zouden kristalliseren, en in TROUW tekende zich reeds de overgang af naar de naoorlogse Anti-Revolutionaire Partij. Doch ook in bladen als DE GEUS – eind 1942 spreekbuis geworden van de 'Raad van Negen', de voorjaar 1942 opgerichte verzetsleiding der studenten, samengesteld uit tien vertegenwoordigers van universiteiten en hogescholen –, DE VRIJE KATHEDER, die zich tot algemeen sociaal-cultureel orgaan ontwikkelde, en DE VRIJE KUNSTENAAR werd steeds meer aandacht gewijd aan problemen van naoorlogse opbouw. De roep tot vernieuwing in rooms-katholieke kring werd in CHRISTOFOOR geuit.

---

1. *Het Woord als Wapen*, no. 57.

Wij moeten die gevarieerdheid nu ook weer niet overschatten. De verschillen hadden zich nog niet tot tegenstellingen verscherpt. Het is tekenend, dat in de zomer van 1943 de brochure OM NEERLANDS TOEKOMST samengesteld werd waarin een anti-revolutionair, een katholiek, een sociaal-democraat, een communist en een nationaal-christelijke figuur hun gedachten neerlegden omtrent hetgeen in het naoorlogse Nederland te geschieden stond. De eerste druk werd door VRIJ NEDERLAND verzorgd, de tweede, een jaar later, door DE WAARHEID.[1]

Uitgeven van eigen nieuwsbulletins achtten de voornaamste illegale bladen in 1943 nog niet nodig. DE WAARHEID beperkte zich tot het opnemen van frontberichten in de landelijke uitgave (wel had reeds eind 1941/medio 1942 een NIEUWS VAN HET OOSTFRONT bestaan). Wel begon JE MAINTIENDRAI met een 'persdienst' ten behoeve van het verzet (nr. 1022) en ging HET PAROOL er toe over, wekelijkse samenvattingen van het nieuws aan plaatselijke PAROOL-groepen te verstrekken, die deze zelfstandig vermenigvuldigden (nr. 523).

De Duitse opzet, de bevolking van nieuws verstoken te laten, mislukte.

In de loop van 1943 telden wij niet minder dan ongeveer 150 nieuwe illegale bladen, die in de regel drie tot zeven maal per week verschenen. Voorzover ons bekend, werd slechts in één hiervan een 'ten geleide' opgenomen waarin betoogd werd, dat het risico niet werd gelopen ten dienste van zwakke broeders die hun radio ingeleverd hadden.

Al deze nieuwsuitgaven droegen voornamelijk een plaatselijk karakter. Bij wijdere verspreiding zou het nieuws zijn actueel karakter verliezen. Een uitzondering vormde de KRONIEK VAN DE WEEK te Leiden (nr. 326), doch dit blad gaf dan ook een *wekelijks* overzicht van het nieuws. Het werd na korte tijd in vele delen van het land gedistribueerd. Maar ook in dit geval bleek het nieuws teveel aan actualiteit te verliezen en gingen de plaatselijke vertegenwoordigers meer-en-meer het door henzelf opgevangen en bewerkte nieuws in de KRONIEK VAN DE WEEK opnemen. Alle edities namen echter het door het moederblad verstrekte 'hoofdartikel' over.

Behalve de nieuwsbladen bracht het jaar 1943 nog een andere categorie nieuwe illegale bladen voort. Dat waren de uitgaven, welker inhoud uitsluitend op de toekomst gericht was. Vanuit Londen werd die ontwikkeling gestimuleerd doordat de in augustus 1942 aldaar verschenen brochure DE WEDERGEBOORTE VAN HET KONINKRIJK door 'Boisot' (mr. J.G. de Beus) in de herfst van 1943 naar Nederland overgebracht werd waar zij in vele versies - gedrukt, gestencild, getypt, al of niet met bijgevoegd commentaar - verscheen.[2] In het bezette gebied was toen vooral in de kringen van intellectuelen het besef gegroeid, dat de bestaande illegale bladen teveel strijdbladen waren en daardoor te negatief. Moest men zich niet ook helder voor ogen trachten te stellen, welk Nederland men wilde doen herrijzen en wat zijn plaats in de wereld behoorde te zijn? Die vraag werd bevestigend beantwoord door een aantal Groninger studenten, die in juli 1943 DE PLOEG (nr. 677) oprichtten. Zij vonden uiteenlopende figuren uit het maatschappelijk leven bereid, medewerking te verlenen aan een uitgave die, zoals de ondertitel aangaf, wilde *opwekken tot bezinning op onze naoorlogse taak*. Er was aan een dergelijke uitgave behoefte: dat bleek de samenstellers uit tal van positieve reacties waaruit zij de conclusie konden trekken dat DE PLOEG 'tegelijk oud en jong, vooruitstrevend en behoudend, met en zonder politiek verleden' bevonden werd (jrg. I, 3).

1. Zie: *Catalogus van Pamfletten 1940-1945*.
2. *Ib.*

Enkele maanden later, op 15 oktober 1943, verscheen DE TOEKOMST (nr. 811) voor de eerste maal. Ook deze uitgave rechtvaardigde zich met het argument dat het de taak van de illegale pers was, niet slechts op strijd, doch ook op bezinning aan te dringen. Zo alleen zou men het verliezen van de vrede kunnen voorkomen. DE TOEKOMST was nauw verbonden met ONS VOLK (nr. 581), dat een week eerder begonnen was te verschijnen.

Het tot stand komen van beide uitgaven hing samen met de capitulatie van Italië (8 september 1943): daarmee was de bevrijding weer zoveel dichterbij gekomen.

De uitgevers hadden ONS VOLK bestemd voor arbeiders en middenstanders, daar zij van mening waren dat de voorlichting van deze bevolkingsgroepen nog veel te wensen overliet. De beginoplage was opvallend hoog: 55.000 exemplaren. Het was een ster van de eerste grootte die daar opeens flonkerde aan het firmament van de illegaliteit. Met TROUW bereikte ONS VOLK op den duur de hoogste oplagecijfers van alle ondergrondse bladen: ver over de honderdduizend per nummer.

De nieuwe ontwikkeling in de ondergrondse pers wekte, dat moet erkend, bij andere uitgaven verzet op. DE GEUS liet in februari 1944 een waarschuwing horen:

Iedere aandacht die wordt opgeëist voor naoorlogse kwesties leidt de aandacht af van de momentele strijd tegen de vijand, verslapt dus het verzet. Pascal wees op een psychologische ervaringsregel, welke dit gevolg nog versterkt: *'Que chacun examine ses pensées, il les trouvera toujours occupées au passé et à l'avenir. Nous ne pensons presque point au présent.'* Hoeveel te meer zal dit gelden, waar het denken aan het heden tot persoonlijke offers voor zich zelf leidt. Ik hoorde, dat een hoge ambtenaar, die als zovele andere functionarissen bij het lezen van verzetsartikelen te zeer zijn geweten voelt spreken om van die lectuur te genieten, na het doorkijken van een grotendeels aan toekomstproblemen gewijd nummer van een der illegale bladen uitriep: 'Dat zijn tenminste kwesties die van werkelijk belang zijn!' Neen en nog eens neen, verreweg de belangrijkste kwestie op het ogenblik is de vraag, hoe wij den vijand zoveel mogelijk afbreuk kunnen doen, hoe wij zijn nederlaag kunnen verhaasten en zo wellicht de levens van duizenden landgenoten en *allies* kunnen helpen besparen. Dat is momenteel de primaire allesbeheersende kwestie. Daarop moet het grootste deel van onze aandacht geconcentreerd blijven. Dit bedoelde Rostand, toen hij schreef:
'Je ne veux que voir la victoire,
Ne demande pas: Après.'

Nog in 1943 was een overeenkomstige waarschuwing in DE VRIJE KATHEDER geuit in een artikel van de kort te voren gefusilleerde verzetsstrijder Hans Katan, waarin hij 'neutraliteit' scherp tegenover 'objectiviteit' geplaatst had en allen die nog steeds hun houding ten opzichte van het verzet niet bepaald hadden, opgewekt had, zich van de noodzaak dat wel te doen, rekenschap te geven.

Zo werd 1943 een jaar waarin de illegale pers tot groter en rijker wasdom kwam. Hoeveel illegale bladen in totaal geproduceerd werden, is niet bij benadering te schatten. Men mag echter aannemen dat alleen al van de grote ondergrondse opiniebladen in de maand december 450.000 exemplaren verschenen: als ieder exemplaar in vijf gezinnen kwam, dan was heel Nederland van illegale lectuur voorzien! Daarbij bedenke men nog dat HET PAROOL, JE MAINTIENDRAI, TROUW en VRIJ NEDERLAND extra-nummers en brochures uitgaven, aan speciale onderwerpen gewijd, die bedoeld waren, in studiekringen besproken te worden, en dat buiten het verband van de illegale pers weer andere brochures het licht zagen die op ruime schaal verspreid werden, zoals NIEUWE KOERS (door W. Thomassen), HET NEDERLAND VAN MORGEN (een reactie op DE WEDERGEBOORTE VAN HET KONINKRIJK), OM NEERLANDS TOEKOMST en PERSPECTIEF VAN ONZEN TIJD, door 'En-

gelandvaarder' (mr. J.A.W. Burger, inmiddels in Londen benoemd tot minister zonder portefeuille).[1] Op al deze publikaties werd weer in de illegale pers gereageerd. Kortom: meer-en-meer uitte zich het Nederlandse geestelijk leven in zijn oorspronkelijkheid en geschakeerd karakter in de illegale pers, die in 1940 zo onaanzienlijk was begonnen. Het was dan ook in november 1943 dat koningin Wilhelmina voor de Londense microfoon wilde 'vertellen, hoe rijk ik ben met hetgeen Uw ondergrondse pers voortbrengt. Zij legt,' zei de koningin, 'een treffend getuigenis af van diepte, ernst en bezinning...'

Enkele maanden later, in april 1944, gaf zij in een persoonlijk schrijven uitdrukking aan haar dankbaarheid en waardering voor de verzetspers. Haar boodschap werd in alle bladen gepubliceerd.

Toen dat geschiedde, verbeidde Nederland vurig het 'tweede front' waarnaar men ook in 1941, 1942 en 1943 al reikhalzend uitgekeken had.

Men wist zeker dat 1944 'de invasie' zou brengen. Daarbij was voor de illegale pers weer een nieuwe taak weggelegd: aanwijzingen geven aan de burgerbevolking. De BBC en Radio Oranje begonnen op 26 januari 1944 met het uitzenden van een gehele reeks van dergelijke aanwijzingen. De ondergrondse pers nam ze over en werd zodoende spreektrompet van de regering en van het Geallieerde Opperbevel. Het was daarbij van belang dat vanuit Londen de eerste directe verbindingen met de ondergrondse pers aangeknoopt werden en dat in Nederland de coördinatie in de illegaliteit bevorderd kon worden.

In juni 1944 kwam mr. dr. G.J. van Heuven Goedhart, die geruime tijd een leidende figuur geweest was in de redactie van HET PAROOL, in Londen aan. Hem en anderen was vooral uit de mededelingen van de parachutist-agent J. Grün ('Brutus'), die door de Engelse *Special Operations Executive* (SOE) in samenwerking met de Militaire Inlichtingen Dienst (MID) was uitgezonden om het contact tussen 'Londen' en de illegale pers te onderhouden, gebleken, dat de Nederlandse regering een onvolledig en in sommige opzichten onjuist beeld van het verzet had.

Ondertussen was mr. J.C.S. Warendorf, een der oprichters van HET PAROOL, en in de loop van 1943 in Engeland aangekomen, belast met de taak, de Nederlandse illegale pers op ruime schaal van documentatie te voorzien. Verschillende zendingen, waarbij zich ook radioapparaten, clichés, drukinkt en toestellen voor het maken van microfoto's bevonden, werden (o.a. met Grün) naar het bezette gebied gestuurd. Bovendien kreeg Grün, toen hij vertrok, van de regering een instructie mee betreffende de invasieperiode en de overgangstijd na de bevrijding en moest hij de illegale pers een bedrag van *f* 40.000 ter hand stellen. Geld en materiaal gingen, toen zijn toestel neergeschoten werd, helaas verloren; de instructie bleef behouden. Grüns contact bleef beperkt tot dat met mr. van Heuven Goedhart, JE MAINTIENDRAI en DE GEUS. De leiding van enkele bladen, als TROUW en VRIJ NEDERLAND, durfden, daar Grün zijn introductie kwijt was, geen verbinding met hem opnemen. Vrij spoedig, in januari 1944, werd hij trouwens gearresteerd.

Later in 1944, op 1 april, werd nogmaals – ditmaal door het inmiddels opgerichte Bureau Bijzondere Opdrachten (BBO) – een parachutist-agent uitgezonden, T. Biallosterski. Hij nam de reeds genoemde boodschap van koningin Wilhelmina mee,

1. Zie: *Catalogus van Pamfletten 1940–1945.*

voorts talrijke geallieerde tijdschriften in miniatuurvorm en wederom ongeveer *f* 40.000.

Bij dit alles rees de vraag, welke bladen voor steun in aanmerking kwamen. Deze factor en de noodzaak, te weten wat men bij de invasie wel of niet zou doen, noopten tot versterking van het onderling contact bij de illegaliteit in het algemeen, en dus ook bij de ondergrondse pers. Een zekere mate van contact was tussen sommige groepen al ontstaan, zowel om technische redenen als uit ideologische overwegingen. Zo waren het VRIJ NEDERLAND en HET PAROOL die in april 1944 een gemeenschappelijk politiek manifest publiceerden, dat door de beide hoofdredacteuren, H.M. van Randwijk en mr. dr. G.J. van Heuven Goedhart, was geschreven. Bovendien werden vanaf het voorjaar 1944 enkele malen onder leiding van J. Wüthrich van JE MAINTIENDRAI bijeenkomsten gehouden waarop vertegenwoordigers van meerdere organen elkaar ontmoetten (de 'Perskern' of het 'Perscontact'). HET PAROOL en VRIJ NEDERLAND hielden zich daarbuiten; zij achtten het niet mogelijk, alle groepen uit te nodigen; het gevaar van regelmatige bijeenkomsten achtten zij te groot en zij beschouwden zich bovendien meer dan illegale persgroep alleen. Ook de in december 1943 op initiatief van Walraven van Hall opgerichte Kern beantwoordde niet aan het doel daar alleen TROUW, en dan nog hoofdzakelijk als verzorgingsgroep, aan het overleg deel nam. De financiering werd echter pas op bevredigende wijze opgelost toen zij in augustus 1944 door het Nationaal Steunfonds werd gegarandeerd.

Inmiddels drong de regering van februari 1944 af op coördinatie van het verzet aan. Zij deelde mee, na de terugkeer onmiddellijk contact te willen opnemen met de leiders van de ondergrondse pers teneinde hen o.a. bij de zuivering en reorganisatie van het Nederlandse perswezen in te schakelen. Na veel moeilijkheden en disputen kwamen tenslotte op 3 juli vertegenwoordigers van de voornaamste illegale organisaties bijeen, waarbij van de grote bladen JE MAINTIENDRAI, HET PAROOL, TROUW, VRIJ NEDERLAND en DE WAARHEID direct, CHRISTOFOOR, KATHOLIEK KOMPAS, ONS VOLK, DE VRIJE KATHEDER en DE VRIJE KUNSTENAAR indirect vertegenwoordigd waren. De Grote Raad van de Illegaliteit werd opgericht en uit zijn midden werd een kleinere commissie van vijf leden gekozen, de Contact-Commissie, om, zoals de naam aangaf, het volgen van een gemeenschappelijke strategie en tactiek te bevorderen.

De geschiedenis van de Grote Adviescommissie en Contact-Commissie en de moeilijkheden en conflicten die zich daarbij voordeden, willen wij hier niet behandelen. Zij behoren niet tot de geschiedenis van de illegale pers, maar van de gehele illegaliteit. In deze moeilijkheden en conflicten wierpen trouwens de naoorlogse problemen hun schaduw vooruit. Op het stuk van de oorlogvoering echter, die ons hier in de eerste plaats interesseert, was men het eens. Van het begin van 1944 af werden door de gehele illegale pers dezelfde leuzen, dezelfde raadgevingen, dezelfde proclamaties verspreid die op de invasie en de dan verwachte strijd betrekking hadden.[1]

Dat het naderen van de eindstrijd de gevarieerdheid van de illegale pers weer deed groeien, sprak vanzelf. De behoefte aan voorlichting over internationale problemen nam toe. VRIJ NEDERLAND gaf, om daaraan tegemoet te komen, van 1 januari 1944 af de INTERNATIONALE INFORMATIEBLADEN (nr. 252) uit, HET PAROOL vanaf 1 juli PAROOL-POST (nr. 666). DE OPDRACHT, een uitgave van een

1. Zie: *Catalogus van Pamfletten 1940–1945*.

aantal Leidse en Utrechtse indologen, was geheel aan de naoorlogse verhouding tussen Nederland en Indonesië gewijd. In socialistische kring nam het vraagstuk van de politieke organisatie van het socialistische volksdeel na de oorlog een steeds groter plaats in; er verschenen drie illegale bladen die op het standpunt van de vooroorlogse SDAP stonden: VRIJE GEDACHTEN (nr. 1004), PARAAT (nr. 639) en DE BAANBREKER (nr. 31). Het debat over dit onderwerp werd ook in illegale brochures gevoerd.[1]

Ook aan het vraagstuk van de annexatie van een deel van Duitsland (vergoeding van de schade die Duitsland Nederland berokkend had) werd in de loop van 1944 aandacht besteed. DE WAARHEID begon een intensieve actie ter propagering van de gedachte van de eenheidsvakbeweging. In rooms-katholieke en christelijk-historische kring ging men zich in toenemende mate afvragen, of, en zo ja, in welke vorm, de vooroorlogse politieke partijen moesten herrijzen.

Over het algemeen bekeken nam dat staatkundig debat in de loop van 1944 aan breedte en diepte toe, maar in de periode van juni tot september stond het oorlogsnieuws ongetwijfeld vooraan in aller belangstelling.

Op 6 juni 1944 gingen de geallieerde bevrijdingslegers in Normandië aan land. Er was een mateloze dorst naar nieuws. Wanneer zou de bevrijding komen? Alle bestaande bladen, de nieuwsbladen vooral, verhoogden de oplage, tientallen nieuwe bulletins werden opgericht. Wij telden er tot begin september 1944 een honderdtal, die wij aan de lange rij van reeds bestaande konden toevoegen. Vele daarvan verdwenen weer van het toneel toen de landelijke opiniebladen in de herfst hunnerzijds overgingen tot het uitgeven van eigen nieuwsbulletins.

Het waren weken vol spanning. Te lang droeg de strijd in Normandië een statisch karakter; toen, begin augustus, kwam de grote doorbraak; op de 22ste van die maand werd Parijs bevrijd, op 3 september Brussel. In Londen en Nederland kende het optimisme geen grenzen meer; alom werd een snelle bevrijding van Nederland verwacht en toen op maandagavond 4 september de Nederlandse sectie van de BBC op gezag van de Regeringsvoorlichtingsdienst meedeelde dat Breda al was bevrijd, was men er daags daarna in alle steden van Nederland van overtuigd dat de geallieerde tanks nog maar een uur rijdens verwijderd waren. Duitsers en NSB-ers vluchtten in chaotische verwarring. Helaas – op 'Dolle Dinsdag' (de naam was afkomstig van de redactie van DE GIL, een Nazi-propaganda-orgaan, dat soms in schijn pro-geallieerd deed) volgde de ontnuchtering reeds.

Intussen leidde 'Dolle Dinsdag' tot een nieuwe ontwikkeling bij het ondergrondse perswezen.

Al in mei hadden in Utrecht de ONS VOLK-groep, DE GEUS en HET PAROOL maatregelen voorbereid om in geval van strijd op Nederlandse bodem namens de plaatselijke illegale pers een gemeenschappelijk mededelingenblad uit te geven. Op 'Dolle Dinsdag' achtte men het tijdstip gekomen tot die uitgave over te gaan. In iedere uitzending gaf Radio Oranje aanwijzingen die voor de bevolking van belang waren; ook was het nieuws nodig om de geruchten tot reële proporties terug te brengen. Het gemeenschappelijke Utrechtse nieuwsblad kreeg de titel ORANJE-BULLETIN: Oranje drukte uit, wat allen verbond (nr. 617). In verschillende grote steden nu, werd het Utrechtse voorbeeld gevolgd; soms noemde men het gemeenschappelijk nieuwsor-

1. Zie: *Catalogus van Pamfletten 1940–1945.*

gaan DE VRIJE PERS (nr. 1033).

HET PAROOL, VRIJ NEDERLAND en JE MAINTIENDRAI gaven nog op 'Dolle Dinsdag', voor de gemeenschappelijke bulletins ontstaan waren, eigener beweging extra communiqués uit; men dacht toen dat dit slechts gedurende enkele dagen nodig zou zijn. VRIJ NEDERLAND drukte de bulletins reeds op van grote oranje koppen voorzien papier dat voor de bevrijdingsnummers klaar lag. Toen het echter in de dagen, volgend op dinsdag 5 september, duidelijk werd, dat de bevrijding nog op zich zou laten wachten, besloten de redacties de dagelijkse voorlichting voort te zetten, teneinde de bevolking morele steun te bieden. Dat de nieuwsbulletins negen maanden lang in miljoenen exemplaren geproduceerd zouden worden, voorzag begin september nog niemand.

Zondag 17 september, de dag van de luchtlandingen in het zuiden van ons land en bij Arnhem, vlamde de hoop op een onmiddellijke bevrijding nogmaals op. Doch weer had men te vroeg gejuicht. De geallieerden konden zich benoorden de Rijn niet handhaven; wel werden grote delen van Limburg, Noord-Brabant en Zeeland in de herfst bevrijd, doch de bezetter had Nederland benoorden de grote rivieren nog vast in zijn greep.

Voor de bevolking die daar woonde, brak de moeilijkste periode van de bezetting aan. De rantsoenen werden ingekrompen tot er in de grote steden van het westen bitter honger geleden werd; gas en elektriciteit mochten niet meer gebruikt worden; brandstof was er niet; de Duitse terreur nam in hevigheid toe. Stad na stad werd uitgekamd om tienduizenden arbeidskrachten te vangen. De meeste clandestiene radio's konden thans niet meer functioneren. Nooit had men de illegale bladen meer nodig gehad; nooit was het moeilijker, ze te produceren. Maar de vervaardigers van de illegale pers waren vindingrijk en onvermoeibaar. Zij zetten door. De eindstreep was in zicht. Toen de elektriciteitsvoorziening uitviel, werden er kristalontvangers geconstrueerd; toen er geen verwarming meer was, werd in de ergste kou doorgewerkt; toen de mannen en jongens zich wegens de Duitse razzia's niet meer op straat konden vertonen, namen de vrouwen en meisjes het buitenwerk over. Hoe moeilijk de toestanden ook waren, hoeveel medewerkers ook door de Duitsers werden gearresteerd, de illegale pers werd voortgezet. Sterker nog: zij groeide tegen de verdrukking in.

Tussen 'Dolle Dinsdag' en 1 januari 1945 ontstonden niet minder dan 350 nieuwe nieuwsbulletins. Er waren er aan het eind van het jaar meer dan 500 (in het bevrijde zuiden behoefden zij natuurlijk niet meer te verschijnen). Meer dan vroeger werden in die laatste fase van de bezetting ook de in Nederland vechtende Duitse soldaten met bulletins bewerkt; hetzelfde gebeurde met Russische en Georgische hulptroepen van de Duitsers (o.a. nrs. 26, 163, 179, 686, 687, 994).

De problemen waar de illegale pers in die laatste fase mee geconfronteerd werd, waren legio. Afgezien van de materiële moeilijkheden, vormde ook het onderhouden van de verbindingen een nijpend vraagstuk. Op de dag van de luchtlandingen was het spoorwegpersoneel op last der regering in staking gegaan; voortaan moesten koeriers (vooral: koeriersters) voor de verbindingen zorgen. Vele medewerkers, zetterijen en drukkerijen waren echter onbereikbaar geworden. Over het algemeen werd een ingrijpende decentralisatie nodig. Het was onmogelijk, de grote oplagen van het 'landelijk' nummer (wij hebben het nu over de grote illegale opinie-bladen) kant en klaar te transporteren; in de regel distribueerde men slechts de kopij of enkele exemplaren, welke dan

plaatselijk vermenigvuldigd werden. Het grote getal der verspreide edities deed het totaal aantal nummers dat in circulatie kwam, nog toenemen. Dan moest zo goed mogelijk voor de ravitaillering, verwarming en huisvesting van de medewerkers gezorgd worden; er moesten transportmiddelen zijn; speciale medewerkers, ja gehele 'diensten' werden hierbij ingeschakeld. Van de omvang van dat alles kan men zich misschien een denkbeeld vormen wanneer men weet dat alleen de Amsterdamse PAROOL-groep reeds 72 *full-time* medewerkers telde. Daarbij kwam dat de Landwacht een intensieve opsporingscampagne had ingezet.

Alle moeilijkheden ten spijt werden de dagelijkse nieuwsbulletins in enorme aantallen geproduceerd. In de meeste steden bewezen de gecombineerde uitgaven die na 'Dolle Dinsdag' ontstaan waren, goede diensten. Zij waren een tastbaar bewijs van samenwerking en dat een blad zich uit de combinatie losmaakte - zoals HET PAROOL deed toen de toestand zich consolideerde - was een uitzondering.

Er kwam ook hulp van buiten. Uit geallieerde vliegtuigen werden de eerder genoemde 'perspakketten' afgeworpen; dergelijke pakketten werden ook wel door de linies gesmokkeld. Zij bevatten radio's met kristalontvangers, recente bladen uit Engeland in miniatuurvorm of uit het bevrijde zuiden, persoverzichten, clichés van rubber of papier-maché en andere nuttige zaken. Daardoor bleven de bulletins zó actueel, dat het publiek soms de indruk kreeg dat de samenstellers geheime verbindingen met de grote internationale nieuwsagentschappen onderhielden.

Amsterdam was, ondanks de decentralisatie, in die laatste bezettingswinter het hart van de illegale pers. Reeds vóór 'Dolle Dinsdag' waren enkele organisaties naar de hoofdstad verhuisd. TROUW en JE MAINTIENDRAI bijvoorbeeld. Na 'Dolle Dinsdag' werd ook CHRISTOFOOR daar gereorganiseerd. HET PAROOL en VRIJ NEDERLAND waren er geboren. De nieuwsvoorziening was er inderdaad uitnemend. Een ondergronds blad kon er dan ook gebruik maken van de volgende nieuwsbronnen:

1. De berichten van de eigen luisterposten die vrijwel elk blad bezat.
2. Berichten van eigen plaatselijke groepen in het ganse bezette gebied, waarmee men door middel van eigen koeriers en zusterdiensten in contact stond.
3. De telefonische berichten die men van eigen mensen kreeg via het geheime telefoonnet van de Centrale Inlichtingen Dienst (CID) - lijnen die waarborgden dat men op elk moment verbinding kon opnemen met alle voorname plaatsen.
4. De dagelijkse berichten van het persbureau van de CID, dat in de winter van '43 op '44 gegroeid was uit de behoefte van de LO (de Landelijke Organisatie, de voornaamste verzorgingsgroep voor onderduikers) om snel van arrestaties van medewerkers op de hoogte gesteld te worden.
5. De dagelijkse berichtendienst LUCI (VERITAS) van het Bureau van de Verbindingscommandant van de NBS (de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten) waar men het binnenstromend nieuws betreffende fusilleringen, arrestaties, Duitse troepenbewegingen in een voor de pers bestemd bulletin samenvatte.
6. De dagelijkse berichtendienst van de spionagegroep RR (Rolls Royce) die zo goed functioneerde, dat men 's avonds al antwoord had op een brief welke men 's morgens voor een adres buiten Amsterdam afgegeven had.
7. Het Centraal Bureau Keesen (de luisterpost van TROUW) dat zorgde voor letterlijk uitgewerkte teksten (aan de hand van dictafoon-opnamen) van de belangrijkste radiouitzendingen vanuit Londen en Eindhoven.

8. De Perspakketten (inhoud: VLIEGENDE HOLLANDER, WERVELWIND, THE TIMES (14×21 cm), LA REVUE DU MONDE LIBRE (10×13 cm) en andere geallieerde pamfletten).
9. Eigen reportages en verslagen van 'persconferenties' met vertrouwenslieden.

Zo waren ten behoeve van een gedetailleerde, betrouwbare nieuwsvoorziening hele bedrijven ontstaan die met moed, volharding en vindingrijkheid aan eindeloze moeilijkheden het hoofd boden. Het gecoördineerd verzet vond ook in een gecoördineerd beleid van de illegale pers zijn uitdrukking. Het Amsterdams, later het Landelijk, Werkcomité (LWC) gaf onder leiding van H.M. van Randwijk richtlijnen uit voor de strijd tegen de vijand in die laatste, barre winter: in honderdduizenden exemplaren werden oproepen verspreid tegen de Duitse razzia's, tegen de vordering van kleding en dekens, tegen de grote poging van de Duitsers, eind december-begin januari ondernomen, alle mannen van 16 tot 40 jaar, voorzover al niet gegrepen, *en bloc* naar Duitsland te deporteren (de z.g. Liese-*Aktion*), en tegen de zwarte handel.[1]

Voorts werd op verzoek van de regering een campagne gevoerd waarbij het Nederlandse volk gewezen werd op de plicht, na de bevrijding van Nederland alle krachten in te spannen voor de bevrijding van Indonesië. In een adviescommissie die de richtlijnen vaststelde, hadden zowel TROUW als DE WAARHEID een vertegenwoordiger.

Maar ondanks deze en dergelijke manifestaties van eendracht hadden de tegenstellingen tussen de in de Grote Adviescommissie opgenomen organisaties zich verscherpt. Linker- en rechtersectie kwamen tegenover elkaar te staan – de rechtersectie schaarde zich achter een in december 1944 in TROUW gepubliceerde 'Beginselverklaring' die door TROUW, de LO, de LKP (Landelijke Knokploegen) en het Protestants-Christelijk Schoolverzet ondertekend was. Zij spraken hierin opnieuw uit, dat hun verzet gegrondvest was op een positief-christelijke levensovertuiging die zij als onmisbare basis beschouwden voor een Nederlandse rechtsstaat. TROUW voegde hier nog een commentaar aan toe betreffende de door de illegaliteit na de oorlog aan te nemen houding.

Zo weerspiegelde zich in de laatste fase van de bezetting ook en bij uitstek in de illegale pers de geestelijke en politieke verscheidenheid van het Nederlandse volk. Die verscheidenheid verhinderde echter geenszins dat men, tot de dag der bevrijding daar was, in een gesloten front tegenover de vijand stond. Wat bond, woog veel zwaarder dan wat scheidde. De ondergrondse pers bleef, alle schakeringen ten spijt, tot het laatst toe een getuigenis van eensgezind verzet dat nationaal was in de beste zin des woords.

Welke invloed de ondergrondse pers gehad heeft, is niet na te gaan. Er bestaat geen weegschaal waarop men dat kan wegen. Met DE GEUS mogen wij echter aannemen dat iedere daad van moed zelf weer nieuwe moed schiep: '*un sentiment presque aussi contagieux que la peur, c'est le courage*,' had Balzac gezegd. En ieder nummer van een ondergronds blad dat men in handen kreeg, wás een daad van moed. De Duitsers wisten het wel! Het was geen toeval, dat de *Sicherheitspolizei* zich bijna vijf jaar lang de grootste moeite gaf, de vervaardigers van die systematisch tot waakzaamheid en verzet oproepende getuigenissen op het spoor te komen en te arresteren. De vrije geest van het Nederlandse volk moest gebroken worden. Waar werd die zuiverder onder woorden gebracht dan in de illegale pers? Onder de afdeling IV van de *Befehlshaber*

1. Zie: *Catalogus van Pamfletten 1940–1945*.

der Sicherheitspolizei und des SD ressorteerde een speciaal *Referat* dat zich met de opsporing en bestrijding van de illegale pers bezig hield. Dergelijke *Referaten* bestonden eveneens bij de *Aussenstellen* van de *BdS und des SD*. Voor het oprollen van grote organisaties als TROUW en HET PAROOL werden tijdelijk ook speciale *Sachbearbeiter* aangewezen. Daarnaast vormden de illegale bladen, die de *BdS* in handen gevallen waren, voor hen waardevol materiaal om de stemming onder de bevolking te peilen. De '*Auswertung*' van dit materiaal behoorde tot de taak van de *Sicherheitsdienst* (*Abt. III* van de *BdS und des SD*). De resultaten van deze werkzaamheid kan men aantreffen in de *Meldungen aus den Niederlanden*, een geheim overzicht van *Stimmung und Lage*, waarin soms als bijlagen in het Duits vertaalde artikelen en passages uit de illegale pers zijn opgenomen, en alle nieuw opgespoorde nummers gesignaleerd werden.

Menige groep werd opgerold. Menig blad moest worden gestaakt.

Maar de ondergrondse pers als zodanig konden de Duitsers er niet onder krijgen. Klein begonnen, groeide zij uit tot een machtig geheel. Aan elke wijziging der omstandigheden wist zij zich aan te passen. Aanvankelijk slechts gerepresenteerd door enkele met de hand geschreven periodieke oproepen vormde zij aan het einde van de bezetting een voorlichting-gevend systeem van ongekende omvang en doeltreffendheid. Dat men een in honger en kou verkommerend, van iedere verbinding met de vrije wereld verstoken bevolking toch dag na dag het nieuws wist te brengen dat de zekerheid van de komende bevrijding inhield, is een prestatie geweest van zeldzame betekenis. Daarnaast was het, vooral nadat de radio's vrijwel uitgeschakeld waren, de ondergrondse pers die het Nederlandse volk geestelijk wakker hield en machtig bijdroeg tot de politieke wilsvorming in een bewogen tijd. Zeker waren er tot aan het einde van de bezetting lieden, die vonden dat de illegale opinie-bladen voor het gedrag van de gewone man somtijds normen stelde die men niet zo eenvoudig in de praktijk kon brengen. Maar ook wie er zo over dachten, hadden de ondergrondse pers nimmer willen of kunnen missen.

Wat zou er van Nederland geworden zijn als het nationaal geweten niet van capitulatie tot bevrijding uit de ondergrondse pers gesproken had? Het is een koor geweest van twaalfhonderd stemmen doch afgestemd op één heldere en noodzakelijke grondtoon: verzet tegen de overweldiger.

II

HOE HET WAS

De historische ontwikkeling van de ondergrondse pers werd in het eerste deel van deze inleiding in grote lijnen beschreven en daar werd ook de op 3 februari 1943 voor de microfoon van de Londense radio gestelde vraag beantwoord, welke wij als motto voor deze uitgave kozen, de vraag naar het 'Waarom'.

Straks zullen de afzonderlijke geschiedenissen van alle bladen verhaald worden als een opsomming van feiten en data.

In dit tweede deel der inleiding zullen wij de vraag beantwoorden wie 'al die mannen en vrouwen en soms kinderen' waren, en waar en onder welke omstandigheden zij de illegale pers schiepen; hoe zij de problemen van de nieuwsvoorziening oplosten, hoe hoog zij de vindingrijkheid opvoerden bij vervaardiging en distributie, hoe de financiering en de papiervoorziening in het algemeen geschiedden, hoe ook ondanks alle ernst de humor niet ontbrak. Wij hebben hierbij om het wezenlijke, de *couleur locale* te doen naproeven en alle nuancen van licht en donker die de illegale pers hebben omspeeld weer te geven, zoveel mogelijk haar vervaardigers zelf aan het woord gelaten.

De problemen welke zich bij die geschiedschrijving voordeden, konden nauwelijks in gelukkiger bewoordingen worden vervat, dan die JE MAINTIENDRAI gebruikte toen dit blad zijn eigen geschiedenis aan de openbaarheid moest prijsgeven:

Men zou deze geschiedenis kunnen schrijven als een heldendicht van zwijgende mannen en vrouwen. Een gedicht, dat niet zou klinken van kletterende zwaarden en uitdagende woorden, maar dat zou verhalen van veel nameloos heldendom en stille triomfen, van zwijgende strijd tegen list en verraad, en van de engte van de cel en de stilte na het salvo. Men zou haar kunnen geven als een schat van verhalen en belevenissen, waarvan de bijzonderheden echter slechts zouden spreken tot hen, die in deze sfeer geleefd en gewerkt hebben; verhalen, die zich eigenlijk niet op papier laten zetten, maar die alleen in kleine kring verteld kunnen worden onder diegenen die weten wie Jos was, en Bert, en Jacques en Adriaan en al die anderen, en aan wie adressen als Adelaarstraat, e.d. in dit verband iets te zeggen hebben. Dat zouden verhalen zijn van het vroegere begin en de langzamerhand, soms met schade en schande, opgedane illegale ervaring. Van de naam B.C.-NIEUWS, waarvan de betekenis voor het gros van de lezers en zelfs van de verspreiders steeds duister bleef, zodat in Januari 1943 maar tot naamsverandering werd overgegaan. Van de nachtelijke verhuizing te Santpoort in September 1942 toen het huis van den hoofdredacteur moest worden 'schoongemaakt'. Verhalen van de vreemde tonelen, die zich daarna in het Vredespaleis afspeelden, waar men in het doolhof van brede marmeren gangen en trappen schichtige jongelieden op hun tenen van de ene hoek naar de andere kon zien sluipen met zware koffers of pakken papier, telkens luisterend of niet ergens de NSB-portier zou kunnen komen opdagen; en van de nachten, dat een gedempt gedruis de serene rust van de gewelven verstoorde, als uit de twee stencilmachines de vele vellen rolden, die weldra hun loop door nieuwshongerig Nederland zouden beginnen. Van die depothouder, die niet gewaarschuwd was

dat de bladen zouden worden afgehaald door agenten in uniform, wier verschijning hem derhalve de stuipen op het lijf joeg. Van die rederij, die toen zij wist wat er in de dozen zat, verder vervoer weigerde; en van die expediteur, die elke keer met een stalen gezicht opmerkte, dat van één van de dozen het touw was afgegaan. Van die partij papier, die maar steeds niet aankwam, zodat het 2e Novembernummer moest uitvallen, en van de gebroken pers bij het 1e Julinummer. Verhalen van zenuwslopende reizen met zware koffers, van treincontrôles, van SD- en Landwachtavonturen, van boten, die te laat kwamen, waardoor het gehele verspreidingsschema in duigen viel. Van arrestaties en huiszoekingen, van eindeloze reorganisaties en verhuizingen, van angstige nachten en auto's, die 's nachts stopten maar toch verderop bleken te moeten zijn. Van PB's en bonkaarten en steun en 'papieren' en stempels, kortom van dat snelgroeiende en onvermijdelijke nevenbedrijf van elke illegale organisatie. Van veel critiek, zowel afbrekende als opbouwende, en van veel waardering; van mensen, die 'dat illegale werk erg mooi vonden, als zij er maar niets voor behoefden te doen', maar ook van veel steun, hulp, gastvrijheid en offervaardigheid.

In theorie moest de beantwoording van de vragen die de interne geschiedenis van de illegale pers opwekt, niet moeilijk zijn, want evenals bij een legale krant waren bij de organisatie van een illegaal blad in het algemeen de volgende afdelingen te onderscheiden: de centrale leiding, de redactie, de nieuwsbronnen (luisterpost[en]), de organisatie-afdeling, de technische afdeling (draaierij of drukkerij en zetterij), de huishoudelijke dienst (materiaalvoorziening, huisvesting, gedurende de laatste winter vooral ook voedselvoorziening) en het verspreidingsapparaat. In de praktijk kwam echter van deze indeling meestal weinig terecht, of gedurende de eerste jaren en bij de uitgaven op kleinere schaal zelfs niets. Het was geen uitzondering dat alle functies in één persoon waren belichaamd òf dat zij geheel door elkaar liepen. Het was daardoor ook vrijwel onmogelijk, de inhoud van de hiervolgende rubrieken in streng afgebakende, geheel op zichzelf staande onderwerpen in te delen. Toch hingen met de bepaalde facetten ook dusdanige karakteristieke problemen samen, dat deze heel wel onder aparte hoofden konden worden behandeld.

VERVAARDIGERS

Representanten van alle bevolkingsgroepen, klassen, leeftijden, godsdiensten en beroepen zijn bij de illegale pers betrokken geweest. Naast de ervaren journalist de onderduiker, die voor de oorlog nimmer had kunnen dromen nog eens artikelen in een 'krant' te zullen schrijven; naast de actieve politicus de aan het ziekbed gekluisterde jongen, die in de gelegenheid was de gehele dag naar de radio te luisteren en gelukkig was, zich nuttig te maken; naast de beroepsmilitair die als expert wekelijks overzichten schreef, de eenvoudige vliegtuigmaker, die 'zo gezond als een vis in de ziektewet liep' en rake, felle oproepen en artikeltjes opstelde en verspreidde; naast de familie, sinds mensenheugenis in Nederland gevestigd, de emigrant die het nationaal-socialisme reeds aan den lijve had ondervonden en zijn deskundige, waarschuwende stem liet horen; naast de ambtenaar die in functie bleef om veel *inside information* te kunnen verstrekken, de gevangene in het concentratiekamp die nog kans zag, een artikel voor 'zijn' blad naar buiten te smokkelen; naast de alleenstaande vrouw die 'toch niets te verliezen had', de moeder die haar zonen niet tegenhield bij het werk dat hun uiteindelijk het leven zou kosten; naast de geestelijke die op de bescherming van zijn habijt speculeerde, de grijsaard die hetzelfde verwachtte van zijn eerbiedwaardig uiterlijk; naast de hoogleraar, de scholier-op-non-actief; naast de medisch assistent, de patiënte in het ziekenhuis; naast de beroepsstenograaf, de leek die ten eigen behoeve een geheel

nieuw notitiesysteem creëerde; naast de hoofdinspecteur-van-politie die voor de *Sicherheitspolizei* het onderzoek naar zijn eigen blad moest leiden, de agent die na negen maanden verblijf in de gevangenis weer rustig doorging met zijn 'flitspuit'. En zelfs de baby's werden ingeschakeld – al was het slechts, opdat men in hun kinderwagens pakken met kranten kon vervoeren.

Al deze personen gaven naast en met elkaar hun toewijding en hun krachten aan één blad. Hun functie werd daarbij niet bepaald door hun maatschappelijke positie. Zo gaf een rijwielhersteller een blad uit, waaraan een hoogleraar, twee a.s. professoren en een toekomstig minister hun deskundige medewerking verleenden (nr. 4). Een ander voorbeeld van eensgezindheid leverde een kleine dorpsuitgave DE DUINSTREEK (nr. 148) met een maximale oplage van 100 exemplaren, waaraan vijf personen van uiteenlopende politieke en godsdienstige richting meewerkten. Dit blad kreeg het nieuws van een joodse onderduikster die eigenlijk voor DE WAARHEID luisterde. Omgekeerd stond een Haarlemmer die zelf een bulletin uitgaf, zijn nieuwsberichten ook af aan de plaatselijke WAARHEID-groep. Hoe goed de samenwerking tussen de onderscheiden groepen kon zijn, bleek bijvoorbeeld uit het verslag van 'STRIJD' uit de Zaanstreek (nr. 785):

> Had men papier te kort, de mensen van TROUW zorgden voor voorraad. Toen men geen inkt meer had was de WAARHEID-groep twee dagen in touw om de nodige inkt te bezorgen. Regelmatig kon men de WAARHEID-redacteur de RK-pastorie zien binnengaan.

Over de samenwerking in groter verband kan men onder de geschiedenissen van de grotere landelijke uitgaven, de ORANJE-BULLETINS en de VRIJE PERS-edities nog menig gegeven aantreffen.

Hoe er vooral in de eerste tijd geen sprake was van scherp afgebakende taken, kan niet beter worden getypeerd dan door het antwoord dat een VRIJ-NEDERLAND-medewerker uit 1940 gaf op de vraag, wat zijn functie was geweest:

'Als U het dan precies wilt weten: nietjes-drukker, vouwer, opper-onder-meeverspreider, stencilzwengelaar, loopjongen, papier-optrommelaar, collectant, diaken, propagandist, chemisch student...'

Ook al was men theoretisch van de noodzakelijkheid overtuigd dat het werk van de illegale pers gescheiden moest blijven van andere illegale arbeid, in later jaren kon men dit standpunt niet volhouden: wegens de anti-joodse maatregelen en de arbeidsinzet, en terwille van de voedsel- en materiaalvoorziening en het verkeer waren talloze paperassen benodigd en de vervaardigers van de illegale pers moesten dus de hulp inroepen van hen die zorgden voor valse Rode Kruis-banden, spoorwegkaarten, *Strassenerlaubnisscheine*, *Nachtausweise*, *Passierscheine*, autovergunningen, benzinebonnen, wapenvergunningen enz.... En vooral gedurende het laatste jaar van de oorlog was ook bij de illegale pers een leger van 'tantes' betrokken, die niet alleen gastvrijheid verleenden en kookten, maar ook morele steun gaven.

'Aldus faalde,' schreef mr. A.H. van Namen, die gedurende viereneenhalf jaar deel uitmaakte van de leiding van VRIJ NEDERLAND, 'wat betreft organisatie en werkwijze elke vergelijking met een persapparaat in vredestijd. De termen "redactie", "drukkerij" en "expeditie" waren weliswaar ook in de illegale sfeer begrippen, doch zij dekten een gans andere inhoud.'[1]

Wat die inhoud was, willen wij mr. van Namen laten vertellen.

---

1. *Onderdrukking en Verzet*, blz. 657, 665 e.v.

In het normale apparaat heeft de hoofdredacteur de zorg voor het redactionele beleid, hij dirigeert de schrijvers, bespreekt met hen de kopij, regelt het werk van zijn redacteuren en laat de gehele technische organisatie over aan de directie. Misschien dat er op het punt van de redactie nog de meeste punten van overeenkomst bestonden met de legale pers. Er was een hoofdredacteur, soms een hoofdredactie, er waren zelfs redactievergaderingen, er waren verslaggevers en correctors en er was ook een eindredacteur, maar toentertijd noemde men deze functies niet zo, om de eenvoudige reden dat het organisatieschema er niet op paste. Er was leiding en er waren medewerkers. De leiding van de organisatie had tevens de leiding - d.w.z. de redactie - van de krant en een van de leidende figuren werd als vanzelf, door persoonlijke ambitie en bekwaamheid, de hoofdredacteur. Zowel hij als zijn medewerkers hielden zich tegelijkertijd evenzeer met redactionele als met organisatorische werkzaamheden bezig, naast het individuele verzetswerk, dat men, op ander terrein, in zijn eigen omgeving had te doen.

Uit dit samenspel van krachten en werkzaamheden werd de inhoud van de krant geboren.

De een had een gesprek met een van de hoofdambtenaren op Economische Zaken over de voedselvoorziening, de ander sprak met een referendaris van Sociale Zaken over de arbeidsinzet, een derde had een reis gemaakt door Groningen en Friesland en was op allerlei nieuwe ideeën gekomen ten aanzien van het onderduikersvraagstuk, de vierde kwam met nieuws over scheuring in de NSB enz. Verder kwamen via het verspreidingsapparaat nieuwsberichten en artikelen, soms kant en klaar, bij de hoofdredactie terecht. Het geven van commentaar op de nieuwsberichten, de militaire en buitenlandse overzichten leverden over het algemeen weinig moeilijkheden op. Des te meer problemen echter veroorzaakte de plicht, ons volk op juiste en verantwoorde wijze aan te sporen tot verzet. De bedreigingen van de bezetter in de eerste oorlogsjaren vooral, maakten de redactie voorzichtig in haar uitingen. Er mocht niet onnodig bloed vloeien. Vaak kon de redactie overigens gebruik maken van de in het geheim gepolste mening van terzake kundige lieden, wanneer op hun terrein tot verzet moest worden aangespoord. Er kwamen niettemin talloze vragen van tactiek aan de orde. Mocht men bijvoorbeeld de jongelui, die voor arbeid in Duitsland waren opgeroepen, openlijk aansporen hun papieren te laten afstempelen op het station van vertrek, om dit daarna stiekum te verlaten? Zulk een openlijke aansporing, die natuurlijk door de vijand zou worden gelezen, zou verscherpte tegenmaatregelen van zijn kant oproepen. Wat moest men adviseren, toen de bezetter de inlevering van alle radiotoestellen gelastte? Inleveren of niet? Niet inleveren schiep voor de betrokkenen een gevaar - kans op een verblijf in een concentratiekamp - dat wellicht niet opwoog tegen de waarde van het bezit en het gebruik daarvan. Moesten de April-Meistakingen in 1943 openlijk worden aangewakkerd en ondersteund, of moest de pers hierover maar zwijgen? Dit zijn maar enige losse grepen uit de hoeveelheid problemen waarvoor de redactie kwam te staan. De lezer zal begrijpen, dat de verantwoordelijkheid voor hetgeen men schreef soms heel zwaar woog en vaak slapeloze nachten bezorgde.

Ook in practische aangelegenheden had de redactie het niet gemakkelijk. De veiligheid ging voor alles en derhalve mochten geen papieren onnodig worden meegedragen of bewaard. Bovendien moest elk papiertje zorgvuldig worden opgeborgen op een plaats, die bij huiszoeking niet kon worden ontdekt. Voortdurend, dag in, dag uit, moest derhalve worden gelet op zorgvuldige naleving van de veiligheidsmaatregelen. Kladkopij moest onmiddellijk na gebruik worden verbrand, het calqueerpapier moest telkens op de (on)leesbaarheid worden gecontroleerd. Het papier was het machtigste wapen van de illegale pers, maar in de meest letterlijke zin kon ditzelfde papier in geval van arrestatie het gevaarlijkste wapen zijn in handen van de bezetter. Men kon immers meestal moeilijk ontkennen iets met de redactie - dus met de leiding - van een illegaal blad te maken te hebben, wanneer men redactionele aantekeningen of artikelen bij zich had!

Tot de taak van de redactie behoorde ook - en die taak was dan weer normaal - het precies berekenen van de hoeveelheid kopij. Het aantal woorden werd nauwkeurig geteld. Vergelijking met de gegevens van de drukker over lettertype en grootte van de pagina's leverde dan ruwweg een beeld op van de hoeveelheid kopij die kon worden geplaatst. Vergezeld van een zogenaamde dummy - een schematische opmaak - verdween de getypte kopij in een enveloppe onder de kleren van een koerierster naar zetter of drukker. Soms werden tijdens het zetten of drukken nog wijzigingen in de kopij aangebracht, wanneer de omstandigheden hiertoe aanleiding gaven. Diegene van de leiding, die het contact met de drukker onderhield, had in feite de eindredactie en moest over zaken als de hier bedoelde dan vaak zelfstandig beslissen. De actualiteit was immers in de illegale pers-wereld een minstens even belangrijke factor als in de vooroorlogse.

VERVAARDIGING

Op de vraag *waar* de vervaardiging plaats vond, zou men in het algemeen kunnen antwoorden: waar maar plaats was voor een mens, een radiotoestel en een stencilmachine. De een was zo gelukkig het als onderduiker zo lang als nodig was te rooien in de kelder of op de zolder van zijn eigen huis, anderen werden opgejaagd van de ene plaats naar de andere.

In Nieuwlande, een centrum van illegale activiteit, dorp van de bekende verzetsstrijders Johannes Post en ds. F. Slomp, worden wij gevoerd naar de gewelven van de gereformeerde kerk, waar de verloofde van de eerste joodse onderduikster van Post met een collega-onderduiker gelijk de monniken in de Middeleeuwen bij kaarslicht en muizen in volkomen stilte en ijzige koude negen maanden lang een geheel met de hand geschreven en met tekeningen versierd blaadje DE DUIKELAAR (nr. 145) uitgaven, waar zij tezamen 150 werkuren per week aan besteedden, 'om de verveling te verdrijven'.

Een TROUW-groep in het Gooi was mobieler en bleek, toen de balans werd opgemaakt, zijn hoofdkwartier te hebben gehad op twee pakhuiszolders, op twee boerenzolders, in twee kippenhokken en in diverse zolderkamertjes. Een Amsterdams schilder kwam ter vervaardiging van een illegaal blad in de grotten bij Valkenburg terecht, een joods echtpaar in het gebouw van het kadaster te Alkmaar, een student in de rechten onder de dakpannen van het tehuis voor Ouden van Dagen 'Vredeveld' in Amstelveen. Een onderduiker in de koelcellen van een slachthuis. Een schoorsteenveger van Zwitserse afkomst te Rotterdam kon dank zij een beschermend plakkaat van de Zwitserse regering op zijn deur, ongestoord in eigen huis zijn gang gaan. Een groepje Rotterdamse padvinders had het ketelhuis van het Sint Franciscus-ziekenhuis tot operatiebasis uitverkoren. In gaarkeukens, bakkerijen, pottenbakkerijen, stallen, brandspuithuisjes, politiebureaus, in gemeentehuizen onder of boven de werkkamer van een NSB-burgemeester, in de gedroogde pulp van een suikerfabriek, bij iemand die op de simpele gedachte kwam twee borden '*Eintritt verboten*' aan de voor- en achterkant van zijn huis aan te brengen, in een vleeswarenfabriek (waar de persmannen ter camouflage ook van tijd tot tijd hun krachten moesten aanwenden aan het draaien van worsten), in bankinstellingen en levensverzekeringsmaatschappijen, in het Centraal Bureau van de Statistiek, het kantoor van de Duitse UFA-filmmaatschappij, in een lijkenhuisje en in een lege grafkelder op een kerkhof... ziehier een reeks van plaatsen waar illegale bladen vervaardigd werden.

Wij deden nog slechts een greep. Doch er moge ook uit deze onvolledige opsomming reeds blijken, dat niet veel mogelijkheden tot huisvesting van de ondergrondse pers onbenut zijn gebleven. Maar dan blijft nog de vraag open waar precies de schuilplaats zich bevond en hoe deze bereikbaar was. Wij willen met de beschrijving van een enkel voorbeeld volstaan:

In een vrij modern huis te Zwolle werd onder de huiskamer een ruimte uitgegraven. Deze ruimte kon worden bereikt via twee luikjes in de keukenvloer en een smal gangetje door het fundament tussen keuken en huiskamer. Het eerste luikje was natuurlijk onzichtbaar aangebracht; men moest daaronder eerst nog zand wegscheppen en stootte dan op het tweede luikje.

De inrichting der schuilwerkplaatsen te beschrijven is nauwelijks mogelijk.

Ook bij het opbergen der radio's was de vindingrijkheid onuitputtelijk. Groente-

blikken en nachtkastjes, bijbels en bedsteden, nestkastjes en kinderspeelgoed, jollen en letterbokken, de boekenkast, het hondehok en de wasmand, de piano, loze ruggen van Staatsbladen, welhaast alles diende op de duur ter camouflage van een toestel.

De omstandigheden waaronder de vervaardiging plaats vond, waren uit de aard der zaak zeer verschillend.

In de zomer van 1940 waren zij moeilijk omdat de goede outillage ten gevolge van gebrek aan technische contacten nog niet aanwezig was, in de winter van 1944/45 in de eerste plaats door de hevige kou, het afsluiten van gas en elektriciteit en het gebrek aan materiaal. Tussen deze jaren liggen alle fasen besloten van routine-krijgen, zich behelpen, onverwachte tegenslag en onverwachte hulp. Het werkdevies van een christelijk groepje in het Gooi was: 'Tob niet, het is altijd wat'. Hun ervaringen vatten de medewerkers als volgt samen: 'Wilt ge leren vloeken, ga dan stencillen'.

In de laatste winter waren de moeilijkheden natuurlijk het grootst. Al had men zelf een radiootje op kristallen in een lucifers- of punaisedoosje geconstrueerd, zodat het niemand op kon vallen, daarmee had men nog geen licht, geen warmte om bij te schrijven of te typen en te stencilen; daarmee ontdooide de stencilinkt nog niet, daarmee kon men de honger nog niet overwinnen. Hoe sfeer en stemming in dergelijke omstandigheden waren, werd in een verslag van redacteur Ton Koot van het VRIJ NEDERLAND-bulletin te Amsterdam (nr. 967) treffend gekarakteriseerd:

...Zo werden wij weer in de harde werkelijkheid gezet van een onverwarmde kamer met een bord waterpap en een suikerbiet, met gevaar, voortdurend gevaar om het huis, met de overtrekkende luchtvloten boven ons en afweergeschut en het dreunen van bominslagen rondom.

Soms ontbrak een der drie luisterende makkers, soms twee. Dat was in de dagen, dat men dagen lopen moest om een hand brandstof, om een hap voedsel te verkrijgen. Razzia's en vorderingen op straat en in de huizen. Dan werd het wel eens te machtig voor een man wiens maag leeg, spieren slap en zorgen oneindig waren. Maar nauwelijks werden de berichten hoopvoller of de ploeg was weer present, gretig luisterend, bleek en mager zoals iedereen, maar onverzwakt in hun wil om vol te houden, in hun verbetenheid om door te zetten, in hun overtuiging dat de overwinning vaststond.

Er kwamen waarschuwingen in de dagbladen, dat het gebruik van stroom sabotage was. Dat was Januari 1945. Er kwam een campagne in de pers, dat op aftappen van stroom de doodstraf stond. Dat was Februari 1945. Wij hadden eens opgeteld, dat wij in aanmerking kwamen voor vier maal de doodstraf, voor ettelijke verbeurdverklaringen van goederen en voor het betalen van vele malen onze gezamenlijke jaarinkomens als wij gesnapt werden. Wat meer of minder kon ons echter weinig deren en maakte ons onverschillig voor alle bedreigingen.

Toen werd ook de stroom op onze kabel afgesloten. Dat was het einde van onze verlichting, het einde van het luisteren naar onze normale toestellen.

Wij hadden er op gerekend.

Er stond een zwakstroom radiotoestel gereed en met vereende krachten was er intussen een windcharger op het dak opgesteld. Ook hadden wij een gevulde accu bij de hand. Toch overviel de stroomafsluiting ons nog. Niettemin, het luisteren ging door. De accu raakte op, de charger weigerde dienst. Vrienden werden in de arm genomen om de accu te vullen, een reserve-accu werd ingeschakeld. Het VN-NIEUWS begon met ingang van Donderdag 29 Maart 1945 inplaats van om de dag dagelijks te verschijnen. De accu's raakten nu vrij snel leeg. Het nu noodzakelijke in- en uitdragen der zware accu's begon argwaan te wekken. Buren informeerden bij buren waar dat voor was.

Men was lang niet altijd even bereidwillig om de steeds maar lege accu's te helpen vullen. De honger verhoogde de argwaan. Men begreep niet of wilde niet begrijpen, dat de accu's ook wel eens voor andere doeleinden nodig waren dan om licht te hebben. En men kon toch moeilijk buitenstaanders inlichten, dat het hier een luisterpost betrof, die dagelijks voor tienduizenden Amsterdammers het nieuws opving en redigeerde. En waar dit een enkele maal beslist moest worden gezegd – via tussenpersonen – was het ontmoedigende antwoord meer dan eens, dat hun *dan* de medewerking te gevaarlijk werd! Goddank waren er ook die er anders over dachten. En

zo gelukte het telkens net nog een accu te bemachtigen om een volgende uitzending te kunnen beluisteren. Totdat... ook de wind ons in de steek liet en dagenlang, een weeklang, de propellers niet in beweging bracht! De heer K. die de taak op zich had genomen voor de accu's te zorgen, sjouwde en ploeterde onvermoeid door, kwam met accu na accu aandragen, plukte ze als 't ware uit de lucht. 'Nu kan ik niet meer,' zei hij eens ten einde raad, 'dit is de laatste accu die er in de hele buurt te krijgen is.' De accu waar hij mee aankwam, bleek leeg... En opnieuw ging hij er op uit. Wij *moesten* berichten horen. En opnieuw lukte het weer een uitzending te beluisteren!

De Centrale Leiding kon niet helpen, immers ook daar moest geluisterd worden. Ten einde raad namen wij enige dokters in vertrouwen en ook zij gingen er op uit, hun patiënten langs, om accu's op te halen. Dikwijls stonden er verschillende accu's aan elkaar verbonden om de kleine restjes stroom uit elke accu te koppelen, wat dan voldoende stroom opleverde om nog net het belangrijkste nieuws van een uitzending op te vangen. En dan maar weer zien hoe het morgen gaan zou. We hebben wel 12 accu's in een week in huis gehad. Soms binnengedragen in een aardappelzak, in een koffer, soms binnengedragen in een kinderwagen, die argeloos bestuurd werd door onze jongste verspreider, de 10-jarige Freddy, een kleine man met een opvatting van zijn taak en een vastbeslotenheid, die voor menige volwassen medewerker benijdenswaard zou zijn geweest. Zo, met aller medewerking, is het niet voorgekomen, dat onze reeks bulletins onderbroken moest worden wegens gebrek aan stroom.

Maar ook in de jaren vóór de hongerwinter 1944–1945 waren de omstandigheden niet altijd rooskleurig geweest. Van de spanningen waaronder gewerkt werd, geven de wederwaardigheden van één nacht – de eerste – uit het bestaan van de groep Z66 uit Breda (nr. 1129) een beeld:

...Wij werkten in de garage van een taxi-onderneming waarvan de vader van een onzer eigenaar was. Het nachtelijk uur werd verkozen boven de dag, en het kantoor was betrekkelijk veilig voor speurende ogen. Aldus toog de redactie aan het werk, voorzien van de nodige materialen en landkaarten teneinde haar krachten te beproeven op een voor haar geheel nieuw terrein zowel wat betreft het samenstellen van een blad als het drukken. Toen allen tegen twee uur volop in het werk waren verdiept en over de uitgespreide kaarten, kranten en andere papieren op de grond kropen, daartussen een onzer met de schrijfmachine aan een hoek van het bureau, ging plotseling de deur open en verscheen het schrikaanjagende uniform van een politieagent. De consternatie behoeft waarlijk niet beschreven te worden. Het bleek echter dat de goden met ons waren en een 'goeie' hadden gestuurd, blijkbaar om ons op de mogelijkheid van insluipen attent te maken. Na het roken van diverse cigaretten, het maken van bedekte toespelingen en uitwisseling van beloften en 'niets gezien' en 'niet hier geweest', ging de agent de deur uit, welke direct zwaar werd gegrendeld. Met vereende krachten werd het vloerkleed onder de chaos uitgehaald en voor het raam gehangen, waarna de zaak wederom veilig werd bevonden en de werkzaamheden werden voortgezet.

Tegen vier uur kwam een nieuwe stoornis opzetten in de vorm van hevig gerammel aan de gegrendelde deur. Het opruimen van alles, wat geen vreemde ogen kon dulden, ging – begeleid door kloppen, bonzen en rukken aan de deur – in razend tempo en binnen enkele minuten kon een Duits officier, vergezeld van een Nederlandse dame worden binnengelaten, waar hij behalve de wakende zoon van de eigenaar twee slapende jongelieden aantrof, die met reuze geeuwen en andere treffende mimiek hun lome oogleden opsloegen om het tafreel te aanschouwen. Mijnheer wilde een wagen hebben teneinde zijn gezelschap op waardige wijze huiswaarts te begeleiden. Doch met de nodige vaart werd hij de deur uitgewerkt met de mededeling dat slechts gereden mocht worden voor ziekenvervoer.

Tegen vijf uur was het blad klaar voor de 'rotatie'pers. Een der redacteuren toog met een stencil voor de tennisclub naar een bevriende cyclostyleerinrichting, waar hij, zodra de eigenaar zijn hielen even had gelicht, in een ijltempo 200 vellen afdraaide. Deze in een koffer, het tennisstencil weer opgezet; een volgend stencil van het blad afgedraaid, ook weer snel in de koffer, het tennisstencil weer opgezet, enkele zg. drukproeven gedraaid en demonstratief in de prullemand geworpen.

Het eerste nummer van ons blad voldeed niet aan de gestelde eisen wat betreft druk en afwerking, doch werd niettemin met een gerust hart nog dezelfde dag op de een of andere manier rondbezorgd.

De illegale journalistiek werkte wel onder geheel andere omstandigheden dan de legale! Er waren geen officiële bronnen, geen persbureaus, geen persconferenties, waar de journalisten hun inlichtingen konden krijgen. Bij het vaststellen van het politiek beleid, het commentariëren van de nieuwsberichten, het geven van gedragslijnen en raadgevingen namen vooral de redacteuren van de kleine uitgaven een grote verantwoordelijkheid op zich. Uit alle berichten van de dag moest, daar men niet alles kon opnemen, een onpartijdige keuze worden gemaakt.

Maar alleen al het 'luisteren' naar nieuwsberichten vereiste ervaring. Door slecht luisteren zijn in vele gevallen geruchten verspreid, te vroeg handelingen verricht, en verkeerde woorden gevallen. Goed luisteren was een eerste noodzaak voor een illegaal blad; het beheersen van vreemde talen, Frans, Duits en Engels vooral, kennis van aardrijkskunde, een goed geheugen en snel reageren waren hierbij primair.

Vergissingen waren onvermijdelijk. De naam van generaal Hodges werd verstaan als Hotjazz. De naam van president Truman werd aanvankelijk in de illegale pers vermeld als Crewman, Thewman, Threman, Froomen, Frulmer, Struwmann of Croomer. Daarom ook was de Leidse KRONIEK VAN DE WEEK (nr. 326) erg gelukkig met de onschatbare hulp van een *fulltime* nieuwsopnemer die de Russische taal volledig beheerste, waardoor het nieuws van het Oostfront in Leiden door de KRONIEK VAN DE WEEK vaak eerder en juister bekend werd dan via de BBC en Radio Oranje. DE VRIJE PERS te Haarlem (nr. 1029) was bijzonder trots op zijn redacteur-japanoloog. Het originele nieuws uit het Verre Oosten dat hij opving, werd via een speciale koeriersdienst zelfs aan de pers elders doorgegeven.

De omstandigheden waarin gewerkt werd, oefenden ook op dit facet van de arbeid grote invloed uit: een walmende oliepit, een koptelefoon, geheimhouding, het steeds dreigende gevaar.

DE VRIJHEID te Amsterdam (nr. 1052), een middelmatig groot nieuwsblad, zoals er de laatste winter zovele waren, beschikte bijvoorbeeld over een luisterpost, waar de opnemers van het nieuws 'elke dag in totaal vijf volle uren (dus twintig maal een kwartier, dus twintig maal naar en van de luisterpost gaan, koptelefoon opzetten, opschrijven, uitwerken) nieuws opnamen'. Als er weinig nieuws was en men in elke uitzending vrijwel hetzelfde te horen kreeg, alleen steeds in een andere taal, was dit geen pretje.

In het bevrijdingsnummer van CONTACT uit Schermerhorn (nr. 122) werd de stemming in een dergelijke periode – zoals in december 1944, toen het scheen of de geallieerden in de Ardennen waren blijven steken, het geval was – achteraf met de nodige humor voorgesteld:

'De Amerikanen trekken nu op St. Vith aan.' De volgende dag 'De Amerikanen naderen St. Vith'. 'Ze dringen op St. Vith aan.' 'Ze staan nog 10 km. van St. Vith. Ze bedreigen nu St. Vith. Ze kunnen nu St. Vith zien liggen. St. Vith wordt door de artillerie beschoten. Ze naderen de buitenwijken. Zij staan voor St. Vith. Zij staan aan de stadsrand van St. Vith. Zij zijn in de buitenwijken, in het centrum. De stad kan elk ogenblik helemaal worden genomen.'

Eindelijk was de stad dan veroverd. Tijdens deze 'climax' stelde een der redacteuren voor te zeggen:

'De Amerikanen *staan* voor St. Vith, *zitten* voor St. Vith en nu *liggen* ze voor St. Vith.'

Teneinde naar de radioberichten te kunnen luisteren, behoorde men uiteraard over

een radio te beschikken. Gedurende de eerste jaren was – afgezien van het verbergen der toestellen na mei 1943 – de enige technische moeilijkheid die zich hierbij voordeed, het elimineren van de Duitse stoorzenders. Raadgevingen hiertoe werden (illegaal natuurlijk) kwistig verspreid en velen construeerden zelf een z.g. 'moffenzeef'.

Na de Spoorwegstaking, toen de bevolking officieel van elektrische spanning verstoken bleef, werden de moeilijkheden pas werkelijk groot.

Er bleven nog vier mogelijkheden over.

De eerste was: normaal luisteren, waarbij de stroom clandestien werd onttrokken. Dit geschiedde inderdaad op alle mogelijke manieren, al dan niet met behulp van de betrokken ambtenaren, hoewel hierop doodstraf gesteld was.

DE VRIJE PERS te Haarlem die in de negen maanden van haar bestaan minstens even veel malen zowel van luisterpost als redactie-onderkomen moest verwisselen, heeft op dit gebied de nodige ervaring opgedaan. Gedurende bijna drie maanden was de luisterpost gevestigd in een op Duits bevel geëvacueerde woning. Hier kon de stroom worden aangesloten op de kabel van het Provinciaal Electriciteitsbedrijf Noord-Holland naar het Duitse Marine Hospitaal en de modelboerderij Elswout. Meteen werd van de gelegenheid gebruik gemaakt om de uiteraard zorgvuldig verduisterde kamer elektrisch te verwarmen. Toen de spanning in dit perceel uitviel, werd een lege villa, waar nog wel spanning was, betrokken. Toen deze begin april 1945 door de Duitsers werd gevorderd, kon men nog juist op tijd verhuizen naar een niet meer gebruikte school waar, met behulp van het PEN, elektriciteit betrokken kon worden en zelfs telefoneren mogelijk was; een ongekende luxe in die dagen. Toen de centrale in Velsen definitief stopte, werd de luisterpost gekoppeld aan het noodaggregaat dat bij het Kopje was opgesteld, hetgeen mogelijk was doordat de *Wehrmacht* de apparatuur verschafte maar de verdere aanleg aan het PEN overliet. De school waar men toen werkte lag aan een ader die naar de bunkers in de duinen leidde. De luisterpost had een schitterend uitzicht op de bunkers. Voorzichtigheid was dus geboden.

De tweede mogelijkheid was het gebruik maken van een radio met accuvoeding, waarbij de accu, die telkens weer moest worden opgeladen, een zwak punt bleef. De problemen welke hiervan het gevolg waren en die niet steeds bevorderlijk waren voor een opgewekte stemming, beschreven wij reeds.

De derde mogelijkheid was een heel eenvoudig ontvangertje – één lamp was reeds voldoende – dat eventueel gevoed kon worden door middel van een zaklantaarnbatterij.

De vierde mogelijkheid was het inschakelen van een kristalontvanger, waarbij geen directe stroombron was vereist.

Deze laatste twee mogelijkheden waren verreweg de gunstigste, vooral uit veiligheidsoogpunt. Men kon het toestel heel klein houden, het kon zelfs gemonteerd worden in een lucifers- of punaisedoosje. De onderdelen: kristalletje, koptelefoon, condensator, spoelen en draad zijn steeds gemakkelijk te verkrijgen geweest, batterijen voor zaklantaarns iets moeilijker. Een bezwaar was, dat slechts de sterkste stations konden worden opgevangen en het geluid zwak bleef.

HET STENCILEN

De eerste illegale bladen werden met de hand geschreven, getypt of gestencild. Pas in augustus 1941 werd voor het eerst door HET PAROOL regelmatig gedrukt, waarna in december VRIJ NEDERLAND volgde.

Dat de voor het stencilen benodigde apparatuur na de capitulatie in mei 1940 niet overal zo maar beschikbaar was, spreekt vanzelf. Voor de oorlog maakten vrijwel alleen verenigingen, scholen of kantoren gebruik van stencil- en hectografeermachines. Waar ze in de loop van de oorlog ten behoeve van de illegale pers uiteindelijk allemaal vandaan zijn gekomen, is eigenlijk nog een raadsel. Achteraf is gebleken, dat er soms kriskras mee door het land werd gesleept. Officiële handelaren hielpen veelvuldig; stencilinrichtingen stelden hun kantoren ter beschikking.

'Door bemiddeling van de bekende kringloop (een kennis van een vriend van de broer van enz.) kwam, wat betreft de stencilmachine, een oplossing in zicht,' aldus het verslag van het reeds eerder genoemde blad Z66. 'Toen een bevriende relatie van een der redacteuren zich een stencilmachine aanschafte, kreeg de betrokken redacteur opdracht de kennis te overtuigen dat hij géén nieuwe machine nodig had en dus beter deed die machine aan Z66 af te staan. En inderdaad hadden we zoveel succes dat ook dit plan gelukte.' De coöperatie 'Helpt elkander' te Katwijk deed haar naam eer aan en stelde belangeloos een stencilmachine ter beschikking van HET BAKEN aldaar. Men kon natuurlijk ook een apparaat 'lenen'. De directie van de rubberfabriek 'Vredestein' bijvoorbeeld ontving in oktober 1944 het volgende schrijven.

Hooggeachte Directie,
Aangezien U ons nimmer toestemming had kunnen geven voor het vervaardigen van ons illegaal blad, en de capaciteit van onze eigen machine te gering werd om aan de grote vraag te voldoen, zagen wij ons genoodzaakt Uw stencilmachine op korte termijn te lenen. Op korte termijn, daar door de spoedige algehele bevrijding van ons zo dierbaar vaderland niet alleen de vrede en de rust zullen weerkeren, maar ook... Uw stencilmachine.

Hoogachtend,
(w.g.) *Deus ex Machina.*

Prehistorische modellen en primitieve hectografeermachines kwamen weer in circulatie. De apparatuur én de kwaliteit van het stencil bepaalden - afgezien van de kwaliteit van de overige materialen (papier, inkt) - de oplagen. Met een hectografeermachine haalde men maximaal 80 à 100 ex. per stencil. Met een vlakdrukstencilapparaat 400 per stencil, met een trommelmachine 800 en met een 'tweecylinder' haalde men een aantal van 1200. De elektrische machine waarborgde een nog intensiever gebruik van het stencil, en men kon er een oplage van 2000 mee bereiken. (De oplage bij drukken was in het algemeen minimaal 2000 ex. per zetsel.) De beste, soepelste stencils waren van Japans zijdepapier, welke echter al spoedig niet meer verkrijgbaar waren.

DE TYPHOON te Alphen aan den Rijn (nr. 886) slaagde er niet onmiddellijk in, een cyclostyle te bemachtigen, maar wilde toch beginnen en vond een procedure uit die vermoedelijk niet bij de Octrooiraad ingeschreven was.

Het getypte stencil werd op een speciaal daarvoor vervaardigd houten raampje gespannen; het geheel werd op het te bedrukken papier gelegd; daarna werd met een rubber rolletje voorzien van inkt, over het stencil gerold, zodat de inkt door de letterperforatie op het te bedrukken vel werd overgebracht.

Enige weken lang werden op deze wijze 200 exemplaren per twee dagen vervaardigd.

De stencils waren menigmaal uitgedroogd, de inkt was door de kou vaak dik en onbruikbaar. Van VN-NIEUWS, Amsterdam, werd bericht:

Men kon het station-Flip dikwijls in dikke rookwolken gehuld zien. Daar immers was geen kachel, noch waren er kolen en de beide helpsters zetten de inkt op een noodkachel zonder afvoerpijp; d.w.z. op een oude bus, waarin de mislukte bladen en de oude stencils als brandstof wer-

den gebruikt. Zo verontrustend dik waren de wolken die een uitweg zochten, dat de bovenburen soms dreigden de brandweer te waarschuwen. En dergelijke visites waren nu juist het laatste waaraan behoefte bestond.

HET DRUKKEN

Aan de gevallen drukkers

Het Vaderland is door den vijand bezet,
De Vrijheid wordt onderdrukt.
Maar de drukker heeft toch aan de bokken gezet
En het woord van de vrijheid gedrukt.

Hij sprak, toen zich niemand meer dorst uiten,
Want overal sloop het verraad:
'Het woord van de vrijheid is niet te stuiten,
En ik rust niet voordat het er staat.'

En toen de eerste van hen was gevat,
Trad dadelijk de tweede naar voren,
Toen de derde zijn leven gegeven had,
Sprak de vierde: het is niet verloren.

Het lood, dat de vijand verschoot in kogels,
Maakten zij tot de stem van het land.
Uit de schuilplaats vlogen de vrije vogels
Van de strijdende geuzenkrant.

Wie voor het leven der vrijheid vecht,
Voert een strijd, die moet doorgezet.
De salvo's knalden. Zij stonden recht
En hun lege plaats werd bezet.

In Nederland is, zolang men zich heugt,
Het woord van de vrijheid gehoord.
Wie vielen, herrijzen in eeuwige jeugd
Met de vrijheid van het woord.

Anthonie Donker (najaar 1944)

Van allen die bij de illegale pers betrokken waren, liepen zetters en drukkers het grootste risico. Zij waren het kwetsbaarste punt in de organisatie daar hun drukkerij en hun machines niet mobiel waren. De zetsels en de geweldige pakken drukwerk konden zij niet zo maar laten verdwijnen. 'Zij waren tijdens het zetten en drukken een onmiddellijk te grijpen prooi van de SD,' schreef VRIJ NEDERLAND, toen het hen in het bijzonder herdacht:

En zetsel van ongeveer 100 kg per nummer, honderden kilo's papier, het vouwen, het inpakken, de expeditie, de angstige momenten als er tijdens het drukken (meestal, vanwege het personeel, des nachts) te harde geluiden werden gemaakt, de kans op ontdekking om elk kiertje licht. De drukkers leefden in afzondering, zij bezochten geen vergaderingen, niemand kende het grote geheim dat hen vaak dag en nacht bezig hield. Met niemand mochten zij praten, af en toe met de enkele illegale werker die hen bezocht, een contact dat meestal tot de allervertrouwdsten bleef beperkt.

Men leze in de geschiedenis van SOL JUSTITIAE uit Utrecht (nr. 748), hoe de redacteuren van dat blad na de arrestatie van Wim Eggink een maand lang bij alle in aanmerking komende drukkers in het land moesten navragen wie het zetsel, dat hij had weggebracht, onder berusting had. 'Zo vielen de drukkers niet op – behalve op de lijsten van de gefusilleerden,' aldus DE PLOEG. 'Zij namen enorme risico's met een vanzelfsprekendheid, die ook de illegale werkers verbaasde.' Van de gefusilleerde drukker S.J.P. Bakker te Amsterdam zei de SD, dat hij en zijn familie blijkbaar een *Privatkrieg* tegen Duitsland voerden.

Van 1941 af, toen hij de pamfletten van de 'Luntersche Kring'[1] drukte, tot de dag van zijn arrestatie op 29 januari 1945 heeft Bakker met zijn gezellen voor VRIJ NEDERLAND en later ook voor TROUW gewerkt en in totaal miljoenen stuks illegaal drukwerk vervaardigd. Twee van zijn neven werden gefusilleerd, andere familieleden vertoefden jaren lang in de kampen; hij zette door. De in januari 1944 gearresteerde TROUW- en VRIJ NEDERLAND-drukkers Van der Wey (vader en drie zoons) uit Leeuwarden zijn, evenals 34 andere gelijk met hen veroordeelde drukkers, allen in gevangenschap omgekomen. Het aantal beschikbare drukkers was naar verhouding zo klein, dat de meesten hunner meer dan één blad voor hun rekening moesten nemen; daarnaast zorgden zij voor de vervaardiging van allerlei ander drukwerk: valse *Ausweise*, bonnen, boeken, verzenbundels, pamfletten. De verdeling van de drukkers werd dan ook zorgvuldig geregeld. Een drukker uit Leiden had eens zoveel 'opdrachten', dat de betrokken bladen niet eens regelmatig konden verschijnen. DE TYPHOON te Zaandam (nr. 887), een gedrukt blad in een formaat van 32 bij 50 cm en een oplage van 16.000 ex. werd 's nachts met de hand gezet.

De zetters werkten hier bij kaarslicht en carbidlampen, nog later bij petroleumverlichting. Zij liepen op pantoffels daar de werkplaats aan de hoofdstraat was gelegen en elk geluid buiten hoorbaar was. Het dresseren van de vorm, het gelijkslaan der letters vormde hét grote probleem, want dat moest geschieden door met een houten hamer op een houten plank te slaan. Eerst deed men doeken om de dresseerplank, doch toen werd de druk zo slecht, dat men het probeerde met de onderkant van een els, waarvan de oppervlakte 4 cm^2 was. Menigmaal had men met lettertekort te kampen, waardoor steeds de ene vorm moest worden afgedrukt om letters vrij te krijgen voor een andere bladzijde. Begin 1945 schonk de Lettergieterij 'Amsterdam' tientallen kilogrammen 'Holland Mediaeval', en werden de moeilijkheden iets minder. Het drukken geschiedde in dit Zaandamse voorbeeld wegens het lawaai overdag. De drukkerij was geheel verduisterd met zware rouwgordijnen en het gerucht was verspreid dat de zaak door de Bedrijfsgroep was gesloten. Toen men nog stroom had, kon men met drie man volstaan. Een verhoogde activiteit van de Duitsers maakte verhuizing noodzakelijk. De zetterij werd verplaatst naar een bibliotheek, de snelpers versleept naar een schuurtje aan de Zaan. Bij de grote razzia in begin februari 1945, waarbij 7000

1. Zie: *Catalogus van Pamfletten 1940–1945*.

personen op de 'Burcht', een groot open plein, werden samengedreven en enkele tientallen personen gefusilleerd, werd ook deze zetterij ontdekt. Zetkasten, proefpers, lettermateriaal, alles tot en met het correctiepotlood, werd bij die gelegenheid gestolen. In recordtijd werd een geheel nieuwe zetterij in het schuurtje ingericht.

's Nachts kregen sommige fabrieken soms ineens stroom om bepaalde opdrachten uit te voeren en werd deze afgetapt. Het was altijd een hele organisatie om er achter te komen wanneer dat het geval was. In het schuurtje waar eigenlijk plaats was voor vijf personen, stonden er tien te zwoegen om de tijd uit te buiten, want als een fabriek een opdracht had afgewerkt, hield plotseling de stroom weer op. Onder deze omstandigheden werd met behulp van de binnenboordmotor van een kustvaarder, terwijl de een na de ander door de walm van de inferieure benzine flauw viel, nog op de dag van 5 mei een bevrijdingsnummer uitgegeven in een oplage van 27.000 exemplaren. 'Gedrukt op 70 riem oranjecouverture die al vanaf 1942 voor dat doel klaar had gelegen...'

De PAROOL-groep in Dordrecht (nr. 652) wilde in januari 1945 het landelijk nummer herdrukken. Daartoe werd de tekst in een drukkerijtje door een oude zetter en zijn gezel met verkleumde vingers met de hand gezet; de honderden drukfouten werden voor de verzending met de hand gecorrigeerd.

Dubbel ongelukkig was het dat in september 1944 de onder de moeilijke en gevaarlijke omstandigheden gereed gemaakte bevrijdingsnummers niet konden worden gebruikt. De in een oplage van 20.000 exemplaren gedrukte bevrijdings-VONK (van de ISB, nr. 937), die reeds de namen der redacteuren openbaarde, werd gedurende de gehele lange laatste winter 'opgeborgen' en heeft de bevrijding zonder ongelukken gehaald. De KRONIEK VAN DE WEEK te Leiden, die een even groot aantal bevrijdingsnummers onder een school begraven had, moest met leedwezen onder het oog zien dat zij, toen het zover was, ongeschikt waren geworden wegens het overlijden van president Roosevelt, wie de redactie juist een lang leven had toegewenst.

In de meeste gevallen ontvingen de zetters en drukkers, die zich op elk tijdstip van de dag en de nacht beschikbaar stelden, als enige vergoeding een extra (weliswaar vervalste) kaart voor de Centrale Keuken en af-en-toe een half broodje en een sigaret van Belgische shag. Zij werkten zonder enige financiële bate, hoogstens tegen de in normale tijden geldende vergoeding.

Statistisch materiaal is helaas schaars. Cijfers van het aantal drukwerken dat de verschillende drukkerijen geproduceerd hebben, zijn vrijwel niet bekend. Een enkel getal gaven wij onder TROUW. De drukkerij J.C. Kat te Hillegom drukte minstens 1.185.000 TROUW-nummers, 20.000 ex. van de nagemaakte HAARLEMSCHE COURANT (nr. 220), 20.000 ex. van het protest tegen de jodendeportaties aan generaal Christiansen,[1] ca. 100.000 ex. van DE LUISTERVINK (nr. 396), en een indrukwekkende serie drukwerken voor de BS, voor vervalsingsgroepen, enz. In september 1944 werd hier een benzinemotor op de snelpers gemonteerd, teneinde op alle eventualiteiten voorbereid te zijn.

Schaarser nog dan de drukkerijen waren de zetterijen. Als drukkerij en zetterij niet gecombineerd waren (hetgeen bij de kleinere bedrijven meestal het geval was), moest het zetsel vervoerd worden, niet naar dè drukkerij, maar soms naar verschillende drukkerijen in verschillende gewesten: in verband met de papierbevoorrading en het

1. Zie: *Catalogus van Pamfletten 1940–1945.*

transport der exemplaren was het onmogelijk een landelijk nummer in een oplage van 60.000–150.000 exemplaren bij één drukkerij te vervaardigen.

TROUW beschikte voor het vervoer der zetsels over de 'loodploeg'; acht Indonesische studenten uit Leiden, die in de wandeling als 'de Amanoellah's' werden aangeduid, en die altijd in twee groepen van vier op pad gingen. Door zich te trainen in gewichtheffen, waren zij er in geslaagd hun last zonder enige zichtbare inspanning te dragen. Wat zich aan voorbereidingen afspeelde als er een zetsel bijvoorbeeld in Winterswijk moest worden opgehaald, werd door een der betrokkenen aldus gereconstrueerd:

Leiden; 's middags op het reisbureau van Lindeman.

'Juffrouw, mag ik van U voor morgen een 3e klas retour hebben naar Winterswijk; heenreis over Amsterdam en Apeldoorn, terug over Arnhem en Amsterdam.'

De juffrouw kijkt me min of meer verbaasd aan. 'U kunt beter over Utrecht en Arnhem reizen!'

'Dat weet ik, juffrouw, maar ik wil tòch maar graag over die andere route gaan.'

Zij mompelt iets, neust in allerlei tabellen, kan er niet wijs uit worden en roept assistentie. Na veel zwoegen is eindelijk de prijs bepaald en dan zeg ik: 'Voor vier personen, aparte biljetten.' 'Kan het heus niet op één biljet?' roept het kind verschrikt uit. Ik verzeker haar, dat het heus niet gaat en heb tegelijk medelijden, want viermaal een biljet uitschrijven voor zo'n uitmiddelpuntige reis, is een karwei. Ten slotte is de zaak voor elkaar. De volgende morgen om half vijf rinkelt een wekker. Dit is een heel bijzondere wekker, want hij wint het van al z'n soortgenoten wat betreft het veroorzaken van een overvloed aan krachttermen. Natuurlijk blijven we zo lang mogelijk liggen om ons vervolgens in vliegende vaart – al ontbijtende te kleden. We halen de trein op het nippertje, maar we hàlen 'm. Nooit heeft de loodploeg door eigen schuld een trein gemist. We hebben nog geen 'bagage' bij ons, dus zitten we voor de gezelligheid bij elkaar. De conducteur komt, bekijkt het kaartje van de eerste van ons en zegt, dat we onmogelijk nog dezelfde avond thuis kunnen zijn. Eigenlijk beledigt die man hiermee onze heiligste gevoelens. Hij wéét niet, welk een ontzagwekkende kennis van de reisgids wij hebben vergaard. We laten hem maar praten, omdat het tenslotte zo onbelangrijk is en bovendien zijn we nog erg slaperig. De man denkt ongetwijfeld: 'Wat een idioot' en bij het verder controleren komt hij tot de ontstellende ontdekking, dat er nog drie andere idioten in zijn trein zitten. 'Geen wonder, dat ze elkaar opzoeken en samenzitten,' zal ongetwijfeld z'n diepzinnigste conclusie geweest zijn.

Na het overstappen herhaalde de voorstelling zich, maar de reis kon worden voortgezet en zo werd tenslotte de tocht langs de drukkerijen afgewerkt.

Natuurlijk deden zich hierbij ook dikwijls de nodige tegenslagen voor. Tijdens de April-Meistakingen in 1943 was TROUW in Groningen juist gedrukt toen het standrecht werd afgekondigd. Op andere plaatsen moest echter nog gedrukt worden; een stadje in Gelderland stond het eerst op de nominatie. De drukker aldaar durfde echter niet, dus: diezelfde dag nog moest de tocht terug worden afgelegd met de honderd kilogram zetsel. De dag daarna werd het in Leeuwarden geprobeerd en ondanks alles kwam de krant uit.

De redacteur van DE VRIJE PERS te Haarlem werd tijdens het hoogtepunt der razzia's en fietsenvorderingen door een groepje van acht Duitsers aangehouden, terwijl een tas vol zetsel aan zijn fiets hing. Het was echter, dank zij de beproefde *Ausweise* 'zo maar' een vergissing en als 'goede vrienden' gingen ze verder.

Eens werd in Groningen een auto, die stevig ingepakt zetsel van TROUW vervoerde, door de Landwacht aangehouden. Bij de controle werden de pakken ontdekt en omhoog getild en vroegen de heren wat zij bevatten. 'Machine-onderdelen,' luidde het antwoord, 'laat niet vallen, het is gegoten ijzer!' Voorzichtig legden de Landwachters daarop het vrachtje weer neer.

Bij dergelijke voorvallen voelde men hoe nabij de dood was. In een later stadium werden 'stypen' vervaardigd: afgietsels in lood van vaste drukvormen uit één stuk. Deze waren veel lichter, gemakkelijker hanteerbaar en... ze konden niet meer op de meest ongelegen momenten uiteenvallen.

Het is geen wonder dat men bij TROUW met zijn enorme oplagen zocht naar middelen om onafhankelijk te worden van de officiële drukkerijen en zetterijen.

De 21-jarige drukkerszoon H. Veldhuis ('Vosje') die als een der eerste KP-ers in Nederland een zwervend onderduikersbestaan leidde, bracht daarom een lang gekoesterd plan ten uitvoer een eigen ondergrondse drukkerij in te richten. De oprichters van de drukkerij D.A.V.I.D. beoogden hetzelfde doel (zie METRO, nr. 421).

DE WAARHEID, die uit veiligheidsoverwegingen jarenlang alles stencilde, richtte eind 1944 in Amsterdam een eigen drukkerij in.

DISTRIBUTIE

Het wegwerken van de bladen uit de drukkerij vormde eveneens een buitengewoon kwetsbaar punt. Drukkerij Kat te Hillegom, die wij al noemden, was daarbij nog aan de hoofdstraat van de gemeente gelegen, naast een garage welke bij de *Wehrmacht* in gebruik was! Eind juli 1944 werd een koerier met een groot pak van het zevende TROUW-nummer gearresteerd. Toen lagen er nog 20.000 exemplaren op de weerdruk te wachten. De koerier wist echter nog voor zijn verhoor te ontvluchten en dook in Friesland onder. Koelbloedig werden daarna de resterende couranten afgedrukt. De 20.000 HAARLEMSCHE COURANTen werden echter veiligheidshalve door een inspecteur-van-politie in zijn dienstauto vervoerd. Soms ook werden de kranten als rollen pakpapier verpakt, soms verzonden in bloembollenkisten en dikwijls in (door de drukkerij vervaardigde) dienstenveloppen van ministeries, de Sierteelt Centrale, Winterhulp of Volksdienst. DE ZENDER te 's-Hertogenbosch (nr. 1119) stuurde exemplaren aan alle grote kantoren, winkels, enz. in pakjes welke waren afgezonden door gefingeerde handelsondernemingen. VRIJ NEDERLAND in Groningen had eens de gebruikelijke enveloppen niet meer bij de hand, waarop gebruik werd gemaakt van de voorraad van een bekend NSB-er. Toen enkele onbestelbare enveloppen aan de 'afzender' werden geretourneerd, liep de man woedend over zoveel brutaliteit naar de politie.

Het Amsterdamse PAROOL-bulletin werd aan een gefingeerde inwoner van Hoorn geadresseerd en kwam zo op het postkantoor terecht bij de ambtenaar die de onbestelbare stukken behandelde. Deze ingewijde zorgde dan voor verdere verbreiding.

Teneinde de vijand te misleiden stond boven de te Leeuwarden vervaardigde uitgave FRYSLÂN OEREIN (nr. 189) dat er wegens transportmoeilijkheden naar Leeuwarden daar ter plaatse slechts heel weinig exemplaren beschikbaar waren, en of men deze daarom vooral wilde doorgeven.

De problemen en risico's welke het vervoer van de bladen met zich bracht, werden op alle mogelijke wijzen ondervangen. Vooral op dit punt zijn bittere ervaringen nodig geweest om de techniek enigszins onder de knie te krijgen. Iedere groep vond op de duur zijn eigen systeem. Sommige hielden de oplagen klein om het gevaar te verminderen, anderen maakten ze juist heel groot. Herhaaldelijk werd de werkmethode na een catastrofe gereorganiseerd.

Functionarissen van de luchtbeschermingsdienst en de recherche van de Nederland-

se Spoorwegen te Utrecht (ten dele tot de leiding van GEÏLLUSTREERD VRIJ NEDERLAND behorend, nr. 196) maakten deze overheidsinstelling dienstbaar aan het vervoer van de illegale pers. De pakken bladen werden door een auto van de luchtbescherming naar de trein gebracht, onder toezicht van een lid van de spoorwegrecherche ingeladen en vervoerd, en dan weer per dienstauto verder gedistribueerd. Hiertoe werden ook illegale werkers voorzien van legitimatiepapieren. Teneinde de organisatie van een-en-ander ordentelijk te doen verlopen, werd in een der administratiegebouwen van het spoorwegbedrijf wekelijks een 'beurs' gehouden voor de meest betrouwbare afgevaardigden van de diverse organisaties. Niet alleen werden daar de gegevens betreffende verschijningsdatum, hoeveelheid en bestemming der bladen in een organisatieschema verwerkt, ook werden er praktische moeilijkheden besproken en 'tips' verstrekt betreffende papier, druklood, identiteitspapieren, enz.

HET PAROOL maakte tot de Spoorwegstaking van de spoorwegorganisatie gebruik. VRIJ NEDERLAND schakelde na de afscheiding van de TROUW-groep meer om op vrachtvervoer per beurtschipper en per auto. Als de pakken soms onderweg erg beschadigd waren of anderszins argwaan werd gekoesterd, werd eerst een proef op de som genomen of de kust wel helemaal veilig was. Dan werd het kantoor van het expeditiebedrijf verlaten met een pak dat onschuldige zaken bevatte. Gebeurde er dan niets, dan werden de echte pakken opgehaald en verder getransporteerd. Ook werd natuurlijk buiten bovengenoemde 'officiële' organisatie om veelvuldig per trein vervoerd. Een koerierster van de VONK-groep raakte in mei 1943 op weg naar Breda twee koffers met het nieuwste nummer kwijt, toen zij veiligheidshalve zelf in een andere coupé reisde dan die waarin de koffers waren gedeponeerd. Toch bleken later de exemplaren in Brabant verspreid te zijn.

Ook de autobus had zijn bezwaren. Toen in Groningen de pakken TROUW eens noodgedwongen per autobus werden vervoerd en hoog tegen een achterzijdeur aanlagen die nooit werd gebruikt, werd deze deur plotseling door een stel haastige Duitsers opengerukt, waarop de pakken hen tegemoet rolden. *'Ah, was ist das?'* riepen ze. *'Das ist Papier,'* zei een der begeleiders. *'Ach so,'* antwoordden zij en bukten zich om de pakken één voor één weer aan te reiken.

Vervoer per fiets leidde uiteraard ook tot vele problemen. Het leverde de Duitsers, toen zij in Valthermonde een fiets vorderden, enige honderden in de fietstas verborgen exemplaren van TROUW en 'DOORGEVEN' (nr. 141) als toegift op.

Bij de kleinere bladen waren het veelal de dagelijkse leveranciers: de bakker, de melkboer, die voor de verspreiding zorg droegen.

Van meisjes zijn er maar drie soorten:
Eén slentert langs kazernepoorten,
Een tweede werkt de man uit 't land,
Een derde gaf U deze krant.

(uit: ONS VOLK, No. 5, maart 1944)

Het was deze derde categorie, die, voordien vooral in de plaatselijke verspreiding ingeschakeld, na Dolle Dinsdag vrijwel het gehele intercommunale contact voor haar rekening nam.

Het meest geperfectioneerde koeriersysteem (waarvan ook andere groepen gebruik maakten) had TROUW. Het liep vanuit Amsterdam naar de uithoeken van het nog

niet bevrijde gedeelte van Nederland en werkte alsof er een officiële dienstregeling bestond. Ook de andere organisaties schakelden over op de koeriersters, die hun gevaarlijke werk allen per fiets verrichtten. Al schenen de moeilijkheden tengevolge van de slechte bandenpositie (wel zaten in de perspakketten uit Londen ook fietsbanden, maar meestal was de maat verkeerd voor Nederlandse rijwielen), de toestand der wegen, de beschietingen en tenslotte de honger en de kou haast onoverkomelijk, de koeriersters hielden vol. Ook distribueerden zij de kopij voor de 'filialen'.

De uitverkoren methode om het materiaal te vervoeren was direct op het lichaam, hetgeen uiteraard dikwijls tot angstige maar ook tot humoristische situaties leidde.

Er is ons een enkel geval bekend, waarin mannen zich ten behoeve van de verspreiding als vrouwen hebben verkleed. De uitgevers van VRIJBUITER te Overveen (nr. 994) die beiden reeds met de Duitse kampen kennis hadden gemaakt, durfden zelfs het risico, dat het contact met koeriersters met zich bracht, niet lopen. Daarom ondergingen zij zelf liever een metamorfose, en gingen er als lieftallige jongedames op uit. Ook dit leidde echter tot ongewenste toenadering van de zijde der bezetters.

Over de verspreidingsgebieden en de mate waarin de illegale bladen de lezers bereikt hebben, zijn enkele gegevens bekend geworden.

Vooral in het eerste jaar werden nummers, vaak op verzoek van de uitgever(s), op alle denkbare wijzen vermenigvuldigd, en dikwijls als een sneeuwbal verspreid: één exemplaar werd enige malen met de hand overgeschreven (soms 8 pag. folio), of met de nodige doorslagen getypt. Per post werden ze vervolgens naar relaties in het ganse land verzonden. Ook werden er 'leeskringen' gevormd. Sommige bladen reserveerden een klein vakje waarin elke lezer een 'turfje' kon zetten. Een PAROOL-exemplaar werd volgens de redactie honderd tot tweehonderd maal gelezen. De redactie van de KRONIEK VAN DE WEEK te Nijmegen (nr. 329) wilde eens poolshoogte nemen van het verspreidingsrayon en nam daartoe een aardige steekproef. Zij gaf namelijk op een goede dag de raad dagelijks, voor het geval de waterleiding zou worden afgesneden, badkuipen en wastafels vol te laten lopen en daarmee onmiddellijk te beginnen. Tussen één en twee uur gingen de KRONIEKEN de bewuste dag de deur uit en om half vijf bleek, dat er in Nijmegen en kleinere plaatsen in de omgeving geen water meer uit de kranen liep.

De meeste uitgaven hadden geen strikt afgebakende lezerskring.

Onze algemene indruk is, dat iedereen alles las, wat hij maar in handen kon krijgen, onafhankelijk van de politieke of godsdienstige richting. TROUW was ongetwijfeld het meest verbreide blad; niet alleen maakte de eigen kring reeds een omvangrijk gedeelte uit van het Nederlandse volk, maar ook andersdenkenden waardeerden dit blad wegens zijn felle, principiële taal en zijn duidelijke gehechtheid aan het Huis van Oranje.

Tot zelfs in gevangenissen drongen de kranten door. In het Huis van Bewaring te Amsterdam heeft een bewaarder HET PAROOL, waarvan hij een der eerste verspreiders was, regelmatig naar binnen gesmokkeld. De aspirantlezers werden achter de kookketel of op de bewaarders-wc verstopt, waar zij ongestoord konden lezen. In de gevangenis aan het Haagsche Veer in Rotterdam geschiedde iets dergelijks.

Toch zijn de krantjes niet altijd overal enthousiast ontvangen, een enkele maal was de vrees groter dan de nieuwshonger. Dan werd de krant 'afgezegd' omdat een oude vader niet meer kon slapen uit angst voor een verdachte buurman. Of, nog sterker, dan werden de met zoveel toewijding en gevaar vervaardigde exemplaren in de nood-

kachel, in de vuilnisbak of achteloos op straat gegooid. Deze gevaarlijke handelwijze leidde er verschillende malen toe, dat een uitgave tijdelijk moest worden gestaakt.

In het afscheidsnummer van DE LUISTERVINK uit Uithoorn (nr. 394) werd op een dergelijke situatie nog eens goedmoedig, maar voor goede verstaanders heel duidelijk, gezinspeeld:

Een paar maanden geleden kregen de lezers een schrobbering; de Vink, anders zo goed gehumeurd, werd vinnig: er dreigde gevaar, men was niet voorzichtig, liet de Vinkjes onbeschermd voor het vaderland weg rondfladderen en overal kregen de vinkenjagers hun kans. De Vink dreigde eerst alleen maar, toen werd het bittere ernst en verdween ze uit de lucht. Toen had men die slordige nonchalante lezers eens moeten meemaken. Zou het broodrantsoen zijn verminderd, de cigarettenbon niet aangewezen, die ramp zou nog te overzien geweest zijn... maar dit! Hoe voelt een cultuurmens zich, in een nieuwsloze Sahara opgesloten. Er ontstond in de Amstelhoek een klein beetje revolutie. En dan nog geplaagd worden door zwermen giftige insecten: de boze geruchten; en af en toe een fata morgana: de eeuwige optimist die zegt: het gaat goed. Maar wie wist hoe of wat?

Tien dagen later besloot de Vink goedgunstig weer te verschijnen. Maar nu angstvallig weggeborgen in een kooitje; tegen het kouvatten een extra doekje er over heen, gelijk in Limburg gewoonte is als de 'vinkevrienden' optrekken naar het concours. Zo uitgelaten waren de lezers, en zo geliefd de Vink, nu heus mej. Clandestina Vink, dat ze nog eens tien dagen later weer even opgeruimd als te voren aan het publiek werd prijsgegeven: 'Zeg, heb je 't al gelezen in de Vink?' En hoe onaardig het ook is om bij het afscheidnemen nog zo van ons af te bijten: ware ons land niet zo snel daarop bevrijd, onze vrienden-vink-verzorgers zouden grote kans hebben gelopen in handen van de jagers te zijn gevallen, want er werd reeds gewaarschuwd: namen bij de SD bekend.

Elk nummer van DE LUISTERVINK eindigde met het treffend verzoek: 'Speel niet met ons leven, wij wagen het voor U.'

Het was niet ongewoon dat plaatselijke Duitse instanties regelmatig de verschenen nummers toegezonden kregen. Vooral in geval van arrestaties vormde een dergelijke handelwijze een krachtig argument ter ontlasting van de verdachten. Ook is het voorgekomen dat na arrestatie van een redactie alleen nog slechts één exemplaar speciaal voor de *Sipo*, de *Kampfkommandant* of andere vijandelijke autoriteiten werd vervaardigd.

PAPIERVOORZIENING

Bij de illegale pers was welhaast alles vervangbaar; als men niet drukte, kon men stencilen; als men niet stencilde, typen; als men zelfs niet over een schrijfmachine beschikte, schrijven; als men zelf geen nieuws of andere kopij had, kon men een ander blad reproduceren. Maar papier dat was er absoluut bij nodig. Dat papier was in hoofdzaak uit drie bronnen afkomstig.

De leiding van de KRONIEK VAN DE WEEK uit Baarn (nr. 322) maakte in een naoorlogs verslag een vergelijking met een rivier:

De rivier werd regelmatig gevoed door de kleine hoeveelheden die – gelijk een zijrivier – via het verspreidingsapparaat binnenvliedden. Variërend van vrijwel onbruikbare bundeltjes van een honderdtal vellen tot partijtjes waarmee weer enige dagen kon worden voortgewerkt, voedde deze kalme rivier met haar vrij constante niveau de hoofdstroom op verdienstelijke wijze. Als de regen was de tweede bron: soms dagenlang niets, dan weer overweldigend veel. Een geslaagde 'kraak', een administratieve 'vergissing', een Duitse onoplettendheid, een reglementaire koop of een schenking van een bevriende groep bezorgde ons meer dan eens partijen die voor weken voldoende waren. De derde en betrouwbaarste bron was de papiergroothandel of de uitgeverij (in het onderhavige geval de Uitgeverij en Drukkerij Bosch en Keuning NV te Baarn) die,

als er papier nodig was, steeds met ruime hand leverde - meestal zonder daarvoor enige geldelijke vergoeding te aanvaarden.

Het was deze medewerking, die de verschijning der grotere bladen mogelijk maakte zonder dat men het risico liep in papiernood te geraken. De grootte der oplage bepaalde op welke bronnen men was aangewezen en omgekeerd.

Een uitgave als voornoemde KRONIEK maakte als middelmatig groot, dagelijks verschijnend gestencild blad van alle mogelijkheden gebruik. Kleinere konden volstaan met aankopen bij een bevriende boekhandel of giften in natura van lezers. De grote landelijke uitgaven waren geheel afhankelijk van hun relaties in de papierwereld. Het is niet mogelijk geweest over de verbruikte hoeveelheden papier, of zelfs over de door de grootste leveranciers op dit gebied verstrekte hulp, concrete gegevens te verkrijgen. Door één medewerker van het Rijksbureau voor Papier, Papierverwerkende en Grafische Industrie zijn vanaf medio 1943 vergunningen verstrekt tot een hoeveelheid van ca. 700 ton. De papierfabriek en papiergroothandel Van Gelder Zonen NV, de enige fabrikant van krantenpapier in Nederland, noemde een cijfer van 'in de honderdduizenden kilo's'. Dit was in verband met de hele gang van zaken zeer begrijpelijk. Enige heren van het Rijksbureau hadden rechtstreeks contact met 'de illegale pers'. Zij 'distribueerden' papier, en op hun advies zorgde de afdeling 'papierdistributie' van het bureau er voor dat het papier op de gewenste plaatsen beschikbaar kwam, dat was vrijwel altijd bij de ingeschakelde papiergroothandel.

Administratief was de meest gebruikte methode, dat een bepaalde soort papier werd vervangen door een lichtere, zodat een bepaalde gewichtshoeveelheid een grotere oppervlakte kwam te bevatten. De papierhandel moest naast de normale risico's aan een dergelijke medewerking verbonden, talloze andere hinderpalen overwinnen, om hetgeen illegaal werd geleverd uit niet bestaande voorraden als het ware te voorschijn te toveren. In het bijzonder was dit het geval toen na september 1944 de produktie geheel stop stond en elke levering moest worden uitgeput uit de snel slinkende voorraden. Op de koopvergunningen was een uiterst nauwkeurig systeem van grondstoffenverantwoording opgebouwd, en om begrijpelijke redenen kon men ook niet altijd een verantwoording in de bedrijfsadministratie vermijden. Soms werd hierbij gebruik gemaakt van fictieve namen, soms van bonafide afnemers, die de firma hiertoe machtigden.

Het verbergen van de omvangrijke extra-voorraden vormde voor de drukker ook weer een probleem. De drukkerij Kat te Hillegom ontving 's avonds om elf uur eens (via haar in de kuststrook clandestiene aansluiting) een telefoontje van de fa. Van Gelder, dat de volgende ochtend om zeven uur een harer wagens met ettelijke tonnen papier zou komen, die zo spoedig mogelijk moesten worden gelost. Dit gebeurde ook prompt, maar toen werd de drukkerij zo gevaarlijk vol gestuwd, dat het papier gedeeltelijk elders moest worden opgeborgen: tussen de bollenstellingen van een bloembollenhandel, van waar regelmatig weggehaald kon worden hetgeen voor direct gebruik benodigd was.

Niet altijd geschiedde een dergelijke harmonische samenwerking tussen groothandel en illegaal blad bewust.

Een van de redacteuren van de KRONIEK VAN DE WEEK te Leiden had in het hartje van de hongerwinter het oog laten vallen op een drukkerij waar dertig ton papier was opgeslagen. Ondanks een hevige afkeer van vroeg opstaan, begaf de jongeman zich tot grote verbazing van zijn mederedacteuren wekenlang 's ochtends om vijf

uur op pad. Achteraf bleek, dat hij in zijn eentje de gehele voorraad had 'overgeheveld'. De geschiedenis eindigde echter tragisch, daar de Landwacht, die de illegale pers te Leiden onafgebroken achtervolgde, op een gegeven ogenblik ook deze papiervoorraad, waarvan de hele Leidse pers meeprofiteerde, in handen kreeg.

Ook als het papier reeds direct bij het eindstation was, ging nog niet altijd alles van een leien dakje. Toen de Haagse illegale pers voor algemeen gebruik eens 10.000 kg papier bij de geariseerde papierfabriek van Simons (de 'Esveha') had 'gekraakt', moesten de oorspronkelijk voor rotatiedruk bestemde rollen papier voor gebruik op vlakdrukpers en stencilmachine nog op maat worden gesneden. Het was wel zo gemakkelijk dit bij de fa. Bührmann - die om haar hulpverlening onmiddellijk na de fa. Van Gelder moet worden genoemd - machinaal te laten doen.

Welk een gemak dit voor de betrokkenen betekende, kan men begrijpen bij een vergelijking met de lotgevallen van twee rollen papier die DE GOOISE KOERIER eens te Amsterdam wist te bemachtigen. Er was nergens mogelijkheid tot machinaal snijden. Een tiental onderduikers heeft toen twee weken lang met scheermesjes en scharen rollen tot vellen gesneden, en deze vervolgens op een handsnijmachine tot het normale folioformaat teruggebracht. Een der oudste huisjes van Hilversum, dat de toepasselijke naam 'Pas op!' in zijn gevelsteen voert, was tot 'snijzaal' ingericht.

FINANCIERING

Wat de financiering betreft, zou men de illegale pers in drie categorieën kunnen indelen: kranten die nieuws brachten en zichzelf bedropen uit de inkomsten, kranten die uitgegeven werden door een organisatie en daar als het ware de spreekbuis van waren en uitgaven die speciaal dienden om met hun opbrengst een (eigen of vreemde) groep (meestal een steungroep) te financieren.

In grote trekken (maar er zijn talrijke uitzonderingen) kan men zeggen, dat de grote bladen gratis werden verspreid en de kleine betalende abonnees hadden, al werden in het eerste geval de vrijwillige giften niet versmaad en werd men in het tweede geval niet gedwongen tot betaling. Het spreekt vanzelf dat de normale bronnen van inkomsten door middel van advertenties en abonnementsgelden ontbraken. De enkele maal dat het inderdaad is voorgekomen dat men zich op een blad kon 'abonneren' (b.v. op DE HAAGSCHE GROENE) behoort tot de uitzonderingen. In dit verband moet nog het naïef besluit van een jeugdig uitgever in de zomer van 1940 worden genoemd, voor de somma van tien cent *alle* tijdens de duur van de oorlog te verschijnen nummers te leveren. Spoedig moest deze optimistische jongeman op zijn overeenkomst terug komen en bepaalde hij de prijs op... een dubbeltje per twintig stuks (zie: ONS VERZET; *'Ik val aan, volg mij!'*, nr. 580).

Soms werden publikaties door hun uitgever(s) uit eigen middelen gefinancierd; vooral in de eerste tijd van de bezetting was dit het geval. Dit werd uit verschillende overwegingen gedaan: men vond het natuurlijk, men vond het minder riskant, men overzag de consequenties nog niet. HET PAROOL b.v. dat aanvankelijk door de leiding werd bekostigd, kon dit al spoedig door de snel stijgende oplage en de daarmee evenredig toenemende onkosten (terwijl later fietsbanden b.v. alleen al honderden guldens kostten) niet meer volhouden. De PAROOL-leiding stond echter op het standpunt dat het contact tussen organisatie en lezer zo beperkt mogelijk moest zijn en dat men in principe grote bedragen ineens moest trachten los te krijgen. Voor colla-

borateurs en opportunisten die na Dolle Dinsdag trachtten zich naar de andere zijde te dekken, lag hier een fraaie mogelijkheid. Het verschijnsel deed zich dan ook over de ganse linie voor dat bij het vorderen van de oorlog de sommen geld steeds vlotter los kwamen.

Nadat in het voorjaar van 1944 door de Nederlandse regering te Londen enkele door verschillende omstandigheden niet altijd erg succesvolle pogingen waren gedaan de ondergrondse pers te steunen, nam in de zomer van dat jaar het Nationaal Steunfonds de financiering voor zijn rekening. TROUW wenste echter geen gelden van het NSF te accepteren en huldigde het principe dat de lezers de plicht hadden de krant te financieren. Men wilde principieel ook niets weten van 'gekraakt' geld en had naast de vrijwillige bijdragen zijn eigen methoden om aan geld te komen als de schatkist weer leeg dreigde te geraken. Zo stroomden in de Rijnstreek de gelden onmiddellijk toe als ds. H. Post, de broer van Johannes Post, van de kansel een donderende preek hield tegen 'zwart'-handelende boeren. DE WAARHEID heeft vrijwel van de oprichting af regelmatig grootscheepse maandelijkse en 'seizoen'-campagnes gehouden, vanaf augustus 1944 b.v. bij monde van de krantenschepping 'Cor Daad'. Na aanvankelijk om politieke redenen geweigerd te zijn kon men later wel op financiële hulp van het NSF rekenen.

Voor steun van het NSF kwamen de organisaties in aanmerking die in de Grote Adviescommissie van de Illegaliteit waren opgenomen. In totaal vertegenwoordigt het verantwoordingsmateriaal betreffende ter beschikking gestelde gelden een bedrag van *f* 531.115,62 (waarvan *f* 36.868,75 na de bevrijding gefourneerd werd), welk bedrag als volgt gespecificeerd kan worden:

CHRISTOFOOR	*f* 2.000,—
Drukkerij 'DAVID'	*f* 27.068,75
JE MAINTIENDRAI	*f* 24.021,87
NIEUWE WIJNZAK	*f* 4.000,—
ONS VOLK	*f* 47.500,—
ORANJEBULLETIN	*f* 2.000,—
PARAAT	*f* 50.075,—
HET PAROOL	*f* 120.000,—
TROUW	*f* 150,—
DE TYPHOON	*f* 900,—
VRIJE KUNSTENAAR	*f* 3.400,—
VRIJ NEDERLAND	*f* 250.000,—

Omgekeerd werden door vele kleinere organisaties regelmatig bijdragen aan het NSF afgedragen en, na de bevrijding, de eventueel resterende gelden. Toen kreeg ook de Stichting 1940–1945 ruimschoots haar deel. Ook zijn overschotten in kleinere kring voor een goed doel aangewend. In Nijkerk werd de netto-opbrengst van HET LAATSTE NIEUWS (nr. 347) vastgezet op spaarbankboekjes van drie kleine kinderen, wier ouders een maand voor de bevrijding bij een bombardement waren gedood.

Voor de niet van NSF-steun profiterende middelgrote bladen bleven de financiële perikelen over het algemeen bij voortduring groot. In de methode van bijdragen vragen aan lezers lag ook het grote gevaar besloten dat verraders gemakkelijk in de organisatie konden binnendringen, vooral als in de krant nog verantwoording werd afge-

legd, hetgeen onder de fraaiste pseudoniemen regelmatig geschiedde. Voorbeelden van dergelijke pseudoniemen zijn: Onderwater, Snip, Snap, Dood aan Duitsland, Vrede, *Nach Paris*, Democraat, OZO, i.p.v. Winterhulp, Illegator, R. Mof, *On les aura*, Tapijtvreter.

Veiliger was dan ook de werkwijze, aparte intekenlijsten te laten circuleren. Vertrouwen moest er toch altijd in het spel zijn, want het ging tenslotte niet om de verantwoording doch om de wijze waarop de ontvangen gelden werden besteed.

TITELS EN TYPOGRAFIE

Er is welhaast geen facet van de illegale pers te noemen waarop men zijn inspiratie en vindingrijkheid zo heeft kunnen uitleven als op de titels. Zij weerspiegelen eigenlijk alle aspecten der bezetting: de felheid, de nood, het geloof, de humor. Men sla ze na, van A tot Z, en treffe naast een minderheid van voor de hand liggende, traditionele benamingen zoals CONTACT, DE KRONIEK en HET NIEUWS, de meest suggestieve en bezielende deviezen aan van: JE MAINTIENDRAI, HET PAROOL, TROUW tot en met DE WAARHEID.

Duidelijk valt er in de loop der jaren een evolutie in de titels te constateren, die in zekere zin parallel loopt met de verschuiving in de inhoud der uitgaven en de ontwikkeling van de oorlog.

Viel in de eerste periode de keuze vooral op titels die aan het verleden en het heden herinnerden, zoals DE GEUS, DE WAARHEID, 'IN VERDRUKKING ÉÉN', DE VONK, DE VIJFDE COLONNE en natuurlijk VRIJ NEDERLAND en NEDERLAND VRIJ, geleidelijk deden de 'Engelse' radio, de politiek-militaire situatie en de razzia's hun invloed gelden: LONDON NEWS, RADIO ORANJE en DE ENGELSE ZENDER, DE TOEKOMST en INVASIE-NIEUWS, DE ONDERDUIKER, DE DUIKELAAR en DE VLUCHTELING, met alle variaties op deze thema's. En in de laatste fase van de oorlog drukte – naast de ten top gedreven economische perikelen – toch ook de zekerheid dat het eind in zicht was, een stempel op de benaming: DE ACCU, DE EENPITTER, DE STROOMLOZE en DE TRAPPER, de ETAPPE DER INEENSTORTING, DE EINDSPURT, HET LAATSTE LOODJE, NAAR DE OVERWINNING en ELF UUR (dat elke dag een minuut opschoof tot het VIJF MINUTEN VOOR TWAALF was geworden).

De legale pers en radio kregen uiteraard de nodige hatelijkheden te incasseren, waarvan kwalificaties als RADIO-SURROGAAT, HILVERSUM III en UW TWEEDE DAGBLAD het resultaat waren.

Daartussen door liep als een 'rode' draad het allesoverheersend verlangen naar de vrijheid, de vrije pers en de vrije beroepsuitoefening: in de eerste plaats hartekreten als VRIJ VADERLAND, (DE) VRIJHEID, VRIJ GOES, DE VRIJE ALKMAARDER, DE VRIJE HARLINGER, HET VRIJE VOLK, DE VRIJE KUNSTENAAR en DE VRIJE JOURNALIST; tenslotte de veelvuldige VRIJE STEMMEN en VRIJHEIDSSTEMMEN. Aan de hunkering naar de terugkeer van het Huis van Oranje hebben de ORANJE-BULLETINS, de ORANJEKRANT, ORANJE-HAGEL, de ORANJE STER en de ORANJE-VAAN hun benaming te danken. Een rustig vertrouwen kwam tot uiting in de oude geuzenspreuk GOD ZAL HET DOEN GELUKKEN en de historische uitspraak: ALLES SAL REG KOM, die zowel in 1940 als nog in 1945 inspirerend werkte. MERCK TOCH HOE STERCK, WERE DI en LUCTOR

ET EMERGO getuigden van een strijdlustige mentaliteit. Het spottende en venijnige element was (en niet alleen in de titel) vertegenwoordigd in DE LEUGENAAR; *uitgave van het Ministerie van Volksvoorlieging en Kunstjes, onder redactie van niemand minder dan doctor Joseph Peter Kwebbels* (de naam van Goebbels, gecombineerd met die van de uitgever Pieter Kwantes), RATTENKRUID, 't STEKELTJE, PEPER EN ZOUT en ZUIVERINGSZOUT. Uiteraard werden gehele reeksen titels wegens hun symboliek of traditie gekozen; lag het niet voor de hand dat de mijnwerkers GLUECK AUF! kozen, dat in de vissersstad Katwijk op de koers van HET BAKEN werd gevaren, en dat ook DE SCHIJNWERPER, DE VUURTOREN en DE BRANDARIS hun lichten uitstraalden over de donkere wereld?

LICHTSTRALEN uit Hillegom had zijn titel te danken aan de bekentenis van een joods onderduikstertje dat het blad elke dag opnieuw een lichtstraal voor haar betekende. Maar ook DE GLIMWORM en zijn latijnse zuster de LAMPRORHIZA SPLENDIDULA of LAMPYRIS deden hun best, een lichtpuntje te vormen. SUNSHINE daarentegen verscheen alleen als de tijdingen goed waren. DE KURK kwam, hoe vaak men haar ook onder water duwde, steeds weer boven drijven. DE POSTDUIF, DE KLAPEKSTER, DE FLUISTERVINK en DE MARE zorgden er op hun wijze voor dat het nieuws onder de mensen werd verbreid. Ingenieus verzonnen waren titels als MAGNEET en SIRENE, die reeds op zichzelf veelzeggend waren, maar bovendien nog een tweede betekenis insloten: 'Mag neet' is Twents voor 'het mag niet' en SIRENE was gekozen omdat hierin tevens het begrip 'vrede', de naam van het tweede Oranje-prinsesje, lag besloten.

Evenzo was in ONS NOODRANTSOEN de naam van de uitgever, ds. van Nood verwerkt. Het blad KARNEMELK had eigenlijk helemaal geen titel, maar als dekmantel werd er altijd naar dit zuivelprodukt gevraagd. DE VOSSENBURCHT te Voorburg was genoemd naar het jachthuis uit de vijftiende eeuw, gelegen in een woud dat zich uitstrekte van 's-Gravenzande tot Veur. Wanneer een jachtgezelschap werd overvallen door slecht weer of getroffen door andere ongelukken, dan was de VOSSENBURCHT de tijdelijke schuilplaats. De illegale VOSSENBURCHT was een toevlucht, een oriëntatiepost temidden van de kwistig door de vijand rondgestrooide berichten. De slimme vossen rondom de Vossenburcht gingen, gelijk in oude verhalen, de mensen helpen in tijden van nood.

Van een groot aantal uitgaven werd de titel onder de drang der omstandigheden meer dan eens gewijzigd. Men zie b.v. onder ANTI-LEUGENPILLEN (overigens ook een aardige titel) (nr. 23), TRIOMFKLANKEN (nr. 818), UW TWEEDE DAGBLAD (nr. 893) en OP DE KEPER (nr. 590).

Ook de ondertitels en motto's waren veelal bijzonder suggestief. Onverbrekelijk verbonden aan HET PAROOL bleef '*Vrij onverveerd*', aan CHRISTOFOOR '*voor God en Vaderland*', aan DE MAASBODE '*God en mijn recht*' en aan VRIJ NEDERLAND '*Nederland-Oranje*'. DE GEUS; (*onder studenten*) begon zijn dertig nummers telkenmale met een ander citaat, uit de oude geuzenliederen, uit een toespraak van de koningin, of uit de wereldliteratuur; regelen als '*dat het mij grotelijks heeft geërgerd – dat een natie, vermaard om haar lust voor de vrijheid zich thans zo weinig gelijk blijft en de middelen van tegenweer ongebruikt laat, die zij slechts zou behoeven aan te grijpen*' (Willem de Zwijger) of '*l'on fait plus souvent des trahisons par faiblesse que par un dessin formé de trahir*' (La Rochefoucauld), en '*It's true that we are in great danger; the greater therefore should our courage be*' (Shakespeare), moesten de lezers

waakzaam houden. DE PARTISAAN; *het nieuws uit de aether, vrij van geleuter*, verwisselde zijn ondertitel na een tijdelijke stopzetting ad rem voor '*onkruid vergaat niet*'. De keuze van DE KLEINE PATRIOT uit Zandvoort was: '*blijf optimist tot in je kist*'.

Vaak werd bij de illegale pers in tegenstelling met de legale niet volstaan met een sobere titel, ondertitel of leus in letters, maar werd de kop ook nog van allerlei getekende symbolen voorzien. Men was aan de kop van zijn krant bijzonder verknocht. Het kostte bij TROUW bijvoorbeeld strijd eer men er toe kon besluiten de oorspronkelijke, typografisch-ouderwetse kop door een nieuwe te vervangen, welke ook na de oorlog voor een modern blad geschikt was. De ontwikkelingsgang en de psychologische betekenis van een dergelijke kop, werd in het verslag van DE VRIJHEID te Amsterdam (nr. 1052) aldus beschreven.

In het begin gaven getypte hoofdletters de titel van het blad aan. Deze letters groeiden uit tot reuzen, die de lezer reeds van verre doordrongen van het verlangen naar DE VRIJHEID.

Toen werd ons artistieke gevoel wakker en zei, dat bij een blad dat zichzelf respecteerde, een kop hoorde die het aanzien waard was. In de volgende weken van weinig nieuws en grote wanhoop - ten tijde van het Duitse Ardennenoffensief - prijkte daarom onder de vrijheidletters het devies '*Ende desespereert niet*'. De tijden veranderden, nieuwe hoop vervulde de harten, de winter liep ten einde, de zon verwarmde de mensheid weer met haar stralen.

Een architect ontwierp een nieuwe kop, waarin het eeuwige vuur nauw verbonden werd met de Nederlandse leeuw, gesteund door de spreuk: '*Giet trots en fierheid in het hart van wie Uw stemme hoort*'. Dit nieuwe ontwerp was niet alleen uit artistiek oogpunt mooi, maar gaf tevens aan het blad een nieuwe sfeer, een van vertrouwen en geloof in de toekomst. Tot de wens van elke Nederlander werd vervuld, heeft deze kop zijn taak vervuld.

De uitgevers van ORANJE-HAGEL (nr. 621) namen, daar een goede tekenaar ontbrak, de Nederlandse leeuw uit de intercommunale telefoongids voor de kop van hun bladen over.

De geheel met de hand, men kan wel haast zeggen getekende en geïllustreerde (in verband met de omstandigheden waaronder het kostelijke uitgaafje werd vervaardigd, reeds eerder genoemde) DUIKELAAR (nr. 145) en 't KRISTALLETJE (nr. 318) en de in oorspronkelijke karakters geschreven uitgaven voor de Russische en Georgische vrijwilligersonderdelen van het Duitse leger ELVA en PRAVDA (nrs. 163, 686 en 687), zijn uniek. Ook het kleinste gedrukte blaadje uit de collectie van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie dient nog speciaal vermeld: DE VRIJE STANDAARD, afmeting 9×12 cm (nr. 1037).

Typografisch extra verzorgd waren de talrijke aan de koningin en het koninklijk gezin opgedragen nummers. Elke gelegenheid werd als het ware aangegrepen om met nummers voor de dag te komen, die wat originaliteit aanging, die uit normale tijden beslist overtroffen. Op de verjaardag van de koningin in 1941 beplakte SLAET OP DEN TROMMELE zijn gehele oplage van drieduizend exemplaren met een portret in ansichtkaartformaat, een jaar later met een aandoenlijk klein portretje. In 1943 gaven JE MAINTIENDRAI en TROUW haar ter ere nummers uit in oranjefeesttooi met haar jongste, door een schipper via Zweden meegebrachte foto, in oplagen van resp. 10.000 en 60.000 exemplaren. Toen de pakken van dit TROUW-nummer - dat door de redactie ook 'officieel' aan de koningin werd aangeboden - zo van de drukker op het station te Deventer door ambtenaren van de CCD werden gecontroleerd, werden de met dit transport belaste meisjes door een dodelijke schrik bevangen. Maar de heren vroegen slechts om exemplaren...

Ook de geboorte van prinses Margriet op 19 januari 1943 was aanleiding tot de uitgave van speciale feestnummers.

In de hoogste mate hebben toewijding, fantasie en vreugde zich geuit in de bevrijdingsnummers die veel meer dan de eigenlijke slotnummers, van een ontroerende spontaniteit getuigen en met elkaar wedijverden in glans en feestelijkheid.

BIJZONDERE UITGAVEN

In het eerste hoofdstuk van de inleiding kwam een indeling in grote lijnen tot stand, te weten in verzets-, opinie- en nieuwsbladen en combinaties daarvan. In het algemeen richtten die bladen zich tot een onbestemd aantal lezers; er waren er echter ook die het ondersteunen van het moreel van een speciale groep op het oog hadden.

Uit de aard der zaak hadden de Duitsers bezwaar tegen het onderling contact van allen die niet pro-Duits waren, doch bij het verstrooien van bepaalde categorieën personen: joden, studenten, kunstenaars en anderen, had de bezetter een speciaal belang. Deze groepen nu gaven de hier volgende bijzondere uitgaven uit.

Zo gaven de HOLLANDGRUPPE FREIES DEUTSCHLAND en de INTERESSENGEMEINSCHAFT ANTIFASCISTISCHER DEUTSCHER organen uit bestemd voor emigranten (nrs. 235 en 426). Het, tevens met groot risico in Duitsland verbreide, door een anti-fascistische Duitser uitgegeven DAS FREIE WORT (nr. 180) waarvan de uitgever reeds na het eerste nummer werd gegrepen en gefusilleerd, was daarentegen juist voor nazi-Duitsers bestemd. MIJN SCHILD ENDE BETROUWEN (nr. 438) is uniek: een in brailleschrift vervaardigd blad, waar blinden zielsgelukkig mee waren. Voor Nederlandse arbeiders in Duitsland bestemd was HET VADERLAND (nr. 897), uitgegeven door de ONS VOLK-organisatie. In DE KERN (nr. 289) werd het nieuws in een voor de jeugd geschikte vorm gegoten. Joodse onderduikers gaven, teneinde elkaar op te beuren een soort kettingbrief uit: ONS OORLOGSKAMP (nr. 575); op het einde van de oorlog verscheen HASJALSJÈELETH (nr. 290), 'de keten', die ondergedoken joden moest verbinden.

Ook de uitgaven van diverse jeugdgroepen kunnen wij tot deze categorie rekenen. De jeugdverenigingen waren door het ingrijpen van de bezetter in de loop van 1940, '41 en '42 ontbonden, of in elk geval waren hun organen verboden. De leden trachtten dus het contact te onderhouden door middel van een geheim orgaan. Van en voor padvinders bestemd waren de neutrale VRIJE JACHT (nr. 1010), de katholieke VERKENNER (nr. 914) en DE MAGNEET (nr. 403), welk laatste blad om de slim gevonden titel reeds elders werd vermeld. Slechthorende jongeren, zelfs hun contactorgaan was door de Duitsers verboden, liet de SNEEUWBALBRIEF (nr. 743) circuleren. Van het Leger des Heils zijn eveneens verschillende uitgaven: CONTACT (nr. 123), DE VONK (nr. 944) en DE KURK (nr. 335) bekend.

Bestond naar de aard der groep een uitgave soms uitsluitend uit humor, en mocht de inhoud misschien een luchtige indruk maken, de achtergrond bleef er toch een van bittere ernst. Hier was geen sprake van onverantwoorde lichtzinnigheid; naast het geloof en de overtuiging werd men zeker ook door de humor moreel staande gehouden. Trouwens er was ook onder de grote landelijke uitgaven geen enkele, welke niet een groter – wij denken hierbij speciaal aan het christelijke GEÏLLUSTREERD VRIJ NEDERLAND – of kleiner gedeelte van de inhoud aan de humor, al of niet in de vorm van illustraties en karikaturen, heeft gewijd.

De grootste uitgave op het gebied van de humor was METRO, dat gedurende de laatste oorlogswinter verscheen. De inhoud neigde sterk naar het satirische en niet alleen op de vijand, maar ook op negatieve eigenschappen van het 'goede' Nederlandse volksdeel werd scherpe kritiek uitgeoefend. Uit de overige tot deze groep behorende uitgaven moeten wij met een greep volstaan. Uit het begin van de oorlog dateren DE LEUGENAAR (nr. 363), DE ROTTERDAMSCHE POST (nr. 725) en D'EGEL (nr. 159), alle fel anti-NSB en anti-Duits gezind. Toen de studenten in begin 1943 'in de verstrooiing' gingen, gaven een tiental van hen voor elkaar DE VRIJE DUIKER uit, waarin, te beginnen met de ondertitel '*Klaer veur onder water*', alle denkbare parafrases op het thema 'duiken' op geestige wijze werden uitgewerkt (nr. 1002A). Het te Zwolle door dertien in één huis ondergedoken personen samengestelde HOUDT MOED; '*alles gaat voorbij, ook dit*' (nr. 241) had eveneens zoals de titel reeds aangeeft, een optimistisch karakter.

In de zomer van 1944 verscheen te Geldermalsen PEPER EN ZOUT (nr. 675), vooral gericht tegen plaatselijke NSB-ers.

Al deze uitgaven zijn slechts kort verschenen, hetgeen enigszins voor de hand ligt, daar het resultaat uiteindelijk het grote risico – voor zover ons bekend waren de uitgevers van al deze bovendien betrokken bij andere illegale werkzaamheden – niet wettigde.

Ongetwijfeld behoren hier ook de in de loop van 1944 eenmaal verschenen uitgaven te worden genoemd, die destijds het nodige opzien onder vriend en vijand hebben gebaard, te weten: DE SCHOONHOVENSCHE COURANT (nr. 731), DE GIL (nr. 206), DE HAARLEMSCHE COURANT (nr. 220) en de FRIESCHE COURANT (nr. 181). Deze uitgaven imiteerden qua uiterlijk een nummer van het legale blad van dezelfde naam en waren bedoeld als directe tegenpropaganda tegen de verderfelijke invloed van de gelijkgeschakelde pers. Vooral DE GIL en DE SCHOONHOVENSCHE COURANT hebben door de 'stunts' welke voor de uitgave noodzakelijk waren – een perfect georganiseerde overval op de drukkerij te Schoonhoven en de distributie van DE GIL in Amsterdam, die zo was geregeld, dat de gehele oplage van 25.000 exemplaren binnen een kwartier was uitverkocht – een legendarische bekendheid gekregen, terwijl de verschijning van de HAARLEMSCHE COURANT, die toevallig samenviel met de landingen in Normandië, in het Duitse kamp te Haarlem ongerustheid baarde, daar men er uit concludeerde dat de illegaliteit van de invasiedatum op de hoogte zou zijn.

Ook op geringer schaal zijn stoute stukjes uitgehaald, welk de moeite waard waren. Toen de NSB-burgemeester van Beverwijk begin november 1944 via de radiodistributiecentrale als zijn mening uitsprak, dat de nieuwsvoorziening van Kennemerland niet voldoende was, haastten de redacteuren van het plaatselijk nieuwsbulletin van VRIJ NEDERLAND (nr. 969) zich, aan te kondigen dat onmiddellijk met deze klacht rekening zou worden gehouden: men had besloten het bulletin dagelijks in plaats van om de dag te laten verschijnen, en ook vorm en omvang zouden verbetering ondergaan. En om enige handelaren en fotografen te intimideren die een verzetsgroep in Amsterdam hun medewerking hadden geweigerd ten behoeve van joodse onderduikers, en een paar *Gestapo*-agenten schrik aan te jagen, werd in het gebouw van de DEUTSCHE ZEITUNG, waar een bevriende hand een PAROOL-bulletin stencilde, een twintigtal exemplaren van een actueel nummer van DE VRIJE KATHEDER vervaardigd met een speciaal ingelaste waarschuwing aan het adres van de bewuste personen, aan wie ze natuurlijk ook werden toegezonden.

Tenslotte zouden wij de illegale literaire periodieken willen memoreren. Zoals wij reeds zagen, hebben de kunstenaars als groep zich niet onbetuigd gelaten in de ondergrondse strijd.

Hun algemeen verzetsorgaan DE VRIJE KUNSTENAAR was een van de pijlers van de illegale pers. Daarnaast verschenen een aantal aan literatuur gewijde uitgaven, uitgegeven door kunstenaars, die zich niet bij de Kultuurkamer hadden aangesloten en zich op hun terrein toch wilden uiten. Zij gaven jeugdige dichters en schrijvers vaak de eerste en enige gelegenheid hun werk in vertrouwde kring te publiceren. De eerste uitgave van deze aard was - voor zover ons bekend - in de winter 1942/43 LICHTING, onder redactie van de studenten G.J. de Jongh en Th.J. Hondius (nr. 370). Van september 1943 tot na de bevrijding werden STIJL, MAECENAS en EN PASSANT onder eindredactie van W.K. van Loon uitgegeven (nr. 795) door een groep literair aangelegde jongeren die in deze pamfletten vooral een geestelijke communicatiemogelijkheid zochten, en iets wilden tonen van de mentaliteit, heersend onder de ontgoochelde jeugd die geboren was in of kort na de eerste wereldoorlog. OVERTOCHT (nr. 630) was een dergelijke publikatie voor katholiek Limburg.

AD INTERIM (nr. 8) beoogde (onder leiding van Jaap Romijn) hetgeen met de titel werd aangegeven: publikatiemogelijkheid verschaffen van het vele goede, dat tengevolge van de heersende omstandigheden in portefeuille zou blijven, ook bij oudere en reeds erkende letterkundigen. SEMAPHORE (met de zinvolle betekenis: seintoestel) wilde hetzelfde op internationale basis (nr. 735). In Friesland verscheen DE RATTELWACHT (nr. 707). Enig in hun soort waren de PARADE DER PROFETEN (nr. 645) en ZAANS GROEN (nr. 1116), uitingen van de allerjongste generatie: de kunstzinnig uitgevoerde afleveringen werden geïllustreerd met originele houtsneden, foto's en tekeningen, vaak nog met de hand gekleurd.

VERVALSINGEN

In de loop van 1942 bracht de propaganda-afdeling van het Rijks-Commissariaat enige nummers in circulatie die VRIJ NEDERLAND belachelijk maakten. De kop van deze uitgaven was een getrouwe imitatie van die van VRIJ NEDERLAND, evenwel met een opvallend vraagteken achter de titel.

In 1943 en 1944 kon men in verschillende illegale bladen: TROUW, DE WAARHEID, ONS VOLK, PARAAT, een waarschuwing aantreffen tegen illegale bladen en pamfletten, die door de vijand werkelijk vervalst waren.

Ten opzichte van de samenstelling van deze Duitse nummers was niets onbeproefd gelaten om de indruk te wekken dat de bron de illegale pers zelf was: naast het geraffineerd inlassen van artikelen, zinsneden of enkele woorden, waren de illegale nummers in kwestie zo getrouw mogelijk geïmiteerd.

Wij weten thans dat die vervalsingen in het concentratiekamp Vught werden gefabriceerd.

In het concentratiekamp Vught waren uiteraard ook drukkers - patroons zowel als personeel - wegens illegale arbeid terecht gekomen.

Op een gegeven tijdstip, te weten in juni 1943, liet de kampleiding een 'drukkerscommando' vormen, dat uit elf uitgelezen typografen werd samengesteld. Voor hen werd een drukkerij ingericht (van in beslag genomen inventarissen van de drukkerijen) die begin augustus gereed was.

Aanvankelijk moest het commando voor intern gebruik bestemde drukwerken en kampgeld vervaardigen, werkzaamheden die onder gelijke omstandigheden werden verricht als alle andere in het kamp.

Na enige maanden kreeg de kampdrukkerij echter een zeer bijzondere taak opgedragen.

De propaganda-afdeling van het Rijkscommissariaat, die sedert 1943 haar kracht vooral zocht in 'indirecte' of 'zwarte' propaganda, had nl. besloten een reeks vervalste illegale bladen te verspreiden.

De methode was geraffineerd bedacht; een recent nummer van een illegaal blad werd zo getrouw mogelijk nagedrukt, terwijl door het inlassen van korte artikeltjes, soms ook van bepaalde zinsneden in bestaande artikelen de strekking van het blad werd veranderd. Soms trachtte men een defaitistische tendens in het blad te leggen, soms ook probeerde men alleen verwarring te stichten in de illegale gelederen.

Het drukkerscommando in Vught kreeg nu de taak deze falsificaties te vervaardigen.

Op 23 december 1943 kreeg het plotseling de weinig benijdenswaardige status van een 'geheim' commando. Er mocht geen contact meer worden onderhouden met medegevangenen; een van de beruchte bunkers zou tot verblijfplaats dienen; het gaan naar en verlaten van de drukkerij geschiedde voortaan onder zware bewaking. Eten werd voor de deur gezet, binnengehaald en dan werd de deur weer onmiddellijk afgesloten. De betrokkenen werd meegedeeld, dat zij, indien er ook maar iets zou uitlekken, terstond of in elk geval na de beëindiging der werkzaamheden, '*erledigt*' zouden worden.

De drukkerij was intussen voorzien van een degel- of vlakpers, twee Heidelbergers (volautomatische degelpersen), drie snel- of cylinderpersen en een Elka (een klein formaat snelpers). De binderij kreeg een grote snijmachine, twee grote vouwmachines. De zetterij bevatte twee Amerikaanse linotypes (regelzetmachines). Alle denkbare lettertypes waren aanwezig. Er was genoeg papier en bordkarton om het tekort bij vele drukkerijen op te heffen. Voorzover wij konden nagaan moesten er nummers van ONS VOLK, PARAAT, HET PAROOL, HET SIGNALEMENTENBLAD, DE VONK, DE WAARHEID, en het pamflet 'Wachter, wat is er van den nacht' worden vervalst. Eerst weigerden de drukkers dit; *Rottenführer* Bröker, die met de bewaking was belast, maakte daarop bekend, dat, indien in deze houding werd volhard, familieleden voor de ogen van anderen zouden worden opgehangen, en dat daarna de drukkers zelf in het bijzijn van een evengroot aantal andere typografen zouden worden doodgeschoten, die dan zeker niet zouden weigeren. De drukkers hebben daarop alles in het werk gesteld om te bereiken, dat de falsificatie duidelijk in het oog zou lopen. Zij deden dit door de vervalsingen er zo verzorgd te doen uitzien, dat het verschil met de door de illegaliteit verspreide bladen onmiddellijk in het oog moest springen. Elk lettertje dat vuil was, werd schoongemaakt; het geheel werd onberispelijk afgedrukt. Eenmaal werd in de kaart van Nederland door middel van een spijkertje in het cliché een puntje op de plaats van Vught aangegeven. Ook werd gesaboteerd door de machines defect te maken en met het werk te traineren. Toen de *Rottenführer*, die uit het vak afkomstig was, hier achter kwam, moest elke opdracht achter elkaar worden afgewerkt, eer er gegeten en geslapen mocht worden.

Deze vervalsingen werden in oplagen van 10.000–20.000 exemplaren vervaardigd.

Dikwijls werden deze valse nummers door de bevolking opzettelijk bij de politie en

SD gedeponeerd, geheel volgens het voorschrift dat Duits-vijandige geschriften bij officiële instanties ingeleverd moesten worden.

SLOT

Wij pretenderen niet, in dit tweede deel van onze inleiding een volledig beeld gegeven te hebben van wat men de 'interne' geschiedenis van de ondergrondse pers zou kunnen noemen. Het kwam ons aan op het geven van enkele tekenende bijzonderheden. Legio zijn de bladen waar men niet één maar meerdere avonturenromans aan zou kunnen wijden. Menig spannend voorval hebben wij in de teksten van ons overzicht opgenomen, doch het misstond niet, naar het ons voorkwam, hier de aandacht te vragen voor enkele algemene aspecten van die *histoire intime*. Alleen wanneer men zich de ontzaglijke risico's voor ogen stelt die duizenden ter wille van de vervaardiging van de ondergrondse bladen gelopen hebben, alleen wanneer men kennis heeft van de vaak schier onoplosbare materiële problemen waaraan zij het hoofd moesten bieden – alleen dan kan men, en dan nog maar uit de verte, navoelen wat de illegale pers gepresteerd heeft.

Zij is grote delen van ons volk een voortdurende steun geweest in het dagelijks leven.

'Doet allen wat U mogelijk is in 's lands welbegrepen belang,' zei koningin Wilhelmina op 14 mei 1940 tot het volk dat zij had moeten verlaten.

De vervaardigers van de ondergrondse pers hebben tot de keurbende behoord van diegenen voor wie dit koninklijk parool een aansporing was, het beste te geven wat zij bezaten.

1 januari 1941

Op de drie kaarten zijn de plaatsen aangegeven waar, voorzover bekend, op de vermelde data ondergrondse bladen vervaardigd werden - veelal meer dan één per plaats.

De uitbreiding van de ondergrondse pers per 1 september 1943, vergeleken met 1 januari 1941, hangt mede samen met de verplichte inlevering van de radio-toestellen, vallend in de zomer van 1943.

Op 1 januari 1945 is er vrijwel nergens in het bezette gebied nog elektrische stroom voor de burgerbevolking: bijna alle radio's die men verborgen gehouden heeft, zijn uitgevallen. De nieuwsbulletins nemen een hoge vlucht. Men bedenke overigens bij kaart III dat op 1 januari 1945 Zeeland, Noord-Brabant, een groot gedeelte van Limburg en een gedeelte van de Betuwe al bevrijd waren.

1 september 1943

1 januari 1945

DE NEDERLANDSE ONDERGRONDSE PERS 1940–1945

TOELICHTING

Per uitgave zijn, voorzover mogelijk, de volgende gegevens vermeld:

1. Titel, ondertitel en/of leuze
2. Plaats van uitgave
3. Tijd van uitgave
4. Frequentie
5. Vorm
6. Inhoud
7. Oplage
8. Aanwezigheid in onze collectie
9. Voornaamste historische bijzonderheden.

Ad 2: **Plaats van uitgave**
De plaats van uitgave valt niet samen met het verspreidingsgebied.

Ad 3: **Tijd van uitgave**
In het algemeen is de periode aangegeven, vallend tussen het verschijnen van het eerste en het laatste nummer. Werd de uitgave legaal voortgezet, dan is de datum waarop het bevrijdingsnummer verschenen is, als laatste dag aangegeven met de aanduiding 'Legaal voortgezet' (l.v.) er achter.

Ad 6: **Inhoud**
De inhoud der bladen hebben wij, indien dit door de aanwezige exemplaren verantwoord was, globaal weergegeven met de aanduidingen: opinie-artikelen, artikelen, berichten binnenland, berichten buitenland, radio nieuwsberichten, mededelingen, humor, satire, gedichten, illustraties.

Ad 7: **Oplage**
In de regel zijn slechts de laagste en de hoogste cijfers vermeld.

Ad 8: **Aanwezigheid in onze collectie**
Wij hebben niet nauwkeurig vermeld, welke nummers wel of niet aanwezig zijn. In deze uitgave is soms het aantal vermeld, soms de periode waarvan nummers aanwezig zijn, soms zal men de aanduiding 'compleet' of 'bijna volledig' aantreffen.

Ad 9: **Voornaamste historische bijzonderheden**
Gestreefd is naar beknoptheid van behandeling. Tevens is gepoogd, herhalingen te voorkomen door factoren welke zich bij ieder illegaal blad voorgedaan hebben - de motieven die tot de uitgave leidden, de papiervoorziening, de financiering - samenvattend in de Inleiding te behandelen en bij de bladen zelf voornamelijk weer te geven wat hen van andere bladen onderscheidde. Men mag aan de lengte van de beschrijving van een bepaald blad generlei waardebepaling verbinden. Van het ene blad waren soms meer gegevens beschikbaar dan van het andere dat precies dezelfde functie vervuld heeft. Soms herinnerde de ene 'getuige' zich meer dan de andere. De namen van de voornaamste, bij de uitgave der verschillende bladen betrokken personen hebben wij vermeld, ook wanneer zij nog in leven zijn. Wij hebben dit nagelaten als hier bezwaar tegen werd gemaakt.

Het formaat der bladen is niet opgegeven. Het wisselde te vaak; bovendien maken de lacunes in de series het verstrekken van bibliografisch volledige gegevens vaak onmogelijk.

Wegens het eigen karakter der illegale pers wordt op verschillende punten afgeweken van de officiële Nederlandse bibliotheekregels.

In het hoofdwoord is het principe 'eerste substantief in de nominatief' niet gevolgd, maar volgens de ook in Amerika geldende praktijk is het eerste woord van de titel (substantief of adjectief), mits dit geen lidwoord is, aangehouden. Het karakter der bladen komt juist in het adjectief vaak zo treffend tot uitdrukking dat het niet verantwoord leek, de plaatsbepaling te doen geschieden op grond van het substantief. We prefereren DE VRIJE KOERIER boven KOERIER, De Vrije. Substantief en eerste lidwoord hebben wij niet gescheiden. Men herinnert zich Het PAROOL, vrij onverveerd, niet: PAROOL, vrij onverveerd, Het.

Daarmee zij uiteraard niet betoogd, dat wij niet dankbaar waren voor het bestaan der officiële regels; wij hebben ze overal gevolgd behalve daar, waar zij, naar wij vreesden, het levend contact met het historisch verleden bemoeilijkten.

Lijsten van gebruikte afkortingen bevinden zich op de pagina's 337 (illegale organisaties) en 339 (technische afkortingen).

ALFABETISCH OVERZICHT

1 **'Het AAMBEELD'**
Leeuwarden. mrt. '45–30 juni '45. wkl. stenc. opinie-art. –.
1 nr.
Behandelde geestelijke, culturele en sociaal-economische problemen vanuit een rooms-katholiek standpunt. Hoofdredacteur was G. Groothoff.

2 **AAN DEN DIJK**
Schagen. najaar '44–(?) '45. dgl. typ. nieuws. 15.
–.
Werd uitgegeven door de landbouwer S. Borst.

3 **AAN HET NEDERLANDSCHE VOLK**
Eindhoven. juni '41–sept. '41. –. typ. art. –.
–.
In de zomer van 1941 werd door een CPN-groep te Eindhoven zelfstandig een serie illegale oproepen uitgegeven waarvan de aanhef luidde: AAN HET NEDERLANDSCHE VOLK. De inhoud wekte vooral op tot sabotage van de Duitse maatregelen. Toen de groep tengevolge van verraad op 8 september 1941 werd opgerold, betekende dit het einde van de uitgave.

4 **De ACCU; Ned[erlandse] berichten van de B.B.C.**
Amsterdam. okt. '44–11 mei '45. dag. stenc. (11 dec. '44–7 febr. '45 druk.) nieuws. 1000–4000.
Compleet.
DE ACCU werd door de radiotechnicus C. Plas en de rijwielhersteller F. Beumer uitgegeven met medewerking van de stenografen W. Stemmer sr. en jr., en de scholieren-op-nonactief J. Stellmeyer en M. Tulp. Naast een nieuwsblad werd behoefte gevoeld aan een orgaan dat oriëntering op politiek gebied bood. Hiertoe werden de ACCU-VONKEN uitgegeven (zie nr. 5). J. Faber werd als hoofdredacteur van ACCU-VONKEN in de staf opgenomen. De artikelen werden geschreven door dr. H. Brugmans, dr. A.N.J. den Hollander, J.G. Suurhoff, prof. dr. M. Valkhoff, F. Beumer en M. Tulp. In maart 1945 werd een brochure OOSTLAND-ONS LAND uitgegeven in een oplage van 500 exemplaren, welke na de bevrijding in een oplage van 30.000 exemplaren werd herdrukt. Deze brochure behandelde het annexatieprobleem.

5 **ACCU-VONKEN; uitgave van DE ACCU**
Amsterdam. 15 okt. '44–mei '45. tot nov. '44 wkl., daarna 3 à 4 maal p.w. stenc. (in dec. '44 en jan. '45 druk). opinie-art. 1000–4000.
Compleet.
Zie: De ACCU (nr. 4).

6 **ACHTERGROND; over principieele problemen**
Hilversum. 10 dec. '44–mei '45. mdl. stenc. opinie-art., art. 100–150.
Compleet.
Dit voor studenten bestemd orgaan werd, toen het contact met de landelijke bladen vrijwel ver-

broken was, uitgegeven door de uit het Hilversums Studenten Dispuut 'Polyhymnia' voortgekomen organisatie 'V.O.' (Verenigde Organisaties). De leiding berustte bij L. Weinberg. De hoofdartikelen werden geschreven door de oudere deskundigen A.H.M. Albregts, econ. drs., en dr. H.Y. Groenewegen, de overige artikelen door J. Ensink en J. Snijders. Verder waren bij de uitgave betrokken W. Drechsel, B. Franken, mej. L. Matser en mej. E. Prins.

7 ACTUALITEITEN
Utrecht. juli (?) '41-voorjaar '42. mdl. stenc. opinie-art., meded. 2000.
Compleet.
Zie: SLAET OP DEN TROMMELE (nr. 741).

8 AD INTERIM
Utrecht. apr. '44-aug. '44 (l.v.). twee-maand. druk. vnl. poëzie. 150-200.
Compleet.
AD INTERIM werd uitgegeven door Jaap Romijn, geredigeerd door Jaap Romijn en Gabriël Smit en gedrukt door A.A.M. Stols, met het doel 'de continuïteit der levende Nederlandse letterkunde te verzekeren in een tijd, die de continuïteit onzer wezenlijke cultuur van zovele zijden bedreigde' (no. 1). Het geschrift had geen program, letterkundig noch politiek of religieus, doch gaf literatoren die reeds gepubliceerd hadden, de gelegenheid zich te doen horen. Hiervan werd, voor zover de kunstenaars bereikbaar waren, een druk gebruik gemaakt. Het vierde nummer, hoewel grotendeels gezet, is wegens Dolle Dinsdag niet meer verschenen en is als bevrijdingsnummer uitgekomen.

9 DE AETHERBODE
Den Burg. 2 nov. '44-6 apr. '45. 2 à 3 maal p.w. stenc. nieuws. 100.
Compleet.
Na het afsluiten van de elektriciteit op Texel werd door L.M. Smit, A. Statema en A.J.M. Zwaard in overleg met de LO en OD overgegaan tot de uitgave van een illegaal nieuwsblad. Dit was op Texel zowel nodiger als gevaarlijker dan elders, daar het eiland geheel geïsoleerd en een extra versterkt bolwerk van de Duitsers was, dat zij onafgebroken in alle richtingen doorkruisten. De uitgevers waren wegens de arbeidsinzet ondergedoken. Van 9 november 1944 tot het einde van de oorlog brachten zij het grootste deel van de tijd door in een meestal onder water staand keldertje onder het Gewestelijk Arbeidsbureau. De employés waren hiervan onkundig. De onderduikers zijn herhaaldelijk ternauwernood ontsnapt aan de razzia's op het eiland.
Tengevolge van de opstand der Georgiërs[1] moest de vervaardiging abrupt worden beëindigd.

10 AETHERFLITSEN
Amsterdam. juli '43-(?). wkl. stenc. nieuws. ca. 180.
1 nr. van 16 aug. '43.
De ondergedoken diamantbewerker Jacob Corper, eerder actief bij de vervaardiging van De TRIBUNE en De WAARHEID, startte in juli '43 een nieuw communistisch blad. Nadat AETHERFLITSEN zeven maal was verschenen, werd Corper op 5 aug. '43 op heterdaad betrapt en gearresteerd. De vervaardiging van het blad werd daarna door anderen overgenomen.

11 AETHERNIEUWS
Voorburg. 30 dec. '44-31 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 1650-2150.
Compleet.
Deze uitgave, vervaardigd door ir. P. van Voorthuyzen, G.J.G. de Haan, C.P. de Graaff en M.C. de Graaff, bracht aanvankelijk onder de titel NEDERLAND EN ORANJE (zie nr. 451) slechts de instructies welke via de radio door de regering te Londen werden uitgevaardigd. Na enige tijd werd echter ook het oorlogsnieuws opgenomen. Met ingang van 1945 werd de titel uit veiligheidsoverwegingen veranderd in AETHERNIEUWS; ook de nummering werd gewijzigd. Als bijlage verscheen het ZATERDAGAVONDBLAD (zie nr. 1118).

---

1. Van 6-21 april 1945. Zie ook: ELVA (nr. 163).

12 'AETHER NIEUWS'
Haarlem. 13 juli '43–6 juni '45. dgl. typ. nieuws. 7.
4 nrs. uit '44.
Werd uitgegeven door de radiomonteur M.J. Bouwer.

13 De AETHERPOST; dagblad voor strijdend Nederland; voor koningin en vaderland; uitgegeven door Neerlands vrije pers
Utrecht-Zuilen (?). (?) '43–(?). dgl. stenc. nieuws. –.
1 nr. uit sept. '43.

14 AFGELUISTERD
Putte. 6 juni '44–6 okt. '44 (l.v.). dgl. aanv. typ., stenc. vanaf 20 juni '44. nieuws, art. 1–1500.
Enkele nrs. uit sept. en okt. '44.
Deze uitgave werd begonnen op de dag der geallieerde landingen in Normandië. Oprichter, tevens hoofdredacteur, was de journalist J. Verdonck. Medewerkers waren P. Verdonck, R. Jongstra en B. Vroklage. Gedurende de eerste twee weken werd er alleen één exemplaar getypt; daarna werden 300 exemplaren gestencild. Na Dolle Dinsdag was een aanzienlijke verhoging van de oplage noodzakelijk, daar het blad toen ook in het nog niet bevrijde, geïsoleerde deel van Noord-België werd verspreid. Hierbij werden de gebroeders Verdonck, elk met 100 exemplaren in hun binnenzak, een keer aangehouden door beambten van het *Devisenschutzkommando*. Wonderlijk genoeg werden ze echter niet gefouilleerd.
Na de bevrijding van Putte (6 okt. '44) werd de uitgave legaal voortgezet onder de titel DE ZUIDWESTHOEK.

14A A.G.D.
Amsterdam. 10 okt. '44–30 nov. '44. dgl. typ. nieuws. –.
Onvolledig.
De letters A.G.D. vormden de afkorting van ANTI GERUCHTEN DIENST.

15 ALLERLEI
Utrecht. mei '43– eind '43. onr. hect. nieuws, art. ca. 80.
–.
Zie: 't STEKELTJE (nr. 763).

16 ALLES SAL REG KOM!
Amsterdam. begin '44–begin '45. dgl. stenc. nieuws, art. 500–3000.
Enkele nrs. uit eind '44.
Deze uitgave werd voor Amsterdam-Noord vervaardigd door de kunstschilder W.L. Riedijk, zijn verloofde en zijn moeder; medewerking werd tevens verleend door J.M. Berkhof (schrijver van artikelen), de cineast G.P.J. Poldervaart jr., A. Mackor (stroomlevering) en G.P.J. Poldervaart sr. Wegens moeilijkheden met de stroomvoorziening werd in begin 1945 een combinatie aangegaan met het TROUW-BULLETIN voor Amsterdam-Centrum (zie nr. 822). Onder deze titel bleef het blad tot de bevrijding verschijnen.

17 ALLES SAL REG KOM
Amsterdam. ca. juni '44–4 mei '45. dgl. aanv. typ., na 12 okt. '44 stenc. nieuws. 30–1000.
Bijna volledig.
Dit blad was tot 12 oktober 1944 een titelloze uitgave van het personeel van het Deviezeninstituut te Amsterdam. Nadien werd het bulletin gestencild en kreeg ook een titel. Na het oprollen van E.N.R.O. NIEUWS (zie nr. 169) traden de gespaarde medewerkers toe tot ALLES SAL REG KOM.

18 'ALLES SAL REG KOM'
Amsterdam. okt. '44–5 nov. '44. dgl. typ. nieuws. 8.
Compleet.
Zie: HIER IS LONDEN (nr. 231).

19 **ALLES SAL REG KOM!**
Haarlem. sept. '40–eind jan. '41. wkl. stenc. art., humor, ber. binnenl. 100-3000.
Drie nrs. (in fotokopie).
Deze uitgave werd vervaardigd door een aantal jongelieden, die, om de onkosten enigszins te kunnen bestrijden, ook op grote schaal foto's van het Koninklijk Huis reproduceerden en verkochten. In januari 1941 werd de uitgave beëindigd daar een der medewerkers de zaak had verraden, en de *Sicherheitspolizei* dientengevolge op 23 januari overging tot arrestatie van een aantal medewerkers van wie op 9 mei 1941 elf door het *Kriegsgericht* te Utrecht tot opsluiting in een Duitse gevangenis werden veroordeeld. Dit waren I. Bloemsma, W.H. van Paasschen, A. Cremer, J. Potharst, A. Gras, Th. van Es, A. Drabbe jr., P. Kraaijer, H. Valkenberg, A. van Andel en L. Bûtot. De straffen varieerden van 2 jaar tot 5 maanden.

20 **DE AMSTERDAMMER**
Amsterdam. apr. '44–4 mei '45. wkl. typ. art. ca. 100.
Enkele nrs. uit '45.
Werd uitgegeven door de joodse onderduiker D. Vleeschhouwer.

21 **De AMSTERDAMMER; voortzetting van OP WACHT IN AMSTERDAM**
Amsterdam. 30 okt. '44–1 nov. '44. 3 maal p.w. stenc. nieuws, art. –.
Compleet.
Zie: De NIEUWE AMSTERDAMMER; voortzetting van OP WACHT IN AMSTERDAM (nr. 468).

21A **AMSTERDAM'S GEUZENBLAD**
Amsterdam. –. 4 maal p.j. stenc. opinie-art., meded. –.
1 nr. uit zomer '42.

22 **'ANONIEM'**
Haarlem. 9 mrt. '45–4 mei '45. 1 maal per 3 weken. stenc. en druk. opinie-art. 300.
Compleet.
Deze uitgave van een groepje rooms-katholieke jongeren (bestaande uit L. Pater, G. de Leeuw, mej. G. Snijders en A. Arens) had ten doel het probleem van de jeugd na de oorlog in het brandpunt van de belangstelling te plaatsen.

22A **'ANTENNA'**
–. –. dgl. stenc. nieuws. –.
Enkele nrs.

23 **ANTI-LEUGENPILLEN; 'al is de leugen nog zo snel, de waarheid achterhaalt haar wel...'**
Zoetermeer. sept. '43–29 nov. '43. 2 maal p.w. stenc. nieuws. 100.
Enkele nrs.
In 1942 herstencilden de scholieren P. van der Spek te Zoetermeer en A. van Nes te Den Haag artikelen uit landelijke bladen, met medewerking van W. Olivier. In september 1943 rijpte het plan, zelf opgenomen nieuws te gaan uitgeven. Zo ontstonden de ANTI-LEUGENPILLEN. Kort na de oprichting vertrok Van der Spek als onderduiker naar Amsterdam. De achterblijvenden, aangevuld met P. van Driel, zetten het werk voort onder de titel DE WAARHEID, met behoud van de ondertitel van ANTI-LEUGENPILLEN (zie nr. 1080). In november 1943 kwam de Delftse student C. van Nes in de redactie, geleidelijk nam hij de leiding over. Steeds groter aantallen exemplaren waren voor Den Haag benodigd en langzamerhand vond tenslotte de gehele vervaardiging in Den Haag plaats. Daar er op de duur verwarring dreigde te ontstaan met de communistische WAARHEID, werd de titel nogmaals veranderd, ditmaal in HET VRIJ(E) GELUID; *'Al is de leugen nog zo snel, de waarheid achterhaalt haar wel...'* (zie nr. 1006).
Zie ook: De MARSKRAMER; *voorwaarts Vaderland, riemen om de kin, met God door bloed en tranen, een schoner toekomst in* (nr. 408).

24 **APELDOORNSCHE COURANT**
Apeldoorn. mei '44–17 mei '45. aanv. wkl., later 3 maal p.w., tenslotte dgl. stenc. nieuws, art. 300–500.
Enkele nrs. uit '45.

Aanvankelijk werd in Apeldoorn De NIEUWSBODE uit Utrecht (later Amsterdam) verspreid (zie nr. 520). Na de arrestatie op 29 april 1944 van de kopleiding van dit blad werd, teneinde de inkomsten voor onderduikers niet te verliezen, te Apeldoorn besloten met het uitgeven van nieuwsberichten voort te gaan. Het initiatief hiertoe werd genomen door de tijdens de bezetting gepensioneerde beroeps-sergeant-majoor der politietroepen J.T. van Veen; voor de verspreiding droeg de ondergedoken korporaal der mariniers J. Bobbink zorg. Een der actiefste helpers was W. Lukas, die in de naaste omgeving van Seyss-Inquart's hoofdkwartier steeds 60 exemplaren verspreidde. Tot oktober 1944 waren de berichten titelloos, daarna werd de titel APELDOORNSCHE COURANT. H. Bonger, hist. drs., nam een belangrijk gedeelte der nieuwsoverzichten en commentaren voor zijn rekening.

24A **APPÈL!; ik sla de trom en dreun de droomers wakker (J. Greshoff)**
–. okt. '44–(?). wkl. stenc. opinie-art., nieuws. –.
Enkele nrs.

25 **ARBEIDERS-EENHEID; orgaan voor de kernen in de bedrijven**
Amsterdam. eind aug. '44–nov. '44. mdl. stenc. opinie-art. 250–400.
Compleet.

Door personen uit de kringen van de direct bij de bezetting van Nederland ontbonden syndicalistische vakcentrale het Nationaal Arbeids Secretariaat en ook door het M.L.L.-FRONT (later Communistenbond 'SPARTACUS', zie nr. 105) werden in de loop van 1942 en daarna, afzonderlijk pamfletten en manifesten uitgegeven, nu eens in getypte, dan in gestencilde vorm, welke zich speciaal richtten tot de arbeiders in de bedrijven.

In 1943 kregen beide richtingen contact met elkander, alsmede met enige Belgische geestverwanten. Er werd na enige besprekingen besloten tot samenwerking. Het eerste resultaat was een in een oplage van 1000 exemplaren uitgegeven manifest, waarvan de titel was: 'OPROEP TOT ARBEIDERSEENHEID'. Deze oproep werd aanvankelijk in Amsterdam verspreid, doch na opnieuw te zijn vermenigvuldigd ook in Rotterdam, de Zaanstreek, het Gooi en Twente. SPARTACUS was er intussen (in april '44) toe overgegaan naast zijn meer algemeen gestelde politieke geschriften (zie nr. 752) een periodiek geschrift uit te geven dat speciaal bestemd was voor de bedrijfsarbeiders: DE TRIBUNE (zie nr. 815). Hier werd de zelfstandige organisatie en strijd van de bedrijfsarbeiders gepropageerd.

De vorenbedoelde besprekingen voerden tot de oprichting van een comité ARBEIDERS-EENHEID en tot de regelmatige uitgave van een maandschrift van dezelfde titel. De consequentie was, dat SPARTACUS besloot tot opheffing van DE TRIBUNE. Naast leden van het comité was een vertegenwoordiger van een illegale bedrijfsgroep in de grafische vakken van Amsterdam in de redactie opgenomen. Het doel was, het zelf-willen en handelen van de arbeiders per bedrijf op organisatorische grondslag te bevorderen. De samenwerking in comité en redactie was goed, ondanks het feit, dat de principieel verschillende uitgangspunten van syndicalisten, anarchisten en marxisten bij de beoordeling van de artikelen vaak tot diepgaande debatten voerden.

Omstreeks november 1944 vonden nog besprekingen plaats van het comité met de VONK-groep (zie nr. 937). Deze leverden ogenschijnlijk resultaat op. Het comité werd uitgebreid met vertegenwoordigers van DE VONK en de titel van het maandblad werd opnieuw veranderd, thans in DE BEDRIJFSRAAD; *uitgave van* ARBEIDERS-EENHEID (zie nr. 47). Deze samenwerking liep echter weldra op niets uit. Terwijl de aanvankelijk samenwerkenden propaganda voor georganiseerde bedrijfseenheid voorstonden, bleek weldra dat de voorgestelde nieuwe titel voor de VONK-groep ook wezenlijk iets anders betekende. Zij wenste de z.g. functionele democratie te propageren; het vormen van bedrijfsraden, waarin arbeiders, technici, administrateurs en bedrijfsleidingen hun eigen vertegenwoordigers afzonderlijk afvaardigden. Nadat de samenwerking was mislukt, poogde de VONK-groep een eigen uitgave te handhaven. In februari 1945 gaf zij eveneens een blad DE BEDRIJFSRAAD uit, doch met de ondertitel: *orgaan voor en van bedrijfsorganisatie; uitgave voor de verwezenlijking der economische democratie* (zie nr. 48).

Het oorspronkelijk comité werkte voort. Op 26 januari 1945 werd een van de redactieleden,

J. Rees, oud-lid van het N.A.S., gearresteerd en na zes weken in de richting Duitsland getransporteerd. Hij ontvluchtte in Lochum en nam in Enschede deel aan de uitgave van DE BEDRIJFSGEMEENSCHAP (zie nr. 46), waarin echter het marxistische element ontbrak. Dit geschrift werd na de oorlog legaal voortgezet. DE BEDRIJFSRAAD van het comité ARBEIDERS-EENHEID werd na de bevrijding opgeheven, omdat SPARTACUS betere mogelijkheden zag in de aanvankelijke Eenheidsvakbeweging. In februari 1945 was men voordien in het verband van het comité ARBEIDERS-EENHEID nog overgegaan tot de uitgifte van een speciaal Rotterdams orgaan DE BEDRIJFSRAAD (zie nr. 49). Ook dit verdween dus na de bevrijding.

26 'Het AVONDNIEUWS'
Laren (N.H.). medio '43–ca. maart '45. dgl. stenc. nieuws. 1000.
1 nr. van 10 febr. '45.
Na de verplichte inlevering van de radiotoestellen ging de architect C. de Graaff in samenwerking met T. Verheyen (koopman) over tot de uitgave van 'HET AVONDNIEUWS', waarvan de titel in maart 1945 werd gewijzigd in 'HET MORGENNIEUWS' (zie nr. 434).

Na Dolle Dinsdag vervaardigde De Graaff bovendien verschillende in het Duits gestelde pamfletten welke ten doel hadden het moreel van de Duitse troepen in het Gooi, Amersfoort, Utrecht en Amsterdam te ondermijnen. Deze uitgaven bestonden gedeeltelijk uit bulletins, welke de berichten van de geallieerde *Soldatensender 'West'* en de *Atlantiksender* bevatten (zie nr. 52), en gedeeltelijk uit op de Duitse mentaliteit afgestemde pamfletten.

Toen op 4 mei 1945 te Blaricum besprekingen werden gehouden tussen vertegenwoordigers der BS enerzijds en de Duitse generaal der bezettingstroepen Reichelt en de commandant der stelling Amsterdam *Oberstleutnant* dr. Schröder anderzijds, zou een der Duitse voorwaarden hebben geluid, dat de verbreiding van de onderhavige pamfletten onmiddellijk gestaakt moest worden, daar zij een *zersetzende* uitwerking bleken te hebben. De verspreiding vond vooral plaats door bemiddeling van de groep van Albert Schlosser (zie: ONS VADERLAND; *het blad van en voor vrije Nederlanders*, nr. 579).

27 AVONDPOST; orgaan van de V.G.
Rotterdam-Kralingen. zomer '43–sept. '44. 2 maal p.w. stenc. nieuws, art. 500–800.
2 nrs. uit juli '44.
Omstreeks mei/juni 1943 richtte de masseur J. Hanswijk met medewerking van P. Lichtenberg en J. Hendriks de verzetsgroep de Vrije Garde op, welke ten doel had onderduikers te helpen. Enkele weken daarna werd begonnen met de vervaardiging van een blad. Na Dolle Dinsdag ging de groep ingevolge het bevel van prins Bernhard over naar de LO-LKP en de RVV, terwijl het orgaan AVONDPOST opging in DE VRIJE PERS (zie nr. 1033).

28 De BAANBREKER; sociaal-democratisch orgaan (Amsterdamse editie)
Amsterdam. 8 nov. '44–29 dec. '44. ca. wkl. druk, opinie-art. –.
Compleet.
Door H. van Laar, E. Vermeer en C. Buurman werd te Amsterdam een editie van DE BAANBREKER uit Utrecht uitgegeven waarvan de inhoud soms identiek was aan de Utrechtse uitgave, soms principieel afweek.

Zie: De BAANBREKER; *sociaal-democratisch orgaan* (nr. 31).

28A De BAANBREKER: sociaal-democratisch orgaan; editie voor Amsterdam en Den Haag
–. –. –. stenc. opinie-art. –.
1 nr. van 3 april '45.

29 De BAANBREKER: sociaal-democratisch orgaan; editie voor Zuid-Holland
's-Gravenhage. 14 febr. '45–mei '45. wkl. stenc. nieuws, art. 750–1000.
Compleet.
Om verschillende redenen, o.a. de verkeersmoeilijkheden in de eerste maanden van 1945, was het gewenst een aparte editie van DE BAANBREKER voor Zuid-Holland uit te geven. De redactie bestond uit K. Voskuil, D. Buys, J.E. Stokvis en C.H.M.P. van den Oever.

Zie: De BAANBREKER; *sociaal-democratisch orgaan* (nr. 31).

30 **De BAANBREKER**
Rotterdam. sept. '44–mei '45. dgl. stenc. nieuws, art. ca. 3000.
Van september 1944 tot maart 1945 werd in Rotterdam DE BAANBREKER uit Utrecht nagestencild, daarna de editie uit Zeist.
Zie: De BAANBREKER; *sociaal-democratisch orgaan* (nr. 31) en De BAANBREKER (nr. 33).

31 **De BAANBREKER; sociaal-democratisch orgaan**
Utrecht. 19 aug. '44–eind dec. '44 (l.v.). ca. wkl. druk. opinie-art. 3000–5000.
Compleet.
Op initiatief van W. Pleysier werden in juni 1944 besprekingen gehouden tussen W. Romijn, dr. T. Kuiper, W. Wijga, prof. dr. E.C. Wiersma en prof. dr. J.H. van Meurs en eerstgenoemde, teneinde te komen tot de oprichting van een links-democratisch georiënteerd orgaan (zie ook DE MODERNE STAAT, nr. 428). Met de uitgifte werd voldaan aan de wens van talrijke jeugdige socialisten, die - actie voerend voor een radicale vernieuwing der SDAP - behoefte gevoelden aan een doel- en richtinggevend orgaan. DE BAANBREKER - in 1893 had mr. P.J. Troelstra deze titel voor een eigen uitgave gekozen – was dus door een groep jongeren bedoeld om binnen het raam van de partij in een leemte te voorzien. Het blad richtte zich vooral tot arbeiders. De uitgave stond onder redactie van W. Romijn, W. Wijga en W. Pleysier.
Teneinde aan de dagelijkse behoefte aan nieuws te voldoen werd vanaf 30 september 1944 ook een nieuwsbulletin voor de provincie Utrecht uitgegeven (zie nr. 32). Hierin werden beschouwende artikelen opgenomen van de hand van Romijn, welke het opinieblad van eind december 1944 af vervingen. Het drukken van het opinieblad geschiedde namelijk (evenals van DE MODERNE STAAT) bij de drukkerij Steegstra in Bergum (Friesland) en verschillende factoren maakten eind 1944 het drukken en het transport naar het westen onmogelijk.
Ook te Amsterdam, 's-Gravenhage, Rotterdam en Zeist verschenen edities (zie de nrs. 28, 29, 30 en 33). De inhoud van de Amsterdamse editie ging echter meer in de richting van de latere Partij van de Arbeid.

32 **De BAANBREKER; sociaal-democratisch orgaan**
Utrecht. sept. '44–mei '45. dgl. stenc. nieuws, art., ber. binnenl. 3500.
Onvolledig.
Zie: De BAANBREKER; *sociaal-democratisch orgaan* (nr. 31).

32A **De BAANBREKER: sociaal-democratisch orgaan; Gooise editie**
–. 15 jan. '45–mei '45. 1 maal p. 2 w. stenc. opinie-art. –.
Bijna volledig.
De laatste drie nummers zijn onder de naam HET CONTACT verschenen.

33 **De BAANBREKER**
Zeist. sept. '44–mei '45. dgl. stenc. nieuws. ca. 500–1500.
Enkele nrs.
Aanvankelijk werd de dagelijkse editie van DE BAANBREKER uit Utrecht in een oplage van 500 ex. in Zeist nagestencild. Vanaf maart 1945 werd door W. Pleysier met medewerking van mej. A. Ebbinge een onafhankelijke nieuwseditie uitgegeven.
Zie: De BAANBREKER; *sociaal-democratisch orgaan* (nr. 31).

33A **De BAANBREKER; sociaal-democratische uitgave**
–. 22 jan. '45–(?). onr. stenc. opinie-art. –.
Enkele nrs.

34 **De BAENFAGER**
Sneek (?). –. –. –. –. –.
–.
Deze uitgave was waarschijnlijk uit de kringen van de FRIJSK NASJONALE JONGEREIN afkomstig, met als medewerkers D.A. Tamminga en Anne Wadman.
Zie ook: De STIENNEN MAN (nr. 778) en WAR-DY (nr. 1090).

35 **Het BAKEN; onafhankelijk orgaan voor principieele voorlichting**
Amersfoort. jan. '45–apr. '45 (l.v.). mdl. druk. opinie-art. 800.
Compleet.

Deze utigave was een gedeeltelijke voortzetting van het ORANJE-BULLETIN te Amersfoort, en wel van de beschouwende artikelen daaruit. De redactie werd gevormd door J.B. Drewes en mr. J. Thomassen.

Zie: ORANJE-BULLETIN; *gemeenschappelijk orgaan van de samenwerkende organisaties en de illegale pers* (nr. 609).

36 **Het BAKEN**
Katwijk. (?) '44–31 mei '45. 3 maal p.w., vanaf febr. '45 dgl. stenc. nieuws. 400–2000.
Enkele nrs.

Aanvankelijk werd te Katwijk aan Zee op initiatief van W. Vooys, de plaatselijke leider van de LO, de KRONIEK VAN DE WEEK uit Leiden verspreid. Daar de aanvoer echter vaak stagneerde, rijpte bij Vooys het plan een plaatselijk blad uit te geven, dat behalve het levend houden van de verzetsgeest ook inkomsten voor de hulp aan onderduikers zou opleveren. Als hoofdredacteur koos hij de kassier van de Coöp. Raiffeisen Bank J. van Rijn. Redacteuren werden de gereformeerde predikant H. van Tongeren, de te zijnen huize ondergedoken mr. J. Wieringa en later ook C. Varkevisser, directeur der Visserijschool. Nieuwsopnemer was L.A. Bezemer, adj. commies politiebureau, hoofd van de verspreidingsdienst was K. Klok, 1e stuurman ter koopvaardij. Daar mr. Wieringa wegens vertrek uitviel, nam W. Dubbelaar zijn plaats in. Toen pogingen gedaan werden om de drukkerij op te sporen, moest de stencilpost tot vier maal toe worden verplaatst. Tenslotte werd hij te Katwijk aan den Rijn ondergebracht.

37 **Het BAKEN**
Leeuwarden-St. Anna Parochie. 1 aug. '41. 1 maal verschenen. druk. opinie-art. 400.
Compleet.

Zie: 'KNOOP IN JE OOR!' (nr. 302).

38 **De BAZUINSTOOT**
Nieuwheten. aug. '44–sept. '44. 2 maal p.w. stenc. nieuws. 150.
Enkele nrs.

Zie: De VRIJE BAZUIN (nr. 1000).

39 **B.B.C.**
Bussum. juni '44–9 febr. '45. dgl. stenc. nieuws. –.
Volledig van okt. '44–9 febr. '45.

De leiding van deze uitgave berustte bij de agent van politie J. Savenije. Wegens de moeilijkheden, veroorzaakt door de verscherpte activiteit van de Duitsers in december 1944, werd B.B.C. vanaf 6 januari 1945 gecombineerd met STEMMEN UIT LONDEN (zie nr. 774), en verscheen van die datum af onder de titel B.B.C. EN STEMMEN UIT LONDEN. Op 9 febr. 1945 werd deze titel gewijzigd in N.V.S. (zie nr. 465).

40 **BBC-BULLETIN**
–. –. dgl. typ. nieuws. –.
2 nrs. uit aug. '43.

41 **B.B.C.-NIEUWS**
Kootwijk. 17 sept. '44–juni '45. aanv. onr., vanaf 1 nov. '44 dgl. geschr. en typ., vanaf 1 mrt. '45 typ., nieuws. 6.
Volledig van 1 mrt.–4 juni '45.

Werd door de onderwijzer Z. Nieuwboer vervaardigd met het doel de te Kootwijk en omgeving verblijvende evacués uit Arnhem moed in te spreken.

42 **B.B.C.-NIEUWS; uitgave van het bijkantoor der British Broadcasting Corporation**
Sneek-Workum. 15 juni '43–25 mei '45. aanv. 2 maal p.w., na juli '44 3 maal p.w. stenc. nieuws. 300–5500.
Nrs. van sept. '43–april '45 + slotnummer.

B.B.C.-NIEUWS werd uitgegeven door de verzetsgroep 'Lever' in Sneek. Deze groep was in 1941 opgebouwd door de nestoren van het verzet te Sneek, W. Santema en R. Walda, en samengesteld uit personen van verschillende godsdienstige gezindten.[1]

Vóór het eerste nummer verscheen, werd uitvoerig gediscussieerd over de vraag, of het uit illegaal oogpunt gewenst en verantwoord was tot de uitgave over te gaan. Men kon namelijk op het standpunt staan, dat 'goede' Nederlanders hun radiotoestel niet inleverden en dat voor de 'zwakke broeders' geen nieuws behoefde te verschijnen. De voorstanders wonnen het van de tegenstanders.

De redactie werd aanvankelijk gevormd door J. Lever, W. Stegenga en E. Koopmans. Men begon in Workum. Na aldaar op verschillende adressen vertoefd te hebben, vertrok men naar Sneek. In de nacht van 16 op 17 november 1943 werd een inval gedaan bij de familie Lever, waarna het adres verplaatst werd naar Gauw, daarna weer naar Sneek. Intussen werd omstreeks begin 1944 in Heerenveen een filiaal opgericht. In oktober 1944 werd de uitgave wegens te grote risico's tijdelijk stop gezet. Reeds in november begon men echter weer in Workum. In Sneek werden de lezers tijdelijk voorzien van FRONTNIEUWS (zie nr. 186). Toen echter in januari 1945 de redacteur van dit blad werd gearresteerd, begon men onmiddellijk weer B.B.C.-NIEUWS in Sneek te draaien, en werden omgekeerd de lezers van FRONTNIEUWS door de redactie van B.B.C.-NIEUWS van berichten voorzien. Het vervoer van de bladen geschiedde steeds onder politie- of KP-geleide, daar dit het kwetsbaarste punt in de organisatie was. De leiding berustte bij D.J. Brouwer, de latere leider van de groep.

43 **B.B.C. [NIEUWS]**
Haarlem (?). (?) - (?) '44. dgl. stenc. nieuws. -.
1 nr. uit nov. '44.

Zie: De VRIJE PERS (nr. 1029).

44 **BBC-NINE O'CLOCK NEWS**
Utrecht-Jutphaas. (?)–30 nov. '44. dgl. typ. nieuws. 12–50.

Dit bulletin werd uitgegeven door H.J. Koppenhout. Van 1 oktober tot 30 november 1944 luisterde hij naar het radionieuws in de marechaussee-kazerne te Jutphaas. Toen Koppenhout door enige leden van het NSKK betrapt werd, vluchtte hij en beëindigde de uitgave.

45 **B.C. NIEUWS**
Santpoort. juli '40–dec. '42. mdl. stenc. opinie-art., ber. binnenl., humor. 500–5000.
Nrs. uit '42.

In juli 1940 besloot H. Meijer te Santpoort een blad uit te geven waarin de Nederlandse bevolking juiste voorlichting werd gegeven, gewezen werd op nationale waarden en aangespoord tot verzet. Aanvankelijk had het blad geen titel. Toen het zich echter uitbreidde en steeds contact nodig was met medewerkers, werd een z.g. bridge-club opgericht. Hieruit is de titel B.C. NIEUWS ontstaan, later verklaard als BURGERLIJK CONTACT NIEUWS. De verspreiding geschiedde via de luchtbeschermingsdiensten.

In april 1941 werd de redactie uitgebreid met A. Bangma en A. de Back. De grondslag werd verbreed; in de zomer van 1941 werd de VRIJE PERS (zie nr. 1025) in B.C. NIEUWS opgenomen, eind 1941 BERICHTENDIENST 1940 (zie nr. 61). W.C. Wardenaar, betrokken bij de uitgave van de VRIJE PERS, en P. Visser, uitgever van de BERICHTENDIENST 1940, werden medewerkers. Het blad werd o.a. ook in Den Haag in het Vredespaleis vermenigvuldigd door C.J. van Paaschen in een oplage van 1000 exemplaren en verder in Amsterdam en in Zwolle. Na moeilijkheden in Santpoort in september '42 werd het Vredespaleis 'hoofdkwartier'.

In januari 1943 werd de titel op voorstel van L. Heij gewijzigd in JE MAINTIENDRAI. Kort

---

1. De naam 'Lever' is aan de groep gegeven als herinnering aan Jan Lever, op 22 juli 1944 tijdens een vuurgevecht met de SD gedood, zijn eveneens omgekomen vader H.J. Lever sr. (in het concentratiekamp Dachau) en zijn broer H.J. Lever jr., die te Vught werd gefusilleerd.

daarna kwam een samenwerking tot stand met de politieke groepering welke BULLETIN (zie nr. 100) uitgaf en veranderde de uitgave geheel van karakter.

B.C. NIEUWS was een der eerste organisaties die tevens een fonds oprichtte ter ondersteuning van nagelaten betrekkingen van verzetsslachtoffers, en publiceerde regelmatig verantwoordingen dienaangaande.

Zie: JE MAINTIENDRAI (nr. 270).

46 **De BEDRIJFSGEMEENSCHAP**
Enschede. najaar '44–apr. '45 (l.v.). mdl. stenc. opinie-art. 250–400.
–.
Zie: ARBEIDERS-EENHEID; *orgaan voor de kernen in de bedrijven* (nr. 25).

47 **DE BEDRIJFSRAAD; uitgave van ARBEIDERS-EENHEID**
Amsterdam. nov. '44–mei '45. mdl. stenc. tot eind mrt. '45, daarna druk. opinie-art. 250–400.
Compleet.
Zie: ARBEIDERS-EENHEID; *orgaan voor de kernen in de bedrijven* (nr. 25).

48 **DE BEDRIJFSRAAD; orgaan voor en van bedrijfsorganisatie. Uitgave voor de verwezenlijking der economische democratie**
Amsterdam. febr. '45–apr. '45. onr. stenc. druk. opinie-art. 250–400.
1 nr. van febr. '45 (herdrukt in apr. '45).
Zie: ARBEIDERS-EENHEID; *orgaan voor de kernen in de bedrijven* (nr. 25) en De VONK; *'uit de vonk zal de vlam oplaaien'* (Poesjkin) (nr. 937).

49 **De BEDRIJFSRAAD; uitgave van ARBEIDERS-EENHEID**
Rotterdam. febr. '45–mei '45. mdl. stenc. opinie-art. 250–400.
1 nr. van febr. '45.
Zie: ARBEIDERS-EENHEID; *orgaan voor de kernen in de bedrijven* (nr. 25).

49A **BEKNOPT NIEUWSOVERZICHT**
Hardegarijp. medio '44–5 mei '45. dgl. typ. tot 4 apr. '45, daarna stenc. nieuws. 300.
Enkele nrs.
Dit blad werd door M. Admiraal uitgegeven met medewerking van W.Dijkstra en R. Cleveringa.

50 **Het BELANGRIJKSTE NIEUWS**
Rijswijk (Z.H.). juni '43–8 mei '45. dgl. typ. nieuws. 3–14.
Volledig van 1 sept. '44–8 mei '45.
Dit blad werd door R. Metaal vervaardigd ter verspreiding in verschillende grote instellingen en bedrijven, waar de exemplaren soms werden vermenigvuldigd, o.m. het Gemeente-Ziekenhuis, de ministeries van Landbouw en Visserij en van Sociale Zaken, de sigarettenfabriek van Laurens te 's-Gravenhage, het Gemeentelijk Elektriciteits Bedrijf te Rijswijk, de fabriek van Calvé te Delft.

50A **De BEPIEGDE HEEUW**
Amsterdam. –. onr. typ. art. –.
1 nr. van 30 maart '44.
Zie: Het PIEGERTJE (nr. 676A).

51 **BERICHT NR 1 [2, enz.]**
Leiden. 9 juni '43–25 juli '44. dgl. typ. tot 16 mei '44, daarna stenc. nieuws. –.
2 nrs. uit nov. '43.
Zie: Het DAGELIJKS NIEUWS (nr. 127).

52 **BERICHTE DES SOLDATENSENDERS 'WEST'**
Laren (N.H.). sept. '44–mei '45. dgl. stenc. nieuws. 500.
Onvolledig.
Zie: 'Het AVONDNIEUWS' (nr. 26).

53 **BERICHTEN UIT DENEMARKEN; Aldrig mere Krig**
Rijswijk. (?) '41-(?) '44, ca. 1 maal p.j. typ. art. ca. 125.
Nrs. uit '42, '43 en '44.
Ook gedurende de bezetting ontving mej. A. van der Plaats het uiteraard verboden Deense pacifistische maandblad ALDRIG MERE KRIG, orgaan van de Deense Vredesbeweging, dat was aangesloten bij de War Resisters International. De zending kreeg ondanks de omslag met het 'gebroken geweer' erop om onverklaarbare redenen toch het Duitse censuurstempel met het hakenkruis; een wonderlijke combinatie. De door mevr. dr. S. Ferwerda uit dit blad vertaalde artikelen werden, aangevuld met kopij van de hand van mej. Van der Plaats, toegezonden aan Hollandse geestverwanten. De uitgave is vijfmaal verschenen.

54 **BERICHTEN VAN DE GPD (GEALLIEERDE PERSDIENST)**
Tilburg. eind juni '44-begin nov. '44. dgl. typ. nieuws. 30 à 40.
Enkele nrs. uit sept. en okt. '44.
L.J. v.d. Gevel was bedrijfsleider bij de wollenstoffenfabrieken van H. Eras en Zn. te Tilburg en uit dezen hoofde tevens leraar aan de Textielavondschool. In de loop van 1943 moest Eras gedwongen stoppen wegens onvoldoende medewerking aan de produktie van *Fliegergrau Tuch*. Toen men daarop pressie op hem ging uitoefenen om bij een Arnhemse fabriek te gaan werken, nam Van den Gevel ontslag als leraar. Hij achtte het toen beter gedurende *Sperr*-tijd niet thuis te vertoeven en koos als nachtelijke verblijfplaats de Textielschool waarvan hij een sleutel in zijn bezit had, vermoedende dat daar wegens de gezindheid van de directeur wel nooit gecontroleerd zou worden. Op een speurtocht door het gebouw ontdekte Van den Gevel twee radio's. Tijdens een 'kabelwacht' kwam hij met zijn buurman H.C.C. Want op het idee, de nachtelijke uren nuttig te maken door met deze radio's nieuwsberichten te verzamelen. Want zorgde voor de vermenigvuldiging en verspreiding van de berichten. Bij de bevrijding van Tilburg werd de uitgave, die afwisselend ook PERSDIENST VAN DE GPD (nr. 675A) werd genoemd, beëindigd.

55 **BERICHTEN VAN 5 OCTOBER 1944 [6 OCTOBER 1944, enz.]**
Diemen. 5 okt. '44-(?). dgl. typ. nieuws. 4.
Onvolledig.
Zie: NIEUWS VAN ... 1944 (nr. 493).

56 **BERICHTENBLAD 'JE MAINTIENDRAI'**
Amsterdam. febr. '43-11 nov. '44. dgl. stenc. nieuws. -.
1 nr. uit nov. '44.
Zie: VOORLICHTINGSDIENST 'JE MAINTIENDRAI' (nr. 960).

57 **BERICHTENBLAD VAN JE MAINTIENDRAI EN CHRISTOFOOR [CHRISTOFOOR EN JE MAINTIENDRAI]**
Zie: JE MAINTIENDRAI EN CHRISTOFOOR; *berichtenblad* (nr. 274).

58 **BERICHTENBLAD VOOR DE VAKBEWEGING**
Rotterdam. 10 apr. '45. 1 maal verschenen. typ. opinie-art. 1200.
Compleet.
Deze uitgave werd door functionarissen van de Rotterdamse Vakbeweging (N.V.V.) verspreid. Voor de inhoud was A. Kievit verantwoordelijk.

59 **BERICHTENDIENST B.B.C.**
-. -. dgl. stenc. nieuws. -.
1 nr. uit febr. '44.

60 **BERICHTENDIENST VAN DE B.B.C.**
Heemstede. juni '43-1 aug. '44. dgl. typ. nieuws. 4-30.
Onvolledig.
Zie: De PATRIOT (nr. 671).

61 **BERICHTENDIENST 1940 [1941]**
Amsterdam. 10 juli '40–eind '41. Minstens 1 maal p.w. aanv. typ., vanaf eind '40 stenc. ber. binnenl., art., gedichten. 20–100.
Onvolledig.
Deze uitgave werd voorafgegaan door korte getypte oproepen. De vervaardiger was de rooms-katholieke journalist P. Visser. Toen hij in contact kwam met de uitgevers van B.C. NIEUWS uit Santpoort, besloot hij hieraan mee te werken, omdat deze organisatie grotere mogelijkheden bood (zie nr. 45).

62 **BERICHTENDIENST 'DE POSTDUIF'**
Zwanenburg. begin okt. '44–? dgl. stenc. nieuws. 150.
2 nrs.
Deze uitgave, later getiteld 'DE POSTDUIF' (zie nr. 685), verscheen gedurende enige tijd niet wegens de gevolgen van een razzia, gehouden na een vuurgevecht tussen de plaatselijke KP en de *Sipo* in de Friedalaan.

63 **BERICHTEN VOORZIENING OORLOGSTIJD (BVO)**
Heythuysen. 20 sept. '44–22 nov. '44. dgl. stenc. nieuws. 500.
Compleet (in boekvorm).[1]
Toen op 18 september 1944 de elektriciteitsvoorziening te Heythuysen ophield, betekende dit - midden in het hevigst van het offensief in eigen land (Arnhem!) - een grote tegenslag.

In het hoofdkwartier van de plaatselijke verzetsbeweging werd onmiddellijk een berichtenvoorziening in het leven geroepen, gestimuleerd door de uitgave van dezelfde titel in Roermond (zie nr. 64). Onder leiding van E. van Wegberg verscheen met behulp van de apparatuur der gemeentesecretarie reeds op 20 september '44 het eerste gestencilde nummer, nadat op de twee voorafgaande dagen met veler medewerking getypt werd. P.W.D.F. Joosten en W.J. de Haan waren redacteuren. Na korte tijd verleende ook de gemeentesecretarie van Roggel haar medewerking.

Gedurende de eerste veertien dagen van zijn bestaan ontsnapte de groep twee maal ternauwernood aan ontdekking. Toen werden op zondag 8 oktober 1944 alle mannen in het dorp vogelvrij verklaard; de kerken werden omsingeld, hierop volgden razzia's in de huizen. De Haan en enkele andere medewerkers konden zich redden door zich in de rookkast van de slagerij Gubbels te verbergen, waaruit zij roetzwart weer te voorschijn kwamen. De moeilijkheden werden nu zeer groot, want alle mannen waren ondergedoken. Bovendien stelden de Duitsers een wacht in op de uitkijkpost van de gemeentesecretarie, waar behalve de stencilpost van de BVO ook KP-materiaal was ondergebracht. Men kon echter niet besluiten de uitgave te staken want dan zou te duidelijk blijken waar de berichten werden vervaardigd. De radio werd naar een gevangeniscel overgebracht en redacteur Joosten installeerde zich in de cel er naast, alsof hij nooit anders gewend was geweest. Gestencild werd nu bij Gubbels op de vliering, die slechts door het verrichten van halsbrekende toeren te bereiken was. Zelfs nu kon de bevrijding nog niet rustig worden afgewacht. Gubbels kreeg inkwartiering van een hoge Duitse officier met twee helpers, die de onderduikers op 13 november 1944 ontdekten, en zeker zou arrestatie het gevolg zijn geweest, als de Duitsers niet plotseling grote haast hadden gekregen: na een zeer onrustige nacht verdwenen ze uit Heythuysen en volgde de bevrijding van het dorp.

64 **BERICHTEN VOORZIENING OORLOGSTIJD (BVO)**
Roermond. 25 mei '44–29 dec. '44. dgl. stenc. nieuws. 200–2000.
Onvolledig.
De BVO werd met medewerking van de plaatselijke LO uitgegeven door F.H.P. Alers, een ondergedoken officier. Op 11 november '44 werden de oorlogshandelingen welke tot maart 1945, de bevrijding van Roermond, zouden voortduren, ingezet en geleidelijk ging de gehele bevolking over tot het bewonen van kelders. Ondanks granaten en razzia's werd de vervaardiging van BVO volgehouden, tot er op 29 december 1944 een bekendmaking van de *Kampfkommandant* Mattias werd afgekondigd, dat dertien mannen (onder wie twee jongens van zestien jaar) waren doodgeschoten, daar zij zich op 16 december 1944 niet gemeld hadden voor de arbeidsinzet. De-

---

1. De complete serie verscheen na de oorlog in boekvorm bij de drukkerij Beijnsberger te Heythuysen.

genen die na de volgende dag vier uur nog werden aangetroffen, zouden eveneens worden doodgeschoten. De LO gaf hierop bevel dat de nieuwsvoorziening, mede wegens de vele risico's die de verspreiding met zich bracht, gestaakt moest worden. Voor de westzijde van de Maas werd te Heythuysen een zelfstandige editie uitgegeven (zie nr. 63).

65 De BERICHTGEVER
Ommen. 6–28 juni '44. 3 maal p.w. stenc. nieuws. 200.
2 nrs.
Dit blad werd vervaardigd door J. Houtman, lid van de KP te Ommen, zijn zwager H.H. Hemminga en een joodse onderduiker. Op 30 juni moest hij wegens arrestatie van drie vrienden onderduiken, en hield hij zich o.a. met 'pilotenhulp' bezig. Toen Houtman op 17 november 1944 te Lemelerveld werd gearresteerd en daarbij trachtte te ontvluchten, werd hij neergeschoten. Dit betekende het definitieve einde van DE BERICHTGEVER.

66 BETA-NIEUWS
Amsterdam. zomer '43–5 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 40–350.
3 nrs. uit '45.
De vervaardigers van BETA-NIEUWS waren A. Betting en zijn zoon H.J. Betting. Het blad werd onder de clientèle van hun kapperszaak verspreid.

67 De BEVRIJDING; geautoriseerde uitgave
's-Gravenhage. mei '44–mei '45. 3 maal p.w., vanaf 19 maart '45 dgl. stenc. nieuws, art. 4000.
Bijna volledig van 11 okt. '44–6 mei '45.
Deze Haagse uitgave van de Perhimpunan Indonesia werd geautoriseerd door de Leidse groep, maar was overigens onafhankelijk; de inhoud verschilde dan ook volkomen van de Leidse uitgave. De redactie bestond uit Tamzil, M.S. Moewalladi, mr. Sie Soe Giang, R.O. Simatoepang en T.M. Daliloedin. Vanaf 11 oktober 1944 verscheen het blad wegens de moeilijke papierpositie en de opheffing van de elektriciteitsvoorziening om en om met de KRONIEK VAN DE WEEK (zie nr. 325).
Zie ook: De BEVRIJDING (nr. 69).

68 De BEVRIJDING; dagblad ter verspreiding van het nieuws onder auspiciën der V.I.V.
Haarlem. eind okt. '44–3 febr. '45. dgl. stenc. nieuws. 500.
Onvolledig.
In afwijking van het in de ondertitel vermelde, werd het blad DE BEVRIJDING niet uitgegeven onder auspiciën van de V.I.V., maar 'onofficieel' door enkele leden. Pas bij het honderdste nummer werd het door hen overgedragen aan de VERENIGDE INDIË-VRIJWILLIGERS en met medewerking van de initiatiefnemers onder de titel DE GEUZENPOST; *nieuwsblad voor Haarlem en omstreken onder auspiciën der V.I.V.* voortgezet door het bestuur (zie nr. 203).
Zie ook: 'ONS INDIË'; *officieel orgaan der V.I.V.* (nr. 570).

69 De BEVRIJDING
Leiden. mei '44–mei '45 (l.v.). 3 maal p.w. tot 14 mrt. '45, daarna wkl. tot 25 mrt. '45. stenc., daarna druk. nieuws, art. 3500–20.000.
Bijna volledig.
De Perhimpunan Indonesia[1] zou reeds spoedig na de capitulatie van Nederland in mei 1940 een

---

1. De PERHIMPUNAN INDONESIA werd in 1908 te Leiden opgericht als studenten-gezelligheidsvereniging waarin na de 'bannelingen-kwestie' in 1913 politieke vraagstukken werden behandeld. Langzamerhand werd de PI het politieke centrum van Jong-Indonesië waarmee ook Nederlanders in aanraking kwamen, vooral gedurende de jaren 1917–1919, toen dr. H.J. van Mook en mr. J.A. Jonkman, in deze periode nog studenten, op de voorgrond traden bij het tot stand brengen van het contact. Sinds 1923 wijdde de PI zich geheel aan de Indonesische politiek; na het congres van de Liga tegen Koloniale Onderdrukking te Brussel in 1927 werd zij voorzien van volmachten om buiten Indonesië op te treden uit naam van alle Indonesische nationalistische verenigingen.

blad uitgegeven hebben, alleen voor Indonesiërs bestemd. De titel luidde MADJALLAH, hetgeen betekent: orgaan (zie nr. 401). Eind 1941 werd MADJALLAH vervangen door een getypt blad zonder titel, dat een kleine oplage had. In mei 1943, kort na de verplichte inlevering van de radiotoestellen, werd in Den Haag een nieuwsblad uitgegeven, FEITEN genaamd (zie nr. 173). Het begon elke dag met de zinsnede: 'Aan de berichten der Verenigde Naties ontlenen wij het volgende...'. Het werd geleid door mr. Sie Soe Giang, R.O. Simatoepang, H. van den Bosch, mr. N. Dt. Pamontjak, M.S. Moewalladi, R. Dradjat Doermakesware en Tamzil.

Op 3 april 1944 hield de *Sipo* een razzia onder de Indonesiërs in Den Haag, teneinde op het spoor te komen van de uitgevers der nieuwsberichten. Als resultaat hiervan werden vele medewerkers gearresteerd en werd de activiteit gedurende twee maanden gestaakt. Men besloot opnieuw te beginnen, ditmaal in Leiden, en het blad een nieuwe titel te geven: DE BEVRIJDING. Hoofdredacteur werd mr. N. Dt. Pamontjak. Verder bestond de redactie uit R.M. Soeripno en ds. F.K. Harahap. De technische uitvoering berustte bij A. Ticoalu, R.M. Irawan Soejono, I.A. Mochtar en R. Rozai Koesoemasoebrata.

Ook te 's-Gravenhage en Rotterdam werd een nieuws- en verzetsorgaan verspreid (zie de nrs. 67 en 70). Van 31 oktober 1944 af werd gedurende enige maanden wegens de moeilijke papier- en elektriciteitspositie samengewerkt met de KRONIEK VAN DE WEEK (zie nr. 326). Op 14 maart 1945 werd de papiersituatie te Leiden na een overval door de Landwacht zo benard, dat de gecombineerde pers wat betreft de nieuwsberichten DE VRIJE PERS ging uitgeven (zie nr. 1031).

DE BEVRIJDING werd als gedrukt wekelijks opinieblad voortgezet. In Leiden en Rotterdam werd in samenwerking met Nederlandse studenten een blad met beschouwende artikelen verspreid, getiteld DE VRIJHEID (zie nr. 1057).

De Perhimpunan Indonesia heeft door middel van haar illegale organen reeds voordat Indonesië door Japan werd aangevallen, in Nederland partij gekozen tegen het nationaal-socialisme, in het besef dat haar streven om tot een vrij en welvarend Indonesië te komen slechts gediend werd door een onverzoenlijke strijd tegen alle vormen van imperialisme. Zij wilde zij aan zij met de Nederlanders strijden voor het behoud van de democratie. De inhoud van DE BEVRIJDING had dan ook ten doel zowel Nederlanders als Indonesiërs op te wekken tot verzet tegen de Duitsers. Het Indonesische vraagstuk stond - hoewel slechts tijdelijk - op de achtergrond, want de PI zag het winnen van de strijd tegen Duitsland als een noodzakelijke voorwaarde voor het bevrijden van Indonesië.

Na de bevrijding werd de uitgave voortgezet als politiek orgaan onder de titel INDONESIA.

69A De BEVRIJDING
-. -. 1 maal p. 2 d. stenc. nieuws, art. -.
Enkele nrs.

70 De BEVRIJDING
Rotterdam. (?) '44-mei '45. 3 maal p.w. stenc. nieuws, art. -.
Nrs. uit '44 en '45.

Van deze Rotterdamse uitgave van de Perhimpunan Indonesia bestond de redactie uit R.M. Gondropatromo en T.J. Joesoef.

Zie ook: De BEVRIJDING (nr. 69).

71 De BIERKAAI; Fides et Amicitia
-. jan. '44-(?). -. stenc. art. -.
1 nr. uit jan. '44.

In archiefstukken van de Nederlandse Militaire Inlichtingen Dienst te Londen werd van deze uitgave een voorpagina, waaruit men kan opmaken dat DE BIERKAAI orgaan was van het O.S.G. of G.S.G.[1] en een voortzetting van POLDORPSE POST (zie nr. 680), aangetroffen.

72 De BLAOZEPIEPE
Eibergen. okt. '44-dec. '44. -. stenc. nieuws, art. 200.
1 nr.

---

1. De betekenis van deze afkorting is ons niet bekend.

Toen de ondergedoken TROUW-drukker en verspreider J. Smits na Dolle Dinsdag enige tijd het contact kwijt was met de leiding, gaf hij tezamen met andere personen een eigen blad uit, dat naast nieuws ook bijdragen van predikanten bevatte. Toen het contact met TROUW weer hersteld was, werd de uitgave beëindigd.

73 BLIKSEMFLITS
-. -. -. stenc. nieuws. -.
1 nr. uit okt. '43.

74 Het BLOEMENDAALSE WEEKBLAD; uitgave van HERRIJZEND BLOEMENDAAL
Bloemendaal. 19 jan. '45-5 mei '45 (l.v.). wkl. stenc. meded., plaatselijke ber. ca. 250.
Compleet.
Deze uitgave werd voor Bloemendaal uitgegeven naast DE VRIJE PERS (zie nr. 1029), teneinde de bevolking op de hoogte te houden van lokale bijzonderheden. In de redactie zaten twee vertegenwoordigers van de illegaliteit en F. Roosjen van DE VRIJE PERS. Voor de uitgave kon gebruik worden gemaakt van het VRIJE PERS-apparaat. Uit veiligheidsoverwegingen werd de oplage laag gehouden.

De uitgave werd legaal voortgezet onder de titel ONS GEMEENTEBLAD.

75 De BOSGEUS; 'en tout fidelles au roy jusques à la besace'[1]
Groningen. eind '41-begin '42. wkl. (?). stenc. art. -.
-.
Deze vier maal verschenen uitgave werd vervaardigd door C. Spaans, W. Heystra, L. de Vries en J. Roos, allen leerlingen van de Zeevaartschool te Groningen. Hun arrestatie wegens allerlei andere illegale werkzaamheden betekende het einde van de uitgave. Spaans werd op 24 juni 1943 gefusilleerd; De Vries is in het concentratiekamp Natzweiler overleden.

76 !BRABANDER!
's-Hertogenbosch. jan. '44-eind mrt. '44. wkl. stenc. meded. 500-1000.
Enkele nrs.
Begin 1944 zonden H. Bevort en P. Goossens circulaires rond welke ten doel hadden de abonnees van de genazificeerde NIEUWE BRABANTSCHE COURANT de ogen te openen. Na enige weken gingen zij over tot de uitgave van een blad dat bonaanwijzingen en andere mededelingen betreffende het dagelijkse leven bevatte, opdat niemand een excuus zou hebben om toch de legale courant te blijven lezen. In april 1944 werd de naam gewijzigd in DE BRABANTER; *'Edele Brabant were di'* (zie nr. 77). Na de geallieerde landingen in Normandië werden ook nieuwsberichten opgenomen.

De uitgave werd na de bevrijding van 's-Hertogenbosch op 27 oktober 1944 in combinatie met VOOR KONINGIN EN VADERLAND; VOOR VRIJHEID, WAARHEID EN RECHT (nr. 951) legaal voortgezet.

77 De BRABANTER; 'edele Brabant were di'
's-Hertogenbosch. apr. '44-eind okt. '44 (l.v.). wkl. stenc. meded., nieuws. 1000-3000.
Enkele nrs.
Zie: !BRABANDER! (nr. 76).

78 BRABANTSCHE STUDENTENBRIEVEN
Tilburg. aug. '43-(?). onr. stenc. -. ca. 200.
1 nr. van aug. '43.
Deze uitgave was bestemd voor ondergedoken, meest rooms-katholieke studenten, die in Brabant zaten en werd aan hun ouders toegestuurd ter doorzending.

Zie ook: Het GASTMAAL; *orgaan voor ondergedoken en gedeporteerde studenten* (nr. 191).

1. Het opschrift der Geuzenpenningen: Den Koning getrouw tot de bedelnap.

79 **De BRANDARIS**
Amsterdam. najaar '43. wkl. stenc. opinie-art., art. 200.
2 nrs. uit '43.
Deze uitgave, waarin veel artikelen uit TROUW werden overgenomen, is zes maal verschenen. De vervaardigers waren C. Erends, D. ter Veen en J.C. de Buisonjé. Daarna werd Erends redacteur van DE NIEUWSBODE (zie nr. 520), Ter Veen medewerker van TROUW.

80 **BRANDARISBRIEF**
Amsterdam. (?) '41–mei '42. –. stenc. opinie-art. –.
2 nrs. uit mrt. '42.
Zie: De VRIJE KUNSTENAAR (nr. 1019).

81 **BRANDING; orgaan voor Jong-Nederland**
's-Gravenhage. febr. '45–mei '45. dgl. stenc. nieuws (later met art.). 100–600.
Enkele nrs.
Deze uitgave werd vervaardigd door P. de Pagter, met medewerking van o.a. D.F. Houwaart jr. Aanvankelijk werd alleen het nieuws van Radio Oranje gepubliceerd; later werden ook artikelen opgenomen welke speciaal voor jongeren van 17 tot 20 jaar waren bedoeld als tegengif tegen de Duitse propaganda.

82 **BRIEF UIT DE WOESTIJN**
Leeuwarden-St. Anna Parochie. juni '41. 1 maal verschenen druk. opinie-art. 400.
Compleet.
Zie: 'KNOOP IN JE OOR!' (nr. 302) en UIT DE WOESTIJN (nr. 891).

83 **BRIEVEN**
–. ca. '44. –. –. –. –.
–.
Deze 'BRIEVEN' zouden zijn uitgegeven door de 'Werkgroep voor Positieve Bezinning en Positieve Houding'.

84 **BRIEVEN AAN EEN JEUGDVRIEND**
Amsterdam. zomer '40–zomer '41. mdl. stenc. opinie-art. ca. 800.
Onvolledig.
Zie: BULLETIN VAN HET M.L.L.-FRONT; *door klassestrijd en internationalisme naar het socialisme* (nr. 105).

85 **BRIEVEN AAN SOCIAAL-DEMOCRATEN**
's-Gravenhage. zomer '40–okt. '41. onr. stenc. opinie-art. 2000.
Bijna volledig.
Ook genaamd: SOCIALISTISCHE BRIEVEN (nr. 747) en ARBEIDERSBRIEVEN AAN SOCIALISTEN.
Zie: BULLETIN VAN HET M.L.L.-FRONT; *door klassestrijd en internationalisme naar het socialisme* (nr. 105).

86 **BRIEVEN TER BEVORDERING VAN DE INTERNATIONALE KLASSE-EENHEID; uitgave van het MARX-LENIN-LUXEMBURG-FRONT**
Amsterdam. nov. '40–dec. '40. mdl. stenc. opinie-art. 2000.
Compleet.
Deze brieven zijn twee maal verschenen. De eerste was getiteld: 'Het nationaal-socialistisch bedrog', de tweede: 'Nationaal-Socialisme en Nederlandse Unie'.
Zie: BULLETIN VAN HET M.L.L.-FRONT; *door klassestrijd en internationalisme naar het socialisme* (nr. 105).

87 **BRIEVEN VAN STRIJD**
–. –. –. stenc. opinie-art. –.
1 nr. van eind '41.
In het aanwezige nummer van deze uitgave wordt heftig stelling genomen tegen het nationaal-

socialisme en de overlopers uit de SDAP die in het NVV bleven, dat onder leiding van de NSB-er Woudenberg een instrument in handen van de vijand zou zijn geworden.

88 BRITISH-NEWS
Gouda. eind sept. '44–7 mei '45. dgl. typ. nieuws. 15.
Onvolledig.
In september 1944 deden er zoveel geruchten de ronde, dat G.C. van Eyk jr. besloot over te gaan tot het verspreiden van een nieuwsbulletin, dat voor zijn kennissenkring bestemd zou zijn. Van 28 januari tot 26 maart 1945 verscheen het niet, daar de redacteur wegens de razzia's zijn elders gestationeerd radiotoestel niet kon bereiken. In deze periode nam 'LONDEN-NIEUWS' (zie nr. 375) een deel van de oplage van 'BRITISH-NEWS' over.

89 De BRULBOEI
Zierikzee. 25 aug. '44. 1 maal verschenen. stenc. nieuws. 75.
Compleet.
Zie: VRIJE STEMMEN UIT SCHOUWEN EN DUIVELAND (nr. 1046).

90 BUITENLANDSCH OVERZICHT VAN HET PAROOL
Amsterdam. 24 jan. '44–29 aug. '44. wkl. stenc. nieuws, comment. ca. 800.
Bijna volledig.
Zie: NIEUWSBRIEVEN UIT ENGELAND; *uitgave* HET PAROOL (nr. 523).

91 BUITENLANDSCH OVERZICHT VAN HET PAROOL
Bussum. jan. '44–eind aug. '44. wkl. stenc. nieuws, comment. 500.
Nrs. uit juni '44–sept. '44.
Zie: De VRIJE BUSSUMMER (nr. 1001).

92 BULLETIN
Amsterdam. (?)–(?) '42. mdl. stenc. opinie-art. 100–300.
Zie: De NIEUWE GIDS (nr. 471).

93 BULLETIN
's-Gravenhage. 17 aug. '43–24 juni '44. dgl. stenc. nieuws. 50–200.
–.
Zie: STENTOR (nr. 775).

94 Het BULLETIN
Haarlem. nov. '42–febr. '45. dgl. geschr. nieuws. 8.
Volledig van 29 juni–12 okt. '43.
Door de PTT-bediende A.J. Goossens werden op de vliering van zijn woning in Haarlem-Noord radioberichten opgenomen welke met de hand vermenigvuldigd werden. Na de evacuatie van Haarlem-Noord in september 1944 nam Goossens zijn radiotoestel mee naar kantoor, waar hij het werk met medeweten van zijn chef voortzette. In februari 1945 beëindigde hij de uitgave van de bulletins, daar hij een anonieme waarschuwing had ontvangen en bovendien vond dat er voldoende andere uitgaven verschenen.

95 BULLETIN
Leiden. (?)-mei '45. dgl. druk. nieuws. –.
1 nr. uit apr. '45.
Op het aanwezige exemplaar staat vermeld: 'uitgave van DE VRIJE PERS in beperkte oplaag', waarmee DE VRIJE PERS uit Leiden is bedoeld. Uitgever was H. Gabriëls.

96 BULLETIN
Maartensdijk (Utr.). 14 juni '40–14 aug. '41. ca. 1 maal p.m. stenc. ber. binnenl., art. 1200.
Compleet.
Het verlangen de vijand afbreuk te doen dreef de gebroeders J.L. en N.G. Voûte alsmede mevr. A.G. Voûte-Esser, de echtgenote van eerstgenoemde, een maand na de capitulatie tot de uitgave

van een verzetsgeschrift, waarvan de eerste aflevering op 14 juni 1940 verscheen. Om de Duitsers te misleiden begon de nummering bij no. 3. De inhoud bestond voornamelijk uit berichten betreffende binnenlandse gebeurtenissen en van tijd tot tijd daarop gebaseerde artikelen. Bij wijze van uitzondering verzochten de uitgevers prof. dr. L.J. van Holk uit Leiden ter gelegenheid van de kerstdagen om een speciale bijdrage. Prof. van Holk schreef hierop het indrukwekkende artikel 'Nederlands geestelijke vrijheid en de Jodenvervolging',[1] dat als los pamflet op allerlei wijzen is verbreid. Dat ook de bezetter het belangrijk vond, blijkt uit het feit dat het vertaald werd opgenomen in de *Meldungen aus den Niederlanden* (no. 29 d.d. 21 januari 1941). De uitgave werd gestaakt toen het doel: te trachten mede te helpen het Nederlandse volk bewust te maken dat het leven onder een bezetting ondraaglijk was, bereikt werd geacht en tevens omdat inmiddels een aantal hetzelfde doel beogende illegale bladen was verschenen. Bovendien waren de uitgevers niet langer in staat de onkosten van de uitgave te dragen. Van het BULLETIN waren toen 18 omvangrijke nummers uitgekomen. Kort daarop, in september 1941, werd J.L. Voûte bij een poging naar Engeland over te steken gearresteerd. N.G. Voûte werd in oktober 1941 gearresteerd wegens spionage. Zij brachten resp. 3½ en ¾ jaar door in Duitse gevangenissen en tuchthuizen.

97 BULLETIN
Rotterdam. jan. '45-8 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 400-1250.
Onvolledig.

Eind januari 1945 werd het door de opgerolde groep DE NEDERLANDER uitgegeven blad (zie nr. 457) door anderen voortgezet onder de titel BULLETIN en op veel kleiner schaal. In de leiding zaten o.a. J. de Boom, B. van der Tak, Th. Booy, J. Renes, J. Bijloo. In het begin leverde de slechte outillage veel moeilijkheden op, maar eind februari 1945 waren de voornaamste 'kinderziekten' overwonnen. Plotseling sloeg de *Sipo* echter een grote slag: 27 februari 1945 werden Th. Booy en J. Bijloo opgepakt en op 12 maart 1945 op het Hofplein te Rotterdam gefusilleerd. Maar het werk werd voortgezet; na verschillende verhuizingen kwam men tenslotte in een worstfabriek terecht waar ter camouflage in voorkomende gevallen ook worsten werden gedraaid.

Daar in 1945 de gehele illegale pers in Rotterdam - op een enkele uitzondering na - georganiseerd was in DE VRIJE PERS (zie nr. 1033), maar het BULLETIN zijn zelfstandigheid niet wenste prijs te geven, werd ter wille van de eenheid in de illegaliteit een overeenkomst gesloten met DE VRIJE PERS, waarin o.a. een oplagestop werd vastgesteld.

98 BULLETIN?
Rotterdam. eind okt. '44-24 dec. '44. dgl. stenc. nieuws, art. 800.
Onvolledig.
Zie: De WACHT (nr. 1088).

99 BULLETIN
Rijswijk (Z.H.). jan. '44-9 okt. '44. dgl. stenc. nieuws. 500.
Nrs. uit sept. en okt. '44.
Zie: Het DAGBLAD; *'vincit amor patriae'* (nr. 125).

99A BULLETIN
Schiedam. -. -. typ., stenc. nieuws. -.
Enkele nrs.

100 BULLETIN
Utrecht. mei '42-mei '43. onr. stenc. opinie-art. ca. 200.
Compleet (ged. in fotokopie).
Zie: JE MAINTIENDRAI (nr. 270).

---

1. *Het Woord als Wapen*, no. 10.

101 Het BULLETIN
Winterswijk. sept. '43–febr. '44. dgl. typ. nieuws. 10–30.
1 nr.
Zie: De VRIJE GEDACHTE (nr. 1003).

102 BULLETIN No. 1 [2, enz.]
Leiden. 17 febr. '45–mei '45. dgl. typ. nieuws. 14.
1 nr. uit apr. '45.
Na het afsluiten van de elektriciteit werd door de 15-jarige HBS-leerling C.L. van Dam een nieuwsbulletin zonder titel vervaardigd, met het doel vóór de kantooruren begonnen nog het ochtendnieuws uit Londen te distribueren. Na twee maanden noemde hij het DE NAPRATER (zie nr. 442). Van 17 februari 1945 af verscheen het als BULLETIN No. 1 [2, enz.].

103 BULLETIN TER VERDEDIGING DER UNIVERSITEITEN
Amsterdam. nov. '40–dec. '40. 2 maal p.m. stenc. opinie-art., art., ber. binnenl. ca. 500.
–.
Zie: De VRIJE KATHEDER; *bulletin ter verdediging van de Universiteiten* (nr. 1013).

104 BULLETIN [VAN DE] RAAD VAN VERZET IN HET KONINKRIJK DER NEDERLANDEN
Amsterdam-Baarn-Amersfoort. mei '43–(?). onr. stenc. en druk. meded., richtlijnen. 500–5000.
Nrs. uit '43.
De in mei 1943 opgerichte Raad van Verzet gaf ter gelegenheid van gebeurtenissen waar het gehele Nederlandse volk bij betrokken was, zoals de arbeidsinzet, het wegvoeren van het Nederlandse leger in krijgsgevangenschap, de viering van koninginnedag, verklaringen uit en richtlijnen betreffende de te volgen gedragslijn. Deze bulletins zijn talrijke malen op velerlei wijzen gekopieerd. Bovendien werden in grote oplagen strooibiljetten verspreid. De gedrukte bulletins werden uitgegeven door J.H. Doorn en gedrukt op dezelfde drukkerij als De ORANJEKRANT (nr. 624).

105 BULLETIN VAN HET M.L.L.-FRONT; door klassestrijd en internationalisme naar het socialisme
Amsterdam. juli '40–febr. '42. 2 maal p.m. stenc. opinie-art. 400–800.
Op de nrs. 1 en 2 na volledig.
Toen de oorlog uitbrak werd de RSAP (Revolutionair-Socialistische Arbeiders Partij) omgezet in het illegale M.L.L.-FRONT (Marx-Lenin-Luxemburg-Front). De politiek van de RSAP werd door de nieuwe organisatie gehandhaafd; zij plaatste zich op een internationaal en socialistisch standpunt. De leiding van het M.L.L.-FRONT bestond uit H.J.F.M. Sneevliet, A. Menist, W. Dolleman, C. Gerritsen, mevr. C. de Haan-Zwagerman, J. Koeslag, M. Perthus, S. Poppe en J. Schriefer.

In juli 1940 verscheen van het M.L.L.-FRONT het eerste illegale propaganda-materiaal, het M.L.L.-BULLETIN (zie nr. 427). Het was bestemd voor leden en geestverwanten. Na de eerste zes nummers werd de titel gewijzigd in BULLETIN VAN HET M.L.L.-FRONT. In januari 1941 ging men over tot de uitgave van een 'krant', waarvoor de historische naam SPARTACUS werd gekozen. (In de Eerste Wereldoorlog richtte Karl Liebknecht zijn *'Spartakusbriefe'* tot de socialistische arbeiders.) Van de eerste drie nummers was de ondertitel *orgaan van het* MARX-LENIN-LUXEMBURG-FRONT, van de volgende *orgaan van het* DERDE FRONT (zie nr. 751). Op 28 februari 1941 verscheen onder de titel SPARTACUS ONTWAAKT, HET DERDE FRONT MARCHEERT! een gedrukte brochure gewijd aan de Februaristaking en haar voorgeschiedenis. Daarna werd de JUNIUS-brochure van Rosa Luxemburg gedrukt en gestencild in een oplage van 5000 ex. uitgegeven, in een vertaling van 'Baanbreker' (Sneevliet). In december 1941 verscheen van het M.L.L.-FRONT en de Belgische illegale organisatie CONTRE LE COURANT een gedrukte brochure met de titel MANIFEST!; *Aan de arbeiders en arbeidersvrouwen van alle landen!* Voor de leden van het M.L.L.-FRONT verschenen verder RICHTLIJNEN VOOR DE M-GROEP (M-groepen waren de militantengroepen van het M.L.L.-FRONT) (nr. 715) en in zeer beperkte oplage het kaderblad TIJDSPROBLEMEN, dat wegens

arrestatie van de redacteur W. Dolleman slechts twee maal is verschenen (nr. 885). Voor algemene propagandadoeleinden werden uitgegeven: BRIEVEN TER BEVORDERING VAN DE INTERNATIONALE KLASSE-EENHEID (nr. 86), BRIEVEN AAN EEN JEUGDVRIEND (nr. 84), BRIEVEN AAN SOCIAAL-DEMOCRATEN (ook genaamd SOCIALISTISCHE BRIEVEN) (nr. 85), manifesten (o.a. ook in het Duits, gericht aan de Duitse soldaten), plakstroken (vooral in de maanden januari en februari 1941) en ander materiaal; voor de jeugd bestemd was HET KOMPAS; *uitgave van het* MARXISTISCHE JEUGD COMITÉ (nr. 311).

In februari 1942 moest de vervaardiging van alle bovengenoemde uitgaven ten gevolge van de arrestatie van Sneevliet c.s. tijdelijk worden stopgezet. Op 13 april 1942 werden Sneevliet, Menist, Dolleman, Gerritsen, Koeslag, Schriefer, alsmede J. Edel en R. Witteveen gefusilleerd.[1]

Onder de leden van het M.L.L.-FRONT bestond sinds lange tijd verschil van mening over het politieke standpunt van de organisatie. Bij het uitbreken van de Duits-Russische oorlog nam deze tegenstelling scherper vormen aan. Enerzijds stond men op het standpunt, dat men de Sowjet-Unie als arbeidersstaat tegen het imperialisme, in casu het Duitse moest verdedigen, ondanks zijn bureaucratische ontaarding, en met dien verstande, dat deze verdediging ondergeschikt diende te zijn aan de algemene bevrijdingsstrijd van het wereldproletariaat. Anderzijds wees men dit standpunt van de hand, daar het niet te verenigen zou zijn met de proletarisch-revolutionaire plicht van de partij. Ten aanzien van de oorlogvoering namen beide richtingen een internationaal en anti-imperialistisch standpunt in. Na het wegvallen van het grootste deel van de oude leiding splitste het M.L.L.-FRONT zich.

In augustus 1942 richtten de voorstanders van de 'revolutionaire verdediging van de Sowjet-Unie' het Comité van Revolutionaire Marxisten (CRM) op. Van deze organisatie verscheen omstreeks die tijd een getypte uitgave, die spoedig werd uitgebreid tot een groter orgaan, dat de naam DE RODE OCTOBER; *orgaan van het* COMITÉ VAN REVOLUTIONNAIRE MARXISTEN kreeg. De leiding van het CRM bestond uit: M. Perthus, S. Santen, H. Drenth, H.J. Combrink en A. Kleindijk. De redactionele leiding van de krant berustte bij M. Perthus (zie nr. 717). Voor algemene propaganda werden verder uitgegeven: manifesten en het jeugdorgaan REVOLUTIONAIRE JEUGD (zie nr. 713).

De andere organisatie, welke formeel het M.L.L.-FRONT voortzette en zich later Communistenbond 'SPARTACUS' noemde, bleef haar orgaan uitgeven onder de titel SPARTACUS; *bulletin van de* REVOLUTIONNAIR-SOCIALISTISCHE ARBEIDERSBEWEGING (nr. 752). In december 1944 werd dit bulletin omgezet in het algemeen politieke maandschrift in brochurevorm SPARTACUS (nr. 754). Van oktober 1944 af verscheen bovendien SPARTACUS; *actuele berichten*, een wekelijks orgaan, dat korte artikelen en actuele binnenlandse berichten bevatte (nr. 753). Bovendien werden de brochures DE PERSPECTIEVEN VAN HET IMPERIALISME (dec. 1943) en DE STRIJD OM DE MACHT (aug. 1944) uitgegeven. De leiding van deze groep bestond uit de volgende personen: S. Poppe, A. van den Berg, L. Molenaar, J. van Otterloo, P.E.J. Nansink en anderen.

In de loop van de tijd werd de politieke tegenstelling tussen beide organisaties groter. SPARTACUS ontwikkelde zich in de richting van het politieke standpunt van Herman Gorter en prof. A. Pannekoek. In 1944 en 1945 gaf deze groep verder nog uit: DE TRIBUNE; *orgaan voor de kernen in de bedrijven* (zie nr. 815), later vervangen door het gemeenschappelijk met anderen uitgegeven blad ARBEIDERS-EENHEID (zie nr. 25).

Het CRM sprak zich in 1943 in een politieke verklaring uit voor de Vierde Internationale (internationale Trotzkistische beweging).

106 CEREALES VADENSES
Wageningen. dec. '43-aug. '44. onr. stenc. art., meded. 200-250.
Compleet.

Terwijl in DE GEUS (zie nr. 199) algemene studentenproblemen en berichten werden behandeld, ontstonden in de verschillende universiteitssteden plaatselijke contactbladen voor de (ex-) studenten. Hierin werden de gebeurtenissen op en om de hogescholen en de belevenissen van de studenten verwerkt. Deze bladen waren dus in zeker opzicht een supplement op DE GEUS. Als

---

1. Uitvoerige gegevens betreffende bovengenoemde organen en hun vervaardigers werden aangetroffen in de dossiers SG 15/42 en SG 17/42 van de Duitse *Generalstaatsanwaltschaft*, waarin zich de door de *Sipo* opgemaakte verhoren etc. bevinden.

zodanig was CEREALES VADENSES het orgaan van de Wageningse studenten. De redactie berustte bij J.V. Lagerwerff, J. Seinstra, J.V. Steketee en S. Maso. De uitgave werd beëindigd toen Wageningen in september 1944 in de frontlinie kwam te liggen en de bevolking moest evacueren. Seinstra en Steketee zijn beiden ten gevolge van het oorlogsgeweld in diezelfde maand omgekomen.

107 CHRISTOFOOR; berichtenblad
Amsterdam. okt. '44–dec. '44. 3 maal p.w. stenc. opinie-art., nieuws. –.
Onvolledig.

Deze uitgave was samengesteld uit de inhoud van JE MAINTIENDRAI EN CHRISTOFOOR; *berichtenblad* (zie nr. 274), aangevuld met eigen berichten en het laatste nieuws. De vervaardiging geschiedde door een groep personen in de Indische buurt (Amsterdam-Oost).

108 CHRISTOFOOR; voor God en Vaderland; uitgave voor Amsterdam, Haarlem en omgeving
Amsterdam. Kerstmis '44–mei '45 (l.v.). wkl. druk. opinie-art. 5000–10.000.
Compleet.

Zie: CHRISTOFOOR; *voor God en Vaderland* (nr. 109) en JE MAINTIENDRAI EN CHRISTOFOOR; *berichtenblad* (nr. 274).

109 CHRISTOFOOR; voor God en Vaderland
IJsselstein-Nijmegen-Amsterdam. medio '42–mei '45 (l.v.). 1 à 2 maal per twee maanden. aanv. stenc., vanaf okt. '43 druk. opinie-art., art., ber. binnenl. 500–25.000–10.000.
Onvolledig.

CHRISTOFOOR was aanvankelijk een klein plaatselijk rooms-katholiek verzetsblad, uitgegeven door de ambtenaar ter secretarie L.F.W. Jansen te IJsselstein met medewerking van kapelaan Th. ten Hage, de journalist J. Burger uit Nijmegen, Th. Oostendorp uit Overschie en G. Verheul uit Utrecht. De vervaardiging geschiedde afwisselend op het gemeentehuis en in de pastorie. In zijn positie van gemeente-ambtenaar was Jansen in staat achter de schermen te kijken, en wat hij daar aan Duitse wandaden ontdekte, wilde hij door middel van het blad in breder kring bekend laten worden. Hiertoe had hij een eigen adressensysteem over geheel Nederland opgebouwd. In het voorjaar van 1943 werd het groepje door arrestaties en huiszoekingen tijdelijk uiteengeslagen en stagneerde de vervaardiging van het blad een half jaar. Burger verdween naar Noord-Holland, Jansen werd ambulant. Medio 1943 gelukte het hem contact te verkrijgen met mr. C. ten Hagen en drs. W. van Kempen uit Nijmegen en via dezen met dr. V.A.M. Beermann en drs. W.J. Schuijt uit Amsterdam. Van dat tijdstip af groeide CHRISTOFOOR uit tot een opinie-uitgave van vooruitstrevende rooms-katholieke jongeren, welke zich richtte tot hun geloofsgenoten in Nederland om dit volksdeel voor te bereiden en zich te doen bezinnen op zijn taak tijdens en na de oorlog. Het hekelde de toestanden tijdens de bezetting en gaf richtlijnen hoe zich te verdedigen tegen het nationaal-socialisme. Daarnaast was de inhoud vooral gewijd aan het vraagstuk van het herstel van de voormalige politieke partijen en organisaties na de oorlog. Verbreken van het isolement der katholieken, afrekenen met verouderde tegenstellingen werd door CHRISTOFOOR noodzakelijk geacht voor de wederopbouw van een krachtige Nederlandse volksgemeenschap en een betere maatschappij. Als zodanig was het blad tegen de wederoprichting van de Roomsch-Katholieke Staatspartij. Dit standpunt werd ook belicht in de brochures: KATHOLIEKEN EN PARTIJVORMING; *bijdrage tot een beginselstudie* door Ph.J. Zuydewindt (ps. voor mr. L.G.A. Schlichting) (in november 1944 uitgegeven in een oplage van 2000 ex.), en EEN KOEKOEKSEI (*totale winkel in een glazen huis?*) door Chr.J. Vrijwaert (ps. voor mr. L.G.A. Schlichting), Kerstmis 1944 in een oplage van 750 ex. verschenen. Deze brochure was een antwoord op de brochure HET GLAZEN HUIS door Junior (mr. F.J.F.M. Duynstee jr.), welke herstel van de RKSP bepleitte.

Van het voorjaar van 1944 af was er tussen CHRISTOFOOR en JE MAINTIENDRAI (de gebr. Vlot en Geert Ruijgers) een afspraak, dat de ideeën van het laatste blad speciaal voor het rooms-katholieke volksdeel zouden worden uitgewerkt en daaronder gepropageerd. De ideologische en technische leiding kwam in handen van Van Kempen, Ten Hagen en Schuijt te liggen. Artikelen werden in deze eerste periode ook geschreven door prof. dr. J.E. de Quay, ir. F. Wijffels en drs. A.H.M. Wijffels. Jansen bleef zich, verkleed als geestelijke, voornamelijk bezig

houden met de technische zijde van de organisatie.

Aanvankelijk kostte het grote moeite een drukker voor het blad te vinden. Na maanden zoeken werd het eerste gedrukte nummer eindelijk in oktober 1943 door bemiddeling van DE PLOEG (zie nr. 677) bij een (gereformeerde!) drukker in Groningen ondergebracht. Het tweede kon pas in maart 1944 verschijnen. Toen waren echter de moeilijkheden overwonnen. O.a. werd een drukkerij in Swalmen gevonden en werden nummers in de ondergrondse TROUW-drukkerij vervaardigd.

In Amsterdam werden zetsels vervaardigd, welke mede dank zij de voortvarendheid van G. de Leeuw uit Haarlem naar verschillende drukkers in het land werden gebracht. Het gevaarlijke transport bracht, zoals bij alle grote bladen, enorme problemen met zich.

Op 11 augustus 1944 deed de *Sipo* door verraad een inval bij Ten Hagen en Van Kempen. Tengevolge hiervan werden 70 à 80 personen, waaronder zich ook laatstgenoemden bevonden, gearresteerd. Ten Hagen werd spoedig weer bevrijd; Van Kempen is in het concentratiekamp Bergen-Belsen kort na de bevrijding overleden. Eveneens lieten de verspreiders H.J. Vernhout uit Hilversum, J. Ruijgers uit Renkum en H.C.A. Kievits uit Den Burg in Duitsland het leven.

Toen de verbindingen tussen Amsterdam en de medewerkers uit de inmiddels bevrijde gedeelten van Nederland na Dolle Dinsdag geleidelijk werden verbroken, nam JE MAINTIENDRAI contact op met Schuijt, die inmiddels met het ORANJE-BULLETIN samenwerkte. Men besloot de uitgaven, zolang het technisch opportuun was, gecombineerd te doen verschijnen onder de titel JE MAINTIENDRAI EN CHRISTOFOOR; *berichtenblad* (zie nr. 274). De eindredactie namen Schuijt en P.J. Schmidt van JE MAINTIENDRAI op zich. CHRISTOFOOR zorgde voor het financiële en het technische gedeelte. Wegens een principieel geschil over het artikel 'Het Spaanse geval' in no. 18 d.d. 24 november 1944 kwam de bestaande samenwerking met Kerstmis 1944 tot een einde. Via Geert Ruijgers, die aan beide uitgaven meewerkte, bleef contact tussen beide groepen bestaan.

Het blad werd aanmerkelijk uitgebreid en door Schuijt en Th.D.J.M. Koersen (dir. drukkerij) gedrukt voortgezet onder de titel CHRISTOFOOR; *voor God en Vaderland; wekelijkse uitgave voor Amsterdam, Haarlem en omgeving* (zie nr. 108).

Inmiddels vond in november 1944 ook de herverschijning plaats van het maandelijkse opinieblad, door Schuijt opnieuw georganiseerd. C. de Groot en H.B.S. Kemna (redacteuren van het dagblad DE TIJD) werden in de redactie opgenomen; mr. L.G.A. Schlichting, prof. dr. M. Valkhoff, dr. A. Oldendorff en E.K.L.M. Baumgarten (zie nr. 704), prof. dr. W. Asselbergs (Anton van Duinkerken), J.H. Broekman, prof. dr. J.E. de Quay en dr. ir. F.Ph.A. Tellegen leverden bijdragen.

De totale oplage van de diverse gedrukte uitgaven steeg voor Dolle Dinsdag van 5000 tot 25.000 exemplaren; toen het zuiden en het centrum Nijmegen na Dolle Dinsdag afvielen, daalde het aantal tot 10.000. De verspreiding was aanvankelijk landelijk geregeld, na Dolle Dinsdag parochiaal. De financiën werden verkregen door bijdragen van lezers.

Kort voor het einde van de oorlog werden het week- en het maandblad gecombineerd.

Naarmate de bevrijding van Zuid- en Oost-Nederland voortschreed, verscheen CHRISTOFOOR in verschillende plaatsen in samenwerking met VRIJ NEDERLAND en JE MAINTIENDRAI onder hoofdredactie van mr. ten Hagen legaal; in Groningen werd met deze zelfde bladen en ook HET PAROOL een bevrijdingsnummer uitgegeven. Na de bevrijding bleef CHRISTOFOOR als weekblad verschijnen.

110 CHRISTOFOOR; voor God en Vaderland
-. 14 dec. '44-(?). 3 maal p.w. stenc. opinie-art. -.
Nrs. uit dec. '44 en jan. '45.
Zie: CHRISTOFOOR; *voor God en Vaderland* (nr. 109).

111 CHRISTOFOOR; voor God en Vaderland
Deventer (?). (?)-mei '45. wkl. druk. opinie-art. -.
Nrs. uit apr. en mei '45.
De aanwezige nummers zijn overdrukken van de Amsterdamse uitgave (zie nr. 108).

112 CHRISTOFOOR EN JE MAINTIENDRAI; berichtenblad
Zie: JE MAINTIENDRAI EN CHRISTOFOOR; *berichtenblad* (nr. 274).

113 CIRCULAIRE VAN HET COMITÉ 'IN VERDRUKKING ÉÉN'
Amsterdam. 29 juni '40-(?) '43. 2-4 maal p.m. typ. (in '41 ook stenc.). art., ber. binnenl. -.
Nrs. uit '40, voorjaar '41, najaar '42 en voorjaar '43 (gedeeltelijk kopieën).
Deze pamfletten werden vervaardigd door W.P. Speelman en A.H. Kooistra. De inhoud bestond uit aanwijzingen betreffende de houding en de plichten van het Nederlandse volk, dat zich 'onwrikbaar en met de uiterste toewijding' aan drie dingen zou moeten vasthouden: God, Koningin en Vaderland (no. 1). Reeds in het tweede pamflet (1 juli 1940) stond geschreven 'dat de vijand burgeroorlog zal trachten uit te lokken door het joodse bevolkingsdeel tot verzet te provoceren, en deze burgeroorlog dan zal beschouwen als motief om in te grijpen en het volk geheel van zijn onafhankelijkheid te beroven'. De uitgevers verzochten vooraanstaande figuren onder hun relaties (o.m. ds. J.J. Buskes te Rotterdam en mr. A.C.G. van Proosdij te Amsterdam) om bijdragen, korte kernachtige artikeltjes. Zij verspreidden de exemplaren in zeer kleine kring; wel was de bedoeling dat deze verder als een sneeuwbal zouden worden vermenigvuldigd.
Ook toen beiden reeds medewerkers waren van VRIJ NEDERLAND, gingen zij met de uitgave door, vermoedelijk om te spuien, wat zij niet in VRIJ NEDERLAND, dat nog niet zo dikwijls verscheen, kwijt konden. Opvallend is dat zij hun uitgave in den beginne voluit ondertekenden, zelfs nog in september 1940. Door raadgevers als ds. Buskes werden zij dan ook herhaaldelijk tot voorzichtigheid gemaand. Waarschijnlijk is de vervaardiging toen zij intensiever aan de uitgave van VRIJ NEDERLAND gingen deelnemen (na de arrestaties in maart 1941) gestaakt, maar eind 1942 weer ter hand genomen: òf door Speelman even voor zijn arrestatie en na zijn ontvluchting uit gevangenschap tot de verschijning van TROUW, òf door een van zijn intieme vrienden (wellicht mr. L.C. Dijkman). Ook het pamflet 'LET OP UW SAECK' (ca. mei 1941) (zie nr. 361), dat dezelfde geest ademde, zou door Speelman en Kooistra zijn uitgegeven.
Zie ook: VRIJ NEDERLAND; *Nederland-Oranje* (nr. 965) en TROUW (nr. 857).

113A COCKTAIL
-. 14 okt. '44-(?). onr. stenc. art., nieuws. -.
Enkele nrs.
Dit blad was de voortzetting van DE SCHUINE PIET (nr. 731A).

114 COMITÉ EENHEID 'ÉÉN VOOR ALLEN, ALLEN ÉÉN'
Barneveld-Voorthuizen. zomer '41-mrt. '42. ca. 2 maal p.m. stenc. opinie-art. ca. 200. -.
Door een op initiatief van P. Vijge gevormde verzetsgroep onder leiding van Johnny de Droog werd ongeveer dertien maal een blad verspreid, dat o.a. felle artikelen tegen de Arbeidsdienst bevatte. Op 7 en 8 maart 1942 werd de groep opgerold tengevolge van verraad van De Droog, die een uiterst actieve SD-spion bleek te zijn. De medewerkers Vijge en R. Hooijer werden (vermoedelijk in oktober 1942) op de Leusderhei gefusilleerd; N. van Delen en H.J. Sonnenberg werden tot vijftien jaar tuchthuisstraf veroordeeld. Beiden keerden na de bevrijding terug.

115 COMITÉ VOOR VRIJ NEDERLAND
Zie: MEDEDEELINGEN VAN HET COMITÉ VOOR VRIJ NEDERLAND (nr. 411).

115A COMMUNIQUÉ
-. -. -. typ. nieuws. -.
Enkele nrs.

116 COMMUNIQUÉ
Amersfoort. juni '44-(?). dgl. typ. nieuws. -.
Nrs. uit juli '44.
De aanwezige nummers zijn afkomstig uit het plaatselijk politie-archief; zij waren per post verzonden aan NSB-ers en op het politiebureau ingeleverd.

116A COMMUNIQUÉ VAN DE DAG
Harderwijk. -. -. stenc. nieuws. -.
Enkele nrs.

117 **DE COMMUNIST**
Rotterdam. zomer '40–sept. '42. onr. stenc. opinie-art. (?)–1500.
–.
DE COMMUNIST was een uitgave van de Bond van Communisten - voor de oorlog GBL (Groep van Bolsjewiki-Leninisten) geheten - onder redactie van H.M. Peters. Na de arrestatie op 24 september 1942 van vrijwel de gehele leiding van deze sectie der Vierde Internationale ging een gedeelte van de aanhangers over naar het M.L.L.-FRONT; andere leden sloten zich pas later aan bij het Comité van Revolutionnaire Marxisten (zie: BULLETIN VAN HET M.L.L.-FRONT, nr. 105).
Peters is op 2 februari 1943 in het concentratiekamp Vught overleden.

118 **Het COMPAS**
Bussum. juli '41–juni '42. aanv. mdl., later 2 maal p.m. stenc. opinie-art. 100–250.
2 nrs. van juli en sept. '41.
Deze uitgave werd door de CPN-groep Bussum onder leiding van C. van den Berg, H. Fekkes en P. Edel vervaardigd. De kopij werd aan DE WAARHEID ontleend. In januari 1943 werden allen, die bij de uitgave van het blad betrokken waren, ter dood of tot zware straffen veroordeeld. De uitgave werd als DE WAARHEID voortgezet onder redactie o.a. van A. de Heus.[1]
Zie: De WAARHEID (nr. 1075). Zie ook: De WAARHEID (nr. 1071).

119 **CONTACT**
Amsterdam. (?) '44–(?) '45. –. stenc. en druk. art., ber. binnenl. –.
1 nr.
Deze uitgave was bedoeld als contact- en mededelingenblad voor leden van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten te Amsterdam.

120 **CONTACT; uit de botsingen der meningen ontstaat de waarheid**
Hilversum. 30 dec. '44. 1 maal verschenen, stenc. opinie-art. 500.
Compleet.
Zie: ONS VERZET; *'ik val aan, volg mij!'* (nr. 580).

121 **CONTACT**
Leeuwarden-St. Anna Parochie. 20 aug. '41–sept. '41. mdl. stenc. opinie-art. 400.
Compleet.
Zie: 'KNOOP IN JE OOR!' (nr. 302).

122 **CONTACT**
Schermerhorn. 6 juni '44–6 mei '45. dgl. aanv. typ., later stenc. nieuws. 25–100.
Volledig van 2 jan.–6 mei '45.
Deze uitgave werd - vanaf 7 januari 1945 uit veiligheidsoverwegingen zonder titel - vervaardigd door de bakker W. Blokdijk en de te zijnen huize ondergedoken L. Odijk. Na enige maanden kregen zij medewerking van de onderduikers H. Voorbrood en drs. D. de Haan.

123 **CONTACT**
's-Gravenhage. juni '41–mei '45 (l.v.). mdl. druk. art., meded. 1400.
–.
Zie: De KURK (nr. 335).

124 **Het CONTRA SIGNAAL; sol iustitiae, illustra nos!**[2]
's-Gravenhage. najaar '43–(?). 1 maal verschenen. druk. meded. –.
Compleet.
HET CONTRA SIGNAAL bevatte signalementen van Duitse agenten en gevaarlijke personen,

---

1. De gegevens betreffende HET COMPAS en zijn vervaardigers zijn aangetroffen in de dossiers B 20 (1270/42) ten name van C. van den Berg en van het tuchthuis Rheinbach 1546/42 ten name van Herman Fekkes.
2. Zie nr. 748.

het werd uitgegeven als onderdeel van het werk van de Falsificatie Centrale (FC).[1] De organisatie en redactie berustte bij J.J. de Weert, jur. stud. te Nijmegen. Het drukken geschiedde op een door een anti-fascistische Duitser geleide ondergrondse drukkerij in Laren (N.H.) (zie: TROUW, nr. 857). Op verzoek van de uitgevers van HET SIGNALEMENTENBLAD werd de activiteit vooral uit veiligheidsoverwegingen gecentraliseerd en werden beide uitgaven gecombineerd.

Op 29 maart 1944 werd De Weert ten gevolge van verraad te Amsterdam gearresteerd. Hij is niet meer uit het concentratiekamp teruggekeerd; wanneer hij precies is overleden, is nooit bekend geworden.

Zie ook: SIGNALEMENTENBLAD (nr. 737).

124A COURAGE

Loosdrecht. sept. '44–5 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 300.
Enkele nrs. (in fotokopie).

De radioberichten uit Engeland werden getypt en gestencild door Rie van Schaik, Paul Halberstadt en Maria de Gier. Voor de verspreiding zorgde M. van Schaik.

125 Het DAGBLAD; 'vincit amor patriae'

's-Gravenhage-Voorburg. medio '43–15 mei '45 (l.v.). dgl. stenc. (van 3 febr. '45–27 mrt. '45 druk.) nieuws, art. ca. 500.
Onvolledig.

Na de inleveringsplicht van de radiotoestellen gaf M. Koot te Rijswijk (Z.H.) een illegaal blad BULLETIN uit (zie nr. 99). J. Koning te Voorburg gaf met zijn zoon, marconist ter koopvaardij, eveneens een blad uit, HET NIEUWSBLAD (zie nr. 511). Beide uitgevers waren als journalist verbonden aan de (legale) HAAGSCHE COURANT en krachtens hun functie in staat veel verboden nieuws te publiceren. Begin oktober 1944 moest Koot onderduiken in verband met het feit dat de *Sicherheitspolizei* hem wilde arresteren daar hij was aangewezen als een der twee aanstichters van een staking bij de HAAGSCHE COURANT na Dolle Dinsdag. Toen het gevaar weer geweken was, kwamen Koot en Koning overeen hun uitgaven samen te voegen en voort te zetten onder de titel: HET DAGBLAD; *'vincit amor patriae'*. HET DAGBLAD werd eerst gedrukt bij de fa. W. Gaade te Delft, om technische redenen enige weken later bij de (onder *Verwaltung* staande) drukkerij Lankhout in Den Haag. Na een inval door de *Sicherheitspolizei* in deze drukkerij, waar de vervaardiging gedeeltelijk in combinatie met HOUDT STAND (zie nr. 242) plaats vond, moest men weer tot stencilen overgaan. Het lag in de bedoeling van de uitgevers de uitgave na de bevrijding voort te zetten; op 15 mei 1945 vaardigde het Militair Gezag echter een verschijningsverbod uit, dat op 1 januari 1946 werd opgeheven.

126 Het DAGBLAD; 'Nederland zal herrijzen'

Zwijndrecht. 5 okt. '44–7 mei '45. dgl. stenc. nieuws, art. 100–2500.
Volledig van jan.–7 mei '45.

HET DAGBLAD werd onder leiding van J. van Namen als eenvoudig nieuwsblad opgezet. Toen Van Namen in november 1944 contact kreeg met de leiders van de plaatselijke illegaliteit, werd het blad in het verzetswerk ingeschakeld. Naar aanleiding van enkele artikelen in december 1944 over de fruitvoorziening in Zwijndrecht, eiste de leiding van de plaatselijke illegaliteit reorganisatie van de redactie. P. Hoogerwerf, een agent van politie, werd belast met het algemeen toezicht; W. van Veelen kreeg de voorlichting te verzorgen en schreef met P. van Leeuwen de artikelen. J. van Namen en A. Sterk zorgden voor het nieuws en het technische gedeelte. Hiermee was HET DAGBLAD officieel spreektrompet van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten geworden voor Zwijndrecht en omgeving. Dank zij de vele waarschuwingen die in het blad verschenen, was de bevolking volledig voorbereid op de razzia's en was de vangst van arbeidskrachten in het district schraal.

Op 11 december 1944 werd aan de titel *'Nederland zal herrijzen'* toegevoegd.

---

1. Toen nog niet aangesloten bij de LO.

127 **Het DAGELIJKS NIEUWS**
Leiden. 9 juni '43–9 mei '45. dgl. aanv. typ., later stenc. nieuws, art. (?)–10.000.
Volledig van okt. '44–9 mei '45.

Deze uitgave werd begonnen na het in mei '43 uitgevaardigde bevel tot inlevering van de radiotoestellen. De oplage was aanvankelijk beperkt; een aantal personen typten doorslagen van de dagelijkse nieuwsberichten, die in het begin geen titel droegen. De getypte bladen verschenen onder de aanduiding: BERICHT No. 1 [2, enz.] (zie nr. 51). In mei 1944 werd in verband met de grote vraag naar nieuws overgegaan tot stencilen, de omvang werd vergroot, de inhoud uitgebreid met artikelen. De vervaardiging geschiedde thans centraal. Op 25 juli 1944 kreeg het blad de titel HET DAGELIJKS NIEUWS. Op Dolle Dinsdag (5 september 1944) verscheen een prematuur gedrukt bevrijdingsnummer met rood-wit-blauwe kop.

De oprichter van het blad was E.A.J.M. Eeckelaert. Drs. H.A. Korthals werd om zijn ervaring als journalist aangezocht de redactionele leiding op zich te nemen (zie ook nr. 741); verder behoorden tot de staf L. van der Meide, H. Lina, H.A.D.F. Meijer, L. van der Meide sr., M. van Welzen en D.J. van Welzen.

Na de oorlog werd het weekblad DE LEIDSCHE POST toegestaan van de titel HET DAGELIJKS NIEUWS gebruik te maken.

128 **DAGELIJKS NIEUWSBULLETIN DE NOTEDOP**
–. dec. '44–(?) '45. dgl. stenc. nieuws. –.
Nrs. uit febr. '45.

129 **DAGELIJKS VERSCHIJNEND BERICHTENBLAD**
Rotterdam. febr. '45. dgl. stenc. nieuws, art. –.
Onvolledig.

De Steungroep NOMEDOS (Niet Ondergaan Met En Door Onze Schuld) werd na de Februaristaking opgericht ter ondersteuning van slachtoffers van Duitse maatregelen. Toen ONS KOMPAS zich hiermee in 1943 ook ging bezig houden, onderhielden beide groepen nauw contact. Op een gegeven ogenblik ontstonden er echter moeilijkheden en gaf NOMEDOS zeven maal bovengenoemd blad uit.

Zie ook: ONS KOMPAS (nr. 571).

130 **'DAGELIJKSCHE BERICHTEN'**
Amsterdam. begin '43–18 nov. '44. dgl. aanv. typ., vanaf najaar '44 stenc. nieuws. (?)–1000.
Nrs. uit nov. '44.

Zie: 'De KOERIER' (nr. 303).

131 **De DAGERAAD; geallieerd ochtendblad; non si male nunc, et olim sic erit**[1]
Amsterdam. aug. '44–24 dec. '44. dgl. typ. nieuws. 10–20.
1 nr. van 25 sept. '44.

P.F.M. Fontaine, hist. stud., verspreidde onder zijn kennissen een nieuwsbulletin dat zijn titel ontleende aan DE DAGERAAD (nr. 133) uit Haaren, waar Fontaine enige tijd ondergedoken was geweest. Daarnaast verspreidde hij het PAROOL-bulletin. Dit verscheen echter niet op zondag. In samenwerking met zijn broer B. Fontaine ging hij daarom bovendien over tot de vervaardiging van een zondags-uitgave, welke behalve het laatste nieuws ook artikelen bevatte (zie nr. 132).

Het radionieuws werd beluisterd in de gewelven van de katholieke kerk in de Jordaan; de benodigde stroom werd verkregen via een provisorisch aangelegde leiding van een nabijgelegen bakkerij uit. Toen ook deze geen stroom meer kreeg, besloten de gebr. Fontaine de uitgave te beëindigen.

---

1. 'Indien het nu al slecht gaat, eens zal het niet zo zijn.' (Horatius)

132 **De DAGERAAD; geallieerd ochtendblad; non si male nunc, et olim sic erit**[1]
Amsterdam. okt. '44-24 dec. '44. wkl. stenc. art., nieuws. 150-250.
Bijna volledig.
Zie: De DAGERAAD; *geallieerd ochtendblad; non si male nunc, et olim sic erit*. (nr. 131).

133 **DE DAGERAAD; geallieerd ochtendblad**
Haaren. 30 sept. '43-21 mrt. '44. dgl. typ. nieuws. 6-8.
Enkele nrs. (afschrift).
Dit bulletin werd vervaardigd door de ambtenaren ter secretarie A.L. Vissers en M.J.G.M. van den Wildenburg. De uitgave werd beëindigd omdat zij gearresteerd werden. Beiden zijn overleden tijdens de evacuatie van het concentratiekamp Sachsenhausen naar Buchenwald in de laatste week van februari 1945.

134 **DAILY WORLD NEWS**
Arnhem. 1 juli '43-4 jan. '45. aanv. dgl., na 10 okt. '43 3 maal p.w. aanv. typ., na 10 okt. '43 stenc. nieuws. 50-500.
Onvolledig.
Deze uitgave - kortweg DWN genaamd - kwam tot stand toen de geruchten als gevolg van de verplichte inlevering van de radiotoestellen hand over hand toenamen. De uitgevers wilden een moreel tegenwicht vormen tegen de tendentieuze Duitse voorlichting. Wekelijks werd een bewerking van het Politiek Weekoverzicht van Radio Oranje - dikwijls in miniatuurvorm (10 × 12 cm) - als bijlage toegevoegd; van maart tot 29 augustus 1944 werd tevens het BUITENLANDSCH OVERZICHT VAN HET PAROOL (zie nr. 90) herstencild.

K. Schuttinga, een bij de familie Bresser ondergedoken meubelmaker, en de in eigen huis ondergedoken HBS-leerling H. Bresser waren de initiatiefnemers. De redactie was gehuisvest in een geheime bergplaats onder de dakpannen van het huis. Medewerking verleenden de broer en zuster van Bresser, alsmede mej. G.G. Wijlhuizen en D.P. Wijlhuizen.

Aanvankelijk werd met opzet met zeer dun papier gewerkt, opdat de lezers het blad in geval van nood gemakkelijk konden verbergen. Er werden tien verspreiders uitgekozen die de exemplaren per post kregen toegezonden. Van deze mensen was men zeker, dat ze de berichten niet uit angst verbrandden, maar bij grote instellingen verder verspreidden. Toen het blad gestencild werd, kon het om financiële redenen slechts drie maal per week uitkomen, en werd de titel DAILY WORLD NEWS - tot september 1944 - weggelaten; dit achtte men trouwens ook uit veiligheidsoverwegingen beter.

Op 1 februari 1944 werd Schuttinga ernstig ziek en tot 1 mei 1944 stond H. Bresser praktisch alleen voor al het werk. Op 1 mei 1944 kreeg hij een 'verjongd' persoonsbewijs, zodat hij zonder gevaar voor de arbeidsinzet weer op de schoolbanken plaats kon nemen. Zijn broer Paul nam toen de redactie en alle andere werkzaamheden over.

Toen op 17 september 1944 de strijd bij Arnhem begon, maakte DWN onmiddellijk de gebeurtenissen bekend. Vanuit het huis, dat aan de rand van het gevechtsterrein gelegen was, werd DWN in groter oplage dan tevoren - 500 ex. - weer als DAILY WORLD NEWS verspreid. De gehele installatie verhuisde van de zolder naar een door P. Bresser in de fundamenten van het oude huis gebouwde schuilplaats. Het nieuws ging nu niet langer de stad in, maar volgde de Arnhemmers naar hun evacuatie-dorpen. De familie Bresser zelf besloot tegen alle bevelen in, in de stad te blijven; de gebroeders Bresser voorzagen zichzelf van valse *Ausweise*. De familie huisde in het souterrain. Licht kwam van 'Flit' en van andere dergelijke produkten, stroom van de bel-batterijen der Arnhemse trams. Een fiets om de accu's bij te laden leverde bij een maximum aan familie-energie een minimaal rendement. In november 1944 vond tenslotte de reeds lang dreigende huiszoeking en roof[2] ook bij de familie Bresser plaats. Hierbij werd de stencilmachine met de nog natte inkt ontdekt. Na de Duitsers verzekerd te hebben dat de machine in geen jaren gebruikt was, maar dat een bepaald soort stencilinkt nooit droog werd, mocht P. Bresser eigenhandig de apparatuur in de Duitse auto's laden. Het verlaten Arnhem leverde echter voldoende kantoormachines, en DWN bleef verschijnen.

Op 4 januari 1945 werd de schuilplaats door de *Sipo* ontdekt, nadat een dag tevoren Schuttin-

---

1. 'Indien het nu al slecht gaat, eens zal het niet zo zijn.' (Horatius)
2. Arnhem werd door de Duitsers volledig geplunderd.

ga en een vriend, N. van den Oever, wegens hulp aan parachutisten waren gearresteerd. Ook de familie Bresser was hierbij betrokken. Mej. Bresser en de verloofde en medewerkster van P. Bresser, mej. F. Tebbenhof, werden gearresteerd en eerst naar de Kruisberg, daarna naar Westerbork overgebracht. De gebroeders Bresser konden na een sensationele vlucht ontsnappen. Aan de blindheid van de oude heer Bresser hadden hij en mevr. Bresser te danken dat zij niet gearresteerd werden. Na nieuwe pogingen om DWN ten behoeve van de geëvacueerde bevolking voort te zetten, werd H. Bresser gearresteerd. Hij ontsnapte kort voor de bevrijding. Paul Bresser verbleef gedurende de wintermaanden in een tent midden in het Loenense Bos. Toen hij de gehele installatie gereed had om opnieuw te starten, kwam het einde van de oorlog.

De beide dames zijn uit gevangenschap teruggekeerd, maar met geschokte gezondheid. Schuttinga is in het concentratiekamp overleden. Een van medewerking verdachte oom van de gebroeders Bresser, D. Bresser, werd gearresteerd, evenals H. Kraaijenbrink, die de groep van *Ausweise* voorzag. Beiden zijn niet uit gevangenschap teruggekeerd.

135 D.B.D.
Heel. 6 sept. '44–26 okt. '44. dgl. stenc. nieuws. 200.
Compleet.

De kandidaat in de rechten S.W.J.M.M. Berden wijdde zich na zijn weigering de loyaliteitsverklaring te tekenen aan illegale arbeid en opereerde tenslotte in priesterkleren vanuit het St. Josephsgesticht te Heel. Zijn broer, de gymnasiast J.C.D.M.M. Berden, voegde zich daar bij hem. Samen begonnen zij de dag na Dolle Dinsdag aan de uitgave van een nieuwsblad, daar het dorp geheel van berichtgeving was verstoken. De oudste broer zorgde voor de inhoud, de jongere voor het technische gedeelte. De schrijfmachine, het stencilapparaat en al het andere benodigde materiaal werd verkregen door een inbraak in het raadhuis, waar een NSB-er de scepter zwaaide. Bij de nasporingen wendden alle 'goede' ambtenaren onwetendheid voor. De titel betekende DAALZICHTSE BERICHTENDIENST, geïnspireerd door het fraaie uitzicht op het Maasdal dat men vanuit het klooster had, maar kon tevens verklaard worden als DUITSE BERICHTENDIENST. De eerste week werden de exemplaren overal aangeplakt, maar dit werd in het geheel door Duitsers bezette dorp spoedig te gevaarlijk, daar de bevolking buiten een paar duizend kloosterlingen, zieken en schoolkinderen in de kloosters, eigenlijk slechts uit 400 personen bestond. Het zou de Duitsers dus niet moeilijk vallen de uitgevers op te sporen. Bovendien begonnen de broers met het geven van seinen naar de geallieerden, die van 15 september af aan de overzijde van de Maasoever lagen. De Duitsers stootten bij hun nasporingen hiernaar inderdaad op beide 'intellectuelen', waarbij uitkwam, dat de student dienstplichtig sergeant was geweest. Hij werd daarom twee dagen nadien, op 7 november 1944, zonder vorm van proces gefusilleerd. Vijf dagen later werd Heel door de Amerikanen bevrijd. De jongste Berden wist bij de arrestatie te ontvluchten en zwom de Maas over, waarna hij zijn diensten aanbood aan de Amerikanen.

136 DEUTSCHE SOLDATENZEITUNG FUER DIE NIEDERLANDE
Haarlem. 27 apr. '45–3 mei '45. dgl. stenc. art. 250–1000.
Compleet.

Zie: LICHTFLITS (nr. 369).

137 DISPEREERT NIET!
Rotterdam. dec. '43–(?). –. druk. opinie-art. –.
Onvolledig.

Hoewel 'Dispereert niet' de officiële spreuk is van het Rotterdams Studenten Corps, schijnt deze uitgave niet door het RSC uitgegeven te zijn.

138 DISPEREERT-NIET!
–. –. –. stenc. nieuws. –.
1 nr. uit april '45.

139 DIXI'S WEEKUITGAVE
Dedemsvaart. eind '40–23 mrt. '41. wkl. stenc. opinie-art. ca. 1500.
–.
De journalist L.E. Mokveld was vóór de oorlog *copywriter* voor vele (43) provinciale couranten en weekbladen waarin hij onophoudelijk waarschuwde voor het gevaar van nazi-infectie. Reeds voor de capitulatie van Nederland had hij hierover moeilijkheden gehad met de directeur van een dier bladen, na de capitulatie van Nederland namen deze nog toe. Bovendien gingen van het Centraal Bureau van de gelijkgeschakelde vereniging 'De Periodieke Pers', dat het monopolie van kopijlevering aan de provinciale bladen opeiste, waarschuwingen uit aan de uitgevers die bijdragen van Mokveld opnamen. Om de lezers die zijn artikelen schenen te missen toch te bereiken, ging hij daarom eind 1940 over tot de uitgave van een gestencild weekblad voor Dedemsvaart en de Vechtstreek. Op 23 maart 1941 hield de *Sicherheitspolizei* een huiszoeking, welke weliswaar geen concreet resultaat opleverde, maar niettemin tengevolge had dat bij wijze van waarschuwing de uitgave van drie kranten, waaraan Mokveld had meegewerkt, werd verboden. Hierop staakte hij de uitgave, welke hij na de oorlog hervatte onder de titel VRIJ (Vecht-, Reest- en IJsselbode).

140 D.N.B.
Haarlem. –. –. stenc. nieuws. –.
2 nrs. uit nov. '44.
De titel was vermoedelijk een imitatie van de bekende afkorting van *Deutsches Nachrichten Büro*.

140A De DOMME HOLLANDER
–. –. –. stenc. art. –.
1 nr. uit sept. '41.

140B DOOR MOEDIG VOLHARDEN ZULLEN WIJ SLAGEN: NEDERLAND KOMT VRIJ
–. –. –. stenc. art. –.
1 nr. van 11 april '44.

141 'DOORGEVEN'
Zuidbroek. 8 juli '43–26 apr. '45 (l.v.). wkl. stenc. nieuws, art., art. binnenl. 500–3700.
Compleet.
Reeds gedurende de eerste oorlogsjaren werden door de architect J. Bruggema, de districtsleider van de OD, waarschuwingen en aanwijzingen verspreid. Later ook o.a. in verband met de aanmeldingsplicht voor militairen en de daarop gevolgde Meistaking. Na de verplichte inlevering van de radiotoestellen besloot hij in samenwerking met de gebroeders H. en B. Antonides over te gaan tot de uitgave van een blad dat op zou wekken tot algemeen verzet. Ten einde het risico zo gering mogelijk te maken zou het slechts te herkennen zijn aan het laatste woord: 'doorgeven'.

G. Velthuis zorgde tot 7 juni 1944 voor het radionieuws; het nieuws uit het binnenland werd door Antonides uit hoofde van zijn functie als gemeentesecretaris verzameld. Op 7 juni 1944 moest Antonides wegens ander illegaal werk onderduiken. Tezamen met twee zusters en vier broers zette hij de uitgave, nu alleen als nieuwsblad voort. Op 29 september 1944 werd Bruggema gearresteerd; nog geen twee weken daarna, op 12 oktober 1944, werd hij met enige andere medewerkers gefusilleerd. De daaruit voortvloeiende moeilijkheden werden opgelost door samen te werken met H. Ottevanger van TROUW (zie nrs. 840 en 841); daarom werd van 19 november 1944 af boven de overzichten vermeld TROUW-BULLETIN (zie nr. 877). Op 11 maart 1945 werd de titel in verband met het naoorlogse verschijningsrecht KRONIEK VAN DE WEEK, met als ondertitel *Trouw-Bulletin* (zie nr. 334).

De uitgave werd legaal voortgezet onder de titel DE VRIJE NEDERLANDER.

142 De DORDTSCHE KOERIER; dagblad voor Dordrecht en omstreken
Dordrecht. jan. '45–mei '45. dgl. stenc. nieuws. 800.
Onvolledig.
Zie: De GROENE DORDTENAAR (nr. 217).

143 Het 3-VOUDIG SNOER: GOD NEDERLAND ORANJE
Klundert. dec. '42-jan. '43. 2 maal p.m. druk. opinie-art., ber. binnenl., gedichten. 800-(?).
Compleet.

C.A. van Drimmelen, een manufacturier te Klundert, had aanvankelijk morele bezwaren tegen het afbreuk doen van de vijand in het verborgene, maar tenslotte zag hij in dat openlijk verzet niet verantwoord was en ging hij over tot de uitgave van het geheime blad NEDERLAND EN ORANJE (zie nr. 450), waarin hij principiële voorlichting op anti-revolutionaire grondslag, gericht op verzet om des gewetens wille, nadrukkelijk naar voren bracht. Actuele problemen werden belicht: onder meer werden van AR-zijde verspreide illegale pamfletten o.a. DE NATIE,[1] in hun geheel overgenomen. Veel kopij werd verkregen door bemiddeling van de journalist E. van Ruller uit Barendrecht. Bovendien vervaardigde de vader van de uitgever 'op verzoek' vele gedichten, o.a. Koninginnedag 1942 'gij zijt van ons, wij zijn van U'.[2] In december 1942 werd de titel van het blad gewijzigd in HET 3-VOUDIG SNOER: GOD NEDERLAND ORANJE. Op verzoek van de leiding van TROUW werd de uitgave in januari 1943 gestaakt. Van Drimmelen werd medewerker van TROUW (zie ook nr. 883).

De vervaardiging geschiedde volledig op eigen kosten; de verzending geschiedde in enveloppen met een gefingeerd Amsterdams adres aan willekeurige intellectuelen door geheel Nederland.

Zie ook: TROUW (nr. 857).

144 'De DUIKBODE'; vrije wereld nieuws
Amsterdam. 7 juni '44-3 okt. '44. dgl. afwisselend typ. en stenc. nieuws. 30-150.
Bijna volledig.

A.J. Sarluy dook onder na werk op Schiphol voor gemengd-gehuwde joden geweigerd te hebben. Hierna ging hij met H. Drukker en J. Zillisen over tot de uitgave van DE DUIKBODE. Toen Drukker en Zillisen wegens het verrichten van ander illegaal werk op 3 oktober 1944 gearresteerd werden,[3] staakte Sarluy de uitgave.

145 De DUIKELAAR; weekblad voor onderduikers
Nieuwlande. nov. '43-juni '44. wkl. getekend. art., humor. 1.
1 nr. uit jan. '44.

De Rotterdamse joodse journalist I.J. Davids gaf ten behoeve van ongeveer 100 der 300 evenals hij te Nieuwlande ondergedoken lotgenoten benevens hun verzorgers een illegaal blad uit. Hieraan tekende hij tezamen met de illustrator L. Gans bij kaarslicht in een kelder van de gereformeerde kerk wekelijks 150 werkuren: elk ongeveer twintig bladzijden dikke, 11 × 15 cm metende nummer werd geheel in miniatuur letters geschreven en voorzien van vele in kleuren uitgevoerde tekeningen en karikaturen. Een groot gedeelte van de inhoud bestond uit anti-Duitse propaganda in humoristische stijl. De titel was geïnspireerd op de bekende poppetjes met lood in hun voeten die, hoe men ze ook neerduwt, altijd weer uitdagend loodrecht omhoog komen te staan.

De uitgave werd na 32 nummers beëindigd omdat het verblijf onder de kerk bekend werd en men naar een nieuw adres moest verhuizen, waar zoveel ander illegaal werk te verrichten viel, dat voor DE DUIKELAAR geen tijd meer beschikbaar was. Inmiddels was Davids trouwens begonnen met de uitgave van een dagelijkse nieuwsuitgave (zie nr. 1160), benevens enige puntige mededelingen die onder de titels WAAROM BESTONDEN ER NOG VRIENDEN VAN DUITSLAND? en ONDERDUIKERS EN ONDERDUIKEN verschenen.

146 DUIKELAARTJE
Zwolle-Heerde. juni '43-eind apr. '45. ca. wkl. stenc. nieuws. 100-500.
Enkele nrs. uit '44 en '45.

DUIKELAARTJE werd op het politiebureau te Zwolle gestencild en tegelijk met de opiniebladen TROUW en JE MAINTIENDRAI voornamelijk bij boeren verspreid. Als bijzonderheid

---

1. Zie: *Catalogus van Pamfletten 1940-1945*.
2. Opgenomen in het Geuzenliedboek 1940-1945.
3. Op 24 oktober 1944 werden zij als represaille voor de aanslag op de *Polizei-Angestellter* Oelschlägel gefusilleerd.

kan vermeld worden, dat bij een controle door het *Kontroll-Kommando* in de trein Zwolle-Heerde eens een pak bladen naar buiten werd gegooid, dat toch zijn bestemming bereikt heeft.

147 De DUIKHOEK; blad voor de Noord-Oostpolder
Lemmer-Vollenhove. jan. '44–febr. '45. onr. stenc. art. ca. 300–(?).
Compleet.
Dit blad werd zes maal uitgegeven door en voor onderduikers in de Noordoostpolder. De inhoud bestond vrijwel geheel uit fragmenten van het manuscript van het na de oorlog verschenen boek: DE DUIKHOEK door P. Grilk en W. van Leening, Bolsward, fa. A.J. Osinga, 1947.

148 De DUINSTREEK
Bergen (N.H.). febr. '45–mei '45. dgl. typ. tot apr., daarna stenc. nieuws. 16–100.
Onvolledig.
In Bergen werd de elektriciteit niet geheel afgesneden, maar werd bij elke aangeslotene afzonderlijk de hoofdveiligheid verwijderd. Daar iedereen de middelen wel kende om deze maatregel weer ongedaan te maken, en zodoende naar de radio te kunnen blijven luisteren, was er geen grote behoefte aan illegale nieuwsbladen. Er werd echter zoveel energie onttrokken, dat in februari 1945 toch tot algemene afsluiting werd overgegaan. De werktuigbouwkundige D. Smit nam toen het initiatief tot het vermenigvuldigen van de nieuwsberichten, welke werden verstrekt door een joodse onderduikster, die Radio Oranje opnam ten behoeve van DE WAARHEID. Een andere onderduiker nam de berichten van Herrijzend Nederland op. Later werden ook alle mogelijke andere uitzendingen verwerkt. Een wachtmeester van de marechaussee verschafte een stencilmachine met stencils, die echter uitgedroogd bleken. Na een goedgeslaagde jacht op stencils, volgde een stroomloze periode waarin een ontvanger uit een verongelukte bommenwerper redding bracht. Verdere medewerkers waren in de eerste plaats de theologische student E.P. Kuin, daarnaast huisarts J.P.M. Lugten, de heren Lindenhovius, Van Minnen, Plomp, Tielrooy en mej. M. Scholte, tezamen vertegenwoordigende de rooms-katholieke, communistische, gereformeerde en hervormde levensovertuiging.

149 The DUTCH TIMES; nieuwsuitgave van VRIJ NEDERLAND
Heemstede. 18 okt. '44–7 nov. '44. dgl. stenc. nieuws. ca. 500.
Enkele nrs.
Zie: The TIMES; *nieuwsuitgave van* VRIJ NEDERLAND (nr. 808).

150 ECONOMISCH NIEUWS
Utrecht. juli '40–aug. '40. 1 maal p. 2 w. stenc. art., ber. binnenl. ca. 200.
–.
Dit blad, vervaardigd door een groep Utrechtse communisten onder wie Wiep van Apeldoorn en Ad Woudenberg, bewoog zich op de grens van legaal en illegaal en was niet als communistisch orgaan herkenbaar. Het werd uitgebracht uit onvrede over het te lang uitblijven van een landelijk communistisch blad.
Zie: De VONK (nr. 941).

151 ÉÉN UUR BULLETIN; dagelijksche nieuwseditie van HET ZONDAGSBLAD
Amsterdam. apr. '45–mei '45. dgl. stenc. nieuws. –.
1 nr. uit apr. '45.
Zie: Het ZONDAGSBLAD; *'van de vrije pen'* (nr. 1120).

152 De EENDRACHT
Amsterdam. aug. '44–31 mei '45. aanv. dgl., vanaf jan. '45 3 maal p.w. stenc. nieuws. ca. 500.
Volledig van 1 jan.–31 mei '45.
De door de bezetter ontslagen procureur-generaal te Amsterdam, mr. dr. J.A. van Thiel, had in oktober 1943 de verzetsgroep F 152 gevormd, welke in augustus 1944 overging tot het uitgeven van een nieuwsblad. De redactie hiervan was in handen van F.W. Vogels, de overige werkzaamheden werden verricht door P. Hendriks en G. Vogels.

153 **De EENDRACHT; Concordia res parvae crescunt**
Ede-Lunteren-Scherpenzeel. 17 sept. '44–17 apr. '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws, art. 1500.
Enkele nrs. uit '45.
Deze uitgave werd vervaardigd door de verzetsgroep 'De Vries', waarvan de onderwijzer E.J. van Spankeren de leider was. Deze was tevens redacteur van het blad. Verder werkten mee de journalist H. Bussink, H.J. van de Brand, de onderwijzer H. van Egmond en mej. J. Jansen. Begin december 1944 werd PRO PATRIA (zie nr. 690) in DE EENDRACHT opgenomen.

154 **EENDRACHT MAAKT MACHT**
St. Pancras. ca. okt. '44. twee-wkl. hect. art. 100.
–.
Dit blad werd door J. Bol en J.P. Weel op basis van de CHRISTOFOOR-gedachte uitgegeven, toen het contact met deze organisatie na Dolle Dinsdag was verbroken. Wegens allerlei moeilijkheden van technische aard werd de publikatie na drie nummers beëindigd.

155 **EENDRACHT MAAKT MACHT**
–. mei '42. 1 maal verschenen. druk. opinie-art. –.
Compleet.
Deze uitgave was een samenvatting van belangrijke artikelen uit de illegale pers, voornamelijk, zoals uit de inhoud blijkt, uit HET PAROOL (zie nr. 648).

156 **EENDRACHT MAECKT MAGHT**
Enkhuizen. jan. '45–mei '45. dgl. stenc. nieuws. 400–600.
Onvolledig.
Wegens verschil van mening over het beleid van de KLAROEN DER BEVRIJDING (zie nr. 293) gingen enkele medewerkers over tot de uitgave van een neutraal nieuwsblad. De leiding van het nieuwe blad, waarin een wekelijkse bijlage BEKNOPT OVERZICHT was opgenomen, bestond uit A.J. Wonder, Jb. Eltingh, N. Zwaan, T. Wolters en H. Boerée.

157 **EENHEID IN DE SOCIALISTISCHE BEWEGING**
Amsterdam. aug. '44–nov. '44. mdl. stenc. opinie-art. 2000–3000.
–.
De uitgever van dit orgaan werkte mee aan het technisch apparaat van DE WAARHEID. Toen zijn werkzaamheden voor DE WAARHEID eind 1944 te omvangrijk werden, beëindigde hij de uitgave van het door hem geredigeerde blad.

158 **De EENPITTER**
's-Gravendeel. apr. '45–mei '45. dgl. stenc. nieuws. 100.
Enkele nrs.
Deze uitgave, genoemd naar de éénlamps-radio-in-sigarenkistje waarmee de nieuwsberichten werden opgevangen, was bestemd voor de KP-'s-Gravendeel. De vervaardiging geschiedde door P. Reedijk, een onderduiker uit Nijmegen, A. Sintnicolaas en C. Smaal.

159 **d'EGEL**
–. –. onr. typ. humor. –.
1 nr. van 25 juli '41.
De inhoud van het aanwezige nummer wordt voornamelijk gekenmerkt door bittere humor.

160 **De EINDSPURT**
Amsterdam. 12 apr. '45–mei '45. dgl. stenc. nieuws. 100–200.
Onvolledig.
Dit bulletin werd op de EFA-Produka fabrieken vervaardigd en verspreid, o.a. door H. Snel en H. Kat.

161 **De EINDSTRIJD**
Leeuwarden. eind febr. '45–16 april '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws. 300.
Enkele nrs.

De illegale nummers van deze uitgave, vervaardigd door J. Bleeksma en A.P. Koopal, bevatten uitsluitend radionieuws zonder commentaar.

Na de bevrijding van Friesland werd het blad voortgezet als een opinie-orgaan voor jongeren.

162 ELF UUR
Voorburg. 20 apr. '45–5 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 1500.
Compleet.
Zie: 'De VLIETSTREEK' (nr. 927).

163 ELVA
Haarlem. dec. '44–maart '45. onr. stenc. opinie-art., nieuws. ca. 150.
Compleet (ged. in fotokopie).
In het voorjaar van 1944 bereikte M.H. Grégoire (zie nr. 939) het verzoek contact op te nemen met Eugenie Artemidze en Nicolai Mikiasjwili, beiden behorend tot een groep Georgiërs in Duitse krijgsdienst, die waren gelegerd in Zandvoort. De eerste bijeenkomst vond plaats in een van de kwartieren van de groep DE PATRIOT (zie nr. 671). Op deze eerste samenkomst waren aanwezig: de twee Georgiërs, Cor van Lemmeren, B. Korsten en L. Brinkmann van DE PATRIOT en Grégoire als vertegenwoordiger van de WAARHEID-groep.

Nadat gebleken was dat deze Georgiërs alleen met communisten wilden samenwerken, werd een nieuwe samenkomst vastgesteld, die een week later op dezelfde plaats gehouden werd, doch alwaar nu alleen aanwezig waren vertegenwoordigers van de WAARHEID-groep, Annie Averink en Piet Vooren, en voornoemde Georgiërs. Op deze bijeenkomst bleek dat Artemidze de politieke leider van de groep militairen was. Nadien werd het contact regelmatig onderhouden en op de latere bijeenkomsten verschenen verschillende officieren der Georgiërs, o.m. de later op Texel gesneuvelde commandant Loladze en zijn opvolger Congladze. Uit dit contact zijn uitgaven voortgekomen in de Russische en Georgische taal, resp. getiteld PRAVDA (Waarheid, zie nr. 686) en ELVA (Bliksem). De teksten voor deze uitgaven werden gezamenlijk vastgesteld door de politieke leiding van de Georgiërs en vertegenwoordigers van de WAARHEID-groep. Gestencild zijn de verschenen nummers door M.H. Grégoire, die ook alle verdere technische werkzaamheden verzorgde.

Een van de aanwezige ELVA-nummers bevatte o.a. een oproep om contact te zoeken met de geallieerde troepen, welke waarschijnlijk in Zandvoort zouden landen. De oplage werd wegens het gevaar opzettelijk laag gehouden. In de nacht van 6 april 1945 om 1 uur, begonnen dezelfde Georgiërs op Texel de openlijke strijd tegen de Duitsers.

164 EN PASSANT
's-Gravenhage. apr. '45 (l.v.). mdl. stenc. poëzie, proza. ca. 125.
Compleet.
Zie: STIJL (nr. 795).

165 ENDE DESESPEREERT NIET
–. –. –. stenc. art. –.
1 nr. uit november '41.

166 'ENDE DISPEREERT NIET'; weekblad voor en door Hollands jongeren
Haarlem (?). 14 mrt. '45–23 mei '45. wkl. stenc. opinie-art., art. –.
Onvolledig.
In deze uitgave was een speciale rubriek 'Wij meisjes' gewijd aan de problemen van de vrouwelijke jeugd.

167 ENDE DISPEREERT NIET[1]
Wateringen. –. –. –. –. –.
–.
Deze uitgave is vermoedelijk door J.A. Lipman vervaardigd.

1. De juiste titel is bij gebrek aan exemplaren niet bekend.

168 **De ENGELSE ZENDER; nevenuitgave van de KRONIEK VAN DE WEEK**
Nijmegen. apr. '44-eind sept. '44. onr. stenc. nieuws, art. 2500.
1 nr. uit juli '44.
De redactie van de KRONIEK VAN DE WEEK te Nijmegen (zie nr. 329) voelde zich te veel gebonden aan de kopij die van Leiden uit verstrekt werd, maar wilde toch geen breuk met de centrale leiding. Daarom werd besloten een nieuw blad uit te geven, dat naast de KRONIEK VAN DE WEEK verspreid werd. De opzet was dat de verschijning wekelijks zou plaats vinden; in de praktijk werd dit echter vrij onregelmatig.
De uitgave werd bij de bevrijding van Nijmegen beëindigd.

169 **E.N.R.O. NIEUWS**
Amsterdam. eind dec. '43-begin okt. '44. 2 maal p.w. aanv. typ., vanaf 19 jan. '44 stenc. nieuws. 10-800.
Onvolledig.
E.N.R.O. NIEUWS werd uitgegeven door M.J.C. Huisken en H.K. Mezger, met medewerking van A. Heybroek. Nadat Mezger tengevolge van verraad in september 1944 was gearresteerd, gingen de overgebleven redactieleden uit veiligheidsoverwegingen meewerken aan 'ALLES SAL REG KOM' (zie nr. 17).
De afkorting E.N.R.O. betekende ENGELAND-NEDERLAND-RADIO-ONTVANGST.

170 **ETAPPE DER INEENSTORTING**
Amsterdam. (?)-9 mei '45. dgl. geschr., typ., hect., vanaf 22 febr. '44 stenc. nieuws. (?)-3250.
Volledig van 22 febr. '44-9 mei '45.
Dit nieuwsbulletin is geleidelijk gegroeid uit de geest van verzet welke op het hoofdkantoor van het Gemeente Energiebedrijf heerste. Daar ontstonden nieuwsbulletins welke vooral ten doel hadden valse geruchten tegen te gaan. Eerst waren deze bulletins alleen voor intern gebruik bedoeld, maar toen de oplage in februari 1944 door de mogelijkheid van stencilen aanzienlijk vergroot kon worden, kon ook een gedeelte van de Amsterdamse bevolking ervan profiteren. Hoewel bij de vervaardiging Joh. Overdiek, J. Oskam, W.J. Visser en A. Kaarsgaren (later vervangen door A. Kramer) de leiding hadden, zou de uitgave van een blad dat geheel vervaardigd werd in het GEB niet mogelijk zijn geweest zonder medewerking van de directie en het gehele personeel. Eerst op 18 juli 1944 kreeg het blad zijn karakteristieke naam.

171 **EUROPEESCHE GESCHRIFTEN**
's-Gravenhage (?). juli '44-(?). mdl. stenc. opinie-art. -.
1 nr. van juli '44.
Deze uitgave had ten doel problemen te behandelen, welke Nederland in oorlogstijd niet rechtstreeks raakten, en waaraan in de illegale pers in het algemeen dan ook niet veel aandacht geschonken kon worden. In een 'woord vooraf' werd aangekondigd dat in volgorde van de bezetting door Duitsland alle landen behandeld zouden worden welke daarvan het slachtoffer waren geworden. In het eerste nummer werd dus Oostenrijk behandeld.

172 **De FAKKEL**
's-Gravenhage. 4 sept. '44-8 mei '45. tot '45 3 maal p.w., in '45 dgl. stenc. nieuws, art. 1000-4000.
Onvolledig.
DE FAKKEL werd voornamelijk ten behoeve van bewoners van het 'Laakkwartier' en de 'Spoorwijk' uitgegeven door H.J.A. Hissink en C. van Wermeskerken, die kort voor Dolle Dinsdag de indruk kregen, dat de grote nieuwshonger in deze wijken niet voldoende bevredigd werd. Door dezelfde uitgevers was reeds eerder HOLLAND-NIEUWS (zie nr. 236) vervaardigd. Teneinde de Duitsers te misleiden werd soms als plaats van uitgave Delft vermeld.

173 **FEITEN**
's-Gravenhage. eind mei '43-apr. '44. dgl. stenc. nieuws, art. -.
1 nr. uit mrt. '44.
Zie: De BEVRIJDING (nr. 69).

174 FILMBULLETIN; uitgave voor filmvrienden in Nederland
Amsterdam. nov. '43-mei '45. mdl. stenc. art. -.
3 nrs. uit '43, 1 uit apr. '45.
Deze door B.J.I. Kok vervaardigde uitgave was bedoeld als tegenhanger van de Duitse filmpropaganda. De lezers werden opgewekt geen bioscopen te bezoeken en werden uitvoerig op de hoogte gehouden van het filmnieuws uit geallieerde landen.

175 'FLITSEN'
Amsterdam. febr. '45-mei '45. dgl. stenc. nieuws. ca. 500.
Nrs. uit apr. en mei '45.
Deze uitgave werd vervaardigd door de ondergedoken scholieren P. Snel, A.H.J. Visch en R. Hilman. Gedeeltelijk was het de bedoeling om in afwijking van KLEIN MAAR DAPPER (zie nr. 296), dat Visch eerst verspreidde, uitsluitend actueel radionieuws te brengen in Amsterdam-Oost, gedeeltelijk was het blad een tegenprestatie voor hulp aan onderduikers door het personeel van het Amsterdamse Hoofddistributiekantoor.

176 De FLITSPUIT
Zie: HALLO! HALLO! HIER IS DE FLITSPUIT (nr. 222).

177 FLITSPUITJE
-. (?)-mei '45. -. geschr. nieuws. -.
1 nr. van 5 mei '45.

178 'De FLUISTERVINK'
Haarlem. okt. '44-19 mei '45. dgl. stenc. nieuws. -.
Onvolledig.
In 1941 gaf J.Th. van den Boogaart ten behoeve van de leden van de door hem opgerichte en geleide verzetsgroep 'Beatrix' een instructieblad uit. In maart 1942 werden twintig leden van de groep gearresteerd. De actie werd hierop gestaakt, maar in oktober 1944 begon Van den Boogaart opnieuw met een uitgave, thans in de vorm van dagelijks nieuws, waaraan bovendien een wekelijks verschijnend zondagsblad werd toegevoegd. Toen in februari 1945 een drukker werd gevonden om dit zondagsblad te drukken kreeg het de titel DE UITKIJK (zie nr. 892). Medeoprichter van DE FLUISTERVINK was J. Damad; medewerkers waren J.A.G. Olie, L. Ubels en P. Lubbers. F.N. Heerkens schreef de hoofdartikelen in DE UITKIJK. Terwijl DE FLUISTERVINK zich bijna uitsluitend bepaalde tot het geven van oorlogsberichten en plaatselijk nieuws, werd met DE UITKIJK beoogd voorlichting te geven bij de morele wederopbouw van Nederland na de oorlog.
De vervaardiging van DE FLUISTERVINK werd op 19 mei 1945 beëindigd met een 'overlijdingsnummer'; DE UITKIJK bleef - later gecombineerd met DE NIEUWSBODE uit Amsterdam (nr. 520) - als *weekblad van oud-illegale strijders* bestaan.

179 FREIE PRESSE; Deutsche Ausgabe für die Wehrmacht
Leiden. mrt. '45-mei '45. 3-5 maal p.w. stenc. nieuws. -.
Onvolledig.
Dit blad werd door A.J. Landaal en J. van Rijnbach uitgegeven teneinde de Duitsers duidelijk te maken hoe hopeloos de situatie voor hen was. De exemplaren werden aan inkwartieringsadressen verstuurd en ook in Duitse auto's neergelegd.
Zie ook: The HOME SERVICE (nr. 237).

180 Das FREIE WORT; nur der darf von Freiheit sprechen, der den Mut hat gegen ihre Feinde zu kämpfen
Kampen. ca. mei/juni '43. 1 maal verschenen. druk. opinie-art. 10.000.
Compleet.
De twintigjarige Duitse soldaat K.E. Eikens, feitelijk beroepsjournalist, een gelovig katholiek en fel tegenstander van het nationaal-socialisme, kreeg in augustus 1942 contact met de illegaliteit te Hoogeveen. Hij werkte daar op een militair bureau waar hij gelegenheid had om te spioneren. Toen dit te riskant werd, dook hij onder. In samenwerking met dr. R.J. Dam (zie: STRIJDEND NEDERLAND, nr. 789), wilde hij daarna een krant uitgeven in de Duitse taal,

welke vooral in Duitsland zou worden verspreid, teneinde de bevolking principiële voorlichting te verstrekken. Nauwelijks had Eikens met de oplage van het eerste nummer de grens overschreden, of hij werd gearresteerd. Kort daarna werd hij gefusilleerd. Hoezeer hij er ook toe geprest werd, zijn Nederlandse relaties heeft hij niet verraden. De uitgave, waarvan de kopij voor het tweede nummer reeds gereed was, werd hiermee beëindigd.

181 FRIESCHE COURANT

Leeuwarden. 7 sept. '44. 1 maal verschenen. druk. art., humor, satire. 9000.
Compleet.

Dit nummer was een parodie op het in nationaal-socialistische geest geredigeerde dagblad de FRIESCHE COURANT, en qua opmaak een getrouwe kopie daarvan. Het initiatief tot de uitgave ging uit van de TROUW-groep in Friesland. De redactie bestond uit H. Algra, J. van der Linde, J. van der Meer en K. Post, terwijl de organisatie bij laatstgenoemden berustte. Daar het onmogelijk was in Friesland een zetter te vinden, geschiedde het zetten tenslotte door bemiddeling van de provinciale TROUW-vertegenwoordiger in Groningen bij de fa. Ploeger en Zonen te Appingedam. Vandaar moest het zetsel naar Leeuwarden worden vervoerd, waar het afgedrukt werd bij de drukkerij Terveer. De exemplaren werden even voor de gewone krant werd bezorgd, rondgebracht. Vooral het feit dat de verschijning vlak na Dolle Dinsdag viel, verhoogde het effect aanzienlijk.

De inhoud bestond o.m. uit de artikelen: Jeugdontaarding, De Vrijheidsstrijder (door een PK-verslaggever), Kerk en School, Fryske geast, Hoe Goebbels Germaan werd, Een Weermachtbericht ('saai, onorigineel!'), een 'Burgerlijke Stand' en een advertentierubriek - alles in schertsende of ironische toon gehouden, maar uitgesproken anti-Duits en anti-NSB.

181A Het FRONT

Haarlem (?). -. -. stenc. art., meded. -.
1 nr.

182 FRONT- EN WERELDNIEUWS

Alkmaar. 1 nov. '44-21 nov. '44. dgl. typ. nieuws. -.
1 nr.

Zie: TROUW; *Alkmaar en omstreken* (nr. 820).

183 FRONTBERICHTEN

Beverwijk. medio '43-sept. '44. dgl. typ. nieuws. ca. 30.
-.

Door L. Christophersen werd na de inlevering van de radiotoestellen een nieuwsbulletin uitgegeven, dat na Dolle Dinsdag werd voortgezet als plaatselijke editie van VRIJ NEDERLAND (zie nr. 969).

183A FRONT-FLITSEN

De Steeg (?). -. -. stenc. nieuws. -.
Enkele nrs.

184 De FRONTLOUPE

Zutphen. voorjaar '44-mei '45. dgl. aanv. typ., later stenc. nieuws. (?)-200.
3 nrs. uit '45.

Deze uitgave werd door de onderduikers J.H.F. van Langen, W. Verhoef en H. Hoberg vervaardigd in hun schuilplaats boven de Rotterdamsche Bank te Zutphen.

185 FRONTNIEUWS

Scherpenzeel. okt. '44-mei '45. dgl. typ. nieuws. ca. 20.
2 nrs.

Deze uitgave werd door J. ter Wal vervaardigd namens en ten behoeve van de plaatselijke BS-groep. In Barneveld werden de berichten nagestencild.

Er bestaat mogelijk verband tussen deze uitgave en nr. 187.

186 FRONTNIEUWS
Sneek-Balk. 10 mei '43-17 jan. '45; 3 mrt. '45-16 juni '45. dgl. stenc. nieuws. 30-600.
1 nr. uit '45.
FRONTNIEUWS werd oorspronkelijk door de joodse onderduiker J. de Wilde vervaardigd ten behoeve van zijn naaste omgeving. Later werd het ook in ruimere kring verspreid door mej. S. de Boer. Toen B.B.C.-NIEUWS (nr. 42) eind 1944 niet in Sneek kon verschijnen, werden de lezers voorzien van FRONTNIEUWS. Op 17 januari 1945 werd De Wilde echter door de *Sipo* gearresteerd en, hoewel hij na vijf dagen weer wist te ontvluchten, moest de uitgave gedurende enige weken gestaakt worden. Op 3 maart 1945 werd de berichtgeving te Balk voortgezet.

187 FRONTNIEUWS
Veenendaal-Scherpenzeel. okt. '44-30 dec. '44. dgl. stenc. nieuws. 50-100.
1 nr.
Deze door J.H. Slik en A. van 't Riet vervaardigde uitgave werd, teneinde geen achterdocht bij de Duitsers te wekken, na evacuatie van eerstgenoemde en arrestatie van laatstgenoemde voortgezet door W. van Leeuwen, directeur van de Hollandia-Tricotagefabriek, en zijn schoonvader P.C. Schut. Toen na 30 december 1944 ook de fabriek geen stroom meer verkreeg, hebben andere groepen ter plaatse, gedeeltelijk onder dezelfde titel (zie nr. 185), gedeeltelijk onder de titel VRIJ NEDERLAND, nieuwsberichten laten verschijnen. A. van 't Riet is op 11 maart 1945 in het concentratiekamp Wöblin overleden.

188 FRYSK EN FRIJ
Utrecht-Bolsward. najaar '44-(?) (l.v.). 1 maal per 3 weken. druk. opinie-art., art. ca. 1500.
2 nrs.
Het eerste nummer van dit in het Fries geschreven blad verscheen te Utrecht waar de student P. Faber over een handpersje beschikte. Het tweede nummer werd in Bolsward gedrukt door A.J. Osinga. Van het derde nummer raakte de kopij weg bij de posterijen. Nadien is het blad niet meer illegaal verschenen. Medewerkers aan de uitgave waren behalve Faber: E.B. Folkertsma, S.F. van der Burg, J. Piebenga, D.A. Tamminga, A. Wadman en prof. dr. J.H. Brouwer. De verspreiding geschiedde via de TROUW-contacten.
Na de bevrijding werd de uitgave eerst als dagblad, later als weekblad voortgezet.

189 FRYSLÂN OEREIN
Leeuwarden. okt. '44-nov. '44. onr. druk. opinie-art. 13.000.
Compleet.
Toen door de gewijzigde omstandigheden na Dolle Dinsdag JE MAINTIENDRAI gedurende enige tijd niet meer in Friesland kon worden verspreid, nam de JE MAINTIENDRAI-groep aldaar het initiatief tot de uitgave van FRYSLÂN OEREIN (Friesland overeind), uitgegeven door de gezamenlijke illegale pers in Friesland (zie nr. 307).
Door de grote slag die 17 november 1944 viel, toen in het 'Coulonhûs', waar de zetel van de 'Fryske Akademy' gevestigd was, een inval werd gedaan waarbij vele illegale werkers werden gearresteerd, en op grond van enkele meningsverschillen die intussen gerezen waren, werd de uitgave reeds na drie nummers niet meer voortgezet.

190 FRYSLÂN ORANJE
-. -. -. stenc. art. 1000.
-.
Deze in het Fries gestelde uitgave van A. en R. Witteveen bevatte o.a. richtlijnen voor het gewapende en het ongewapende verzet.

191 Het GASTMAAL; orgaan voor ondergedoken en gedeporteerde studenten
Tilburg-Utrecht. juni '43-(?). mdl. stenc. opinie-art., art. ca. 300.
3 nrs.
HET GASTMAAL werd onder leiding van G. Freeman uitgegeven door het Brabantsche Studenten Gilde, een onderafdeling van de Unie van R.K. Studentenverenigingen in Nederland. Via de Unie-praeses, die in de 'Raad van Negen' zat, had de voorzitter van het Gilde rechtstreeks contact met de leiding van het studentenverzet. Op 5 mei 1943 waren de studenten welke

de loyaliteitsverklaring niet hadden getekend door Rauter opgeroepen zich te melden voor de arbeidsinzet. Hierop dook het grootste deel van de niet-tekenaars onder, terwijl de overigen, ook een aanzienlijk aantal, zich inderdaad hebben gemeld en naar Duitsland zijn gezonden. Daardoor ontstond een diepe kloof tussen deze twee groepen studenten; met beide poogde HET GASTMAAL zoals de ondertitel reeds aangeeft, contact te onderhouden.

192 De GAZETTE
Hoorn of omgeving (?). (?) '44–mei '45. dgl. (?). typ. nieuws. –.
Enkele nrs.

193 'GEALLIEERD NIEUWS'
Amersfoort. 16 mrt. '44–(?); 21 febr. '45–9 mei '45. dgl. typ. en stenc. nieuws. 100–250.
1 nr. van 9 mei '45.
C. Smit vervaardigde voor zijn vriendenkring van begin 1944 af nieuwsbulletins onder de titel 'GEALLIEERD NIEUWS'. De fabrikant A.O.W. Assmann en C. Supheert vermenigvuldigden deze berichten weer ter verspreiding onder hun kennissen. Na enige tijd gingen zij er toe over zelfstandig meer uitvoerige bulletins uit te geven, welke later gestencild werden. Deze droegen de titel 'GOEDEN MORGEN HIER IS LONDEN' en waarschijnlijk ook 'GOEDEN MORGEN HIER IS DE ZENDER HERRIJZEND NEDERLAND' (zie de nrs. 213 en 214). Hierbij was J. de Vries, een ondergedoken student in de wis- en natuurkunde, hun behulpzaam. Op 20 februari 1945 werden Assmann en De Vries tengevolge van verraad door de *Sipo* betrapt bij de vervaardiging van de berichten. Zij werden op 2 maart 1945 gefusilleerd.

Na hun wegvoering hernam de bejaarde heer Smit, die inmiddels wegens achteruitgang van zijn gezichtsvermogen met zijn eigen uitgave was opgehouden, het werk. Het nieuws verkreeg hij toen van de redacteuren van 'OVERZICHT VOORNAAMSTE NIEUWS' (zie nr. 632), dat hij mee had helpen verspreiden. In ruil hiervoor verschafte hij hun onderdak toen zij hun blad na een bezoek van Duitsers niet meer in de Phoenix-brouwerij gereed durfden te maken. De opbrengst van 'GEALLIEERD NIEUWS' kwam aanvankelijk ten goede aan de gevangenen in het concentratiekamp te Amersfoort; later, toen dit onmogelijk was gemaakt, aan jeugdige slachtoffers van de hongersnood.

194 GEALLIEERDE PERSDIENST
Tilburg. febr. '43–nov. '44. dgl. typ. nieuws. –.
1 nr.
Dit bulletin werd tot de bevrijding van Tilburg uitgegeven door het makelaarsbureau K.E.C. Want & Zn.

195 GEESTELIJKE VRUCHTEN EENER SATANISCHE OVERWELDIGING
's-Gravenhage. jan. '41–mrt. '42. ca. 1 maal p.m. typ. opinie-art. 6.
Compleet.
Deze uitgave werd vervaardigd door de schrijfster mevr. M.H. de Vriendt (schuilnaam Marijke de Geus). Zij was de overtuiging toegedaan, dat het Engelse volk uitverkoren en onoverwinnelijk was en wijdde in haar blad vele artikelen aan dit onderwerp. Verder was de inhoud vooral gericht tegen de Nederlandsche Unie.

196 GEÏLLUSTREERD VRIJ NEDERLAND
IJsselmonde-Utrecht. ca. apr./mei '41–mei '45 (l.v.). mdl. stenc. tot eind '43, vanaf jan. '44 druk. opinie-art., art., ber. binnenl., humor, karikaturen. 100–50.000.
Compleet (?).
Reeds spoedig na het verschijnen van VRIJ NEDERLAND (zie nr. 965) werden te IJsselmonde exemplaren nagestencild en somtijds aangevuld met eigen artikelen, door mr. A.J. Hazenberg, ambt. Dep. van Sociale Zaken, en J.W. van Zetten; spoedig voegde zich G.A. Bax, ambt. Secretarie, bij hen.

Toen in het voorjaar van 1941 in de organisatie VRIJ NEDERLAND talrijke arrestaties plaats vonden, zette de groep te IJsselmonde de uitgave zelfstandig voort. Hieraan werkten mee Hazenberg, buitenlands overzicht en eindredactie, B.C. van Bockel, een rijksveldwachter, die na de capitulatie niet langer wilde aanblijven en later bij de spoorwegrecherche in dienst kwam,

waardoor hij in staat was relaties en kopij aan te trekken (zo kwam ook W.J. Delleman uit Aalten erbij), alsmede mej. H.M. van Willigen (kopij). Iets later traden ook ds. A.C. van Nood (kopij) (zie ook: ONS NOODRANTSOEN, nr. 573), J. Noordam jr. en A.J. Mulder (stencilspecialist) toe. De vervaardiging geschiedde in een der evacuatiegebouwen van het Rode Kruis, waarvan mr. Hazenberg plaatselijk voorzitter was. De onkosten werden eerst door mr. Hazenberg persoonlijk gedragen, maar de oplage en dientengevolge de kosten stegen zo snel, dat hij dit niet kon volhouden. Een eigenaar van een grote houthandel en de directeur van een zuivelfabriek verschaften toen de benodigde gelden. Om de kosten te drukken, geschiedde de verzending met behulp van 'geleende' dienstenveloppen.

Als onmiddellijke medewerkers moeten voorts genoemd worden: C. Jiskoot, mej. J. Jiskoot, J. de Regt en J. Vegt, allen uit Barendrecht, J. Leenheers, marechaussee en P. Dourlein, marinier. In maart 1942 kwam C.A. van Egmond, hoofd van de luchtbescherming der Nederlandse Spoorwegen in de leiding van het blad. Na de reorganisatie van het oorspronkelijke VRIJ NEDERLAND in de zomer van 1941 ging men toch door met zelfstandig uitgeven, daar men vond dat VRIJ NEDERLAND niet meer op de 'positief-christelijke grondslag' stond, die de bovengenoemde personen gewenst achtten.

In december 1941 werd aan de titel GEÏLLUSTREERD toegevoegd, daar het blad verlucht werd met vele illustraties. Ook aan de humor was een grote plaats ingeruimd. Ten einde de vijand te misleiden, droeg elk nummer een andere plaats van uitgave.

Eind oktober 1941 moest mr. Hazenberg onderduiken en werd behalve via Van Bockel, het contact onderhouden door middel van correspondentie met een gefingeerde schipper, p/a café Claus te IJsselmonde. Claus bezorgde deze brieven te bestemder plaatse.

Eind 1943 werd het centrale punt verlegd naar Utrecht, waar de journalist R. Hagoort als hoofdredacteur optrad. Daarnaast bestond de top toen uit Van Egmond, Van Bockel en ds. van Nood, terwijl F.J. Rotgans de illustraties verzorgde. De oplage werd nu door drukken aanmerkelijk vergroot, waardoor nastencilen, zoals tot dusverre geschiedde in Eindhoven, Groningen, Goes en Ouderkerk aan de Amstel overbodig werd.

Nu werd het vervoerprobleem belangrijk. Uit hoofde van hun ambt, en met medewerking van vele andere personeelsleden der Nederlandse Spoorwegen (o.a. H. Hupkes, zoon van een der directeuren), waren Van Egmond en Van Bockel in staat de afdeling luchtbescherming en de spoorwegrecherche in te schakelen en dienstig te maken aan het vervoer van de grote illegale bladen. Ook werden aan speciale medewerkers van andere groepen spoorweglegitimaties verstrekt (al dan niet vervalst in de kelders van hoofdgebouw III), met alle daaraan verbonden faciliteiten van gratis rijwielvervoer, toegang tot bagagewagens en bestuurscabines.

Tot de afkondiging van de Spoorwegstaking op 17 september 1944 verrichtte de organisatie haar hoogst belangrijke activiteit.

Daar op de duur toch verwarring met VRIJ NEDERLAND bleek te ontstaan, werd de titel in juni 1944 gewijzigd in ONS VRIJE NEDERLAND (zie nr. 583). In juni 1944 werd de brochure 'NOODLEUGEN' EN 'KRIJGSLIST', een in christelijke kringen veel bediscussieerd onderwerp, uitgegeven. Toen het zuiden werd bevrijd, vertoefde Hagoort met Hupkes te Eindhoven, waar hij de uitgave legaal voortzette. Wel verscheen in het bezette gebied nog een te vroeg gedrukt bevrijdingsnummer. In Rotterdam verscheen vanaf september 1944 een plaatselijke editie (zie nr. 582); in enkele steden in Oost- en Noord-Nederland verschenen terstond na hun bevrijding plaatselijke bevrijdingsnummers.

197 Het GELE BLAADJE

Amsterdam. febr. '45–5 mei '45. dgl. typ. nieuws. 24.
Onvolledig.

Dit bulletin ontleende zijn titel aan het gele papier waarop het verscheen. De uitgevers waren L. Weening en J. Kuyper.

197A GESPREKKEN MET NEDERLANDERS

–. –. –. stenc. opinie-art. –.
1 nr.

198 **Het GETIJ; veertiendaags orgaan der socialistische jeugdbeweging**
Rotterdam. 1 mei '45–(?). tweewkl. stenc. opinie-art. –.
1 nr. van 1 mei '45.
Deze uitgave was een voortzetting van het communistische orgaan JEUGD te Rotterdam (zie nr. 275).

199 **De GEUS; (onder studenten)**
's-Gravenhage. 4 okt. '40–13 juli '45. In '40, '41 en '43 mdl., verder onr. aanv. stenc., vanaf nov. '42 druk. opinie-art. 250–8000.
Compleet.
Toen het duidelijk werd welk beleid de bezetter in ons land zou gaan voeren, besloten de gebr. mr. J. en H. Drion uit Leiden een contactorgaan uit te geven voor studenten, met het doel juist in deze kringen de democratische idealen hoog te houden en de geestelijke weerbaarheid te versterken. Zij zagen een reëel gevaar in de Duitse propaganda en vooral ook in allerlei verwarrende uitingen van personen en groepen in Nederland. De redacteuren uitten zich in het bijzonder scherp kritisch ten opzichte van de Nederlandsche Unie en waarschuwden in treffende artikelen tegen de gevaren van het antisemitisme. Daarnaast gaven zij natuurlijk ook berichten van en commentaren op het universitaire leven, in het bijzonder van het Leidse.

Toen de zomervakantie van 1941 inging, werd de uitgave gestaakt daar de uitgevers het beoogde doel bereikt achtten en zij van DE GEUS geen algemeen strijdblad in de geest van LA LIBRE BELGIQUE 1914–1918 wilden maken. In november werd de uitgave echter toch hervat, teneinde het moreel der studenten, dat in de moeilijkheden van het dagelijks bestaan achteruit dreigde te gaan, te blijven stimuleren nu bleek, dat de universiteiten en hogescholen nog tal van aanslagen van de Duitsers konden verwachten.

Toen 'de gebroeders' in 1942 in nauw contact kwamen met de 'Raad van Negen' werd DE GEUS de spreekbuis van alle studenten en groeide uit tot het algemene universitaire strijdblad, dat o.a. toen de 'tekenkwestie' aan de orde was, jegens hoogleraren en studenten onophoudelijk een waarschuwende stem liet horen. De in DE GEUS geponeerde ideeën betreffende interne problemen der studentenmaatschappij, zoals zuivering en reorganisatie, werden ook in lokale studentencontactorganen uitgewerkt (zie o.a. de nrs. 106, 360, 748).

Van discussies over politieke naoorlogse problemen heeft DE GEUS zich principieel onthouden. Na de studentendeportaties naar Duitsland in het voorjaar van 1943 werd ook daar een belangrijk quantum verspreid. Gedurende de laatste oorlogswinter achtten de uitgevers actief verzet in verband met de militaire situatie belangrijker dan de uitgave van een publikatie voor kleine kring en verscheen alleen in februari 1945 nog een (negenentwintigste) nummer, en in juli 1945 een slotnummer.

Twee nummers bevatten een uitvoerige kroniek van de gebeurtenissen aan alle universiteiten en vele extra-edities gaven snelle voorlichting bij een aantal dramatische gebeurtenissen, zoals de afscheidsbetoging bij de 'ontheffing' van prof. mr. E.M. Meijers en andere joodse hoogleraren te Leiden.

200 **De GEUS**
Harlingen. begin nov. '40–febr. '41. mdl. stenc. art., ber. binnenl., humor. 200–250.
Compleet.
In deze uitgave werden vooral plaatselijke toestanden gehekeld en NSB-ers bespot. De nummers 1 en 2 werden uitgegeven door B. Witte en de onderwijzer Van Loon; het derde en laatste nummer werd door Van Loon alleen samengesteld.

201 **De GEUS VAN 1940**
Haarlem-Vlaardingen. aug. '40–nov. '40. wkl. stenc. opinie-art., ber. binnenl. 75–100.
Compleet.
Zie: GEUZENACTIE (nr. 202).

202 **GEUZENACTIE**
Haarlem. 15 mei '40–aug. '40, 1-3 maal p.w. enkele malen geschr., later typ. meded., ber. binnenl. 5-25.
Bijna volledig.
Het tweede geschreven bericht van de 'Geuzengroep', gedateerd 18 mei 1940, is het vroegste be-

kende illegale blad. Het eerste nummer werd reeds op 15 mei 1940 uitgegeven. De opsteller van de berichten was B. IJzerdraat, restaurateur van gobelins en leraar aan de Kunstnijverheidsschool te Haarlem. In de eerste nummers spoorde hij reeds aan tot verzet tegen de overweldigers van ons land en voorspelde hij welke rampen Nederland boven het hoofd hingen. IJzerdraat was de overtuiging toegedaan, dat de overal in den lande opgerichte verzetsgroepjes (in Vlaardingen b.v. begon de ondergrondse actie in de gelederen van de Vlaardingse wandelclub 'Flandringa') zouden moeten worden gebundeld. En hoewel het illegale werk in het algemeen nog in de kinderschoenen stond, bevatten de berichten reeds in codevorm gegevens over militaire objecten en de voorbereiding van daadwerkelijk verzet. De bedoeling was dat het geringe aantal getypte berichten volgens het sneeuwbalsysteem vermenigvuldigd zou worden, waarbij de volgorde der personen aan wie de exemplaren werden toegezonden, steeds dezelfde zou blijven; hieruit groeide het geraamte voor de GEUZEN-organisatie, die zich het plegen van sabotage ten doel stelde.

De vlugschriften, welke aanvankelijk werden getypt, kregen in juli 1940 de vorm van een gestencild blad; de titel werd gewijzigd in DE GEUS VAN 1940 (zie nr. 201). J. Kijne uit Vlaardingen haalde de kopij bij IJzerdraat en zorgde voor de vervaardiging en de verspreiding. In november 1940 werd de GEUZEN-groep opgerold daar een medewerker gegevens had prijsgegeven over een bij de scheepswerf Wilton te Schiedam gepleegde sabotagedaad. Tengevolge hiervan werden op 13 maart 1941 vijftien geuzen gefusilleerd, onder wie ook IJzerdraat en Kijne. IJzerdraats oudste zoon wist tijdens een verhoor te ontvluchten. Als represaille hiervoor werd mevrouw IJzerdraat gevangen genomen en zes dagen na de terechtstelling van haar echtgenoot vrijgelaten. Volgens de *Meldungen aus den Niederlanden* van de SD no. 36 d.d. 14 mrt. 1941 (blz. 16) zouden de volgende straffen zijn opgelegd: *Insgesamt wurde bei 18 Personen 31 Mal die Todesstrafe verhängt, weiterhin wurden 160 Jahre Zuchthaus, 5½ Jahre Gefängnis bei Jugendlichen, sowie Geldstrafen in Höhe von 600.000 Hfl. ausgesprochen.* Zeventien geuzen werden tot tuchthuisstraffen veroordeeld; slechts enkelen van hen zijn na de oorlog teruggekeerd. In april 1941 werd nog een groep van ongeveer tweehonderd geuzen zonder vorm van proces naar het concentratiekamp Buchenwald gezonden. Aan de slachtoffers van dit, het eerste grote Duitse proces tegen Nederlandse illegale werkers, heeft Jan Campert zijn gedicht 'De achttien doden'[1] gewijd.

203 De GEUZENPOST; nieuwsblad voor Haarlem en omstreken onder auspiciën der V.I.V.

Haarlem. 6 febr. '45-mei '45. dgl. stenc. nieuws. ca. 3000.
Compleet.

Zie: De BEVRIJDING; *dagblad ter verspreiding van het nieuws onder auspiciën der V.I.V.* (nr. 68).

204 De GIDS

Delft. okt. '44-febr. '45. dgl. stenc. nieuws. 800-1500.
Onvolledig.

DE GIDS werd opgericht door de Zwitser M. Borlé en door L. Brussaard, een onderduiker van joodse afkomst. Medewerkers waren D.P. Bloemendaal en de familie Gubbi (eveneens Zwitsers), bij wie zich later M. Grabijn voegde. Tengevolge van verraad werden op 8 februari 1945 vele medewerkers en verspreiders door de Landwacht gevangen genomen. Hiermee hield de uitgave op te bestaan. Op twee personen na werden allen eind februari 1945 te Rotterdam in het openbaar gefusilleerd.

205 De GIDS; orgaan der metaalindustrie

Amsterdam (?). najaar '40-juli '41. 1 maal p. 2 w. stenc. opinie-art., ber. binnenl. ca. 400.
2 nrs. uit '41.

Reeds in de zomer van 1940 zou door enige leden van de CPN contact gezocht en verkregen zijn met de ondergedoken partijleiding. Men zou volledig mandaat hebben gekregen en zou toen

---

1. Onder de achttien gefusilleerden bevonden zich drie personen die aan de Februaristaking hadden deelgenomen.

reeds overgegaan zijn tot de uitgave van DE GIDS. De uitgave was - zoals de titel aangeeft - vooral bestemd voor partijleden uit de metaalindustrie.

Ook te Amsterdam, Delft en Rotterdam zijn edities van de CPN onder de titel DE GIDS verschenen.

Zie ook: De WAARHEID (nr. 1071).

206 De GIL
's-Gravenhage-Amsterdam. 1 mei '44. 1 maal verschenen. druk. humor, satire. 2500.
Compleet.

Door de Haagse groep van ONS VOLK (zie nr. 581) werd een illegale GIL[1] samengesteld, welke in samenwerking met het Amsterdamse studentenverzet verspreid is. Aan alle kiosken en op tien punten in de binnenstad werd de ondergeschoven GIL als 'Extra Nummer' verkocht en binnen een half uur, eer iemand bemerkt had, dat hier een groots opgezette grap in het spel was, waren alle exemplaren verkocht.

Reeds het hoofdartikel: 'Toch Duitse Overwinning! Voorlopig nog terugtocht!!', sloeg geweldig in. Maar ook de overige artikelen: 'Vlammend protest' (wij willen de SD terug inplaats van de baardeloze knapen van de Landwacht, die geen mannelijke tegenpartij zijn) en de karikaturen waren geestig.

207 De GLIMWORM
Zwaag. 12 okt. '44–6 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 50–400.
Onvolledig.

Deze uitgave werd door de ondergedoken commandant van de plaatselijke KP A. Leeuw jr. geredigeerd in samenwerking met de onderwijzer J.H. Limonard, toen Zwaag na het afsluiten van de elektriciteit vrijwel verstoken was van nieuws (de grotere landelijke bladen bereikten Zwaag niet). De titel GLIMWORM impliceerde: Lichtpuntje in donkere tijden.

208 GLUECK AUF!; orgaan voor vrijheidsstrijders in Zuid-Limburg
–. febr. (?) '43–jan. '44. 1 maal p. 3 w. stenc. art., ber. binnenl. en buitenl. 350–1000.
1 nr. uit dec. '43.

GLUECK AUF! was de voortzetting van De VONK (zie nr. 942A). De Limburgse editie van dit blad verscheen, met een onderbreking, van eind '40 tot de zomer van '42, toen de groep werd opgerold. De vanuit Amsterdam overgekomen Wim van Exter, instructeur van de landelijke leiding van de CPN, speelde een centrale rol bij het opzetten van GLUECK AUF!. In januari '44 werd het blad omgedoopt in De WAARHEID en was daarmee de laatste regionale communistische editie die deze naamsverandering doorvoerde.

Zie ook: De WAARHEID (nr. 1071).

209 GOD-NEDERLAND-ORANJE
's-Gravenhage. eind '43–jan. '44. 2 maal p.w. stenc. opinie-art. ca. 12.000.
2 nrs. uit jan. '44.

Zie: OP WACHT; *voor God-Nederland-Oranje* (nr. 592).

210 GOD ZAL HET DOEN GELUKKEN
Kampen. (?) '42–medio '43. 1 à 2 maal per 14 dagen. stenc. opinie-art. ca. 100.
–.

---

1. De echte GIL werd in het voorjaar en de zomer van 1944 ongeveer tweemaal per maand in een oplage van meer dan 100.000 ex. uitgegeven door de *Abteilung Aktivpropaganda* van het Rijkscommissariaat. Met dit blad werd indirecte of 'zwarte' propaganda bedreven in quasi-Amerikaanse stijl. Door het opnemen van artikelen over jazz-muziek, programma's van geallieerde zenders, hatelijkheden op de Landwacht en de NSB enz. kwam men de lezers een eindweegs tegemoet om ze dan door schijnbaar objectieve of raillerende artikelen over de Londense regering, prins Bernhard, de invasie, de joden, de illegale pers, enz. in andere richting te beïnvloeden. Wegens zijn vaak niet ongeestig karakter en de volstrekte tegenstelling tot de humorloze officiële propaganda werd het blad in groten getale verkocht (te Amsterdam 10.000 ex. per keer).

Met de oude geuzenspreuk 'God zal het doen gelukken' als titel werd door A. Slurink een blad uitgegeven met het doel in anti-revolutionaire geest voorlichting te geven over arbeidsdienst en andere actuele problemen. Korte tijd na de verschijning van STRIJDEND NEDERLAND (zie nr. 789), waarvan Slurink redacteur werd, beëindigde hij de uitgave van GOD ZAL HET DOEN GELUKKEN.

211 **De GOEDE BRON; nieuwsblad voor Amstelland en de Vechtstreek**
Muiden-Weesp. mrt. '43-5 mei '45 (l.v.). aanv. wkl. vanaf juli '44 2 maal p.w. aanv. typ., vanaf juli '43 stenc. nieuws, art. 40-500.
Onvolledig.
A. Heynis te Muiden en A.J.C. Loggen, redacteur van het weekblad DE WEESPER KOERIER gaven in 1942 elk een getypt nieuwsblaadje uit. In maart 1943 besloten zij gezamenlijk een blad te gaan vervaardigen, waarvoor bovenstaande titel werd gekozen. Door bemiddeling van kopieerinrichting 'Dato' te Amsterdam werd een duplicator verkregen en kon men steeds over voldoende papier en stencilmateriaal beschikken. Na de bevrijding werd de uitgave opgenomen in DE WEESPER WEEKBODE.

212 **De GOEDE GOY[1]; daagelijkse thijdinghe met berigten van alle krijgsbedrijfhen**
Hilversum. -. dgl. typ. nieuws. -.
1 nr. uit sept. '44.
K. van Vliet, redacteur van de legale GOOI- EN EEMLANDER, verwerkte het nieuws dat niet in deze krant geplaatst kon worden, in illegale uitgaven. Eén daarvan was het onderhavige bulletin; een ander DE VRIJE GOOI- EN EEMLANDER (zie nr. 1008).

213 **'GOEDEN MORGEN HIER IS LONDEN'**
Amersfoort. (?) '43 of '44-20 febr. '45. dgl. typ. en stenc. nieuws. 100-250.
Enkele nrs. uit juni '44.
Zie: 'GEALLIEERD NIEUWS' (nr. 193).

214 **GOEDEN MORGEN HIER IS DE ZENDER HERRIJZEND NEDERLAND**
Amersfoort. (?) '44-20 febr. '45. -. typ. en stenc. nieuws. -.
1 nr. van 14 febr. '45.
Zie: 'GEALLIEERD NIEUWS' (nr. 193).

215 **De GOOISE KOERIER; dagelijks nieuwsorgaan van het ORANJE-BULLETIN voor Hilversum en omgeving**
Hilversum. 15 nov. '44-mei '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws. 3000-ca. 5000.
Onvolledig.
In oktober 1944 werd aan N.G. Vlot door de Binnenlandse Strijdkrachten opgedragen de dagelijks verschijnende nieuwsbladen in het Gooi te coördineren om aldus de eendracht der illegaliteit te demonstreren. Tevens werden hiermee een aanzienlijke beperking van risico's en een papierbesparing beoogd. Het resultaat was de verschijning van DE GOOISE KOERIER. Bij de uitgave waren aangesloten: ONS DAGELIJKS NIEUWSBULLETIN (zie nr. 568), 'LUCTOR ET EMERGO' (zie nr. 385) en DEN VADERLANT GHETROUWE (zie nr. 901). Een bijzonderheid van de organisatie was de speciale stencildienst welke voor andere bladen stencilde, niet alleen voor de (via Vlot) nauw verwante JE MAINTIENDRAI-groep, maar ook tijdelijk voor bladen in nood of met technische moeilijkheden: TAIFOON (nr. 799), het TROUW-BULLETIN (nr. 850), HET LAATSTE NIEUWS (nr. 344) en ACHTERGROND (nr. 6).

Redacteuren van DE GOOISE KOERIER waren aanvankelijk W. Repko, D. Stijfhoorn en J.F. Roth. Technisch leider werd Ad. Marx. Deze trok zich eind oktober 1944 terug om zich geheel aan ICK SAL HANDHAVEN (zie nr. 245) te kunnen wijden. Na enige tijd dreigde de uitgave door allerlei moeilijkheden spaak te lopen en werden de zaken overgenomen door de medewerkers van ICK SAL HANDHAVEN. Er werd een praktisch werkschema opgezet: E. van Uije Pieterse kreeg de supervisie, W. Repko, D. Stijfhoorn, Ad. en J. Marx, C. Peet en Montanus vormden de redactionele en druktechnische leiding. Op 1 januari 1945 werd tengevolge van

---

1. Vermoedelijk 'gooi' met woordspeling op Gooiland.

verraad een vergadering ten huize van Van Uije Pieterse overvallen, waarbij o.m. Repko en Stijfhoorn gearresteerd werden. Na zes weken keerden zij terug. Er werden nu drie draaiadressen ingericht. Op 28 maart 1945 werd een inval gedaan in de woning van Stijfhoorn, waarbij hij werd gearresteerd. Dezelfde dag werden mevr. van Uije Pieterse en Marx gearresteerd. De groep was inmiddels in twee secties gesplitst, ten einde door decentralisatie te trachten het risico te beperken. Sectie I werd door Peet geleid, sectie II door Roth. In zijn sectie zette Peet het werk voort met behulp van H. Akkerman. Na veertien dagen werd een nieuwe inval gedaan, waarbij de laatste werd gearresteerd. Peet ging nu geheel alleen verder, weliswaar werd de oplage iets kleiner, maar het blad bleef toch dagelijks verschijnen. Nog twee maal deed de *Feldgendarmerie* een inval; hoewel zij hierbij langzamerhand alle onmisbare materialen en machines in beslag genomen hadden, mocht het de Duitsers niet gelukken DE GOOISE KOERIER uit te schakelen. Ten huize van een vriend en met diens hulp bleef Peet DE GOOISE KOERIER en bovendien nog DE ZWEEPSLAG (zie nr. 1125) uitgeven tot de bevrijding. De arrestanten die inmiddels ter dood veroordeeld waren, werden kort voor de Duitse capitulatie vrijgelaten.

Na de bevrijding werd de uitgave opgenomen in de combinatie GOOISE KLANKEN.

216 GOOISE POST; de stem van de Gooise activisten van het O.L. van 'Vrij Nederland'
Hilversum (?). okt. '44–nov. '44. 1 à 2 maal p.w. stenc. opinie-art.
1 nr. uit nov. '44 (in fotokopie).

Deze uitgave van een groepje jongeren, zich noemende de 'Gooise activisten van het Ondergrondse Leger van Vrij Nederland', moet vermoedelijk niet beschouwd worden als een plaatselijke editie van VRIJ NEDERLAND (zie nr. 979).

216A De GRAFISCHE ARBEIDER
–. –. –. druk. opinie-art. –.
1 nr. van 1 mei '45.

217 De GROENE DORDTENAAR
Dordrecht. mei '43–dec. '44. dgl. stenc. nieuws, art. 350–800.
1 nr. van 30 dec. '44.

Deze uitgave is opgericht door H. Prins sr. Met de opbrengst werd oorspronkelijk een verzetsgroep gefinancierd waaraan o.a. H. Prins jr. meewerkte. De naam was ontstaan doordat gedurende een zekere periode op lichtgroen papier gestencild werd. Daar het werk zich steeds uitbreidde, traden P. Klootwijk, J. de Graaf en C. Kappelhoff toe als medewerkers. In januari 1945 werd de titel veranderd in DE DORDTSCHE KOERIER (zie nr. 142).

In 1945 werden Prins sr., mevr. Prins en hun zoon Cornelis gearresteerd wegens het verbergen van een Amerikaanse vlieger. Het werk heeft echter geen dag stilgestaan. Van C. Prins is nooit meer iets vernomen. P. Klootwijk werd tijdens een razzia gearresteerd. Kappelhoff kwam om tijdens een ontploffing van een bunker.[1]

218 GUERILLA SCOUT
Nijmegen. nov. '43–okt. '44 (l.v.). mdl. typ. 10.
–.

Werd uitgegeven voor de verkenners van de Dominicustroep van de r.-k. padvinders.

219 De HAAGSCHE GROENE; algemeen Nederlandsch dagblad
's-Gravenhage. sept. '43–3 mrt. '45; 4 apr. '45–9 mei '45. dgl. aanv. typ. in '45 stenc. nieuws, art. tot 3 mrt. '45. (?)–2000, na 4 apr. '45 200–400.
Volledig van 2 jan.–9 mei '45.

DE HAAGSCHE GROENE – een der weinige bladen waarop men zich kon 'abonneren' – is opgericht door H. van de Mijll Dekker, werkzaam op het ministerie van Handel en Nijverheid. Aanvankelijk werden de exemplaren onder de kennissenkring verspreid; toen het blad werd gestencild, geschiedde de verspreiding op veel ruimer schaal. De uitgave was in omvang de grootste van alle dagelijks verschijnende uitgaven (12–16 pag.). De redactie berustte bij Van de Mijll

---

1. De uitgave wordt beschreven in K. van Loon, *Verzet in en om Dordt*. Den Haag, Van Goor Zonen's Uitgevers Maatschappij, 1947.

Dekker voor zover het de berichten van de Engelse radio betrof; de overige berichten en de artikelen werden verzorgd door de journalist J.H. Matla.

In februari 1945 waren er plannen om een weekblad naast de dagelijkse uitgave te laten verschijnen gereed, doch de uitvoering werd verhinderd door het overlijden van Van de Mijll Dekker bij het bombardement van het Bezuidenhoutkwartier op 3 maart 1945. De dagelijkse editie werd nu tijdelijk beëindigd, maar verscheen opnieuw op 4 april 1945, onder leiding van mevr. Van de Mijll Dekker, thans in veel beperkter oplage en omvang. Op 21 april 1945 werd een fusie aangegaan met 'ONS OCHTENDBLAD' (nr. 574), HET VRIJE GELUID (nr. 1006) en OP WACHT (nr. 592). Tevens werd toen een gemeenschappelijke bijdrage toegevoegd, welke ten doel had vraagstukken van algemeen belang van verschillende standpunten te belichten.

Matla begon op 24 maart 1945 met DE NIEUWE HAAGSCHE; *algemeen Nederlandsch weekblad* (zie nr. 472).

220 HAARLEMSCHE COURANT; buiten verantwoordelijkheid van Mees, Peereboom en Derks

Hillegom. 5 juni '44. 1 maal verschenen. druk. art., humor. 20.000
Compleet.

De initiator van deze nabootsing van de door nationaal-socialisten geredigeerde HAARLEMSCHE COURANT was A.C. Hijner. De bedoeling was de bevolking van Haarlem, welke terneergeslagen was door het uitblijven van de invasie, op te beuren door een bravoure-stukje. De clichés, o.a. voor de kop, waren authentiek, er werden slechts enkele kleine veranderingen in aangebracht zoals het 'buiten verantwoordelijkheid' in de ondertitel. De redactie van deze eenmalige uitgave was in handen van de Haarlemse leraren dr. P. Schröder en Philip van Praag. J.N. Angenent maakte de foto's op de laatste pagina en nam tevens deel aan de verspreiding. (Hij werkte ook als koerier voor VN en vormde samen met PAROOL-man mr. W. Glastra de redactie van De VRIJE PERS (zie nr. 1029).) Bij de distributie heeft eveneens K. Rijpma een belangrijke rol gespeeld. De vervaardiging vond plaats op de drukkerij van J.C. Kat te Hillegom (zie TROUW, nr. 847).

Hijner, eerder opgepakt in juli '44 maar ontsnapt, werd in december opnieuw gearresteerd. Hij werd op 7 januari 1945 te Limmen gefusilleerd.

221 HAARLEMSCHE POST

Haarlem. febr. '45–eind mrt. '45. 2-3 maal p.m. druk. opinie-art. 10.000.
Compleet.

Deze uitgave verscheen in opdracht van de plaatselijke BS. De redactie berustte bij W.J.H. Bartels en J. van Meeteren. Op 18 maart 1945 werd laatstgenoemde gefusilleerd. Hierna is nog één nummer verschenen.

222 HALLO! HALLO! HIER IS DE FLITSPUIT

Gouda. medio '41–10 sept. '43. mdl. stenc. art., ber. binnenl. 500.
Nrs. uit '41 en '43.

De agent van politie W. Knecht gaf onmiddellijk na de bezetting een blad uit dat vooral gericht was tegen de NSB, waarmee hij in zijn functie voor de oorlog reeds moeilijkheden had gehad. De Duitsers dachten dat achter de uitgave een gehele organisatie zat, die ook de bekende radiouitzendingen over de zender van dezelfde naam verzorgde, en meenden dat zij de vervaardigers in de week van 21–28 oktober 1941 gearresteerd hadden (*Meldungen aus den Niederlanden*, no. 67 d.d. 28 oktober 1941, pag. 3). In 1942 werd Knecht inderdaad gearresteerd. De voorraad stencils was echter zo groot, dat anderen rustig konden doorwerken en het bewijs dat Knecht de uitgever was, werd dan ook niet geleverd. Toen Knecht op 29 oktober 1942 werd vrijgelaten uit de gevangenis te Bochum, nam hij de vervaardiging van zijn blad onmiddellijk weer op. Hij werd echter steeds geschaduwd en op 10 september 1943 volgde een huiszoeking, waarbij echter dank zij de nodige voorzorgsmaatregelen niets belastends werd gevonden. Desondanks werd Knecht door de *Sicherheitspolizei* bevolen in Duitsland te gaan werken; hij dook echter met zijn echtgenote onder. Zijn schoonvader, zijn schoondochter en verschillende vrienden werden hierop gearresteerd en gevangen gezet. De uitgave van DE FLITSPUIT werd toen beëindigd.

223 **HASJALSJÈELETH**
Bussum. -. -. -. -. -.
-.
Zie: De KETEN (nr. 290).

223A **HEADLINES OF THE B.B.C. NEWS**
-. -. -. typ. nieuws. -.
1 nr. van 7 dec. '44.

224 **HEADLINES NEWS**
Haarlem. nov. '44-mei '45. dgl. typ. nieuws. 30.
Onvolledig.
Zolang er ten huize van de familie Eenhoorn elektriciteit was, verzamelde zich daar elke avond een aantal mensen om naar de nieuwsberichten te luisteren. Toen de stroom werd afgesloten, werd op zolder een luisterpost - waarvan ook andere bladen nieuws betrokken - ingericht. Het nieuws werd getypt door O. Bakhoven en A. Eenhoorn, die het persoonlijk rondbrachten. Een en ander geschiedde zeer geheim om het verborgen te houden voor enige evacués en vier joodse onderduikers. Ook de Duitsers ontdekten niets verdachts tijdens diverse huiszoekingen, zodat er geen slachtoffers zijn gevallen.

224A **Het HEEUWPIE**
Amsterdam. -. onr. typ. art. -.
1 nr. uit maart '44.
Zie: Het PIEGERTJE (nr. 676A).

225 **De HELDERSCHE POST**
Den Helder. begin '42-mei '45. 2 maal p.m. druk. art., meded. 20.000.
Onvolledig.
Het comité 'Onze Marine' zette zijn actie, nadat het door de bezettende macht was geliquideerd, ondergronds voort. De organisatie bleef daarbij steeds in handen van de voorzitter van het comité, A.W.P. Angenent, die ook de meeste artikelen schreef in het door hem geredigeerde blad, dat werd uitgegeven teneinde het contact met de leden te onderhouden.

226 **De HERAUT; 'ik bemin de waarheid en de klaarheid'. Uitgave N.V. 'DE STRIJDERS'**
Hilversum. 17 juni '43-mei '45 (l.v.). aanv. wkl., vanaf sept. '43 2 maal p.w., vanaf sept. '44 3 maal p.w. stenc. nieuws. 80-1230.
Onvolledig.
Zie: ONS VERZET; *'ik val aan, volg mij!'* (nr. 580).

227 **HERRIJZEND NEDERLAND**
Leiden-Leiderdorp-Zoeterwoude. najaar '43-mei '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws. 500-1000.
Enkele nrs. uit '45.
Na de inlevering van de radiotoestellen werd door enkele personen een nieuwsbulletin uitgegeven onder de titel HERRIJZEND NEDERLAND. In de loop van 1944 werden omvang en inhoud uitgebreid. Enkele namen van medewerkers waren: H. Heemskerk, J.H.J. Herfkens, A.J. de Rijck, G.G.J. Samson en J.A.P.A. Steinman. Na de bevrijding werd de uitgave als neutraal dagblad voortgezet, nadat een poging om tot een rooms-katholiek dagblad te komen door een controverse was mislukt.

227A **HERSTEL; orgaan van het vrije R.K. Werkliedenverbond**
-. -. onr. typ. art. -.
1 nr. (in fotokopie).

228 **HET GAAT GOED, LANDGENOOTEN; alles sal reg kom!**
-. (?) '40-(?) '41. mdl. (?). typ. art. -.
2 nrs. uit eind '40 en jan. '41.

229 **HIER IS DE B.B.C.**
Bloemendaal. voorjaar '44-10 nov. '44. 3 maal p.w. (?). stenc. nieuws. 250.
Onvolledig.
Deze uitgave werd vervaardigd door een studentengroep, o.a. door de gebr. C.W. en W.C. Bierens de Haan, C. de Jong en B. Dootjes en werd verspreid in Bloemendaal, Overveen, Haarlem-Noord en Santpoort. Na de evacuatie van deze gemeenten waren de lezers steeds moeilijker te bereiken. Tenslotte werd het bulletin overgenomen door DE VRIJE PERS te Haarlem (zie nr. 1029).

230 **HIER IS LONDEN**
Nieuwer-Amstel (Amstelveen). 28 okt. '44-16 nov. '44. dgl. stenc. nieuws. ca. 250.
Enkele nrs.
Zie: TRIOMFKLANKEN (nr. 818).

231 **HIER IS LONDEN**
Amsterdam. 6 nov. '44-mei '45. dgl. typ. tot mrt. '45, daarna stenc. nieuws. 75-1000.
Onvolledig.
Door de familie Simonis werd het radionieuws aanvankelijk na elke uitzending via de achterkant der huizen doorgegeven aan de buren die dan op hun waranda's stonden te wachten. Toen de elektriciteitsvoorziening in okt. 1944 ophield, werd de belangstelling naar het nieuws zo groot dat mondelinge verbreiding niet meer mogelijk was. R. Simonis, de zoon des huizes was inmiddels al begonnen samen met een vriend, die het typewerk verzorgde, op kleine schaal schriftelijke mededelingen te vervaardigen, onder de titel 'ALLES SAL REG KOM' (zie nr. 18). Het aantal lezers groeide snel, en toen de vriend niet meer in staat was Simonis te helpen, zetten vader en zoon het werk voort, waarbij zij aan een beperkte oplage gebonden waren wegens het ontbreken van een stencilmachine. Het nieuws werd echter op het stadhuis en op grote kantoren vermenigvuldigd. In maart 1945 zorgde de LO voor een stencilmachine en een 'vakman' voor de bediening daarvan. Voor de benodigde stencils werd geput uit de voorraad van de Amsterdamse politie. De oplage kon nu aanzienlijk opgevoerd worden. Mevr. Simonis en de jongste zoon zorgden voor de verspreiding.

232 **HIER IS LONDEN**
Dordrecht. ca. aug. '44-5 mei '45. dgl. aanv. typ., vanaf sept. '44 stenc. nieuws. 33-1200.
Volledig van 14 sept.-5 mei '45.
Deze hoofdzakelijk voor arbeiderskringen bestemde uitgave werd vervaardigd door Jan en Dik Dubbeldam, Marcel van den Heuvel, Jan Kop en Piet Wilhelm. Ook gaven zij een Engelse editie uit, die zij verspreidden onder de geallieerde krijgsgevangenen die in de *Kriegslazaretten* verbleven.

233 **HIER IS LONDEN**
's-Gravenhage. 6 juni '44-7 mei '45. dgl. aanv. geschr., later typ. tot sept. '44, daarna stenc. nieuws. 10-400.
Onvolledig van okt. '44-7 mei '45.
In het 'Valkenhuis', het materieelmagazijn van het ministerie van Financiën te 's-Gravenhage, beijverde een aantal ambtenaren zich de Duitse maatregelen zoveel mogelijk te saboteren. Zo hadden zij b.v. tussen de pakken drukwerk behalve onderduikers en koperen gewichten van de belastingdienst ook een twintigtal radiotoestellen verborgen. Daardoor kwamen zij op het idee een geheime luisterpost in te richten, welke aan het oog onttrokken werd door een schot, dat was vervaardigd van losse ruggen van Staatsbladen, zodat het geheel de indruk gaf van een reeks boekbanden op planken. Aanvankelijk werden de berichten ten eigen nutte opgevangen; spoedig echter ging men het gehoorde vermenigvuldigen; eerst werd het nieuws geschreven, toen getypt en vervolgens gestencild. Toen in november 1944 de elektrische stroom werd afgesneden, gebruikte men een kristalontvanger. Tot de in het geheim ingewijde instellingen die dagelijks hun quantum exemplaren kwamen afhalen, behoorde ook de Algemene Landsdrukkerij.

234 **HILVERSUM III**

Noordwijk-Hillegom-Sassenheim. 10 aug. '43-14 mei '45. onr. stenc. tot nov. '44, daarna druk. nieuws, art. 500-1500.
Onvolledig.

Deze uitgave is opgericht door Leo Verbeek, Theo Horsthuis en de broers Jan en Jaap Versélewel de Witt Hamer. Gedurende de periode dat het blad gedrukt werd, verleende drukkerij Buijze uit Noordwijk alle medewerking, terwijl toen tevens vier ondergedoken Amerikaanse vliegers aan de vervaardiging deelnamen.

235 **HOLLANDGRUPPE FREIES DEUTSCHLAND**

Amsterdam. jan. '44-mei '45 (l.v.). onr. stenc. opinie-art. 75-250.
Nrs. uit dec. '44 en apr. '45.

In januari 1944 richtte H. Meyer-Ricard de anti-fascistische verzetsgroep HOLLANDGRUPPE FREIES DEUTSCHLAND op. Hierin streden Duitse en Nederlandse socialisten tezamen met de Nederlandse verzetsbeweging tegen nationaal-socialisme en kapitalisme. Van de Nederlandse verzetsbeweging, in het bijzonder van geestverwanten, werd steun verwacht in de strijd voor de opbouw van een toekomstig socialistisch Duitsland. In tegenstelling tot de INTERESSENGEMEINSCHAFT ANTIFASCHISTISCHER DEUTSCHER (zie nr. 426) werden dus politieke doeleinden nagestreefd en geen persoonlijke belangen behartigd. In samenwerking met de Duitser Ulrich Rehorst uit Amersfoort (gefusilleerd in maart 1945) werden ruim 60 Duitse soldaten tot desertie bewogen en werden wapens geleverd aan de Nederlandse illegaliteit. Met opzet werd het aantal medewerkers beperkt gehouden.

Bij de groep waren o.a. aangesloten Grete Weil-Dispeker, schrijfster en fotografe (sinds 1935 in Nederland), A.J. Keizer, Nederlands student economie, mej. O.V. Haymann, tekenares (sinds 1923 in Nederland), H.O. Guth, toneelspeler (sinds 1933 in Nederland), F. Hirsch, sport- en jeugdleider (in 1934 uit het concentratiekamp Oranienburg naar Nederland gevlucht), K. Kahle, fotograaf en filmarchitect (sinds 1930 in Nederland). Allen waren ook betrokken bij andere illegale uitgaven (o.a. TROUW, ONS VOLK) en verzetsgroepen (o.a. PBC, VGA, NSF).

Na de bevrijding zag de groep er in samenwerking met de VERENIGING VAN DUITSE EN STATENLOZE ANTIFASCISTEN een van haar voornaamste opgaven in, het Duitse volk voor te lichten over de door de Duitsers in Nederland bedreven gruwelen en het democratische denken in brede Duitse kringen te bevorderen.

236 **HOLLAND-NIEUWS**

's-Gravenhage. jan. '44-aug. '44. 2 maal p.m. stenc. opinie-art. 400-800.
Compleet.

Eind 1943 vatten twee studenten, H.J.A. Hissink en C. van Wermeskerken het plan op een persoverzicht van de grote illegale periodieken uit te geven. Zij hoopten op deze wijze vele Nederlanders, die slechts een enkel illegaal blad regelmatig onder ogen kregen, te kunnen oriënteren omtrent de verschillende politieke stromingen, zoals deze zich in de vrije pers manifesteerden. HOLLAND-NIEUWS werd per post gezonden aan personen bij wie voor een dergelijk blad belangstelling verwacht kon worden.

Zie ook: De FAKKEL (nr. 172).

237 **The HOME SERVICE**

Leiden. okt. '43-17 mrt. '45. dgl. typ. tot 6 juni '44, daarna stenc. nieuws. 20-4000.
Onvolledig van aug. '44-17 mrt. '45.

Van september 1943 af typte A.J. Landaal dagelijks nieuws voor zijn buren. De eerste zes weken werden de nummers zonder titel uitgegeven, maar bij het stijgen van de oplage, kwam ook de behoefte aan een titel naar voren. Het werd THE HOME SERVICE, ontleend aan de voor Engeland bestemde BBC-uitzendingen, daar de uitgever de nieuwsuitzendingen van deze dienst het meest betrouwbaar achtte. Dit bleef zo gedurende acht maanden. In juni 1944 kreeg Landaal de beschikking over een stencilmachine om de KRONIEK VAN DE WEEK (nr. 326) te stencilen en besloot hij ook zijn eigen blad op deze wijze te vermenigvuldigen. Toen de oplage tot 1500 exemplaren was gestegen werd F. van Kampen medewerker. Nog later verleenden ook P. de Josselin de Jong en J. van Rijnbach hun medewerking. Toen in maart 1945 werd overgegaan tot de uitgave van DE VRIJE PERS (zie nr. 1031) zorgde Landaal voor de nieuwspagina van dit blad en hield THE HOME SERVICE op te bestaan.

In Oegstgeest werd door T. Fles en J. Leenhouts van Leidse stencils een plaatselijke editie vervaardigd en verspreid.

Zie ook: De MARE (nr. 405), en FREIE PRESSE; *Deutsche Ausgabe für die Wehrmacht* (nr. 179).

238 **HOOREN, ZIEN EN ZWIJGEN**
Hilversum. mrt. '42–nov. '44. onr. stenc. opinie-art., nieuws. 300–1000.
2 nrs. uit '44.

Op 2 juni 1941 richtte C. Peet de verzetsgroep HOOREN, ZIEN EN ZWIJGEN op. In maart 1942 werd besloten naast het verzetswerk een blad van dezelfde naam uit te geven, waarin frontnieuws en actuele artikelen van principiële aard werden opgenomen. Daar de oplage regelmatig vergroot moest worden, werd de redactie in januari 1944 uitgebreid met Ad. Marx en E. van Uije Pieterse. In juni 1944 werd het blad officieel orgaan van 'de illegaliteit' te Hilversum. In september 1944 besloot men het vele nieuws in een aparte uitgave ONS DAGELIJKS NIEUWSBULLETIN; *'ik worstel en kom boven'* (zie nr. 568) te verwerken. In november 1944 sloot de verzetsgroep zich aan bij de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten en werden plannen gemaakt om een compagnieblad uit te geven.

Een nieuw blad, ICK SAL HANDHAVEN, zag als resultaat hiervan het licht (zie nr. 245). Het werd gecombineerd met HOOREN, ZIEN EN ZWIJGEN. Een van de instructies in elk nummer luidde, dat elk exemplaar moest worden vernietigd, waaraan men, gezien het feit dat het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie er niet in geslaagd is exemplaren te bemachtigen, blijkbaar zorgvuldig gehoor heeft gegeven.

Zie ook: De GOOISE KOERIER (nr. 215).

239 **HOORT, ZEGT HET VOORT**
Hilversum. (?)–eind sept. '44. dgl. stenc. nieuws, art. 400–500.
–.

Zie: De VRIJE GOOI- EN EEMLANDER (nr. 1008).

240 **De HORIZON**
Gouderak-Moordrecht. 14 okt. '44–25 okt. '44. dgl. stenc. nieuws. 30–300.
–.

Op 14 oktober 1944 werd het door de Delftse student G. Prins vervaardigde HET LAATSTE NIEUWS (zie nr. 341) op verzoek van de plaatselijke Binnenlandse Strijdkrachten uitgebreid. Bij deze gelegenheid werd de titel gewijzigd in DE HORIZON. Toen DE VRIJE PERS te Gouda ontstond, werd de nieuwsuitgave van DE HORIZON gestaakt teneinde de eenheid in de nieuwsvoorziening te bevorderen. Er verschenen echter nog enige bijzondere nummers in een oplage van 2000 exemplaren. De medewerkers van DE HORIZON vervaardigden daarna DE VRIJE PERS voor de Krimpenerwaard en omgeving (zie nr. 1028).

241 **HOUDT-MOED; 'alles gaat voorbij, ook dit'**
Zwolle. apr. '43–juni '43. mdl. typ. art., humor. –.
Compleet.

Dit (veel humor bevattende) blad werd samengesteld door en voor dertien onderduikers – onder wie negen van joodse afkomst –, welke bij de fam. Noordhof in huis waren. Daar men het risico te worden verraden te groot vond, werd de uitgave na drie nummers gestaakt. Later werden op dit adres toch echter weer VRIJ NEDERLAND en andere illegale geschriften gecyclostyleerd (zie nr. 987).

242 **HOUDT STAND; dagblad voor Zuid-Holland**
Delft. 3 febr. '45–5 mei '45. dgl. druk. opinie-art., nieuws. ca. 500.
Bijna volledig.

Deze uitgave stond onder leiding van de journalist J.H. Oosterloo, redacteur van de legale DELFTSCHE COURANT. De inhoud was gedeeltelijk dezelfde als van HET DAGBLAD; *'vincit amor patriae'* (zie nr. 125). De vervaardiging vond plaats op de persen van drukkerij Lankhout te 's-Gravenhage en de DELFTSCHE COURANT (drukkerij fa. W. Gaade te Delft) door de medewerking van H. Sloterdijk, directeur van beide bedrijven. Medewerking werd tevens verleend door de journalisten G.G. Kunz, M. Koot en J. Koning.

243 **I.B.; 'Dispereert niet'**
-. sept. '43-(?). 1 maal verschenen (?). stenc. opinie-art. -.
Compleet (?).
Deze, vermoedelijk slechts eenmaal verschenen, uitgave was bedoeld als contactorgaan voor afgestudeerde en a.s. indologen.

244 **ICK BLIJF GHETROUW-ICK WYCK NYET AF**
Den Helder. mei '41. 1 maal verschenen (?). typ. art. -.
Compleet (?).
Uitgave van VRIJ NEDERLAND - Den Helder (zie nr. 976).

245 **ICK SAL HANDHAVEN**
Hilversum. nov. '44-(?) '45. dgl. stenc. nieuws, art. (?). 1000.
-.
Zie: HOOREN, ZIEN EN ZWIJGEN (nr. 238) en De GOOISE KOERIER (nr. 215).

246 **ICK WAECK; orgaan van de vrije pers**
Utrecht. eind jan. '44-mei '44. 3 maal p.w. stenc. nieuws. 1750.
Onvolledig.
Zie: De NIEUWSBODE; *orgaan voor de vrije pers* (nr. 521).

247 **'ICK WAECK'**
Vlaardingen. dec. '42-mei '45 (l.v.). dgl. stenc. opinie-art., nieuws. 500-1000.
Nrs. uit '44 en '45.
Medio 1942 werden vooral op de werf Wilton-Fijenoord en onder de gemeentearbeiders felle oproepen tot sabotage verspreid. Deze op onregelmatige tijden verschijnende pamfletten kregen na enige weken de vorm van een (nu regelmatig verschijnend) nieuwsblad, HET VRIJE WOORD (zie nr. 1050). Doel van de uitgave was, door middel van de verspreiding van het juiste nieuws met commentaar in christelijke geest de geestkracht der bevolking te sterken. Door huiszoekingen van de zijde der Duitsers werd de frequentie in december 1942 noodgedwongen onregelmatig. Geleidelijk kwam voor het oude blad - teneinde de Duitsers te misleiden - de uitgave ICK WAECK in de plaats. Na een korte tijd gecombineerd te zijn verschenen onder de titel HET VRIJE WOORD; *in samenwerking met* ICK WAECK, en later ICK WAECK; *waarin opgenomen* HET VRIJE WOORD, bleef tenslotte de titel ICK WAECK over. In 1943 werd besloten een uitgebreide organisatie op christelijke grondslag voor zuid-Zuid-Holland te stichten onder dezelfde naam. Het blad werd dienstig gemaakt aan het doel der organisatie: het in de ruimste zin steunen van hen die in moeilijkheden waren geraakt tengevolge van het optreden der bezetters. De oprichters van HET VRIJE WOORD waren G. Werner, mej. M. Huis en M.C. Roelse; aan ICK WAECK werkten bovendien mee A. Egberts, H. van Houwelingen en H. Werner, terwijl de leiding van de gehele organisatie berustte bij G. Werner.

248 **IK ZAL HANDHAVEN**
Leiden. herfst '40-dec. '43. mdl. (na herfst '41 onr.?). stenc. opinie-art., ber. binnenl., humor. ca. 500(?).
Onvolledig.
In de herfst van 1940 werd te Leiden door een verzetsgroep, voornamelijk bestaande uit studenten, onder wie een aantal aspirant-officieren die hun toevlucht hadden gezocht bij de Leidse universiteit, een orgaan uitgegeven als onderdeel van het spionage- en sabotagewerk, dat hoofddoel was. Het blad bevatte in de eerste plaats praktische aanwijzingen voor de techniek en de tactiek van het openlijk verzet, bovenal voor personen, die direct met de bezettingsautoriteiten te maken hadden, zoals ambtenaren. Het blad verscheen een tijdlang regelmatig. De exemplaren werden ook onder de Duitse Weermacht verspreid. Betrokken bij de uitgave waren o.a. J.F. van Walsem, chem. drs. (vermoedelijk de oprichter). H. 't Hart, chem. drs., D.A.E. de Loos, F.N.F. van der Schrieck, de officieren C.L. Kist en Sj. Nauta en de cadet-vaandrig A.C.L. de Klerck. Omstreeks eind september 1941 werd een lijst opgesteld van verraderlijke en onbetrouwbare officieren, studenten en dames uit deze kringen, welke in een oplage van 1000 ex. werd verspreid. Deze lijst is vele malen opnieuw vermenigvuldigd.
Van Walsem werd in oktober 1941 gearresteerd en is in januari 1943 in het concentratiekamp

Neuengamme overleden. Van hem zei de *Sachbearbeiter* van de *Sipo* dat hij *'fanatisch demokratisch veranlagt'* was en dat hij veel Duitse boeken had gelezen welke de Duitsers ook gaarne lazen maar dat zijn interpretatie ervan *'ganz falsch'* was. Nauta werd, na een mislukte aanslag tezamen met Van der Schrieck op de provocateur G. Stellbrink te Haarlem, door de agent-provocateur George Ridderhof verraden en op 7 augustus 1941 gearresteerd. Op 15 oktober 1941 kreeg hij eerst levenslange gevangenisstraf, daarna werd het vonnis herzien in 15 jaar tuchthuisstraf. Tot de bevrijding door de Amerikanen verbleef hij in het concentratiekamp Lüttringhausen.

Kist besloot, na in Marseille gestrand te zijn bij een poging om naar Engeland uit te wijken met de cadetten J. van Olmen en G. de Jong en de 2e lt. J.H. Knoop, een nieuwe poging te wagen i.v.m. de arrestatie van Nauta en hun gezamenlijke activiteit. Zij hielden zich aanvankelijk schuil in de pottenbakkerij van J. de Blanken, even buiten Leiden en verlieten Nederland in oktober 1941, nadat zij van tevoren een aanslag hadden voorbereid op drie provocateurs onder wie Stellbrink en Jan de Jong. Een hunner maakte een afspraak met de provocateurs en de aanslag werd te Haarlem door anderen uitgevoerd kort na het vertrek van eerstgenoemde naar Zuid-Frankrijk. De Jong werd hierbij voor Stellbrink aangezien en gedood. Kist keerde echter weer terug en reisde daarna nog enkele malen naar Zuid-Frankrijk met opdrachten van Dezaul, het hoofd van de Inlichtingendienst van onbezet Frankrijk, die Kist na de oorlog kenschetste als zijn beste koerier. Op 9 januari 1942 werd hij te Brussel gearresteerd en na twaalf malen tussen verschillende gevangenissen en kampen te zijn heen en weer gevoerd, werd hij op 24 juni 1943 op de Leusderhei gefusilleerd, tezamen met o.a. De Klerck en 't Hart. Van der Schrieck en De Loos werden in de eerste helft van 1942 gearresteerd en kwamen voor in het z.g. 'Tweede OD-proces' tegen generaal Roëll en honderd anderen. Van der Schrieck werd om gezondheidsredenen door bemiddeling van het Rode Kruis in april 1944 ter gelegenheid van de verjaardag van Hitler vrijgelaten. De Loos keerde na de bevrijding terug uit Dachau.

De Blanken besloot, toen vrijwel iedereen was uitgevallen, de uitgave van het blad voort te zetten, teneinde de verdenking betreffende dit punt in elk geval van de gevangenen af te wentelen. Hij beschikte tenslotte nog over de stencilmachine. J. Gijsman werd bereid gevonden de leiding op zich te nemen. Deze vroeg zijn vriend J.M. van Stralen artikelen te schrijven. Inmiddels ontstond een geheel nieuwe situatie, toen de inlevering van de radiotoestellen werd gelast. Gijsman en Van Stralen oordeelden dat IK ZAL HANDHAVEN zijn taak nu wel volbracht had en geleidelijk geliquideerd moest worden, en dat men beter een actueel, op het dagelijks gebeuren en de krijgsverrichtingen afgestemd blad kon gaan vervaardigen, dat bovendien de geallieerde instructies in verband met een eventuele invasie kon doorgeven. Dit werd de KRONIEK VAN DE WEEK (zie nr. 326). In december 1943 verscheen het laatste nummer van IK ZAL HANDHAVEN; de inhoud bestond uit een bloemlezing van belangwekkende artikelen uit de landelijke opinie-bladen uit de tweede helft van 1943.

249 IK ZAL HANDHAVEN
Slagharen. eind okt. '44–apr. '45 (l.v.). –. stenc. nieuws, art. –.
–.
Zie: De VRIJE BAZUIN (nr. 1000).

250 IN LIEFDE BLOEIENDE
Amsterdam. (?) '41. 2 maal verschenen. druk. opinie-art. –.
1 nr. van juli '41.
Zie: De VONK; *'uit de vonk zal de vlam oplaaien'* (Poesjkin) (nr. 937).

251 IN DEN STORM
Haarlem. 16 okt. '44–5 mei '45. dgl. stenc. nieuws, art. 2000.
Onvolledig.
In 1942 begon L.C. Theunis, leraar aan het Triniteitslyceum te Haarlem, met de verspreiding van BC NIEUWS (zie nr. 45) (later JE MAINTIENDRAI). Maandelijks kocht hij enige honderden exemplaren en liet deze door leerlingen, met wie hij eer de lessen begonnen, uitvoerig het radionieuws besprak, gratis in Haarlem verspreiden. Deze jongens vormden de kern van de latere verzetsgroep 'Brabant'.

Toen de elektriciteitsvoorziening werd gestaakt, begon Theunis zelf met de uitgave van een blad, dat hij IN DEN STORM noemde. Ondanks vele aanbiedingen wilde hij hiervoor geen enkele financiële bijdrage aannemen. Zijn zoon J.H.L. Theunis en Th.M. Baanstra stencilden.

Ook vervaardigden zij aanplakbiljetten, die door een werkster in de Duitse kazernes werden aangebracht. Vanzelfsprekend waren de verspreiders van het blad weer leerlingen. Toen Theunis omstreeks Kerstmis 1944 een medewerker ontsloeg wegens diefstal en deze hem met verraad dreigde, ging hij op kleinere schaal voort met de uitgave van de krant, terwijl hij de titel veiligheidshalve veranderde in NAAR DE OVERWINNING (zie nr. 440). Ook toen Baanstra en enige anderen gearresteerd werden, ging hij voort met het uitgeven van het blad; de vervaardiging geschiedde nu echter ten huize van de fam. Braakman. Kort voor de bevrijding kreeg het blad zijn oude titel weer terug.

251A INFORMATIE-BULLETIN
-. -. -. typ. art. -.
2 nrs.

251B De INGEHOUDEN HEEUW
Amsterdam. -. onr. typ. art. -.
1 nr.
Zie: Het PIEGERTJE (nr. 676A).

252 INTERNATIONALE INFORMATIE-BLADEN VAN 'VRIJ NEDERLAND'
Amsterdam. jan. '44–mei '45 (l.v.). mdl. druk. opinie-art. 5000–10.000.
Compleet.
Zie: VRIJ NEDERLAND (nr. 965).

252A Het INVALLERTJE
-. -. -. typ. nieuws. -.
1 nr. van 6 nov. '44.

253 Het INVASIE-NIEUWS
Leiden. 7 juni '44–24 aug.(?) '44. 2 maal p.w. stenc. nieuws. 400.
Compleet (?).
Deze uitgave werd wegens de overstelpende hoeveelheid nieuws daags na de geallieerde landingen in Normandië, uitgegeven door E.K.P.C. van de Voort, die ook de toen nog wekelijkse uitgave KRONIEK VAN DE WEEK stencilde. Toen de KRONIEK van eind augustus 1944 af drie maal per week verscheen, staakte hij de uitgave. Later kreeg Van de Voort echter herhaaldelijk moeilijkheden met de redactie van de KRONIEK, daar zijn politieke inzichten meer naar links gericht raakten. O.a. bij de 'Griekse kwestie' in nov.–dec. 1944 leidde dit tot grote spanningen. Van de Voort zette daarom b.v. DE VRIJHEID (zie nr. 1057) zelfstandig voort. Eind december 1944 kwam hij opnieuw met een eigen uitgave, VRIJE STEMMEN (zie nr. 1043). De inhoud bestond uit artikelen en citaten uit de illegale pers, de pers uit bevrijd gebied en de wereldpers.
Zie ook: KRONIEK VAN DE WEEK; *'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'* (nr. 326).

254 INVASIE-NIEUWS
-. juni '44–(?). dgl. typ. nieuws. -.
1 nr. uit okt. '44.

255 IT IS A SIN TO TELL A LIE
Amsterdam. febr. '45. onr. stenc. nieuws. 50.
1 nr.
Zie: SUNSHINE; *verschijnt alleen bij goed nieuws* (nr. 798).

256 JE MAINTIENDRAI
Amersfoort. sept. '44–. stenc. opinie-art. -.
-.
Toen het contact van het landelijke JE MAINTIENDRAI met de drukkerij in Leeuwarden na Dolle Dinsdag verbroken was, zijn in Amersfoort drie nummers verschenen onder redactie van dr. B.S.A. Al.
De uitgave werd beëindigd toen het ORANJE-BULLETIN verscheen (zie nr. 609).
Zie ook: JE MAINTIENDRAI (nr. 270).

257 **JE MAINTIENDRAI; berichtenblad**
Amsterdam. Kerstmis '44–16 mei '45. 2 à 3 maal p.w. stenc. opinie-art., ber. binnenl., nieuws. –.
Compleet.
Zie: JE MAINTIENDRAI EN CHRISTOFOOR; *berichtenblad* (nr. 274).

258 **JE MAINTIENDRAI; speciale uitgave voor Gouda en omgeving**
Gouda. (?)–(?) '45. –. druk. opinie-art. –.
1 nr. uit apr. '45.
Zie: JE MAINTIENDRAI (nr. 270).

259 **JE MAINTIENDRAI; uitgave voor Zuid-Holland**
's-Gravenhage(?). nov.(?) '44–febr.(?) '45. ca. 2 maal p.m. druk. opinie-art., art., ber. binnenl. –.
2 nrs.
De landelijke uitgave van JE MAINTIENDRAI werd in beperkte oplage herdrukt voor Zuid-Holland. De latere ondertitel luidde: *uitgave voor Den Haag en omstreken* (zie nr. 260).
Zie ook: JE MAINTIENDRAI (nr. 270).

260 **JE MAINTIENDRAI; uitg. voor Den Haag en omstreken**
's-Gravenhage. mrt. '45–apr. '45. ca. 2 maal p.m. stenc. opinie-art., art., ber. binnenl.
2 nrs. uit apr. '45.
Zie: JE MAINTIENDRAI; *uitgave voor Zuid-Holland* (nr. 259).

261 **JE MAINTIENDRAI; uitgave voor Groningen en omgeving**
Groningen. (?)–apr. '45. –. stenc. opinie-art. –.
1 nr.
Zie: JE MAINTIENDRAI (nr. 270).

262 **JE MAINTIENDRAI; verkorte uitgave voor Haarlem**
Haarlem. nov. '44–apr. '45. ca. 2 maal p.m. stenc. en druk. opinie-art., art., ber. binnenl. –.
Onvolledig.
Deze plaatselijke editie van JE MAINTIENDRAI verscheen ook afwisselend met de ondertitel *editie voor Haarlem en omstreken* (zie nr. 263). Aanvankelijk werd op zondag een speciale nieuwsuitgave verspreid, MEN FLUISTERT getiteld (zie nr. 418), welke eind december 1944 opging in DE VRIJE PERS (nr. 1029).
Zie ook: JE MAINTIENDRAI (nr. 270).

263 **JE MAINTIENDRAI; editie voor Haarlem en omstreken**
Haarlem. voorjaar '45. ca. 2 maal p.m. stenc. opinie-art., art., ber. binnenl. –.
Enkele nrs.
Zie: JE MAINTIENDRAI; *verkorte uitgave voor Haarlem* (nr. 262).

264 **JE MAINTIENDRAI; uitgave voor het Gooi**
Hilversum. nov. '44–mei '45. 2 à 3 maal p.m. stenc. opinie-art., art., nieuws. 1200.
Onvolledig.
Deze uitgave was een soms verkorte, soms met het laatste nieuws aangevulde, nagestencilde editie van het Amsterdamse JE MAINTIENDRAI onder leiding van N.G. Vlot en mej. M. Adama (later mej. C. Meijer). Vier maal werd ook een *berichtenblad* uitgegeven, dat de belangrijkste artikelen uit het Amsterdamse *berichtenblad* bevatte (zie nr. 265).
Zie ook: JE MAINTIENDRAI (nr. 270).

265 **JE MAINTIENDRAI; berichtenblad; uitgave voor het Gooi**
Hilversum. dec. '44. wkl. stenc. art. 1200.
Enkele nrs.
Zie: JE MAINTIENDRAI; *uitgave voor het Gooi* (nr. 264).

266 JE MAINTIENDRAI; uitgave voor Noord-Nederland
Leeuwarden. ca. mrt. '45–apr. '45. 2 maal p.m. druk. opinie-art., art., ber. binnenl. –.
2 nrs. uit apr. '45.

Toen, om diverse redenen, het gezamenlijk uitgeven van FRYSLÂN OEREIN (zie nr. 189) niet meer plaats vond, ging de JE MAINTIENDRAI-groep in Friesland er in het voorjaar van 1945 opnieuw toe over, een opinie-uitgave voor het noorden te vervaardigen. De verspreiding is in de praktijk grotendeels tot Friesland beperkt gebleven.
Zie ook: JE MAINTIENDRAI (nr. 270).

267 JE MAINTIENDRAI
N. en O. Niedorp. nov. '44–mei '45. aanv. 3 maal p.w., vanaf 1 jan. '45 dgl. stenc. nieuws. 200.
3 nrs. uit '45.

Dit blad was een plaatselijke onafhankelijke uitgave, welke niets te maken had met de bekende uitgave van dezelfde naam (nr. 270). Pater Huissen, gardiaan van het klooster te Nieuwe Niedorp, en F.J. Wessels, hoofd der plaatselijke lagere school, beiden lid van de plaatselijke LO, brachten met de uitgave een reeds eerder geopperd plan ten uitvoer toen na de Spoorwegstaking veel gelden nodig waren voor onderduikers en de dorpelingen in een zeer neerslachtige stemming verkeerden wegens de mislukte strijd om Arnhem. Aanvankelijk nam Wessels de berichten op in een leermiddelenkast op de zolder van de school, toen de elektrische spanning geheel uitviel in het klooster.

267A JE MAINTIENDRAI; verkorte uitgave voor Rotterdam en omstreken
Rotterdam. –. –. stenc. opinie-art. –.
2 nrs. uit '45.

268 JE MAINTIENDRAI; berichtenblad
Utrecht. 20 nov. '44–4 dec. '44(?). 3 maal p.w. stenc. nieuws. ca. 1000.
Compleet(?).

Deze editie werd vervaardigd door de groep welke ook V.O.D. uitgaf (zie nr. 932).
Zie ook: JE MAINTIENDRAI (nr. 270).

269 JE MAINTIENDRAI; Utrechtsche uitgave
Utrecht. nov. '44–apr. '45. 2 maal p.m. stenc. opinie-art., art. ca. 1000.
Compleet(?).

Deze editie werd vervaardigd door de groep welke ook V.O.D. uitgaf (zie nr. 932).
Zie ook: JE MAINTIENDRAI (nr. 270).

270 JE MAINTIENDRAI
Utrecht-Amsterdam. jan. '43–mei '45 (l.v.). 2 maal p.m. tot eind '44, daarna wkl. stenc. tot juli '43, daarna druk. opinie-art., art., ber. binnenl. 7000–40.000.
Compleet.

Met het verbod van de Nederlandsche Unie in december 1941 zette een gedeelte van het kader het werk ondergronds voort (zie o.a. nr. 728). Hoewel het accent vooral lag op de voorbereiding van een politieke heroriëntering en de ontwikkeling van nieuwe denkbeelden op staatkundig, sociaal-economisch en cultureel gebied, werd ook aan het directe verzetswerk geleidelijk meer aandacht besteed. Door de vele contacten welke deze groepering, naarmate haar illegale organisatie hechter werd opgebouwd, kon leggen, beschikte zij vaak over waardevolle inlichtingen en ontstond de wens deze in ruimer kring bekend te kunnen maken. Daartoe werden van begin 1942 af in Utrecht van tijd tot tijd berichten gestencild en aan een 100 à 200-tal relaties toegezonden. In januari 1943 werd dit een regelmatige uitgave onder de titel BULLETIN (zie nr. 100). De redactie bestond uit mr. C. Vlot (bedrijfseconoom, hoofdbestuurslid Nationaal Jongeren Verbond) en J.E.W. Wüthrich, directeur van een handelsbedrijf. Naast deze nieuwe voorziening groeide echter de behoefte aan een groter orgaan teneinde de denkbeelden die men koesterde ruimere bekendheid te geven, en om een stem te hebben in het illegale politieke forum, dat bezig was te ontstaan.

Deze ontwikkeling drukte ook zijn stempel op een blad dat sinds 1940 verschenen was als B.C. NIEUWS (zie nr. 45), en juist in januari 1943 was herdoopt in JE MAINTIENDRAI. Het

had tot dan toe een bijna uitsluitend verzetskarakter gedragen. Wel waren er artikelen van politieke aard in verschenen, maar van politieke voorlichting volgens een vaste lijn kon zeker niet worden gesproken. Nu hieraan wel behoefte gevoeld werd, zochten twee van de toenmalige redacteuren C.J. van Paaschen en A. de Back, contact met de groepering welke in Utrecht het BULLETIN liet verschijnen. In februari 1943 werd besloten tot samenwerking; in mei 1943 werd de redactie geheel overgenomen door de groep, welke sindsdien als de JM-groep bekend staat. Als redacteuren traden op mr. C. Vlot, J.E.W. Wüthrich, de rooms-katholieke journalist F.J.M. Oremus en de student K. Viehoff. Het verspreidingsapparaat stond aanvankelijk onder leiding van mej. B.J. Gemmeke, maar werd in de zomer van 1943, toen mej. Gemmeke grotendeels door andere werkzaamheden in beslag werd genomen, overgedragen aan een groepje Utrechtse studenten, G.C. Fijn van Draat, P.Th.H. Vermeulen en F. van Erpen Royaards. Verder werd hulp verleend door P.J. Wefers Bettink, J.H.M. van Ameide en mej. E. Kuik.

Aanvankelijk kwam het blad nog gestencild uit, maar de stijgende oplage stelde steeds hogere eisen aan de vervaardigers. Gestencild werd eind mei 1943 in Den Haag met twee stencilmachines op de zolders van het Vredespaleis (5500 exemplaren van 14 pagina's); daarnaast o.a. in Zwolle en Haarlem. In juli 1943 zag het eerste gedrukte nummer het licht in een oplage van 9000 exemplaren. Achtentwintig nummers kwamen mede dank zij de bijzondere zorgen van K. Leyenaar van de persen van drukkerij Terveer in Leeuwarden. Eind augustus 1943 verscheen een nummer in kleurendruk, n.l. met een oranje rand om het portret van koningin Wilhelmina, eind oktober weer een, gewijd aan Indië's bevrijding met een rood-wit-blauwe voorpagina (oplagen 20.000). Daarna bleef de oplage stijgen tot een plafond was bereikt van 40.000 ex. Het grootste gedeelte daarvan werd per schipper naar Utrecht vervoerd en vandaar uit over het land verspreid, zelfs b.v. weer een eindweegs terug naar Assen om de aandacht af te leiden van de drukkerij. Het feit dat JM met een paar uitzonderingen twee maal per maand verscheen, stelde hoge eisen aan alle medewerkers. Deze hoge frequentie bood grote voordelen met betrekking tot de actualiteit en compenseerde de achteruitgang, die de overgang van een klein gestencild blad naar een groot gedrukt in dit opzicht onvermijdelijk betekende. Aan nieuwsvoorziening en actuele voorlichting welke in een maandblad licht op de achtergrond dreigen te geraken, heeft JM altijd bijzondere aandacht besteed. Daartoe werd bovendien van 16 juni 1943 af de uitgave verzorgd van het twee maal per week verschijnende nieuwsblad VRIJE NIEUWS CENTRALE (VNC, zie nr. 1022), later VOD (nr. 932), door middel waarvan tevens alle nieuws dat uit eigen nieuwsbronnen binnenkwam, terstond aan de andere bladen kon worden doorgegeven.

JM streefde er naar de toenadering tussen de verschillende illegale groepen te bevorderen; voortdurend drong het aan op meer onderling contact, in de overtuiging dat hier, gezien wat er op het spel stond, andere normen moesten gelden dan de illegale voorzichtigheid alleen. Het stelde direct zijn kolommen open voor de publikaties van het Nationaal Comité. Ook was het niet toevallig dat J.E.W. Wüthrich voorzitter was geworden van de z.g. Perskern (zie blz. 29). Daarnaast werd elke gelegenheid aangegrepen om contact te verkrijgen met de 'overkant'.

Bij veel voorspoed bleven het blad toch tegenslagen niet bespaard. De eerste harde klap viel in juli 1943 toen als gevolg van arrestaties elders een groot aantal JM-verspreiders werd gearresteerd. De zeventien belangrijkste gearresteerden, van wie er enige voor een doodvonnis in aanmerking kwamen, werden echter begin juni 1944, een week voor de rechtszitting, door een groep patriotten uit hun Rotterdamse gevangenis bevrijd. Op 1 juni 1944 tijdens een treincontrole werd Fijn van Draat gearresteerd omdat men daarbij het cliché van de nieuwe kop van JM ontdekte. Hij is kort na de bevrijding aan de gevolgen van zijn gevangenschap overleden.

Ernstiger was de tweede grote slag, die JM in augustus 1944 te incasseren kreeg. Het hechtere contact tussen de illegale groepen vroeg zijn tol, en toen de bevriende CHRISTOFOOR-organisatie zwaar getroffen werd, bleven de gevolgen niet uit: men ontdekte het 'hoofdkwartier' van JE MAINTIENDRAI aan de Neude te Utrecht en bij een inval werden enige personen gearresteerd, onder wie de redacteuren Vlot en Wüthrich. Terwijl de anderen op Dolle Dinsdag hun vrijheid herkregen, werden de beide laatsten op 26 oktober 1944 te Haarlem gefusilleerd als represaille voor een aldaar gepleegde aanslag.

Arrestaties maakten steeds reorganisatie noodzakelijk; om deze en andere redenen werd besloten het 'hoofdkwartier' van Utrecht naar Amsterdam over te brengen. Daar Vlot en Wüthrich waren uitgevallen en Oremus de verhuizing niet kon meemaken, namen P.J. Schmidt en Geert Ruijgers hun plaatsen als redacteuren in, naast het werk dat zij van het begin af hadden gedaan in de organisatie van JM. Midden in de reorganisatie viel het uitbreken van de Spoorwegstaking, die alle verbindingen verlamde. Landelijke verspreiding van een centraal punt uit

werd onmogelijk, maar tevens was het contact verbroken met de drukkerij in Leeuwarden. Het septembernummer kon West-Nederland niet meer bereiken. Dus werd besloten om zoveel mogelijk plaatselijk actief te blijven door de uitgifte van berichtenbladen of plaatselijke JM-edities. Half oktober verscheen het eerste Amsterdamse BERICHTENBLAD (zie nr. 274), aanvankelijk tezamen met CHRISTOFOOR. Ook in Friesland (onder de titel 'DE KOERIER', zie de nrs. 304, 306, 307, 309 en 310), Noord-Holland, het Gooi en Utrecht (zie de nrs. 257, 265, 268 en 271) kwamen berichtenbladen van JM uit welke zoveel mogelijk de inhoud van de Amsterdamse editie overnamen. Begin november 1944 verscheen weer, zij het in beperkte oplage, een normaal nummer van JM, thans gedrukt in Noord-Holland; het werd weldra in een stijgende frequentie door meerdere gevolgd, vanaf januari 1945 wekelijks, terwijl in verschillende plaatsen in Noord- en Zuid-Holland, in Utrecht en in Friesland plaatselijke edities van JM uitkwamen, waarin voorzover mogelijk de inhoud van de Amsterdamse kopeditie werd overgenomen (zie de nrs. 256, 258, 259, 261, 262, 264, 266, 269, 272 en 273).

Naast het stimuleren van het actief en het passief verzet en het wijzen van de wegen daartoe, waarbij het enerzijds bereid was ook met de vele zwakke broeders terdege rekening te houden, anderzijds niet blind was voor ontsporingen in het verzetswerk, zag JM zijn voornaamste verzetstaak in het leveren van een objectieve en zakelijke voorlichting met verantwoord commentaar. Daarenboven ontwikkelde JM een aantal denkbeelden, die tezamen een vaste lijn aangaven ten aanzien van de in de toekomst te volgen landspolitiek. Het handhaafde de waarde van het aan de grondwet gebonden koningschap, onschendbaar door ministeriële verantwoordelijkheid. Het stond de gedachte voor van een Nederlands Gemenebest, waarbinnen de blijvende verbondenheid der delen berustte op vrijwilligheid en gelijkgerechtigdheid, en het dacht hierbij aan een rijksbestuur. In de internationale sfeer zag het als inhoud van een toekomstige zelfstandigheidspolitiek een betrekkelijke zelfstandigheid van een zelfbewuste, door zijn overzeese banden in wezen grote mogendheid, die terwille van een rechtvaardige samenleving op voet van gelijkheid met anderen een stuk soevereiniteit zou opofferen in het grotere verband. Daarbij zag het – bij herhaling wijzend op het Nederlandse aandeel in de oorlogvoering – ook voor de toekomst het militair apparaat als middel in dienst van opbouw en handhaving van een boven-nationale rechtsorde.

Aan JM werkten rooms-katholieken, protestanten, humanisten en anderen in broederlijke samenwerking mede met volledig respect voor elkanders overtuiging. Voor de toekomst bepleitte JM een klein aantal partijen, niet meer langs de tegenstrijdige lijnen van confessieverschil en klassenstrijd geformeerd, maar volgens concrete politieke tegenstellingen ('Doorbraak-gedachte'). Het zag de mogelijkheid van een grote vooruitstrevende partij, alsmede van één, met het lidmaatschap van verschillende politieke partijen verenigbare, vakbeweging. Het stelde een vorm van socialisme, die gegrond was op de eerbied voor de menselijke persoonlijkheid, het 'personalistisch socialisme'.

Behalve in de kolommen van het blad en een enkele maal in extra-nummers (oktober 1943: weermacht; maart 1945: cultuur), werden deze denkbeelden voorgestaan in verschillende brochures: DE POLITIEKE PARTIJEN IN NEDERLAND. VERLEDEN EN TOEKOMST (opl. 20.000 ex., door Geert Ruijgers), WERKGEVER EN TOEKOMST (door dr. J.Ph. Backx), WERKNEMER EN TOEKOMST (door J.G. Suurhoff), GRONDSLAGEN VAN ONZE BUITENLANDSE POLITIEK (opl. 2500 ex., door P.J. Schmidt met bijlagen van ... Polderman en luitenant-generaal b.d. M. Boerstra), alsmede in kleinere geschriften (ONS STAATSBESTEL NA DE BEVRIJDING, EEN ERNSTIG WOORD OVER NA-OORLOGSE POLITIEK) of overdrukken (PARTIJVORMING, MAAR OP WELKE GRONDSLAG? door Geert Ruijgers).

Voorts verzorgde JM de uitgave van de brochure VORMGEVING VAN HET SOCIALISME EN DE JONGEREN (door W. Thomassen) en een gedrukte editie van Boisot's DE WEDERGEBOORTE VAN HET KONINKRIJK. 'ONS GEMEENEBEST' was bedoeld als een periodiek dat (onder redactie van P.J. Schmidt) in brochurevorm zou verschijnen. Door omstandigheden is het echter bij de verschijning van één nummer gebleven (zie nr. 569).

Tot de voornaamsten van de grote staf van min of meer geregelde medewerkers behoorden G.H. Brandt, dr. H. Brugmans, mr. ir. B.W. Haveman, prof. ir. W. Schermerhorn, J.G. Suurhoff, mr. W. Verkade, e.a.

JM bereidde tevens (in samenwerking met CHRISTOFOOR) de start voor van de Nederlandse Volksbeweging, welke onmiddellijk na de bevrijding (in het zuiden reeds in april 1945) van stapel liep.

In 1946 werd JM gefuseerd met het weekblad VRIJ NEDERLAND uit Londen en verscheen als de STEM VAN NEDERLAND. Daarna ging deze combinatie op in het voormalige illegale blad VRIJ NEDERLAND.

271 JE MAINTIENDRAI; berichtenblad voor Noord-Holland
Wormerveer. okt. '44–mei '45. 3 à 4 maal p.m. rotapr. opinie-art., ber. binnenl.(?). 3500.
Bijna volledig van 17 jan.–mei '45.

Toen na Dolle Dinsdag het contact van het landelijke JE MAINTIENDRAI met de drukkerij in Leeuwarden verbroken was, ging ook de JM-groep in de Zaanstreek (gebr. W.P. en J.W. Klinkenberg) zoeken naar een mogelijkheid om zelf te drukken. Uittreksels uit door de 'top' geschreven artikelen met politieke strekking en voor de streek belangrijk nieuws vormden de inhoud van het blad, waaraan (op onregelmatige tijden) een MARITIEM BIJVOEGSEL toegevoegd was. Daar de uitgevers ook zelf artikelen wilden schrijven, organiseerden zij daartoe nog een eigen blad: HET NIEUWE EUROPA (zie nr. 469).

Toen de landelijke uitgave in november 1944 weer verscheen, werd hieruit een *verkorte editie voor Noord-Holland* geëxtraheerd (zie nr. 272).

Zie ook: JE MAINTIENDRAI (nr. 270).

272 JE MAINTIENDRAI; verkorte editie voor Noord-Holland
Wormerveer. nov. '44 tot mei '45. 2 maal p.m. druk. opinie-art. 3500.
Onvolledig.

Zie: JE MAINTIENDRAI; *berichtenblad voor Noord-Holland* (nr. 271).

273 JE MAINTIENDRAI; uitgave voor Zeist en omstreken
Zeist. (?) '44–mei '45. 2 à 3 maal p.m. stenc. opinie-art. ca. 400–600.
3 nrs. uit '45.

Deze editie werd vervaardigd door de groep welke ook V.O.D. vervaardigde (zie nr. 933).

Zie ook: JE MAINTIENDRAI (nr. 270).

274 JE MAINTIENDRAI EN CHRISTOFOOR; berichtenblad
Amsterdam. 13 okt. '44–Kerstmis '44. 3 maal p.w. druk. art., radiober., ber. binnenl. 2000–8000.
Compleet.

Deze uitgave - ook getiteld: BERICHTENBLAD VAN JE MAINTIENDRAI EN CHRISTOFOOR (tot no. 13) (zie nr. 57) en (van no. 13 t/m 26) BERICHTENBLAD VAN CHRISTOFOOR EN JE MAINTIENDRAI - was, zoals de titels aangeven, het resultaat van een streven van JE MAINTIENDRAI en CHRISTOFOOR om de technische moeilijkheden, welke na de Spoorwegstaking waren ontstaan, gezamenlijk te overwinnen. De verschenen nummers werden door CHRISTOFOOR-aanhangers nog eens herstencild onder de titel CHRISTOFOOR; *berichtenblad* (zie nr. 107). Met Kerstmis 1944 werd de samenwerking beëindigd en werden weer aparte edities uitgegeven, resp. onder de titels JE MAINTIENDRAI; *berichtenblad* (nr. 257) en CHRISTOFOOR; *voor God en Vaderland; uitgave voor Amsterdam, Haarlem en omgeving* (zie nr. 108).

Zie ook: JE MAINTIENDRAI (nr. 270) en VOORLICHTINGSDIENST 'JE MAINTIENDRAI' (nr. 960).

275 JEUGD; uitgave van 'DE WAARHEID'
O.a. Amsterdam-'s-Gravenhage-Zaandam-Rotterdam-Haarlem. jan. '45–mei '45 (l.v.).
1 maal p. 2 w. stenc. opinie-art. 300.
Onvolledig.

Onder deze titel verschenen begin 1945 in verschillende steden o.a. Amsterdam, Den Haag, Zaandam, Rotterdam en Haarlem, plaatselijke edities van een jeugdorgaan van DE WAARHEID. In de redactie zaten o.a. Fred Schooneberg, Siep Geugjes en Jaap Wolff. Er zijn in totaal 6 nummers verschenen, waarvan de oplage aan het eind van de bezetting enkele duizenden bedroeg. JEUGD streefde naar de vereniging van alle socialistische jongeren in één jeugdorganisatie en daarnaast naar de overkoepeling van alle jongerenorganisaties in landelijke en plaatselijke Jeugdraden. In juli '45 werd JEUGD voortgezet in EEN, het blad van het ANJV.

Zie ook: De WAARHEID (nr. 1071).

276 **JEUGDLAND; halfmaandelijksch contactblad voor alle Nederlandsche jongeren en leiders van jeugdorganisaties**
Amsterdam. juni '44–mei '45 (l.v.). halfmdl. aanv. stenc., druk vanaf 1 febr. '45. opinie-art. –.
Nrs. van 1 febr.–mei '45.
JEUGDLAND was een uitgave van hen, die, reeds voor de jeugdbeweging door de bezetter geliquideerd werd, een rol als jeugdleider vervulden. Zij beschouwden het als hun taak een blad te verspreiden dat jeugd en jeugdleiders van uiteenlopende richting zou bereiken. In de redactie zaten B. Jongman, mej. L. Wolters, mej. S. Baarda, mej. N. van Midden, W. Jamoel en T. van Aken.

277 **JONG NEDERLAND**
–. mei(?) '44–(?). –. stenc. opinie-art. –.
Enkele nrs.

278 **'De JONGE STEM'; orgaan der samenwerkende jeugdgroeperingen**
Wormerveer. 14 febr. '45–mei '45 (l.v.). halfmdl. druk. opinie-art. 750–6000.
Compleet.
De leiding van 'DE JONGE STEM' stelde zich op het standpunt dat er samenwerking betracht moest worden tussen alle verenigingen, zowel kerkelijke, als niet-kerkelijke. Hiertoe werden in verschillende steden Jeugdraden gevormd. De onderhavige uitgave was het orgaan van de Jeugdraden in de Zaanstreek en later ook van die te Alkmaar. De redactie werd gevormd door J. Kaal, K. de Wilde en A. Oosterhuis. Door onopzettelijke bemoeienis van de posterijen werd het blad plotseling ook in Leeuwarden verspreid, waar het prompt werd vermenigvuldigd.

279 **Het JOURNAAL**
Leiden(?). mrt. '45–(?) '45. mdl. stenc. opinie-art. –.
2 nrs. uit mrt. en apr. '45.
Deze uitgave was bedoeld als vrije tribune voor 'alle meningen die als basis de overtuiging van de historische gebondenheid en de mens als vormgever van die historie erkennen' (no. 1 d.d. maart 1945). De verschenen nummers zouden in samenwerking met de PAROOL-groep zijn uitgekomen.

280 **Het JUISTE NIEUWS**
Poeldijk. (?)–mei '45 (l.v.). –. –. –. –.
–.
Deze uitgave werd na de bevrijding opgenomen in HET LAATSTE NIEUWS; *verschijnt in geheel Zuid-Holland* (nr. 346).

281 **De KAAK**
Haarlem(?). (?)–mei '45. 3 maal p.w. stenc. nieuws. –.
2 nrs. uit apr. '45 (in fotokopie).

282 **De KAARS; brengt licht in duistere tijden**
Omgeving Amsterdam(?). okt. '44–(?). dgl. stenc. nieuws. –.
1 nr. uit nov. '44.

283 **KALEIDOSCOOP**
Hilversum. mrt. '41–dec. '41. onr. stenc. art., ber. binnenl., humor. 100–200.
Bijna volledig.
Zie: ONS VERZET; *'ik val aan, volg mij!'* (nr. 580).

284 **'t KAN VERKEEREN; geschrift voor allen, die in vrede en vrijheid wenschen te leven**
Achterhoek(?). –. –. druk. art. –.
1 nr. van 6 sept. '44.

285 **KARNEMELK**
Zie: nr. 1139.

286 KATHOLIEK KOMPAS
Arnhem-Nijmegen. apr. '44-mei '44 (l.v.). mdl. druk. opinie-art. 20.000.
Compleet.
Zie: De MAASBODE; *God en mijn recht* (nr. 400).

287 KATINPERS
Heemstede. zomer '43-mei '45 (l.v.). dgl. aanv. typ., vanaf medio jan. '45 stenc. nieuws, art. -.
Nrs. van okt. '44-mei '45.
F. Armand Nieveen van Dijkum had reeds in 1937 de organisatie 'Broederschap Ridders van Christus' tot hulpverlening aan vluchtelingen uit Oost-Europa opgericht. Ook gedurende de bezetting zette hij deze actie, thans illegaal, voort. Onmiddellijk na het bevel tot inlevering van radiotoestellen begon hij met behulp van zijn gezinsleden de uitgave van KATINPERS, een niet alleen tot katholieken gerichte publikatie hoewel Katin een afkorting was van Katholieke Informatiedienst.

288 De KERN
Haarlem. febr. '42-juni '42. 2 maal p.m. stenc. opinie-art. -.
Enkele nrs.
DE KERN werd uitgegeven door de sociaal-democraat J.J. Hamelink, die tot de capitulatie in mei 1940 nog geen belangrijke functie had vervuld in de vakbeweging. Maar dadelijk na de capitulatie verzamelde hij een groep gelijkdenkenden om zich heen, die evenals hij overtuigd waren dat van de Duitsers niets goeds te verwachten was. Met hen hield hij o.a. huiskamerbijeenkomsten, vormde hij kernen in bedrijven en verspreidde vlugschriften, welke vooral ten doel hadden actie te voeren tegen de gelijkschakeling van de vakcentrales door de bezetter. De inhoud van het blad DE KERN dat deze acties moest ondersteunen bestond voornamelijk uit propaganda tegen het nieuwgevormde Nederlandsch Arbeidsfront. Het blad werd veel verbreid onder het personeel van de Centrale Werkplaatsen van de Nederlandse Spoorwegen, waar Hamelink als lasser werkzaam was tot hij er ontslag nam omdat hij niet in dienst van de vijand wilde staan. Ondertussen organiseerde hij overal in het land vergaderingen waar vooral J.H. Scheps als spreker optrad. Er werd een landelijke leiding gevormd, waarvan o.a. Koos Vorrink, A. Vorrink en H. van Delden deel uitmaakten. Verder schreef Hamelink artikelen voor de landelijke illegale pers en hield hij zich met hulp aan joden bezig: hij behoorde tevens tot de eersten in den lande die voortreffelijk persoonsbewijzen vervalsten. In de laatste maanden van zijn leven zocht hij koortsachtig naar krachtige middelen tot verzet en had hij plannen knokploegen te vormen. Op 18 oktober 1942 werd een vergadering, welke hij te Rotterdam had belegd met vertegenwoordigers van het verzet in allerlei kringen, door verraad van een in de groep binnengedrongen V-vrouw overvallen. Hamelink wilde zich niet laten fouilleren, verzette zich en werd door het eerste vijandelijke schot neergeschoten.
Inmiddels was DE KERN in juni 1942 gecombineerd met NEDERLAND ONTWAAKT (zie nr. 448).

289 De KERN; voor de Nederlandse jeugd
-. juni '44-(?). 2 maal p.w. stenc. nieuws, art. -.
2 nrs. uit juni '44.
In deze uitgave was het nieuws in een voor jeugdige lezers geschikte vorm gegoten.

290 De KETEN (HASJALSJÈELETH); periodiek voor ondergedoken joden in Nederland
Bussum. 16 mrt. '45-mei '45. onr. stenc. art. -.
2 nrs. (in fotokopie).
Zoals de titel aangeeft stelde DE KETEN zich ten doel, het contact tussen ondergedoken joden tot stand te brengen. De uitgever was S. van Gelder te Bussum, terwijl rabbijn A. Prins, prof. dr. S. van Creveld en enige joodse onderduikers bijdragen leverden.

291 De KIEUWELANDER
Poortugaal. okt. '40(?)-mei '45. aanv. 1 à 2 maal p.m., na Dolle Dinsdag dgl.(?). typ. art., na Dolle Dinsdag ook nieuws. -.
Nrs. uit 1945.

Vanaf oktober 1940 zou A. Mozer, een aan het partijbureau van de SDAP verbonden Duits emigrant, die ondergedoken was in Poortugaal, commentaren op de oorlogsgebeurtenissen hebben geschreven, daartoe in staat gesteld door zijn kennis van de Duitse politieke en militaire verhoudingen. Ze werden gelezen door de intellectuelen in het dorp, zoals de wetenschappelijke staf van de Psychiatrische Inrichting 'Maasoord'. Deze commentaren verschenen, zonder titel, steeds vaker. Toen men na de Spoorwegstaking van elektriciteit was verstoken, verspreidde Mozer ook dagelijkse bulletins, het nieuws van Radio Oranje bevattende. Met behulp van een in het laboratorium van 'Maasoord' verborgen radio luisterde hij elke nacht naar de berichten. In de loop van het laatste oorlogsjaar kreeg het blad de titel DE KIEUWELANDER.

292 De KLAPEKSTER; orgaan der V.N.V.
Rotterdam(?). eind '41-(?). -. -. -. -.
1 nr.

Van deze uitgave is ons slechts bekend dat het eerste nummer in de *Meldungen aus den Niederlanden* van de SD (no. 72 d.d. 2 december 1941) werd gesignaleerd als orgaan van de 'Vereeniging voor Nederlands Vrijheid'.

293 KLAROEN DER BEVRIJDING
Enkhuizen. 13 nov. '43-21 dec. '44; 21 apr. '45-mei '45. aanv. wkl., vanaf eind sept. '44 dgl. stenc. nieuws. 300-3000.
Volledig van 1 mrt. '44-eind mei '45.

Aanvankelijk was dit nieuwsweekbericht het informatie-orgaan van het LO-LKP-district Enkhuizen. Men onderhield nauw contact met TROUW; de nummers van de KLAROEN werden dan ook tezamen met die van TROUW aan de lezers ter hand gesteld.

Begin december 1944 scheidden enige medewerkers zich af omdat naar hun mening de rechtse politieke en godsdienstige opvatting te veel naar voren werd gebracht. Zij richtten een neutraal blad op: EENDRACHT MAECKT MACHT (zie nr. 156). Inmiddels was men in Hoorn begonnen met de uitgave van TROUW. Dit blad kwam ook in Enkhuizen. Daarom werd een fusie aangegaan en hield de KLAROEN 21 december 1944 op te verschijnen. Er werd voor de lezers van de KLAROEN een niet-politieke TROUW-editie vervaardigd (zie TROUW; *speciale uitgave voor West-Friesland*, nr. 853).

Na enige maanden werd het heimwee naar de KLAROEN zo groot, dat men op 21 april 1945 weer de oude titel aannam.

294 De KLEEFSE KOERIER; (vanouds 'DE ZWARTE OMROEP')
Ede. febr. '45-16 apr. '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws, art. 250.
Nrs. uit april '45.

Zie: 'De ZWARTE OMROEP'; *sub tuum praesidium* (nr. 1124).

295 KLEIN JOURNAAL
Gorssel. 28 aug. '44. 1 maal verschenen. typ. nieuws. 20-30.
Compleet.

Zie: OP DE KEPER (nr. 590).

296 KLEIN MAAR DAPPER
Amsterdam. dec. '41(?)-mei '45 (l.v.). mdl. tot (?) '44, daarna dgl. aanv. typ., vanaf (?) stenc. nieuws, art. 50-10.000.
Volledig van nov. '44-mei '45.

Aanvankelijk opgericht zonder andere pretentie dan mee te doen aan het verzet, veranderde het karakter van KLEIN MAAR DAPPER in de loop van 1944; de inhoud werd toen gedeeltelijk gewijd aan sociale en sociaal-economische voorlichting op christelijk-nationale basis; een voorlichting welke volgens de redactie van KLEIN MAAR DAPPER aan TROUW ontbrak. Ook werd elke week een meditatie opgenomen. Het blad werd geleid door J. Plet. C. Brink schreef artikelen over sociale onderwerpen, D. van der Grift over buitenlands-politieke aangelegenheden; M.G. Emeis jr. was nieuwsredacteur; B. Krommendijk en P. Dijk zorgden voor opname van het nieuws.

Na de bevrijding werd de uitgave, aanvankelijk als christelijk cultureel en sociaal dagblad, later als weekblad, onder de titel NIEUW NEDERLAND voortgezet.

297 De KLEINE KRANT VAN ONS VOLK
's-Gravenhage. 20 dec. '44-8 mei '45. aanv. 2 maal p.w., vanaf febr. '45 dgl. rotapr. nieuws. 4000.
Compleet.
Naast de Haagse uitgave van ONS VOLK werd DE KLEINE KRANT als plaatselijke nieuwseditie uitgegeven door B.B. de Groot, jur. student, J.R. van der Leeuw, litt. student, G. Monsees, indol. drs. en mej. W. den Hertog. Op 17 mrt. 1945 werden Monsees en Van der Leeuw gevangen genomen en werd het blad in enigszins gewijzigde vorm voortgezet door De Groot en J.F. Glastra van Loon.
Zie: ONS VOLK; *den vaderlant ghetrouwe* (nr. 581).

298 De KLEINE KRONIEK
Gorssel. (?) '42-28 aug. '44. aanv. wkl., vanaf 6 juni '44 dgl. typ. nieuws. 20-30.
2 nrs. uit aug. '44.
Zie: OP DE KEPER (nr. 590).

299 Het KLEINE OCHTENDBLAD
Amsterdam. (?) '44-(?) '45. dgl. typ. nieuws. 7.
Enkele nrs. uit jan. en febr. '45.
Dit bulletin werd vervaardigd en gelezen in Amsterdam-Zuid.

300 De KLEINE PATRIOT; dagblad voor de omstreken van Haarlem
Zandvoort. 1 nov. '44-5 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 20-65.
Enkele nrs.
De postbode H. Bos verspreidde van 1942 af geschreven nieuwsberichten. Hij gaf aan de verordening tot inlevering van de radiotoestellen geen gevolg en organiseerde bovendien een 'luisterclub'. Wegens dreigend gevaar (Zandvoort was een centrum van NSB-activiteit en lag bovendien in het *Sperr*-gebied), moest de luisterclub vrij spoedig worden opgeheven en vond men andere wegen om het nieuws te verbreiden: C. Kuyper, directeur van het Gewestelijk Arbeidsbureau, werd bereid gevonden de berichten te typen. Ook dat duurde niet lang, want er kwamen een aantal dreigbrieven met volledige bijzonderheden inzake de gevolgde werkmethode. A. Bos, de zoon van H. Bos, zette nu de vervaardiging van de berichten alleen voort. Hij spendeerde al zijn zakgeld en tijd aan de uitgave. De vraag werd echter steeds groter en vanaf 1 november 1944 werd het blad in samenwerking met C. de Vries gestencild. Het kreeg toen tevens de bovenvermelde titel. De ondertitel was gekozen om de indruk te wekken dat het blad uit Haarlem afkomstig was. H. Bos bezorgde de exemplaren bij de lezers in zijn functie als brievenbesteller. Elke dag werd een andere leuze gekozen; die van het eerste nummer luidde: *'Blijft optimist tot in je kist'*. Van 1 januari 1945 af tekende J. van den Bos elke dag een andere kop voor het blad en vele karikaturen.

301 De KLEINE STEM
Hoogland-Amersfoort. 3 mei '43-mei '45. dgl. stenc. nieuws. 50-1000.
Enkele nrs. uit '45.
Dit blad werd uitgegeven door de monteur B.N. Jongh en een bij hem ondergedoken wachtmeester van de marechaussee, J. Zetteler, met medewerking van hun respectievelijke echtgenoten.

302 'KNOOP IN JE OOR!'
Leeuwarden-St. Anna Parochie. juli '40-mrt. '41. 1 à 2 maal p.m. stenc. en druk. opinie-art. ca. 400.
Compleet.
In de periode juli 1940-september 1941 werden in Friesland door een groep sociaal-democraten, onder wie J.K. Brouwer, A. Geerts, J. Geerts, mr. A.A.M. van der Meulen, J. Mulder, ds. L.H. Ruitenberg, P. Sikkes en J. IJtsma, pamfletten uitgegeven tegen Rost van Tonningen en zijn pogingen om figuren uit de niet meer functionerende SDAP over te halen zich tot het 'nieuwe socialisme' te bekeren. Deze uitgaven droegen tot maart 1941 de titel 'KNOOP IN JE OOR!' Later werden uit veiligheidsoverwegingen afwisselend als titel gebruikt: BRIEF UIT DE WOESTIJN, HET BAKEN en CONTACT (zie de nrs. 82, 37 en 121). Behandeld werd vooral

de houding welke democratische socialisten behoorden aan te nemen ten opzichte van het nieuwe regime en zijn instellingen, zoals Winterhulp, Vreugde en Arbeid en de Nederlandsche Socialistische Werkgemeenschap (NSWG). In september 1941 werd de uitgave gestaakt, omdat inmiddels door publikaties van geestverwanten (HET PAROOL, de brochures van J.H. Scheps, enz.) in de behoefte aan dergelijke voorlichting werd voorzien.

303 'De KOERIER'
Amsterdam. 18 nov. '44–7 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 1000.
Onvolledig.

Door D.B. Weehuizen werden aanvankelijk 'DAGELIJKSCHE BERICHTEN' (zie nr. 130) uitgegeven. Er werd een klein aantal exemplaren getypt, welke weer op andere adressen werden vermenigvuldigd.

In het najaar van 1944 kreeg men de beschikking over een stencilmachine en kon de oplage aanzienlijk worden vergroot. Op 18 november 1944 werd de titel uit veiligheidsoverwegingen gewijzigd in 'DE KOERIER'. Medewerking werd verleend door J. Key en de dames T. van der Does, M. van Heezik, M. van Heezik-Koppelstok, mr. A.R. Kellermann Slotemaker en dra. A. Leyds. Weehuizen schreef wekelijks een politiek overzicht.

304 De KOERIER; berichtenblad van 'JE MAINTIENDRAI'
Franeker. dec. '44–apr. '45. dgl. typ. tot febr., daarna stenc. nieuws. 50–1000.
Enkele nrs.

De leiding van DE KOERIER te Franeker berustte bij J. Sunter.

Zie: De KOERIER; *berichtenblad van* 'JE MAINTIENDRAI' (nr. 307).

305 De KOERIER
's-Gravenhage. 29 dec. '44–mei '45 (l.v.). 3 maal p.w., vanaf 19 mrt. dgl. rotapr. nieuws, art. 500.
Bijna volledig.

G. Blaauw en H.J.L. Jongbloed werkten mee aan de Haagse uitgave van de KRONIEK VAN DE WEEK (nr. 325) en DE BEVRIJDING (nr. 67). Zij vonden het resultaat echter niet bevredigend en besloten zelf een onafhankelijk blad uit te geven. H. Baudet schreef wekelijks een politiek-militair overzicht. De door LIBERTAS tegen het einde van de oorlog uitgegeven WEKELIJKSE KRONIEK (zie nr. 1102) werd door DE KOERIER verspreid.

Na de bevrijding werd de uitgave eerst een paar weken voortgezet als dagblad; van 14 juni 1945 af als *onafhankelijk cultureel weekblad*.

306 De KOERIER; berichtenblad van 'JE MAINTIENDRAI'
Heerenveen. 15 nov. '44–apr. '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws. 300–1200.
Enkele nrs.

De leiding van DE KOERIER te Heerenveen berustte bij J. Spiekhout.

Zie: De KOERIER; *berichtenblad van* 'JE MAINTIENDRAI' (nr. 307).

307 De KOERIER; berichtenblad van 'JE MAINTIENDRAI'
Leeuwarden. 15 sept. '44–15 apr. '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws, art. 250–1200.
Onvolledig.

Naast de op initiatief van de JE MAINTIENDRAI-groep uitgegeven nummers van het opinieblad FRYSLÂN OEREIN (zie nr. 189), verscheen in Friesland na Dolle Dinsdag als JM-nieuwsuitgave (eigenlijk als voortzetting van VOD) DE KOERIER. Eerst in Leeuwarden, daarna achtereenvolgens ook in Heerenveen, Franeker, Warga en Wolvega (zie nrs. 306, 304, 309 en 310).

Toen op 17 november 1944 te Leeuwarden in één klap vele illegale werkers gearresteerd werden, bevonden zich hieronder ook leidende figuren uit JE MAINTIENDRAI-kringen, o.a. K. Leyenaar en de koerierster mej. E. Ridderhof. Binnen enkele dagen bouwde J. Spiekhout te Heerenveen echter een geheel nieuw apparaat op en verscheen DE KOERIER opnieuw. Ondertussen was door een andere groep (vermoedelijk een TROUW-groep), teneinde het hiaat te vullen en de vijand op een dwaalspoor te brengen, DE NIEUWE KOERIER uitgegeven (zie nr. 473). Op 8 december 1944 pleegde een KP-ploeg een met succes bekroonde overval op de gevangenis te Leeuwarden. Onder de 51 bevrijden bevonden zich ook de JM-medewerkers.

De artikelen werden grotendeels geschreven door ir. A. Vondeling; de vervaardiging ge-

schiedde door de gebroeders A. en P. van der Wal. Verdere medewerkers waren R. Fokkema en mej. E. Ridderhof. In het voorjaar van 1945 werd nog overgegaan tot de uitgave van een JM-editie voor Noord-Nederland (zie nr. 266).[1]
Zie ook: JE MAINTIENDRAI (nr. 270).

308 De KOERIER; streekblad voor de Hoeksche Waard e.o.
Oud-Beijerland. 7 okt. '44–mei '45 (l.v.). aanv. wkl., vanaf jan. '45 2 maal p.w. stenc. opinie-art. 200–1000.
Compleet.
In het najaar van 1944 werd de Hoekse Waard geïsoleerd. Enige hervormden richtten toen op initiatief van H.A. Korteweg tezamen met een aantal socialisten DE KOERIER op. Er werd principiële voorlichting gegeven, waarbij vooral werd aangespoord tot verzet. De hoofdredactie berustte bij ds. C.M. Langeveld; medewerking verleenden Th. Koster, B. Leenman, Th. Remmers en G.C. Wielaard. Op 7 april 1945 werden ds. Langeveld en enkele anderen door de Duitsers, die reeds gedurende enige maanden hadden getracht de redactie op te sporen, gearresteerd. De uitgave kon echter ononderbroken worden voortgezet.

309 De KOERIER; mededelingenblad van 'JE MAINTIENDRAI'
Warga. jan. '45–eind apr. '45. wkl. stenc. opinie-art. 500–1000.
2 nrs.
Deze uitgave bevatte, in tegenstelling tot de andere KOERIER-uitgaven in Friesland, voorlichtende artikelen en een militair weekoverzicht en werd daarom ook te Leeuwarden, waar niet veel opinie-bladen verschenen, verspreid. Redacteur was ds. J.J. Kalma.
Zie: De KOERIER; *berichtenblad van* 'JE MAINTIENDRAI' (nr. 307).

310 De KOERIER; berichtenblad van 'JE MAINTIENDRAI'
Wolvega. jan. '45–eind apr. '45. dgl. stenc. nieuws. 300–500.
Nrs. uit apr. '45.
Het gebied Wolvega ontving aanvankelijk kopij van DE KOERIER; *berichtenblad van* JE MAINTIENDRAI uit Heerenveen (nr. 306) en stencilde deze. Later werden de berichten ter plaatse opgenomen. Redacteur was A. Engelen.
Zie: De KOERIER; *berichtenblad van* 'JE MAINTIENDRAI' (nr. 307).

310A De KOEVOET
–. –. –. stenc. art. –.
1 nr. van 15 okt. '41.

311 Het KOMPAS; uitgave van het MARXISTISCH JEUGD COMITÉ
's-Gravenhage. nov. '40–juni '41. mdl. stenc. opinie-art. ca. 500.
Compleet.
Zie: BULLETIN VAN HET M.L.L.-FRONT; *door klassestrijd en internationalisme naar het socialisme* (nr. 105).

312 Het KOMPAS
Rotterdam. nov. '42–mei '45. onr. stenc. opinie-art. –.
–.
Zie: De RODE OCTOBER; *orgaan van het* COMITÉ VOOR REVOLUTIONNAIRE MARXISTEN (nr. 717).

313 De KOPTELEFOON
Delft. mrt. '42–juni '44. dgl. stenc. nieuws. 150.
–.
Deze uitgave, vervaardigd door Tj. Onverwagt, werd 1 juni 1944 opgenomen in VERITAS (zie nr. 913).

---

1. De geschiedenis van en de voornaamste artikelen uit DE KOERIER te Leeuwarden zijn opgenomen in het boek *'Het stond in de Koerier'; uittreksels uit de illegale Koerier,* uitgave Stichting-JE MAINTIENDRAI, Friesland, Leeuwarden, 1946.

314 **KORT NIEUWS**
Amsterdam. sept. '44–eind okt. '44. dgl. hect. nieuws. 100.
Enkele nrs.
Dit nieuwsbulletin, uitgegeven door A. Top, werd begin nov. '44 gecombineerd met het TROUW-BULLETIN (zie nr. 822).

314A **KORTE GOLF COMMENTAAR**
–. –. –. typ. nieuws. –.
1 nr. van 21 aug. '44.

315 **'De' KRANT; (het opregte huysorgaen)**
Utrecht-Tuindorp. 20 jan. '45–6 mei '45. dgl. aanv. typ., vanaf 20 mrt. '45 stenc. nieuws. 50–500.
Enkele nrs.
De pastoor van Tuindorp-Utrecht had het te druk om zelf naar zijn niet ingeleverde radio te luisteren en gaf daartoe in de kluis van de kerk aan een jong journalist, L. Nelissen, gelegenheid. Als gevolg hiervan ontstond op 6 mei 1944 een nieuwsblad dat vijf dagen zonder titel verscheen en daarna DE PARTISAAN; *het nieuws uit de aether, vrij van geleuter* werd genoemd (zie nr. 668). Op de dag der geallieerde landingen in Normandië werd begonnen met de uitgave van 'Invasienummers' waarvan het 'laatste' op 4 september 1944 werd uitgegeven, daar Breda toen bevrijd heette.

Er zijn daarna echter nog tachtig invasienummers verschenen! Toen de stroom werd afgesloten werd de uitgave enige tijd gestaakt. Bij de hervatting verscheen het blad onder het motto *'Onkruid vergaat niet'*. De luisterpost werd nu ondergebracht ten huize van de familie Hogema. Hierbij werd gebruik gemaakt van een voor de Duitsers onmisbare kabel en een 'controle'-meter, welke van tijd tot tijd achteruit liep in plaats van vooruit! Later werd luisteren met behulp van accu's echter toch noodzakelijk.

HET PAROOL deed het aanbod de uitgaven te combineren, maar Nelissen wenste niet samen te werken met een illegale groep, welke na de bevrijding wilde doorverschijnen.

Op 20 januari 1945 werd de titel gewijzigd in 'DE' KRANT; op 20 maart 1945 werd als ondertitel toegevoegd *'het opregte huysorgaen'*. Aanvankelijk werd het technische gedeelte verzorgd door J. van der Linden, later door A. Hogema.

316 **KRANT VOOR DE VRIJHEIDSSTRIJDERS**
–. –. –. –. –. –.
–.
Deze uitgave werd in de *Meldungen aus den Niederlanden* no. 53 d.d. 22 juli 1941 vermeld als afkomstig zijnde van de CPN. Ons is slechts bekend dat sommige uitgaven van DE WAARHEID in 1941 en 1942 deze zinsnede als ondertitel voerden (zie nr. 1085). Vermoedelijk is hier dus niet van een zelfstandige uitgave sprake geweest.

317 **KRISTAL-BULLETIN**
Ouderkerk aan den Amstel. 10 okt. '44–mei '45. dgl. tot 20 nov. '44 geschr., daarna typ. nieuws, art. 18.
Bijna volledig.
De titel KRISTAL-BULLETIN werd opzettelijk gekozen om de aandacht af te leiden van het feit dat de nieuwsberichten afgeluisterd werden van een radiotoestel waarvoor nog elektrische spanning beschikbaar was. Deze was afkomstig van een slachthuis, waarin koelcellen waren. Een onderduiker uit Amsterdam, H. Thijssen, kwam op het idee, hiervan gebruik te maken, daar in de slachtplaats veel radiotoestellen 'ondergedoken' waren.

317A **KRISTALKLANKEN**
–. –. –. typ. nieuws. –.
1 nr. van 26 apr. '45.

318 **'t KRISTALLETJE; dagbladje; redactie H & H; het laatste nieuws het eerst**
's-Graveland. eind febr. '45–5 mei '45. dgl. typ. nieuws, humor. 1.
Onvolledig.

De kunstschilder H. Wisman wist, na één dag gedwongen te werk te zijn gesteld, te ontvluchten. Na veel wederwaardigheden kreeg hij tezamen met zijn zwager H. Loontjes een baantje in de gaarkeuken, welke gevestigd was in de wasserij Hofkamp te 's-Graveland. Hier vervaardigden zij voor hun collega's (eveneens onderduikers) een nieuwsbulletin waarvan de voorzijde evenals de vele karikaturen en vignetten door Wisman met de hand geschilderd werden. Met de titel en de nummering werd begonnen op 4 april 1945.

319 KRONIEK VAN DE MAAND
Goes(?). (?) '43-(?) '44. mdl. druk. nieuws. -.
Enkele nrs. uit eind '43 en begin '44.

320 KRONIEK VAN DE WEEK; 'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'
Alphen aan den Rijn. zomer '44-mei '45. aanv. wkl., na Dolle Dinsdag 3 maal p.w. stenc. nieuws, art. 300-3000.
Nrs. uit mei '45.

In de loop van 1944 werd de behoefte aan nieuws te Alphen aan den Rijn zo groot, dat besloten werd, de tot dusver uit Leiden aangevoerde KRONIEK VAN DE WEEK ter plaatse van Leidse stencils af te draaien. Na Dolle Dinsdag kwam alleen nog het hoofdartikel van 'Diplomaticus' uit Leiden, en werd de overige kopij met plaatselijk nieuws en opgenomen berichten aangevuld. Het gebrek aan beschouwende artikelen werd echter zo zeer gevoeld, dat besloten werd over te gaan tot de oprichting van DE SCHAKEL, waarvan de technische uitvoering verzorgd werd door de KRONIEK. Zo ontstond een periode waarin drie maal per week de KRONIEK en twee maal DE SCHAKEL verscheen. Hierin kwam een wijziging, toen tengevolge van materiaalschaarste in december 1944 besloten werd een gecombineerde uitgave het licht te doen zien, welke de titel HET NIEUWS kreeg. Daar de SCHAKEL-redacteur Ph.J.G. Roest begin januari '45 moest onderduiken, werd HET NIEUWS - tot begin april - geheel verzorgd door de KRONIEK; daarna, tot de bevrijding, werden nog een aantal nummers mede door Roest geredigeerd.

Na Dolle Dinsdag was de vraag naar exemplaren zo groot geworden dat de maximum-capaciteit bereikt werd. Daarom werd besloten een nieuwe stencilafdeling op te richten in Koudekerk. Hier werden door N. Vonk per keer 800 ex. gestencild op een machine van de gemeente. Eind december 1944 werd deze groep door Duits ingrijpen uitgeschakeld. In Nieuwkoop slaagde men beter. Naast de vele *droppings* en 'kraken' welke daar regelmatig op het programma stonden, bleek ook nog wel gelegenheid te bestaan de illegale pers te vervaardigen en konden 1000 ex. per keer worden gedraaid.

De leiding van de groep bestond uit M. Lablans, de gebroeders A. en H. Goedhart, de gebroeders J.J. en G. Goedhart en C.M.H. Bosch. A. Goedhart was hoofdredacteur. Gedurende enige tijd hielp een ondergedoken Russische krijgsgevangene, een Stalingrad-veteraan, mee aan de vervaardiging. Hij kon echter niet begrijpen dat de Hollandse 'partisanen' met papier in plaats van lood werkten. Had men hem zijn gang laten gaan, dan zou hij in de *Ortskommandantur* een pak bladen naar binnen hebben geworpen, gevolgd door een serie schoten.

De laatste maanden van de oorlog werd uit liefde en belangstelling voor de overzeese gebiedsdelen nog uitgegeven: DE OOST: *Indië zal herrijzen* (nr. 589).

Na de bevrijding werd DE SCHAKEL legaal voortgezet; de KRONIEK, die niet commercieel bedoeld was, hield op te bestaan.

Zie ook: KRONIEK VAN DE WEEK; *'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'* (nr. 326), De SCHAKEL (nr. 726) en Het NIEUWS; *uitgave van de* KRONIEK VAN DE WEEK *en* DE SCHAKEL (nr. 479).

321 Vervallen.

322 KRONIEK VAN DE WEEK; 'Vriheyt en is om gheen gelt te coop' met medewerking van HET PAROOL
Baarn. 5 okt. '44-8 febr. '45. dgl. stenc. nieuws, art. 1000-2500.
Bijna volledig.

Evenals in vele kleinere plaatsen het geval was, werd Baarn tot Dolle Dinsdag van buitenaf van nieuws voorzien. Toen de noodzaak van een zelfstandige nieuwsvoorziening zich na september 1944 sterk deed gevoelen, namen jonkvr. A.E. de Jonge en jhr. A. Repelaer van Driel, op ver-

zoek van W. Jiskoot, vertegenwoordiger van HET PAROOL, de uitgave van een illegaal blad ter hand. Daar bij de voorbereiding bleek dat ook de KRONIEK VAN DE WEEK, tot die tijd uit Leiden aangevoerd, een overeenkomstig plan had opgevat, werd de verspreider, J.H. Faber, verzocht mee te helpen aan een gemeenschappelijke uitgave, omdat langs elkaar heen werken ongewenst werd gevonden. Verder werden nog aan de redactie toegevoegd dr. H.J.E.J. de Ruyter de Wildt, een ondergedoken officier van gezondheid van de Koninklijke Marine, en H. Vermeulen. De heer Faber werd in november 1944 gearresteerd; naar aanleiding daarvan moesten freule de Jonge en dr. de Ruyter de Wildt onderduiken.

Op 8 februari 1945 werd de titel gewijzigd in NIEUWSKRONIEK; *waaraan medewerken de* KRONIEK VAN DE WEEK *en* HET PAROOL, daar jhr. Repelaer van Driel en Vermeulen toen de enige redactieleden vormden. Eind maart 1945, toen de actieradius van het blad dat rechtvaardigde, werd aan de titel nog *voor het Eemland* toegevoegd. Faber werd in januari 1945 te Amsterdam gefusilleerd, Jiskoot op 7 maart 1945 te Haarlem als represaille voor de aanslag op Rauter.

Zie ook: De NIEUWSKRONIEK; *voor het Eemland* (nr. 545), KRONIEK VAN DE WEEK; *'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'* (nr. 326) en Het PAROOL; *vrij onverveerd* (nr. 648).

323 KRONIEK VAN DE WEEK; 'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'
Bergschenhoek. medio '44–mei '45. aanv. wkl., vanaf sept. '44 3 maal p.w. stenc. nieuws, art. 1000.
2 nrs. uit mei '45.

Aanvankelijk werd te Bergschenhoek en omgeving de KRONIEK VAN DE WEEK uit Rotterdam verspreid (zie nr. 330). Toen echter in Rotterdam door omstandigheden geen nieuws kon worden opgenomen en men van Bergschenhoek uit het nieuws aan de afdeling Rotterdam moest leveren, werd besloten over te gaan tot een aparte editie voor Bergschenhoek en omgeving.

Op 19 januari 1945 werden de redacteuren tijdens een razzia opgepakt. De student in de theologie W.C. van den Berg werd na een ontvluchtingspoging in het gebouw van de *Sipo*, waarbij hij dwars door een ruit sprong, weer gegrepen en via verschillende concentratiekampen naar Neuengamme gevoerd, waar een dag voor de bevrijding van het kamp alle gevangenen op een na werden gefusilleerd. De twee anderen, de ondergedoken student A.M. Amerika en de medewerker P. van den Berg sprongen uit de trein die hen naar Duitsland zou brengen. Amerika zag na drie dagen wandelen Bergschenhoek terug; P. van den Berg werd weer gepakt doch wist na twee weken opnieuw te vluchten. De twee koeriersters H. en M. Metselaar en een jongere broer van Amerika hadden de uitgave zo goed mogelijk voortgezet, de stencilpost werd verplaatst naar Bleiswijk. De laatste maanden van de oorlog werd weer in Bergschenhoek gestencild en werd wegens de overstelpende hoeveelheid nieuws nog overgegaan tot de uitgave van HET NIEUWS VAN DEN DAG (zie nr. 494). Twee weken voor het einde van de oorlog werd bovendien een in het Duits gesteld blad voor het Duitse leger, NACHRICHTEN FUER DIE TRUPPEN (zie nr. 441) vervaardigd en verspreid onder de Duitse troepen in Bergschenhoek, Berkel en Pijnacker.

Zie ook: KRONIEK VAN DE WEEK; *'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'* (nr. 326).

324 KRONIEK VAN DE WEEK; 'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'
Bodegraven. (?) '44–mei '45 (l.v.). aanv. wkl., daarna 2 maal p.w., begin '45 3 maal p.w., vanaf mrt. '45 dgl. stenc. nieuws, art. 200–2000.
Nrs. uit '45.

Na een tijdlang ter plaatse gestencild te zijn met als inhoud eigen nieuwsberichten en het weekoverzicht van 'Diplomaticus' uit Leiden, kwam in december 1944, nadat de technische ploeg verraden was, een geheel nieuwe regeling onafhankelijk van de Leidse organisatie tot stand. Door de LO werd G.G. Karssen aangezocht de redactie op zich te nemen. Als operatiebasis werd – eerst in een bakkerij, daarna op een stalzolder, nog later op de zolder van een brandspuithuisje – Nieuwerbrug gekozen.

Hoewel de Duitsers de laatste weken voor het einde van de oorlog een scherpe actie voerden om de illegale pers op te sporen en er talrijke arrestaties plaats vonden, zijn er geen slachtoffers gevallen en kon de uitgave ononderbroken worden voortgezet.

De Leidse organisatie heeft in 1945 getracht de leiding opnieuw over te nemen, doch een zelfstandig voortbestaan werd geprefereerd.

Zie ook: KRONIEK VAN DE WEEK; *'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'* (nr. 326).

325 **KRONIEK VAN DE WEEK; 'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'**
's-Gravenhage. sept. '44-6 mei '45. 3 maal p.w. stenc. nieuws, art. 3000.
Onvolledig.

De KRONIEK VAN DE WEEK uit Leiden werd na Dolle Dinsdag voor Den Haag gestencild onder leiding van L.M. Bredemeijer, C.L.F. Bredemeijer en A. de Water. Nieuwsopneemster en koerierster was mej. N. Kakebeeke. Contactpersoon met Leiden was J. Muller. Van 11 oktober 1944 af werd de organisatie in samenwerking met DE BEVRIJDING (zie nr. 67) uitgebreid en verschenen de uitgaven om en om. In begin 1945 werd een medewerker gegrepen in verband met de verspreiding van valse *Ausweise* welke op grote schaal door de groep werden vervaardigd. Hierdoor was algehele reorganisatie en een verplaatsing van het hoofdkwartier noodzakelijk. Kort hierop vond het bombardement van het Bezuidenhoutkwartier plaats (3 maart 1945), waarbij de drukker de dood vond en al het materiaal, dat zich te zijnen huize bevond, verloren ging. Ook het 'hoofdkwartier' werd danig verwoest. Dank zij hulp van de 'collega's' van STENTOR kon de uitgave na een korte onderbreking op kleinere schaal worden voortgezet.

326 **KRONIEK VAN DE WEEK; 'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'**
Leiden. 20 juli '43-14 mrt. '45 (l.v.). aanv. wkl., vanaf eind aug. '44 3 maal p.w. stenc. nieuws, art. 500-9000.
Onvolledig.

Nadat de studenten J. Gijsman en J.M. van Stralen aanvankelijk hun medewerking hadden verleend aan het in zijn laatste fase verkerende IK ZAL HANDHAVEN waarvan de oorspronkelijke redactie was opgerold (zie nr. 248), besloten zij tenslotte toch een nieuwsblad te gaan uitgeven, daar de verplichte inlevering van de radiotoestellen een nieuwe situatie had geschapen.

In de pottenbakkerij van J. de Blanken te Zoeterwoude luisterde men reeds de gehele dag naar de geallieerde uitzendingen, welke door een ondergedoken neef werden genoteerd. Deze verslagen werden door mej. A. de Blanken naar een tante gebracht die negen joodse onderduikers in huis had en daarom haar radio wel had ingeleverd. Besloten werd gezamenlijk in zee te gaan en een wekelijks nieuwsblad uit te geven. Van Stralen zou steeds een militair-politiek overzicht leveren onder het pseudoniem 'Diplomaticus'.

Op 20 juli 1943 verscheen het eerste nummer. Alle exemplaren werden aanvankelijk per post verzonden, daar de familie de Blanken geen geld wilde incasseren. Gijsman en Van Stralen vonden echter dat men zodoende veel te weinig mensen kon bereiken en gingen op eigen risico oplage en lezerskring uitbreiden en wèl vrijwillige bijdragen aannemen. Zij trokken eerst de student J. Barge in de redactie aan, en in oktober 1943 de student J.F. van Bemmelen. Deze schafte met van zijn vader geleend geld een grote hoeveelheid papier aan door bemiddeling van de fa. IJdo, waardoor de oplage aanzienlijk kon worden verhoogd. Ook werd nu voor een zeer deskundig nieuwsopnemer gezorgd, namelijk de joodse onderduiker ir. H.H. Adelaar te Leiden. Deze luisterde o.a. naar alle Russische uitzendingen in de oorspronkelijke taal, waardoor het soms gebeurde dat de KRONIEK reeds een plaatsnaam aan het Oostfront kon opgeven, waarvan de BBC en Radio Oranje nog niet eens het ware wisten. Tot het einde van de oorlog leverde Adelaar vijf vellen getypt nieuws per dag.

Aan vrienden, studenten en diverse relaties door het gehele land werden nu regelmatig KRONIEKEN ter verdere verspreiding verschaft. Deze werden door Van Bemmelen per trein vervoerd. Dit was echter te bezwaarlijk en spoedig ging hij alleen met de kopij op reis. Eén dag per week deed hij hiermee een ronde langs alle adressen, wat bij het nemen van het spoorwegkaartje soms een wonderlijke indruk bij de loketambtenaar wekte.

Zo ontstonden geleidelijk 'filialen'. De eerste uitbreiding vond eind 1943 plaats naar Rijswijk (Z.H.) en Nijmegen, daarna volgden in de loop van 1944 Middelburg, Alphen aan den Rijn (later met Koudekerk en Nieuwkoop), Bodegraven, Rotterdam, 's-Gravenhage (later ook Wassenaar), Rijnsburg, Lisse, Bergschenhoek, Voorschoten en Oegstgeest. Medio augustus 1944 was de organisatorische opbouw voltooid. De KRONIEK VAN DE WEEK is met deze vele steunpunten het enige landelijke nieuwsblad geweest, dat dezelfde gedecentraliseerde organisatievorm had als vele grote opiniebladen. Actualiteit was hierbij wel een eerste vereiste. Toen dan ook na de geallieerde landingen in Normandië op 6 juni 1944 de vraag naar nieuws - en er was een overstelpende hoeveelheid - enorm toenam, werd door E.K.P.C. van de Voort, leider van de stencilgroep van de KRONIEK, twee maal per week HET INVASIE-NIEUWS uitgegeven, dat zoals de titel aangeeft het laatste nieuws betreffende de geallieerde operaties bevatte (zie nr. 253). Ook in andere plaatsen leverde de actualiteitskwestie wel moeilijkheden op, hierom werd b.v. in Nijmegen door

de KRONIEK-groep DE ENGELSE ZENDER uitgegeven (zie nr. 168). Eind augustus 1944 werd dan ook besloten dat de KRONIEK drie malen per week zou verschijnen en werd HET INVASIE-NIEUWS opgeheven. Onmiddellijk hierop volgde Dolle Dinsdag. Het contact met de plaatselijke afdelingen, dat door de beschietingen door de RAF van vervoermiddelen in de zomer van 1944 toch al zeer veel moeilijkheden opleverde, stagneerde nu vrijwel geheel. De afdeling Nijmegen verviel door de bevrijding, het verkeer met Middelburg werd onmogelijk. Bij de andere groepen, die langzamerhand de editie al zelf met het laatste nieuws aanvulden, ontstond de behoefte aan meer zelfstandigheid (zie de nrs. 320, 322, 323, 324, 325, 327, 328, 329, 330, 331, 332 en 333). Toch bleef de eenheid gehandhaafd en (behalve in Middelburg, daar Zeeland *Sperr*-gebied was) werd het 'Diplomaticus'-artikel tot het eind toe in alle edities opgenomen.

Op 31 oktober 1944 besloten de redacties van de KRONIEK en DE BEVRIJDING (zie nr. 69) hun uitgaven in verband met de na de Spoorwegstaking ontstane technische problemen te combineren. Na enkele weken werd de samenwerking in zoverre gewijzigd dat de KRONIEK en DE BEVRIJDING om en om verschenen. Eveneens gezamenlijk werd enige malen het aan Indonesische vraagstukken gewijde orgaan DE VRIJHEID uitgegeven (zie nr. 1057).

De KRONIEK zorgde ook voor de uitgave van het plaatselijk ORANJE-BULLETIN (zie nr. 616). Per 1 november 1944 werd 'THIS IS LONDON CALLING' (zie nr. 806) in de KRONIEK opgenomen. De uitgever ervan P.J. Kloots, werd eind 1944 naar Den Haag gezonden om daar de KRONIEK te reorganiseren. Na het bombardement van 3 maart 1945 keerde hij uitgeput en ondervoed naar Leiden terug voor een korte rustperiode. Door een ongelukkig toeval werd hij daar, midden in een kamer, door een verdwaalde scherf van een V2 getroffen en overleed onmiddellijk.

Begin december 1944 voltrok zich een breuk met de stencilgroep van Van de Voort met wie men reeds eerder conflicten had gehad, daar deze hoe langer hoe meer de links-politieke richting was opgegaan, wat door de 'Griekse kwestie' tot een uitbarsting was gekomen. Van de Voort ging zelfstandig verder, o.a. met VRIJE STEMMEN (zie nr. 1043). Hiermee ging voor de KRONIEK een stencilkunstenaar verloren, wiens werk uitblonk door keurige afwerking.

Enige malen ging voornamelijk van de KRONIEK een mislukte poging uit om tot een fusie van de verschillende nieuwsuitgaven te komen, teneinde materiaal te besparen, maar vooral het risico te verminderen.

De KRONIEK beschikte inmiddels over de enorme hoeveelheid papier van 30 ton, welke wekenlang des nachts door Van Bemmelen uit de voorraden van een drukkerij was 'overgeheveld'. Toen de Landwacht, die reeds vele malen had getracht de plaatselijke illegale pers te liquideren, deze voorraad, waarvan alle bladen profiteerden, op 14 maart 1945 in handen kreeg, werd besloten de fusie onmiddellijk door te zetten. Reeds de volgende dag verscheen het eerste nummer van DE VRIJE PERS (zie nr. 1031).

In september 1944, toen de bevrijding nabij scheen, werden 20.000 bevrijdingsnummers gedrukt. Toen de gang van zaken zich echter zo geheel anders ontwikkelde dan zich had laten aanzien, werd de gehele oplage voor de verdere duur van de oorlog onder de vloer van een school opgeborgen. Helaas kon men er bij de bevrijding niet eens gebruik van maken, daar het 'Long live President Roosevelt' wegens het plotseling overlijden van de president op 12 april 1945 diende te vervallen. Er werd onmiddellijk een nieuw nummer gedrukt waarin de dankbaarheid ditmaal werd uitgesproken jegens *the United Nations and their valiant Leaders*. De laatste weken voor de bevrijding werd de KRONIEK soms gedrukt, waarbij de spannende situatie ontstond dat in het ene vertrek van de drukkerij het zetsel voor de DEUTSCHE ZEITUNG IN DEN NIEDERLANDEN werd gedicteerd, in een vertrek daarnaast dat van de KRONIEK.

Na de capitulatie werd de KRONIEK nog enige tijd legaal als dagblad voortgezet door een gedeelte van de voormalige redactie.

327 KRONIEK VAN DE WEEK; in samenwerking met 'DE BEVRIJDING'

Lisse. 31 okt. '44–mei '45. aanv. 2 maal p.w., vanaf 29 jan. '45 3 maal p.w. stenc. nieuws, art. 1000.

Enkele nrs.

Terzelfder tijd dat het contact tussen de KRONIEK VAN DE WEEK en DE BEVRIJDING in Leiden tot stand kwam, werden ook in Lisse de eerste exemplaren in combinatie gedraaid. Doordat de Duitsers het buiten Keukenhof, waar de stencilpost was, vorderden, kon de verschijning pas van 29 januari 1945 af, toen ten huize van de familie Snel een definitief onderdak was gevonden, regelmatig plaats vinden.

Zie ook: KRONIEK VAN DE WEEK; *'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'* (nr. 326).

328 **KRONIEK VAN DE WEEK; 'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'**
Middelburg. 5 mrt. '44–16 nov. '44. wkl. stenc. nieuws, art. 800–2400.
Bijna volledig.

Een van de eerste uitbreidingen van de KRONIEK VAN DE WEEK uit Leiden was naar Middelburg. Wekelijks werd de kopij door een studente in de medicijnen uit Leiden meegenomen, tot het contact met Leiden na de gebeurtenissen in september 1944 onmogelijk werd. Het overzicht van 'Diplomaticus' werd toen door het door L. de Jong voor Radio Oranje uitgesproken politiek weekoverzicht vervangen. De Middelburgse editie van de KRONIEK VAN DE WEEK was hiermee de enige editie, die niet van de aanvang af tot aan het einde, het wekelijkse 'Diplomaticus'-artikel heeft gebracht.

Zie ook: KRONIEK VAN DE WEEK; *'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'* (nr. 326).

329 **KRONIEK VAN DE WEEK; 'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'**
Nijmegen. eind '43–19 sept. '44. aanv. wkl., na 6 juni '44 2 maal p.w. stenc. nieuws, art. 1500–3000.
–.

Vanaf mei 1943 organiseerden T. Lombaers en E.H. Broekkamp in Nijmegen de verspreiding van de grote landelijke illegale bladen, waaronder zich ook de KRONIEK VAN DE WEEK uit Leiden bevond. Eind 1943 werd besloten de kopij van de KRONIEK in Nijmegen te stencilen. Op den duur was dit echter niet bevredigend en men ging het laatste nieuws zelf toevoegen. Er waren ook andere bezwaren tegen de leiding in Leiden, waar men technisch van afhankelijk was. Nadat besprekingen gevoerd waren, welke niet tot overeenstemming hadden geleid, besloten Lombaers en Broekkamp een bijblad uit te geven dat naast de KRONIEK zou verschijnen en er tegelijkertijd mee zou worden verspreid. Deze uitgave kreeg de titel DE ENGELSE ZENDER (zie nr. 168). Ongeveer de helft van de oplage voorzag de omgeving van Nijmegen, terwijl een 200 à 300 exemplaren door grensgangers in Duitsland werden verspreid.

Hoewel de Leidse redactie Nijmegen verzocht had na de bevrijding als bovengronds blad uit te komen, voelden Lombaers en Broekkamp meer voor een herverschijning van de oorspronkelijke Nijmeegse courant DE GELDERLANDER. Zij hebben in de overgangsperiode het persbureau 'DE ILLEGALE PERS' opgericht, dat tot midden december 1944 de pers uit Nijmegen en omgeving van binnen- en buitenlands nieuws heeft voorzien (zie ook nr. 1161).

Zie ook: KRONIEK VAN DE WEEK; *'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'* (nr. 326).

330 **KRONIEK VAN DE WEEK; 'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'**
Rotterdam. begin '44–9 mei '45. tot 5 sept. '44 wkl., daarna 2–3 maal p.w., vanaf 8 jan. '45 wkl. stenc. aanv. nieuws, in '45 art. 100–7000.
Onvolledig.

Na aanvankelijk vanuit Rijswijk (Z.H.) aangevoerd te zijn, werd de KRONIEK VAN DE WEEK in het voorjaar van 1944 te Rotterdam zelfstandig gestencild onder leiding van B. Bouwen. De kopij werd rechtstreeks van Leiden uit betrokken. Na Dolle Dinsdag werd Bergschenhoek zelfstandig voor de streek ten noorden van Rotterdam (zie nr. 323) en kwam er een stencilpost in Rotterdam-Charlois. De uitgave droeg van 8 januari 1945 af, daar DE VRIJE PERS als nieuwsblad geheel aan het doel beantwoordde (zie nr. 1033), een ander karakter: de inhoud bestond verder alleen uit het weekoverzicht van 'Diplomaticus', door medewerkers geschreven artikelen en mededelingen.

Zie ook: KRONIEK VAN DE WEEK; *'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'* (nr. 326).

331 **KRONIEK VAN DE WEEK; 'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'**
Rijnsburg. najaar '44–mei '45. 3 maal p.w. stenc. nieuws, art. 800–1500.
Enkele nrs.

De kopij van de KRONIEK VAN DE WEEK voor Rijnsburg, Valkenburg, Voorhout en Noordwijk werd ten dele door J. Kromhout uit Leiden gehaald, gedeeltelijk ter plaatse geschreven door dr. E.E. van der Laan en D.N. den Haan, med. stud. De uitgave verscheen om de dag, afgewisseld en in samenwerking met TROUW.

Zie ook: KRONIEK VAN DE WEEK; *'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'* (nr. 326).

332 KRONIEK VAN DE WEEK; 'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'
Voorschoten-Zoeterwoude. dec. '44–eind mei '45. dgl. stenc. nieuws, art. 1100–2400.
Compleet.
Daar de vraag naar exemplaren na Dolle Dinsdag enorm was gestegen en daar wegens de razzia's in november 1944 het overbrengen van exemplaren van de KRONIEK VAN DE WEEK uit Leiden naar Voorschoten en Zoeterwoude bovendien te gevaarlijk werd, besloten P. Schouten, med. stud., P. Janson, student MTS, en H.A. Niersman, gemeente-ambtenaar, zelf te gaan stencilen. Wel kwamen de artikelen uit Leiden, maar het nieuws werd op het politiebureau van Zoeterwoude opgenomen, waar ook het stencilen geschiedde. Zelfs na de benoeming van een NSB-burgemeester in januari 1945 werd de uitgave in het gemeentehuis voortgezet, maar na enige weken vond de redactie het toch veiliger onder te duiken en de werkzaamheden met medeneming van het benodigde materiaal en de schrijfmachine op een ander adres voort te zetten.
Zie ook: KRONIEK VAN DE WEEK; *'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'* (nr. 326).

333 KRONIEK VAN DE WEEK; 'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'
Wassenaar. (?)–9 mei '45. 4 à 6 maal p.w. stenc. nieuws. –.
Volledig van 22 jan.–22 febr. '45, 27 apr.–9 mei '45.
Zie ook: KRONIEK VAN DE WEEK; *'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'* (nr. 326).

334 KRONIEK VAN DE WEEK; TROUW-BULLETIN
Zuidbroek (Gr.). 11 mrt. '45–26 apr. '45. wkl. stenc. nieuws. 3720.
Compleet.
Zie: 'DOORGEVEN' (nr. 141).

335 DE KURK
's-Gravenhage. –. 4 maal per jaar. stenc. art., meded. 600–700.
2 nrs.
Na het verbod van het Leger des Heils door de bezetter op 20 maart 1941 werden er verschillende uitgaven onder de afdelingen verspreid teneinde het contact te onderhouden en tevens een werkprogramma te vormen.
Voor de oorlog had het Leger des Heils ook jeugdafdelingen gehad volgens de indeling van de Nederlandse padvinders, die eveneens verboden werden. Daarom werden deze afdelingen nu Fakkels (welpen), Zonnestralen (meisjes) en Toortsen (rijpere jeugd) genoemd, tezamen vormden zij de Toortsdragers.
Zo werd ten behoeve van de jongeren, die op het platteland waren ondergedoken DE VONK, die de ondertitel voerde *'Hier is de Vonk die de Toorts weer ontsteekt'*, uitgegeven (nr. 944).
Speciaal bestemd om de jeugdleiders bijeen te houden was CONTACT, dat gedurende de laatste winter op een rotaprint-machine werd gedrukt, welke met behulp van met een fiets opgewekte elektriciteit functioneerde (nr. 123). Exemplaren van deze uitgave werden ook naar de rand van het bevrijde gebied in depot gezonden om, nadat die grensplaatsen bevrijd waren, vandaar uit direct naar bevrijd gebied doorgegeven te kunnen worden.
Verder is nog uitgegeven ONS ARSENAAL (zie nr. 567), waarvan de titel, toen er een exemplaar in vijandelijke handen viel, werd gewijzigd in DE KURK; een kurk welke onder water gehouden wordt, heeft de eigenschap onmiddellijk weer boven te drijven als de druk opgeheven wordt. Uit veiligheidsoverwegingen werden de exemplaren nimmer gedateerd.

335A KWIEKERDEKWIEK
–. –. –. typ. nieuws. –.
1 nr. van 27 okt. '44.

336 Het LAATSTE LOODJE
–. –. –. stenc. nieuws. –.
1 nr. van 26 mrt. '45.

336A De LAATSTE LOODJES; uitgave van JE MAINTIENDRAI
–. –. –. stenc. opinie-art. –.
1 nr. uit febr. '45.

337 **Het LAATSTE NIEUWS**
Almelo. eind. '44–apr. '45. dgl. stenc. nieuws. –.
1 nr. uit '45.

338 **Het LAATSTE NIEUWS**
Amsterdam. aug. '44–eind okt. '44, apr. '45–20 mei '45. dgl. in '44 typ., in '45 stenc. nieuws. –.
Onvolledig.
Door P. Jellema werd in de zomer van 1944 een getypt nieuwsbulletin vervaardigd ten behoeve van de bewoners van de Amstelveenseweg en omgeving (Zuid- en West-Amsterdam). Eind oktober 1944 werd een stencilpost van DE VRIJHEID (zie nr. 1052) in de woning van de familie Jellema ondergebracht en werd het gehele gezin ingeschakeld bij de vervaardiging van dit blad; de architect R. Jellema ontwierp o.a. verschillende koppen ervoor. De laatste weken voor de bevrijding vervaardigde P. Jellema, nu met de toevoeging *'uitgave* DE VRIJHEID', weer HET LAATSTE NIEUWS.

339 **Het LAATSTE NIEUWS**
Amsterdam. nov. '44. dgl. stenc. nieuws. 125.
Enkele nrs.
Zie: UW TWEEDE DAGBLAD (nr. 893).

340 **LAATSTE NIEUWS**
Enkhuizen. –. dgl. typ. nieuws. –.
Nrs. uit nov. '44.

341 **Het LAATSTE NIEUWS**
Gouderak-Moordrecht. 4 okt. '44–13 okt. '44. dgl. typ. nieuws. 10–30.
–.
Zie: De HORIZON (nr. 240).

342 **Het LAATSTE NIEUWS**
Haarlem. medio '43–juni '45. dgl. stenc. nieuws. 500–1800.
Nrs. uit '45.
In 1943 verspreidde F.C. Ker pamfletten, o.a. in verband met de oproep van generaal Christiansen en de daarop gevolgde April-Meistaking. Na enige tijd ontstond hieruit een regelmatig verschijnend ochtendblad. Eind 1944 trad D.W. Bilderbeek toe als medewerker.
Het blad werd dagelijks per post aan de *Sipo* toegezonden.

342A **Het LAATSTE NIEUWS**
Helvoirt. 6 juni '44–26 okt. '44. dgl. typ. nieuws. –.
1 nr. uit sept. '44.
Dit blad, dat vaak ook zonder titel verscheen, werd uitgegeven door de broers Van Oirschot in samenwerking met enkele onderduikers.

343 **Het LAATSTE NIEUWS**
Hillegersberg. juni '44–mei '45. dgl. aanv. typ., vanaf eind aug. '44 stenc. nieuws. art. 14–500.
2 nrs. uit '45.
De oprichters van deze nieuwsuitgave waren enige uit Indonesië afkomstige jongelui, J.G. van der Meer en A.H. van Lonkhuyzen, die in Hillegersberg ondergedoken waren en hoopten dat zij hierdoor enigszins uit hun financiële moeilijkheden konden geraken. Van der Meer en Van Lonkhuyzen hielden zich op de zolder van een coöperatieve maalinrichting schuil in een berg gedroogde pulp, waarin zij een hol getimmerd hadden. In dit hol bevond zich een radio, welke aangesloten was op het stroomnet van het poldergemaal. Gebrekkige technische middelen verhinderden echter een grote oplage. In augustus 1944 bood A. Coumou, behalve zijn medewerking, ook een stencilmachine aan. De oplage werd nu snel opgevoerd. In september 1944 begon de *Sipo* in Rotterdam een intensieve jacht op illegale bladen en na enkele weken zette Coumou het werk met behulp van nieuwe medewerkers voort, daar Van der Meer en Van Lonkhuyzen

het werk in verband met hun kwetsbare leeftijd moesten staken. In oktober 1944 kwam D. Valstar als medewerker bij HET LAATSTE NIEUWS. Er werd regelmatig van stencilplaats gewisseld om de aandacht niet op een bepaald punt te vestigen. Van der Meer werd bij de novemberrazzia's gegrepen. In januari 1945 nam Van Lonkhuyzen de redactie weer op zich en werd het pulphol weer in gebruik genomen.

Het voornaamste oogmerk van deze uitgave was echter, de belangstelling voor het politieke en geestelijke leven gaande te houden; de uitgevers trachtten dit doel te bereiken door artikelen van predikanten en vooraanstaande personen uit de verzetsbeweging te publiceren.

344 Het LAATSTE NIEUWS
Hilversum. (?)-31 dec. '44. dgl. stenc. nieuws. 150.
-.
Deze uitgave werd vervaardigd door J.H. van Gangelen. Het stencilen geschiedde na de oprichting van DE GOOISE KOERIER door deze combinatie (zie nr. 215). Op 9 januari 1945 werd ten gevolge van verraad een inval ten huize van Van Gangelen gedaan, waarbij hij werd gearresteerd. Dit betekende het einde van de uitgave van het blad.

Op 4 februari 1945 werd Van Gangelen als represaille voor een op een Duitser gepleegde aanslag te Naarden gefusilleerd.

345 'Het LAATSTE NIEUWS'
Kaatsheuvel. okt. '43-22 juni '44. dgl. typ. nieuws. -.
Onvolledig.
De 17-jarige K. Schraauwers werd door een langdurige ziekte gedwongen het bed te houden. Hierdoor was hij de gehele dag in staat nieuwsberichten te beluisteren. Na de capitulatie van Italië begon hij de vervaardiging van een nieuwsbulletin. Na een huiszoeking in juni 1944 werd het radiotoestel overgebracht naar een stal van een boerderij; van een nabijgelegen fabriek uit werd een ondergrondse leiding naar de stal gelegd om spanning te verkrijgen. Toen echter eind juni 1944 een varken door deze leiding dodelijk werd getroffen en de geschiedenis in het dorp uitlekte, staakte Schraauwers de uitgave van het blad.

346 Het LAATSTE NIEUWS; verschijnt in geheel Zuid-Holland
Maassluis. okt. '44-6 mei '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws, art. 50-800.
Compleet (gebonden in boekvorm in 3 dln.).
Deze uitgave werd begonnen na het afsluiten van de elektriciteit te Maassluis. Om de vijand op een dwaalspoor te brengen begon men de nummering echter bij no. 47 van de 2e jaargang. Algemene beschouwingen werden geschreven door mr. G.A. Wagner; artikelen op geestelijk gebied waren van de hand van C.J. Binnekade. Over Indonesië en het Verre Oosten werd geschreven door G. van der Burg en mr. Wagner; de overige berichten werden behandeld door J. Poortman en L. Groenewegen. Verdere medewerkers waren Ph. van der Burg en P. 't Hart jr.

Na de bevrijding werd de uitgave legaal voortgezet in combinatie met de oud-illegale uitgaven HET NIEUWSBULLETIN (nr. 534), HET LAATSTE NIEUWS (nr. 349), HET NIEUWS (nr. 485), HET JUISTE NIEUWS (nr. 280) en DE LICHTSTRAAL (nr. 371), en in samenwerking met DE LUISTERVINK (nr. 395).

347 Het LAATSTE NIEUWS
Nijkerk. okt. '44-14 apr. '45. dgl. aanv. typ., later stenc. nieuws. 25-100.
Nrs. uit apr. '45.
In september 1944, tijdens de gevechten om Arnhem, werd de elektriciteitscentrale te Nijmegen vernield en zat ook Nijkerk zonder stroom. Mej. J.J. Meeuse ging toen bij kennissen die met windkracht elektriciteit opwekten naar de nieuwsberichten luisteren en vermenigvuldigde deze. Geleidelijk nam het bulletin, dat men, daar mej. Meeuse journaliste was, als een voortzetting van de in 1941 verboden NIJKERKSCHE COURANT beschouwde, en waarop men zich daarom wilde abonneren, in omvang toe, en werd het een volwaardig blad.

348 Het LAATSTE NIEUWS
Overveen. 22 jan. '44-10 juni '44. dgl. stenc. nieuws. 200.
Onvolledig.
Zie: VRIJBUITER (nr. 994).

349 **Het LAATSTE NIEUWS**
Wateringen. (?)-mei '45 (l.v.). –. –. –. –.
–.
Volgens het bevrijdingsnummer van DE LUISTERVINK (nr. 395) werd deze uitgave na de bevrijding opgenomen in HET LAATSTE NIEUWS; *verschijnt in geheel Zuid-Holland* (nr. 346).

350 **Het LAATSTE NIEUWS**
–. –. –. stenc. nieuws. –.
1 nr. van 30 aug. '43.

351 **Het LAATSTE NIEUWS; Luctor et emergo - Je Maintiendrai**
–. –. –. stenc. nieuws. –.
1 nr. van 31 aug. '44.

352 **Het LAATSTE NIEUWS IN HET KORT**
Leiden. eind '42-mei '45. dgl. typ., soms stenc. nieuws. 10-60.
Nrs. uit '45.
Deze uitgave werd vervaardigd door W.F. Barendse.

352A **Het LAATSTE NIEUWS; uitgave 'De Vrijheid'**
Leiden. (?)-mei '45. dgl. stenc. nieuws. –.
Onvolledig.

353 **Het LAATSTE NIEUWS VOOR STRIJDEND NEDERLAND**
Ouderkerk aan den Amstel. 20 okt. '44-4 nov. '44. dgl. stenc. nieuws. 100-500.
–.
Toen G. Kat bij H. Bakker aankondigingen liet drukken van de geboorte van een zoon, werd tegelijkertijd het contact tot stand gebracht dat zou leiden tot de uitgave van een nieuwsblad. Na twee weken bleek echter, dat er te Ouderkerk reeds een ander blad verscheen (zie nr. 573). Besloten werd beide uitgaven te combineren onder de titel 'ONS NOODRANTSOEN'; *het laatste nieuws voor strijdend Nederland.*

354 **De LAATSTE RONDE**
Amsterdam. medio '42-mei '45. dgl. typ. nieuws. 36.
Volledig van okt. '44-mei '45.
Dit nieuwsbulletin werd, tot 1 januari 1944 zonder titel, 2 à 3 maal daags uitgegeven door de stenografen W. Stemmer sr. en W. Stemmer jr. Na Dolle Dinsdag diende het niet alleen voor zelfstandige voorlichting doch ook tot nieuwsvoorziening van DE ACCU, ONS VOLK, DE WEGWIJZER, RADIO ORANJE en CHRISTOFOOR.

355 **De LAATSTE RONDE; dagelijksche editie van NOVUM en HET ZONDAGSBLAD**
Amsterdam. 29 mrt. '45-7 mei '45. dgl. stenc. nieuws. ca. 1500.
Bijna volledig.
Zie: VOORLICHTINGSDIENST 'JE MAINTIENDRAI' (nr. 960).

356 **'De LAATSTE 24 UUR'**
Leeuwarden. mei '44-apr. '45. dgl. stenc. nieuws. 150.
Enkele nrs. uit apr. '45.
Dit blad werd door de gebroeders G.W.A. en P. Bary uitgegeven tijdens hun onderduikverblijf in Friesland.

357 **De LAATSTE VUURPROEF**
Tilburg. 16 aug. '44-4 sept. '44. dgl. stenc. nieuws. 2000.
Compleet.
Zie: De NIEUWSBODE (nr. 519).

358 **LAMPRORHIZA SPLENDIDULA**
Amsterdam. 21 okt. '44. 1 maal verschenen. typ. nieuws. ca. 40.
Compleet.
Zie: De LAMPYRIS; *brengt licht in donkere dagen* (nr. 359).

359 **De LAMPYRIS; brengt licht in donkere dagen**
Amsterdam. 16 okt. '44–4 mei '45. dgl. typ. nieuws. ca. 40.
4 nrs.
Na in de zomer van 1944 eindexamen HBS te hebben gedaan, waren W.F. van Houten en C.H. Rutgers wegens het grote gevaar dat zij om hun leeftijd bij razzia's opgepakt zouden worden, tot huisarrest gedoemd. Toen de elektriciteit werd afgesloten zagen zij een mogelijkheid zich nuttig te maken; de woning van Rutgers was boven een bakkerij gelegen, welke nog wel spanning had. Ze legden een aftakking aan en begonnen de uitgave van een nieuwsbulletin, dat eerst enige malen zonder titel verscheen. Het negende nummer werd LAMPRORHIZA SPLENDIDULA gedoopt, de Latijnse naam voor de glimworm (nr. 358). Daar deze titel echter enigszins te ingewikkeld werd bevonden, noemden zij de volgende nummer DE LAMPYRIS, eveneens Latijn voor glimworm. Toen ook de bakkerij op een gegeven ogenblik geen spanning meer kreeg, kregen zij de auto-accu van de bakker welke door middel van een windcharger geladen werd, en kon het werk tot de bevrijding worden voortgezet.

360 **LEIDSCHE BRIEF**
Leiden. 3 okt. '44–8 febr. '45. ca. mdl. stenc. opinie-art. 300–1000.
Compleet.
De opzet van deze vijf maal verschenen uitgave was: herstel van het contact tussen de Leidse studenten, dat na de Spoorwegstaking vrijwel verbroken was en vooral publikatie van de hervormingsplannen in de studentenwereld. De uitgave ging uit van de Leidse vertegenwoordiger van het studentenverzet A.J. Noordijk.

361 **'LET OP UW SAECK'**
Amsterdam(?). ca. mei '41. 1 maal verschenen(?). stenc. art., ber. binnenl. –.
Compleet(?).
Zie: CIRCULAIRE VAN HET COMITÉ 'IN VERDRUKKING ÉÉN' (nr. 113).

362 **Die LETZTE CHANCE! Organ der Deutschen Widerstandsbewegung**
Utrecht. eind apr. '45. wkl. rotapr. art. 2500.
1 nr.
Door ONS VOLK (zie nr. 581) werden met behulp van twee anti-nationaal-socialistische Duitse studenten even voor het einde van de oorlog twee nummers uitgegeven van een blad dat het verzet tegen het nazi-regime onder de Duitsers hier te lande moest aanwakkeren.

363 **De LEUGENAAR; uitgave van het Ministerie van Volksvoorlieging en Kunstjes, onder redactie van niemand minder dan doctor Joseph Peter Kwebbels**
Haarlem. begin sept. '40–nov. '40. wkl. typ. artikelen, humor. 16.
–.
De naam van de 'hoofdredacteur' van DE LEUGENAAR was een kruising van doctor Joseph Goebbels en Pieter Kwantes, een student in de wiskunde. Deze gaf het hekelblad uit om tegen tal van misverstanden, door berichten in de legale pers gewekt, te waarschuwen en om de Duitse propaganda belachelijk te maken. Na tien nummers werd de uitgave gestaakt, omdat Kwantes contact had gekregen met B.C. NIEUWS, dat grotere mogelijkheden bood.

364 **LIBERTAS**
's-Gravenhage. juli '44–mei '45 (l.v.). mdl. druk. opinie-art. 2000–3000.
Compleet.
Toen in de loop der jaren het karakter van de illegale bladen die aanvankelijk opgericht waren ter stimulering van het verzet, veranderde en zij een meer politieke inslag kregen, gingen A.A.C. Reedijk, mr. F.G.A. Huber (reeds medewerker van SLAET OP DEN TROMMELE, nr. 741) en D.E. van Raalte over tot de oprichting van een orgaan, waarvan de geestelijke basis werd gevormd door de erkenning en aanvaarding van de christelijke beginselen op liberale

grondslag. Artikelen betreffende de toekomstige onderlinge verhouding tussen de gebiedsdelen van het koninkrijk en de verhouding tussen werkgever en werknemer vormden een belangrijk gedeelte van de inhoud.

In de laatste week van de oorlog werd nog begonnen met de uitgave van een WEKELIJKSE KRONIEK VAN LIBERTAS, waarin commentaar werd geleverd op het politieke nieuws, dat de nieuwsorganen brachten (nr. 1102). Toen de legale dagbladen weer in de behoefte aan voorlichting konden voorzien, werd deze uitgave gestaakt.

Het opinieblad werd legaal voortgezet.

365 LIBERTAS; de stem van strijdend Nederland
-. voorjaar '42-(?). dgl. typ. nieuws. -.
Nrs. uit '44.

366 LIBERTAS
-. '44. dgl. typ. nieuws. -.
Enkele nrs. uit juni '44.

367 De LIBERTIJN
Wormerveer. okt. '44-juni '45. onr. aanv. stenc., vanaf jan. '45 druk. art., opinie-art. 250-800.
Compleet.

DE LIBERTIJN - eerste nummer 't LIBERTIJNTJE (zie nr. 368) - was aanvankelijk een uitgave van enkele leden van de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie (NJN) en voor leden van deze bond bestemd. Vanaf het vierde nummer werd de basis verbreed en richtte het blad zich met algemeen-politieke artikelen tot alle jongeren. De redactie berustte bij J. Kaal.

368 't LIBERTIJNTJE
Wormerveer. okt. '44. 1 maal verschenen. stenc. art. 250.
Compleet.

Zie: De LIBERTIJN (nr. 367).

369 LICHTFLITS
Haarlem. 29 okt. '44-9 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 250-3800.
Bijna volledig.

LICHTFLITS werd uitgegeven onder redactie van T.N. van Disseldorp en F.H. Tielens, met medewerking van mej. F. Tielens, H.C. Jansen en L. Hellebrekers. Voor Duitse militairen werd met behulp van hun eigen apparatuur een speciale DEUTSCHE SOLDATENZEITUNG FUER DIE NIEDERLANDE (zie nr. 136) vervaardigd.

370 LICHTING
Amsterdam-Utrecht. nov. '42-apr. '43. mdl. stenc. poëzie. 200.
Enkele nrs.

De LICHTING-groep bestond uit jonge dichters, welke principieel afwijzend stonden tegenover de CRITERIUM-dichters en uiteraard tegen de Kultuurkamer. De redactie bestond uit een Amsterdamse groep onder leiding van Th.J. Hondius en een Utrechtse onder leiding van G.J. de Jongh, beiden ondergedoken Utrechtse studenten. Een der voornaamste medewerkers was Leo Frijda, die onder het pseudoniem Edgar Fossan vele militante bijdragen leverde. Oud-bedienden van de opgeheven Utrechtse studentensociëteit PHRM zorgden voor het stencilen. Na zes nummers werd de uitgave beëindigd. Het besluit viel toen bij een inval in het Utrechtse exemplaren van LICHTING in beslag werden genomen en de groep-de Jongh kort daarop werd opgerold, terwijl zijdelings ook het sabotagewerk dat Hondius en Frijda in de groep CS6 deden, ermee in verband stond. Tezamen met de gefusilleerde verzetsstrijder Jan Verleun voerden zij o.a. op 5 februari 1943 de aanslag op luit.-generaal H.A. Seyffardt uit, in maart 1943 de spoorwegaanslag in de Rietlanden en de liquidatie van de agent-provocateur Blom. Toch was volgens de redacteuren de opheffing van LICHTING meer een gevolg van vastlopen met de redactie en verspreiding dan van acuut gevaar. Omstreeks 20 augustus 1943 werd Frijda gearresteerd en op 1 oktober 1943 tezamen met 19 anderen van zijn groep, o.a. Hans Katan (DE VRIJE KATHEDER, zie nr. 1013), Walter Brandligt en Maarten van Gilse (PBC en DE VRIJE KUNSTE-

NAAR, zie nr. 1019) en de gebr. G. en J. Boissevain en L. Boissevain gefusilleerd. Volgens de officiële berichten in de legale pers kwam tijdens het proces tegen Jan Verleun uit, dat 'de jood Frijda tot voor het vuurpeloton heeft staan liegen om deze Verleun te redden'. Yge Foppema werd hierdoor geïnspireerd tot zijn aangrijpende 'ballade van Frijda'.

371 **De LICHTSTRAAL**
Monster. 27 nov. '44–5 mei '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws, ber. binnenl. 200.
Enkele nrs. (in fotokopie).
Dit bulletin werd door P. van der Laarse, plaatselijk commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten uitgegeven, toen de elektriciteitsvoorziening gestaakt werd. Aanvankelijk bevatte het blad streeknieuws, maar het risico te worden ontdekt, werd hierdoor te zeer vergroot en na enige tijd verviel deze rubriek weer. Na de bevrijding werd DE LICHTSTRAAL opgenomen in HET LAATSTE NIEUWS; *verschijnt in geheel Zuid-Holland* (nr. 346).

372 **LICHTSTRALEN**
Hillegom. jan. '45–juni '45. dgl. stenc. nieuws, art., ber. binnenl. 400.
Bijna volledig.
Na de verplichte inlevering van de radiotoestellen begon A.G. Scheepmaker met het vervaardigen van een nieuwsbulletin zonder titel, dat later werd uitgebreid met artikelen, waarschuwingen aan de bevolking, e.d. Medewerking werd verleend door mej. A. Ruigrok, C. de Groot, C.W.Th. Jonkheer Wzn. en W. Prins.

In december 1944 kwam Scheepmaker in gesprek met een ondergedoken joods meisje dat hem vertelde dat elk blaadje elke dag opnieuw een lichtstraaltje voor haar betekende. Naar aanleiding hiervan besloot hij de uitgave van 2 januari 1945 af de titel LICHTSTRALEN te geven.

In februari 1945 werden mej. Ruigrok en De Groot tengevolge van verraad door de Duitsers op heterdaad betrapt bij de vervaardiging van het blad en weggevoerd. Dezelfde nacht nog werden zij door illegale werkers ontzet; tot de bevrijding bleven zij ondergedoken. Hun taak werd overgenomen door E.J.W. Schuller, die tevens verschillende bijdragen op politiek-militair gebied schreef. Tot de vaste medewerkers behoorde ook pater dr. M. Goemans, O.F.M., die bijdragen van allerlei aard schreef. Ondanks zeer veel moeilijkheden kon de uitgave, een enkele onderbreking daargelaten, tot de bevrijding worden volgehouden.

373 **De LINGEBODE**
Heukelum. medio apr. '45–mei '45. dgl. typ. nieuws. 20.
Enkele nrs.
Deze bulletins werden door J. Vroegh, J.H. van Bezouwen en mevr. J.M. van Bezouwen-van der Singel uitgegeven om de geruchten, die de laatste weken van de oorlog de ronde deden, te weerleggen.

374 **'Het LOGBOEK'**
Amsterdam. okt. '43–mrt. '45. aanv. mdl., later wkl. stenc. nieuws. 500.
Nrs. uit eind '44.
Deze uitgave werd vervaardigd bij Keesing's Historisch Archief.

375 **'LONDEN-NIEUWS'**
Gouda-Haastrecht. 6 juni '44–5 mei '45. dgl. typ. nieuws. 12.
Onvolledig.
Op het raadhuis in Haastrecht was door een administratieve 'fout' een radiotoestel achtergebleven dat had moeten worden ingeleverd. Toen op D-Day (6 juni 1944) vele geruchten de ronde deden, gebruikte de ambtenaar ter secretarie N. Meulman jr. dit toestel om 'LONDEN-NIEUWS' uit te geven. Eén exemplaar werd dagelijks aan de *Ortskommandant* van Gouda toegestuurd.

375A **LONDEN DOOR HET KRISTAL**
Amsterdam(?). –. –. typ. nieuws. –.
Enkele nrs.

376 The LONDON DAILY GAZETTE
Utrecht(?). –. dgl. typ. nieuws. –.
Nrs. uit sept. en okt. '44.
De nrs. 376, 413A, 797, 1065 en 1092 vormen vermoedelijk een geheel.

377 The LONDON NEWS
Haarlem-Amsterdam. 25 juni '43–7 mei '45. 3 maal p.w. aanv. hect., later stenc. nieuws, art. 60–2000.
Onvolledig.
Deze uitgave – qua omvang een der grootste – werd aanvankelijk vervaardigd door de cand. notaris C.L.G. van Deutekom en zijn echtgenote. Twee dagen na het eenjarig bestaan van het blad werd Van Deutekom gearresteerd ten huize van kennissen, waar onderduikers waren gevonden. Via verschillende kampen kwam hij terecht in Bergen-Belsen, waar hij in februari 1945 is overleden.

Omdat de arrestatie van Van Deutekom en het ophouden van THE LONDON NEWS wellicht door de Duitsers met elkaar in verband zouden worden gebracht, werd alles gedaan om het blad voort te laten bestaan. Dit geschiedde in Amsterdam door mr. F.H. van Nierop, die als onderduiker zijn tijd hiermee produktief wilde maken. De opzet onderging echter enige wijziging: het blad werd meer nieuwsblad, de oplage geringer. Na de Spoorwegstaking bleef de lezerskring tot Amsterdam beperkt. Personeel van de GGD verleende met ziekenauto's medewerking bij de verspreiding.

378 The LONDON NEWS
–. –. –. hect. art., ber. binnenl. –.
1 nr. van dec. '43.
Deze uitgave is vermoedelijk uit Zuid-Limburg afkomstig. De inhoud van het aanwezige nummer bestaat naast bemoedigende en stimulerende artikeltjes vooral uit hekelende opmerkingen over regionaal bekende NSB-ers.

378A The LONDON POST
Amsterdam. 17 apr. '45–5 mei '45. dgl. typ. nieuws. ± 12.
Compleet.
Dit blad werd uitgegeven door Cornelis van Heek.

379 LONDON WORLD NEWS
–. –. dgl. typ. nieuws. –.
Enkele nrs. uit apr. '45.

380 LOSSE OPMERKINGEN VAN EEN VRIJE NEDERLANDER
–. eind dec. '40–(?). –. stenc. vnl. ber. binnenl. –.
1 nr. van Kerstmis '40.
In het eerste (en enig aanwezige) nummer van deze uitgave werd aangekondigd dat het in de bedoeling lag op regelmatige tijden 'sterk gecontroleerde en objectieve' berichten te verspreiden. De bevolking werd aangespoord elke Duitse verordening te saboteren, het de bezetter lastig te maken en moed en vertrouwen te hebben: 'Holland zal nooit een Duitse provincie worden'.

Ditzelfde nummer is kennelijk ook in Duitse handen gevallen en in extenso als vertaalde bijlage opgenomen in de *Meldungen aus den Niederlanden* no. 29 van 21 januari 1941.

381 LUCTOR UT EMERGAM
–. jan. '45–(?) '45. wkl.(?). stenc. art. –.
1 nr. uit jan. '45.
Zie: 'ONS OUDE VADERLAND' (nr. 576).

382 LUCTOR ET EMERGO; 'ik duik onder en kom weer boven'
Amsterdam. apr. '42–apr. '43. 1 à 2 maal p.w. typ. art., ber. binnenl. 100 à 150.
–.
Aanvankelijk voorzag de journalist H.C.J.A. baron van Lamsweerde Koos Vorrink regelmatig van berichten, stemmingspeilingen e.d. Toen dit illegale contact op een gegeven ogenblik ver-

broken werd, wenste hij toch niet werkeloos te blijven toezien en verwerkte hij zijn gegevens in een blad. In mei 1943 trad Van Lamsweerde toe tot de juist opgerichte Raad van Verzet en beëindigde hij de uitgave van LUCTOR ET EMERGO. Van tijd tot tijd schreef hij daarna nog artikelen in DE ORANJEKRANT (zie nr. 624).

383 **LUCTOR ET EMERGO**
Ankeveen(?). mei '44-(?). –. stenc. nieuws. –.
1 nr. uit mei '44.

384 **LUCTOR ET EMERGO; voor vrijheid, waarheid en recht**
Heemstede. 19 okt. '44-12 febr. '45. dgl. stenc. nieuws. 100-200.
Bijna volledig.

In 1943 vervaardigden de gebroeders F. en F.J. Wijkhuizen een titelloos nieuwsbulletin, dat na enige tijd de titel VOOR VRIJHEID, WAARHEID EN RECHT verkreeg (zie nr. 953). De berichten werden opgenomen ten huize van C.H. Stoel. Deze had bij de ingangen van een 'eigen weg' welke langs het huis liep, twee borden met *'Eintritt verboten'* aangebracht. Het resultaat was dat de Duitsers de weg nooit hebben betreden. Na het afsluiten van de elektriciteit werd de vraag naar nieuws zoveel groter, dat de gebr. Wijkhuizen overgingen tot de uitgave van een gestencild blad, dat zij LUCTOR ET EMERGO; *voor vrijheid, waarheid en recht* noemden. In februari 1945 werden de technische moeilijkheden bij de vervaardiging zo groot, dat werd besloten het blad op te doen gaan in TROUW; *speciale uitgave [voor] Haarlem en omstreken* (nr. 843).

Zie ook: NIEUWS-BULLETIN; *met het laatste nieuws van het Westfront* (nr. 532).

385 **'LUCTOR ET EMERGO'**
Hilversum. febr. '43-30 nov. '44. aanv. wkl., vanaf sept. '43 3 maal p.w. stenc. nieuws, art. 1000.
1 nr. van 13 nov. '44.

'LUCTOR ET EMERGO' werd uitgegeven door D.W. Stijfhoorn met het doel de kosten van een door hem opgericht ondersteuningsfonds voor noodlijdenden te dekken. Op 30 november 1944 werd het blad opgenomen in DE GOOISE KOERIER (zie nr. 215) waarin het twee maal per week een eigen rubriek ten behoeve van de steunactie behield.

386 **LUCTOR ET EMERGO; ik worstel en kom boven**
Nederhorst den Berg. eind nov. '44. 1 maal verschenen. stenc. nieuws. –.
Compleet.

387 **LUCTOR ET EMERGO**
Nieuw-Amsterdam. maart(?)'44-dec. '44. wkl. stenc. nieuws, art. 500-600.
Enkele nrs.

Deze uitgave was de voornaamste plaatselijke editie van LUCTOR ET EMERGO te Nieuw-Leusen (zie nr. 388). De uitgevers waren D. van Ekelenburg, B.C. van Wieren en zijn zoon H. van Wieren. Door verraad werden deze en andere leden van de plaatselijke illegaliteit in januari 1945 gearresteerd en moest de uitgave van het blad na het kerstnummer gestaakt worden. Van Ekelenburg en H. van Wieren zijn na de bevrijding tengevolge van de in het concentratiekamp Neuengamme ondergane ontberingen overleden.

388 **LUCTOR ET EMERGO**
Nieuw-Leusen. mei '43-mei '45 (l.v.). wkl. stenc. nieuws, opinie-art. 2000-3000.
Enkele nrs. uit mrt. en apr. '45.

LUCTOR ET EMERGO werd uitgegeven door de ondergedoken hoofdonderwijzer H. Oldenbeuving en enige ondergedoken distributie-ambtenaren, o.a. H. Brassien, mej. M. van Giesel en J. Snorrewind. Het blad propageerde de idee van een christelijke volkspartij. Verder werd nauw samengewerkt met de Raad van Verzet, die in Oost-Nederland in de laatste oorlogswinter een ander karakter droeg dan in het westen. Behalve een plaatselijke editie in Nieuw-Amsterdam (zie nr. 387), werden door ds. Postma te Schoonebeek en S. Baarsma te Dalfsen, die ook deel uitmaakten van de redactie, af en toe plaatselijke uitgaven verspreid.

Na de bevrijding werd de uitgave legaal voortgezet in combinatie met de NIEUWE DRENTSCHE COURANT, welke dezelfde beginselen was toegedaan.

389 **De LUISTERPOST; alle publicatie en andere rechten vrij**
-. '43-(?). dgl. typ. nieuws. -.
Nrs. uit aug. '43.
Deze uitgave en de volgende (nr. 390) stonden waarschijnlijk in nauw verband met elkaar.

390 **De LUISTERPOST; ergens in Nederland**
-. (?) '43-(?). dgl.(?). stenc. nieuws. -.
Enkele nrs. uit aug. '43.
Zie ook: De LUISTERPOST; *alle publicatie en andere rechten vrij* (nr. 389).

391 **LUISTERPOST TROUW**
Zie: TROUW LUISTERPOST (nr. 883).

392 **De LUISTERVINK; Oranje Boven!!; dagelijksche mededeelingen voor Haarlem en omgeving**
Haarlem. 25 okt. '44-29 okt. '44. dgl. rotapr. nieuws. 2000.
Compleet.
Zie: De LUISTERVINK; *nieuws van alle fronten* (nr. 396) en TROUW; *speciale uitgave [voor] Haarlem en omstreken* (nr. 843).

393 **De LUISTERVINK**
Heerhugowaard. (?)-27 nov. '44. dgl. stenc. nieuws. 360.
Enkele nrs.
Deze uitgave werd namens de plaatselijke LO vervaardigd door een onderduiker uit Weesp. In november kwam P. de Graaf naar Heerhugowaard om daar een lokale editie van TROUW uit te gaan geven. Na enige strubbelingen werd DE LUISTERVINK opgenomen in TROUW; de medewerkers gingen eveneens over.
Zie ook: TROUW; *[voor] Alkmaar en omstreken* (nr. 820).

394 **De LUISTERVINK**
Uithoorn-Baambrugge-Vinkeveen en omgeving. (?)-10 mei '45. dgl. stenc. nieuws, ber. binnenl. 1250.
Enkele nrs. uit apr. en mei '45.
Dit blad werd op initiatief van A. van Hilten en L. de Jong uitgegeven door eerstgenoemde en de ondergedoken H. Zuidervaart uit Velsen, met medewerking van P. Stam, W. van Hilten en D. Nagtegaal.

395 **De LUISTERVINK; 'en toch draait zij'**
Vlaardingen. okt. '44-mei '45 (l.v.). dgl. aanv. typ., stenc. vanaf (?) dec. '44. nieuws. -.
Volledig van 25 dec. '44-11 mei '45.
Deze uitgave werd door P.G. Reedijk vervaardigd toen de elektriciteit in Vlaardingen werd afgesloten. Aanvankelijk begon hij op kleine schaal met getypte doorslagen, maar reeds spoedig werd de vraag naar exemplaren zo groot, dat moest worden overgegaan tot stencilen. Gedurende enige tijd geschiedde dit ten huize van de familie W.H. Meder, later ten huize van de ouders van Reedijk, waar de gehele familie (met inbegrip van een ondergedoken neef) werd ingeschakeld bij de vervaardiging. Verder werd o.a. medewerking verleend door F. Ranshuizen (papierlevering en ontvangst van de berichten) en de familie J. Storm (distributie-centrum).
De uitgave werd legaal voortgezet als een combinatie van Westlandse oud-illegale uitgaven onder de titel 'DE LUISTERVINK'; *waarin opgenomen* DE VOLHOUDER (nr. 935), *samenwerkend met* HET LAATSTE NIEUWS (*Maassluis), waarin opgenomen* HET NIEUWSBULLETIN *(Naaldwijk),* HET LAATSTE NIEUWS *(Wateringen),* HET NIEUWS *(Honselersdijk),* HET JUISTE NIEUWS *(Poeldijk),* DE LICHTSTRAAL *(Monster)* (zie nr. 346).

396 **De LUISTERVINK; nieuws van alle fronten**
Zaandam-Haarlem. 23 dec. '43-20 nov. '44. wkl. tot 21 juni '44 stenc., daarna druk. nieuws, ber. binnenl. (?)-10.000.
Bijna volledig.

Door J. Stoorvogel en P.C.D. Waagmeester, beiden behorende tot de TROUW-groep, werd wekelijks zelfstandig een nieuwsblad uitgegeven dat aanvankelijk slechts de berichten van Radio Oranje bevatte; later werd het uitgebreid met ander nieuws. Toen in oktober 1944 te Zaandam werd overgegaan tot de uitgave van een dagelijks nieuwsbulletin van de gecombineerde illegale pers (zie: 'STRIJD', nr. 785), werd Waagmeester daarvan een der redacteuren. Tevens werd hij medewerker van TROUW; *speciale uitgave voor de Zaanstreek* (nr. 875). Hierna verscheen DE LUISTERVINK nog slechts enkele malen, o.a. ook eind oktober 1944 een paar dagen in Haarlem als begin van de dagelijkse TROUW-uitgave (zie nr. 392).

396A De LUISTERVINK
-. -. -. stenc. nieuws. -.
Enkele nrs.

397 De LUISTERVINK
-. -. dgl.(?). typ. nieuws. -.
Nrs. uit juni '44.

398 DE MAAND IN VOGELVLUCHT
Zie: Het NIEUWS VAN DE MAAND IN VOGELVLUCHT (nr. 503).

399 MAANDAGOCHTENDBLAD ONS VOLK
Amsterdam. 11 dec. '44–30 apr. '45. wkl. druk. art., nieuws, humor. 1000–4000.
Compleet.
Door de Amsterdamse groep van ONS VOLK werd dit (niet altijd op maandagochtend verschenen) blad uitgegeven als tegenhanger van de legale courant NIEUWS VAN DEN DAG.
Zie ook: ONS VOLK (nr. 581).

400 De MAASBODE; God en mijn recht
Arnhem-Nijmegen. dec. '43–mrt. '44. mdl. druk. opinie-art. 3000–20.000.
Compleet.
In 1941 redigeerde de journalist Louis Fréquin gestencilde mededelingen, berichten en artikelen (zonder titel), welke het verzet moesten aanmoedigen. Eerst werden deze getypt, maar al spoedig werd de beschikking verkregen over het stencilapparaat van de ARKA (Algemene Rooms-Katholieke Ambtenarenbond) in Arnhem. Ook talrijke bisschoppelijke brieven, stakingsoproepen, waarschuwingen zich niet te melden, e.d. werden op deze wijze tot medio 1943 vermenigvuldigd.

In 1941 reeds werd Fréquin verhoord, verdacht van activiteit op het gebied van de verspreiding van *deutschfeindliche Schriften*. In 1943 werd hij opnieuw gearresteerd en na twee weken gevangenschap weer vrijgelaten. De Duitse politieman Albrecht liet echter een zeventienjarige V-'man' in de rol van onderduiker op Fréquin los. De opzet gelukte, de jongen werd in de geheimen van de inmiddels opgerichte MAASBODE-verzetsgroep ingewijd. Er werd ook een orgaan uitgegeven. De titel MAASBODE sprak voor zichzelf: iedereen kon onmiddellijk begrijpen dat het hier een illegale uitgave voor en door rooms-katholieken betrof. Het blad stond echter geheel los van de opgeheven legale MAASBODE uit Rotterdam. De redactie bestond uit Fréquin, W. Lagé en Chr. Deuss. De twee laatstgenoemden hadden contact met de CHRISTOFOOR-groep en het lag in de bedoeling dat de beide bladen nauw zouden samenwerken. De kopij van het eerste nummer kwam dan ook van CHRISTOFOOR-zijde. De samenwerking heeft zich echter tot dat ene nummer beperkt. Na drie nummers werd de titel gewijzigd in KATHOLIEK KOMPAS (zie nr. 286), daar men - onkundig van het feit dat de Duitsers reeds alles wisten - represailles vreesde tegen de oud-redacteuren van de legale MAASBODE. In mei 1944 sloeg de *Sipo* toe en werd Fréquin gevangen genomen. De uitgave werd hierop gestaakt. Na een verblijf in de bunker bij Vught, werd Fréquin overgebracht naar Utrecht waar hij op 8 september 1944 berecht zou worden. Vermoedelijk wegens Dolle Dinsdag ging dit niet door en op 27 september kwam hij vrij. De andere medewerkers, waarbij nog moeten worden genoemd mej. C. Bolder en mr. H. Payens, waren niet gearresteerd en hervatten na de bevrijding van Nijmegen de thans legale uitgave. Fréquin zette in Apeldoorn het bevrijdingsnummer in elkaar dat nog tijdens de bezetting werd gezet.

401 **MADJALLAH**
's-Gravenhage. (?) '40–(?) '41. –. –. –. –.
–.
Zie: De BEVRIJDING (nr. 69).

402 **MAECENAS**
's-Gravenhage. juni '44–jan. '45. mdl. stenc. poëzie, proza. 100.
2 nrs.
Zie: STIJL (nr. 795).

403 **De MAGNEET**
Almelo. eind '43–(?) '45. twee mdl. typ. en hect. meded., art. 10–40.
–.
Deze uitgave werd uitgegeven door en voor rooms-katholieke padvinders. Al spoedig werd de bestemming uitgebreid tot de niet-katholieke padvindersgroepen. De exemplaren werden als een sneeuwbal verspreid. De titel betekende in onvervalst Twents: 'mag neet', hetgeen betekent: 'het mag niet'.

404 **'De MARE'**
Enschede. 6 jan. '41–(?). onr. stenc. art. –.
Enkele nrs. uit '41 (in fotokopie).
In de aanwezige nummers werd meegedeeld dat het doel van de uitgave was de Duitsers aan te vallen, maar ondertussen de eensgezindheid van het Nederlandse volk zoveel mogelijk te bewaren. Om deze reden zouden geen Nederlandse partijen, groepen of 'unies' (waarmee de Nederlandsche Unie werd bedoeld) worden bekritiseerd.

405 **De MARE; periodiek van het voormalig nieuwsbulletin THE HOME SERVICE**
Leiden. 19 apr. '45–3 mei '45 (l.v.). wkl. druk. art. ca. 2000.
Compleet.
Door de vroegere redactie van de in maart 1945 in DE VRIJE PERS voortgezette THE HOME SERVICE (zie nr. 237) werd een speciaal voor de illegaliteit bestemde uitgave vervaardigd.

406 **MARGRIET**
Elburg. eind '43. onr. aanv. geschr., later typ. nieuws (soms met art.). 12–30.
–.
Door twee jongens van ongeveer 16 jaar, W. de Gruist en F. Broekhuizen, werden de radioberichten, wanneer er belangrijk nieuws was, hier en daar aangeplakt onder de titel MARGRIET. Door het publiek werden ze DE RODE PIMPERNEL genoemd, naar de ondertekening en waarschijnlijk ook wegens de rode inkt waar ze mee werden geschreven en de rode margriet welke in de kop getekend was. Verder bevatten ze opwekkingen tot verzet.

Later typte P. Vercouteren, de distributieleider van de LO, de bulletins. Tenslotte werd de uitgave door het verspreiden van STRIJDEND NEDERLAND (zie nr. 787) overbodig.

407 **De MARGRIET; Gooisch [Gooi's] dagblad**
's-Graveland. 9 nov. '44–5 mei '45. dgl. stenc. nieuws, art. 2000.
Enkele nrs.
Deze uitgave werd vervaardigd onder redactie van J.W. Hekman.

408 **De MARSKRAMER; voorwaarts vaderland, riemen om de kin, met God door bloed en tranen een schoner toekomst in**
Zoetermeer. juni '44–mei '45. aanv. wkl., van nov. '44–6 jan. '45 3 maal p.w., daarna weer wkl. stenc. opinie-art., art. (tijdelijk met nieuws). 3000.
Onvolledig.
De Zoetermeerse afdeling van DE WAARHEID; *'al is de leugen nog zo snel, de waarheid achterhaalt haar wel...'* en HET VRIJE GELUID (zie nr. 1006) wilden zelf voorzien in de behoefte van de streek – waar de grote illegale bladen sporadisch verschenen – aan voorlichtende artikelen. Hiertoe werden eerst artikelen uit TROUW, VRIJ NEDERLAND, enz. herstencild onder de titel DE MARSKRAMER. Al spoedig werden speciaal op de streek afgestemde artikelen ge-

schreven. De redactie bestond uit de onderduiker W. Kleijn, de boekhouder W. Olivier en P. van der Spek. Ook een kapelaan leverde enige bijdragen.

Na Dolle Dinsdag werd het contact met Den Haag en het transport van HET VRIJE GELUID steeds moeilijker. DE MARSKRAMER is toen zelf nieuws gaan brengen. Mr. J. van der Spek zorgde voor de kopij.

In december 1944 wilde de Haagse groep Zoetermeer weer van nieuws gaan voorzien. Men vond dit echter te gevaarlijk en bovendien voldeed DE MARSKRAMER aan de gestelde eisen. Wel werd de titel in verband met de eenheid in de naamgeving gewijzigd in HET VRIJE GELUID, met de ondertitel van DE MARSKRAMER (zie nr. 1007). Na een paar maal als zodanig verschenen te zijn, werd de titel tenslotte op verzoek van TROUW, dat inmiddels de verspreiding van DE VRIJE PERS ter hand had genomen, nogmaals veranderd en wel in DE VRIJE PERS (zie nr. 1034). Deze uitgave bevatte alleen nieuwsberichten.

DE MARSKRAMER verscheen toen weer als (nu wekelijks) voorlichtingsblad.

409 MARX-LENIN-LUXEMBURGFRONT

Leiden. najaar '40-(?) '41. onr. stenc. opinie-art. -.
Enkele nrs.

Zie: RICHTLIJNEN VOOR DE M-GROEP (nr. 715) en BULLETIN VAN HET M.L.L.-FRONT (nr. 105).

410 MEDEDEELINGEN

's-Gravenhage. 9 sept. '44-28 mei '45. dgl. aanv. typ., vanaf 8 nov. '44 stenc. ber. binnenl. 8-ca. 150.
Compleet.

Tijdens de eerste dagen van september 1944 bleek het noodzakelijk een nauwe samenwerking tussen de Haagse verzetsgroepen te bevorderen, en door middel van een betrouwbare berichtgeving een zo juist mogelijke voorstelling van de toestand te geven. Vanaf 9 september 1944 werden daartoe onder meer de berichten van de CID en de VOC[1] verspreid door het 'Clearingbureau'. Dit bureau was inmiddels ontstaan uit het door de toenmalige situatie tot verandering van werkmethode gedwongen Centrale Punt van het Nationaal Comité. Naast het doorgeven van de van verzetsgroepen en inlichtingendiensten afkomstige gegevens, konden van eind september 1944 af aanvullende mededelingen verspreid worden. Geleidelijk kwam naast de zuivere berichtgeving een meer waarschuwend en principieel richtinggevend karakter naar voren. Uitgebreide rapporten van de razzia's in Rotterdam konden Den Haag tot voorbeeld dienen en een beschrijving van de razzia's in Den Haag kon als waarschuwing dienen voor andere steden. De berichten werden door tussenkomst van het 'Bureau Houtman' (zie: PERSMEDEDEELINGEN, nr. 676) tevens aan de Haagse illegale pers verstrekt.

Op de mogelijkheid, dat de mededelingen in verkeerde handen konden vallen, is meerdere malen gespeculeerd. Zo dienden berichten over ziekten van epidemische aard om de Duitsers angst aan te jagen voor huiszoekingen en razzia's.

Het 'Clearingbureau' had veiligheidshalve een telefoonsluis ingesteld, welke dag en nacht bereikbaar was. Aanvankelijk beschikte het over drie telefoonlijnen met mogelijkheid tot doorverbinden, terwijl een inductorlijn naar de CID interlokale verbindingen mogelijk maakte. In april 1945 werden met Amsterdam, Rotterdam, Gouda, Dordrecht, Alphen a.d. Rijn en vele andere plaatsen verbindingen onderhouden door middel van zestien telefoonlijnen. Het 'Clearingbureau' werkte van 5 september tot 6 oktober 1944 onder de naam 'Firma Bloem', van 6 oktober tot 5 december 1944 onder de naam 'Stadsreiniging' en daarna tot het einde van de oorlog als 'GGB'.

411 MEDEDEELINGEN VAN HET COMITÉ VOOR VRIJ NEDERLAND

Amsterdam-Rotterdam-'s-Gravenhage-Groningen. nov. '40-voorjaar '41. onr. stenc. art. 2000-4000.
Compleet.

In augustus 1940 richtte A.A. Bosschart het COMITÉ VOOR VRIJ NEDERLAND op, dat

---

1. Voedsel Organisatie Commissie te 's-Gravenhage, een illegaal contactorgaan tussen het Provinciaal Voedselcommissariaat en de plaatselijke illegaliteit.

zich ten doel stelde de Duitsers met alle mogelijke middelen afbreuk te doen, o.a. door sabotage en het verstrekken van inlichtingen aan de regering te Londen. Ook wilde men de Nederlandse openbare mening en de gedachtengang van Duitse militairen beïnvloeden door het verspreiden van lectuur. In het COMITÉ hadden zitting mr. R.P. s'Jacob (wnd. griffier arr. rechtbank), P.A. Wansink (journalist), J.A. Lodewijk (makelaar in papier), C. van der Vegte (adj. directeur van de N.V. 'De Arbeiderspers'), mej. E. Schrijver (journaliste) - allen te Amsterdam -, W. Bakker te Velp en H. van Kuilenburg (rayondirecteur van De Arbeiderspers te Groningen). Deze personen waren voor de oorlog lid geweest van Eenheid Door Democratie. De naam van het COMITÉ werd spontaan gekozen, onafhankelijk van het eveneens in augustus 1940 opgerichte VRIJ NEDERLAND. Wel nam men onmiddellijk deel aan de hervermenigvuldiging en verspreiding van VRIJ NEDERLAND, waarvan men een exemplaar kreeg via J. Schamp. Men wilde zelfs tot een fusie komen; VRIJ NEDERLAND ging echter op dit voorstel niet in. Toen bovendien uit Londen het verzoek kwam om VRIJ NEDERLAND een andere titel te geven, werd het contact verbroken en besloot het COMITÉ over te gaan tot de uitgave van de VRIJE PERS; *orgaan ter voorlichting van het Nederlandsche volk*, een algemeen verzetsblad, waarin actuele berichten, circulerende pamfletten, gedichten e.d. zouden worden opgenomen (zie nr. 1025). J.W. Rengelink zou de administratieve leiding op zich nemen; Bosschart stelde met Wansink het eerste nummer samen.

Naast de VRIJE PERS werden de MEDEDEELINGEN uitgegeven. Dit waren rondzendbrieven welke artikelen bevatten betreffende actuele onderwerpen en richtlijnen voor de bevolking hoe zich te gedragen, b.v. op herdenkingsdagen, bij een eventuele invasie van de Engelsen, of bij een eventuele aftocht van de Duitsers. Ook werd een 'Open brief' gezonden aan de Rijkscommissaris, waarin o.a. geëist werd: herstel van de onafhankelijkheid der rechtspraak, gelijkheid van behandeling van alle Nederlanders door het intrekken van de Verordeningen tegen joden, terugzending der Nederlandse krijgsgevangenen, opheffing van arbeidsdwang voor Duitsland, het staken van bombardementen in Nederland door de Duitse luchtmacht. Het afschrift van deze brief werd in 4000 ex. gestencild in het gerechtshof te Amsterdam. Zowel de MEDEDEELINGEN als de 'Open brief' zijn talloze malen herstencild, herdrukt en in andere illegale bladen opgenomen.

Op 16 december 1940 werd Bosschart gearresteerd, als gevolg van besprekingen welke hij twee dagen tevoren had gehouden met afgevaardigden van verschillende illegale groepen welke hij wilde coördineren, o.a. de OD, de Geuzen, de Oranjewacht en de Torenwacht. Op dezelfde dag werd s'Jacob gearresteerd, een dag later Bakker, op 23 december 1940 Van der Vegte en op 7 januari 1941 tenslotte Wansink benevens Lodewijk. De journaliste mej. Schrijver (leidster van de schaduworganisatie), E. Toussaint van Hove (leider van de sabotagegroep van het COMITÉ) en J.A.D. Beekman zetten de uitgaven voort. Tenslotte werden zij allen in maart 1941 eveneens gearresteerd. Hiermee hield het COMITÉ praktisch op te bestaan. Op 1 juli 1941 werden 28 leidende figuren door het *Feldgericht* veroordeeld: Bosschart en s'Jacob werden wegens aansporing tot sabotage eerst tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld, even later na een nieuwe behandeling van hun zaak, ter dood veroordeeld. Zij werden, evenals Van der Vegte (laatstgenoemde wegens spionage) op 29 september 1941 gefusilleerd; N. Velleman kreeg aanvankelijk de doodstraf, later gratie, maar werd als jood uit het tuchthuis Siegburg gedeporteerd en is vermoedelijk in Auschwitz omgekomen. De activiteit van H. van Kuilenburg te Groningen, die daar ter stede de MEDEDEELINGEN in een oplage van 500-1000 ex. vermenigvuldigde, werd niet bewezen geacht; hij werd met enkele andere betrokkenen vrijgesproken. De overige verdachten werden veroordeeld tot tuchthuis- en gevangenisstraffen variërende van levenslang tot negen maanden. J. Hartog, een van de contactpersonen te Den Haag, overleefde zijn straftijd, maar werd als 'jood' enkele dagen na zijn thuiskomst naar Polen gedeporteerd en is daar omgekomen.

De vervaardiging van de VRIJE PERS werd voortgezet, het is echter niet gelukt te ontdekken wie hierin de hand hebben gehad. Zeker was bij de uitgave ook W.C. Wardenaar te Velsen betrokken. Het einde was dat de VRIJE PERS in B.C. NIEUWS, dat te Santpoort verscheen, werd opgenomen en Wardenaar medewerker van dat blad werd (zie nr. 45). Vermoedelijk werd de uitgave van de VRIJE PERS ook nog door anderen ter hand genomen; hierover zijn ons geen gegevens bekend. Er zijn echter verschillende uitgaven in de collectie van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie aanwezig.

412 **MEDEDEELINGEN VAN HET NEDERLANDSCH CORRESPONDENTIEBUREAU**
's-Gravenhage. nov. '44-(?) '45. onr. druk. opinie-art. -.
Enkele nrs.
Deze MEDEDEELINGEN, uitgegeven door Louis Scharis en de journalist F.J.M. Wirtz, waren kennelijk bedoeld als contactbrieven ter bestrijding van politieke verdeeldheid. Ook werd kritiek uitgeoefend op de houding van illegale organisaties, zoals het NSF en de LO.

413 **MEDEDELING**
Goes. 1 nov. '43-15 sept. '44. dgl. aanv. geschr. en typ., later stenc. nieuws. 1-25.
Enkele nrs. uit aug. en sept. '44.
Deze uitgave werd vervaardigd door J. Geleedst. Gedurende enige tijd verleende J. v.d. Broek zijn medewerking. De nummers droegen een om de 16 maal wisselende slagzin als ondertitel, o.a.: *'In love of liberty and bravery in the defence of it, she has been our great example'*, *'Ick wijck nyet af'*, *'Ick blijf ghetrouw'*, *'De slaap der rede brengt monsters voort'*, of *'Indien Engeland zich in een conflict mengt, leert de geschiedenis ons, dat het zich daaruit slechts terugtrekt, na te hebben gewonnen'* (J. Bainville). Na Dolle Dinsdag, toen de bevrijding in zicht kwam, werd de titel gewijzigd in VRIJ GOES (zie nr. 964). De uitgave werd beëindigd bij de bevrijding van Goes.

413A **MEDEDELINGEN**
Utrecht(?). 1 nov. '44-5 mei '45. dgl. typ. meded., nieuws. -.
Bijna volledig.
Zie: The LONDON DAILY GAZETTE (nr. 376).

414 **MEDEDELINGEN EN NIEUWSBERICHTEN**
Oude Wetering. okt. '44-mei '45. dgl. aanv. typ., later stenc. nieuws. 150.
2 nrs. uit '45.
Deze uitgave werd door de onderduiker H. Vijver uit Friesland vervaardigd toen de nieuwsberichten van de BBC door de afsluiting van de elektriciteit voor velen onbereikbaar waren geworden.

415 **MEDEDELINGEN VAN 'DE PATRIOT'**
Aerdenhout. 12 okt. '44-1 dec. '44. dgl. stenc. nieuws. 100-3500.
Compleet.
A.A.M. van der Heijden, cand. gesch., en C.A.M. Warmerdam, student landbouwschool, verspreidden DE PATRIOT uit Heemstede en voegden daar op onregelmatige tijden door henzelf vervaardigde militaire overzichten aan toe. Toen de samenwerking met DE PATRIOT huns inziens te wensen overliet, begonnen zij voor zichzelf. Het nieuwe blad kreeg, teneinde naar buiten de eenheid in de illegaliteit te bewaren, de titel MEDEDELINGEN VAN 'DE PATRIOT'. Na enige tijd werd de titel gewijzigd in MEDEDELINGEN VAN 'DE VADERLANDER' (zie nr. 416). Enige KP-ers uit de Haarlemmermeer wensten echter niet dat naast DE PATRIOT een ander blad werd verspreid. Er werd zelfs gedreigd met oprollen van de koeriersdiensten, als de uitgave van de MEDEDELINGEN niet werd gestaakt. Vermoedelijk stond deze houding in verband met de inkomsten ten behoeve van de illegaliteit en de naoorlogse voortzetting van DE PATRIOT. Er werden onderhandelingen gevoerd, welke tot het resultaat leidden dat van 5 maart 1945 af een fusie werd aangegaan; de titel van de gecombineerde uitgaven bleef DE PATRIOT, met de ondertitel 'DE PATRIOT *en* DE VADERLANDER'. Van der Heijden en Warmerdam mochten zich niet met de naoorlogse gang van zaken bemoeien en moesten afstand doen van alle naoorlogse rechten. (Wel werd Van der Heijden na de oorlog redacteur buitenland bij DE PATRIOT.)
Zie ook: De PATRIOT (nr. 671).

416 **MEDEDELINGEN VAN 'DE VADERLANDER'**
Aerdenhout. 1 dec. '44-3 mrt. '45. dgl. stenc. nieuws. 3500.
Compleet.
Zie: MEDEDELINGEN VAN 'DE PATRIOT' (nr. 415).

417 **De MEERBODE**

Haarlemmermeer. 3 jan. '45–1 juni '45. wkl. stenc. art., ber. binnenl. –.
Bijna volledig.

Deze uitgave was bedoeld als contactorgaan voor leden van de LO en de LKP in bovengenoemd district, teneinde te voorzien in de behoefte aan een blad dat de richtlijnen en mededelingen van de leiding bekend maakte. Bovendien werd veel aandacht besteed aan artikelen die de illegale werkers geestelijke en morele steun verleenden.

De redactie bestond uit C. Stam, J. Warnaar, B. Leenman en A. Goemans. Vele artikelen waren van de hand van pater dr. M. Goemans O.F.M. (zie ook nr. 372). De vervaardiging vond plaats in Huize St. Joseph te Hillegom.

418 **MEN FLUISTERT**

Heemstede-Aerdenhout. (?)'44–eind dec. '44; apr. 45. wkl. stenc. nieuws. ca. 700.
Nrs. uit nov. en dec. '44 en apr. '45.

MEN FLUISTERT was een uitgave van de plaatselijke JE MAINTIENDRAI-groep (zie nr. 262), welke op zondag het nieuws verbreidde. Van januari '45 af werd het blad opgenomen in DE VRIJE PERS (zie nr. 1029), waardoor deze organisatie de beschikking kreeg over een tweede stencilmachine. In april 1945 verscheen MEN FLUISTERT weer zelfstandig.

419 **'MERCK TOCH HOE STERCK'**

Bilthoven. begin '43–mei '45. dgl. aanv. typ., vanaf mei '43 stenc. nieuws. 650.
Enkele nrs. uit '45.

Deze uitgave werd aanvankelijk ten behoeve van goede kennissen vervaardigd door P.W.A. de Wit en S.P. de Wit. Na de inlevering van de radio's werd de vraag naar nieuws zo groot, dat werd overgegaan tot stencilen. Na het afsluiten van de stroom werden de berichten opgevangen door middel van een zelfvervaardigde kristalontvanger welke in een nachtkastje met dubbele bodem was opgesteld. Toen er in de buurt een Duits bureau werd gevestigd waarvoor de kabel weer werd aangesloten, werd de spanning onmiddellijk clandestien ingeschakeld en kon er weer 'normaal' worden geluisterd. Verscheidene malen werd in het pand waar de uitgave plaats vond, huiszoeking gedaan en waren de Duitsers reeds binnen terwijl men boven nog volop aan het werk was. Op het laatste ogenblik kon de situatie echter steeds gered worden en arrestaties hebben niet plaats gevonden.

420 **De METAALBEWERKER**

Rotterdam. sept. '40–juni '41. mdl. stenc. art., opinie-art., ber. binnenl. 80–200.
–.

DE METAALBEWERKER werd samengesteld door de instructeur van de afdeling Rotterdam van de CPN H. Holstege en door J. van Pelt. De inhoud bestond uit door de centrale leiding verstrekte kopij, aangevuld met eigen berichten. Holstege werd op 1 augustus 1941 gearresteerd en overleed reeds op 3 september 1941 in de gevangenis te Scheveningen. Van Pelt werd op 6 september 1941 gearresteerd en, na in oktober 1942 met 17 anderen door het *Feldgericht des kommandierenden Generals und Befehlshabers im Luftgau Holland* ter dood veroordeeld te zijn, op 29 december 1942 gefusilleerd. Na juni 1941 ging DE METAALBEWERKER op in de plaatselijke editie van De WAARHEID, op dat moment wellicht nog De VONK geheten.

Zie ook: De WAARHEID (nr. 1071).

421 **METRO**

Amsterdam. okt. '44–mei '45 (l.v.). onr. druk. art., humor, satire, karikaturen. 10.000.
Compleet.

In het begin van 1944 richtten J.C. Pellicaan en D.D.B. van Veen (zie: VRIJ NEDERLAND, nr. 965) een ondergrondse drukkerij in, welke geheel in dienst van het verzet zou staan. Dit was de drukkerij D.A.V.I.D. (De Algemene Vrije Illegale Drukkerij). Deze drukkerij verzorgde het zetten en drukken van die illegale bladen welke plotseling zonder drukmogelijkheden kwamen te verkeren, doordat een drukker was gearresteerd of anderszins. Aldus heeft deze drukkerij één of meer oplagen verzorgd voor TROUW, VRIJ NEDERLAND, HET PAROOL, ONS VOLK, enz. Voorts werden hier gedrukt het SIGNALEMENTENBLAD (zie nr. 737), diverse ORANJEBULLETINS alsmede het Geuzen-liedboek, een drietal rijmprenten en enige uitgaven van De

Bezige Bij en vele andere illegale drukwerken. Vele dezer uitgaven zijn herkenbaar aan het vignet 'Door drucken aenvallen'.

Het innige contact hetwelk de beide organisatoren gedurende vele jaren hadden onderhouden met de vele personen en geledingen van het verzet had hen de overtuiging gegeven, dat een meer sarcastische toon in de illegale pers zeer gewaardeerd zou worden. In augustus 1944 legden Van Veen en Pellicaan dienaangaande contact met de student G. Lubberhuizen, één der oprichters van de illegale uitgeverij 'De Bezige Bij', de publicisten J.G. Toonder en P. Beishuizen en de illustrator Marten Toonder. Dit contact leidde tot de oprichting van METRO, een rijk van karikaturen voorziene uitgave, waarvan de journalistieke inhoud in bijtend sarcasme het nationaalsocialisme bestreed, en bovendien op pedagogische wijze misstanden, welke volgens de uitgevers in de illegaliteit bestonden, hekelden. De ondergrondse pers was echter niet unaniem enthousiast over de verschijning.

De vele benodigde clichés werden verkregen door de medewerking van personeel van de N.V. 'De Arbeiderspers'.

422 **MIDDAGEDITIE**
-. -. dgl.(?). stenc. nieuws. -.
1 nr. uit apr. '45.

423 **MIDDAGPOST**
Heemstede. apr. '45. 2 maal p.w. stenc. opinie-art., nieuws. 6000.
Bijna volledig.
Zie: De PATRIOT (nr. 671).

424 **MILITAIR OVERZICHT**
Haarlem of omgeving. (?) '43-(?) '44. wkl. stenc. nieuws, art. -.
Enkele nrs.
Zie: WEEKOVERZICHT (nr. 1095).

425 **MILITAIR WEEKOVERZICHT**
Bussum. sept. '44-okt. '44. wkl. stenc. nieuws. 500.
1 nr. uit okt. '44.
Zie: De VRIJE BUSSUMMER (nr. 1001).

425A **Het MISPUNT**
-. -. -. stenc. nieuws. -.
1 nr. van 2 febr. '45.

426 **MITTEILUNGSBLATT DER INTERESSENGEMEINSCHAFT ANTI-FASCHISTISCHER DEUTSCHER**
Amsterdam. okt. '44-mei '45 (l.v.). 2 à 3 maal p.m. stenc. opinie-art., art., nieuws. 800-1000.
Nrs. uit '45.
De *Arbeitsgruppe* (in 1944 gewijzigd in *Interessengemeinschaft*) *Antifaschistischer Deutscher in den Niederlanden* zond aanvankelijk brieven aan haar leden. In januari 1945 kregen deze brieven de vorm van een orgaan. Behandeld werden vooral de problemen waarvoor de Duitse emigranten na de oorlog gesteld zouden worden: in Nederland blijven, terugkeren naar Duitsland of emigreren, en hun naoorlogse status in Nederland. Hierover werd overleg gepleegd o.a. met mej. mr. M.A. Tellegen en mr. G.H. Slotemaker de Bruïne. Echter werden ook een nieuws- en een persoverzicht opgenomen, evenals berichten over de beweging *Freies Deutschland*.

Na de bevrijding werd de uitgave voortgezet onder de titel MEDEDELINGEN VAN DE VDSA (Vereniging van Duitse en Statenloze Antifascisten, welke vooral de sociale belangen van de leden behartigde).

427 **M.L.L.-BULLETIN VAN HET MARX-LENIN-LUXEMBURGFRONT**
Amsterdam. juli '40-okt. '40. 1 à 2 maal p.m. stenc. opinie-art. 400-600.
Onvolledig.
Zie: BULLETIN VAN HET M.L.L.-FRONT (nr. 105).

428 De MODERNE STAAT
Rotterdam. ca. mei '41–mei '44. ca. mdl. stenc. opinie-art. ca. 1000.
1 nr. uit medio '43 (gedeeltelijk).

Deze uitgave was oorspronkelijk verbindingsorgaan van de leden der voornamelijk links georiënteerde verzetsgroep MS (Moderne Staat), welke de hoogleraren dr. E.C. Wiersma uit Delft en dr. J.H. van Meurs uit Groningen hadden gevormd. In de redactie zaten mede de Delftse studenten J. Addeson, reeds in de zomer van 1940 op eigen initiatief organisator van kleine studenten-verzetskernen, en W. Pleysier. De exemplaren van het blad werden in de vorm van een rondzendbrief uitsluitend aan leden toegezonden. Op 8 augustus 1943 nam het werk van Addeson, die voor zijn overige werk meermalen illegaal in België en Frankrijk was geweest, een einde toen hij ten gevolge van een ernstige ziekte overleed.

In mei 1944 werd, op andere leest geschoeid, een nieuwe MODERNE STAAT uitgegeven (zie nr. 429), ditmaal bedoeld als spreektrompet van discussies, welke in het najaar van 1943 en in de loop van 1944 waren gehouden, en waar o.a. mej. mr. M.A. Tellegen, dr. W. Banning, dr. C.D.J. Brandt, ds. J.J. Buskes, W. Drees, mr. Th.A. Fruin, prof. dr. P. Geyl, mr. G.H. Slotemaker de Bruïne, N. Stufkens en mr. H.B.J. Waslander aan hebben deelgenomen. De toen aan de titel toegevoegde ondertitel *orgaan voor de wederopbouw in groot verband van volk en staat* geeft reeds aan, dat de uitgave ditmaal was bedoeld om brede lagen van de bevolking voor te lichten over (politieke) toekomstproblemen en om richtlijnen te verstrekken voor na de oorlog. De redactie bestond uit de hoogleraren Wiersma en Van Meurs en W. Pleysier. Er zijn echter slechts twee nummers verschenen.

In juni 1944 nam Pleysier contact op met W. Romijn en dr. T. Kuiper te Utrecht om te komen tot de uitgave van een links-democratisch georiënteerd orgaan. Uit dit initiatief is DE BAANBREKER voortgekomen (zie nr. 31).

Prof. Wiersma overleed op 31 juli 1944, na tweemaal gearresteerd te zijn geweest, ten gevolge van een ernstige ziekte, waarvoor hij zijn activiteit niet had willen onderbreken. Prof. van Meurs overleed op 3 februari 1945 door uitputting.

429 De MODERNE STAAT; orgaan voor de wederopbouw in groot verband van volk en staat
Rotterdam. mei '44–juni '44. mdl. druk. opinie-art. ca. 5000.
Compleet.

Zie: De MODERNE STAAT (nr. 428). De uitgave werd gedrukt te Bergum door J. Steegstra.

430 MOED EN VERTROUWEN
Maasbree. aug. '43–4 sept. '44 (l.v.). aanv. wkl., vanaf dec. '43 onr. hect. tot eind '43. stenc. van jan. '44–15 aug. '44, daarna druk. opinie-art., nieuws. 80–2000.
Bijna volledig.

H. Schouten, een ondergedoken officier uit Voorburg, en de eveneens in Maasbree ondergedoken dr. M. Lensen uit Venlo, gingen na een bijeenkomst van onderduikers in een kippenhok, waarbij gebleken was dat er grote behoefte aan nieuwsberichten bestond, over tot de uitgave van een blad. De voornaamste medewerkster was mej. A. Jacobs; de boerderij van haar vader was het centrum van alle activiteit welke aan het vervaardigen van MOED EN VERTROUWEN was verbonden.

Na de bevrijding van Maasbree – dat tot de eerste bevrijde plaatsen in Nederland behoorde – werd de uitgave als neutraal democratisch weekblad voortgezet.

431 De MOKER
Haarlem. (?) '41–(?) '42. twee-wkl. stenc. opinie-art. 500.
–.

Deze uitgave werd door de Haarlemse CPN-groep vervaardigd om de rijpere schooljeugd en jonge arbeiders in bedrijf en fabriek tot deelname aan het verzet te stimuleren.

Zie ook: De WAARHEID (nr. 1071).

431A De MOL; Schipluids Ondergronds Dagblad
Schipluiden. –. –. stenc. art. –.
1 nr. uit mei '45.

432 **'MORGEN GAAT HET BETER'**
-. (?)-(?) '45. dgl. typ. nieuws. -.
1 nr. uit apr. '45.

433 **MORGEN-BULLETIN**
Alkmaar. 25 sept. '44-19 mei '45. dgl. aanv. typ., vanaf medio okt. '44 stenc. nieuws. 5-1300.
Onvolledig.

P. Duyff typte na de Spoorwegstaking gedurende enige weken een bulletin waarnaar de vraag echter spoedig zo groot werd dat tot stencilen moest worden overgegaan. De oplage steeg nu snel. Medewerking werd verleend door C. Bier, tot de razzia's in december 1944 dit verder onmogelijk maakten. Duyff moest nu het werk weer alleen verrichten. Een maand voor het einde van de oorlog kreeg hij assistentie van J.A. Weiler. Door bemiddeling van de evacué C. van Leeuwen uit Den Helder werden vele problemen van organisatorische aard opgelost.

434 **'Het MORGENNIEUWS'**
Laren-Blaricum-Eemnes. mrt. '45-7 mei '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws. 1000.
-.

Zie: 'Het AVONDNIEUWS' (nr. 26).

435 **De MORGENPOST**
Sassenheim. najaar '44-10 mei '45. 3 maal p.w. typ. nieuws. 30.
Nrs. uit mei '45.

436 **'De MORGENPOST'**
Voorburg. 20 nov. '44-5 mei '45. dgl. typ. nieuws. 12-20.
Nrs. uit '45.

Dit bulletin werd uitgegeven door R. Kuiper.

437 **De MORGENPOST MET HET LAATSTE NIEUWS**
Wassenaar. jan. '45-5 mei '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws. ca. 1000.
Enkele nrs.

Deze uitgave werd vervaardigd door twee broers, de loodgieters Boddeus, en legaal voortgezet onder een nieuwe redactie.

438 **'MIJN SCHILD ENDE BETROUWEN'; Oranje-nieuws vóór en dóór blind Nederland**
Utrecht. nov. '43-mei '45. aanv. 2 maal, later 4 maal p.w. brailleschrift. nieuws, art. 5-20.
Enkele nrs.

De BLINDENBODE was evenals vele andere legale tijdschriften door de bezetter verboden. Om deze reden ging P.J. van der Burg, med. stud., over tot de uitgave van een blad in brailleschrift dat behalve nieuws van de radio ook speciale onderwerpen voor blinden en bemoedigende artikelen bevatte. Vóór Dolle Dinsdag werd het door geheel Nederland verspreid, na die tijd, toen de verbindingen verbroken waren, voornamelijk in Utrecht en omgeving. Daar uiteraard slechts een exemplaar tegelijk kon worden vervaardigd, was aan de uitgave een ontzaglijk werk verbonden; dit werd geheel verricht door een blind meisje, Lida Hoejenbos.

439 **Vervallen.**

440 **NAAR DE OVERWINNING**
Haarlem. ca. 1 febr. '45-16 apr. '45. dgl. stenc. nieuws, art. 1500.
Onvolledig.

Zie: IN DEN STORM (nr. 251).

441 **NACHRICHTEN FUER DIE TRUPPEN**
Bergschenhoek. apr. '45. 1 maal verschenen. stenc. nieuws. 300.
Compleet.

Zie: KRONIEK VAN DE WEEK; *'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'* (nr. 323).

441A De NACHTWACHT
-. juni '43-(?). dgl. stenc. nieuws. -.
1 nr. van 21 sept. '44.

442 De NAPRATER
Leiden. dec. '44-17 febr. '45. dgl. typ. nieuws. 14.
-.
Zie: BULLETIN No. 1 [2, enz.] (nr. 102).

443 De NATIONALE EENHEID
Drachten. 27 dec. '44-16 apr. '45 (l.v.). dgl. aanv. geschr., in mrt. '45 typ., vanaf 24 mrt. stenc. nieuws. 1-800.
Compleet.
Toen Kerstmis '44 de elektriciteitsvoorziening te Drachten ophield, construeerden de gebroeders H. en J. Zwart onmiddellijk een kristalontvangertje waardoor zij op 27 december weer in staat waren berichten uit Engeland op te vangen. Aanvankelijk schreven zij het nieuws op en lieten het circuleren; in maart 1945 begonnen zij het in doorslagen te typen. Op 24 maart, toen de Duitsers een razzia hielden en niemand meer uit huis durfde te komen, werd besloten te gaan stencilen, waarbij J. Kok medewerking verleende, later ook D. de Vrieze. Vanaf 4 april 1945 verscheen de uitgave ook namens TROUW (zie nr. 855).
Na de bevrijding werd DE NATIONALE EENHEID opgenomen in de herverschenen DRACHTSTER COURANT.

444 NATIONALE LACHBLAD; onafhankelijke zijtoeng voor die Niederlanden, waarin opgenomen: DAT RIJK, AANGREEP en VOLK UND VATERLAND
Haarlem. febr. '45. 1 maal verschenen. stenc. humor, satire. 2000.
Compleet.
In dit speciale nummer werd de 'Nieuwe Orde' op vermakelijke wijze gehekeld. Het werd geheel door de tandarts en voordrachtskunstenaar Chiel de Boer samengesteld en als bijlage van DE VRIJE PERS te Haarlem (zie nr. 1029), waarvoor hij ook losse bijdragen schreef, verspreid.

445 N.B.S.; voor vaderland en vorstenhuis
Rotterdam. apr. '45. 2 maal verschenen. stenc. opinie-art., art. -.
Compleet.
Deze uitgave was bedoeld als contactorgaan voor de leden van de Binnenlandse Strijdkrachten te Rotterdam. Wegens het einde van de oorlog werd de vervaardiging reeds na twee nummers gestaakt.

446 NEDERLAND HERRIJST; Fighting-spirit
Leeuwarden. juni '44-okt. '44; mei '45. onr. druk. opinie-art. 1000.
Compleet.
Een VRIJ NEDERLAND-groep in Friesland gaf dit blad uit om de jeugd te bereiken. Het doel was, los van elke politieke of godsdienstige groepering maar met behoud van ieders overtuiging, een organisatie op te bouwen waarin de stem van de jeugd beslissende invloed zou uitoefenen. De uitgave is vier maal verschenen en werd vermoedelijk gestaakt in november '44 wegens arrestatie van een grote groep illegale werkers te Leeuwarden (zie nr. 307). Na de bevrijding verscheen nog een bevrijdingsnummer.

447 NEDERLAND HERRIJST; 't laatste nieuws
Zaandam. okt. '44-5 mei '45. dgl. typ. nieuws. 16.
Bijna volledig.
Werd uitgegeven door G. Meijer.

448 NEDERLAND ONTWAAKT; leven is strijden
Haarlem. mei '42-jan. '43. 2 maal p.m. stenc. opinie-art. 700.
3 nrs. uit juni en sept. '42.
Zie: De VERREKIJKER; *onafhankelijk periodiek voor Nederland* (nr. 916).

449 **NEDERLAND EN ORANJE**
Benschop-Polsbroek. okt. '44-mei '45. 2 maal p.w. stenc. art., nieuws. 500-800.
Enkele nrs.
Deze uitgave werd verzorgd door de onderwijzer Jan van Ieperen, leider van het verzet in Benschop, H. Sattler, een onderduiker uit Zwolle en een evacué uit Ooltgensplaat. Op 13 februari 1945 vond ten gevolge van verraad een overval plaats op de boerderij van de familie Klever, waar het blad vervaardigd werd. Hierbij werden Th. Klever en H. Struick gedood. Terzelfder tijd werden Van Ieperen en zijn broer Jasper, Sattler en zes andere jongemannen gevangen genomen. Zij werden enige dagen later allen gefusilleerd. De evacué uit Ooltgensplaat, die zijn leven had kunnen redden, rekende het tot zijn plicht de uitgave voort te zetten. C. Oudshoorn, ambtenaar bij het distributiekantoor, wist gedaan te krijgen, dat het stencilapparaat van de gemeente naar het distributiebureau verhuisde. In de avonduren werd het blad daar weer vervaardigd, thans onder de titel NEERLAND ZAL HERRIJZEN (zie nr. 463). Intussen was het dorp van elektriciteit verstoken en gaf de evacué op de dagen dat NEERLAND ZAL HERRIJZEN niet verscheen op kleine schaal getypte berichten uit.

450 **NEDERLAND EN ORANJE**
Klundert. juli '42-nov. '42. onr. druk. opinie-art., ber. binnenl., gedichten. 800.
1 nr. van juli, enkele gedeelten van andere nrs.
Zie: HET 3-VOUDIG SNOER: GOD NEDERLAND ORANJE (nr. 143).

451 **NEDERLAND EN ORANJE**
Voorburg. 6 sept. '44-30 dec. '44. 3 maal p.w. stenc. nieuws. 1650.
Onvolledig.
Zie: AETHERNIEUWS (nr. 11).

452 **NEDERLAND STRIJDT DOOR!**
Ouderkerk aan den Amstel. 1 nov. '44-mei '45. 3 à 4 maal p.w. stenc. nieuws. 15-500.
Bijna volledig.
C. Miermans, soc. geogr. stud., gaf vanaf 19 oktober 1944 - aanvankelijk alleen - een nieuwsblad uit, NIEUWSBULLETIN getiteld (zie nr. 535). Na enige weken kreeg hij assistentie van de HBS-er H. Koolhaas en drs. H.M. de Jong; de uitgave werd aanzienlijk uitgebreid en de titel werd gewijzigd in NEDERLAND STRIJDT DOOR! De ambtenaar H. van der Vall stencilde het blad op het gemeentehuis.

453 **NEDERLAND VECHT; te land, ter zee en in de lucht**
's-Gravenhage. 1 jan. '45-apr. '45. mdl. druk. art. ca. 10.000(?).
Compleet.
Deze in rotatiedruk uitgevoerde uitgave werd met medeweten van de directie van de RESIDENTIEBODE[1] gedrukt op de persen van deze courant. De redactie bestond uit E. Nieuwenhuis en M.A. Cageling, journalist.

454 **NEDERLAND VRIJ!**
Amsterdam. mrt. '41-apr. '41. mdl. stenc. opinie-art., ber. binnenl. 40.000.
Compleet.
In begin 1941 verschenen nog weinig landelijke opiniebladen in grote oplage. Een spionagegroep, die over tal van belangwekkende gegevens beschikte en deze wilde aanwenden tot stimulering van het verzet, vatte het plan op een groots opgezet christelijk opinieblad uit te geven. Aanvankelijk werd contact gezocht met VRIJ NEDERLAND, doch al spoedig liepen de meningen uiteen: VRIJ NEDERLAND was minder orthodox georiënteerd dan de initiatiefnemers wensten. In de voornaamste steden (genoemd is een getal van 40), werden stencilmachines geplaatst en vanuit Amsterdam zou de kopij aan 'vertrouwensmannen' worden toegezonden. Helaas werden drie redacteuren (de theol. student J. Peppink, notaris K. Abma en J. Schouten van de Chr. Reclasseringsraad) en enige medewerkers reeds na het verschijnen van het tweede num-

1. Deze legale courant is o.a. bekend geworden door de twee artikelen uit eind april 1941 over de verwoesting van Keulen.

mer gevangen genomen. Van de redacteuren bleef alleen W.P. Speelman gespaard. Hij keerde weer terug tot VRIJ NEDERLAND. Peppink werd ter dood veroordeeld. Hij werd krankzinnig en is onderweg naar een Duits krankzinnigengesticht op een station doodgeschoten. De overige beklaagden werden veroordeeld tot tuchthuisstraffen, welke varieerden van 1½ tot 15 jaren. Het restant van de groep heeft zich later verenigd met TROUW (nr. 857).
Zie ook: VRIJ NEDERLAND (nr. 965).

455 NEDERLAND ZAL HERRIJZEN
-. -. -. stenc. nieuws, art. -.
1 nr. uit apr. '42.
In het aanwezige nummer wordt medegedeeld dat de uitgave, na lange tijd te zijn onderbroken, nu weer regelmatig zou verschijnen. Het eerstvolgende nummer zou aan de jodenvervolging worden gewijd.

456 NEDERLAND ZAL HERRIJZEN
-. -. dgl. typ. nieuws. -.
1 nr. uit okt. '44.

457 De NEDERLANDER
Rotterdam. medio '43-23 jan. '45. dgl. stenc. nieuws, art. (?)-10.000.
Onvolledig.
Na de verplichte inlevering van de radiotoestellen besloot de bankemployé M.W. Prohn over te gaan tot de uitgave van een blad, dat voornamelijk voor de rechter Maasoever bestemd was. Prohn was te dien tijde medewerker van de HG (Hervormde Groep) en noemde zijn uitgave naar het in 1941 opgeheven orgaan van de Christelijk Historische Unie. Het lag in de bedoeling het blad aan de HG, die de eerste uitgave door materiële hulp mogelijk maakte, te koppelen, doch dit plan is niet doorgegaan. Medewerkers waren Th. Booy, die militaire overzichten schreef, P. Aernoutsen, J. Renes, C.M. Prohn, J.W. Prohn, F. Houthof en H. de Ru. Op 24 januari 1945 werd Prohn gearresteerd als uitvloeisel van door zijn zoon C.M. Prohn verricht illegaal werk. Op 18 februari 1945 werd hij gefusilleerd. Enige van de niet-gearresteerde medewerkers zetten de uitgave voort onder de titel BULLETIN (zie nr. 97).

458 NEDERLANDERS
-. ca. aug. '40-(?) '41. ca. 2 maal p.m. stenc. art., ber. binnenl. -.
Onvolledig.
Met als aanhef 'NEDERLANDERS' werden in deze uitgave actuele onderwerpen behandeld, zoals redevoeringen van bekende personen, de Arbeidsdienst, gegevens over landverraders, het lot van de joden en de jongste Duitse maatregelen.

459 NEDERLANDSCH NIEUWS; uitgave van het ORANJE-BULLETIN voor Delft en omstreken
's-Gravenhage-Delft. 15 dec. '44-2 mei '45. 2 à 3 maal p.w. druk. meded. art., ber. binnenl. 7000.
Compleet.
Zie: ORANJE-BULLETIN (nr. 612).

460 De NEDERLANDSCHE GEDACHTE
Amsterdam. 1 okt. '44-13 nov. '44 (l.v.). wkl. druk. opinie-art. 100-1500.
Compleet.
Deze uitgave werd opgericht door mr. J.H. Smeets. De strekking was conservatief; de inhoud voornamelijk gewijd aan de buitenlandse politiek van Nederland. Aanvankelijk lag het in de bedoeling de uitgave te combineren met DE PATRIOT te Haarlem (zie nr. 671), door welks bemiddeling het blad gedrukt werd. De eerste nummers droegen dan ook de ondertitel *'onder auspiciën van* DE PATRIOT'. De artikelen werden geschreven door Smeets, dr. E. van Hinte en B. Korsten. De uitgave werd gestaakt wegens geldgebrek. Na de bevrijding werd zij hervat.

461 **De NEDERLANDSE LEEUW**
Amsterdam. mrt.(?) '45-9 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 1500.
Enkele nrs.
Deze uitgave werd vervaardigd door een groepje schooljongens, die uit de onder water gelopen kelders van het in november 1944 gebombardeerde SD-gebouw in de Euterpestraat een stencilmachine hadden opgevist.

462 **De NEDERLANDSE PATRIOT; strijdblad voor Koningin en vaderland!**
-. -. -. stenc. nieuws. -.
1 nr. van eind sept. '44.

463 **NEERLAND ZAL HERRIJZEN**
Benschop-Polsbroek. eind febr. '45-mei '45. 2 maal p.w. stenc. opinie-art., nieuws. 800.
Enkele nrs.
Zie: NEDERLAND EN ORANJE (nr. 449).

464 **NEERLANDS JEUGD STAAT PAL**
Overveen. medio '43-ca. 2 nov. '43. dgl. typ. nieuws. 13.
-.
Zie: VRIJBUITER (nr. 994).

465 **NEERLAND'S VRIJHEIDSSTRIJD (N.V.S.)**
Bussum. 10 febr. '45-11 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 1500-2500.
Compleet.
Na de dagen van de strijd om Arnhem - toen de behoefte aan nieuws groot was - begonnen J.H. Kreyenbroek, mej. E. der Kinderen, jhr. E. van Lennep en S.A.C. Dudok van Heel aan de uitgave van een nieuwsblad, STEMMEN UIT LONDEN (zie nr. 774). Na het uitvallen van de stroom nam de vraag nog meer toe en werd de oplage verdriedubbeld. Op 5 januari 1945 werd de uitgave gecombineerd met B.B.C. (zie nr. 39); op 9 februari 1945 werd de titel gewijzigd in N.V.S. (NEERLAND'S VRIJHEIDSSTRIJD).

466 **'NEWS IN A NUTSHELL'**
's-Gravenhage. (?)-(?) '45. dgl. typ. nieuws. -.
2 nrs. uit '45.

467 **NIEUW GELUID; ter bevordering der PTT Eenheids-vakorganisatie**
's-Gravenhage. jan. '45-(?) '45. onr. stenc. opinie-art., ber. binnenl. -.
2 nrs. (in fotokopie).
Deze communistische uitgave was bedoeld ter propagering van de eenheids-vakbeweging en speciaal bestemd voor werknemers bij de PTT.
Zie ook: WERKEND NEDERLAND; *propaganda-orgaan voor de Eenheids-vakbeweging* (nr. 1109).

467A **NIEUW NEDERLAND**
-. -. -. stenc. opinie-art. -.
1 nr. uit okt. '44.

468 **De NIEUWE AMSTERDAMMER; voortzetting van OP WACHT IN AMSTERDAM**
Amsterdam. 20 okt. '44-5 mei '45 (l.v.). 3 maal p.w. stenc. nieuws, art. -.
Bijna volledig.
De christelijke uitgave OP WACHT; *voor God-Nederland-Oranje* werd in Amsterdam verspreid door de agent van politie H. van Dijk. In augustus 1944 werd hij gearresteerd; op 21 februari 1945 is hij in het concentratiekamp Neuengamme overleden. Kort na zijn arrestatie werd het contact met de leiding te 's-Gravenhage wegens Dolle Dinsdag geheel verbroken en zetten mr. G. Jonker, mr. drs. A. Börger, de journalisten L.J. Capit, R.H.J. Pfaff en A. Beerman de uitgave zelfstandig voort onder de titel: OP WACHT IN AMSTERDAM (zie nr. 595); het blad droeg thans geen protestants-christelijk karakter meer. Na het zesde nummer werd tweemaal

DE AMSTERDAMMER; *voortzetting van* OP WACHT IN AMSTERDAM (zie nr. 21) uitgegeven, daarna werd de titel: DE NIEUWE AMSTERDAMMER; *voortzetting van* OP WACHT IN AMSTERDAM.

Zie ook: OP WACHT; *voor God-Nederland-Oranje* (nr. 592).

469 Het NIEUWE EUROPA; periodiek voor buitenlandse politiek
Wormerveer. okt. '44-(?). -. aanv. stenc., na dec. '44 rotapr. opinie-art. 1500.
Enkele nrs.

Deze uitgave werd door de JE MAINTIENDRAI-groep in de Zaanstreek (zie nr. 271) opgericht teneinde naast de verplichte artikelen welke de JM-leiding verstrekte ook eigen denkbeelden te kunnen propageren.

Medewerkers waren mr. J. van Dongen, bankdirecteur, W.P. Klinkenberg, J.W. Klinkenberg en E.K.L.M. Baumgarten (zie De TYPHOON, nr. 887).

470 NIEUWE GELUIDEN; orgaan voor overheidspersoneel
-. nov. '41-(?). mdl. stenc. opinie-art. -.
1 nr. uit nov. '41.

Deze uitgave voor personeel in overheidsdienst was waarschijnlijk afkomstig uit revolutionair-marxistische kringen en was bedoeld als strijdorgaan tegen de 'nieuwe orde'. Ook het kapitalisme en de 'oude' orde werden echter heftig aangevallen.

471 De NIEUWE GIDS
Amsterdam. zomer '40-mei '45 (l.v.). mdl. stenc. opinie-art. 100-300.
2 nrs. uit mrt. '41 en jan. '42.

B. Luteraan gaf kort na de capitulatie een revolutionair-marxistisch getint orgaan uit, dat vooral onder de arbeiders in de werkverschaffing werd verspreid. In juli 1941 werd de uitgave tijdelijk onderbroken daar de redacteur tot de in juni '41 gearresteerden behoorde die in het concentratiekamp te Schoorl werden gevangen gezet; na zijn invrijheidsstelling werd de uitgave hervat, echter onder de titel BULLETIN (zie nr. 92).

In augustus 1943 kwam Luteraan, die van joodse afkomst was, in de 'Hollandsche Schouwburg'[1] te Amsterdam terecht, waaruit hij echter wist te ontsnappen. Van juli 1944 tot januari 1945 verleende hij zijn medewerking aan de uitgave van DE RODE OCTOBER (zie nr. 717), daarna begon hij opnieuw met zijn eigen blad.

Na de bevrijding werd de uitgave legaal voortgezet onder de titel DE VOORPOST.

472 De NIEUWE HAAGSCHE; algemeen Nederlandsch weekblad
's-Gravenhage. 24 mrt. '45-26 mei '45. wkl. stenc. opinie-art. 2000-8000.
Compleet.

Het plan naast de dagelijkse uitgave van DE HAAGSCHE GROENE (zie nr. 219) een weekblad uit te geven, werd verhinderd door het overlijden van de heer van de Mijll Dekker, de oprichter van dat blad. Daar besprekingen met mevrouw van de Mijll Dekker vastliepen, besloot J.H. Matla tot oprichting van DE NIEUWE HAAGSCHE.

Hieraan werkten o.a. mede ds. A.G. Barkey Wolf, dr. Aug. Cuypers en mr. A.G. Bak.

De kopij van het ZATERDAGAVONDBLAD (zie nr. 1118) was grotendeels dezelfde als van DE NIEUWE HAAGSCHE.

473 De NIEUWE KOERIER
Leeuwarden. eind nov. '44-(?) '44. 2 maal p.w. stenc. nieuws, art. -.
2 nrs. uit nov. '44.

Dit blad werd uitgegeven toen de redactie van DE KOERIER te Leeuwarden (zie nr. 307) was gearresteerd. Vermoedelijk waren de drie gebroeders Wierda, die op 11 april 1945 te Dronrijp voor het verrichten van alle mogelijke andere verzetswerkzaamheden werden gefusilleerd, voor de uitgave aansprakelijk.

---

1. De 'Hollandsche Schouwburg' aan de Plantage Middenlaan was de verzamelplaats van voor deportatie bestemde joden.

474 **De NIEUWE LINIE**
's-Hertogenbosch(?). aug. '44-(?). twee-wkl. stenc. o.a. meded. -.
1 nr. uit aug. '44.
Deze uitgave beoogde hetzelfde doel als !BRABANDER!, nl. vervangen van de gelijkgeschakelde NIEUWE BRABANTSCHE COURANT door o.m. de bonnenlijsten te verstrekken (zie nr. 76). Als argument voor de uitgave werd aangevoerd dat !BRABANDER! niet genoeg lezers bereikte.

475 **De 'NIEUWE ORDE'**
-. -. -. stenc. opinie-art. -.
1 nr. uit apr. '41.
De inhoud van het aanwezige nummer bestond uit een bloemlezing van berichten en artikelen uit de illegale pers van februari en maart 1941.

476 **Het NIEUWE RIJK, uitgegeven door de KRONIEK VAN DE WEEK en DE BEVRIJDING**
Leiden. 4 okt. '44-begin dec.(?) '44. ca. 2 maal p.m. stenc. opinie-art. 5000.
1 nr. van 4 okt. '44.
Deze uitgave was bestemd voor de rijpere jeugd en beoogde dat de jongere generatie achter de rijksgedachte zou staan. De kopij werd grotendeels verschaft door een vooraanstaande figuur uit de jeugdbeweging, Thijs Booy uit Alphen a/d Rijn, die de uitgave na de bevrijding tot spreekbuis van de Nederlandse jeugd hoopte te promoveren. Na een week ontstond reeds een heftig verschil van mening tussen de uitgevers en Booy en verscheen in de KRONIEK en in DE BEVRIJDING (no. 153 d.d. 11 oktober 1944) de mededeling dat de genoemde bladen niet bij de uitgave waren betrokken. Booy zette hierop de uitgave nog enkele malen voort (3 à 5 maal vermoedelijk) en gaf enige weken later zelfstandig een jeugdblad uit: RÉVEIL (zie nr. 712). De bedoeling was dat HET NIEUWE RIJK wekelijks zou verschijnen, maar door overbelasting van de drukker J. Karstens, die ongeveer de gehele gedrukte Leidse pers voor zijn rekening nam, kwam hier in de praktijk niets van.

476A **De NIEUWE TIJD**
Horn. juni '44-april '45. dgl. stenc. nieuws. 800.
-.
De redactie van dit blad was in handen van J.P.H. Oyen. Het stencilen vond plaats ten huize van Frans van Herten, terwijl Frits Kirkels voor de verspreiding zorgde.

477 **De NIEUWE VRIJHEID**
Amsterdam. eind '44-voorjaar '45. onr. stenc. opinie-art. 400-600.
Compleet.
In deze drie maal verschenen uitgave in brochurevorm werd door een politieke studiegroep, waarvan o.a. deel uitmaakten mr. J. van der Hoeven, G.A. van Oorschot, S. Tas en drs. J.M. den Uyl, een aantal actuele naoorlogse politieke problemen vanuit democratisch-socialistisch gezichtspunt behandeld, onder meer de positie van Indonesië en van de politieke partijen en het annexatie-probleem. Bovendien werd uitgegeven de brochure: DE POLITIEKE TAAK DER ILLEGALE BEWEGING. De schrijver, S. Tas, zag deze taak in het organiseren van een sociaal-vooruitstrevende beweging, waarin alle illegale strijders en de 'middengroepen' opgenomen zouden worden. VRIJ NEDERLAND en HET PAROOL zouden - als vertegenwoordigend de oudste en grootste progressieve groepen - in deze partij de toon moeten aangeven.

478 **De NIEUWE WIJNZAK; leidraad tot verdieping van het staatsburgerlijk denken. Door en voor werkers en verzetters.**
Amsterdam. febr. '44-mrt. '45. onr. druk. opinie-art. 8000-10.000.
Compleet.
DE NIEUWE WIJNZAK, een vijf maal verschenen uitgave in brochurevorm, wilde een 'bovenpartijdig-nationaal' kaderblad voor het verzet zelf zijn. Een fusie van politieke groepen en richtingen werd dus niet beoogd. Slechts op deze grondslag achtte de initiatiefnemer drs. P.A. Verburg een aaneensluiting na de oorlog van alle verzetters mogelijk. Deze bundeling werd noodzakelijk geacht om de naoorlogse uitvoering van een aantal taken te verzekeren. Dit waren de ne-

gen taken van het onder medewerking van de Kern[1] opgestelde z.g. 'plan F'. Hierin lagen o.a. besloten de initiatieven voor de Stichting 1940–1945, het Nationaal Instituut en bemoeiing met documentatie en geschiedschrijving van het verzet, daar 'historie, gedachtenis en publiciteit van de illegaliteit in nauw verband met elkaar staan' (jrg. I, 4, d.d. aug. 1944). Behalve de artikelen, die aan deze punten waren gewijd, werden door drs. J. Henrick Mulder bijdragen geleverd betreffende Indonesië, door mr. A. Blom betreffende 'Regering en Volksvertegenwoordiging' en door drs. Verburg betreffende de toekomst van Duitsland en annexatie. Diverse andere actuele onderwerpen werden behandeld door G. Niemeijer.

479 Het NIEUWS; uitgegeven door de KRONIEK VAN DE WEEK; 'Vriheyt en is om gheen gelt te coop' en DE SCHAKEL; 'Den vaderlant ghetrouwe blijf ick tot in den doot'

Alphen aan den Rijn. 19 dec. '44–mei '45. 3 maal p.w. stenc. nieuws, art. 3000.
Compleet.

Zie: KRONIEK VAN DE WEEK; *'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'* (nr. 320) en DE SCHAKEL; *'Den vaderlant ghetrouwe blijf ick tot in den doot'* (nr. 726).

480 Het NIEUWS

Amerongen. jan. '44–25 mei '45. dgl. typ. nieuws. 12–20.
Volledig van 31 aug. '44–25 mei '45.

HET NIEUWS, veiligheidshalve tegenover de lezers het VEENENDAALSE KRANTJE genoemd, werd aanvankelijk alleen vervaardigd door de oud-luitenant ter zee en bloemenkweker G.A. Dagnelie, later met medewerking van de te zijnen huize ondergedoken J. Schilthuis. De exemplaren van het bulletin werden in lezerskringen – voornamelijk uit OD-leden bestaand – gelezen en bereikten een 15 à 1800 personen. Zelfs nadat de familie in oktober 1944 inkwartiering kreeg van een vijftigtal Duitsers, bleek dat het werk rustig voortgezet kon worden, daar de radio van de 'gasten' het geluid van de (in een als clandestiene studio ingerichte kast verborgen) eigen radio geheel overstemde. Op 26 maart 1945 werd een groot gedeelte van de plaatselijke BS opgerold; bij de arrestatie van Dagnelie vond men ook het blad en de radio. Het gehele gezin werd daarom gevangen genomen. Schilthuis en de procuratiehouder van de kwekerij A. Vooren zetten de uitgave voort.

481 Het(?) NIEUWS

Apeldoorn. nov. '44–10 mrt. '45. dgl. stenc. nieuws. –.
–.

Zie: De WAARNEMER (nr. 1087).

482 Het NIEUWS

Dordrecht. apr. '44–5 mei '45. dgl. aanv. typ., van (?) tot 3 nov. '44 stenc., daarna rotapr. nieuws. 8–1200.
Onvolledig.

Deze uitgave verscheen in nauwe samenwerking met de plaatselijke LO.[2]

483 'Het NIEUWS'

's-Gravenhage. medio '43–7 mei '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws (vanaf medio '44 met art.). ca. 20–5000.
Onvolledig.

Na de inlevering van de radiotoestellen in 1943 verspreidde W.A.P.F.L. Mair getypte nieuwsbulletins, al dan niet voorzien van korte opwekkingen tot verzet. F.J. Lem sr. stencilde in zijn kopieerinrichting TELEX (zie nr. 800). De relatie met TELEX was weliswaar van korte duur, doch hierdoor was toch een eigen lezerskring ontstaan. Daarom besloot men uitbreiding te geven aan de nieuwsvoorziening van Mair, en gaf deze de titel HET NIEUWS. Aan de vervaardiging namen deel: F.J. Lem sr., F.J. Lem jr., F. Peltzer en Mair. Het nieuws werd betrokken

---

1. Zie blz. 29.
2. Deze uitgave wordt genoemd in K. van Loon, *Verzet in en om Dordt*. Den Haag, Van Goor Zonen's Uitgevers Maatschappij, 1947.

van een alleenstaande oude dame, die het nieuws in verschillende talen opnam. Later werd ook mej. M. Lem ingeschakeld; zij hield zich voornamelijk bezig met het transport per fiets naar Delft van een gedeelte van de oplage.

In januari 1944 werden van de zijde van een groot legaal dagblad pogingen in het werk gesteld HET NIEUWS over te nemen, doch hoewel het aanbod uit financieel oogpunt zeer aanlokkelijk was, werd het afgeslagen. Medio 1944 werd een aanvang gemaakt met het regelmatig publiceren van artikelen. Dit geschiedde soms in het dagblad, doch voornamelijk in een wekelijkse opinie-uitgave (zie nr. 484). In december 1944 werd Lem sr. gearresteerd, de dag na zijn arrestatie weer vrijgelaten, maar anoniem gewaarschuwd, dat de Duitsers hiermee een valstrik beoogden. De organisatie werd hierop overgeplaatst naar de wasserij van W. Hageraats. De medewerkers sliepen echter op een steeds wisselend adres. Toen ter gelegenheid van de verjaardag van Hageraats allen daar voor één maal wel bleven slapen, volgde prompt een inval (de nacht van 4 op 5 maart 1945). Alle betrokkenen werden gearresteerd; Lem jr. sprong tijdens zijn arrestatie door de ruiten naar beneden. Zwaar gewond werd hij naar de gevangenis gevoerd en op 12 maart 1945 op een vuilnisbelt te Rotterdam met 20 anderen als represaille voor de aanslag op Rauter gefusilleerd; de lichamen moesten de gehele dag 'als waarschuwing' ter plaatse blijven liggen. De overige medewerkers werden nog op 5 maart 1945 weer vrijgelaten.

Op initiatief van enige rechtse bladen (waaronder TROUW en DE HAAGSCHE GROENE) werden in het voorjaar van 1945 enige conferenties belegd teneinde tot bundeling te geraken van de Haagse oud-illegale pers na de oorlog (zie ook TROUW; *speciale uitgave voor 's-Gravenhage en omstreken*, nr. 839). HET NIEUWS sloot zich echter niet aan en bleef na de bevrijding zelfstandig voortbestaan.

484 'Het NIEUWS'
's-Gravenhage. medio '44-3 mrt. '45. wkl. stenc. tot eind dec. '44, daarna druk. opinie-art. -.
Onvolledig.
Zie: Het NIEUWS (nr. 483).

485 Het NIEUWS
Honselersdijk. jan. '45-mei '45 (l.v.). dgl. aanv. typ., vanaf febr. '45 stenc. nieuws. 25-400.
-.
HET NIEUWS werd door J.G. de Ridder en M. van Velden uitgegeven toen de radioberichtgeving na het uitvallen van de elektriciteitsvoorziening stagneerde. Na de bevrijding werd het blad opgenomen in het te Maassluis verschenen HET LAATSTE NIEUWS; *verschijnt in geheel Zuid-Holland* (zie nr. 346).

486 Het NIEUWS
Schagen. sept. '44-mei '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws, art. 1000.
Volledig van dec. '44-31 mei '45.
HET NIEUWS werd uitgegeven door L. de Boer (werkzaam op het Arbeidsbureau in Den Helder), G.C. Anneveldt, W. Biersteker, directeur van het Gewestelijk Arbeidsbureau te Schagen, en J.E.L. van Ketel. Eerstgenoemd bureau was na de evacuatie van Den Helder ondergebracht bij het Arbeidsbureau Schagen, dat als 'hoofdkwartier' van de plaatselijke illegale activiteit beschouwd kon worden. De vervaardiging van het blad vond eerst plaats in Schagen, later in Dirkshorn. Een klein aantal ambtenaren was echter in Den Helder achtergebleven. De Boer bracht exemplaren van HET NIEUWS naar hen toe en zij zorgden op hun beurt veelal voor het benodigde papier.

487 Het NIEUWS; 'Er is slechts één nieuwe orde, de orde van het verzet'
Zwolle. begin '43-begin '45. dgl. aanv. typ., na ca. 2 maanden stenc. nieuws. 60-600.
Enkele nrs. uit 1944.
Op de Molenweg 289 te Zwolle werden in het begin van 1943 enkele onderduikers aan het werk gezet om ten behoeve van families die geen radio bezaten nieuwscommuniqués samen te stellen. Geleidelijk groeiden deze uit tot een orgaan van plaatselijke betekenis daar iedere abonnee verplicht werd het blad met drie andere families te lezen. Daar de oprichter van het blad ook commandant was van de KP I-Zwolle van de illegale groep DE GROENE, welke onder algemene

leiding stond van H.D.J. Beernink, werd HET NIEUWS na een overval op 13 juni 1944 van het perceel Molenweg 289 overgebracht naar andere adressen. Op een gegeven moment dachten de Duitsers dat de organisatie van HET NIEUWS was opgerold, maar 's avonds werd in de brievenbussen der vijandelijke instanties en bij enkele NSB-ers een 'extra'-nummer van HET NIEUWS gedeponeerd. De uitgave werd begin 1945 gestaakt, toen er door de vele overvallen en huiszoekingen der *Sipo*, Landwacht enz. gevaar voor het overige illegale werk uit voortvloeide.

De ondertitel was ontleend aan de bekende strijdleus van A. den Doolaard voor de Brandaris en later voor Radio Oranje.

488 Het NIEUWS
-. -. 2 maal p.w. stenc. nieuws. -.
1 nr. uit juli '44.

489 NIEUWS IN EEN NOTEDOP
-. -. -. stenc. ber. binnenl. -.
1 nr. uit mei '43.

490 NIEUWS UIT BEVRIJD NEDERLAND
Haarlem of omgeving. 24 febr. '45-mei '45. -. stenc. nieuws. -.
3 nrs.

491 NIEUWS UIT ENGELAND; uitgave HET PAROOL
Amsterdam. (?) '43-15 febr. '45. wkl. stenc. nieuws. -.
Bijna volledig.

Deze titel werd afgewisseld met NIEUWSBERICHTEN UIT ENGELAND; *uitgave van* HET PAROOL (nr. 509).

Zie: NIEUWSBRIEVEN UIT ENGELAND; *uitgave* HET PAROOL (nr. 523).

492 NIEUWS UIT LONDEN
Doesburg(?). okt. '44-apr. '45. dgl. typ. nieuws. -.
2 nrs.

493 NIEUWS VAN (?) 1944
Diemen. (?)-4 okt. '44. dgl. typ. nieuws. 4.
Onvolledig.

Deze uitgave werd aanvankelijk door een zekere heer Spits samengesteld ten kantore van een levensverzekeringsmaatschappij. In de zomer van 1944 moest hij onderduiken en zette H. Dierdorp het werk voort. Op 5 oktober 1944 werd de titel gewijzigd in BERICHTEN VAN 5 OCTOBER 1944 [6 OCTOBER 1944, enz.] (zie nr. 55).

493A NIEUWS VAN... + bijbehorend WEEKOVERZICHT
-. -. -. typ. nieuws. -.
Enkele nrs.

494 Het NIEUWS VAN DEN DAG; uitgegeven door de KRONIEK VAN DE WEEK
Bergschenhoek. 1 mrt. '45-mei '45. dgl. stenc. nieuws. 350.
1 nr.

Zie: KRONIEK VAN DE WEEK; *'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'* (nr. 323).

495 Het NIEUWS VAN DEN DAG; voor koningin en vaderland; voor waarheid, vrijheid en recht
Wissekerke. begin jan. '44-1 mei '44. dgl. typ. nieuws. 1-20.
Enkele nrs.

Door A.G.M. Markusse, plaatselijk leider van de OD, werden aanvankelijk enkele exemplaren van een nieuwsbulletin vervaardigd ten behoeve van kennissen. Het groeide geleidelijk in omvang, en spoedig moest Markusse de medewerking van anderen inroepen, in de eerste plaats van zijn zoon en een vriend, R. Slotema, verder van B. Kramer, ambtenaar ter gemeente-secretarie, en van J. van Halst en een te zijnen huize ondergedoken jongeman.

Toen de beschikking over een stencilmachine werd verkregen, en de oplage aanmerkelijk werd vergroot, werd tevens de titel gewijzigd in RADIO LONDEN; *voor koningin en vaderland; voor waarheid, vrijheid en recht* (zie nr. 698).

496 NIEUWS VAN DEN DAG
-. (?)-(?) '45. dgl.(?). stenc. nieuws. -.
1 nr. uit febr. '45.

497 NIEUWS VAN DEZEN DAG
Amsterdam. juni '44-23 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 20-500.
Onvolledig.
Na de inlevering van de radiotoestellen vond J.H. Sijdzes dat de nieuwsvoorziening op het stadhuis, waar hij werkzaam was, toch moest doorgaan. Doordat het oorspronkelijk opgezette plan het toestel van burgemeester E.J. Voûte te schaken, mislukte, duurde het enige tijd eer het NIEUWS VAN DEZEN DAG verscheen. Sijdzes nam bij zich thuis en op het stadhuis de berichten op met behulp van in krijt- en sigarenkistjes ingebouwde toestelletjes. Mevrouw D.J.M. Henneke-Gräeve typte de berichten, terwijl haar echtgenoot en de heer Geel ze stencilden. In tegenstelling tot het gemeenteblad I-A, waarin de officiële verordeningen waren opgenomen, droeg het 'illegale gemeenteblad' steeds het kenmerk I-B.
In januari 1945 kreeg men moeilijkheden met de wethouder SS-er Strak, tengevolge waarvan deze zelfs de Landwacht ontbood. Desondanks nam men het stencilen van een gedeelte van de oplage van het VRIJ NEDERLAND-bulletin (zie nr. 967) nog op zich. Op 4 maart 1945 ontsnapte Sijdzes ternauwernood aan een arrestatie. Het gelukte hem echter te ontvluchten en op een onderduikadres zette hij de uitgave van de berichten op kleine schaal getypt voort. Deze werden nu echter niet meer ten stadhuize verspreid.

498 NIEUWS VAN ALLE FRONTEN
-. (?) '43-(?). 1 maal p.w. stenc. nieuws. -.
Enkele nrs. uit okt. en nov. '43.
De aanwezige exemplaren zijn uit het archief van de NSDAP-*Kreisleitung* N. Holland.

499 Het NIEUWS VAN DE FRONTEN
Gouda. -. wkl. stenc. art. -.
1 nr. uit mei '44.

500 Het NIEUWS VAN DE FRONTEN
-. eind '44-mei '45. dgl. stenc. nieuws. -.
Enkele nrs. uit '45.
Deze uitgave en de volgende houden vermoedelijk verband met elkaar.

501 NIEUWS VAN DE FRONTEN
-. (?)-(?) '45. dgl.(?). stenc. nieuws, art. -.
1 nr. uit begin '45.

502 Het NIEUWS VAN DE FRONTEN; uit Engelse koker
-. (?)-(?) '45. dgl.(?). stenc. nieuws, art. -.
Enkele nrs. uit '45.

503 Het NIEUWS VAN DE MAAND IN VOGELVLUCHT
Haarlem. febr. '45-mei '45. mdl. stenc. nieuws. 200-300.
Compleet.
Deze uitgave werd samengesteld door mr. W. Glastra, de vertegenwoordiger van HET PAROOL te Haarlem, en redacteur van DE VRIJE PERS aldaar (zie nr. 1029).

504 NIEUWS VAN HET OOSTFRONT
Rotterdam. dec. '41-juni '42. 2 à 3 maal p.m. stenc. nieuws. -.
Enkele nrs.
In de tuchthuis-dossiers Rheinbach 1313/42, 157/43 en 1422/42 ten name van A. Smaling c.s.

wordt terloops van deze uitgave gerept. Daarnaast wordt er in DE WAARHEID van 24 mei '42 melding van gemaakt. Het nieuws was afkomstig van radio Moskou en radio Londen.
Zie: De WAARHEID (nr. 1071).

505 Het NIEUWS VAN DE RADIO
Haarlem. juni '43(?)–apr. '45(?). wkl. aanv. stenc., getypt vanaf mrt. '44. nieuws. 80–30.
–.
Zou vervaardigd zijn door D. van der Hoorn.

506 Het NIEUWS VAN DE WEEK
Helmond-Eindhoven. begin '44–17 sept. '44. wkl. stenc. nieuws. 200–800.
Onvolledig.
HET PAROOL werd aanvankelijk vanuit Helmond en Eindhoven over Brabant en Noord-Limburg, later ook Zuid-Limburg verspreid. Begin 1944 werd het door de topleiding wenselijk geacht een wekelijks nieuwsbulletin voor deze streken op te zetten. De leiding werd opgedragen aan B.J. Kam te Helmond en N.J. van de Sande Bakhuyzen te Eindhoven. Na enige nummers werd laatstgenoemde alleen met de redactionele leiding belast. Zijn medewerkers waren W.H. van de Sande Bakhuyzen, mej. E.M. van Neijenhoff, mej. M. Kam en mej. A. Smit. Aanvankelijk kreeg het blad de titel NIEUWSBERICHTEN (zie nr. 507). De inhoud bestond eerst geheel, later gedeeltelijk uit het BUITENLANDSCH OVERZICHT VAN HET PAROOL (zie nr. 90).
In de praktijk bleek verspreiding over geheel Brabant en Limburg niet mogelijk en bleef deze beperkt tot het rayon Helmond-Eindhoven.
Zie ook: Het PAROOL; *vrij onververeerd* (nr. 648).

507 NIEUWSBERICHTEN
Helmond-Eindhoven. jan. '44–mei '44. wkl. stenc. nieuws. 200.
Nrs. uit apr. en mei '44.
Zie: Het NIEUWS VAN DE WEEK (nr. 506).

508 NIEUWSBERICHTEN
–. 6 juni '44–(?). dgl. stenc. nieuws. –.
Enkele nrs.
Dit blad is uit midden-Noord-Holland afkomstig.

509 NIEUWSBERICHTEN UIT ENGELAND; uitgave HET PAROOL
Amsterdam. (?) '43–15 febr. '44. wkl. stenc. nieuws. –.
Bijna volledig.
Deze titel werd afgewisseld met NIEUWS UIT ENGELAND; *uitgave* HET PAROOL (nr. 491).
Zie: NIEUWSBRIEVEN UIT ENGELAND; *uitgave* HET PAROOL (nr. 523).

509A NIEUWSBERICHTEN VAN DE B.B.C.
–. –. –. hect. nieuws. –.
1 nr. van 15 juli '43.

510 NIEUWSBLAD
Amsterdam. 6 juni '44–21 okt. '44. 2 maal p.w. typ. nieuws. 20.
1 nr. uit okt. '44.
Zie: ROOD-WIT-BLAUW (nr. 723).

511 Het NIEUWSBLAD
Voorburg. voorjaar '44–sept. '44; apr. '45. dgl. stenc. nieuws. ca. 500.
2 nrs. uit juli '44 en apr. '45.
Zie: HET DAGBLAD; *'vincit amor patriae'* (nr. 125).

512 **NIEUWSBLAD HERRIJZEND NEDERLAND; tegen elke vorm van dictatuur, voor Oranje en democratie**
Zuilen. sept. '44–9 mei '45. dgl. aanv. geschr., vanaf okt. '44 stenc. nieuws. 12–1500. Volledig van 17 febr.–9 mei '45.

In september 1944 doken enkele leerlingen van de Rijks Hogere Burgerschool te Utrecht onder, daar hun werd medegedeeld dat op de scholen razzia's verwacht werden. In deze periode ontstond een geschreven nieuwsbulletin, dat spoedig in omvang en belangrijkheid toenam. Hoofdredacteur was C. van Eijkelenborg; medewerkers waren G.M. Haars, G. de Vos. F. Ferwerda, J. Grote Veldman, H. Jansen, mej. R. de Bruin en K. Govers; G. Overstegen te Utrecht was de 'geestelijke vader' van de groep.

Na de oorlog is de titel HERRIJZEND NEDERLAND overgenomen door een nieuw opgericht christelijk weekblad dat zich verplichtte *f* 1000,— aan de Stichting 1940–1945 af te dragen.[1]

513 **NIEUWSBLAD TEN BEHOEVE VAN DE LEZERS VAN 'OP WACHT'; voor God-Nederland-Oranje**
Hillegom. medio dec.(?) '44–4 mei '45. 2 maal per dag. stenc. nieuws. 2500–3000. Onvolledig.

Zie: OP WACHT; *voor God-Nederland-Oranje* (nr. 592).

514 **NIEUWSBLAD VOOR MIDDEN-SALLAND**
Raalte. eind okt. '44–apr. '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws, art. 1200.
–.

Zie: De VRIJE BAZUIN (nr. 1000).

515 **NIEUWSBLAD VAN 'ONS VRIJE NEDERLAND'**
Rotterdam. maart '44–24 okt. '44. dgl. stenc. nieuws. 100–3500.
Nrs. uit okt. '44.

In het voorjaar van 1943 werd door de student aan de Technische Hogeschool te Delft G.M.R. Werson een begin gemaakt met de uitgave van een blad zonder titel. Medewerker was zijn vriend de student W. Brandenburg, terwijl ook de vader van Werson en zijn winkelbediende, de Rijksduitser F.W. Schäfer, aan het werk deelnamen. Op 12 februari 1944 deed de *Sipo* een overval op het hoofdkwartier van de steungroep, die inmiddels naast het nieuwsorgaan was ontstaan en gevestigd was in het magazijn van Werson. Gerard Werson wist evenals Brandenburg te ontkomen, doch zijn vader en Schäfer werden gearresteerd. De laatste werd op 3 april 1944 gefusilleerd. R. Werson is op 3 februari 1945 in het tuchthuis Siegburg overleden.

G. Werson bouwde in korte tijd een nieuwe organisatie op. Veertien dagen na de inval verscheen het blad opnieuw, ditmaal mét titel. In april 1944 werd Werson ten tweede male verraden en ditmaal gearresteerd. Op 11 augustus 1944 werd hij in het concentratiekamp Vught gefusilleerd. Na zijn arrestatie werden geen andere medewerkers gevangen genomen, waardoor de vrienden van Werson het aandurfden het blad verder uit te geven. Eind oktober 1944 werden opnieuw enkele personen gearresteerd, en werd de uitgave een week stopgezet; hierna werd de titel gewijzigd in ONS KOMPAS (zie nr. 571). Er ontstonden nu echter moeilijkheden met de steunuitkering. De Steungroep NOMEDOS, waarmee steeds nauw contact had bestaan, wilde de gevallen overnemen, mits de gehele nettowinst op ONS KOMPAS aan NOMEDOS werd afgedragen. Hoewel men aanvankelijk tot overeenstemming kwam, ontstonden toch strubbelingen. NOMEDOS heeft toen gedurende ruim een week een eigen blad uitgegeven (zie: DAGELIJKS VERSCHIJNEND BERICHTENBLAD, nr. 129). Hierna kwam men tot volledige overeenstemming.

---

1. Dit blad wordt in *'Het Onderwijs in Nederland'; verslag over de jaren 1944, 1945 en 1946*, 's-Gravenhage, 1949, blz. 613, vermeld als uitgave van een ULO-school. Alleen mej. R. de Bruin was echter leerlinge van een ULO-school.

516 **De NIEUWSBODE; organ van de vrije pers**
Arnhem. (?) '43-(?) '44. 3 maal p.w. stenc. nieuws. 300.
-.
DE NIEUWSBODE; *orgaan van de vrije pers* uit Utrecht (nr. 520) werd gedurende enige tijd op de gemeentedrukkerij in Arnhem herstencild.

517 **De NIEUWSBODE**
's-Gravenhage-Leidschendam. mei '43-jan. '45. dgl. typ., na nov. 1 à 2 maal p.w. stenc. nieuws. ca. 100.
Nrs. van aug. '44-nov. '44.
Deze uitgave werd vervaardigd door J.J. Roeland, G. van Gameren en H.A. Barentsen, resp. chef der offsetdrukkerij, conciërge en elektrotechnisch ambtenaar bij het Centraal Bureau voor de Statistiek, en G.W. van de Westering, journalist, tijdelijk werkzaam bij het CBS. Men was op het idee van de uitgave gekomen daar in het gebouw negen radiotoestellen verborgen waren; de directie van het CBS was er van op de hoogte en verleende volledige medewerking. Een gedeelte van de oplage werd naar andere steden verzonden met gebruikmaking van dienstenveloppen. In februari 1944 moest het CBS het gebouw in Den Haag ontruimen en naar het Gesticht voor Geesteszieken 'Hulp en Heil' te Leidschendam verhuizen. Daar werden ook de radiotoestellen weer opgeslagen. Zo ging men kalm op dezelfde voet verder met vervaardiging van de nieuwsberichten tot de NZHTM (Blauwe tram) kort na de Spoorwegstaking ook haar diensten beëindigde en het CBS wegens gebrek aan vervoersmogelijkheden werd gesloten. Nog gedurende korte tijd daarna verscheen DE NIEUWSBODE twee maal per week, vervolgens een maal per week. In januari 1945 werd de uitgave gestaakt daar er voldoende andere nieuwsbulletins in Den Haag verschenen.

518 **'De NIEUWSBODE'; dagblad voor het bezette Nederlandse gebied**
Heiloo. okt. '44-(?) '45. dgl. aanv. druk., stenc. vanaf jan. '45. nieuws. -.
Enkele nrs.
Zie: De ONDERDUIKER; *maandblad voor die Nederlanders, die het gevaar prefereren boven het werken voor den vijand* (nr. 562).

519 **De NIEUWSBODE**
Tilburg. (?)-15 aug. '44, dgl. stenc. nieuws. 1500-2000.
Onvolledig.
De NIEUWSBODE; *orgaan van de vrije pers* uit Utrecht werd in Tilburg verspreid. Toen dit te veel moeilijkheden ging opleveren, zette J.M. Merkx de uitgave zelfstandig voort. Van 16 augustus af werd de titel gewijzigd in DE LAATSTE VUURPROEF (zie nr. 357), teneinde een ongewenste infiltratie die zich had voorgedaan, uit te schakelen.
Zie ook: De NIEUWSBODE; *orgaan van de vrije pers* (nr. 521).

520 **De NIEUWSBODE; orgaan van de vrije pers**
Utrecht-Amsterdam. aug. '42-mei '45 (l.v.). dgl., vanaf nov. '43 3 maal p.w. aanv. hect., daarna stenc. (van dec. '43-mrt. '44 druk.). nieuws. 300-4000.
Bijna volledig van aug. '43-eind mei '45.
De oprichters van deze uitgave waren een aantal studenten o.a. J.W. Mobach, med. stud. aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, zijn broer M.T. Mobach en T.W. Mertens, beide jur. stud. te Utrecht. Op zo ruim mogelijke schaal verspreiden van nieuws teneinde de verzetsgeest aan te moedigen en daarnaast het verkrijgen van inkomsten ter ondersteuning van hen, die als gevolg van verzet hun normale inkomsten verloren hadden, was het tweeledig doel van DE NIEUWSBODE. De naam was gekozen om deze in gesprekken te kunnen afkorten tot DNB, zijnde tevens de initialen van het *Deutsches Nachrichten Büro*.
Van Utrecht uit werden de bladen naar Noord- en Zuid-Holland, Gelderland, Overijssel, Noord-Brabant en Limburg gebracht.
Na arrestatie - door verraad - van de leiding in begin 1944 werd de zetel van het blad naar Amsterdam verplaatst, waar de redactie in de handen van C. Erends kwam te berusten. Gedurende enige tijd beschikte men over een luisterpost in de Vrije Universiteit. Dikwijls werden de redevoeringen vanuit Engeland met een dictafoon opgenomen. Op 5 augustus 1944 werden Erends en zijn verloofde, mej. A. Barink, gearresteerd en werd de leiding overgenomen door de

zetter J.A. de Vries. DE NIEUWSBODE bleef doorverschijnen, opdat de *Sipo* niet zou vermoeden welke belangrijke functie Erends had vervuld. H. Oldenburger werd medewerker.

De verzending naar andere steden eindigde na het uitbreken van de Spoorwegstaking; in verschillende plaatsen[1] bleef DE NIEUWSBODE daarop zelfstandig verschijnen.

J.W. Mobach en de medewerker G. van Dijk zijn in het concentratiekamp Neuengamme overleden. C. Erends werd op 26 oktober 1944 te Haarlem als represaille voor een aanslag op een Duitser gefusilleerd. M.T. Mobach, T.W. Mertens, H. van Egdom, mej. Schouten, J. Hoekstra, R. Janz en R. Petersen verbleven tot de bevrijding in concentratiekampen. H. van Apeldoorn sneuvelde in een gevecht tegen de Duitsers. Ofschoon het in de bedoeling van de oprichters lag de uitgave onmiddellijk na de bevrijding te staken, is DE NIEUWSBODE in sommige plaatsen legaal voortgezet, hetzij onder de oorspronkelijke titel (in de Achterhoek), hetzij in fusie met andere bladen (in Haarlem met DE UITKIJK, nr. 892, in Utrecht met de andere NIEUWSBODE; *orgaan van de vrije pers*, nr. 521).

521 De NIEUWSBODE; orgaan van de vrije pers
Utrecht. mei '44–mei '45. 3 maal p.w. stenc. nieuws. 3500.
Bijna volledig.

Toen de verschijning van DE NIEUWSBODE; *orgaan van de vrije pers* te Utrecht (zie nr. 520) begin 1944 enige tijd haperde en hierdoor ook de gelden voor onderduikers minder regelmatig binnenkwamen, richtten D.J. Wit en zijn zoon A.J. Wit in overleg met de plaatselijke LO een blad op, dat zij ICK WAECK; *orgaan van de vrije pers* (zie nr. 246) noemden. Deze titel werd echter reeds vanaf 4 februari 1944 om veiligheidsredenen weggelaten. De vervaardiging van ICK WAECK geschiedde ten huize van A.M. Houtzager, waar A.J. Wit was ondergedoken. Hoofdverspreider was de huisschilder A.J.W. Beins, die de onderbezorgers per bakfiets bediende. Later werd hij geassisteerd door H. Bloemendaal. Kort voor het einde van de oorlog werd Wit sr. door de Landwacht gegrepen maar per vergissing weer vrijgelaten. De gezinnen Wit en Houtzager zijn hierop hals over kop verhuisd naar Hoograven, waar de ene razzia op de andere volgde, echter zonder positieve resultaten. Inmiddels was de zetel van de oorspronkelijke NIEUWSBODE naar Amsterdam verplaatst; daarom gaf men het blad te Utrecht nu eveneens de titel DE NIEUWSBODE; *orgaan van de vrije pers*. De verspreiding vond ook plaats naar Boxtel, Tilburg en Breda; later werden de vervoersmoeilijkheden echter zo groot, dat b.v. te Tilburg werd overgegaan tot de vervaardiging van een plaatselijke editie (zie: De NIEUWSBODE, nr. 519).

Na de bevrijding werd de uitgave weer gecombineerd met de oorspronkelijke NIEUWSBODE.

522 NIEUWSBRIEF VAN PIETER 'T HOEN
Amsterdam. 25 juli '40–10 apr. '41. wkl. stenc. opinie-art. 500–1000.
Bijna volledig (gedeeltelijk in fotokopie).

Zie: Het PAROOL; *vrij onververveerd* (nr. 648).

523 NIEUWSBRIEVEN UIT ENGELAND
Amsterdam. 21 juli '43–(?) '43. wkl. stenc. nieuws. –.
1 nr. van 21 juli '43.

Deze wekelijkse NIEUWSBRIEVEN bevatten het voornaamste nieuws van Radio Oranje. Zij werden, toen de berichtgeving na de inlevering van de radiotoestellen onvoldoende geacht werd, vanuit Amsterdam aan de plaatselijke vertegenwoordigers van HET PAROOL verstrekt. Deze herstencilden ze of haalden er kopij uit voor plaatselijke uitgaven. Na enige maanden werd de titel veranderd in (afwisselend) NIEUWS of NIEUWSBERICHTEN UIT ENGELAND; *uitgave* HET PAROOL; eind januari 1944 werd de titel nogmaals gewijzigd, nu in BUITENLANDSCH OVERZICHT VAN HET PAROOL (zie de nrs. 491, 509 en 90).

Zie ook: Het PAROOL; *vrij onververveerd* (nr. 648).

---

1. Het is niet gelukt een opgave van deze plaatsen, Arnhem uitgezonderd, te verkrijgen. Zie ook: APELDOORNSCHE COURANT (nr. 217).

524 **De NIEUWSBRON**
Groningen. 4 nov. '44-(?) '45. wkl. stenc. nieuws. -.
-.
Het nieuwsbulletin van DE WAARHEID kreeg in Groningen de titel DE NIEUWSBRON.[1]
Zie ook: DE WAARHEID (nr. 1071).

525 **De NIEUWSBRON**
Hilversum. mei '43-(?) '44. dgl. stenc. nieuws. 400.
1 nr. uit mei '44.
Zie: De VRIJE GOOI- EN EEMLANDER (nr. 1008).

526 **NIEUWSBULLETIN**
Amsterdam. okt. '44-mei '45. dgl. stenc. nieuws, art. -.
Enkele nrs. uit '45.
Initiatiefnemer van dit blad was Jan Cramer, die tevens papier en stencils verzorgde en enkele bijdragen schreef. De distributie was grotendeels in handen van Betty Cramer-Nebig, terwijl het stencilen plaats vond ten huize van Lou van den Boogert en R. Hooge.
Het opvangen van radioberichten en typen van stencils werd gedaan door Wim Zeeman en R.J. Lunbeck. Illustraties in de latere weekend-edities werden verzorgd door J.P. van 't Hof.

527 **NIEUWS-BULLETIN; dagelijksche editie van NOVUM en HET ZONDAGSBLAD**
Amsterdam. 26 mrt. '45-29 mrt. '45. dgl. stenc. nieuws. 1500.
Compleet.
Zie: VOORLICHTINGSDIENST 'JE MAINTIENDRAI' (nr. 960).

528 **NIEUWS-BULLETIN**
Beverwijk. 24 nov. '44-8 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 1000-1600.
Bijna volledig.
Begin oktober '44 verscheen te Zaandam het eerste nummer van 'STRIJD' (zie nr. 785). Een gedeelte van de oplage werd in Beverwijk verspreid. Na een week werd besloten ter plaatse te gaan stencilen (zie 'STRIJD', nr. 783). Daar de leiding van het Zaandamse blad er echter bezwaar tegen maakte, dat de groep te Beverwijk dezelfde titel voerde, werd deze veranderd in NIEUWS-BULLETIN. Organisator en hoofdredacteur van de uitgave was jhr. H. van Suchtelen; medewerkers waren G. Achterberg, mej. H. Blom, mej. H. Klok en O. van Duin. Na arrestatie van de drie laatstgenoemden werd mej. dr. R. Stock medewerkster, terwijl van tijd tot tijd ook K. Slings meehielp.
Slachtoffers zijn er ondanks de arrestaties en de vele razzia's niet gevallen; gedurende enige tijd was men ter wille van de veiligheid echter genoodzaakt te werken in een trailer welke naast een kerkhof was opgesteld.

529 **NIEUWSBULLETIN**
Bilthoven. (?)-mei '45. dgl. stenc. nieuws. -.
Enkele nrs.
Zie ook: PRINSES IRENE - NIEUWSBULLETIN (nr. 689A).

530 **'NIEUWSBULLETIN'**
Gorinchem. 11 okt. '44-mei '45 (l.v.). 3 maal p.w. stenc. nieuws. 50-750.
Onvolledig.
Dit blad werd uitgegeven onder leiding van A. Bollée, ambtenaar ter gemeentesecretarie. De berichten werden opgenomen boven de kamer van de NSB-burgemeester.
Na de bevrijding werd de uitgave gecombineerd met O.Z.O.; *Oranje zal overwinnen* (nr. 634) voortgezet onder de titel DE PARTISAAN AAN HET WOORD.

---

1. Deze uitgave wordt vermeld in: *Hoe Groningen streed; provinciaal gedenkboek van het verzet 1940-1945*, Groningen. J. Niemeijer's Uitgeversmaatschappij, 1949.

531 **NIEUWSBULLETIN; uitgegeven door VRIJ NEDERLAND**
's-Gravenhage. 4 dec. '44–5 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 2000.
Compleet.

De redactie van het Haagse nieuwsbulletin van VRIJ NEDERLAND bestond uit de plaatselijke leiding, alsmede R. Drees (een ondergedoken officier) en de student H. de Raat.

Zie ook: VRIJ NEDERLAND; *uitgave voor Zuid-Holland* (nr. 974) en VRIJ NEDERLAND (nr. 965).

532 **NIEUWS-BULLETIN; met het laatste nieuws van het Westfront**
Heemstede. 25 mrt. '45. 1 maal verschenen. stenc. nieuws. 500.
Compleet.

Toen op zondag 25 mrt. '45 bekend werd gemaakt dat veldmaarschalk Montgomery het grote Rijn-offensief was begonnen, gaven de voormalige uitgevers van LUCTOR ET EMERGO te Heemstede (zie nr. 384) - daar het TROUW-bulletin op zondag niet verscheen - een speciaal nummer uit, dat geheel aan deze actie was gewijd.

532A **NIEUWS-BULLETIN**
Leerdam. 11 apr. '45–6 mei '45. dgl. stenc. nieuws. –.
Onvolledig.

In verband met het uitvallen van de elektriciteit gingen A.C. de Maagd en J. Versloot in de allerlaatste fase van de oorlog nog over tot de uitgave van het onderhavige nieuws-bulletin en een opinieblad 'DE VOORLICHTER' (zie nr. 959).

533 **NIEUWS-BULLETIN**
Muiderberg. (?) '43–mei '45. wkl. typ. nieuws. –.
Enkele nrs.

Dit bulletin werd aanvankelijk thuis vervaardigd door A.A. Maljers en de dames Vahl en De Haan. Na het uitvallen van de elektriciteit werden de berichten opgenomen bij een boer die een kristalontvanger bezat en vermenigvuldigd door de zoon en dochter van Maljers, die toen niet meer naar hun werk konden gaan.

534 **HET NIEUWSBULLETIN**
Naaldwijk. (?)–mei '45 (l.v.). dgl. typ. nieuws. –.
1 nr. van 26 mrt. '45.

Volgens het bevrijdingsnummer van DE LUISTERVINK werd deze uitgave na de bevrijding opgenomen in HET LAATSTE NIEUWS; *verschijnt in geheel Zuid-Holland* (nr. 346).

535 **NIEUWSBULLETIN**
Ouderkerk aan den Amstel. 19 okt. '44–30 okt. '44. dgl. typ. nieuws. 12.
–.

Zie: NEDERLAND STRIJDT DOOR! (nr. 452).

536 **NIEUWSBULLETIN**
Purmerend. 22 okt. '44–eind mei '45. dgl. stenc. nieuws. (?)–1500.
Bijna volledig.

In oktober 1944 ging G. Koopman, directeur van een Instituut voor Steno en Typen, over tot de uitgave van een nieuwsbulletin. Op 4 december 1944 werd het gecombineerd met DE STRIJD IN ONS VADERLAND (zie nr. 786), daar beide uitgaven hetzelfde doel beoogden en het gevaar door samenwerking aanzienlijk verminderd kon worden. Op 28 en 30 april 1945 deden de Duitsers een inval resp. ten huize van K. Groeneveld en in het instituut en het woonhuis van Koopman. De heren werden echter niet gevonden, daar zij met de stencilmachine en alle andere bezwarende bescheiden per wagen van de gemeentereiniging waren verhuisd naar het gebouw waar het bureau van de plaatselijke LO op zolder was 'gevestigd'. Terwijl de huiszoeking in volle gang was, verscheen het dagelijkse nummer van het NIEUWSBULLETIN in de stad. De verloofde van Koopman, mej. T. Kraak werd wel gearresteerd, maar na vier dagen kreeg zij haar vrijheid terug, daar de oorlog toen ten einde was.

537 **'NIEUWSBULLETIN'**
Vlaardingen. 31 okt. '44–7 dec. '44; 16 mrt. '45–9 mei '45. dgl. typ. nieuws. ca. 20.
Enkele nrs.
Dit bulletin werd door de dertienjarige M. Bot vervaardigd met behulp van een eigenhandig geconstrueerd ontvangtoestelletje. Door allerlei moeilijkheden met stroomvoorziening, lampen en accu's moest hij de uitgave gedurende de periode van 7 december 1944 tot 16 maart 1945 staken.

538 **NIEUWSBULLETIN**
–. (?)–(?) '45. dgl. stenc. nieuws. –.
Nrs. uit apr. '45.

539 **NIEUWSBULLETIN**
–. (?)–(?) '45. dgl.(?). stenc. nieuws. –.
–.

540 **NIEUWSBULLETIN; uitgegeven door 'VRIJ NEDERLAND'**
Wassenaar. eind dec. '44–mei '45. dgl. stenc. nieuws, ber. binnenl. 1200–1500.
Enkele nrs. uit apr. en mei '45.
Aanvankelijk werd het Haagse nieuwsbulletin van VRIJ NEDERLAND door een koerierster naar Wassenaar gebracht en daar verspreid. Door het uitvallen der elektriciteit werd de behoefte aan nieuws echter steeds groter en daarom ging men er eind 1944 toe over de uitgave in Wassenaar zelf te verzorgen. Toen werd alleen de kopij dagelijks door een koerierster uit Den Haag gehaald en ter plaatse aangevuld met het laatste nieuws en eigen berichten. De leiding berustte bij J. Woldijk jr., die tevens het contact met de Haagse illegaliteit onderhield. Chr. Theil verzorgde voornamelijk het technische gedeelte. Naast vele anderen werd o.m. nog medewerking verleend door: P.J. Baauw, P.J. Masthoff, de dames Jaeggi, Greiner, C.J. Bovens en B. Bovens.

541 **NIEUWSBULLETIN VAN HERRIJZEND NEDERLAND**
–. –. 2(?) maal p.w. stenc. nieuws. –.
Enkele nrs. uit najaar '44.

542 **Het NIEUWSBUREAU**
Haarlem. aug. '44–31 okt. '44. dgl. typ. nieuws. 10–20.
–.
Zie: De OPRECHTE HAARLEMMER (nr. 601).

543 **NIEUWSDIENST**
Delft. aug. '43–5 mei '45. dgl. typ. nieuws. 100–ca. 250.
Volledig van okt. '44–5 mei '45.
Deze uitgave werd vervaardigd door mej. B. Groote, als secretaresse werkzaam bij de drukkerij Brouwer & Co. Met medeweten en medewerking van de directeuren, de heren H.J.A.M. en A.J.M. Brouwer, werden de uitzendingen uit Londen beluisterd via een 'ondergedoken' radio van eerstgenoemde. Onmiddellijk na het nieuws van 's avonds kwart voor zeven typte mej. Groote 100 doorslagen en bracht deze persoonlijk (voorzien van een *Ausweis* voor *Sperr*-tijd) rond. Anderen zorgden dan voor verdere vermenigvuldiging tot ca. 250 exemplaren. De NIEUWSDIENST profiteerde, toen de bevolking zonder elektriciteit zat, van de stroom waarover tenslotte nog enkele vitale bedrijven beschikten. Toen ook dit ophield, kreeg mej. Groote de beschikking over de autoradio van de (eveneens ondergedoken) firma-auto.

544 **NIEUWSDIENST ORANJE**
Voorburg. 12 sept. '43–1 jan. '45. dgl. typ. nieuws. 15.
–.
Dit blad werd vervaardigd door A.J. van Broekhoven. Op 1 januari 1945 werd het gecombineerd met DE VUURTOREN (zie nr. 1068).

545 **De NIEUWSKRONIEK; voor het Eemland. Uitgave KRONIEK VAN DE WEEK en HET PAROOL**
Baarn. 8 febr. '45–juli '45. dgl. stenc. nieuws, art. 2500.
Bijna volledig.
Zie: KRONIEK VAN DE WEEK; *'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'* (nr. 322).

546 **De NIEUWSPOMP**
Wervershoof. 17 okt. '44–(?). dgl. typ. nieuws. ca. 200.
1 nr.
DE NIEUWSPOMP – ter misleiding van de vijand ook PIJPJE DROP genoemd – werd uitgegeven door J.K. Haarsma en J. Hoogenbos. De plaatselijke LO-leider J. Langedijk hielp bij het drukken en de verspreiding, die in het algemeen door meisjes geschiedde. Toen de uitgevers wegens herhaalde razzia's van adres moesten veranderen, waarna er geen radio meer beschikbaar was, werd de uitgave beëindigd.

547 **NIEUWSTIJDING**
–. 28 nov. '44–(?). dgl. typ. nieuws. –.
Nrs. uit nov. en dec. '44.

548 **De N.O.**
Schiedam. mei '44–juni '45. 2 maal p.w. stenc. opinie-art., nieuws. 800–4000.
Enkele nrs.
De verzetsgroep N.O. (Neutrale Organisatie) te Schiedam verspreidde aanvankelijk de uitgaven van andere illegale groepen. In juni 1944 ging de N.O. over tot de uitgave van een eigen orgaan, waarin de ontslagen burgemeester, mr. dr. F.L.J. van Haaren, de hoofdartikelen schreef. Vrijwel al deze artikelen eindigden met een gedicht, dat telkenmale een parafrase was op het thema: Vergeten... nooit![1]

549 **NOORDERLICHT**
Groningen-Leeuwarden. nov. '40–mrt. '41. 2 maal p.m. stenc. art., ber. binnenl. en buitenl. 200–300.
Enkele nrs.
De uitgave van DE WAARHEID voor de noordelijke provincies kreeg aanvankelijk de titel NOORDERLICHT. De inhoud bestond uit artikelen, welke door de centrale leiding te Amsterdam verstrekt werden. Tijdens de Februaristaking werden op ruime schaal manifesten uitgedeeld, waarin de Groningse bevolking werd opgewekt zich achter de staking te scharen. Een van deze exemplaren kwam op het Scholtenshuis[2] terecht. De *Sicherheitspolizei* vond hierin aanleiding een hele reeks arrestaties in communistische kringen te verrichten; ook de vervaardiger van het manifest bevond zich onder de gearresteerden. Het verzetswerk van de WAARHEID-groep in het noorden kwam hierdoor geruime tijd stil te liggen. De ongeveer vijftig gevangenen werden eerst naar Scheveningen gevoerd, na de aanvang van de oorlog tegen de Sovjet-Unie naar Schoorl en Amersfoort en vandaar naar Duitse concentratiekampen. De meesten van hen hebben Nederland niet teruggezien. Na een reorganisatie werden de werkzaamheden afwisselend te Leeuwarden en Groningen voortgezet, vermoedelijk meteen onder de titel DE WAARHEID. In maart 1945 werd bij een razzia de gehele oplage, alsmede de drukpers door de *Sipo* in beslag genomen. Kort daarop volgde de bevrijding.

In 1943 verscheen een nieuwsbulletin VERZET (zie nr. 921), najaar 1944 DE NIEUWSBRON (nr. 524).

Zie ook: De WAARHEID (nr. 1071).

---

1. Deze artikelen zijn ter nagedachtenis aan de bejaarde, op 13 april 1945 overleden schrijver uitgegeven onder de titel VERGETEN... NOOIT!
2. Het 'Scholtenshuis' was het hoofdkwartier van de *Sipo* en SD te Groningen.

550 **De NOORDFRIES**
Ferweradeel. 26 mrt. '45–11 apr. '45. 2 maal p.w. stenc. nieuws. 600.
Compleet.
Deze uitgave werd vervaardigd door de ondergedoken onderwijzer D. Humalda.

551 **De NOTEDOP; the war in a nutshell**
Amersfoort. 16 okt. '44–11 mei '45. aanv. 3 maal p.w., vanaf 19 mrt. '45 dgl. stenc. nieuws. 300–1250.
Enkele nrs.
Zie: WEEKOVERZICHT; *zeven dagen politiek en militair wereldgebeuren* (nr. 1094).

552 **De NOTEDOP**
Ankeveen. (?)'44–(?). dgl. typ. nieuws. 20.
1 nr. uit nov. 44.
Deze uitgave werd door het hoofd van de St. Josephschool, F. Fennis vervaardigd tot een nieuwsbulletin van TROUW in de behoefte aan nieuws kwam voorzien.

553 **De NOTEDOP**
–. eind '44–(?) '45. dgl. stenc. nieuws. –.
1 nr. van 18 febr. '45.
Uit de inhoud van het aanwezige nummer is op te maken dat deze uitgave uit het oosten van Nederland afkomstig is.

554 **NOVUM; voorlichtingsdienst**
Amsterdam. 10 mrt. '45–26 mrt. '45. dgl. stenc. nieuws. 1500.
Compleet.
Zie: VOORLICHTINGSDIENST 'JE MAINTIENDRAI' (nr. 960).

554A **OBSERVATOR**
–. –. –. stenc. nieuws. –.
1 nr. van 16 juni '44.

555 **De OBSERVATOR**
Bussum. dec. '43–okt. '44. 3 maal p.w. aanv. typ., vanaf mei '44 stenc. nieuws, art. 8–200.
Bijna volledig van 24 mei–okt. '44.
Dit blad, waaraan elke zaterdag een extra artikel over een actueel onderwerp was toegevoegd, werd uitgegeven door de in zijn ouderlijk huis ondergedoken student G.W. Ysebrand. Zijn vader zorgde voor de distributie in Bussum; de bejaarde plv. kantonrechter mr. W. van Loon voor het vervoer van een veertigtal exemplaren naar Hilversum. Toen de elektriciteitsvoorziening werd beëindigd, zag Ysebrand geen kans meer de vervaardiging voort te zetten.

556 **Het OCHTENDNIEUWS**
Dordrecht. zomer '43–mei '45. stenc. nieuws. 80–1000.
1 nr. uit mei '44.
Dit blad werd op het Gemeentelijk Ziekenhuis gemaakt door A. Schreuders. A. de Vries jr. hielp hem bij de verspreiding.

557 **OFFICIEEL ORGAAN 'DRIEHOEK'**
Heemstede. eind okt. '44. dgl. stenc. nieuws. 2000.
Compleet(?).
Zie: De PATRIOT (nr. 671).

558 **O.L.O.**
Amersfoort. 4 okt. '42–30 jan. '45. dgl. geschr. nieuws. 1–5.
3 nrs.
O.L.O. – afkorting van ONS LUISTERORGAAN – was een met de hand geschreven uitgave van de in 1942 vijftienjarige scholier H. Dubiez. Dagen en nachten lang luisterde hij met behulp

van een zelf vervaardigd toestel naar de nieuwsberichten. Deze schreef hij aanvankelijk in enkelvoud op waarna hij ze dagelijks doorgaf aan een ouder persoon die er kopieën van zou vervaardigen. Na een jaar bleek echter dat deze de berichten uit angst steeds verbrand had. Diep teleurgesteld ging Dubiez hierna zelf meerdere doorslagen vervaardigen, die door vier relaties (welke hij tevens het benodigde materiaal, o.a. papier verschafte) werden vermenigvuldigd, o.a. onder de titel O.Z.O. (zie nr. 633). Ook nu bleven de teleurstellingen hem niet bespaard. Een gedeelte van het papier bleek in de zwarte handel verkocht te worden als sigarettenpapier. Een andere moeilijkheid was dat de familie herhaaldelijk last had van huiszoekingen, o.a. bij elke ontsnapping uit het op slechts 800 meter van het huis gelegen concentratiekamp. Desondanks bleef Dubiez het werk voortzetten. In februari 1945 werd hij ernstig ziek en moest de uitgave worden gestaakt, hoewel hij de laatste maanden nog geholpen werd door zijn broer F. Dubiez. De apparatuur was echter zo ingewikkeld, dat niemand haar kon bedienen.

559 ONDER DE LOUPE
Amsterdam. nov.(?) '44–mei '45 (l.v.). wkl., mdl. stenc., vanaf 15 apr. '45 druk. opinie-art. 200–2000.
Onvolledig.

ONDER DE LOUPE werd opgericht door W.J.V. Büttinghausen en gestencild ten huize van mr. C. van Rij (die zèlf toen in een kamp verbleef). De uitgave werd door gebrek aan geld later onder auspiciën van De VRIJE KATHEDER (zie nr. 1013) als jeugdgroep van deze organisatie onder hoofdredactie van D. van der Meer, J.C. Schultsz en mr. Petra Eldering voortgezet. Na de oorlog ging het blad op in ÉÉN, het orgaan van het ANJV.

560 ONDER ONS
–. (?)–6 mei '45. dgl. typ. nieuws. –.
Nrs. uit apr. en mei '45.

561 'De ONDERDUIKER'
Haarlem. zomer '44–14 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 500–1300.
Bijna volledig.

In 1942 vermenigvuldigden de kantoorboekhandel P. Donders en de vijftienjarige scholier E. Badart pamfletten en artikelen uit de illegale pers, wanneer zij meenden dat een intensieve verspreiding hiervan nut zou hebben. De exemplaren werden via de bekende postbussen van de Amsterdamse tram verzonden. Het blad had zodoende dus geen inkomsten en de kosten werden geheel gedragen door Donders. In de zomer van 1943 kocht Badart een radio op, welke eigenlijk had moeten worden ingeleverd. Na zijn eindexamen in juni 1944 kreeg Badart veel vrije tijd en ging hij bij Donders inwonen opdat zij tezamen bulletins konden samenstellen voor een kleine kring van bekenden.

Toen in het najaar van 1944 de elektriciteit werd afgesloten en de vraag naar nieuwsberichten toenam, werd besloten de berichten van 16 oktober af op ruimere schaal te gaan verspreiden onder de titel 'DE ONDERDUIKER'. E. Badart en G. Hurkmans zorgden voor het redactionele gedeelte, F. Buschman en A. Hoogland voor het technische; de dames Th. Kooy en Snijders zorgden dagelijks voor het vervoer naar de hoofdverspreiders.

562 De ONDERDUIKER; maandblad voor die Nederlanders, die het gevaar prefereren boven het werken voor den vijand
Heiloo. febr. '44–eind sept. '44. onr. druk. art., ber. binnenl. –.
Bijna volledig.

Zoals de titel aangeeft, was deze uitgave bestemd voor onderduikers. Er zijn waarschijnlijk zes nummers verschenen. Toen werd de elektriciteit afgesloten en ontstond er te Heiloo, evenals elders, behoefte aan een dagelijks berichtenblad. DE ONDERDUIKER werd (vermoedelijk door de na een overval op 1 september '44 ondergedoken uitgever) in oktober omgedoopt in 'DE NIEUWSBODE'; *dagblad voor het bezette Nederlandse gebied* (zie nr. 518) en trachtte in deze behoefte te voorzien.

563 ONDERGRONDSCH CONTACT
Amsterdam. dec. '43–13 okt. '44. dgl. typ. nieuws. 20–30.
–.

Dit bulletin werd vervaardigd door D. Brasser (elektrotechnisch installateur) met medewerking van mej. T. Haaker uit Badhoevedorp, en verspreid in Amsterdam-West (Sloten) en Badhoevedorp. Toen de elektriciteitsvoorziening ophield, nam de vraag naar berichten zo toe, dat werd overgegaan tot stencilen (en dientengevolge een aanzienlijke vergroting van de oplage). Tevens werd de titel gewijzigd in STA PAL (zie nr. 759).

Op 22 november 1944 werd de uitgave echter gestaakt wegens een overval op illegale werkers in Badhoevedorp en Sloten/dorp, tengevolge waarvan enkelen hunner gefusilleerd zijn. De uitgevers achtten het toen niet meer verantwoord verder te gaan. Daarna werd TROUW vanuit Amsterdam aangevoerd en werd alles geconcentreerd op de verspreiding van deze uitgave (zie nr. 828).

564 De ONDERGRONDSCHE KOERIER; Oranje boven!
Apeldoorn. eind '42(?)-mei '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws. 1000.
Onvolledig.

Deze uitgave werd gedurende twee jaar vervaardigd door G. Welle, adj. commies bij de belastingen. Op 30 september 1944 werd Welle ten gevolge van verraad gearresteerd en bij een ontvluchtingspoging doodgeschoten. Zijn arbeid werd door H. Evers voortgezet. De uitgave werd na de bevrijding in combinatie met de APELDOORNSCHE COURANT (nr. 24) en DE WAARNEMER (nr. 1087) voortgezet onder de titel MEDEDELINGENBLAD.

565 'De ONDERGRONDSE'
–. mrt. '44–(?) '44. dgl. geschreven. nieuws. –.
1 nr. uit aug. '44.

Deze uitgave is vermoedelijk uit Zuid-Limburg afkomstig.

566 ONGETEKENDE BRIEVEN AAN OUDE STRIJDMAKKERS
Amsterdam. 20 juli '41–okt. '41. onr. druk. opinie-art. 2000–2500.
Compleet.

Deze drie uitgaven in brochurevorm zijn geschreven door Koos Vorrink ter voorlichting van partijgenoten. De eerste brief was gewijd aan een terugblik over het eerste oorlogsjaar, speciaal wat betreft de SDAP en haar nevenorganisaties; de tweede gaf een uiteenzetting over de Nederlandsche Unie: 'een verstoorde illusie'. In de derde brief behandelde hij de verordening van de Rijkscommissaris van 12 augustus 1941 betreffende de werkzaamheden van de publiekrechtelijke en vertegenwoordigende lichamen en organen.

Zie ook: Het PAROOL; *vrij onverveerd* (nr. 648).

567 ONS ARSENAAL
's-Gravenhage. (?) '41–(?). 4 maal p.j. stenc. art., meded. 600–700.
1 nr.

Zie: De KURK (nr. 335).

568 ONS DAGELIJKS NIEUWSBULLETIN; 'ik worstel en kom boven'
Hilversum. 6 okt. '44–14 nov. '44. dgl. stenc. nieuws. 500–2000.
Enkele nrs. uit nov. '44.

Redacteuren van deze uitgave waren Ad. Marx en W. Repko. Op 15 november 1944 werd het blad opgenomen in DE GOOISE KOERIER (zie nr. 215). Zie ook: HOOREN, ZIEN EN ZWIJGEN (nr. 238).

569 'ONS GEMEENEBEST'
Amsterdam. juli '44–(?). 1 maal verschenen. druk. opinie-art. –.
–.

Deze uitgave verscheen onder auspiciën van JE MAINTIENDRAI en was bedoeld als tijdschrift in brochurevorm. Het is echter wegens de 'Dolle Dinsdag'-gebeurtenissen bij de verschijning van een nummer gebleven.[1] De auteur was P.J. Schmidt.

Zie ook: JE MAINTIENDRAI (nr. 270).

---

1. De inhoud hiervan vormde tevens het eerste hoofdstuk van DE BUITENLANDSCHE POLITIEK VAN NEDERLAND, door P.J. Schmidt (Amsterdam, 1945).

570 'ONS INDIË'; officieel orgaan der V.I.V.
Haarlem. 4 nov. '44-mei '45 (l.v.). wkl. stenc. art. 3500-4000.
Bijna volledig.

In augustus 1944 scheen de bevrijding van Nederland nabij. Velen waren van mening, dat het belangrijkste wat daarna diende te geschieden, de bevrijding van Indonesië moest zijn.

Om daarvoor propaganda te maken richtte H.F.A. Smoorenburg jr. de organisatie 'Verenigde Indië-Vrijwilligers' op. Het doel was: werving en voorlichting van vrijwilligers, het maken van propaganda voor Indië en de behartiging van de belangen der vrijwilligers. Hiertoe werd in de eerste plaats het orgaan 'ONS INDIË' uitgegeven, waarvan de redactie aanvankelijk berustte bij H.F.A. Smoorenburg en A.J. Kramer. Later traden G.L. Tichelman, conservator van het Koloniaal Instituut, dr. P. Peverelli en drs. D. Lageman, indoloog, als medewerkers toe.

Van 6 februari 1945 af werd tevens een dagelijks nieuwsbulletin uitgegeven, DE GEUZENPOST; *nieuwsblad voor Haarlem en omstreken onder auspiciën der V.I.V.* (zie nr. 203).

571 ONS KOMPAS
Rotterdam. 30 okt. '44-14 mei '45. dgl. stenc. nieuws, art. 3500-5000.
Enkele nrs.

Zie: NIEUWSBLAD VAN 'ONS VRIJE NEDERLAND' (nr. 515).

572 ONS LUISTERORGAAN
Zie: O.L.O. (nr. 558).

573 'ONS NOODRANTSOEN'; het laatste nieuws voor strijdend Nederland. Voor waarheid, vrijheid en recht
Ouderkerk aan den Amstel. 23 okt. '44-6 juni '45. dgl. stenc. nieuws, art. 200-1200.
Compleet.

Toen ds. A.C. van Nood, na een half jaar elders ondergedoken te zijn geweest, in oktober 1944 weer clandestien in zijn eigen woning terugkeerde, begon hij de uitgave van ONS NOODRANTSOEN, onkundig van het feit, dat er te Ouderkerk sedert enkele dagen reeds een illegaal blad verscheen, n.l. HET LAATSTE NIEUWS VOOR STRIJDEND NEDERLAND (zie nr. 353). Na een week kwamen de uitgevers met elkaar in contact, hetgeen tot resultaat had dat op 6 november 1944 een gemeenschappelijke uitgave het licht zag, waarvan de titel ONS NOODRANTSOEN (geïnspireerd op de naam van de hoofdredacteur) behouden bleef, terwijl kop en motto werden overgenomen van HET LAATSTE NIEUWS VOOR STRIJDEND NEDERLAND. Ds. van Nood, die jarenlang redacteur van GEÏLLUSTREERD VRIJ NEDERLAND, later ONS VRIJ NEDERLAND was geweest (zie nr. 196), maar na de bevrijding van het zuiden - waar het blad toen legaal verscheen - in de leegte welke OVN achterliet, wilde voorzien, schreef artikelen welke dezelfde christelijke geest ademden. In de eerste maanden werden ook steeds actuele illustraties uit vroegere jaargangen van OVN overgenomen. Vanaf 12 februari 1945 werd de uitgave echter door F.W. Michels geïllustreerd. Verdere medewerkers waren H. Bakker, G. Kat, L. Stapper, J.F.W. Baller en J.C.W. van Spengen.

574 'ONS OCHTENDBLAD'; nieuwsblad voor Den Haag en omstreken
's-Gravenhage. mrt. '44-mei '45. dgl. aanv. typ., vanaf 10 juni '44 stenc. nieuws, art. 13-3650.
Onvolledig.

P. v. Otichem, die reeds in 1940 een blad had uitgegeven onder de titel VRIJ NEDERLAND en later ten dele samenwerkte met het bekende blad van dezelfde titel (zie nr. 973), had dit contact op een gegeven ogenblik laten schieten om weer op eigen gelegenheid met een bulletin verder te gaan. Langzamerhand is hieruit een regelmatig verschijnend nieuwsblad - voorzien van een wekelijkse bijlage waarin het buitenlands weekoverzicht van Radio Oranje was opgenomen - ontstaan, dat tenslotte de titel 'ONS OCHTENDBLAD' kreeg. Toen dit blad later werd gestencild, geschiedde dit op het Bureau van Gemeentewerken waar Van Otichem werkzaam was. Op 7 oktober 1944 deed de *Sipo* daar een inval, waarbij C. Kreukniet, een der medewerkers, werd gearresteerd. Deze overleed reeds op 28 oktober 1944 in de gevangenis te Scheveningen.

Tengevolge van de moeilijkheden, ontstaan door het bombardement van het Bezuidenhoutkwartier door de RAF op 3 maart 1945, werd de uitgave vanaf 16 april 1945 voortgezet in combinatie met DE HAAGSCHE GROENE (zie nr. 219).

575 **ONS OORLOGSKAMP**
Arnhem. medio '42-(?) '43. 2 maal p.m. geschreven. art. -.
2 nrs.
Door enige joodse onderduikers (L. v. Essen en familie) werden regelmatig brieven naar lotgenoten gestuurd, welke bedoeld waren als 'hart onder de riem' en 'werkverschaffing'. Ieder, die zo'n contactbrief in handen kreeg, werd gestimuleerd er bemoedigende woorden, ervaringen, herinneringen of gedichten bij te schrijven. De uitgave werd beëindigd toen de omvangrijke deportaties het risico te groot maakten.

576 **'ONS OUDE VADERLAND'**
-. (?)-eind '44. -. -. -. -.
-.
In no. 2 d.d. 9 januari 1945 van LUCTOR UT EMERGAM (zie nr. 381) werd vermeld, dat deze uitgave een voortzetting was van 'ONS OUDE VADERLAND'. Vermoedelijk was het blad voor geëvacueerde Zeeuwen bestemd.

577 **ONS RIJK**
Amsterdam. apr. '45-mei '45. mdl. druk. opinie-art., art. 20.000.
Compleet.
Deze twee maal verschenen uitgave, welke voornamelijk aan Indonesië was gewijd, kwam tot stand door samenwerking van de VOG (Voorlichting Overzeesche Gebiedsdeelen) met ONS VOLK, welke organisatie de technische verzorging op zich nam. De leiding berustte bij F.E. Hollander en mr. Leonhard Huizinga.
Zie ook: ONS VOLK (nr. 581).

578 **'ONS TWAALFUURTJE'**
's-Gravenhage. -. dgl.(?). stenc. nieuws. -.
Onvolledig van sept.-nov. '44.

579 **ONS VADERLAND; het blad van en voor vrije Nederlanders**
Laren-Blaricum. midden juni '41-juli '42. 3 maal p.m. stenc. opinie-art., art., ber. binnenl. 500-2000.
Onvolledig.
Het BULLETIN (zie nr. 96) werd te Laren herstencild onder de titel VRIJ NEDERLAND; *uitgave in het moederland* (zie nr. 978). In juni 1941 werd deze titel gewijzigd in ONS VADERLAND; *het blad van en voor vrije Nederlanders*. Toen het BULLETIN in augustus 1941 ophield te verschijnen, zorgden de burgemeester van Eemnes, mr. P.A.L. van Ogtrop, de gemeentesecretaris D. van Hoepen, de uitgever L.Th. van der Waals en de in 1933 uit Duitsland geëmigreerde anti-fascistische Duitser A. Schlosser zelf voor de kopij. Mej. J. Schouten[1] zorgde voor het stencilen. De bedoeling van deze uitgave was, het Nederlandse volk een hart onder de riem te steken. Schlosser putte vooral uit zijn ervaring in de tijd van zijn strijd tegen het opkomende nationaal-socialisme in Duitsland. Toen in de loop van 1942 meer contact werd verkregen met bladen van allerlei politieke en godsdienstige richting, verviel de behoefte aan deze plaatselijke voorlichting en besloot men de uitgave van ONS VADERLAND te staken. Schlosser zette zijn activiteit voort in samenwerking met de TROUW-groep door de leiding op zich te nemen van een ondergrondse drukkerij en van de KP-groep 'HANS' (zie nrs. 26 en 857).

580 **ONS VERZET; 'Ik val aan, volg mij!' Geïllustreerd maandblad uitgegeven door de N.V. 'De Strijders'**
Hilversum. 10 mei '42-17 febr. '45. 2 maal p.m. (van 12 apr. '43-28 okt. '44 mdl.). stenc. opinie-art., art., nieuws, ber. binnenl., gedichten. 96-1150.
Op 2 nrs. na volledig.
In 1938 gaf de vijftienjarige scholier W.N. Freni een maandblaadje DE STER uit; het werd in november 1940 opgeheven (zie nr. 777). In de drie na de capitulatie van Nederland verschenen

---

1. In 1945 in het concentratiekamp Ravensbrück, waarheen zij wegens medeplichtigheid aan de overval op het Bevolkingsregister te Amsterdam vervoerd was, overleden.

nummers stonden 'ongecensureerde' streekberichten, o.a. over geallieerde bombardementen op Duitse vliegvelden en over relletjes tussen de NSB en WA enerzijds en de burgerij anderzijds.

Inmiddels was Freni begonnen met het clandestien verspreiden van foto's en speldjes en het vermenigvuldigen van verboden lectuur, zoals redevoeringen van H.M. de koningin en anti-Duitse gedichten. Hij deed dit samen met een vriend, G. Dull, met wie hij de 'naamloze vriendenkring Oranje Boven' oprichtte. Voor een abonnementsprijs van 10 cent zouden alle, tijdens de oorlog te verschijnen uitgaven geleverd worden! Spoedig bleek echter dat dit van een te optimistische kijk op de duur van de oorlog blijk gaf, en werd de prijs vastgesteld op *f* 0,10 per twintig uitgaven. Toen Freni eind november 1940 wegens zijn illegale activiteit op de HBS door de directeur gestraft werd, deelde men de lezers voor de schijn mede, dat het werk te Utrecht zou worden voortgezet. In werkelijkheid veranderde er echter niets. Een door koningin Wilhelmina in maart 1941 uitgesproken redevoering vormde het begin van twee reeksen uitgaven KALEIDOSCOOP (zie nr. 283). Een groot gedeelte van de inhoud werd gevormd door artikelen en gedichten van 'Jan de Geus' (ps. van de later ondergedoken joodse Nederlander D. Vos).

Na enige maanden van geringere activiteit in begin 1942 brachten de beide vrienden hun plan een 'echt' illegaal blad uit te geven, ten uitvoer. Op 10 mei 1942 verscheen het eerste nummer van ONS VERZET, zoals zij de krant noemden, met de ondertitel: *uitgave van de NV 'V & W'*. Aan deze letters konden in deze periode (waarin de V-actie het hoogtepunt beleefde) allerlei betekenissen worden toegekend. Een jaar later werd de naam van de NV gewijzigd in 'De Strijders'; deze naam werd tot het einde van de oorlog gehandhaafd.

ONS VERZET verscheen met verschillende onderbrekingen wegens arrestaties en razzia's tot 17 februari 1945. De moeilijkheden met de papiervoorziening werden toen erg groot en de uitgevers achtten het nieuwsblad DE HERAUT belangrijker. Zij waren n.l. in juni 1943 overgegaan tot de uitgave van een wekelijkse nieuwsbijlage ten behoeve van hen, die hun radiotoestel verborgen of ingeleverd hadden: DE HERAUT; *'ik bemin de waarheid en de klaarheid'* (nr. 226). Eind 1944 werd naar aanleiding van artikelen in ONS VERZET besloten een discussie-orgaan CONTACT uit te geven, waarin de lezers hun mening kenbaar konden maken (zie nr. 120).

Wegens de papierschaarste is het slechts éénmaal verschenen.

De voornaamste medewerkers waren, behalve de hoofdredacteur W.N. Freni, zijn vrienden G. Dull en K. Dull, mr. W. Dull, de journalist J.G. Spaan, de student R. Tamsma, H.R. Korpershoek, geol. stud., die voor vele illustraties (karikaturen vooral) zorgde, G.C. van Riet, leraar staathuishoudkunde en de ouders van Freni.

Mr. W. Dull, die aan het Gewestelijk Arbeidsbureau te Hilversum verbonden was, werd wegens ander illegaal werk in begin 1944 gearresteerd en is op 29 oktober 1944 te Kassel overleden.

581 ONS VOLK; den vaderlant ghetrouwe

Utrecht-Amsterdam-'s-Gravenhage. 7 okt. '43–mei '45. mdl. tot sept. '44, daarna 2 maal p.m. druk. opinie-art., art., ber. binnenl. 55.000–120.000.
Compleet.

ONS VOLK is ontstaan na besprekingen tussen studenten en pas afgestudeerden, gehouden in de zomer van 1943, betreffende de oprichting van een nieuw illegaal periodiek dat door een grote oplage en populaire stijl de massa van het Nederlandse volk zou kunnen bereiken. Overeenstemming over de grondslagen van het nieuwe blad werd echter niet bereikt.

De gevoerde discussie deed echter bij de studenten G.H. Gelder, ind. stud. te Leiden, en W. Eggink, soc. geogr. kandidaat te Utrecht (zie SLAET OP DEN TROMMELE, nr. 741 en SOL JUSTITIAE, nr. 748) het denkbeeld ontstaan, zelfstandig tot redactie en uitgave over te gaan. Zij vonden dat de illegale pers haar belangrijkste taak: de geest van verzet te stimuleren, verwaarloosde en ook in haar verspreiding te zeer beperkt bleef tot bepaalde bevolkingsgroepen. Naar hun mening bestond vooral behoefte aan zuivere verzetsliteratuur tegen aantasting van hetgeen zij kortweg 'de humaniteit' noemden. Onder inschakeling van de contacten ontstaan uit velerlei illegale activiteit op andere terreinen, richtten zij ONS VOLK op, het eerste illegale orgaan waarin ook veel actuele foto's waren opgenomen. Lezenswaardig vooral ook was het blad door de *inside-information* die het bracht uit overheidskringen. Daarbij werd voor humor (zowel in woord als in tekening) een ruime plaats ingeruimd.

Het eerste nummer verkreeg aanstonds een landelijke verspreiding, verzorgd vanuit twee centra: Utrecht (Eggink) en Den Haag (Gelder). Er werden drie edities gedrukt te 's-Gravenhage, Woerden en Apeldoorn; voor zover het formaat geen belemmering vormde, was de inhoud gelijk. Later werden nog drukkers gevonden in andere plaatsen, o.a. Amsterdam en Alphen aan

den Rijn. Dat de voor een illegaal blad ongekend hoge beginoplaag van 55.000, welke bovendien snel steeg, de organisatie voor enorme problemen stelde, behoeft geen betoog.

Gedeeltelijk werd voor de verspreiding de verspreidingsgroep van K. Knol en R. van Aalst ingeschakeld (zie VERZET, nr. 922). De verspreiding was echter grotendeels in handen van studenten en de relaties, die deze in verschillende plaatsen hadden. Vooral in het westen, midden en zuiden van het land geschiedde de verspreiding zeer intensief. Voor de expeditie werd voornamelijk van bodediensten en beurtvaart gebruik gemaakt.

Terzelfder tijd als ONS VOLK werd HET VADERLAND opgericht, bestemd voor de in Duitsland werkende Nederlandse arbeiders (zie nr. 897), terwijl DE TOEKOMST (opgericht op initiatief van mr. D.C.B. Mesritz) van het technisch apparaat van ONS VOLK gebruik maakte (zie nr. 811). Matrijzen van ONS VOLK werden door J. van Mansvelt en J.C. Woestenburg jr. uit Leiden naar Gennep gebracht, waar op de persen van de in oktober '43 verboden 'MAAS- EN NIERSBODE' werd gedrukt en het blad daar en in de omgeving werd verspreid.

Op 21 januari 1944 verloor ONS VOLK beide leiders, toen de *Sicherheitspolizei* bij de uitvoering van een gecoördineerde actie tegen de PAROOL-groep gemeenschappelijke adressen binnenviel (zie blz. 201). Gelder vond die dag de dood in Den Haag, Eggink overleed in april 1945 in het tuchthuis te Hameln. Enige maanden lang had nu mr. Mesritz de leiding der redactie, hij werd echter op 16 mei 1944 gearresteerd en is op 16 maart 1945 in het concentratiekamp Rathenow overleden.

Spoedig kristalliseerde uit de kringen van hun medewerkers een kern, die tot de bevrijding, zij het met – merendeels tijdelijke – verliezen, de leiding van ONS VOLK uitmaakte, te weten: mevrouw J.W.Th.M. Eggink-van Hellenberg Hubar, J.F. Glastra van Loon, B.B. de Groot, A.A. Heeres, J. van Mansvelt, G. Monsees, L. van Nouhuys, P.A.E. Renardel de Lavalette, A. de Vries en J.C. Woestenburg jr.

De gebeurtenissen van september '44 brachten een decentralisatie van de 'verspreiding Den Haag' met zich mee. In Den Haag en Amsterdam verschenen aparte edities. De 'verspreiding Utrecht' bleef intact, te gereder waar het grootste gedeelte van de medewerkers inmiddels was bevrijd. Een regelmatig contact tussen de kernleden bleef evenwel behouden, zodat de inhoud der lokale edities op hoofdpunten overeenstemde.

Verdere publikaties van ONS VOLK waren: DIE LETZTE CHANCE (nr. 362), ORANJE-BULLETIN (nr. 617, initiatief van ONS VOLK-Utrecht, in grote en vele provinciesteden nagevolgd, ook onder de titel DE VRIJE PERS), de ezelsprent ('ik ga óók naar Duitsland, want ze zeggen dat het gras daar langer is'), het 'extra nummer' van DE GIL (nr. 206), het MAANDAGOCHTENDBLAD ONS VOLK (nr. 399) en DE KLEINE KRANT VAN ONS VOLK (nr. 297).

De onontbeerlijke letterlijke teksten van door Radio Oranje uitgezonden redevoeringen en regeringsmededelingen werden geleverd door de radio-luister-opnamedienst van J.C. Verhagen (zie: SLAET OP DEN TROMMELE, nr. 741).

Technische medewerking werd verleend aan: de brochures ZES KAARSEN VOOR INDIË, door mr. Leonhard Huizinga en OPBOUW VAN EEN NIEUW RIJKSBESTUUR; het blad ONS RIJK (zie nr. 577) en plakacties als 'DIE LETZTE WAFFE', 'DAS NEUE DEUTSCHLAND BRAUCHT MÄNNER' en 'AN DIE KINDER VON 1918'.

Teneinde aan geldmiddelen te komen, richtte de Utrechtse groep de uitgeverij HET STICHTSE PEPERTJE op onder leiding van F.A. Ameling en F.H. Sobels, en met medewerking van de tekenaar A. Frederiks. Deze gaf behalve de ezelprent, twee boekjes met karikaturen en de Mosquito-kalender uit; voorts het gedicht 'Vooravond voor Kerstmis' van A. den Doolaard en het boekje 'Thank you' voor de bevrijders van Nederland.

Overeenkomstig de opzet staakte de organisatie ONS VOLK bij de bevrijding, nadat nog een slotnummer was uitgegeven, alle naar buiten tredende activiteit.

581A ONS VRIJE NEDERLAND

Groningen. juni '41–aug. '44. –. –. opinie-art., karikaturen. –.
1 nr.

Vanaf 1940 kwam dit blad onder de naam VRIJ NEDERLAND uit. De samenstellers stencilden de tekst van het hoofdblad opnieuw en zorgden voor de verspreiding. Toen VRIJ NEDERLAND in 1941 door talrijke arrestaties getroffen werd, ging men zelfstandig verder en in juni van datzelfde jaar kreeg het blad zijn uiteindelijke naam.

582 **ONS VRIJE NEDERLAND; voortzetting van GEÏLLUSTREERD VRIJ NEDERLAND**
Rotterdam. sept. '44–mei '45. aanv. mdl., vanaf mrt.(?) '45 wkl. druk. opinie-art., art., ber. binnenl. –.
Onvolledig.
Zie: GEÏLLUSTREERD VRIJ NEDERLAND (nr. 196).

583 **ONS VRIJE NEDERLAND**
Utrecht. juni '44–sept. '44 (l.v.). mdl. druk. opinie-art., art., ber. binnenl., humor, karikaturen. 50.000.
Compleet.
Zie: GEÏLLUSTREERD VRIJ NEDERLAND (nr. 196).

584 **'ONZE STANDAARD'; Oranje-Trouw**
–. (?)–(?) '45. wkl. stenc. art., ber. binnenl. en buitenl. –.
3 nrs. uit '45.

585 **ONZE TAAK**
Enkhuizen. eind '43–mei '45. ca. 1 maal p.w. stenc. art. 500.
Onvolledig.
Deze uitgave had ten doel rooms-katholieke arbeiders de voorlichting te bieden betreffende sociale problemen welke hun vanaf 1941 na de opheffing van het RK Werkliedenverbond onthouden was. Uitgever was J.G. Verver, de voornaamste medewerkers waren J. Fijma, J. Hoogland en P. Buysman.

586 **ONZE VRIJHEID; onafhankelijk vaderlands orgaan**
–. –. –. stenc. opinie-art. –.
Enkele nrs. uit mei '44.
De inhoud van het aanwezige nummer bestaat grotendeels uit een commentaar van 'Wegbereider' op het MANIFEST van HET PAROOL en VRIJ NEDERLAND van 15 april 1944 betreffende de toekomst van Nederland (zie nr. 648).

587 **'OORLOGS-JOURNAAL'**
Steenbergen. juni '44–(?) '44. wkl. stenc. nieuws. –.
2 nrs.
Zie: STEENBERGSCHE BUS-COURANT (nr. 762).

588 **Het OORLOGSNIEUWS**
's-Gravenhage. (?)–7 mei '45. dgl. stenc. nieuws. –.
Bijna volledig van 18 aug. '44–7 mei '45.

589 **De OOST; Indië zal herrijzen**
Alphen aan den Rijn. mrt. '45–apr. '45. mdl. druk. art. 500.
Compleet.
Zie: De KRONIEK VAN DE WEEK: *'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'* (nr. 320).

589A **OP DE EEN EN DERTIG METER BAND**
Arnhem. –. –. typ. nieuws. –.
1 nr. van 23 juni '43.

590 **OP DE KEPER**
Gorssel. (?) '44–half apr. '45. dgl. typ. nieuws, art. 20–30.
Onvolledig van 1 dec. '44–2 apr. '45.
Van eind 1942 af gaf de te Gorssel ondergedoken journalist A. Rodrigues Brent de via Radio Oranje gehouden radiotoespraken uit ter discussie.

Na de inlevering van de radiotoestellen typte hij ook nieuwsberichten voor vrienden. In 1944 groeiden deze berichten geleidelijk uit tot een weekbericht; na de geallieerde landingen op 6 juni 1944 in Normandië maakte Rodrigues Brent er een dagelijks bulletin van, eerst getiteld DE

KLEINE KRONIEK, eenmaal KLEIN JOURNAAL, vanaf 29 augustus 1944 VAN DAG TOT DAG (zie de nrs. 298, 295, 905). Tenslotte werd de titel na een paar maanden weer gewijzigd, ditmaal - en nu tot de bevrijding van Gorssel - in OP DE KEPER. De uitgever werd geholpen door zijn echtgenote en zijn dochter, en tevens door zijn gastvrouw, mevrouw A. Brandligt-Mossel. Van tijd tot tijd behoedde een hond het in zijn hok verborgen radiotoestel voor onbescheiden blikken.

591 **OP DE KORTE GOLF**
Arnhem. eind april '44-17 sept. '44. dgl. stenc. nieuws, art. 200-500.
Onvolledig van juli-sept. '44.
Zie: De SNEEUWBAL (nr. 742).

592 **OP WACHT; voor God-Nederland-Oranje**
's-Gravenhage. jan. '44-9 mei '45 (l.v.). aanv. 2 maal p.w., vanaf half juli '44 wkl. stenc. art., nieuws, ber. binnenl. 12.000.
Compleet.
De uitgave OP WACHT is ontstaan doordat een verzetsgroep, welke aanvankelijk ook medewerkte aan de uitgave en verspreiding van VOOR GOD EN DEN KONING (zie nr. 946), tegen het einde van 1943 i.v.m. de groeiende organisatie een eigen blad onder de titel GOD-NEDERLAND-ORANJE ging uitgeven (zie nr. 209). Deze titel werd bij nadere overweging minder geschikt geacht en daarom veranderd in OP WACHT; *voor God-Nederland-Oranje*. De oprichters waren twee jonge ondergedoken tuinders, J.J. van Staalduinen uit 's-Gravenzande en S. Lautenbach uit Berlikum (Fr.), beiden oud-militairen, die zich naast een aantal medewerkers in den lande tevens van de medewerking van een vakjournalist, J.A. Ages, verzekerden. Het doel van de uitgave was voorlichting van het Nederlandse volk op christelijke grondslag en verlichting van de financiële lasten van onderduikers en hun achterblijvende gezinnen. In principe wilden de organisatoren niets weten van een gedrukte uitgave, daar de ervaring had geleerd, dat een drukkerij uiterst kwetsbaar was. Daarom werden in het gehele land stencilposten - z.g. 'filialen' - opgericht, o.a. in Amsterdam, Barendrecht, Delft, Hillegom, Leiden, Naaldwijk, Rotterdam en Friesland. Vanuit het hoofdkantoor in Den Haag werden deze filialen per koerier van kopij voorzien; eveneens geschiedde dit met een gedeelte van de oplage dat bestemd was voor de overige gebieden. Uiteraard konden deze stencilposten na eventuele arrestatie gemakkelijk naar omliggende plaatsen worden overgebracht; het gevolg was, dat OP WACHT te allen tijde kon blijven verschijnen. Op 9 augustus 1944 werd Lautenbach bij een bezoek op een 'besmet' adres te Delft door de *Sipo* neergeschoten en gevangen genomen. Hij herstelde enigszins, doch overleed op 18 april 1945 tijdens een transport uit het concentratiekamp Bergen-Belsen. Gedurende de gehele periode verloren enige tientallen medewerkers en medewerksters het leven.

Na het uitbreken van de Spoorwegstaking werd het vervoersprobleem voor OP WACHT groot; ook werd gedacht dat de bevrijding zeer nabij was en dat werk van militaire aard urgenter werd. Zo kwam het dat de uitgave tweemaal werd stopgezet. Toen bleek, dat de bevrijdingsverwachtingen niet vervuld werden, werd de uitgave hervat.

Intussen hadden enkele 'filiaalhouders' zelf het initiatief tot het voortzetten van OP WACHT genomen; hieruit ontstonden OP WACHT IN AMSTERDAM (nr. 595) en NIEUWSBLAD TEN BEHOEVE VAN DE LEZERS VAN OP WACHT (nr. 513). In Friesland was reeds van mei 1944 af DE WACHTER verschenen (zie nr. 1089). Van begin 1945 af werden in Rotterdam en Den Haag naast het weekblad nog dagelijkse edities uitgegeven (zie de nrs. 593 en 594).

De uitgave werd legaal voortgezet onder de titel: OP WACHT, *weekblad voor den wederopbouw van het Koninkrijk*.

593 **OP WACHT; speciaal nieuwsbulletin voor Den Haag en omstreken**
's-Gravenhage. medio jan. '45-9 mei '45. dgl. stenc. nieuws. -.
-.
Onvolledig.
Zie: OP WACHT; *voor God-Nederland-Oranje* (nr. 592).

594 **OP WACHT; dagelijks nieuws verschijnt in Rotterdam en omstreken**
Rotterdam. medio jan. '45–8 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 4000.
3 nrs.
Zie: OP WACHT; *voor God-Nederland-Oranje* (nr. 592).

595 **OP WACHT IN AMSTERDAM**
Amsterdam. 16 okt. '44–27 okt. '44. 3 maal p.w. stenc. nieuws, art. –.
Compleet.
Zie: De NIEUWE AMSTERDAMMER; *voortzetting van* OP WACHT IN AMSTERDAM (nr. 468).

596 **De OPDRACHT; tijdschrift gewijd aan het nieuwe Indië**
's-Gravenhage. aug. '44–mei '45 (l.v.). mdl. druk. opinie-art. 3000–30.000.
Bijna volledig.
De indologen die tijdens de bezettingstijd waren afgestudeerd en hier te lande op het einde van de oorlog wachtten, kwamen vaak bijeen om hun toekomstige taak en de gang van zaken in Nederlands-Indië te bespreken. Met het vorderen van de geallieerde operaties werd het hun duidelijk, dat voor Nederland de oorlog niet geëindigd zou zijn alvorens het Rijk Overzee bevrijd was. Zij vonden bovendien dat sommige illegale organen blijk gaven van een conservatisme dat niet strookte met de door koningin Wilhelmina in haar redevoeringen in het vooruitzicht gestelde hervormingen, terwijl andere bladen blijk gaven van een te simplistisch radicalisme, waarbij westerse desiderata te gemakkelijk naar het oosten werden overgeplant. Van de gedachte uit dat niet iedere Nederlander zich hiervan duidelijk bewust zou zijn, gingen zij over tot de uitgave van een orgaan.
De initiatiefnemers waren G. Monsees (zie ook nr. 581), M. Crans, H. Leopold, J.W. Kooymans, allen Utrechtse indologen, P.L. Dronkers, S. Hettinga en K. Neijs, allen Leidse indologen. De eerste twee zijn na de bevrijding bij het volbrengen van hun taak in Indonesië op gewelddadige wijze om het leven gekomen, evenals J.Th. Drop, die na terugkeer uit het concentratiekamp Buchenwald de naoorlogse redactie had aangevuld.

597 **OPEN BRIEF AAN DE IN NEDERLAND STUDERENDE INDONESISCHE JEUGD**
Amsterdam. (?) '41. 1 maal verschenen. –. opinie-art. –.
–.
Zie: De VONK; *'Uit de vonk zal de vlam oplaaien'* (Poesjkin) (nr. 937).

598 **OPEN BRIEF AAN DE NEDERLANDSE JEUGD**
Amsterdam. eind dec. '41–(?). 2 maal verschenen. stenc. opinie-art. –.
–.
Zie: De VONK; *'Uit de vonk zal de vlam oplaaien'* (Poesjkin) (nr. 937).

599 **OPEN BRIEF AAN DE NEDERLANDSE STUDENTEN**
Amsterdam. voorjaar '41. 2 maal verschenen. stenc. opinie-art. –.
Compleet.
Zie: De VONK; *'Uit de vonk zal de vlam oplaaien'* (Poesjkin) (nr. 937).

600 **De OPRECHTE-DELFTENAAR**
Delft. 20 dec. '41. 1 maal verschenen. stenc. opinie-art. 350.
Compleet.
Deze uitgave werd voorbereid door de Delftse studenten en academici E.P. Wellenstein, ir. P. Eckenhausen, ir. Th.F. Risselada, ir. H.M. Stiasny en ir. R.A. Brzesowsky. De Duitsers waren zeer verbolgen over de verschijning. Zij gingen onmiddellijk over tot (tijdelijke) arrestatie van het dagelijks bestuur van de DELFTSE STUDENTEN CONTACTCOMMISSIE, tevens van de CENTRALE COMMISSIE VOOR STUDIEBELANGEN, een toen nog legaal lichaam onder voorzitterschap van Wellenstein, dat steeds meer obstructie was gaan voeren tegen de bezettende macht en de NSB-burgemeester F.W. van Vloten, die ook voorzitter van het College van Curatoren van de Hogeschool was. Hoewel de Duitsers niet over direct bewijsmateriaal beschikten, meenden zij (niet ten onrechte) dat de schuldigen zich wel onder deze commissie zouden bevinden. Hierdoor is het bij de verschijning van één nummer gebleven.

601 **De OPRECHTE HAARLEMMER**
Haarlem. 1 nov. '44–17 mei '45. aanv. 1 maal p.w., vanaf 22 mrt. '45 2 maal p.w. stenc. nieuws, art. 300–1000.
Onvolledig.

Het door D. van den Haak vervaardigde bulletin HET NIEUWSBUREAU (zie nr. 542) werd, toen de elektriciteitsvoorziening ophield en de behoefte aan een omvangrijker blad zich deed gevoelen, met medewerking van D. Verkijk jr., J. Veen, A. Kerkhof en mej. E. van Nunen op groter schaal voortgezet onder de titel DE OPRECHTE HAARLEMMER.

602 **De OPTIMIST**
Harskamp. jan. '45–febr. '45. wkl. typ. –. 10.
–.

Deze uitgave werd samengesteld door en ten behoeve van een groep Oosterbeekse evacués, die op de modelboerderij De Harscamp was ondergebracht. Onder hen bevonden zich kloosterlingen, onderwijzers en een ondergedoken joods echtpaar.

603 **ORANJE**
Rhoon. 10 apr. '45–29 mei '45. dgl. stenc. nieuws. –.
Onvolledig.

Werd vervaardigd onder redactie van J. Leenheer en J.J. Bode.

604 **ORANJE-BODE; verschijnt wekelijks kosteloos voor alle goede Nederlanders uit Apeldoorn en omgeving**
Apeldoorn. 23 aug. '41–18 okt. '41. wkl. druk. art., ber. binnenl. –.
Compleet.

605 **ORANJEBODE; uitgegeven door ONS VOLK, CHRISTOFOOR, DE GEUS, DE PLOEG, DE TOEKOMST**
Assen. 9 jan. '45–apr. '45. wkl. stenc. opinie-art., nieuws. 300–400.
Onvolledig.

Deze uitgave is op initiatief van A.J. van der Leeuw te Den Haag ter hand genomen door de nog in het noorden vertoevende medewerkers van DE PLOEG (zie nr. 677), die daarbij onmiddellijk een aantal andere medewerkers aantrokken. De praktische uitvoering berustte bij F.J. Loomeijer, chem. cand., en H. Hommes.

606 **ORANJE-BODE**
Meppel. eind jan. '43. 1 maal verschenen. druk. art. 15.000.
Compleet.

Zie: TROUW (nr. 857).

607 **ORANJE BRIGADE**
Zie: RONDSCHRIJVEN [VAN DEN] COMMANDANT DER ORANJE BRIGADE (nr. 721).

608 **ORANJE-BULLETIN**
Alphen aan den Rijn. nov. '44–mei '45. ca. 3 maal p.m. druk. meded., ber. binnenl. 4000.
Onvolledig.

De groep, welke in Alphen aan den Rijn de KRONIEK VAN DE WEEK (zie nr. 320) uitgaf, stelde ook het plaatselijk ORANJE-BULLETIN samen, deels met behulp van de BS-mededelingen (later IVO-berichten: Inlichtingen voor de Ondergrondse), gedeeltelijk uit kopij uit Leiden (zie nr. 616).

Zie ook: ORANJE-BULLETIN (nr. 617).

609 **ORANJE-BULLETIN; gemeenschappelijk orgaan van de samenwerkende organisaties en de illegale pers**
Amersfoort. 13 sept. '44–1 jan. '45. onr. druk. opinie-art., meded., ber. binnenl. 3000.
Compleet.

Deze uitgave week in zoverre af van de oorspronkelijke opzet van de ORANJE-BULLETINS,

dat niet alleen de officiële mededelingen van regering en illegaliteit werden opgenomen, maar ook commentaar werd geleverd. De nummering begon bij 8: de nummers 1-7 zijn niet verschenen. Na overleg tussen de uitgevers, J.B. Drewes en mr. J. Thomassen, en de plaatselijke persorganen werd na het vijfentwintigste nummer een splitsing doorgevoerd in ORANJE-BULLETIN; *'nieuwe serie'* (nr. 610) en HET BAKEN; *onafhankelijk orgaan voor principiële voorlichting* (zie nr. 35).

Zie ook: ORANJE-BULLETIN (nr. 617).

610 **ORANJE-BULLETIN; 'nieuwe serie'. Verschijnend door samenwerking van HET BAKEN, JE MAINTIENDRAI, HET PAROOL, TROUW, VRIJ NEDERLAND, DE WAARHEID en WEEKOVERZICHT**
Amersfoort. jan. '45–eind mrt. '45. ca. 2 maal p.m. druk. meded., ber. binnenl. 3000.
Compleet.

Deze uitgave is, evenals HET BAKEN; *onafhankelijk orgaan voor principiële voorlichting* (zie nr. 35), ontstaan na splitsing van het ORANJE-BULLETIN; *gemeenschappelijk orgaan van de samenwerkende organisaties en de illegale pers* (zie nr. 609). In deze *'nieuwe serie'* waren geen beschouwende artikelen meer opgenomen, doch slechts het officiële regeringsnieuws uit Londen. De redactie bestond uit dr. B.S.A. Al, J. Boerwinkel en A.J. van Dam. Na zes nummers werd de titel gewijzigd in DE VRIJE AMERSFOORTER, welke tweemaal illegaal is verschenen (zie nr. 999); de redactie bleef dezelfde.

611 **ORANJE-BULLETIN; bulletin ter verspreiding van de letterlijke tekst van Regeringsverklaringen, bevelen van het Geallieerd Opperbevel, aanwijzingen van het ondergronds verzet, en hoofdzaken van het nieuws**
Amsterdam. 15 sept. '44–30 nov. '44. ca. 3 maal p.w. druk en stenc. meded., ber. binnenl., nieuws. ca. 10.000–50.000.
Compleet (5 series).

Evenals te Utrecht was geschied, besloten ONS VOLK, HET PAROOL en VRIJ NEDERLAND te Amsterdam na Dolle Dinsdag over te gaan tot de uitgave van een ORANJE-BULLETIN. De inhoud wordt voldoende aangegeven door de ondertitel. De technische leiding berustte evenals te Utrecht bij ONS VOLK. Verder werkten aan de uitgave mee: A. de Vries (ONS VOLK), W. van Norden en mevr. M. van Meurs-van der Burg (HET PAROOL) en J. van Rinkhuyzen. Bij het tweede nummer sloot ook DE GEUS; *(onder studenten)* zich bij de organisatie aan, daarna volgden TROUW (E. van Ruller), DE PLOEG en DE VRIJE KATHEDER. De betrokken bladen vervaardigden (DE GEUS en DE PLOEG echter niet) zelfstandig een gedeelte van de oplage. Tenslotte verschenen er twee gestencilde en drie gedrukte bulletins.

Op 30 november 1944, na 32 maal te zijn uitgekomen, werd de uitgave beëindigd, daar het bij de oprichting gestelde doel niet verwezenlijkt geacht werd, omdat door de regering praktisch niet veel verklaringen, bevelen en aanwijzingen gegeven werden en de meeste bladen toch doorgingen met het verspreiden van een dagelijks bulletin. Gezien bovendien de papierschaarste en het risico dat door drukkers en verspreiders werd gelopen, achtte men het beter de verschijning van het ORANJE-BULLETIN op te schorten tot er weer reden zou zijn voor zijn speciale taak. Op 5 januari 1945 werden naar aanleiding van de z.g. Liese-verordening betreffende de arbeidsinzet twee extra uitgaven verspreid, welke een oproep behelsden tot algemeen verzet (de tweede oproep in een oplage van 50.000 ex.).

Zie ook: ORANJE-BULLETIN (nr. 617).

612 **ORANJE-BULLETIN; uitgegeven door DE GEUS, DE PLOEG, JE MAINTIENDRAI, VRIJ NEDERLAND, ONS VOLK, HET PAROOL, DE WAARHEID**
's-Gravenhage-Delft. ca. 20 sept. '44–1 mrt. '45. 2 à 3 maal p.w. druk (enkele malen stenc.). meded., ber. binnenl., art. ca. 3000–10.000.
Compleet.

Deze uitgave verscheen aanvankelijk namens de in de kop genoemde organen, waaraan na het vierde nummer werd toegevoegd: *'en de plaatselijke bladen'*. Reeds spoedig werden behalve de officiële regeringsmededelingen en instructies ook enkele korte artikelen en commentaren over Duitse maatregelen opgenomen. De redactie van het bulletin berustte aanvankelijk bij G.J.N.M. Ruijgers van JE MAINTIENDRAI, na enkele nummers bij mr. J., H. en T. Drion (DE GEUS; *onder studenten*); de hoofdverspreiding bij de Haagse groep van ONS VOLK (mr.

B.B. de Groot). Vanaf 15 december 1944 werd te 's-Gravenhage ook een OB voor Delft vervaardigd, dat onder de titel NEDERLANDSCH NIEUWS; *uitgave van het* ORANJE-BULLETIN *voor Delft en omstreken* werd verspreid (zie nr. 459). Soms bestond de inhoud uit eigen kopij, soms werden de nummers gecombineerd uitgegeven. Soms ook werd een gehele oplage te Delft gedrukt. De organisatie hiervan berustte bij R. von Nordheim, de Delftse studentenvertegenwoordiger in de 'Raad van Negen'.

Na het bombardement van het Bezuidenhoutkwartier op 3 maart 1945 werd de Haagse editie gestaakt; de Delftse uitgave werd tot 2 mei 1945 voortgezet in samenwerking met VERITAS, dat het buitenlands nieuws publiceerde (zie nr. 913).

Zie ook: ORANJE-BULLETIN (nr. 617).

613 ORANJE-BULLETIN; uitgegeven door ONS VOLK, DE GEUS, CHRISTOFOOR, DE PLOEG en DE TOEKOMST

Groningen. 10 jan. '45–21 apr. '45. onr. stenc. art., nieuws. 700.
Compleet.

Op initiatief van A.J. van der Leeuw te Den Haag werd deze uitgave ter hand genomen door de nog in het noorden vertoevende medewerkers van DE PLOEG (zie nr. 677), die daarbij onmiddellijk een aantal andere medewerkers aantrokken. De praktische uitvoering berustte bij M.J. Hartgerink. Daar er in 1945 vrijwel geen regeringsinstructies meer werden gegeven, bevatten de nummers bijna alleen oorlogsnieuws. Voor het stencilen werd gebruik gemaakt van de ondergedoken stencilmachine van het (opgeheven) studentencorps.

614 ORANJE-BULLETIN; uitgegeven door samenwerking van de ondergrondse pers

Hengelo. –. –. druk. meded., ber. binnenl. –.
1 nr. van 5 jan. '45.

Zie: ORANJE-BULLETIN (nr. 617).

615 ORANJE-BULLETIN; uitgegeven door de gezamenlijke illegale pers

Hilversum. 9 nov. '44–5 mei '45. 1 à 2 maal p.m. stenc. meded., ber. binnenl. 1200–8000.
Onvolledig.

Evenals elders werd ook te Hilversum in het najaar van 1944 door de gezamenlijke illegale pers besloten over te gaan tot samenwerking. Het resultaat was de verschijning van DE GOOISE KOERIER als coördinatie van enige plaatselijke nieuwsbladen (zie nr. 215) en van het ORANJE-BULLETIN als 'officieel' mededelingenblad namens alle landelijke uitgaven.

Zie ook: ORANJE-BULLETIN (nr. 617).

616 ORANJE-BULLETIN; uitgave voor Leiden en omstreken

Leiden. 2 okt. '44–(?). onr. druk. en stenc. meded., ber. binnenl. 20.000.
Onvolledig.

De kopij voor dit ORANJE-BULLETIN kwam van de Haagse organisatie (zie nr. 612). De vervaardiging geschiedde door de KRONIEK VAN DE WEEK-groep (zie nr. 326).

Zie ook: ORANJE-BULLETIN (nr. 617).

617 ORANJE-BULLETIN; met medewerking van DE GEUS, ONS VOLK, HET PAROOL, VRIJ NEDERLAND, JE MAINTIENDRAI, VOOR GOD EN DEN KONING, DE WAARHEID, TROUW, ONS VRIJE NEDERLAND, DE NIEUWSBODE en SLAET OP DEN TROMMELE

Utrecht. 4 sept. '44–1 mei '45. 1–4 maal p.w. rotapr. meded., ber. binnenl. (in '45 ook art. en karikaturen). 2500–15.000.
Compleet.

Omstreeks juli 1944 hield een der Utrechtse redacteuren van ONS VOLK, J. van Mansvelt, zich n.a.v. de toestand ontstaan door de invasie der geallieerden, bezig met het voorbereiden van een plaatselijk volkomen autonoom berichtgevingscentrum dat onder alle omstandigheden zou kunnen blijven doorwerken. Hiertoe werd een kleine Johannisbergerpers met medewerking van de Amsterdamse Grafische School naar Utrecht gebracht en met medewerking van de PUEM (Prov. Utrechtse Electriciteits-Mij) aangesloten op een krachtstroomleiding. (Deze voorzag ook het door de Duitsers in gebruik genomen Marinehospitaal en kon dus geacht worden tot het

laatste moment onder spanning te blijven.) Tegelijkertijd kreeg men de beschikking over een rotaprintmachine die, indien de elektrische energie geheel mocht wegvallen, ook met mankracht gedreven kon worden. Er werden papiervoorraden aangelegd en de letterzetter K. van Es bood zijn medewerking aan. Begin september 1944 achtte men het tijdstip gekomen te beginnen en op de vierde verscheen het eerste ORANJE-BULLETIN. De titel werd op het laatste ogenblik bedacht, mede onder de invloed van de toen zojuist gehouden toespraak van ZKH prins Bernhard als opperbevelhebber van de Binnenlandse Strijdkrachten. De inhoud werd voor het overgrote deel gevormd door de letterlijke tekst van belangrijke uitzendingen uit Engeland en Amerika, die geleverd werden door de reeds lang bestaande radio-luisteropnamedienst van J.C. Verhagen (zie nr. 741). Voor het overige werd het blad gevuld met mededelingen van plaatselijk belang en in 1945 ook met artikelen en karikaturen. Het lag in de bedoeling het OB tot het 'basis'-nieuwsblad van Utrecht en naaste omgeving te maken, zodat de overige frequent verschijnende nieuwsbulletins overbodig zouden worden. Het zou dan, indien gewenst, aangevuld kunnen worden met wekelijkse edities van de diverse groeperingen waarin politieke opinies en commentaren tot hun recht zouden komen. Het neutrale karakter en de mogelijkheid tot grote oplage maakten het OB hiertoe volgens de uitgevers geschikt. Deze opzet is niet voldoende gelukt en hoewel uit de kop blijkt dat vele organisaties hun medewerking bij de verspreiding verleenden, bleven er toch aparte gestencilde bulletins verschijnen. Na overleg met de overige plaatselijke persorganen werd een redactie-commissie gevormd, bestaande uit J. van Mansvelt (ONS VOLK), mej. C. s'Jacob (VRIJ NEDERLAND) en A. Ekker (HET PAROOL). De technische verzorging bleef geheel in handen van ONS VOLK (coördinatie: mevr. J.W.Th.M. Eggink-van Hellenberg Hubar; zetten: K. van Es; drukken: F.A. Ameling, F.H. Sobels, J.Ph.M. Muus, A.G. Maris, P.A.W. Laseur, M. Terlouw; verspreiding: W. Cornelis, H. Sturm, mej. J.C. Sobels). Sturm werd op 12 maart '45 gefusilleerd, Muus en Laseur kwamen op 7 mei in een gevecht om het leven.

Groepen van ONS VOLK in andere steden volgden het Utrechtse voorbeeld (zie de nrs. 459, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616 en 618). In sommige plaatsen werd de titel VRIJE PERS gekozen (zie DE VRIJE PERS te Rotterdam, nr. 1033). In deze plaatsen werd de tekst echter, mede door het ontbreken van een radio-luisteropnamedienst, in tegenstelling tot Utrecht, in onderling overleg opgemaakt en zorgden de bladen meestal afzonderlijk voor het drukken.

Zie ook: ONS VOLK (nr. 581).

618 **ORANJE-BULLETIN; verspreid door de alhier verschijnende bladen**
Zeist. 31 mrt. '45–eind mei '45. ca. wkl. stenc. meded., nieuws. –.
Compleet.

Zie: ORANJE-BULLETIN (nr. 617).

619 **ORANJE GARDE 'DE STEM'**
's-Hertogenbosch. sept. '44. 1(?) maal verschenen. stenc. meded. –.
Compleet(?).

Dit waarschijnlijk slechts één maal verschenen blad werd vermoedelijk verspreid als bijlage voor 's-Hertogenbosch van 'DE STEM'; *voor God, Koningin en Vaderland* te Tilburg (zie nr. 764).

620 **De ORANJE GIDS; voor: vrijheid, waarheid en recht**
Boskoop. 7 mrt. '44–5 mei '45 (l.v.). aanv. 3 maal p.w., vanaf 6 juni '44 dgl. stenc. nieuws. 100–1000.
Compleet.

Deze uitgave verscheen namens de plaatselijke illegaliteit, waarin alle bevolkingsgroepen waren opgenomen, onder leiding van de kweker O. Bolkenbaas. Aanvankelijk luidde de titel VOOR VRIJHEID-WAARHEID-RECHT (zie nr. 954); na het veertiende nummer werd dit de ondertitel en werd de titel gewijzigd in DE ORANJEGIDS. Op D-day nam de vraag naar berichten dermate toe, dat zowel de frequentie als de oplage aanzienlijk moesten worden vergroot.

621 **ORANJE-HAGEL**
Venlo. aug. '41-(?) '43. 2 maal p.m. stenc. ber. binnenl., art. 250-800.
-.
De titel ORANJE-HAGEL was gekozen met de bedoeling 'de waarheid als oranje hagelstenen op de bezetter en zijn satellieten te laten neerkomen', aldus de oprichter van het blad, de inspecteur (destijds agent) van politie H.H. Pollaert. Van het begin af verleende L. Meijers er zijn medewerking aan. Na de eerste nummers, waarin voornamelijk berichten betreffende de bezetter en zijn handlangers waren opgenomen, werden H. Jussen en L. Jans aangezocht om artikelen te schrijven.

Deze uitgave wordt uitvoerig vermeld in de *Meldungen aus den Niederlanden* no. 70 van 18 november 1941 (pag. 3); de inhoud werd in plastisch Duits vertaald. Uit onze nasporingen is gebleken dat het hier het tweede nummer van ORANJE-HAGEL betrof, dat door een NSB-er aan de *Feldgendarmerie* was doorgegeven. Pollaert werd deswege bij de inmiddels gewaarschuwde SD ontboden en men droeg hem op een onderzoek naar de vervaardigers van het blad in te stellen, dat uiteraard vruchteloos bleef; het is hierna zelfs nog anderhalf jaar blijven verschijnen! In mei 1943 moest Meijers onderduiken in verband met een onderzoek naar het verspreiden van vijfhonderd stakingsbiljetten; ook Pollaert moest onderduiken (wegens de oproep van generaal Christiansen aan de leden der Nederlandse Weermacht). De uitgave werd nog korte tijd op bescheiden schaal voortgezet door L. Jans en W. van Boekholdt, maar tenslotte gestaakt daar een accountant, die alle onkosten voor zijn rekening had genomen, uiteindelijk meende, dat het algemeen belang met de uitgave van dit soort illegale bladen niet was gebaat. Bovendien werd juist in die tijd de papierleverancier, P. Kleuskens, directeur van de Enveloppenfabriek 'Holland', gearresteerd. Vermoedelijk is Jussen (ondergedoken te Maastricht) nog met de uitgave van nummers voortgegaan.

622 **ORANJEKOERIER**
Lisse-Oegstgeest. 24 okt. '44-mei '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws. 150-1500.
Compleet.
Deze uitgave op christelijke grondslag werd vervaardigd door J. Montagne jr., onderwijzer, W. Montagne, kantoorbediende, M. Montagne, kantoorbediende, L. van Rooyen, ambtenaar en M. Vermeer, accountant.

623 **ORANJE KOERIER**
Maastricht. 10 mei '41-1 nov. '41. 1 maal per 14 dagen. stenc. art., ber. binnenl. 1000.
2 nrs.
Aanvankelijk werd te Maastricht de ORANJEPOST uit Haelen (zie nr. 626) verspreid door de verzetsgroep RAF en ook wel gekopieerd. Tenslotte ging men te Maastricht zelfstandig de ORANJE KOERIER uitgeven. Er verschenen speciale nummers ter gelegenheid van de eerste herdenking van de inval in Nederland (10 mei 1941), op de verjaardag van prins Bernhard, op de verjaardag van koningin Wilhelmina. Het oranje papier waarop het blad gedrukt werd, nam een der uitgevers, L. Spierings, speciaal uit België mee. Verder waren J. Schutrup, G. Droitcourt en R.H. Bartels bij de uitgave betrokken. De gehele groep werd op 28 november 1941 door verraad van de beruchte provocateur Bram Brandon Bravo opgerold. Dit betekende ook het einde van het blad. Op Schutrup en Spierings na, die de gevangenschap in vele kampen overleefden, kwamen allen (negen personen) in het concentratiekamp Neuengamme om het leven.

623A **ORANJEKRANT**
Scheveningen. -. dgl. geschr. meded., nieuws. 1.
-.
In het 'Oranjehotel', het als *Deutsches Polizeigefängnis* fungerende gedeelte van de strafgevangenis te Scheveningen, is ongeveer twee weken een blaadje verschenen. Het werd vervaardigd in cel 477 en groeide in de loop van zijn bestaan uit van twee tot acht pagina's. Via gaten in de muren van de cellen konden de met potlood beschreven velletjes wc-papier meerdere gevangenen bereiken. Het blad bevatte roddels over het bewakend personeel, berichten over grote arrestaties, nieuws over het verloop van de oorlog en zelfs ingezonden stukken.

De hoofdredactie werd gevoerd door Eduard Messer, terwijl Mathieu Smedts, wiens cel tamelijk ver van het 'redactielokaal' verwijderd lag, als 'buitenland-correspondent' optrad. Na korte tijd werden hun activiteiten echter verraden, waarna de ORANJEKRANT niet meer is verschenen.

624 **De ORANJEKRANT; vivere militare est**
Zeist(?). jan. '42–mrt. '45. aanv. mdl., in 1943 1 maal per 2 maanden, daarna zeer onr. druk. opinie-art., ber. binnenl. 8000–30.000.
Compleet.

De bedoeling van de oprichter van DE ORANJEKRANT, de journalist J.H. Doorn, was een algemeen Nederlands verzetsblad uit te geven, dat zich zou richten tegen alles en iedereen die de belangen van het Nederlandse volk zou schaden. Kritiek in oorlogstijd, zélfs op medestrijders, achtte hij noodzakelijk om de natie voor eenzijdigheid en politieke apathie te behoeden. Doorn had de titel ORANJEKRANT gekozen om daarmee zijn streven naar eenheid te symboliseren. Hij deed duidelijk het verschil uitkomen tussen 'uniformiteit', welke tot dictatuur leidt – dus ondergang –, en 'eenheid'. In begin 1942 publiceerde hij over dit onderwerp het geschrift NEDERLAND ZAL HERRIJZEN! INDIEN...!! Eind 1943 werd Doorn in de leiding van de RAAD VAN VERZET opgenomen. Eind februari 1944 werd hij gearresteerd en naar het concentratiekamp te Amersfoort overgebracht, waaruit hij in het najaar ontvluchtte. Daarna gaf hij de brochure WAARVOOR VECHTEN WIJ? EEN WOORD VAN BEZINNING GERICHT TOT DE ILLEGALITEIT *door 'een lid van den Driehoek* (Doorn, het artikel 'Gisteren en heden') *en een lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal'* (dr. H. Brugmans, het artikel 'Morgen...') uit.

Op 17 november 1944 zou Doorn met een opdracht naar bevrijd gebied oversteken. Bij Ede kwam hij diezelfde dag door een beschieting uit vliegtuigen om het leven, zoals later is gebleken. In 1945 gaven vrienden nog twee nummers van DE ORANJEKRANT uit.

Tot zijn medewerkers behoorden o.a.: F. Tromp, onderwijzer te Hoevelaken, gearresteerd 8 maart 1942 en op 24 september van datzelfde jaar gefusilleerd; D.D.B. van Veen tot augustus 1942 (zie ook: VRIJ NEDERLAND, nr. 965); J. Linzel, G. v.d. Born, H. de Boer, G. Keeskamp, H.C.A. baron van Lamsweerde (zie nr. 382) en de heer Schröder. In verschillende plaatsen o.a. te Spakenburg, werd DE ORANJEKRANT aanvankelijk nagestencild. Later was dit door de grote oplage niet meer nodig en werd het blad gedrukt bij Callenbach in Nijkerk.

625 **ORANJE NIEUWS**
's-Gravenhage. (?) '44–(?). onr. aanv. typ., later stenc. nieuws. 50–100.
–.

Deze uitgave werd vervaardigd door J. Meijer.

625A **ORANJE NUMMER**
–. –. –. stenc. nieuws. –.
2 nrs. uit jan. '45.

626 **ORANJE POST**
Haelen. sept. '40–mei(?) '42. 1 maal per 14 dagen. aanv. typ., later stenc. art., ber. binnenl., buitenl. 1000–4000.
Enkele nrs.

Deze aanvankelijk naamloze uitgave werd vervaardigd door J.J.M.H. Schreurs, M. Roumen en A. Mertens. Eerstgenoemde was lid van de OD en stond via D.I. Hage en P.M.J. Dresen in nauw contact met de RAF-groep, waardoor men de beschikking kreeg over belangwekkende berichten. Het stencilen geschiedde na enige verhuizingen bij J. Simmelink in zijn vrijwel onvindbaar zomerhuisje in de bossen achter de St. Servaasberg. De ORANJE POST ging voor een klein deel als officieel dienststuk naar de plaatsen van bestemming. Een politieploeg onder leiding van W. Jole te Roermond deponeerde 's nachts huis aan huis exemplaren in de brievenbussen; ook werden exemplaren neergelegd bij de ingangen der Staatsmijnen.

Bij een transport van geallieerde vliegeniers naar België begin december 1941 werden Hage en Dresen gearresteerd. Zij zijn in concentratiekampen omgekomen. Tengevolge van hun arrestatie verdween Schreurs naar West-Nederland en vandaar naar Oost-Nederland om zich – in geestelijk gewaad gehuld – aan ander illegaal werk te wijden. Roumen en M. Mertens zetten de uitgave van het blad – dat in verschillende plaatsen werd nagestencild (zie ook: ORANJE KOERIER, nr. 623) – op kleinere schaal voort.

Na enige pogingen om via Zwitserland naar Spanje te gaan, werd Schreurs in Lourdes gevangen genomen en later, na met Duitse toestemming voor enige dagen in Nederland te zijn teruggekeerd en daarop ondergedoken te zijn, opnieuw gearresteerd en in Utrecht veroordeeld we-

gens de uitgave van de ORANJE POST. Hij werd echter vrijgelaten en kon zijn woonplaats nog juist op tijd voor de bevrijding van Haelen (16 november 1944) bereiken.

627 **ORANJE STER**
-. jan. '42-(?). -. stenc. en druk. art., ber. binnenl. -.
2 nrs. uit jan. en apr.(?) '42.
Het eerste nummer van deze uitgave bestond uit de in gestencilde vorm uitgegeven brochure 'Hun eigen Woorden' door Toon de Waarheid (pseud. van H. van Herp?).[1]

628 **ORANJE-VAAN**
-. -. 2 maal p.m.(?). stenc. art., ber. binnenl. -.
2 nrs. uit juli '41.

629 **OVERDENKINGEN VAN EEN WOESTIJNBEWONER**
-. -. -. stenc. opinie-art. -.
1 nr. uit begin '41.
Deze uitgave was afkomstig uit dezelfde geestelijke sfeer als UIT DE WOESTIJN en werd waarschijnlijk uitgegeven door een van de plaatselijke vertegenwoordigers van deze groep.
Zie: UIT DE WOESTIJN (nr. 891).

630 **OVERTOCHT; communicatiemiddel voor kunst en wetenschap**
Maastricht. mei '44-aug. '44 (l.v.). mdl. stenc. poëzie, proza. 200.
Bijna volledig.
OVERTOCHT was een literair tijdschrift van en voor rooms-katholieke jonge kunstenaars in navolging van de STIJL-gedachte (zie nr. 795). De redactie bestond uit Léon Veugen (ps. Eric Volkertz), J.R. Roorda (ps. Willem Rueder) en Jan Engels (ps. Rolf Manders). Medewerkers waren Robert Franquinet, José Nijst, H. Berghuis (ps. H. Brands), Jos. Savelsberg en G. van der Gugten.

631 **OVERZICHT DER NIEUWSBERICHTEN**
Vlissingen. 13 jan. '44-eind sept. '44. wkl. stenc. nieuws, art. 500.
Compleet.
Deze uitgave werd tot de strijd om Walcheren begon, vervaardigd door de te Vlissingen ondergedoken J.R. Geijsels.

632 **'OVERZICHT VOORNAAMSTE NIEUWS'**
Amersfoort. 2 dec. '44-12 mei '45. dgl. aanv. typ., vanaf 10 apr. '45 stenc. nieuws. 12-600.
Nrs. uit apr. en mei '45.
Dit bulletin werd vervaardigd door A. Reitsema, ondergedoken leider van een distributiedienst, en mr. M.G.H. Nuver. Zij waren beiden ten behoeve van de voedselvoorziening tewerkgesteld op de Phoenix-brouwerij, waar zij met medeweten van de directeur van stroom en een ondergedoken radio gebruik konden maken. Na een onderzoek door de Duitsers doken zij onder bij de uitgever van GEALLIEERD NIEUWS (zie nr. 193).

633 **OZO**
Amersfoort. (?) '43-(?) '44. -. -. -. -.
-.
Zie: O.L.O. (nr. 558).

---

1. Zie: *Catalogus van Pamfletten 1940-1945.*

634 **O.Z.O.; Oranje zal overwinnen**
Hoornaar-Giessendam-Hardinxveld. 13 dec. '44-mei '45 (l.v.). aanv. 2 maal p.w., vanaf 29 mrt. '45 4 maal p.w. stenc. nieuws, art. 150-600.
Nrs. uit '45.

Deze uitgave van de BS *6e comp. district Dordrecht 1e en 2e sectie* werd opgericht op initiatief van W. van Houwelingen en A. de Vries, toen in de Giessenstreek na de stopzetting van de elektriciteitsvoorziening een groot gebrek aan betrouwbare berichtgeving bestond. Gedurende de korte tijd dat het blad werd uitgegeven moest wegens verraad, huiszoeking en ondoordacht gepraat zeven maal van onderdak worden gewisseld. De redactie bestond uit W. de Graaff, P. Huisman en J. de Groot. Medewerkers waren F. Bronkhorst, F. de Bruin, H. de Leeuw en W. van den Berg. Vele artikelen werden geschreven door M.W. Schakel. Na de bevrijding werd de uitgave in combinatie met NIEUWSBULLETIN (nr. 530), TELEX (nr. 803) en VRIJBUITER (nr. 990) legaal voortgezet onder de titel DE PARTISAAN AAN HET WOORD.

635 **OZO-BERICHT**
Amsterdam. zomer '40-16 nov. '40. dgl. typ. ber. binnenl., art. 5.
3 nrs. (afschrift).

De redacteur binnenland van het dagblad HET VOLK, H.U. van de Weg, gaf reeds in de zomer van 1940 pamfletten uit in vijfvoud, met de bedoeling dat deze als een sneeuwbal zouden worden vermenigvuldigd. De inhoud bestond uit berichten welke niet in de legale pers mochten worden gepubliceerd, b.v. betreffende bombardementen, de nieuwe instellingen (Vreugde en Arbeid, Winterhulp), moraal (Nederlandse vrouwen die met Duitsers omgingen). De uitgave eindigde bij de arrestatie van Van de Weg en zijn collega W. Romijn door verraad van een mederedacteur; bij het doorzoeken van zijn schrijfbureau vond de toenmalige hoofdredacteur het carbonpapier waarmee de doorslagen werden vervaardigd. Hierdoor konden enige teksten gereconstrueerd worden, waarvan de in ons archief aanwezige afschriften weer afkomstig zijn. Van de Weg werd tot 5, Romijn tot 3 maanden gevangenisstraf veroordeeld. Beiden kwamen in de loop van 1941 vrij.

636 **OZO-MEDEDEELINGEN**
-. -. -. typ. ber. binnenl., art. -.
2 nrs. uit nov. en dec. '40.

De inhoud van de aanwezige nummers bestaat uit binnenlands nieuws en richtlijnen voor het Nederlandse volk. Deze *'mededeelingen'* waren wellicht een navolging of voortzetting van de OZO-BERICHTEN (nr. 635).

637 **'O, ZOO'**[1]
-. -. -. -. -. -.
-.

Deze uitgave zou in de Graafschap zijn verschenen.

638 **PAMPHLET**
Voorburg. 1 dec. '44-9 jan. '45. dgl. stenc. nieuws. -.
2 nrs.

PAMPHLET werd uitgegeven door J. Taillie, R. Engelsman, B. de Rover, J. de Rover en mej. A. Visser, allen werkzaam op het gemeentehuis. Op 8 januari 1945 werd een fusie aangegaan met VOOR KONINGIN EN VADERLAND, VOOR VRIJHEID, WAARHEID EN RECHT; *dagblad voor 's-Gravenhage en omstreken* (zie nr. 950). Hierdoor kon een luisterpost worden opgeheven, waardoor het risico werd beperkt. Op 6 februari 1945 werd de Voorburgse groep ondanks alle voorzorgen opgerold en na korte tijd op transport gesteld naar Duitsland. Allen wisten echter te ontsnappen door uit de trein te springen. Het blad is evenwel niet meer verschenen.

1. De juiste schrijfwijze is wegens gebrek aan exemplaren niet bekend.

639 PARAAT

Amsterdam. begin aug. '44–mei '45 (l.v.). 2 maal p.m. 1 maal stenc., daarna druk. opinie-art. 15.000.
Compleet.

Toen enige figuren uit de verboden SDAP in december 1943 het plan opperden een orgaan op te richten dat een spreekbuis zou zijn van hun partij, huldigden de latere uitgevers van PARAAT nog het principe dat er in bezet Nederland slechts plaats was voor verzetsorganen en dat partijpolitieke propaganda moest worden gevoerd door middel van brochures en dergelijke. Bovendien was van de zijde van ONS VOLK de toezegging gedaan dat sociaal-democraten een gedeelte van dat blad ter beschikking gesteld konden krijgen, zonder daarbij echter directe partijpropaganda te mogen maken. Na enige besprekingen kwam de redactie van ONS VOLK echter terug op haar oorspronkelijke toezegging. Omstreeks half april 1944 werd door enige figuren uit de vakbeweging een Mei-manifest (geschreven door H. Oosterhuis) verspreid in de bedrijven waar, naar men meende de voorlichting niet uitsluitend aan DE WAARHEID diende te worden overgelaten. Met de afgezette voorzitter van het NVV E. Kupers en met B. Ponstein van de Grafische Bond werd daarop de wenselijkheid besproken een speciaal vakbewegingsorgaan op te richten. In overleg met bovengenoemde sociaal-democraten zou dit blad tevens als representant van de voormalige SDAP verschijnen. Enige felle artikelen in HET PAROOL van mei en juli 1944 (no. 66 en 68) tegen het herrijzen van de SDAP gaven de doorslag. Met de plaatsing van deze artikelen maakte HET PAROOL volgens de initiatiefnemers van PARAAT, zoals het nieuwe blad genoemd zou worden, een politieke en psychologische fout. De knuppel was in het hoenderhok geworpen: alle bezwaren tegen de uitgave van een partij-orgaan waren nu vervallen.

De redactie van PARAAT werd gevormd door H. Oosterhuis, C. Woltz en J. Rot. Men had enige moeilijkheden met het vinden van een drukker. Tenslotte werd besloten gestencild uit te komen, daar men in elk geval het 50-jarig bestaan van de SDAP op 26 augustus 1944 wilde gedenken. Dit herdenkingsnummer kon in de tweede helft van de maand gedrukt verschijnen. Aanvankelijk diende PARAAT uitsluitend ter voorlichting van de arbeiders in de bedrijven. Spoedig werd de basis echter breder en werd PARAAT toch verzetsorgaan.

Ruim 200 artikelen van staatkundige en sociaal-economische aard en gericht op verzet tegen de Duitse overheersing werden geschreven door: W. Drees (o.a. auteur van het openingsartikel), C. Lammers, J.W. Matthijsen, H. Oosterhuis, B. Ponstein, Jan de Roode, J.G. Suurhoff, dr. mr. J. Valkhoff, S. Witteboon en J. Rot, terwijl de laatste eveneens vele illustraties en karikaturen tekende. Op 12 maart 1945 lieten bij de executies in het Weteringplantsoen ook twee medewerkers van PARAAT, nl. W.J. van Velzen uit Amsterdam en J. Gores uit Zaandam, het leven.

Uit het Kupers-fonds van het NVV werden de eerste gelden voor de financiering van PARAAT verstrekt; na enige maanden werd deze taak overgenomen door het NSF.

Na Dolle Dinsdag werd ook de dagelijkse nieuwsvoorziening ter hand genomen (zie nr. 640). In Rotterdam, Delft en Den Haag kwamen in het begin van 1945 plaatselijke edities uit (zie de nrs. 641, 643 en 644), die meer het karakter van een uitgesproken vakbewegingsorgaan droegen.

In het bevrijde gedeelte van Nederland verscheen PARAAT als sociaal-democratisch weekblad.

Zie ook: VRIJE GEDACHTEN (nr. 1004).

640 PARAAT

Amsterdam. 13 sept. '44–mei '45. dgl. stenc. nieuws, art. 15.000.
Compleet.

Zie ook: PARAAT (nr. 639).

641 PARAAT; weekblad voor de vakbeweging voor Delft en omstreken

Delft. 19 jan. '45–mei '45. wkl. druk. opinie-art. 1000–2000.
Compleet.

Deze uitgave kwam tot stand op initiatief van het bestuur van de Delftsche Bestuurdersbond en enkele personen uit de socialistische arbeidersbeweging. Redacteur was M.G. Warffemius, de technische verzorging was in handen van Chr. Kiesling. Verder was bij de uitgave betrokken de voorzitter van de SDAP te Delft, A. Lausberg. Drukker was Joh. Mulder (fa. Waltman), verspreider T. v.d. Windt.

Zie ook: PARAAT (nr. 639).

642 **PARAAT**
Gouda. (?)-30 dec. '44. 3 maal p.m. stenc. art. -.
Nrs. uit nov. en dec. '44.
Deze uitgave werd door een organisatie die zich 'De Illegale Beweging der Nederlanden' noemde, verspreid en stond kennelijk in geen enkel verband met de socialistische uitgave van dezelfde titel uit Amsterdam (nr. 639).

643 **PARAAT; weekblad voor de vakbeweging voor 's-Gravenhage en omstreken**
's-Gravenhage. 9 febr. '45-11 mei '45. wkl. druk. opinie-art. 1000.
Compleet in fotokopie + enkele originelen.
De leiding van de Haagse PARAAT-uitgave berustte bij D. Forrer. Medewerking werd verleend door J.J. de Lange, C.P. Damme en G. Venema.
Zie ook: PARAAT (nr. 639).

644 **PARAAT; speciale editie voor Rotterdam en omstreken**
Rotterdam. 17 febr. '45 en 31 mrt. '45. onr. stenc. opinie-art. 1500-2000.
Compleet.
Aanvankelijk werd te Rotterdam het te Amsterdam uitgegeven PARAAT verspreid. Omdat het transport steeds moeilijker werd, ging men over tot de uitgave van een plaatselijke editie, waarvan de verschijning vertraagd werd door de razzia van 11 november en de arrestatie van 30 illegale werkers kort daarop. De redactie berustte bij A. Kievit, A. Scheffer (oud-redacteur HET VOLK) en H.P. Danz (oud-redacteur HET VOLK), met medewerking van J. Haveman (bestuur Ned. Ver. van Fabrieksarbeiders) en J. Oppenheim. Door moeilijkheden met de stencilinrichting en meningsverschil tussen een aantal sociaal-democraten, waarvan sommigen PARAAT bestreden (zie VRIJE GEDACHTEN, nr. 1004) is het niet verder gekomen dan de uitgave van twee nummers.
Zie ook: PARAAT (nr. 639).

645 **PARADE DER PROFETEN**
Amsterdam-Utrecht. mei '44-apr. '45 (l.v.). mdl. stenc. poëzie, proza. ca. 150.
Compleet.
De PARADE DER PROFETEN was een literair tijdschrift onder hoofdredactie van Jan Praas van een twintigtal zeer jeugdige (voornamelijk Amsterdamse en Utrechtse) kunstenaars, die voordien nog niet gepubliceerd hadden en, zonder reeds tot een uitgesproken richting te behoren, een beeld gaven van de jongste ontwikkeling op literair gebied, evenals de STIJL-groep dat met Den Haag als centrum deed (zie nr. 795). Een aantal van hen zijn na de oorlog in het bijzonder naar voren gekomen: W.J. van der Molen, Guillaume van der Graft, W.F. Hermans. Najaar 1944 werden in samenwerking met MAECENAS twee extra nummers uitgegeven, waarin, voorzien van een uitvoerige inleiding door C.A.G. Planije en Jan Praas (beiden docent Nederlands), poëzie werd opgenomen van ongeveer vijftig auteurs.
Werk van hen die reeds gedebuteerd hadden, werd soms in de PARADE DER PROFETEN opgenomen onder de aanduiding 'gast'. De nummers waren geïllustreerd met originele lino's en houtsneden, eigenhandige tekeningen, lichtdrukken en foto's, en soms met de hand gekleurd.
De uitgave werd onder de titel COLUMBUS legaal voortgezet in combinatie met MAECENAS (nr. 402) en ZAANS GROEN (nr. 1116).

646 **'Het PAROOL'-BULLETIN; voor Alkmaar en omgeving verzorgd door ROBU**
Alkmaar. 26 nov. '44-12 febr. '45. dgl. stenc. nieuws. 2000.
Compleet.
Zie: ROBU (nr. 716).

647 **Het PAROOL; vrij onververd**
Almelo. 19 nov. '44-4 apr. '45 (l.v.). wkl.(?). druk. opinie-art., art., ber. binnenl. -.
1 nr.
HET PAROOL werd te Almelo sinds juli 1944 door middel van uit Amsterdam overgebrachte matrijzen gedrukt. Op 19 november 1944, toen de verbinding met Amsterdam te moeilijk was geworden, werd de uitgave zelfstandig voortgezet. Na de bevrijding bleef de uitgave als plaatselijke PAROOL-editie voortbestaan.
Zie ook: Het PAROOL; *vrij onververd* (nr. 648).

648 HET PAROOL; vrij onverveerd
Amsterdam-'s-Gravenhage-Utrecht-Amsterdam. 10 febr. '41-mei '45 (l.v.). aanvankelijk wkl., in '42 en '43 1 à 2 maal per maand, vanaf sept. '44 wkl. aanvankelijk stenc., vanaf 11 aug. '41 druk. opinie-art., art., ber. binnenl., ber. buitenl. 6000-60.000. Compleet.

In de inleiding wordt uitvoerig gewaagd van de overwegingen welke er toe leidden, dat de journalist F.J. Goedhart op 25 juli 1940 zijn eerste clandestiene publikatie het licht deed zien, de NIEUWSBRIEF VAN PIETER 'T HOEN (zie nr. 522). Goedhart wilde door middel van dat (regelmatig te verschijnen) geschrift trachten enigszins te voorzien in de zo nijpend wordende behoefte aan politieke voorlichting. De schrijver zette uiteen, dat de inval van de *Wehrmacht* in Nederland niet een op zichzelf staand incident was, maar een natuurlijk onderdeel van Adolf Hitler's veldtocht ter verovering van de wereldhegemonie. Hij legde er de nadruk op, dat deze strijd nog zeer lang kon duren en dat ook de reeds bezette gebieden in deze voortgezette strijd op de een of andere wijze hun aandeel zouden moeten leveren. Hij verzette zich tegen de houding van dr. Colijn en de Nederlandsche Unie, die er klaarblijkelijk van uitgingen, dat een Duitse overwinning als een voldongen feit beschouwd moest worden, zodat voorlopig op een compromis met Duitsland aangestuurd behoorde te worden. Goedhart wees dit beleid af. Hij bepleitte integendeel een politiek van verzet. Daarenboven nam hij als uitgangspunt, dat het onder deze bezetting onmogelijk geacht moest worden op legale wijze stelling te nemen, en dat er dus niets anders overbleef dan het voeren van ondergrondse en illegale politieke actie.

Op het eind van de zomer kreeg Goedhart contact met A.A.F. Althoff, die kort tevoren als protest tegen de voortschrijdende nazificering van het socialistische dagblad HET VOLK ontslag als redacteur van deze courant had genomen. Uit dit contact ontstond samenwerking met Koos Vorrink, de voorzitter van de door de bezettende macht onder bewindvoering gestelde SDAP, en mr. J.C.S. Warendorf, die voor de oorlog DAS NEUE TAGEBUCH[1] had uitgegeven en ook reeds geruime tijd met plannen rondliep iets op het terrein van de voorlichting te ondernemen. Zij kwamen spoedig tot de slotsom dat het noodzakelijk was aan de NIEUWSBRIEVEN een belangrijke uitbreiding te geven. Er werd een redactie gevormd, bestaande uit de vier voornoemde personen en mr. M. Kann, voormalig redacteur van DE GROENE AMSTERDAMMER, en J. Nunes Vaz, voormalig redacteur van het ANP. Nadat Kann eind mei '41 was gearresteerd, werd zijn plaats ingenomen door de vroegere hoofdredacteur van HET VOLK, dr. H.B. Wiardi Beckman.

Op voorstel van mr. Kann werd de uitgave HET PAROOL genoemd; de ondertitel *vrij onververveerd* kwam van Goedhart. Men was het er over eens, dat krachtig stelling genomen moest worden tegen de Duitse bezetter, zijn aanhangers en zijn handlangers. Tegelijkertijd moest het Nederlandse volk zoveel mogelijk gestimuleerd worden tot verzet tegen alle nazimaatregelen. Daartoe werden de richtlijnen van de NIEUWSBRIEVEN geheel overgenomen. Alles wat de Duitse belangen kon schaden en ondermijnen, zou op de voorgrond gesteld moeten worden. Goedhart, Vorrink en Wiardi Beckman namen op zich de hoofdartikelen te schrijven; Kann zou het buitenlands overzicht voor zijn rekening nemen en daar hij reeds toen trachtte met een geheime radiozender contact met Engeland te verkrijgen, kreeg hij opdracht met de regering in Londen in verbinding te treden teneinde haar informaties en kritische beschouwingen uit het bezette gebied in handen te spelen.

De technische organisatie lag in hoofdzaak in de handen van Goedhart. Vorrink, die als voorzitter van de SDAP en oud-voorzitter van de AJC zeer veel relaties in het land had, reisde deze persoonlijk af, om hen ertoe te bewegen de plaatselijke verspreiding van HET PAROOL ter hand te nemen. Althoff en Nunes Vaz, met hun vele relaties in perskringen, belastten zich voornamelijk met het verzamelen van gegevens voor de berichtgeving. Mr. Warendorf, die reeds enige malen door de *Sipo* was verhoord,[2] zou zich enigszins op de achtergrond houden, doch zou wel regelmatig artikelen gaan schrijven.

Het eerste nummer van HET PAROOL verscheen op 10 februari 1941. In Amsterdam, Driehuis, 's-Gravenhage en Epe werden 10 februari 1941 'filialen' opgericht, die het blad nastencilden en in eigen omgeving in omloop brachten.

---

1. Een door de Duitse uitgeweken publicist Leopold Schwarzschild te Parijs geredigeerd weekblad.
2. Niet als uitgever van DAS NEUE TAGEBUCH, maar wegens een bestuursfunctie in het Genootschap 'Nederland-Engeland'.

Bij het vervaardigen kreeg Goedhart op den duur de steun van H. Pelser,[1] student in de medicijnen, en de AJC-er J. Stallinga.
De belangstelling voor de uitgave bleek verheugend groot te zijn. De oplage van de filialen moest bij elk nummer vergroot worden en overal in het land boden zich goede vaderlanders aan om als verspreidingsagent op te treden.
Het werk werd hierdoor echter veel onoverzichtelijker en het risico groter. Daarom werd het besluit genomen het blad van augustus 1941 af als een echte courant te doen drukken en zo kon HET PAROOL er zich op beroemen de eerste regelmatig gedrukte Nederlandse illegale krant te zijn.
Het kon wel niet anders of de verschijning van HET PAROOL moest na verloop van tijd de aandacht van de bezettingsautoriteiten gaan trekken. Het blad werd echter pas voor de eerste maal in september 1941 in de *Meldungen aus den Niederlanden* gesignaleerd. De SD bleek aanvankelijk van oordeel te zijn, dat het blad werd uitgegeven door 'een groep jonge en weinig ervaren personen' (*Meldungen*, no. 61 d.d. 16 september 1941, pag. 5). Enige weken later werd echter erkend, dat het blad *sehr geschickt zusammengestellt* werd en *die Arbeit eines geübten Journalisten verrät*. Bovendien had ook de SD opgemerkt dat het *trotz der angedrohten Strafe mit planmässiger Pünktlichkeit* verscheen (*Meldungen*, no. 67, d.d. 28 oktober 1941, pag. 6).
Het uitgeven van een illegaal blad op zo grote voet als HET PAROOL, was, zoals reeds eerder werd opgemerkt, een bijzonder gevaarlijk werk door de steeds groter wordende kring van personen welke er bij betrokken moest worden, waardoor de risico's aanmerkelijk werden vergroot. Reeds in februari 1941 leed HET PAROOL zijn eerste verlies. De actieve koerier A. Lopes werd bij de razzia in de jodenbuurt door de Duitse politie gepakt. Hij werd naar Duitsland weggevoerd en reeds na een week vernam men, dat hij daar was overleden. Een paar maanden later werd mr. Kann door toedoen van de *Gestapo*-agent Van der Waals gearresteerd. Hij werd op 29 maart 1942 in het concentratiekamp Oranienburg/Sachsenhausen gefusilleerd. Op 8 oktober 1941 werd de verspreider A. Addicks, tevens koerier van Goedhart, die zich door zijn onverschrokken optreden bij een vorige gelegenheid aan arrestatie had weten te onttrekken, gefusilleerd. Bij een huiszoeking in de woning van de ouders van Addicks werd de *Sipo* in een gevecht gewikkeld waarbij Addicks' vader door een schot dodelijk werd getroffen. Kort daarop vonden onder de verspreiders vele arrestaties plaats. Het merendeel der arrestanten werd tijdens het eerste PAROOL-proces ter dood veroordeeld.
Eind 1941 herleefde een oud politiek meningsverschil tussen Koos Vorrink en Goedhart, dat de redactie in twee partijen splitste. Behalve Goedhart had ook Nunes Vaz steeds sterker behoefte gevoeld op kritische wijze over de vooroorlogse verhoudingen in ons land te schrijven. Zij zagen in de oorlogscatastrofe die over Europa was losgebarsten niet alleen een gevolg van het nationaal-socialisme en het Duitse imperialisme, maar tevens een resultaat van de innerlijke zwakheid van de Westeuropese democratie. Weliswaar waren allen het er volkomen mee eens, dat de strijd in hoofdzaak geconcentreerd moest worden op het Derde Rijk en zijn aanhangers, maar zij vonden het tevens noodzakelijk, dat men zich enigermate moest gaan verdiepen in de vraag, wat er na de oorlog in West-Europa in het algemeen en in Nederland in het bijzonder behoorde te geschieden. Van deze opvatting wensten zij in HET PAROOL blijk te geven. Vorrink verzette zich hiertegen. Hij wilde het volle gewicht werpen op de strijd tegen het *Reich* en de nazi's. Kritiek op het verleden en het ontvouwen van toekomstbeschouwingen oordeelde hij op dat tijdstip niet opportuun. Tegenover de Duitsers zou men er ons eigen nest maar mee bevuilen, meende hij. Gefundeerde kritiek op Londen kon men z.i. pas oefenen als men een duurzaam en betrouwbaar contact 'met de overkant' georganiseerd zou hebben. Openbare kritiek, hoe voorzichtig ook geformuleerd, achtte hij ongewenst en funest. De andere opvatting stelde hier tegenover, dat men zich rustig aan het voorbeeld van Engeland kon spiegelen, waar men – terwijl de Duitse bommen op Londen en Coventry vielen – in het Lagerhuis openlijk sprak over de noodlottige politiek, die Chamberlain c.s. nog tot kort voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog tegenover Duitsland gevoerd hadden. En verscheen Priestley in het heetst van het gevecht niet voor de microfoon van de BBC om ten aanhore van de gehele wereld scherpe kritiek te leveren op de vooroorlogse sociale verhoudingen in Engeland? In dit dispuut stond Alt-

1. Pelser bleef steeds nauw met de PAROOL-groep verbonden; daarnaast verrichtte hij veel koerierswerk op de route naar Zwitserland. Op 3 april 1943 werd hij gearresteerd. Hij verbleef tot het einde van de oorlog in gevangenschap.

hoff onvoorwaardelijk aan de zijde van Vorrink. Wiardi Beckman was het in hoofdzaak met Vorrink eens, ofschoon hij meermalen naar een tussenstandpunt neigde, terwijl mr. Warendorf zich in dit conflict in den beginne afzijdig hield, en met Wiardi Beckman naar een synthese zocht, omdat men, hoe dan ook, een conflict diende te vermijden. De vraag was slechts in hoeverre de informatieve inhoud van het blad ook door zelfkritiek gekruid moest worden. Voorts was Vorrink op grond van illegaal-technische overwegingen voorstander van het uitgeven van bladen met een steeds wisselende titel; hij meende, dat men de *Gestapo* op die wijze makkelijker op een dwaalspoor kon brengen. Nunes Vaz en Warendorf deelden dit inzicht niet. Misschien kon men volgens de methode-Vorrink bij de *Sipo* enige verwarring stichten, doch de verwarring bij het lezend publiek zou waarschijnlijk nog groter worden.

Nog voordat deze meningsverschillen waren opgelost, had de *Sipo* HET PAROOL een zware slag toegebracht. In de nacht van de achttiende januari 1942 werden dr. Wiardi Beckman en Goedhart op het strand van Scheveningen gearresteerd bij een poging om naar Engeland over te steken. Dr. Wiardi Beckman had via de gedropte Londense agent P. Tazelaar een uitnodiging van de regering ontvangen naar Engeland te komen, teneinde daar een plaats in te nemen in het kabinet. Goedhart, aangaande wiens overkomst een uitvoerige telegramwisseling met Londen had plaats gevonden, had tot taak om in Engeland allerlei problemen van politieke en illegaaltechnische aard te bespreken, waarna hij naar Nederland zou terugkeren. Achteraf is gebleken, dat de Duitse *Abwehr* lucht van de voorgenomen reis had gekregen, zodat het strand op de vastgestelde nacht streng bewaakt werd en beide Engelandvaarders in handen van de gealarmeerde strandbewaking vielen.[1] Daar Goedhart een grote hoeveelheid materiaal naar Engeland over ging brengen, dat uiteraard voor de SD zeer waardevol was, viel het de Duitse justitie niet moeilijk hem als hoofdverdachte in het eerste PAROOL-proces, dat medio december 1942 in Utrecht plaats vond, ter dood te veroordelen. Hij slaagde er echter in te simuleren niet geheel toerekeningsvatbaar te zijn en vroeg met behulp van allerlei door bevriende medici geprepareerde verklaringen revisie van zijn vonnis aan. Dit leidde aanvankelijk tot het gewenste uitstel van executie. Later slaagde hij er met behulp van twee Vughtse politiemannen in te ontsnappen. Dr. Wiardi Beckman kon men ten opzichte van HET PAROOL niets ten laste leggen, zodat het de Duitse justitie niet mogelijk bleek om hem in een der processen tegen het blad te betrekken. Hoewel Wiardi Beckman geen deel uitmaakte van de OD, kwam zijn zaak voor in het tweede OD-proces dat in april '43 te Haaren werd gevoerd. Hij had het aanvankelijke geluk er met een vrijheidsstraf van af te komen. In Duitsland, waar hij in verschillende kampen heeft gezeten, werd hij vlak voor de bevrijding van het concentratiekamp Dachau door de dood achterhaald. Hij stierf er aan vlektyfus.

Door de arrestatie van Wiardi Beckman en Goedhart kwamen de spanningen in de boezem der redactie tot volle uitbarsting, daar Vorrink nu dr. Wiardi Beckman's plaats weer innam. Vorrink, die steeds van mening was geweest, dat de overkomst van twee belangrijke figuren gescheiden moest geschieden, wilde evenals Althoff uit veiligheidsredenen onmiddellijk ophouden met de uitgave. Daarnaast bestond nog steeds het eerder beschreven politieke meningsverschil. Beide overwegingen tezamen leidden tot het uittreden van Vorrink en Althoff.[2] Daarentegen dachten Nunes Vaz en Warendorf niet aan staken van het blad. Het geallieerde front had zware slagen moeten incasseren. Japan had Indonesië bezet, nadat eerst Singapore ten val was gebracht. De schetterende *Sondermeldungen* van de Duitse radio deden telkens mededeling van de zware verliezen, welke de geallieerde koopvaardij werden toegebracht door de Duitse marine. Tegelijkertijd nam de antisemitische actie van de nazi's hand over hand toe, terwijl de druk van de bezetter op de overige bevolking steeds zwaarder werd. Onder zulke omstandigheden mocht men de stem van HET PAROOL niet het zwijgen opleggen. Nunes Vaz en Warendorf wilden daar althans niet van weten. Evenmin voelden zij iets voor voortgezette publikaties van de krant onder andere titels. Men mocht de *Sipo* het succes niet gunnen de onder de vlag van HET PAROOL geschapen traditie te vernietigen.

Na het uittreden van Vorrink, die zowel reeds in de periode voor, als na zijn uittreden publiceerde onder de titels VRIJHEID, VERZET en ONGETEKENDE BRIEVEN AAN OUDE

---

1. Een van de gearresteerden, de cadet Pasdeloup, werd later handlanger van de *Gestapo* en verried vele verzetsstrijders. Hij werd tenslotte door de illegaliteit geliquideerd.
2. Althoff viel geruime tijd later in handen van Van der Waals en werd op 29 juli 1943 in Utrecht gefusilleerd.

STRIJDMAKKERS en van Althoff wisten Nunes Vaz en Warendorf zich de medewerking te verzekeren van een drietal jonge intellectuelen, die reeds van de aanvang af bij de verspreiding van het blad betrokken waren geweest, te weten mr. C.H. de Groot, drs. J. Meyer en W. van Norden. Nunes Vaz zette het schrijven van de hoofdartikelen onder het pseudoniem Pieter 't Hoen voort.

De moed en het doorzettingsvermogen van Nunes Vaz en Warendorf werden op een zware proef gesteld. Mede als gevolg van de arrestatie op het strand was de *Sipo* nl. de PAROOL-groep in Den Haag en andere plaatsen op het spoor gekomen. Verschillende medewerkers, onder wie twee drukkers, werden gearresteerd. Ook elders vielen arrestaties. Het was niet eenvoudig onder dergelijke omstandigheden de gehele organisatie op de been te houden. In het najaar van 1942 vielen ook Meyer en Van Norden in handen van de *Abwehr*, die hen o.m. van spionage verdacht. Zij wisten deze verdenking evenwel te ontzenuwen, waarna de *Abwehr* hen aan de *Sipo* overdroeg, die blijkbaar enig vermoeden had, dat beide mannen iets met de illegale pers te maken hadden. Zij slaagden er uiteindelijk in ook deze verdenking te weerleggen, maar het zou tot medio 1943 duren, vóór men hen weer op vrije voeten stelde.

Op 25 oktober 1942 werd bovendien Nunes Vaz op zijn onderduikadres in Wageningen gearresteerd en als jood die-zonder-ster-liep naar Sobibor gedeporteerd. Warendorf, die, eveneens van joodse huize, zich tengevolge van de aan joden opgelegde beperkingen toch al nauwelijks meer kon bewegen, terwijl hij daarnaast zwaar door de *Sipo* werd gezocht, meende dat hij het noodzakelijke werk voor HET PAROOL niet meer voldoende kon blijven verrichten en ondernam, daar hij niet als onderduiker werkloos wilde blijven toezien, een poging naar Engeland te gaan.

Eind oktober 1942 verdween hij naar Parijs en na een avontuurlijke reis door de Pyreneeën bereikte hij na enige maanden zijn doel.

Na deze ravage in de gelederen van HET PAROOL bleef mr. C.H. de Groot met enige vertrouwde assistenten alleen over. Met grote hardnekkigheid zette hij door. Deze jonge jurist deed enige maanden lang alles wat zijn hand te doen vond. Hij deinsde voor geen karwei terug, hoe gevaarlijk het ook mocht zijn. Hij redigeerde de berichten, schreef artikelen, voerde besprekingen met drukkers en verspreiders, reed met kar en paard om papier te halen, corrigeerde drukproeven, verpakte en vervoerde per bakfiets vele duizenden kranten en hield vrijwel alleen HET PAROOL staande. Gelukkig kreeg hij spoedig hulp. Een van zijn assistenten was te rechter tijd aan de opdracht herinnerd, dat men zich tot mr. G.J. van Heuven Goedhart (oud-hoofdredacteur van het UTRECHTSCH NIEUWSBLAD) moest wenden, indien men met de bezetting van de redactie van de krant in moeilijkheden zou komen. Eerder, in de zomer van 1941 had mr. van Heuven Goedhart reeds deelgenomen aan besprekingen waarbij de noodzakelijkheid van het contact met Londen ter sprake kwam, en hierbij de verbinding met Tazelaar tot stand gebracht. Daarnaast schreef hij artikelen voor HET PAROOL.

De Groot en Van Heuven Goedhart kenden elkaar niet, maar mr. van Heuven Goedhart stelde zich terstond beschikbaar. Tot medio 1943 redigeerden zij HET PAROOL in voortreffelijke samenwerking.

Van 12–19 december 1942 vond te Utrecht voor het *Feldgericht* het eerste PAROOL-proces plaats. Drieëntwintig personen die de Duitse politie in de loop van de voorafgaande anderhalf jaar had gearresteerd, stonden hier terecht. Niet minder dan zeventien hunner werden ter dood veroordeeld. IJ. de Jong, P. Paap en P. Vink zagen hun doodvonnis in levenslange tuchthuisstraf veranderd, terwijl hoofdverdachte Goedhart zich door een revisieonderzoek en uiteindelijk door de vlucht aan executie wist te onttrekken.

Op 5 februari 1943 werden gefusilleerd: R. Douma, W.F. Gerrese, W. Gertenbach, W.S. Lans, A.J. van Leeuwen, H.J. Meinardi, J. Melkman, F. Robbe, L.G. Rima, N. Snijders, W.A. de Tello, J.B. Varwijk en J.C. Zwanenburg. De overige zes verdachten werden niet gevonnist, maar *bis auf weiteres* naar een concentratiekamp in Duitsland gezonden. Het waren H. Roos, K. Witmond, J. Frank, A. van Soest, J. Barzilay en C. Teeuwsen. Frank, Barzilay en Teeuwsen hebben hun gevangenschap niet overleefd.

Onder leiding van De Groot en Van Heuven Goedhart steeg de oplage van het blad, welke in de aanvang tussen de 3 en 10.000 exemplaren schommelde, tot boven de 40.000. Ondanks de arrestaties, welke zich af en toe in allerlei delen des lands bleven voordoen, had men nimmer moeite de opengevallen plaatsen weer te doen bezetten. Vooral na de April-Meistakingen kwam er een zeer grote toeloop van nieuwe medewerkers.

In de lente van 1943 kwam de *Sipo* tot de slotsom, dat zij J. Meyer en W. van Norden in feite

niet veel ten laste kon leggen. In zo'n situatie hing het van het toeval af, of de betrokkenen naar een Duits concentratiekamp gezonden of in vrijheid gesteld werden. In dit geval was het geluk HET PAROOL gunstig: met een korte tussenpoos werden beiden achtereenvolgens losgelaten.

Een paar maanden later, op 2 augustus 1943, ontsnapte Goedhart uit Vught. Geruime tijd tevoren waren verscheidene pogingen op touw gezet om hem uit Vught te bevrijden. Mr. van Heuven Goedhart en J. Lambeck, een van de steunpilaren van de technische organisatie van de krant, hadden daarbij de leiding. Ofschoon zij er in slaagden, allerlei contacten met het kamp te leggen, een reeks van handige voorbereidingen te treffen en daarbij zelfs het risico namen op klaarlichte dag persoonlijk tot in het kamp door te dringen, bleven al hun pogingen zonder resultaat. Bij zijn transport naar de executieplaats Amsterdam kreeg de ten dode opgeschrevene echter zijn kans. Twee Vughtse politiemannen, F. Abrahams en M. Leemhuis, stelden hem in de gelegenheid uit het politiebureau van Vught te ontsnappen. Een paar weken later had Pieter 't Hoen zijn plaats in de organisatie van HET PAROOL weer ingenomen.

De achtervolging, waaraan het blad van de zijde van de Duitsers bloot stond, nam intussen toe. Er kwamen aanwijzingen, dat de *Sipo* hier en daar pogingen deed om het apparaat te penetreren. Het was weliswaar een groot voordeel, dat HET PAROOL nu drie mensen in de topleiding had, die zelf geruime tijd in Duitse handen waren geweest en zodoende volop gelegenheid hadden gehad zich vertrouwd te maken met de werkmethodes van de Duitse politie. Zij waren daardoor in staat allerlei maatregelen te nemen waardoor de eigen organisatie althans tegen de ergste gevaren beschermd kon worden. Bovendien kreeg de leiding de beschikking over inlichtingen van een contactman bij de *Sicherheitspolizei*, die o.m. in relatie stond tot de Duitse beambten, die met de opsporing van HET PAROOL waren belast. Niettemin bleven nieuwe ongelukken niet uit. In december 1943 brak een brandje uit in een pakhuis, dat in de Peperstraat te Amsterdam was gehuurd voor het opslaan en verpakken van een gedeelte van de oplage. Een van de hoofdverspreiders viel hierbij in handen van de *Sipo*. Hij gaf belangrijke gegevens prijs, waardoor het mogelijk werd gemaakt een groot offensief tegen HET PAROOL voor te bereiden. Op 21 januari 1944 's avonds om zes uur sloeg de *Sipo* toe. Op dit tijdstip werd op ruim zeventig adressen, verspreid over het gehele land een inval gedaan door groepjes van vier tot zes politiemannen. Men drong een viertal adressen binnen waar Frans Goedhart na zijn ontsnapping enige tijd was ondergedoken; de vogel was echter gevlogen. Naar mr. de Groot werd op zeven adressen en naar mr. van Heuven Goedhart op elf adressen gezocht. Maar ook hen kreeg men niet in handen. Wel werden talrijke medewerkers en twee drukkers gearresteerd. De klap was raak geweest. Bijna alle contact- en logeeradressen van de organisatie waren onbruikbaar geworden, twee bevriende drukkers waren uitgeschakeld en de *Sipo* bleek nu precies te weten uit welke vijf personen de redactie bestond. Alleen al om de arrestanten de gelegenheid te geven met succes te kunnen ontkennen, dat ze met de hele zaak iets te maken hadden, was het noodzakelijk, dat zo snel mogelijk een nieuw nummer van het blad het licht zou zien. Dank zij de collegiale hulp, die VRIJ NEDERLAND verleende, gelukte de toeleg. Enkele weken later verscheen de contactman van HET PAROOL met een onthutst gezicht bij de *Sipo* om mede te delen, dat er waarachtig weer een nieuw nummer van het blad was verschenen; hij was zelfs in staat, er een exemplaar van ter tafel te deponeren. De *Sipo* stelde nu een hoge beloning op de gevangenneming van de beide Goedharts. Speciale beambten werden met de jacht op hen belast. Het bleek spoedig, dat vooral mr. van Heuven Goedhart groot gevaar liep, omdat hij door zijn lengte overal de aandacht trok. Bij enige plotselinge ontmoetingen, die slecht hadden kunnen aflopen, moest hij zich door een overhaaste vlucht over daken, door tuinen en over heggen aan arrestatie onttrekken.

De redactie kwam tot de slotsom, dat het tengevolge van de toenemende activiteit van de *Sipo* voor hem onmogelijk was geworden zich nog in Nederland op straat te vertonen. Reeds was zijn foto in brede kring verspreid. Daarom werd besloten dat Van Heuven Goedhart de persoon zou zijn die zou trachten Londen te bereiken, teneinde de regering een beter inzicht in de Nederlandse illegaliteit te verschaffen. Met dit doel verliet hij op 25 april 1944 het land en toen kort daarop het bericht kwam, dat hij Spanje bereikt had, deed zich een prachtige gelegenheid voor om de vijand op een dwaalspoor te brengen. De contactman van HET PAROOL speelde de *Sipo* een reeks van gegevens in handen, waaruit zij de conclusie moest trekken, dat zij al haar nasporingen moest concentreren op de figuur van mr. van Heuven Goedhart. Deze manoeuvre leidde de aandacht enigszins af van de andere redacteuren, waardoor zij rustiger konden werken. De redactie slaagde er bovendien in ter vervanging van de naar Engeland vertrokken redacteur een waardig opvolger aan te trekken: de Haagse journalist S.J. Carmiggelt, die reeds een paar jaar

aan de verspreiding van het blad had meegewerkt. Daar zijn naam bij de *Sipo* nog onbekend was, kon hij het leeuwedeel van de redactionele buitendienst op zich nemen, welke taak hij met een onderbreking van enkele dagen tot aan de bevrijding is blijven vervullen.

In juli en augustus 1944 vond te Utrecht voor het *Obergericht* het tweede PAROOL-proces plaats. Drieëntwintig verdachten stonden hierbij terecht, onder wie zich vier vrouwelijke medewerksters bevonden. Al het mogelijke was gedaan om dit proces voor de Duitsers op een mislukking te laten uitlopen. De Duitse beambten, die het vooronderzoek hadden geleid, had men herhaaldelijk belangrijke hoeveelheden sterke drank doen toekomen, daar elke vertraging met het oog op het lot van de verdachten van de grootste betekenis kon zijn. Begin juni 1944 was immers de grote invasie in Normandië begonnen. De geallieerden rukten in augustus snel door Frankrijk. Onder deze omstandigheden was het van groot belang een justitiële behandeling van de gearresteerde illegale werkers te doen uitstellen. Verscheidene bekwame Nederlandse advocaten hadden zich beschikbaar gesteld om de drieëntwintig verdachten te verdedigen. Het bewerken van de Duitse *Sachbearbeiter* had wel enig resultaat, maar de opmars van de bevrijdingslegers ging langzamer dan aanvankelijk gehoopt en verwacht werd. Een belangrijk argument hierbij was de intussen bekend geworden benoeming van mr. van Heuven Goedhart tot minister van Justitie te Londen. Voor de Duitsers was dit bericht wel een uiterst onaangename verrassing. Maandenlang had men zich met de grootste activiteit met de achtervolging en opsporing van Van Heuven Goedhart bezig gehouden en nu kwam plotseling aan het licht, dat deze man reeds geruime tijd uit Nederland verdwenen was en dat hij bovendien een hoge positie in het geallieerde kamp bezette. Deze gang van zaken liet niet na indruk te maken op de rechters van het *Obergericht*. Hier kwam bij, dat de *Sipo* een ernstige blunder had gemaakt. De meeste verdachten hadden voortdurend hun onschuld stokstijf volgehouden. Wel beschikte de SD voor vele der beschuldigingen over aanwijzingen, maar niet over doorslaande bewijzen. Alleen de gearresteerde hoofdverspreider, die te veel had losgelaten, kon men als kroongetuige tegen de verdachten ten tonele voeren. Deze kroongetuige was echter zoek. De SD had hem namelijk op geheimzinnige wijze op vrije voeten gesteld en hem opdracht gegeven opnieuw contact op te nemen met de leiding van HET PAROOL, teneinde de gehele redactie in handen van de Duitse politie te spelen. De *Sipo* kon deze feiten uiteraard niet aan het *Obergericht* mededelen en het heette dan ook, dat de kroongetuige ontvlucht was. De verdedigers wisten van deze situatie een handig gebruik te maken. Zij betoogden, dat deze geheimzinnige kroongetuige een notoire leugenaar moest zijn en dat zij zelfs niet in zijn bestaan konden geloven. Als men waarde aan zijn verklaringen wenste te hechten, dan zou men hem bij de behandeling van de zaak voor het *Obergericht* met de verdachten moeten confronteren. Dit betoog had succes. Niet minder dan acht van de drieëntwintig verdachten werden tot ergernis van het betrokken *Sipo*-personeel terstond na het proces op vrije voeten gesteld. De overigen werden tot langere of kortere vrijheidsstraffen veroordeeld en kort daarop naar Duitsland weggevoerd. Vier hunner hebben de kwellingen van cel en concentratiekamp niet overleefd. Het waren mr. A. Meerwaldt uit Amsterdam, W. Eggink (zie ook nr. 741) uit Utrecht, C.K. van Dijk uit Eindhoven en C.P. Daansen uit Vught. Van de drie weggevoerde jonge vrouwen is Mieke Lafèbre uit Hilversum vrij spoedig na het eind van de oorlog als gevolg van de doorstane ontberingen overleden. Reeds vóór het proces waren P. Helderman uit Wageningen en de drukkerszoon P. van der Meulen uit 's-Gravenhage in de gevangenis te Scheveningen overleden.

In de loop van 1944 had de PAROOL-groep zoveel ervaring opgedaan en zoveel leergeld betaald, dat zij tot een deskundige reorganisatie van apparaat en werkmethode kon overgaan. Sindsdien zijn dan ook geen grote catastrofes meer voorgekomen. De *Sipo* heeft helaas nog wel bij toeval een bres in de organisatie kunnen schieten. In maart 1945 werden mr. C.H. de Groot en H. Schippers, hoofdverspreider te Amsterdam, gearresteerd, toen zij een woning te Amsterdam binnenliepen. Zonder dat men zelfs wist wie men in handen had gekregen, voltrok zich de ramp dat zij enkele dagen later tezamen met tientallen anderen als represaille voor de aanslag op Rauter bij Rozenoord aan de Amstel werden gefusilleerd. Korte tijd ervoor waren twee andere eminente medewerkers in handen van de Duitsers gevallen: H. Ruys uit Bussum (zie nr. 660) en W. Jiskoot, leider van de ravitailleringsdienst van HET PAROOL (zie ook nr. 322). Kort voor de bevrijding vonden zij op de Dreef in Haarlem de dood voor het executiepeloton.

Berichtgeving en voorlichting van HET PAROOL bleven er onafgebroken op gericht de misleidende propaganda van de bezettingsautoriteiten en hun handlangers te ontzenuwen en de lezers een zo duidelijk mogelijk beeld van het verloop van de oorlogsgebeurtenissen en van de ontwikkeling van de militaire situatie te verschaffen. Daarnaast werd in 1943 en 1944 meer en

meer aandacht besteed aan de vraagstukken, die zich omstreeks en na de bevrijding zouden gaan voordoen. Een zuiver partijorgaan is HET PAROOL hierbij nimmer geworden. Daarvoor voelde de redactie zich veel te weinig verbonden met de vooroorlogse partijen. Het was haar oordeel, dat men reeds vóór de oorlog in West-Europa min of meer was vastgelopen, zodat er voor haar dan ook weinig aanleiding bestond, de komende bevrijding te identificeren met een integrale terugkeer van het verleden. In verschillende artikelen (no. 54 d.d. 28 mei, no. 58 d.d. 27 september 1943 en no. 68 d.d. 25 juli 1944) werd zelfs stelling genomen tegen een eventuele herleving van de oude SDAP. Tezamen met VRIJ NEDERLAND waarmee het contact sinds de tweede helft van 1943 steeds nauwer was geworden, werden in april 1944 in een MANIFEST de opvattingen van de redactie over een doorbreking van de vooroorlogse partijverhoudingen en een vernieuwing en activering der democratie vastgelegd (zie blz. 284). Dit MANIFEST werd door allerlei andere verzetsbladen van 'progressieve' signatuur overgenomen. In de herfst van 1943 publiceerde HET PAROOL reeds enkele programmatische richtlijnen voor een toekomstige Indonesische politiek. Met volledige erkenning van de grote belangen welke Nederland in Indonesië had, werd hierbij doelbewust aangestuurd op het volledig aanvaarden van het recht der Indonesische volkeren op nationale vrijheid en zelfstandigheid. Ten aanzien van koningschap en Oranjehuis nam HET PAROOL onafgebroken een uitgesproken positief standpunt in. De redevoeringen, die koningin Wilhelmina voor de microfoon van Radio Oranje uitsprak, werden dan ook steeds volledig in HET PAROOL afgedrukt.

In de loop van het jaar 1944 bereikte de oplage een hoogte van 60.000 exemplaren. Soms werd deze oplage op een centraal punt gedrukt, maar meestal geschiedde het drukken in verscheidene drukkerijen. Het eerste gedrukte nummer kwam in augustus 1941 bij Drukkerij W. Eikelenboom te Amsterdam van de pers. De drukkers J.W. Dupker te Amsterdam, W. Gertenbach te Zandvoort, B.E.J. van der Meulen te 's-Gravenhage, A.H. Pasman te Utrecht, A. Goud te 's-Gravenhage, W.C. den Ouden, W. Bothe en Joh. Jesse te Amsterdam en talloze andere voortreffelijke vaderlanders uit het typografenvak hebben in de loop der jaren met inzet van hun leven het technische werk verricht, dat nodig was om het blad te produceren. Daarnaast werden het landelijke nummer en ook artikelen eruit 'officieus' nagedrukt of gestencild. Een volledig overzicht hiervan vermochten wij niet te krijgen; dat dit veelvuldig is geschied, staat echter vast (zie nrs. 155, 664).[1] J.E.W.H. Somer te Brummen drukte lange tijd HET PAROOL voor Gelderland; hij werd op 13 april '45 te Zutphen gefusilleerd.

Bij het centraal drukken van de oplage voor het gehele land had men uiteraard voortdurend grote transportmoeilijkheden te overwinnen. Wanneer bijvoorbeeld de drukker in Amsterdam niet minder dan 60.000 exemplaren van het blad afleverde, dan moesten deze verpakt worden in kleine pakjes, die van Amsterdam naar alle delen van het land vervoerd dienden te worden. Dit bracht natuurlijk grote risico's met zich. Een groot aantal koeriersters werkte aan dit transport mede. Alle mogelijke trucs werden bedacht om de risico's van het transport te beperken. J. Lambeck, een van de mannen van de technische staf, had hierin een groot aandeel. Hij zette een PTT-pet op, werd voorzien van nagemaakte PTT-papieren en bracht brutaalweg volle postzakken naar de goederenwagons van de treinen, die van Amsterdam het land in gingen. Hij reisde dan mee en maakte zich met de zakken in Eindhoven of Enschede door de dienstuitgang van het station uit de voeten, ongehinderd door de talrijke *Sipo*-beambten, die voortdurend de treinen afschuimden. Beurtschippers en vrachtrijders werden ook wel eens ingeschakeld en meermalen waren PTT-ambtenaren bereid, er voor te zorgen, dat grote pakken kranten naar alle uithoeken van het land gezonden konden worden zonder dat zij de gebruikelijke controles hoefden te passeren. Niettemin bleek het wenselijk het drukken te decentraliseren, omdat dit de enige manier was om de gevaren, verbonden aan een grootscheepse distributie, te vermijden.

Op den duur bleek het mogelijk op talloze plaatsen in het land tegelijkertijd te laten drukken. Verspreidorganisaties werden opgebouwd in Almelo, Amsterdam, Dordrecht, Eindhoven, Enschede, Groningen, Den Haag, Helmond en Rotterdam (zie de nrs. 506, 647, 652, 653, 655, 656 en 661).

Na Dolle Dinsdag werd voortgezette decentralisatie ook door andere factoren noodzakelijk; het spoorwegverkeer kwam tot stilstand en de Landwacht begon op hinderlijke wijze het wegverkeer te controleren. De contactman bij de SD bewees in deze periode naast zijn normale informatiewerk ook zeer gewichtige transportdiensten. In uniform en voorzien van een SD-revol-

1. Zie ook: *Catalogus van Pamfletten 1940–1945.*

ver reed hij per motor van Amsterdam naar Twente teneinde daar grote pakken met bladen af te leveren.

Tegen het einde van 1943, toen de inleveringstermijn van de radiotoestellen ten einde liep, ging HET PAROOL er toe over wekelijkse bulletins in omloop te brengen, die een samenvatting van het wereldnieuws van de afgelopen week bevatte: NIEUWSBRIEVEN UIT ENGELAND (zie nr. 523). Ten behoeve van deze berichtgeving werd dag en nacht naar de radio geluisterd en een der redacteuren maakte uit het op deze wijze beschikbaar komende materiaal een selectie. Het bulletin werd dan gecyclostyleerd en in een paar honderd exemplaren naar verschillende medewerkers in alle oorden des lands gezonden, die er op hun beurt duizenden afdrukken van maakten en het eventueel met plaatselijke berichten aanvulden.

Na Dolle Dinsdag namen deze nieuwsbulletins een zeer grote vlucht. Op deze roemruchte 5e september 1944 bracht HET PAROOL in Amsterdam, 's ochtends en 's middags een bulletin in omloop en het besluit werd toen genomen het in het vervolg dagelijks te laten verschijnen. Met grote offers heeft men dit tot aan het eind van de bezetting weten vol te houden. In Amsterdam beschikte de redactie ten behoeve van deze berichtgeving over alle belangrijke radioberichten en dank zij hulp uit Londen over berichten uit de internationale pers. 's Ochtends om half zeven al leverde de redactie de dagelijkse kopij af, die in ontvangst werd genomen door een van de koeriersters van de Amsterdamse bulletin-organisatie. Op ca. 12 stencilposten werd het bulletin in stencil getikt en in zo groot mogelijke oplage afgedrukt. Elke stencilpost had zijn eigen verspreiders en deze brachten de bulletins in de loop van de middag onder de mensen. Toen bovendien ook nog de elektrische stroom uitviel, voorzagen deze bulletins in een nijpende behoefte. Precies als in Amsterdam werd ook in andere steden een dagelijkse bulletin-dienst in het leven geroepen (zie de nrs. 322, 646, 649, 650, 651, 654, 657, 658, 660, 662, 663 en 1117).

De dagelijkse oplage van deze bulletins steeg na korte tijd over het hele land tot omstreeks 100.000 exemplaren. Alleen al in Amsterdam, waar na Dolle Dinsdag de centrale van HET PAROOL gevestigd werd, stonden de organisaties hiervoor 72 *full time* werkers ter beschikking. De aanvoer van materiaal, brandstof en voedsel voor al deze mensen leverde grote moeilijkheden op. Desondanks lukte het toch telkens weer de hand te leggen op papier en inkt en brandstof (een cyclostyle kan men niet in een onverwarmde kamer laten draaien) en de ravitailleringsdienst van Jiskoot zorgde er voor, dat de illegale werkers, die geen tijd hadden om de boer op te gaan op zoek naar voedsel, niet helemaal verhongerden. Aanvankelijk was HET PAROOL na Dolle Dinsdag ook nog betrokken geweest bij de uitgave van het ORANJEBULLETIN en de VRIJE PERS, die o.a. ten doel hadden de eenheid van de verzetsbeweging te demonstreren (zie nr. 617). Wegens de consequenties op politiek terrein en uit illegaal-technische overwegingen, trok HET PAROOL zich uit deze samenwerking geleidelijk terug.

Van juli 1944 af heeft HET PAROOL nog een blad uitgegeven, dat een minder agitatorisch karakter had en dat poogde te voorzien in de leeshonger van een meer intellectueel publiek. Dit was de PAROOL-POST. Van dit blad heeft geen groot aantal nummers het licht kunnen zien, omdat de redactie door de uitgave van het hoofdorgaan en van de nieuwsbulletins dusdanig in beslag genomen werd, dat haar op den duur de gelegenheid ontbrak om voldoende aandacht aan de PAROOL-POST te kunnen besteden (zie nr. 666).

Kort voor de bevrijding zag het er een ogenblik naar uit, dat de bezetter HET PAROOL nogmaals zou treffen. Vlak na de executie van mr. de Groot viel mr. H. Sandberg, die een grote rol in de bulletin-organisatie speelde, in Duitse handen. Door een stoutmoedige vlucht wist hij zich echter aan de greep van de vijand te onttrekken. Weer een paar dagen later kwam Carmiggelt, toen hij met de kopij voor het nieuwe nummer op weg naar de drukker was, bij toeval terecht in een buurt waar de Duitsers bezig waren een razzia te houden. Carmiggelt liep een winkel binnen en zag kans zich daar op het toilet inderhaast van zijn kopij te ontdoen. Even later werd hij gegrepen en naar het Huis van Bewaring op de Weteringschans gebracht, daar men in zijn aktentas een nogal recent nummer van het te Londen verschijnende VRIJ NEDERLAND aantrof. Vijf dagen later liet de *Sipo* hem vrij: zijn grote talent geloofwaardige verhalen te bedenken, had hem niet in de steek gelaten en hij was er in geslaagd de Duitser die hem verhoorde, de overtuiging bij te brengen dat hij een ongevaarlijke en onnozele hals was. Hij spoedde zich rechtstreeks van de gevangenis naar de drukkerij. Temidden van de ontelbare tragedies, die oorlog en verzet met zich mee brachten, was dit een ongeluk, dat althans goed afliep.

De financiering van HET PAROOL leverde vooral in het begin een nogal moeilijk probleem op. Met de aanschaffing van papier, het zet- en drukloon, enveloppen, porti en expeditiekosten waren vrij grote bedragen gemoeid, die de redacteuren aanvankelijk nog wel uit eigen zak kon-

den betalen. Deze eigen middelen waren echter spoedig uitgeput. Men achtte het ongewenst op grote schaal financiële bijdragen aan de lezers te vragen. In de lezerskring lagen uiteraard onbeperkte mogelijkheden voor de financiering van het blad. Een exemplaar werd soms door honderd tot tweehonderd personen gelezen en het zou niet moeilijk geweest zijn, elke lezer bijvoorbeeld een bedrag van tien cent te hebben laten betalen. De redactie achtte echter het risico, aan zulk een geldinzamelingsactie verbonden, te groot en stelde zich op het standpunt, dat men beter aan één man honderd gulden, dan aan honderd man één gulden kon vragen. Vooral dr. Wiardi Beckman en ook Vorrink slaagden er enige malen in vrij belangrijke bedragen voor het illegale journalistieke werk ter beschikking te krijgen. Toch ging de financiering in 1942 voortdurend zeer stroef. Pas een jaar later, toen de wil tot verzet tegen de bezetter en zijn handlangers zich na de Meistaking van bredere kringen van ons volk meester maakte, werden de financiële moeilijkheden kleiner. Na eind 1943 kwamen af en toe belangrijke bedragen uit industriële kringen binnen; in het laatste oorlogsjaar werden de financiële problemen voor een belangrijk gedeelte door de hulp van het Nationaal Steunfonds opgelost.

Reeds in de zomer van 1943 had de leiding van HET PAROOL in beginsel besloten na de bevrijding de uitgave als dagblad voort te zetten. In de loop van 1944 werden hiervoor plannen uitgewerkt. In verschillende steden zouden plaatselijke edities verschijnen – althans voorlopig – naast de landelijke uitgave die in Amsterdam zou worden uitgegeven. O.m. werden enkele medewerkers naar Zuid-Nederland gezonden om bij een mogelijk in etappes verlopende bevrijding ook daar een krant te kunnen uitgeven.

Op 25 september 1944 verscheen te Maastricht, de eerste bevrijde stad in Nederland, het in vrijheid gedrukte HET PAROOL als de eerste vrije, ex-illegale courant. Naarmate de bevrijding voortschreed, ontstonden andere plaatselijke ex-illegale edities in verschillende steden in Zuid- en Oost-Nederland.

Negenennegentig PAROOL-nummers waren tijdens de vijf jaar bezetting verschenen. Vijf jaar lang was de strijd volgehouden. Op de dag van de intocht der geallieerde troepen in Nederlands hoofdstad, 7 mei 1945, verscheen het honderdste nummer van HET PAROOL: het eerste legale nummer in Amsterdam. Hier zou het blad verder blijven verschijnen als dagbladuitgave van de 'Stichting HET PAROOL'. Ook de plaatselijke edities te Almelo, Amersfoort, Apeldoorn, Deventer, Dordrecht, Enschede, Den Haag, Rotterdam, Utrecht, Zutphen en Zwolle werden voorlopig als dagblad uitgegeven.

649 Het PAROOL; speciaal bulletin
Amsterdam. 5 sept. '44–16 jan. '45. dgl. stenc. en druk. nieuws, ber. binnenl. 3000–24.000.
Compleet.

Op Dolle Dinsdag nam de Amsterdamse staf van HET PAROOL het besluit dagelijkse nieuwsbulletins uit te geven teneinde de bevolking van de spannende gebeurtenissen op de hoogte te houden. De vraag naar berichten werd echter steeds groter; tenslotte werden drie verschillende edities door ca. twaalf stencilposten vervaardigd. Ook werd soms gedrukt. In deze uitgaven verschenen losse commentaren van Pieter 't Hoen (F.J. Goedhart). Hiernaast verschenen te Amsterdam nog een opinieblad in klein formaat dat voornamelijk bestond uit artikelen van Pieter 't Hoen (zie nr. 650) en een nieuwsbulletin dat samengesteld werd door J.J.M. Nord (zie nr. 651).

Zie ook: Het PAROOL, *vrij onververeerd* (nr. 648).

650 Het PAROOL
Amsterdam. 11 sept. '44–4 mei '45. dgl. aanv. druk., vanaf medio nov. '44 stenc. opinie-art. (aanv. met nieuws). –.
Compleet.

Deze uitgave bestond voornamelijk uit artikelen van Pieter 't Hoen.

Zie ook: Het PAROOL; *speciaal bulletin* (nr. 649).

651 Het PAROOL; nieuwsbulletin
Amsterdam. 17 jan. '45–mei '45. van 18 jan. tot 12 febr. '45 3 maal p.w., daarna dgl. stenc. nieuws. 1200.
Compleet.

Deze uitgave werd samengesteld door J.J.M. Nord.

Zie ook: Het PAROOL; *speciaal bulletin* (nr. 649).

652 **Het PAROOL; vrij onverveerd**
Dordrecht. 9 jan. '45–mei '45 (l.v.). onr. druk. opinie-art., art., ber. binnenl., ber. buitenl. –.
Nrs. van 9 jan. en mei '45.

Tot begin 1943 werd Dordrecht per post van PAROOL-exemplaren voorzien. Toen werd een der belangrijkste medewerkers gearresteerd en het werk moest geruime tijd worden gestaakt. Eind december 1944 werd de activiteit hervat met de uitgave van PAROOL-POST (zie nr. 667). Kort daarop werd het landelijke nummer 80 onder bijzonder moeilijke omstandigheden geheel met de hand gezet. Eer de exemplaren verzonden werden, werden de vele zetfouten met de hand gecorrigeerd! De uitgave verscheen na de bevrijding als plaatselijke PAROOL-editie.

Zie ook: Het PAROOL; *vrij onverveerd* (nr. 648).

652A **Het PAROOL; editie voor Oostelijk Utrecht**
Driebergen. 13 nov. '44–8 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 500–1000.
Compleet.

Zie: Het PAROOL; *editie voor Utrecht en omstreken* (nr. 663).

653 **Het PAROOL; vrij onverveerd**
Enschede. dec. '44–4 apr. '45 (l.v.). wkl., vanaf 3 mrt. '45 dgl. stenc., vanaf 3 mrt. '45 ook druk. opinie-art., nieuws. 200–3000.
Zeer onvolledig.

De journalisten C.H. en H. Enkelaar vervaardigden in de zomer van 1944 getypte nieuwsberichten in een twintigtal doorslagen (zie nr. 1145). Tegelijkertijd zochten zij naar een mogelijkheid een organisatie op groter schaal te stichten. Zo kwamen zij in verbinding met de PAROOL-groep die reeds in verschillende steden in Oost-Nederland plaatselijke edities uitgaf, maar behoefte had aan beroepsjournalisten, vooral om de naoorlogse organisatie voor te bereiden. Uit dit contact is eind 1944 een nogal primitief PAROOL ontstaan, waaraan ook J.T. Ganzebrink meewerkte. Vanaf 3 maart 1945 verscheen het op veel groter schaal gedrukt; de gestencilde uitgave bleef als dagelijks nieuwsbulletin bestaan.

Na de bevrijding werd de uitgave als plaatselijke PAROOL-editie voortgezet.

Zie ook: Het PAROOL; *vrij onverveerd* (nr. 648).

653A **Het PAROOL**
Etten (Gld.). febr. '45–17 maart '45. wkl. stenc. nieuws. 50–60.
1 nr. van 10 maart '45 (in fotokopie).

(Dit blad stond in geen enkele relatie tot het bekende PAROOL).

De radioberichten werden door W.J.M. Willemsen afgeluisterd en opgeschreven, waarna de tekst door Th. Bongers en H. Köster werd gestencild. Voornoemde heren namen ook de verspreiding voor hun rekening. Na de bevrijding is het blad nog een korte periode onder de naam 'Het LAATSTE NIEUWS' uitgekomen.

654 **Het PAROOL; speciaal nieuwsbulletin voor 's-Gravenhage en omstreken**
's-Gravenhage. 16 okt. '44–mei '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws. 10.000–24.000.
Compleet.

Deze dagelijkse nieuwsuitgave werd uitgegeven door de journalist J.A. Ages (zie ook nr. 946), J. van Wijk, econ. drs., en A. van der Flier. Deze personen waren tevens aansprakelijk voor de uitgave van de *extra editie voor Zuid-Holland* (zie nr. 655), welke ongeveer acht maal is verschenen. Medewerking verleenden hierbij tevens L. Weerheim en W. Polak.

De uitgave werd na de bevrijding voortgezet onder de titel HAAGSCH DAGBLAD.

Zie ook: Het PAROOL; *vrij onverveerd* (nr. 648).

655 **Het PAROOL; extra editie voor Zuid-Holland**
's-Gravenhage. Kerstmis '44–mei '45. 1 à 2 maal p.m. druk. opinie-art. 8000–22.000.
Compleet.

Zie: Het PAROOL; *speciaal nieuwsbulletin voor 's-Gravenhage en omstreken* (nr. 654).

656 Het PAROOL; speciaal bulletin voor Groningen, Friesland en Drente
Groningen. sept. '44–25 apr. '45. onr. druk., stenc. nieuws, opinie-art. 5000–20.000.
Enkele nrs.

Toen Dolle Dinsdag en de Spoorwegstaking in september 1944 decentralisatie van de leiding van HET PAROOL noodzakelijk maakten, werd in Groningen een kern opgebouwd teneinde tot een afzonderlijke uitgave ten behoeve van de drie noordelijke provinciën te komen. Voor het eerste nummer, dat in Harlingen in een oplage van 20.000 ex. werd gedrukt, kreeg men nog de stypes uit Amsterdam; daarna werd nog tweemaal een nummer (in een oplaag van 16.000 ex.) gezet en gedrukt door dezelfde drukker. Hoe deze nummers werden samengesteld is ons niet bekend. Op 24 oktober 1944 verscheen een nummer in samenwerking met VRIJ NEDERLAND; daarna verschenen in november en december 1944 enkele gestencilde nummers.

Tengevolge van de omstandigheid dat veel vijandelijke instellingen en uit het westen gevluchte verraders na Dolle Dinsdag in Groningen een grote activiteit ontplooiden, werden onder de plaatselijke illegale werkers talrijke arrestaties verricht. Ook PAROOL-medewerkers werden hierdoor getroffen, o.a. werden in januari en februari 1945 de beide leidende figuren en de drukker gearresteerd. Toen tenslotte ook W. Jiskoot, die het contact met de leiding in Amsterdam onderhield, uitviel, betekende dit het einde van de PAROOL-uitgave in het noorden. Na de bevrijding van Groningen verscheen een provinciaal bevrijdingsnummer, gevolgd door een gemeenschappelijk nummer met CHRISTOFOOR, JE MAINTIENDRAI en VRIJ NEDERLAND.

Zie ook: Het PAROOL; *vrij onverveerd* (nr. 648).

657 Het PAROOL; speciaal Leidsch bulletin [nieuwsblad]
Leiden. okt. '44–12 mei '45. 2 à 3 maal p.w. stenc. nieuws, art. –.
Bijna volledig.

Zie: Het PAROOL; *speciaal bulletin voor Leiden's omgeving* (nr. 658).

658 Het PAROOL; speciaal bulletin voor Leiden's omgeving
Oegstgeest. medio okt. '44–mei '45. dgl. stenc. nieuws, art. –.
Bijna volledig.

In mei 1943 werd onder leiding van W. Blok een Leids stedelijk contact tussen de middelbare scholen tot stand gebracht, waarvan o.a. voor de verspreiding van HET PAROOL werd gebruik gemaakt. Na enige tijd kreeg P. Zwanenburg de leiding en werd de organisatie, vooral door toedoen van B. IJssel de Schepper uitgebreid, zodat eind 1943 vanuit Leiden PAROLEN naar Breda, Utrecht, Dordrecht, Rotterdam, Arnhem en Eindhoven werden verbreid. Begin 1944 werden de PAROOL-werkzaamheden zo omvangrijk, dat het schoolcontact geheel aan IJssel de Schepper werd overgedragen. In mei 1944 besloten E.C. James, de PAROOL-vertegenwoordiger voor Leiden, D.J. Wagner en Zwanenburg tot de oprichting van een nieuwsbulletin dat aanvankelijk RADIO-NIEUWS (zie nr. 699) werd genoemd, maar reeds spoedig de ondertitel *'in samenwerking met* HET PAROOL' verkreeg, daar alle medewerkers reeds eerder bij de verspreiding van HET PAROOL betrokken waren geweest. H. de Gruyter werd medewerker. Eind september werd de titel gewijzigd in PAROOL-NIEUWS (zie nr. 665). Medio oktober werd de titel nogmaals veranderd, nu in HET PAROOL; *speciaal bulletin voor Leiden's omgeving*, met als centrum Oegstgeest. Naast deze uitgave, die de letterlijke teksten van het oorlogsnieuws van Radio Oranje bracht, werd eind 1944 nog vervaardigd HET PAROOL; *speciaal bulletin voor Leiden's omgeving over gebeurtenissen in Nederland* (zie nr. 659).

De toevoeging *'voor Leiden's omgeving'* in deze titels stond in verband met het feit dat de PAROOL-leiding het begin oktober gewenst achtte in Leiden ook een editie te laten verschijnen, waarin het nieuws meer in gecommentarieerde vorm verscheen. HET PAROOL; *speciaal Leidsch bulletin [nieuwsblad]* (nr. 657). Dit werd onder leiding van mevr. H. van Traa-van der Burg opgericht, met als mederedacteuren mr. K. Wiersma, die na korte tijd werd opgevolgd door W.S.A. Colenbrander, daar hij wegens medewerking aan de voedseltransporten uit Friesland vaak afwezig was, en C.J.J.G. Vosmaer, die diverse artikelen schreef. Voor het technische gedeelte zorgde Kouw Soen Hok. Deze uitgave bleef na de bevrijding nog enige tijd als de 'officiële' editie voortbestaan.

De bedoeling was dat de Oegstgeester groep geheel zou opgaan in de Leidse, maar dit is toch niet geschied en beide groepen bleven naast elkaar bestaan, met gedeeltelijke gebruikmaking van elkaars verspreidingsgebied. De Leidse groep heeft in tegenstelling tot die uit Oegstgeest,

overeenkomstig de instructies van de leiding steeds los gestaan van de plaatselijke illegale pers, en dus b.v. ook niet deelgenomen aan de uitgave van het ORANJE-BULLETIN.

659 Het PAROOL; speciaal bulletin voor Leiden's omgeving over gebeurtenissen in Nederland
Oegstgeest. eind okt. '44–15 jan. '45. ca. 3 maal p.w. stenc. nieuws, art. –.
Nrs. uit okt. en nov. '44.
Zie: Het PAROOL; *speciaal bulletin voor Leiden's omgeving* (nr. 658).

660 Het PAROOL; speciaal bulletin
Naarden-Bussum. sept. '44–10 mei '45. 4 maal p.w. stenc. nieuws. –.
Onvolledig.
Deze editie was opgezet door H. Ruys, een der vroegste PAROOL-medewerkers. Door een ongelukkig toeval raakte hij op 12 januari 1945 in handen van de vijand. Op 7 maart werd hij als represaille voor de aanslag op Rauter gefusilleerd. De uitgave werd na zijn arrestatie bijna twee maanden onderbroken en medio maart '45 voortgezet.
Zie ook: Het PAROOL; *vrij onverveerd* (nr. 648).

661 Het PAROOL; extra editie voor Rotterdam en omstreken
Rotterdam. 10 sept. '44–7 mei '45 (l.v.). wkl. druk. opinie-art., art., ber. binnenl., ber. buitenl. 40.000.
Compleet.
In september 1944 werden B. de Vries en de journalist Th. Ramaker naar Rotterdam - waar vroegere pogingen om een plaatselijke uitgave te lanceren mislukt waren - gezonden als vertegenwoordigers van HET PAROOL. Zij gaven met medewerking van de journalist G. van het Reve een zelfstandige wekelijkse opinie-uitgave uit. Wat het nieuws betrof, werkten zij aanvankelijk mede aan de uitgave van DE VRIJE PERS (zie nr. 1033). Toen het in november 1944 duidelijk werd dat de oorlog nog lang niet ten einde liep en het accent weer viel op politieke meningsverschillen, besloten de Rotterdamse redacteuren een eigen nieuwsbulletin te laten verschijnen, dat niet de individuele kleur zou missen welke aan DE VRIJE PERS ontbrak (zie nr. 662).
Na de bevrijding verscheen te Rotterdam een plaatselijke editie van HET PAROOL.
Zie ook: Het PAROOL; *vrij onverveerd* (nr. 648).

662 Het PAROOL; driemaal wekelijks verschijnend bulletin voor Rotterdam en omgeving
Rotterdam. 25 nov. '44–7 mei '45. 3 maal p.w. stenc. nieuws. 12.000.
Compleet.
Zie: Het PAROOL; *extra editie voor Rotterdam en omstreken* (nr. 661).

663 Het PAROOL; editie voor Utrecht en omstreken
Utrecht. 13 sept. '44–8 mei '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws. 800–10.000.
Bijna volledig.
Spoedig na Dolle Dinsdag werd te Utrecht op initiatief van mr. C.H. de Groot en de journalisten A. Ekker en E. Werkman een nieuwsbulletin van HET PAROOL uitgegeven. In oktober 1944 vertrok De Groot naar Amsterdam en werden J. Lambeck en P. Blom Ekkers mederedacteuren. Voor de samenstelling van het bulletin werd gebruik gemaakt van uniforme nieuwsbulletins welke de teksten van een groot aantal radiouitzendingen bevatten waarnaar in Utrecht centraal werd geluisterd (zie: SLAET OP DEN TROMMELE!, nr. 741). Deze teksten gingen naar een tiental stencilposten. Daar op machines van verschillend lettertype getypt werd, hield men soms ruimte over, welke met plaatselijke berichten werd gevuld. In de periode van 26 september tot en met 19 oktober 1944 werd samengewerkt met VOOR GOD EN DEN KONING (zie nr. 946). Eind 1944 voltrok zich een verandering in de organisatie; de verspreiding-Bilthoven onder leiding van mej. B. Jaring en K. Nengerman ging over tot de uitgave van een zelfstandige *editie voor Oostelijk Utrecht* (zie nr. 652A), daar de overbrenging van de kopij uit Utrecht te gevaarlijk en te onregelmatig werd geacht.
Na de bevrijding bleef te Utrecht een plaatselijke editie van HET PAROOL verschijnen.
Zie ook: Het PAROOL; *vrij onverveerd* (nr. 648).

663A Het PAROOL; nieuwsbulletin
Zeist. –. dgl. stenc. nieuws. –.
Enkele nrs.

664 Het PAROOL; groot bulletin onder verantwoording van eenige medewerkers
–. –. –. druk. opinie-art. –.
1 nr. van 16 febr. '45.
De inhoud van het aanwezige nummer verschilt geheel van de landelijke uitgave uit dezelfde periode.
Zie ook: Het PAROOL; *vrij onververd* (nr. 648).

665 PAROOL-NIEUWS
Leiden. eind sept. '44–medio okt. '44. 3 maal p.w. stenc. nieuws. –.
Bijna volledig.
Zie: Het PAROOL; *speciaal bulletin voor Leiden's omgeving* (nr. 658).

666 PAROOL-POST; voorlichting en documentatie
Amsterdam. 1 juli '44–mei '45. 3 maal p.m. stenc. opinie-art. 4000.
Onvolledig.
De PAROOL-POST werd onder redactie van W. van Norden uitgegeven en was bedoeld als discussieblad voor een beperkter kring dan de lezers van het landelijke PAROOL. De inhoud bestond uit artikelen uit de buitenlandse pers, artikelen over actuele onderwerpen en ingezonden stukken uit de lezerskring. Het orgaan werd nagestencild in Dordrecht, Utrecht, Den Haag, Rotterdam en Groningen.
Zie ook: Het PAROOL; *vrij onververd* (nr. 648).

667 PAROOL-POST; voorlichting en documentatie
Dordrecht. 31 dec. '44–mei '45. 3 maal p.m. stenc. opinie-art. 250–600.
Bijna volledig.
Aanvankelijk werd te Dordrecht de PAROOL-POST uit Amsterdam (zie nr. 666) ontvangen en plaatselijk herstencild. Toen de verbindingen steeds moeilijker werden, werd onder leiding van de PAROOL-vertegenwoordiger R. Rademaker, een Dordtse editie vervaardigd. Een gedeelte van de oplage werd per post in dienstenveloppen verspreid.

667A PAROOL-POST; voorlichting en documentatie
Rotterdam. –. mdl. stenc. opinie-art. –.
Enkele nrs.

667B De PARTISAAN
Hengelo (Gld.). voorjaar '45. dgl. hect. nieuws. ca. 80.
1 nr. van 31 maart '45.
Dit blad werd uitgegeven door A.H. Arnold, boek- en muziekhandel. Hoewel Arnold een eigen drukkerij bezat, achtte hij het veiliger het bulletin te hectograferen.

668 De PARTISAAN; het nieuws uit de aether, vrij van geleuter
Utrecht-Tuindorp. 6 mei '44–20 jan. '45. dgl. typ. nieuws. 16–50.
Enkele nrs.
Zie: 'De' KRANT; *(het opregte huysorgaen)* (nr. 315).

668A Het PARTIZAANTJE
–. –. –. stenc. opinie-art. –.
1 nr. uit sept. '44.

669 De PATRIOT; orgaan voor strijdend Nederland
Dinxperlo. okt. '44. dgl. stenc. nieuws, art. 750.
Compleet.
Zie: De VRIJE KOERIER; *weekblad voor strijdend Nederland* (nr. 1017).

670 **De PATRIOT**
Heemstede. (?) '43–(?) '44. twee-wkl. stenc. opinie-art. 80–100.
–.
Zie: RATTENKRUID (nr. 708) en De PATRIOT (nr. 671).

671 **De PATRIOT**
Heemstede. 1 aug. '44–8 juni '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws. 30–6200.
Bijna volledig.
Eind 1942 werd te Heemstede een getypt buurtblad verspreid door J.J. Nieuwendijk, H. de Beer en de med. stud. L.A. Cats, een joods onderduiker ten huize van de familie A.J.M. Tol; verder werkten aan de vervaardiging mee N.J. van Waas, een sergeant-majoor-hoofdverpleger op wachtgeld, met zijn echtgenote en dochter. De bedoeling van de uitgave was de verzetsgeest aan te wakkeren bij hen die niet naar de geallieerde zenders durfden te luisteren. Na de verplichte inlevering van de radiotoestellen werd de vraag naar exemplaren steeds groter. Het typen werd te tijdrovend, maar men kreeg eind juli '44 de beschikking over een stencilmachine. Toen werd de aanvankelijke titel BERICHTENDIENST VAN DE B.B.C. (zie nr. 60) gewijzigd in DE PATRIOT. De journalist B. Korsten kwam nu in de redactie; in de loop van 1944 trad D. Koning, mede-uitgever van een gelijknamig blad (zie nr. 670) toe; het laatste halfjaar van de oorlog L. Brinkmann. Het stencilen geschiedde in de Bontwerkerij Van der Have en Van Dam. Eind oktober 1944 verscheen het blad enige dagen onder de titel OFFICIEEL ORGAAN 'DRIEHOEK' (zie nr. 557). Naast DE PATRIOT, die uitsluitend nieuwsblad was, werd van oktober 1944 af DE VRIJE WERELD uitgegeven (zie nr. 1049A). Deze opinie-uitgave, waaraan ook de humor niet ontbrak, stond onder leiding van B. Korsten. Vele artikelen, evenals een brochure OVER DE TOEWIJZING VAN DUITSCH GRONDGEBIED AAN NEDERLAND (november 1944), werden geschreven door dr. E. van Hinte. Op 3 maart 1945 werd een fusie aangegaan met de uitgevers van de MEDEDELINGEN VAN 'DE VADERLANDER', eerder MEDEDELINGEN VAN 'DE PATRIOT' geheten (zie nr. 415). De titel werd gewijzigd in DE PATRIOT; DE PATRIOT *en* DE VADERLANDER, de oplagen werden eveneens gecombineerd. De laatste weken van de oorlog werd een gecombineerde nieuws- en opinie-uitgave DE MIDDAGPOST (zie nr. 423) als bijlage verspreid.

672 **De PATRIOT; nieuwsbulletin uit Londen**
Maastricht. (?) '43–okt. '44. dgl. typ. nieuws. 150–200.
Enkele nrs. uit '44.
Deze uitgave werd vervaardigd door A. Kesselaer, een ondergedoken beroepssergeant, en zijn vrouw, in samenwerking met P.H. Willems. De berichten werden opgenomen door de ondergedoken kapelaan Lemmens.

In maart 1944 gingen zij ertoe over naast het nieuwsbulletin een maandblad van dezelfde titel (zie nr. 673) uit te geven, dat voornamelijk actie voerde tegen het dagblad LIMBURGER KOERIER en zijn hoofdredacteur H. van den Broeck. Deze ergerde zich zozeer aan DE PATRIOT dat hij met valse uitgaven van DE PATRIOT trachtte verwarring te stichten. Toen een der hoofdverspreiders ten gevolge van verraad gearresteerd werd, kreeg de SD, ten einde de gevangene te ontlasten, prompt het nieuwste nummer toegestuurd.

Behalve de redactie van het berichtenblad werkten aan deze opinie-uitgave mee: de aalmoezenier L. Roumen, de journalist F.A. Brunklaus, de dichter L. Maas en L. Breuer.

673 **De PATRIOT**
Maastricht. mrt '44–okt. '44. mdl. aanv. typ., later stenc. opinie-art., gedichten. 500–1000.
In boekvorm aanwezig[1].
Zie: De PATRIOT; *nieuwsberichten uit Londen* (nr. 672).

---

1. De PATRIOT; *verzameling van clandestien verschenen nummers in den bezettingstijd*. Maastricht, N.V. Leiter-Nypels, najaar 1944.

De PATRIOT, *artikelen verschenen in het illegale blad* DE PATRIOT *te Maastricht tijdens de Nazi-Duitse bezetting*. Door Jan Patriot. 1945 (?)

674 **De PATRIOT**

Rotterdam. okt. '41-dec. '42. aanv. onr., vanaf eind '41 mdl. stenc. opinie-art. 1000-2500.

2 nrs. uit mei en dec. '42.

De regelmatige verschijning van DE PATRIOT is gevolgd na een bespreking tussen de leiding van de NEDERLANDSCHE VOLKSMILITIE[1] en L. van der Meyden. Voordien werkte men met vlugschriften - vooral bedoeld ter opwekking tot staking en weigering om naar Duitsland te gaan - welke geleidelijk overgingen in een opinieblad.

Van der Meyden, een leraar boekhouden, kreeg de redactionele leiding. Het devies dat hem hierbij voor ogen stond: samenwerking met alle goede Nederlanders, celvorming en systematisch onderricht in sabotage, is in een aantal artikelen tot uitdrukking gekomen, die o.a. de volgende titels droegen: 'Eenheid, organisatie, actie', 'De Nederlandse vrouw in bezettingstijd', 'Bijltjesdag', 'Stalingrad, het Alkmaar van 1942'. De leider van de groep schreef over andere bezette gebieden; voorts werden artikelen uit andere bladen overgenomen.

In de nacht van 18 op 19 oktober 1942 werd bijna de gehele leiding van de N.V.M. gearresteerd; velen van hen zijn in concentratiekampen overleden. J. Nederlof, H. Speksnijder en J. Florijn zijn hierna nog doorgegaan met het vervaardigen van enkele nummers, waarvan de inhoud echter niet karakteristiek was voor de strekking van de oorspronkelijke PATRIOT. Op 7 januari 1943 werden ook zij gearresteerd en enige maanden later gefusilleerd.

675 **PEPER EN ZOUT**

Geldermalsen. juni '44-juli '44. 1 maal per 14 dagen. stenc. art., ber. binnenl., humor. 100.

2 nrs.

Deze uitgave werd al spoedig na het ontstaan gestaakt, daar de vervaardiger, G.H. Ezendam, moest onderduiken. De inhoud bestond uit anekdotes over en kritiek op N.S.B.-ers en zwarthandelaren uit Geldermalsen.

675A **PERSDIENST VAN DE GPD**

-. -. -. -. -. -.

-.

Zie: BERICHTEN VAN DE GPD (nr. 54).

676 **PERSMEDEDEELINGEN**

's-Gravenhage. 30 okt. '44-29 mei '45. dgl. typ. ber. binnenl. 12.

Compleet.

Deze nieuwsdienst werd verzorgd door het 'BUREAU HOUTMAN'. Dit bureau was op 15 september 1944 opgericht (na het tot stand komen van de coördinatie in de Haagse illegaliteit) en had als functie het onderhouden van het contact tussen de organisaties en inlichtingendiensten van de illegaliteit enerzijds en de illegale pers anderzijds. Deze organisatievorm is als veiligheidsmaatregel uitermate doeltreffend gebleken. Het bureau verstrekte persberichten aan de belangrijkste bladen[2] en trad tevens op als secretariaat van het z.g. ACTIE COMITÉ DER ILLEGALE PERS[3] te 's-Gravenhage. Voorts verstrekte het bureau materiële hulp in de vorm van papier, etc. aan de bladen. Voor dit gedeelte droeg G. Monsees (zie ook nrs. 581 en 297) zorg. Tenslotte werden door het bureau de letterlijke teksten van uitzendingen van Radio Oranje aan de bladen verstrekt, met de tachotype opgenomen door mej. E. Matla.

De leiding berustte bij de gebroeders A.J. en J.R. van der Leeuw (zie nrs. 677 en 297); medewerking werd verleend door Jkvr. Fl. Calkoen en mej. W. den Hertog.

---

1. Een voornamelijk uit communisten bestaande sabotagegroep te Rotterdam en Amsterdam.
2. VRIJ NEDERLAND, HET PAROOL, TROUW, DE WAARHEID, JE MAINTIENDRAI, DE GEUS, ONS VOLK, later ook OP WACHT, en tenslotte DE FAKKEL, TELEX, HET VRIJE GELUID, DE KOERIER, STENTOR, DE BEVRIJDING, VOOR KONINGIN EN VADERLAND, ONS OCHTENDBLAD en DE NIEUWE HAAGSCHE.
3. Doel van het AC (zoals het werd genoemd) was het brengen van eenheid in op bepaalde punten gevoerde acties, het ontwerpen van plannen, bespreken van praktische problemen, enz. betreffende de illegale pers.

676A Het PIEGERTJE
Amsterdam. –. onr. stenc., typ. art. –.
2 nrs.
Dit blad fungeerde als 'huiskrant' van Pension De Moor in Amsterdam. Het kwam ook uit onder de titels De BEPIEGDE HEEUW, Het HEEUWPIE en De INGEHOUDEN HEEUW.

676B De PIONIER
Rotterdam. eind '44–(?). mdl. typ. opinie-art. –.
Enkele nrs.
Zie: Het KOMPAS (nr. 312).

677 De PLOEG; wil opwekken tot bezinning op onze na-oorlogse taak
Groningen-IJsselstreek-'s-Gravenhage. juli '43–sept. '45. mdl. druk. opinie-art. 500–4000.
Compleet.
Omstreeks 20 februari 1943 schreven de medische studenten M.A. Boers en H. Hommes, leiders van het 'waarschuwingssysteem' van de studenten te Groningen en na de razzia's op de studenten op de zesde van deze maand ondergedoken te Wilp, aan A.J. van der Leeuw, chem. cand., vertegenwoordiger van de Groninger studenten in de 'Raad van Negen' (het studentencontact) (zie ook nr. 918) een brief, waarin zij de noodzaak betoogden een illegaal blad te scheppen, waarin bezinning op naoorlogse problemen hoofdzaak zou zijn. Toen begin maart 1943 de campagne tegen de loyaliteitsverklaring begon, kwamen Hommes en Boers weer naar Groningen. Medio april 1943, omstreeks het einde van deze actie, begonnen de plannen vaster vorm aan te nemen en besloot men de zaak zelf ter hand te nemen. Er werd een vaste kern gevormd, waartoe, behalve de drie bovengenoemden, ook de medisch student M.J. Hartgerink, oud-redacteur van het Groninger studentenblad DER CLERCKE CRONICKE, zou behoren. Eind april 1943 werd de kopij voor het eerste nummer aan VRIJ NEDERLAND voorgelegd met de vraag of samenwerking mogelijk zou zijn. Hierop werd vele maanden later een afwijzend antwoord ontvangen. Men hakte de knoop echter door en in juli 1943 verscheen DE PLOEG voor de eerste maal. De oplage van 500 exemplaren werd aan vaste adressen toegezonden. Tot december 1943 kwamen vijf nummers uit en een gestencilde bijlage, een uittreksel uit het bekende boek van prof. E.H. Carr *Conditions of peace*.[1] Daarna ontstonden moeilijkheden, doordat de drukkerij van W. Overeem te Deventer, waar zowel DE PLOEG als TROUW werden gedrukt, wegens arrestaties in de TROUW-groep ontruimd moest worden. Overeem werd uiteindelijk in het Gooi ondergebracht, waar H. Veldhuis voor TROUW een clandestiene drukkerij had ingericht (zie blz. 296). Overeem zag kans hier ook DE PLOEG te drukken. De oplage was langzamerhand gestegen tot 4000 ex.; de verspreiding op deze grotere schaal werd georganiseerd via een groot aantal contactpunten in het gehele land, begin 1944 een dertigtal. De organisatie werd aanvankelijk door H. van Dijken verzorgd, later door J.R. van der Leeuw, die tevens voor ONS VOLK werkte (zie nr. 581) en gecombineerde contactpunten tot stand bracht. Ongeveer 600 exemplaren bleven bestemd voor speciale adressen. Na augustus 1944 verscheen geruime tijd geen nieuw nummer. In de eerste plaats was de redactie van mening dat in de septemberdagen van 1944 de bevrijding in zicht was en er urgenter aangelegenheden aan de orde waren dan het verschijnen van DE PLOEG. Bovendien had eind augustus een reeks huiszoekingen op PLOEG-adressen plaats gehad, vermoedelijk als gevolg van de arrestatie van enkele ondergedoken studenten te Groningen, in juni. Hiervan werden W. Klaassen, verspreider te Amersfoort en Th. en W.H. Heine uit Woudenberg (alle drie niet uit Duitse concentratiekampen teruggekeerd) het slachtoffer. Tengevolge hiervan ging A.J. van der Leeuw naar Den Haag, waar hij contactpersoon werd tussen de Delta der Haagse illegaliteit en de plaatselijke illegale bladen (zie PERSMEDEDEELINGEN, nr. 676) en ook betrokken werd bij de uitgave van het Haagse ORANJE-BULLETIN (zie nr. 612). Hartgerink ging naar Norg, Hommes naar Beilen. Toen de bevrijding echter uitbleef en de verbindingen in de PLOEG-groep eind 1944 weer waren hersteld, werd nog overgegaan tot de uitgave van twee nummers. Het gelukte een gedeelte van de oplage in het noorden te verspreiden. Tegelijkertijd werden op initiatief van A.J. van der Leeuw door de in het noorden vertoevende PLOEG-redacteuren in Groningen een ORANJE-BULLETIN en in Assen een ORANJEBODE uitgegeven (zie de nrs. 613 en 605).

---

1. Zie: *Catalogus van Pamfletten 1940–1945.*

Bij de arrestaties van augustus 1944 ontsnapte de PLOEG-redactie enkele malen ternauwernood aan Duits ingrijpen. Pas tegen het einde van de oorlog werd zij door een ernstig verlies getroffen toen Boers tezamen met zijn gastheer H.W. Iordens wegens spionage werd gearresteerd. Beiden werden op 30 maart 1945 te Wierden gefusilleerd.

Van de aanvang af was het de bedoeling van de redacteuren geweest een aantal gekwalificeerde medewerkers van uiteenlopende richting aan te trekken. Van het derde nummer af werd dan ook ongeveer de helft der bijdragen geschreven door dr. G.A.A.M. Boot, ambtenaar bij de Raad van Arbeid te Amsterdam, J.R. Evenhuis, theol. stud. te Groningen, J.F. Glastra van Loon, med. stud. te Groningen, mevr. dr. M. Hartgerink-Koomans te Groningen, prof. dr. G. van der Leeuw te Groningen, prof. dr. J.H. van Meurs te Groningen, dr. A. Oldendorff, lector te Tilburg, prof. mr. C.W. van der Pot te Groningen, dr. S. Rozemond te Oegstgeest, mr. A.J. Sauer te Groningen, secretaris van het bestuur van het noordelijk rayon der Twentse Bank, mr. J.J. Schokking, adv. en proc. te Wassenaar en mr. G.E. van Walsum, secretaris Kamer van Koophandel te Rotterdam, die voor een deel ook betrokken waren bij andere uitgaven (DE BAANBREKER, CHRISTOFOOR, ONS VOLK, enz.).

In elk nummer van DE PLOEG verscheen een uitgebreid 'Persoverzicht', een bespreking van de landelijke illegale bladen en brochures.

Tot de raadgevers der redactie behoorden o.a. prof. dr. N.J. Polak te Rotterdam en prof. dr. C. Gerretson te Epe.

Als slotuitgave verscheen de in de loop van 1944 voornamelijk door Boers, ten dele door Hartgerink, voorbereide publikatie: DE ILLEGALE PERS OVER NA-OORLOGSE PROBLEMEN, een samenvatting van de voornaamste artikelen uit de illegale pers over 'bevrijd Nederland'.

678 De PLOEG; orgaan van democratisch-socialistische jongeren
Zaandam. 25 apr. '45 (l.v.). 2 maal p.m. druk. art. -.
Compleet.
Deze uitgave had ten doel de oorspronkelijke opzet van 'VAART' (zie nr. 896) nog scherper ten uitvoer te brengen. DE PLOEG richtte zich tot de jongeren van 18 tot 30 jaar en wilde deze verenigen in een organisatie die de socialistische gedachte op geestelijk (niet op politiek) gebied zou verspreiden. Hoofdredacteur was P. Vis.

679 PODIUM
Leeuwarden. febr. '44–mei '45 (l.v.). onr. druk. poëzie. 100–300.
1 nr. uit najaar '44.
Dit driemaal illegaal verschenen tijdschrift werd uitgegeven door de groep z.g. PODIUM-dichters. De redactie bestond uit Fokke Sierksma, Willem Hijmans en G. Meinsma. In dit literair periodiek werd werk van zeer jeugdige auteurs bijeengebracht.

680 'POLDORPSE POST'
-. (?)–eind '43. -. stenc. art. -.
-.
Zie: De BIERKAAI; *Fides et Amicitia* (nr. 71).

681 POLITIEK WEEKOVERZICHT
Haarlem of omgeving. (?) '43–(?) '44. wkl. stenc. nieuws, art. -.
Enkele nrs.
Zie: WEEKOVERZICHT (nr. 1095).

682 De POLITIEK-MILITAIRE TOESTAND
-. -. -. stenc. opinie-art. -.
1 nr. uit febr. '42.

683 POLITIEKE BRIEF
Amsterdam. eind '40–voorjaar '45. onr. stenc. opinie-art. ca. 200.
4 nrs. van eind '40, febr. '41, febr. en juni '42.
Zie: De WAARHEID (nr. 1071).

684 **De POSTDUIF**
Roermond. sept. '44–12 jan. '45. dgl. typ. nieuws. 60.
–.
Dit blad werd uitgegeven door ir. Schlusser en D. Steenmeijer. De laatste werd daartoe de mogelijkheid geboden door M.A.M. Bouman die, evenals Steenmeijer, bij de Crisis Controle Dienst werkzaam was. Notaris H.J.F. Brinkman en zijn dochter mevr. S.M.A.J. de Puniet de Parry verspreidden het vlugschrift, dat ten doel had onderduikers gedurende het laatste stadium van de oorlog van nieuws te voorzien. Persoonlijk bezorgde de zeventigjarige het grootste deel van de exemplaren aan de schuilkelders waarin vrijwel de gehele bevolking van Roermond in deze periode huisde. Op 12 januari 1945 werden Brinkman, zijn echtgenote en zijn dochter gearresteerd. In maart 1945 zijn zij alle drie in de gevangenis te Keulen overleden.

685 **'De POSTDUIF'**
Zwanenburg. (?)–mei '45. dgl. stenc. nieuws. 150.
Enkele nrs.
Zie: BERICHTENDIENST 'DE POSTDUIF' (nr. 62).

686 **PRAVDA**
Haarlem. (?)–(?) '45. onr. stenc. art., nieuws. 150.
1 nr. (in fotokopie).
Zie: ELVA (nr. 163).

687 **PRAVDA**
Haarlem. 16–21 apr. '45. 3 maal verschenen. stenc. art., nieuws. 15–150.
Compleet.
Door DE VRIJE PERS te Haarlem (zie nr. 1029) werden drie in het Russisch gestelde uitgaven uitgegeven ten behoeve van een groep nog te Zandvoort vertoevende Russen en Georgiërs welke niet naar Texel waren vertrokken. Deze waren namelijk zeer hinderlijk daar zij niets om papieren gaven, maar er vaak op los arresteerden uit roofzucht. De inhoud werd mede opgesteld door twee Georgische anti-Duitse officieren. Deze officieren waren ingekwartierd bij Nederlandse families en zo in contact gekomen met de illegaliteit. Aan de vervaardiging werkten o.a. mee een arts uit Santpoort die de tekst op stencil schreef, en A.A.M. van der Heijden en C.A.M. Warmerdam, die voor het stencilen zorgdroegen. Het eerste nummer bevatte behalve frontberichten de volgende uiteenzetting:

'De verenigde legers der Geallieerden bestormen het fascistische Duitsland. In het door de Duitsers bezette Holland zijn delen van het Canadese leger met succes in opmars en strijdt[1] voor de bevrijding der Nederlanden. Na met geweld reeds in 1938 Oostenrijk te hebben ingelijfd, viel het fascistische Duitsland in het begin van de oorlog verraderlijk Tsjecho-Slowakije, Polen, Denemarken en Noorwegen, en daarna ook Holland binnen. *Holland bevindt zich in staat van oorlog met Duitsland.* Ons leger was ten gevolge van de overmacht der strijdkrachten van de tegenstander gedwongen te capituleren, maar wij zetten de strijd tegen de gehate vijand, tegen het fascistische Duitsland, voort. Dit vlugschrift is de stem van strijdend Holland. Rusland is in oorlog met Duitsland. De Sowjet-Unie en Holland zijn bondgenoten. Maar wat doet gij? Gij strijdt in de rijen van het fascistische Duitsland, tegen de bondgenoten van Rusland. Als deze bevrijdingsoorlog in de niet meer verre toekomst zal zijn afgelopen, zal de grote leider der volkeren Stalin ook van U verantwoording eisen van Uw handelingen.'

De twee andere PRAVDA-nummers bevatten een dergelijke uiteenzetting als hierboven aangehaald en eveneens frontnieuws. De oplage werd wegens het aan de verspreiding verbonden gevaar opzettelijk laag gehouden.

Zie ook: ELVA (nr. 163).

688 **De PRINS; het maandblad voor de jeugd van Herrijzend Nederland**
Kampen. sept. '44–17 apr. '45. mdl. aanv. typ., later stenc. art. –.
–.
In 1942 vormden enkele leerlingen van de christelijke ULO-school te Kampen de ONDER-

1. Vermoedelijk is hier bedoeld: strijden.

GRONDSE JEUGDORGANISATIE, zich houdende aan de leuze van A. den Doolaard: 'Er is maar één nieuwe Orde, de Orde van het verzet.' Onder leiding van H. Fidder, E. Noordman, diens zuster en J.A. Beuzenberg werden pamfletten, waarschuwingen en raadgevingen bevattende, verspreid. In september 1944 werd besloten tot de uitgave van een contactorgaan, dat aanvankelijk alleen voor de leden was bestemd, maar later ook voor buitenstaanders. Bij de bevrijding van Kampen achtte de organisatie haar taak ten einde.

689 PRINS BERNHARDBODE
Kortenhoef. –. –. –. –. –.
–.
Deze uitgave werd vervaardigd door J.D. Fokker en de te zijnen huize ondergedoken mr. H. van den Bergh.

689A PRINSES IRENE; nieuwsbulletin
De Bilt-Bilthoven. –. –. stenc. art. –.
Enkele nrs.

690 PRO PATRIA
Ede. 28 okt. '44–25 nov. '44. wkl. stenc. art. 500.
4 nrs.
De leider van de plaatselijke illegaliteit te Renkum, J.M. Snoek, dook na de verplichte evacuatie van zijn woonplaats onder bij familie te Ede, daar hij generaal J.W. Hackett van de Engelse luchtlandingstroepen, die gewond in het ziekenhuis te Arnhem had gelegen en daaruit met behulp van een familielid van Snoek was ontvlucht, niet alleen kon laten. Zij besloten teneinde de tijd goed te gebruiken een blad uit te geven, waarvoor Hackett het militaire weekoverzicht zou schrijven. Na vijf maal te zijn verschenen, werd de uitgave gestaakt, o.a. daar Hackett inmiddels van zijn verwondingen was genezen en pogingen ging ondernemen naar het bevrijde zuiden over te steken. PRO PATRIA werd daarna opgenomen in DE EENDRACHT; *Concordia res parvae crescunt* (zie nr. 153).

691 PRO PATRIA
Nieuwer-Amstel (Amstelveen). 29 sept. '44–27 okt. '44. dgl. stenc. nieuws. ca. 250.
Bijna volledig.
Zie: TRIOMFKLANKEN (nr. 818).

692 PIJPJE DROP
Zie: De NIEUWSPOMP (nr. 546).

693 QUO USQUE TANDEM[1]; vrij blad tot weerlegging van de leugen
–. 28 okt. '40–(?). 1 maal per 14 dagen. typ. ber. binnenl. 4.
1 nr. van 28 okt. '40.
Bedoeld als manifestatie van de onderlinge band tussen de Nederlanders. De uitgevers verzonden vier exemplaren, met het verzoek deze als een sneeuwbal te vermenigvuldigen.

694 RADIO-COURANT
–. sept. '44–mei(?) '45. dgl. typ. nieuws. –.
1 nr. uit apr. '45.

695 RADIO-EXPRESSE
Oegstgeest. (?) '40(?)–mei '45. dgl. aanv. typ., later hect., na Dolle Dinsdag weer typ. nieuws. 8–150–26.
Nrs. uit '44.
Reeds spoedig na het verbod tot luisteren naar de geallieerde zenders zou C.D.H. Witte met het

---

1. Quo usque tandem (Catilina, abutere patientia nostra?): Hoe lang nog (zult ge ons geduld misbruiken, Catilina?)... Begin van de door Cicero in de Romeinse Senaat uitgesproken rede tegen Catilina, die een revolutie voorbereidde.

opnemen van de letterlijke teksten der Engelse uitzendingen zijn begonnen. Dit heeft hij de gehele oorlog volgehouden. Witte was leraar in Rotterdam en gaf tijdens zijn dagelijkse reis daarheen exemplaren aan medereizigers, die voor vermenigvuldiging in Den Haag en Rotterdam (o.a. op het hoofdpostkantoor en op Duitse kantoren) zorg droegen. Na Dolle Dinsdag, toen er zoveel andere bulletins verschenen, ging Witte deze verspreiden, en typte hij zijn eigen blad in een oplage van 26 exemplaren voor de alleroudste getrouwen.

696 De RADIO-KRANT
Lunteren. okt. '44-18 mei '45. aanv. 3 maal p.w., vanaf febr. '45 dgl. stenc. nieuws. 300.
Nrs. uit apr. en mei '45.
Aanvankelijk werd te Lunteren in de behoefte aan nieuws voorzien door de verspreiding van bladen uit andere plaatsen. Dit voldeed echter - vooral na Dolle Dinsdag - niet, en uiteindelijk besloten enkele illegale werkers en onderduikers de nieuwsvoorziening zelf ter hand te nemen.

697 RADIO LONDEN
Amsterdam. begin juli '43-20 dec. '43. 2 maal p.w. stenc. nieuws. -.
Bijna volledig.
Mr. L.C. Dijkman, J. de Graaf en L. van Duuren, allen behorend tot het verspreidingsapparaat van TROUW, achtten het na de inlevering van de radiotoestellen nodig in Amsterdam een blad te verspreiden dat de nieuwsberichten bevatte. Kort na de start betrokken zij een verlaten joodse woning, die zij OH (Ons Huis) noemden. Toen werd ook J.R. de Mildt ingeschakeld en werd de oplage aanzienlijk uitgebreid. Op 23 december 1943 werden Dijkman en De Mildt in Ons Huis gearresteerd, waar de Duitsers hen door verraad konden opwachten. Van Duuren werd, nadat hij eerst ontsnapt was, dank zij een buurman die hem waarschuwde niet Ons Huis binnen te gaan, ten huize van Dijkman overvallen toen hij daar om diens schuld te verlichten een revolver weg wilde halen. Hij wist nog te ontvluchten, werd echter door de medewerking van het onwetende publiek tegengehouden en vanuit de overvalauto beschoten en zwaar gewond gegrepen. Alleen J. de Graaf is aan alle gevaren ontkomen, de anderen zijn in het TROUW-proces gefusilleerd.
Zie ook: TROUW (nr. 857).

698 RADIO LONDEN; voor koningin en vaderland; voor vrijheid, waarheid en recht
Wissekerke. 1 mei '44-1 nov. '44. dgl. stenc. nieuws. 100-150.
1 nr. van 1 mei '44.
Zie: Het NIEUWS VAN DEN DAG; *voor koningin en vaderland; voor vrijheid, waarheid en recht* (nr. 495).

698A RADIO LONDEN MELDT
-. -. dgl. hect. nieuws. -.
1 nr. van 5 mei '45.

698B RADIO MOSCOU
-. -. -. stenc. art. -.
1 nr.

699 RADIONIEUWS; 'in samenwerking met HET PAROOL'
Leiden. mei '44-eind sept. '44. aanv. 2 maal p.w., na 6 juni '44 dgl. stenc. nieuws. -.
Enkele nrs. uit juni en sept. '44.
Zie: Het PAROOL; *speciaal bulletin voor Leiden's omgeving* (nr. 658).

699A RADIO-NIEUWS
-. -. -. stenc., typ. nieuws. -.
Enkele nrs.

700 RADIO-OCHTENDBULLETIN
Amsterdam. okt. '44-(?). dgl.(?). stenc. nieuws. -.
Onvolledig.

701 RADIO ORANJE; orgaan van strijdend Nederland
Amsterdam. juli '44-6 mei '45 (l.v.). dgl. aanv. stenc., vanaf jan. '45 druk. nieuws. ca. 1200(?)-20.000.
Onvolledig.
RADIO ORANJE werd in de zomer van 1944 opgericht door de scholieren G.J. Albrecht en H. Scheen met medewerking van mej. Th. Drescher. Gestencild werd bij de familie Kling. In september 1944 kwam J.W. Bronkhorst, tot medio 1944 redacteur van het tijdschrift van de *Deutsche Handelskammer in den Niederlanden*, medewerker van het weekblad DE WAAG en directeur van de drukkerij H.L. Smit te Hengelo naar Amsterdam, waar hij onderdak vond in huize Kling. Hij trok de leiding van RADIO ORANJE, inclusief het financieel beheer, geleidelijk aan zich en vestigde tenslotte in december 1944 de gehele organisatie ten huize van de familie Drescher. Van januari 1945 af werd een gedeelte van de oplage gedrukt op een voetpers, waardoor de verspreiding aanzienlijk steeg. Om praktische redenen werd op 17 februari 1945 een fusie aangegaan met 'DE WEGWIJZER' (zie nr. 1100). Na de fusillering van J.C.R. van Eyck hield 'DE WEGWIJZER' echter op te bestaan en werd RADIO ORANJE weer onder eigen titel voortgezet.
Na de bevrijding werd de uitgave onder leiding van Bronkhorst voortgezet onder de titel AMSTERDAMSCH DAGBLAD.

702 RADIO ORANJE
-. -. dgl. typ. nieuws. -.
Enkele nrs. uit okt. '44.

703 RADIOPOST
Amsterdam. sept. '44-5 mei '45. dgl. typ. nieuws. 100.
Enkele nrs. uit '45.
Deze uitgave werd vervaardigd door de scholier W. Hesselink en verspreid in Amsterdam-Zuid.

704 RADIO-PRESS
Zaandam. (?) '43-mrt. '44. dgl. stenc. nieuws. 100-800.
-.
RADIO-PRESS werd uitgegeven door de gebroeders E.K.L.M. en W.L. Baumgarten. De uitgave was vooral bedoeld om leiders van de verzetsbeweging de inlichtingen te verschaffen welke niet door de BBC werden uitgezonden (hiervan maakte b.v. JE MAINTIENDRAI gebruik), zoals: de berichten van Radio Stockholm, welke zender nieuws over het Deens verzet uitzond, van Radio Ankara, dat berichten uitzond over de activiteit in de Balkan en het Midden-Oosten, van de zender te Boston, Montreal, Sydney, enz. In het voorjaar van 1944 werd RADIO-PRESS in samenwerking met een rooms-katholieke verzetsgroep te Zaandam, waarmee reeds in 1943 contact bestond, voortgezet onder de titel DE TYPHOON (zie nr. 887).

705 RADIOSURROGAAT
Hengelo (Gld.). -. onr. -. -. -.
-.
Deze uitgave werd vervaardigd door T.U. Sixma baron van Heemstra, J. Remmelink en B. van Dieren.

705A RADIO-VRAAGSTUKKEN
-. -. -. typ. opinie-art. -.
Enkele nrs. (in fotokopie).

706 DE RATEL
-. -. -. -. -. -.
-.
Deze uitgave zou in Noord-Brabant zijn verschenen.

707 De RATTELWACHT

Heerenveen(?). juli '44–apr. '45 (l.v.). –. –. literair periodiek. 500.

–.

Het doel van deze (te Groningen gedrukte) uitgave was het literaire leven in Friesland weer op gang te brengen. Medewerkers waren o.a. Fedde Schurer, Anne Wadman en Peter van Rossum.
Na de bevrijding werd de titel gewijzigd in DE TSJERNE (De Karn).

708 RATTENKRUID

Amsterdam. 3 aug. '42–mei '43. aanv. wkl., vanaf okt. '42 ca. 2 maal p.m. druk. art., ber. binnenl. ca. 200.

Compleet (in fotokopie).

RATTENKRUID werd onder leiding van H. Halberstadt uitgegeven door o.a. R. Bloemgarten, K. Gröger, C. Hartogh, J. de Roos en C. Barentsen. Zij behoorden allen tot de deelnemers aan de overval op het Bevolkingsregister te Amsterdam op 27 maart 1943 en werden door verraad gearresteerd. Op De Roos na, die bij zijn arrestatie wist te ontvluchten, werden zij op 1 juli 1943 gefusilleerd. In de *'Anklageverfügung'* tegen de bedrijvers van de overval werd gezegd: *'Diese fünf* (d.w.z. de vijf eerstgenoemden) *nannten sich* Rattenkruid-jongens.'

De arts K. May, eveneens nauw betrokken bij de uitgave van het blad, zette RATTENKRUID bij een vriend te Heemstede, waarheen hij onmiddellijk na de arrestatie van zijn vrienden was gevlucht, voort onder de titel DE PATRIOT (zie nr. 670). Op dit adres bevond zich ook de ondergedoken journalist D. Koning, die al spoedig zijn medewerking aan het blad ging verlenen. Omstreeks september 1943 kwam door een toeval contact tot stand met de redactie van de andere Heemsteedse PATRIOT (zie nr. 671). May en Koning besloten hierop de uitgave van hun blad te staken en medewerkers te worden van laatstgenoemde uitgave.

709 De REALIST

Dordrecht. sept. '44. 1 maal verschenen. typ. nieuws. ca. 14.

–.

Zie: nr. 1141.

709A RECHT & VRIJHEID

–. –. –. stenc. nieuws, art. –.

1 nr. van 22 juni '42.

709B 'RECHT UND FREIHEIT'

Amsterdam. –. mdl. typ. opinie-art. –.

Enkele nrs.

Dit blad werd vervaardigd door de Duitser Curt Frischauf met de bedoeling het onder de bezettingstroepen te verspreiden.

710 'RECHT DOOR ZEE'

Alkmaar. (?)–14 nov. '44. dgl. aanv. typ., later stenc. nieuws. 10–1500.

Enkele nrs.

Aanvankelijk verspreidde B.J. Oortmeijer nieuwsberichten zonder titel in een kleine oplage. Na enige tijd kwam hij in contact met B. Speet en D. Jupijn, twee journalisten, die hetzelfde deden. Zij besloten gezamenlijk een blad op groter schaal te gaan uitgeven. Op 15 november 1944 werd Speet door verraad gearresteerd; een week later Jupijn eveneens. Dit betekende het einde van het blad. Beiden werden op 17 december 1944 als represaille voor een tot zinken gebracht schip gefusilleerd te Wormerveer.

711 'REVANTIRE'

Scheveningen. ca. 15 mrt. '45–mei '45. dgl. stenc. nieuws. –.

Onvolledig.

Vanaf begin apr. '45 verscheen deze uitgave in combinatie met het bulletin van VRIJ NEDERLAND.

712 **RÉVEIL**
Alphen aan den Rijn. 7 jan. '45–(?) '45. twee-wkl. stenc. opinie-art., art. –.
Compleet(?) (1 nr. van 7 jan. '45).
Zie: Het NIEUWE RIJK; *uitgegeven door de* KRONIEK VAN DE WEEK *en* DE BEVRIJDING (nr. 476).

713 **REVOLUTIONAIRE JEUGD**
's-Gravenhage. febr. '45–apr. '45. mdl. stenc. opinie-art. 500–1000.
Compleet.
Zie: BULLETIN VAN HET M.L.L.-FRONT; *door klassestrijd en internationalisme naar het socialisme* (nr. 105).

714 **'REVOLUTIONAIRE VOLKS LIGA'**
–. –. –. stenc. opinie-art. –.
1 nr. uit dec. '40(?).

715 **RICHTLIJNEN VOOR DE M-GROEP**
Leiden. najaar '40–(?) '41. onr. stenc. opinie-art. –.
Nrs. van okt. en eind dec. '40, jan. en mei '41.
Deze uitgave – soms ook getiteld: MARX-LENIN-LUXEMBURG-FRONT (zie nr. 409) – stond onder redactie van H. Sneevliet, W. Dolleman en A. Menist, die resp. tekenden met de pseudoniemen A. van Boxtel, W. van Gelderen en A. de Rode.
Zie ook: BULLETIN VAN HET M.L.L.-FRONT; *door klassestrijd en internationalisme naar het socialisme* (nr. 105).

716 **ROBU**
Alkmaar. 11 juli '43–27 nov. '44. dgl. aanv. typ., vanaf 22 nov. '44 stenc. nieuws. 10–1500.
Compleet.
ROBU – een samentrekking van ROSE BULLETIN – werd in het gebouw van het kadaster vervaardigd door de inwonende ambtenaar R. Bakker (wiens voorletters het tevens waren) en een aldaar ondergedoken joods echtpaar Tas, dat na gevangenneming van hun gastheer P. Boer wegens ander illegaal werk, toch met de uitgave voortging.
Aanvankelijk vermenigvuldigden zij tevens de wekelijkse PAROOL-nieuwsoverzichten (zie nr. 523). Vanaf begin 1944 stelden zij echter ook zelf weekoverzichten samen, welke naar twintig verschillende plaatsen in Nederland werden gestuurd. Veel ontvangers vermenigvuldigden ROBU, op één adres in de Zaanstreek b.v. soms al in 600 exemplaren. Enige dagen nadat men de beschikking over een stencilapparaat had verkregen, kwam een samenwerking met de PAROOL-verspreiders in Alkmaar tot stand en op 26 november 1944 werd ROBU onder dezelfde redactie voortgezet onder de titel 'HET PAROOL'-BULLETIN; *voor Alkmaar en omgeving verzorgd door* ROBU (nr. 646). Op 12 februari 1945 werd de uitgave op breder basis voortgezet als DE VRIJE ALKMAARDER; *uitgave van* HET PAROOL, VRIJ NEDERLAND *en* ROBU (zie nr. 998). Op 22 maart traden ook JE MAINTIENDRAI en DE WAARHEID tot de redactie toe en werd het ideaal van een nauwe samenwerking tussen de 'progressieve' stromingen dicht benaderd.
Zoals bij alle gecombineerde nieuwsbulletins het geval was, droegen de medewerkende organen geen verantwoordelijkheid voor elkaars opinie-uitgaven. De bedoeling was alleen het geven van betrouwbaar nieuws.
DE VRIJE ALKMAARDER werd legaal voortgezet.

717 **De RODE OCTOBER; orgaan van het COMITÉ VAN REVOLUTIONNAIRE MARXISTEN**
Rotterdam. aug. '42–mei '45 (l.v.). mdl., vanaf sept. '42 2 maal p.m. stenc. opinie-art. 2000–2500.
Onvolledig van aug. '43–mei '45.
Zie: BULLETIN VAN HET M.L.L.-FRONT (nr. 105). Aanwezig is o.a. een nummer van augustus 1943, geheel gewijd aan de 'politieke verklaring' waarin de principes van het CRM werden samengevat en een nummer van januari 1944, waarin een uitvoerige bespreking van de bro-

chure NA-OORLOGSE PERSPECTIEVEN VAN HET SOCIALISME IN EUROPA door Socius (W. Romijn).[1]

Na Dolle Dinsdag verschenen o.a. in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Groningen aparte edities. In 1945 werd voor de jeugd uitgegeven REVOLUTIONNAIRE JEUGD (zie nr. 713) en voor het kader HET KOMPAS (zie nr. 312).

718 De RODE PIMPERNEL
Zie: MARGRIET (nr. 406).

719 ROLAND
Stroobos (Fr.). –. 2 maal p.w. stenc. nieuws. –. –.
1 nr. uit mei '44.
Deze uitgave was vermoedelijk afkomstig van de drie gebroeders Wierda die op 1 april 1945 bij Dronrijp zijn gefusilleerd.

Zie ook: De NIEUWE KOERIER (nr. 473).

720 RONDSCHRIJVEN
–. (?) '40–(?). –. typ. opinie-art. –.
1 nr. uit najaar '40.
In het aanwezige nummer werd de Nederlandse bevolking opgewekt 'onverdraagzaam' te zijn en zich niet te laten bedriegen door schoonklinkende Duitse beloften, noch door intimidatiepogingen. Vooral werd gewaarschuwd de geestelijke 'Grebbelinie' niet prijs te geven, o.a. in verband met het antisemitisme.

721 RONDSCHRIJVEN VAN DEN COMMANDANT DER ORANJEBRIGADE
Leeuwarden. okt. '44–aug. '45. onr. typ. art., ber. binnenl. –.
Compleet.
In deze uitgave werden vooral de gruwelen welke de bezetter jegens het Nederlandse volk bedreef, bekend gemaakt. In elk nummer werd de bevolking opgewekt niet samen te werken met de vijand en alle Duitse maatregelen te weerstaan. Bij de organisatie DE ORANJEBRIGADE waren ook anti-nationaalsocialistische Duitsers aangesloten. Het lag in de bedoeling van de uitgever, J.A.D. van Hulzen, dat het kleine door hem vervaardigde aantal exemplaren als een sneeuwbal zou worden vermenigvuldigd.

722 ROOD-WIT-BLAUW
Amsterdam. (?)–begin '43. –. stenc. –. –.
–.
De journalist R.A. van Coeverden richtte in juli 1940 de illegale groep ROOD-WIT-BLAUW op, welke zich later ook bezighield met het bevrijden van joodse gevangenen uit de SD-bureaus Herengracht en Euterpestraat en uit de 'Joodse Schouwburg' aan de Plantage Kerklaan, en het onderbrengen van onderduikers op de Veluwe. Tevens gaf Van Coeverden een illegaal blad uit onder de titel ROOD-WIT-BLAUW.

In maart 1943 werd Van Coeverden gearresteerd; hij is in Auschwitz omgekomen.

723 ROOD-WIT-BLAUW
Amsterdam. 22 okt. '44–eind mei '45. dgl. stenc. nieuws. 500–2000.
Bijna volledig.
R.W. Hollenkamp en mej. J.G. Spangenberg vervaardigden van *D-day* (6 juni 1944) af tweemaal per week een twintigtal nieuwsoverzichten, getiteld NIEUWSBLAD (zie nr. 510). Na het afsnijden van de elektriciteit in oktober 1944 besloten zij een dagelijks nieuwsblad uit te geven, dat gestencild werd en dus een aanzienlijk grotere oplage kreeg. Daar de herkomst van NIEUWSBLAD langzamerhand te bekend was geworden, werd de titel gewijzigd in ROOD-WIT-BLAUW.

---

1. Zie: *Catalogus van Pamfletten 1940–1945*.

724 De ROSKAM; voor God, Koningin en Vaderland; voor vrijheid, waarheid en recht
Hintham. dec. '43–4 sept. '44. 2 maal p.w. stenc. opinie-art., ber. binnenl., nieuws. 200–500.
1 nr.
Deze uitgave werd vervaardigd door C. Remmers, aanvankelijk onder de titel VOOR GOD, KONINGIN EN VADERLAND; VOOR VRIJHEID, WAARHEID EN RECHT (zie nr. 948).

725 De ROTTERDAMSCHE POST; geïllustreerd maandblad voor het bezette Nederlandsche gebied
Rotterdam. jan. '41–(?). mdl. stenc. humor, gedichten. –.
Onvolledig van jan.–juli '41.
Deze uitgave bevatte vooral scherts en anekdotes betreffende Duitsers en NSB-ers en getuigde daarnaast van een vurige liefde voor het Huis van Oranje. Ook werd een 'verbeterde uitgave' vervaardigd van 'Wilt u de waarheid weten?', een propagandabrochure over Hitler die in een enorme oplage gratis verspreid werd door het Rijkscommissariaat. De 'verbetering' bestond uit een opwekkend gedicht; de overige pagina's waren blanco.

726 De SCHAKEL; 'Den vaderlant ghetrouwe blijf ick tot in den doot'
Alphen aan den Rijn. 30 sept. '44–mei '45. 2 maal p.w. stenc. art. 3000.
Compleet.
Zie: KRONIEK VAN DE WEEK; *'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'* (nr. 321).

727 De SCHAKEL
Rotterdam. (?) '42–(?) '44. mdl. stenc. art., nieuws. 100–350.
–.
DE SCHAKEL werd onder redactie van A.J. van der Vlerk vooral ten behoeve van arbeiders en leden van de vroegere SDAP vervaardigd.

728 'De SCHANS'; steunpunt tot actief geestelijk verzet
Amsterdam. jan. '42–(?) '42. 2 maal p.m. stenc. opinie-art., ber. binnenl. 500.
Nrs. van jan.–10 mei '42.
DE SCHANS werd uitgegeven door E.M. Buter ten behoeve van de afdeling Amsterdam-Zuid der Nederlandsche Unie, nadat deze door de Duitsers was verboden. De inhoud bestond uit originele of uit andere bladen overgenomen kopij. Medewerkers waren H. Mica en C.B. Zijlstra. Toen de redacteur op 4 mei 1942 (met vele anderen) werd gegijzeld, werd de uitgave voortgezet door A. d'Oliveyra, J. Coucke en mej. B. Huender. De vervaardiging werd echter toch te gevaarlijk geacht en, nadat nog enkele nummers waren verschenen, gestaakt.

729 De SCHILDWACHT; waarin opgenomen ZUIVERINGSZOUT
Amsterdam. aug. '44–mei '45 (l.v.). wkl. stenc. opinie-art., ber. binnenl. 250–5000.
Onvolledig.
In 1942, na de eerste grote razzia's op joden, gingen de journalisten dra. M.G. Schenk en J.B.Th. Spaan over tot de uitgave van ZUIVERINGSZOUT (zie nr. 1122), dat zeer onregelmatig verscheen. In de zomer van 1944 werd ZUIVERINGSZOUT herdoopt in DE SCHILDWACHT en verscheen in den vervolge wekelijks. In de hoofdartikelen (grotendeels van de hand van Spaan) werd op scherpe wijze gereageerd op de belangrijkste gebeurtenissen en toestanden in Nederland. Deze artikelen zijn in april 1945 in brochurevorm (illegaal) verschenen onder de titel IN DE LAATSTE RONDE.

In mei 1944 gaven de redacteuren de redevoeringen welke H.M. de koningin voor Radio Oranje had uitgesproken uit onder de titel DE KONINGIN SPRAK.[1]

Na de bevrijding werd het blad voortgezet.

---

1. Hiervan verscheen na de bevrijding een legale, bijgewerkte uitgave (ONS VRIJE NEDERLAND, Utrecht 1945).

730 SCHOLING EN STRIJD

Amsterdam. mrt. '45–mei '45 (l.v.). 2 maal p.m. druk. opinie-art. –.
Compleet.

Zie: De WAARHEID (nr. 1071).

731 SCHOONHOVENSCHE COURANT

Schoonhoven. 14 apr. '44. 1 maal verschenen. druk. art., humor, gedichten. 12.000.
Compleet.

In maart 1944 ontstond bij D. van der Voort, leider van de KP-groep Veenendaal, het plan ter herdenking van de overval op Nederland op 10 mei 1940 en de Meistaking in 1943, de drukkerij van een legaal verschijnende courant te overvallen, dan kon men de 'inktkoelies' eens tonen, wat zij, die voor de vrijheid streden, in een 'fascistenkrant' vermochten te plaatsen om de illegale werkers te eren (zie ook nr. 814).

Eerst had men de drukkerij van de N.V. 'De Arbeiderspers' te Arnhem op het oog, maar omdat de kans dat Van der Voort (die uit Arnhem afkomstig was) daar herkend zou worden te groot was, werd uitgezien naar een andere mogelijkheid. J.C. van Spronsen kwam toen met het voorstel het in Schoonhoven te proberen: Schoonhoven was tot nu toe niet bepaald een centrum van verzet geweest en een *'commando-raid'* zou de bevolking laten zien dat er toch wel een en ander gedaan kon worden.

Op 13 april 1944 werd in een huis te Krimpen aan de Lek een slaapkamer veranderd in een redactiebureau. W. van Apeldoorn schreef een artikel '10 Mei', Van Spronsen 'Naar aanleiding van de Landwacht', A.H. Hommerson, die behoorde tot de KP-groep van zijn, later gefusilleerde, broer, 'Waar blijft de invasie?' Tevens werd unaniem besloten een artikel 'De dag der vergelding' uit DE WAARHEID over te nemen en zouden enkele gedichten uit het GEUZENLIEDBOEK worden overgenomen.

Op 14 april 1944 gingen zes KP-ers per fiets naar Schoonhoven. Redactiekantoor en drukkerij (twee verschillende gebouwen) werden 'bezet' en het personeel – aanvankelijk onder het voorwendsel van 'perscontrole', later, na het houden van een kleine zedepreek onder uiteenzetting van de ware beweegredenen – tot medewerking gedwongen. Hierna vreesde het personeel geen *Gestapo*-val meer. De voorkant van de krant bleef 'normaal', de achterkant zou de verzetsartikelen bevatten.

Tenslotte draaiden de persen 'voor het verzet'. Na verschillende moeilijkheden met vertoon van wapens te hebben overwonnen, na voor de expeditie te hebben gezorgd, de telefoon te hebben afgesneden, het personeel te hebben opgesloten en ruim duizend kranten op de fietsen te hebben geladen, verdwenen de deelnemers van een der meest succesvolle illegale ondernemingen uit de oorlog uit Schoonhoven. De krant werd later voor een gulden per keer ter lezing aangeboden of voor honderd à honderdvijftig gulden per stuk verkocht; de opbrengst kwam ten goede aan onderduikers. De bevolking van Schoonhoven moest zes weken lang om zes uur binnen zijn...

731A De SCHUINE PIET

–. –. –. stenc. opinie-art. –.
1 nr. uit aug. '44.

Dit blad werd voortgezet onder de naam COCKTAIL (nr. 113A).

732 De SCHIJNWERPER

Groningen. 1 nov. '40–apr. '41. 1 à 2 maal p.m. stenc. opinie-art. 200–500.
–.

De uitgever van DE SCHIJNWERPER, de student in de natuur- en scheikunde P. Noteboom, stelde dit blad voornamelijk samen uit artikelen uit andere periodieken, o.a. het eveneens uit sociaal-democratische studentenkringen afkomstige UIT DE WOESTIJN (zie nr. 891). Toen de redactie van deze uitgave gevangen was genomen, staakte Noteboom de vervaardiging van DE SCHIJNWERPER, welke in een laboratorium van de universiteit geschiedde. Kort daarop werd hij zelf eveneens gearresteerd en veroordeeld tot tien jaar tuchthuisstraf.[1]

---

1. Uitvoerige gegevens betreffende het blad en zijn vervaardiger en in het Duits vertaalde artikelen zijn aangetroffen in de *Personal-Akten* 1075/41 van het tuchthuis Rheinbach ten name van Pieter Noteboom en in de *Meldungen aus den Niederlanden* no. 41 d.d. 15 april 1941, pag. 16.

733 **De SCHIJNWERPER**
-. (?)–apr. '45. -. stenc. opinie-art. -.
2 nrs. uit '45 (getypt afschrift).
Deze vooral tegen de politiek van DE WAARHEID gerichte uitgave werd vervaardigd door leden van een sociaal-democratische groep in het noorden des lands, welke in 1940/1941 reeds 'KNOOP IN JE OOR' had uitgegeven (zie nr. 302).

734 **The SECRET MESSENGER**
Heerde. (?) '42–8 mei '45. dgl. aanv. typ., vanaf 3 apr. '45 stenc. nieuws, art. 1–75.
Onvolledig.
De grondlegger van deze uitgave was een joodse onderduiker, J. Philips. Deze was in 1942 met het verspreiden van geschreven nieuwsberichten begonnen; hij bedacht eveneens de titel. In februari 1944 vertrok hij. Het werk werd voortgezet door L.J. Meijer, van de zomer van 1944 af namen omvang en oplage toe, dank zij de medewerking van de onderduiker J. Waanders. Ook werd medewerking verleend door J.G. Pleiter en de vader van Meijer.

735 **SEMAPHORE; internationaal tijdschrift voor letteren en kunst**
Dordrecht. jan. '45–(?). -. druk. poëzie, proza. -.
1 nr.
SEMAPHORE, uitgegeven door de dichter Anthony Bosman, beoogde in internationaal opzicht hetgeen AD INTERIM (zie nr. 8) nationaal wilde bereiken: een forum te zijn voor literatuur en beeldende kunsten over de gehele wereld. In de betekenis 'seinpaal' van de titel komt dit reeds tot uiting. Intussen konden van de jongste buitenlandse generatie wegens de oorlogsomstandigheden uiteraard nog geen bijdragen worden geplaatst.

736 **Het SIGNAAL; orgaan van de Nederlandse vrijheidsstrijders**
-. dec. '40–21 aug. '43. aanv. 1 à 2 maal p.m., in '43 3 à 4 maal p.m. stenc. opinie-art., art., ber. binnenl. ca. 1000.
Onvolledig.
Deze uitgave, die aanvankelijk als ondertitel *orgaan voor personeel in overheidsdienst* droeg, werd vervaardigd door de Spoorwegverzetsgroep van de CPN en was kennelijk bestemd voor overheidspersoneel. De inhoud bestond gedeeltelijk uit door de centrale leiding verstrekte kopij. In de redactie zat o.a. H. Koelewijn. In de loop van 1941 wist een agent-provocateur zich in de groep te dringen en werden vele medewerkers gearresteerd. Op 21 augustus 1943 werd de uitgave voortgezet onder de titel DE WAARHEID; *orgaan voor de Nederlandse vrijheidsstrijders* (zie nr. 1085). De kop van het blad bleef overigens dezelfde.
Zie ook: De WAARHEID (nr. 1071).[1]

737 **SIGNALEMENTENBLAD**
Amsterdam-het Gooi. okt. '43–jan. '45. onr. druk. signalementen. 100–500.
Compleet.
Teneinde de vele gegevens betreffende *Gestapo*-agenten en verraders, welke overal verspreid werden aangetroffen te verzamelen, verschenen in het najaar van 1943 ten behoeve van de toppen der illegaliteit twee signalementenbladen, waarin alle beschikbare bijzonderheden en verschillende foto's waren opgenomen: HET CONTRA SIGNAAL (zie nr. 124) en het SIGNALEMENTENBLAD. De uitgevers waren namelijk van mening dat illegale bladen e.d. niet de meest geschikte plaats voor publikatie van deze gegevens vormden, daar zij door hun grote verbreiding ook steeds in handen van de vijand geraakten. Nadrukkelijk werd dan ook verzocht de gegevens alleen te gebruiken ten dienste van de directe liquidatie van de allergevaarlijkste individuen en het voorkomen van infiltratie van de illegaliteit en de exemplaren niet te vermenigvuldigen, daar dat in strijd zou zijn met het beoogde doel (desondanks is dit met het eerste nummer toch geschied). Dat een enkele maal namen ten onrechte zijn opgenomen en dat dit soms zeer ernstige gevolgen heeft gehad, was welhaast niet te vermijden bij een totaal van meer dan 2000 namen. De fout kon midden in oorlogstijd ook niet hersteld worden, daar hieruit voor de be-

---

1. Deze uitgave wordt vermeld in het procesdossier Rheinbach 1313/42 ten name van A. Smaling en de *Meldungen aus den Niederlanden* no. 70 d.d. 18 november 1941, pag. 6 e.v.

trokkenen en hun familieleden van Duitse zijde weer represailles zouden zijn voortgevloeid.

De uitgave van het SIGNALEMENTENBLAD ging uit van de OD. Toen de uitgave van HET CONTRA SIGNAAL werd ontdekt, trachtte men in contact te treden met de uitgevers teneinde een fusie aan te gaan. Dit gelukte; de uitgave van HET CONTRA SIGNAAL werd beëindigd en alle gegevens werden gecoördineerd. Er zijn vijf nummers verschenen, welke steeds werden verbeterd en aangevuld. No. 4 bestond uit een overzicht van alle foute politie-ambtenaren. De drukkers van de nrs. 1 en 2, vader en zoon Pordon te Amsterdam, werden 9 juli 1944 gearresteerd toen de *Sipo* op zoek naar drukkers van VRIJ NEDERLAND het zetsel vond van het derde nummer. Dezelfde nacht werd in Vught het 'geheime drukkerscommando' (zie blz. 62) door zijn bewakers wakker getrommeld. Na veel dreigementen en onder streng toezicht werden 180 exemplaren gedrukt ten behoeve van de SD-instanties. Daar er echter reeds een drukproef van dit derde nummer bij de opdrachtgevers was, werd het hiervan opnieuw gezet en bij de ondergrondse drukkerij D.A.V.I.D. (zie nr. 421) gedrukt. Deze exemplaren werden van nummers boven de 900 voorzien om de Duitsers te misleiden en hun toegestuurd. Een gedeelte van de oplage van het tweede nummer is gedrukt in de ondergrondse TROUW-drukkerij (zie nr. 857). Het vijfde nummer werd eveneens bij D.A.V.I.D. gedrukt.

738 SIGNALEN DER VRIJHEID

-. -. onr. stenc., druk. art., nieuws. -.
Nrs. uit dec. '41 en febr. en juni '42.

In deze uitgave werd het Nederlandse volk in verband met de gang van zaken in binnen- en buitenland opgewekt tot verzet. Het blad werd als communistische uitgave vermeld in de *Meldungen aus den Niederlanden* nr. 71 d.d. 25 nov. 1941 pag. 5.

739 De SIRENE

Heusden. 7 juni '43–28 nov. '44 (l.v.). wkl. stenc. nieuws, art. 300–2000.
1 nr. van 10 juli 1944.

Toen de verordening betreffende het inleveren van de radio's werd afgekondigd, besloten K.A.M. Veltman, distributieambtenaar, H.G. Clerkx, ambtenaar bij de Rijksverkeersinspectie, en mej. H.P. Clerkx een blad uit te geven dat de bevolking van de streek regelmatig van het belangrijkste en het laatste nieuws op de hoogte zou houden. Lang werd geaarzeld tussen de namen IRENE en SIRENE; tenslotte werd de laatste naam gekozen, daar de eerste er tevens in besloten lag. Met het oog op de veiligheid werd het blad voornamelijk per post in zelfvervaardigde dienstenveloppen buiten Heusden verspreid. DE SIRENE werd in Oss verspreid door M.J. van der Loop. Spoedig werd dit te gevaarlijk geacht en werd daar één exemplaar gedeeltelijk overgenomen en met plaatselijke mededelingen aangevuld (zie nr. 740). Dit geschiedde door G.J. van Balveren en mej. Botden, aanvankelijk op het Waterschap 'De Maaskant' waar mej. Botden werkzaam was, daarna ten huize van Van Balveren, nog later in het Fratershuis in de Begijnestraat. Toen dit gebouw door de Duitsers in beslag werd genomen, gelukte het het illegale materiaal hals over kop onder hun ogen weg te voeren. Na de arrestatie van Van der Loop – om andere redenen – vond men het veiliger weer te verhuizen en kwam men terecht in de stookkelder van de Visserskerk, waar tot de bevrijding van Oss gewerkt is. Ook hier geschiedde de verspreiding in dienstenveloppen. Na de bevrijding van Oss, welke twee maanden eerder geschiedde dan die van Heusden, werd deze laatste uitgave legaal voortgezet. Toen dit na de bevrijding van Heusden aldaar bekend werd, ontstonden grote moeilijkheden tussen beide redacties.

740 De SIRENE

Oss. juni '44–30 sept. '44 (l.v.). wkl. stenc. nieuws, art. 400–500.
-.

Zie: De SIRENE (nr. 739).

741 SLAET OP DEN TROMMELE!

Utrecht. apr. '41–mei '45 (l.v.). in '41 en '42 mdl., in '43 en '44 onr., vanaf sept. '44 wkl. stenc., van mei '43–mei '44 druk. opinie-art., art., ber. binnenl. 2000–10.000–1000.
Bijna volledig.

Na de capitulatie kwam het contact tussen het bestuur van de Bond van Jong Liberalen en zijn leden tot stand via rondzendbrieven. Toen deze organisatie echter onderdook, besloot het be-

stuur een illegaal orgaan op te richten, met allengs het breder doel: berichtgeving en discussie over politieke vraagstukken. Gedurende het eerste jaar werden de nummers om en om uitgegeven met nummers van ACTUALITEITEN, waarvan de inhoud bestond uit een toespraak, een circulerend pamflet, of dergelijke (zie nr. 7).

In het verspreiden van de volledige teksten van de redevoeringen van koningin Wilhelmina en leden van de regering zag men een van de voornaamste taken. Deze teksten werden opgenomen op grammofoonplaten door een radio-luisteropnamedienst onder leiding van J.C. Verhagen. Andere bladen konden hiervan gebruik maken (hierop waren later vooral ONS VOLK, nr. 581, en het ORANJE-BULLETIN, nr. 617, gebaseerd).

De oprichters, die tevens de redactie voerden, waren mr. N.A. Stempels, directeur van de Utrechtsche Hypotheekbank en gemeenteraadslid, W. Eggink, soc. geografisch cand. (zie ook ONS VOLK, nr. 581, en SOL JUSTITIAE, nr. 748), mr. D. Feikema, advocaat, en A.P.J. v.d. Burg, arts. Tot de vaste medewerkers behoorden mr. dr. J. Schoonenberg, drs. H.A. Korthals (zie ook nr. 127), ds. P. Veen, lt-generaal W.J.C. Schuurman, mr. M.H. de Boer, mr. J.N. Stempels, mr. A. Stempels, A. Nawijn, mr. F.G.A. Huber (zie ook nr. 364), H. v.d. Linde, de journalist R. Dinger (zie ook nr. 1098) en andere geestverwanten.

Mr. N.A. Stempels werd op 19 november 1942 wegens spionage gearresteerd en op 9 oktober 1943 gefusilleerd. Eggink is slachtoffer geworden van de overvallen op de PAROOL-groep. Feikema werd op 14 november 1942 gearresteerd in verband met koerierswerkzaamheden, welke hij voor Koos Vorrink verrichtte; hij is op 15 maart 1945 in het concentratiekamp Sangerhausen (Dora) overleden.

De oplage van de gestencilde nummers bedroeg 2000 ex., na Dolle Dinsdag 1000 ex., tijdens de periode mei '43–mei '44 toen er werd gedrukt, was de oplage 5000–10.000 ex. De nummers waren geïllustreerd met tekeningen. Van de verjaardagen van leden van het koninklijk gezin werd veel werk gemaakt. In augustus 1941 en 1942 werden de nummers beplakt met originele foto's van de jarige koningin.

Na de oorlog werd SLAET OP DEN TROMMELE! het officiële orgaan van de BOND VAN JONG LIBERALEN en van de PARTIJ VAN DE VRIJHEID.

742 De SNEEUWBAL

Arnhem. voorjaar '42–febr. '44. dgl. stenc. nieuws, art. 200–500.

–.

De in de loop van 1941 gearresteerde joodse fabrikant A. Vromen dook na zijn vrijlating met Kerstmis 1941 in Arnhem onder. Op verzoek van de plaatselijke illegaliteit ging hij over tot uitgave van de berichten van de BBC, welke hij voorzag van commentaren *'Sneeuwballen die raak zijn'*.

Medewerkers aan de uitgave waren de heer van den Berg, H. Hootsen, D. Meijer en dr. L. Breebaart.

Eind januari 1944 werd Hootsen gearresteerd. In verband hiermee werd de uitgave gestaakt tot eind april 1944. Na de hervatting werd de titel gewijzigd in OP DE KORTE GOLF (zie nr. 591). Na de evacuatie van Arnhem in september 1944 bleef Vromen te Arnhem ondergedoken; het was toen bij gebrek aan lezers echter niet meer nodig een blad uit te geven. Eind oktober 1944 werd hij ontdekt en naar de IJssellinie getransporteerd om te spitten, maar hij ontvluchtte reeds de eerste dag, dook onder te Eerbeek en heeft daar op kleine schaal en in beperkte kring opnieuw (ditmaal titelloze) nieuwsberichten uitgegeven.

743 De SNEEUWBALBRIEF

Rotterdam-Deventer-Arnhem. juli '42–eind aug. '44 (l.v.). mdl. typ. art., meded. 12–24.

–.

Op de conferentie van de 'Slechthorende Jeugd' welke op 20 en 21 juni 1942 te Laren werd gehouden, rees het plan de onderlinge band te versterken door een briefwisseling volgens het sneeuwbalsysteem te organiseren. In het verenigingsorgaan NAAR HET VOLLE LEVEN kon namelijk nauwelijks, en dan nog slechts onder bedekte termen, over het groeiende jeugdwerk worden gesproken, daar uiteindelijk alle jeugdorganisaties door de bezetter werden verboden en men niet onnodig de aandacht op zich wilde vestigen. De bedoeling was dat iedereen die een brief in handen kreeg, er desgewenst commentaar aan toe zou kunnen voegen. De eerste brief werd aan twaalf groepen gezonden, het negende nummer reeds aan twintig groepen. Elke groep

was in de redactie vertegenwoordigd. Met het oog op de gevaren, verbonden aan meerdere bekendheid met dit jeugdwerk, is steeds afgezien van een gestencilde uitgave. Bovendien heeft juist het van hand tot hand doorgeven en het vele werk, aan dit alles verbonden, in grote mate bijgedragen tot het tot stand komen van het onderling contact.

Na de oorlog is dan ook vanuit de redactie en de medewerkersstaf van het blad het initiatief tot de oprichting van de eigenlijke SLECHT HORENDE JEUGD-ORGANISATIE genomen. De titel van het orgaan werd toen gewijzigd in STREVEND HOGER.

744 Het SNOEKJE

Tegelen. (?)-december '44. dgl. stenc. nieuws. 200.

-.

Deze uitgave werd vervaardigd door de kelner A. de Rooij. Toen hij op 20 december 1944 in een kano trachtte de Maas over te steken, werd hij eerst door de Duitsers en toen door de geallieerden onder vuur genomen, tengevolge waarvan hij om het leven is gekomen.

745 'De SNORDER'

Haarlem of omgeving. okt. '44-(?). dgl. stenc. nieuws, art. -.

2 nrs. uit nov. '44.

Deze uitgave was voorzien van een wekelijkse bijlage in briefvorm en een militair-politiek weekoverzicht.

746 SOCIAAL-DEMOCRATISCHE UITGAVE

-. jan. '45-(?) '45. 2 maal p.m.(?). stenc. opinie-art. -.

2 nrs. uit febr. '45.

In de twee aanwezige nummers wordt de democratie in 'herboren Nederland' en 'in Duitsland' behandeld.

747 SOCIALISTISCHE BRIEVEN

Zie: BRIEVEN AAN SOCIAAL-DEMOCRATEN (nr. 85).

748 SOL JUSTITIAE;[1] het Utrechtsch studentenblad

Utrecht. 7 okt. '43-sept. '44 (l.v.). onr. druk. opinie-art., art., ber. binnenl. 2500-3500.

Onvolledig.

Hoewel de plannen voor de oprichting van een Utrechts studentenorgaan met het doel na de oorlog de verdeeldheid onder de studenten te bestrijden en de Utrechtse studentenmaatschappij op democratische voet te reorganiseren reeds geruime tijd klaar lagen, werd de doorslag tot de uitgave gegeven door twaalf vragen, waarmee het artikel *'De toekomst van de universiteitswereld'* in DE GEUS no. 21 d.d. 4 september 1943 besloot (zie ook DE GEUS no. 22 d.d. oktober 1943). De redactie werd gevormd door W. Eggink (zie ook: SLAET OP DEN TROMMELE!, nr. 741), C. Nicolai, J.F.Ch. Steijling (zie ook: DE UILENSPIEGEL DER UTRECHTSCHE STUDENTEN, nr. 889) en jhr. R.A. van Valkenburg.

Inmiddels was op 6 september 1943 ook het contact met de 'goede' Utrechtse hoogleraren tot stand gekomen en werden in nauwe samenwerking met hen hervormingsplannen voor het onderwijs (b.v. betreffende het studium generale) uitgewerkt. Naast prof. dr. J. Jongbloed was vooral prof. dr. ir. F.A. Vening Meinesz, te wiens huize in Amersfoort vele vergaderingen werden gehouden, hierbij een stuwende kracht. In verband met diens studiereizen per onderzeeër werd het contact aangeduid als K18. Vermeldenswaard is, dat tot en met 19 september 1944 33 vergaderingen met de hoogleraren werden belegd.

Verschillende malen leefde de controverse tussen de Corpscommissie en het rooms-katholieke VERITAS op. Op 6 januari 1944 werden echter alle geschillen definitief rechtgetrokken. Toen trof de Utrechtse studentenwereld een grote slag door de arrestatie van Eggink op 21 januari 1944 (zie ook ONS VOLK, nr. 581). Voor de SOL betekende dit bovendien, dat naar het zetsel van het derde nummer gedurende een maand bij alle mogelijke drukkers in den lande moest worden gezocht, daar alleen Eggink wist bij wie hij het had ondergebracht. Toen het ten-

---

1. Zon der Gerechtigheid (illustra nos - verlicht ons): zinspreuk der Utrechtse Universiteit.

slotte was gevonden, moest bij een overhaaste vlucht uit een trein één pagina van de zware vracht worden achtergelaten. Hierdoor is het te verklaren dat het derde nummer uiteindelijk verscheen met een blanco pagina.

In september 1944, toen er zes nummers waren uitgekomen, werd de uitgave gestaakt daar de redactie na Dolle Dinsdag ander verzetswerk belangrijker achtte.

749 **SOLDATENPOST FUER HOLLAND; Nachrichten herausgegeben von VRIJ NEDERLAND**
Haarlem. apr. '45. dgl.(?). stenc. opinie-art., nieuws. -.
1 nr. van 26 apr. '45.
Zie: De VRIJE PERS; *uitgave onder auspiciën van* VRIJ NEDERLAND *en* HET PAROOL (nr. 1029).

750 **SOLIDARITEIT!; uitgave samenwerkende vrije ondergrondse groepen en hulporganisatie 'DE VONK'**
-. mrt. '45-(?) '45. mdl. stenc. opinie-art. -.
1 nr. van mrt. '45.
In het aanwezige nummer worden verschillende aspecten van het onderwerp solidariteit behandeld.

751 **SPARTACUS; orgaan van het MARX-LENIN-LUXEMBURG-FRONT [van het DERDE FRONT]**
Amsterdam. jan. '41-febr. '42. twee-wkl. druk., enige malen stenc. opinie-art., ber. binnenl. 3000-5000.
Compleet(?).
Zie: BULLETIN VAN HET M.L.L.-FRONT; *door klassestrijd en internationalisme naar het socialisme* (nr. 105).

752 **SPARTACUS; bulletin van de REVOLUTIONNAIR-SOCIALISTISCHE ARBEIDERSBEWEGING IN NEDERLAND**
Amsterdam. zomer '42-nov. '44. ca. mdl. stenc. opinie-art. -.
Onvolledig.
Voortgezet in *'maandschrift voor de* REVOLUTIONNAIR-SOCIALISTISCHE ARBEIDERSBEWEGING (nr. 754).
Zie: BULLETIN VAN HET M.L.L.-FRONT; *door klassestrijd en internationalisme naar het socialisme* (nr. 105).

753 **SPARTACUS; actuele berichten**
Amsterdam-Rotterdam. okt. '44-mei '45. wkl. stenc. art., ber. binnenl. 5000.
Onvolledig.
Deze uitgave werd afwisselend samengesteld te Amsterdam en Rotterdam.
Zie: BULLETIN VAN HET M.L.L.-FRONT; *door klassestrijd en internationalisme naar het socialisme* (nr. 105).

754 **SPARTACUS; maandschrift voor de REVOLUTIONNAIR-SOCIALISTISCHE ARBEIDERSBEWEGING**
Amsterdam. dec. '44-mei '45 (l.v.). mdl. stenc. opinie-art. 500.
Onvolledig.
Voortzetting van SPARTACUS; *bulletin van de* REVOLUTIONNAIR-SOCIALISTISCHE ARBEIDERSBEWEGING IN NEDERLAND (nr. 752).
Zie: BULLETIN VAN HET M.L.L.-FRONT; *door klassestrijd en internationalisme naar het socialisme* (nr. 105).

755 **De SPIEGHEL DER WAERHEIT**
Eindhoven. (?) '43-eind sept. '44. dgl. typ. nieuws, art. -.
-.
Deze uitgave werd door J. van der Eijk tot de bevrijding van Eindhoven met medewerking van zijn collega's mej. Th. Marinus en A.F.A. Piederiet vervaardigd ten behoeve van het personeel van het Bureau Ruilverkaveling.

756 **SPITFIRE**
Hoorn. 20 okt. '44-(?). dgl. stenc. nieuws. ca. 200.
Nrs. uit okt. '44.
Deze door H.C.J. Geurtz vervaardigde uitgave werd na korte tijd opgenomen in VRIJ NEDERLAND; *nieuwsbulletin voor West-Friesland* (zie nr. 977).

757 **SPOT EN SATIRE**
Rotterdam. (?)-(?) '41. onr. stenc. humor. ca. 2000(?).
-.
Deze viermaal verschenen uitgave werd vervaardigd door F. Reinders (zie ook nr. 983).

758 **De SPOTVOGEL**
-. 1 okt. '44-(?). wkl. stenc. humor. -.
2 nrs. uit nov. '44.
De inhoud van deze uitgave bestond uit humoristische anti-Duitse en anti-NSB artikelen.

758A **'t SPUIGAT**
Amsterdam. -. -. druk. gedichten. -.
1 nr.

759 **STA PAL**
Amsterdam. 13 okt. '44-22 nov. '44. dgl. stenc. nieuws. 350.
1 nr. (in fotokopie).
Zie: ONDERGRONDSCH CONTACT (nr. 563).

760 **The STARS AND STRIPES**
-. 20 juli '44-(?). dgl. typ. nieuws. -.
Nrs. uit juli '44.

761 **De STEEKVLAM**
's-Hertogenbosch. sept. '41-okt. '41. mdl. stenc. art., ber. binnenl. 500.
Compleet.
DE STEEKVLAM werd uitgegeven door een groepje jongelui, dat stamde uit de Nederlandsche Unie. Om de Duitsers te misleiden stond als oplage aangegeven 50.000 ex. De redactie bestond uit A. de Mug, A. Knoers en J. van Kaam. De uitgevers - waarvan de oudste de leeftijd van 21 jaar had - bekostigden zelf het papier, wat bezwaarlijk bleek; gestencild werd 14 km buiten Den Bosch op het gemeentehuis in Maasdriel, wat het vervoer door veelvuldig voorkomende CCD-controle riskant maakte. Tenslotte bleken enige medewerkers niet voldoende zwijgzaam te zijn. Daarom werd de uitgave na twee nummers gestaakt. De groep werd na sterke selectie ingekrompen en ging gedurende enkele jaren over tot periodieke pamflet- en affiche-acties; later werd de groep opgenomen in de LO. Eén lid nam de verspreiding van diverse illegale bladen in het zuiden op zich. Ten tijde van de geallieerde landingen in Normandië werd opnieuw overgegaan tot de vervaardiging van een eigen uitgave: DE ZENDER (zie nr. 1119).

762 **STEENBERGSCHE BUS-COURANT**
Steenbergen. ca. juli '43-(?). dgl. stenc. nieuws, art. -.
1 nr. uit juli '44.
De bovenvermelde uitgave was genoemd naar de vooroorlogse STEENBERGSCHE COURANT, die in 1943 was verboden. Na *D-day* werd ook een wekelijks nieuwsoverzicht uitgegeven, 'OORLOGS-JOURNAAL' (zie nr. 587). De redactie bestond uit de student A. Brooymans en vermoedelijk twee joodse onderduikers, waarvan een, naar met zekerheid is vastgesteld, in Mauthausen is omgekomen.

763 **'t STEKELTJE**
Utrecht. eind '43-okt. '44. onr. hect. nieuws, art. 90-140.
Onvolledig.
Reeds in 1941 vermenigvuldigde de korporaal-vliegtuigmaker W.H. Broere artikelen uit de landelijke illegale bladen. Later, in samenwerking met P. Saaleman, groeiden hieruit pamfletten,

aangevuld met eigen artikeltjes en voor Radio Oranje gehouden toespraken. In mei 1943 meldde Broere zich niet als beroepsmilitair doch dook in eigen huis onder. Hij besloot toen zelf een illegaal blad uit te geven, waarin hij systematisch tot verzet aanspoorde. Ook uit andere bladen werden artikelen overgenomen. Na enige tijd gaf hij het de titel ALLERLEI (zie nr. 15), later gewijzigd in 't STEKELTJE. De vervaardiging geschiedde in een kelder welke een groot deel van de tijd onder water stond. Voor de verspreiding zorgde vooral de melkboer. In oktober 1944 moest de uitgave beëindigd worden, daar de hectografeermachine versleten was.

764 De STEM; voor God, Koningin en Vaderland
Tilburg-Bergen op Zoom. dec. '43-mei '44 (l.v.). mdl. druk. opinie-art., art., ber. binnenl. -.
Onvolledig.

In 1942 zette de te Vlaardingen ontslagen hoofdagent van politie F.J.C. van Bilsen zijn ondergrondse werk te Tilburg voort en begon o.m. met de uitgave van een illegaal blad. Hij kreeg er contact met G. Dercks, pater Gervasius en de drukker A.M. Greven. Hierdoor was hij in staat het door hem uitgegeven illegale blad, dat oorspronkelijk DE STEM VAN VRIJ NEDERLAND (zie nr. 773) heette, uit te breiden. Deze titel veranderde hij in december 1943 in DE STEM om elke schijn van concurrentie met VRIJ NEDERLAND weg te nemen.

Allerlei geruchten bemoeilijkten het werk van Van Bilsen, die als politieambtenaar uiteraard over veel gegevens beschikte. Hij kwam zelfs als verdacht van verraad in het illegale SIGNALEMENTENBLAD (zie nr. 737). Op 19 januari 1944 werd hij tengevolge hiervan door de illegaliteit neergeschoten; hij overleed de volgende dag.[1]

G. Dercks nam zijn werk over. Hij werd echter samen met zijn medewerker B. de Wijs gearresteerd. Beiden zijn op 4 september 1944 te Vught gefusilleerd. Antoine Dercks heeft na de arrestatie van zijn broer Gerard nog enige tijd een STEM uitgegeven te Utrecht (zie nr. 765).

Na de bevrijding van Zuid-Nederland is een groep, die met de uitgave van de illegale STEM slechts zijdelings te maken had, een dagblad onder de titel DE STEM gaan uitgeven.

765 De STEM
Utrecht. (?)-(?) '44. -. -. -. -.
-.

Zie: De STEM; *voor God, Koningin en Vaderland* (nr. 764).

766 De STEM; dagelijks nieuwsblad voor 's-Gravenhage en omstreken
's-Gravenhage. 25 nov. '44-8 mei '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws, art. 2000.
Compleet.

Zie: De STEM VAN STRIJDEND NEDERLAND; *dagelijks nieuwsblad voor 's-Gravenhage en omstreken* (nr. 771).

767 De STEM DER VRIJHEID
Apeldoorn. (?) '44-mrt. '45. dgl. -. nieuws. ca. 50.
1 nr. in fotokopie.

J.G. Heitink, assistent-accountant te Arnhem, dook na de verplichte aanmelding voor de arbeidsinzet van zijn jaarklasse onder in Apeldoorn. Daar ging hij over tot de uitgave van de radioberichten. In maart 1945 werd Heitink in verband met andere illegale werkzaamheden gearresteerd. Dit betekende het einde van de uitgave.

768 De STEM VAN LONDEN
Zwolle. zomer '43-14 april '45 (l.v.). dgl., vanaf 13 nov. 4 maal p.w. aanv. typ., vanaf voorjaar '44 stenc. nieuws, art. 8-600.
Volledig van mei '44-14 april '45.

Na het bevel tot inlevering van de radiotoestellen in mei 1943 ging G. Tulp ertoe over een getypt nieuwsbulletin te vervaardigen. Eind 1943 kreeg het de titel DE STEM VAN LONDEN. Begin 1944 werd het blad door O. Meek gestencild; na zijn arrestatie op 1 juli 1944 werden D. Dokter

1. Zie ook verslag van Enquête Commissie 'Regeringsbeleid 1940-1945' van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, deel IV-C, blz. 1942 (78798 e.v.), blz. 1946 (78872).

en H. Tulp medewerkers. Eind 1944 vond de redactie, na verschillende invallen van de Duitse politie te hebben doorstaan, onderdak bij de familie Schulte Nordholt, waar reeds HET VRIJE WOORD (zie nr. 1051) werd vervaardigd. Dit bulletin werd nu opgenomen in DE STEM VAN LONDEN.

Na de bevrijding van Zwolle werd de uitgave opgenomen in HET VRIJE DAGBLAD, overkoepelend orgaan van de oud-illegale bladen te Zwolle.

769 De STEM VAN RADIO ORANJE
Enkhuizen. 9 nov. '43. 1 maal verschenen. stenc. nieuws. 500.
Compleet (in fotokopie).
Zie: De STEM VAN STRIJDEND NEDERLAND (nr. 770).

770 De STEM VAN STRIJDEND NEDERLAND
Enkhuizen. 19 nov. '43-(?) nov. '43. dgl.(?). stenc. nieuws. 500.
1 nr.
Deze, door de éénmaal verschenen DE STEM VAN RADIO ORANJE (zie nr. 769) voorafgegane uitgave, is slechts vier maal uitgekomen. Toen werd de vervaardiger gearresteerd. Na zijn vrijlating bleek dat inmiddels de KLAROEN DER BEVRIJDING (zie nr. 293) was verschenen en dat hervatting van de publikatie niet meer nodig was.

771 De STEM VAN STRIJDEND NEDERLAND; dagelijks nieuwsblad voor 's-Gravenhage en omstreken
's-Gravenhage. begin apr. '44-8 mei '45. dgl. stenc. nieuws, art. (?)-2000.
Volledig van dec. '44-8 mei '45.
De in 1943 opgerichte organisatie AB[1] had ten doel de verschillende langs elkaar werkende illegale groepen te Den Haag te coördineren. Toen AB ook nog een groep onderduikers ging verzorgen, en hierbij een indruk kreeg van de moeilijkheden welke men bij het onderbrengen daarvan ondervond, werd de noodzaak gevoeld van een intensieve voorlichting door middel van de illegale pers. Daarom werd een nieuwe afdeling opgericht ter verspreiding van illegale lectuur. Eerst werd TROUW verspreid, maar daar TROUW slechts één à twee maal per maand verscheen, werd na enige tijd besloten een eigen dagblad uit te geven. Een aanvankelijk door P. van Huizen en N. Barendrecht vervaardigd eenvoudig nieuwsblad werd hiertoe overgenomen en op groter schaal verspreid. G.N. Lammens trad als redacteur op.

Alle lezers van TROUW ontvingen DE STEM VAN STRIJDEND NEDERLAND (na 25 april 1945 afgekort tot DE STEM); *dagelijks nieuwsblad voor 's-Gravenhage en omstreken* (zie nr. 766).

772 De STEM VAN STRIJDEND NEDERLAND SPREEKT DOOR...
-. medio mei '43-eind '43(?). 2-3 maal p.w. typ. nieuws. -.
Onvolledig van 31 mei '43-11 nov. '43.

773 De STEM VAN VRIJ NEDERLAND; voor God, Koningin en Vaderland
Tilburg-Bergen op Zoom. eind '42-dec. '43. mdl. stenc. tot okt. '43, daarna druk. opinie-art., art., ber. binnenl. -.
Enkele nrs. uit najaar '43.
Zie: De STEM; *voor God, Koningin en Vaderland* (nr. 764).

773A De STEM DER VRIJHEID
Amsterdam(?). -. -. typ. nieuws. -.
2 nrs. uit '45.

---

1. AB betekende oorspronkelijk 'het begin', later Advies Bureau. Initiatiefnemers waren J.G. Kloeze, eind 1944 aan een hartaanval overleden tijdens het transport naar een concentratiekamp, en de toneelspeler Bob Oosthoek, op 12 okt. 1944 overleden tijdens het transport naar een concentratiekamp.

774 **STEMMEN UIT LONDEN**
Bussum. 25 sept. '44–9 febr. '45. dgl. stenc. nieuws. 500–1500.
Bijna volledig.
Zie: NEERLAND'S VRIJHEIDSSTRIJD (N.V.S.) (nr. 465).

775 **STENTOR**
's-Gravenhage. 25 juni '44–10 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 250–2500.
Vrij volledig van 1 aug. '44–10 mei '45.
Aanvankelijk werd door F.W. Laverman een blad uitgegeven onder de titel BULLETIN (zie nr. 93). Daar de *Sipo* in juni 1944 op het spoor kwam van de redactie, werd de uitgave een week stopgezet. Na de hervatting werd de titel gewijzigd in STENTOR.

776 **STENTOR II**
Gouda. eind sept. '44–31 okt. '44. dgl. stenc. nieuws. 500.
1 nr.
M.J. Breeman was medewerker van STENTOR in Den Haag (zie nr. 775). In zijn woonplaats Gouda verspreidde hij een aantal exemplaren van dit blad. Het nieuws verouderde echter snel. Daarom stencilde hij 's avonds thuis samen met zijn broer J. Breeman een extra-bulletin met het laatste nieuws. Na de Spoorwegstaking, toen de verbinding met Den Haag verbroken was en de nieuwshonger steeds toenam, werd dit bulletin een zelfstandige uitgave, welke zij de titel STENTOR II gaven.
Toen DE VRIJE PERS te Gouda (zie nr. 1028) werd opgericht, werd STENTOR II hierin opgenomen.

777 **De STER**
Hilversum. juni '40–sept. '40. mdl. hect. art., art. binnenl. 20.
Compleet.
Zie: ONS VERZET; *'ik val aan, volg mij!'* (nr. 580).

778 **De STIENNEN MAN**
Hemrik. febr. '45–mrt. '45 (l.v.). 1 maal p. 3 w. stenc. opinie-art. –.
1 nr. van mrt. '45.
Deze uitgave was vermoedelijk afkomstig uit kringen van de FRYSK NASJONALE JONGEREN. In de redactie zat o.a. H. Doele.
Zie ook: De BAENFAGER (nr. 34) en WAR-DY (nr. 1090).

778A **De STILLE WAARHEID**
Breukelen. sept. '44–mei '45. dgl. typ., druk. nieuws. –.
2 nrs. uit mei '45.
De redactie van dit blad bestond uit M. Stegenga, H.J. van 't Lindenhout en A. Loeff. De vermenigvuldiging en verspreiding werden met name verzorgd door C.M. van Wijngaarden en A. Brand.

779 **STORMKLOK**
–. sept. '44–(?). wkl. stenc. opinie-art. –.
1 nr. uit okt. '44.

780 **'STORMVOGEL'**
Makkum. 21 apr. '43–apr. '44. mdl. stenc. art., ber. binnenl. –.
2 nrs. uit '43.
Deze uitgave bevatte uittreksels uit landelijke bladen met eigen aanvullingen. De redactie bestond uit S. Praamsma, W. Altena, J.F.H.M. Bergsma en ... Folkerts. De vervaardiging geschiedde in het Kunsthuis 'Statum'. De uitgave werd gestaakt toen de redactie werd gearresteerd.

781 **De STORMWIND**
–. 10 juni '44–(?). dgl. typ. tot aug. '44, daarna stenc. nieuws. –.
Onvolledig.

782 **De STROOMLOZE**
Woerden. 7 apr. '45–5 mei '45. dgl. typ. nieuws. –.
Enkele nrs.
Dit in omvang uiterst kleine nieuwsblaadje (7 × 20 cm) werd vervaardigd door H. Gerritse. Het bevatte het nieuws van de fronten in telegramstijl.

783 **'STRIJD'**
Beverwijk. 18 okt. '44–24 nov. '44. dgl. stenc. nieuws. 1000.
Onvolledig.
Zie: NIEUWS-BULLETIN te Beverwijk (nr. 528).

784 **STRIJD!; leven is strijden**
Hilversum. dec. '44–(?) '45. twee-wkl. stenc. opinie-art., art. 500–1000.
Onvolledig.
Dit blad werd door vier onderduikers, onder wie twee studenten, uitgegeven toen de grote landelijke bladen wegens de vervoersmoeilijkheden onregelmatiger in het Gooi verschenen.

785 **'STRIJD'; gemeenschappelijk nieuwsbulletin van JE MAINTIENDRAI, DE LUISTERVINK, RADIO-PRESS, TROUW, TYPHOON, DE WAARHEID, HET PAROOL en ZAANS NIEUWS**
Zaandam. 18 okt. '44–5 mei '45. dgl. stenc. nieuws, art., ber. binnenl., ber. buitenl. 2000.
Bijna volledig.
Na de stopzetting van de elektriciteitsvoorziening besloten de in de ondertitel genoemde bladen over te gaan tot de uitgave van een gezamenlijk nieuwsbulletin voor de Zaanstreek, waarin in afwijking van het in de ondertitel vermelde ook kleine artikelen en talrijke berichten uit binnen- en buitenland werden opgenomen.

786 **De STRIJD IN ONS VADERLAND**
Purmerend. sept. '44–4 dec. '44. dgl. stenc. nieuws. –.
–.
Door A. Oudejans en K. Groeneveld werd een nieuwsbulletin uitgegeven, dat werd gestencild bij de drukkerij B. Nooy. Op 4 december 1944 werd het als demonstratie van goede samenwerking gecombineerd met het NIEUWSBULLETIN (zie nr. 536).

787 **STRIJDEND NEDERLAND**
Elburg. 27 sept. '44–18 apr. '45 (l.v.). ca. 3 maal p.w. stenc. nieuws, art. 200–500.
Onvolledig.
P. Vercouteren, districtsleider van de LO, vond het typen van nieuwsbulletins niet erg efficiënt (zie MARGRIET, nr. 406) en zocht al spoedig naar mogelijkheden deze te stencilen. Zelfs op de 'beurs' in Zwolle (dit was de afdelingsvergadering van de LO) gelukte het hem echter niet een cyclostyle te bemachtigen. Wel kreeg hij de aanbieding, voorzien te worden van exemplaren van STRIJDEND NEDERLAND uit Kampen. Toen de vraag echter steeds toenam, terwijl het transport van exemplaren steeds gevaarlijker werd, rees het probleem of men – inmiddels in het bezit gekomen van een stencilmachine – weer MARGRIET zou gaan uitgeven of doorgaan met het verspreiden van STRIJDEND NEDERLAND daar het peil van deze laatste uitgave veel hoger lag. SN bood toen aan stencils te verschaffen welke men ter plaatse kon afdraaien. Deze stencils werden in de stang van een herenfiets vervoerd, welke op het ontmoetingspunt werd omgeruild met die van de koerier uit Elburg. De gebroeders N. en H. Gruppen zorgden voor de vervaardiging. De verspreiding bestreek de gehele Noord-Veluwe. Hoewel de organisatie zo geregeld was dat de risico's tot een minimum beperkt waren, werd toch door een toeval de verspreider voor Oldebroek, R. Schraa, met exemplaren door de Duitsers gegrepen en toen hij weigerde namen te verraden, ter plaatse doodgeschoten (op 10 oktober 1944). Na de slag om Arnhem was de toestand op de Veluwe zo gevaarlijk geworden dat men het beter achtte de band met Kampen te verbreken. De broer van de eerste koerier H. Hulst, A.H. Hulst, stelde nu zelf de teksten op en schreef artikelen 'op bestelling' over principiële onderwerpen. Ook J. Fokkens schreef bijdragen, terwijl A. Hulst nu voor het technische gedeelte zorgde. Hoe rustiger de toestand op de Veluwe was, des te regelmatiger verscheen het blad. Toen in oktober 1944 ook het

vervoer van grote pakken TROUW uit Utrecht (van waaruit de Veluwe werd voorzien van TROUW) te gevaarlijk werd, werd tevens dit blad van één exemplaar vermenigvuldigd (zie de nrs. 829, 833, 834, 835) en afwisselend met STRIJDEND NEDERLAND verspreid. Deze Utrechtse TROUW-editie werd dikwijls aangevuld met het laatste radionieuws; ook werden artikelen uit TROUW toegevoegd aan STRIJDEND NEDERLAND.

Op 13 april 1945 - vier dagen voor de bevrijding van Elburg - sneuvelde H. Hulst in een vuurgevecht met Duitsers bij Heerde.

De uitgave werd legaal voortgezet en na enige tijd vervangen door de editie-Kampen.

Zie ook: STRIJDEND NEDERLAND; *het contact met de vrije wereld* (nr. 789).

788 STRIJDEND NEDERLAND

Hengelo (O.). aug./sept. '44-apr. '45 (l.v.). ca. dgl. stenc. nieuws. 250-1000.
Enkele nrs. uit '45.

Aanvankelijk werden eind 1943-begin 1944 stencils van STRIJDEND NEDERLAND uit Kampen (zie nr. 789) overgebracht naar Hengelo en ter plaatse vermenigvuldigd. Daarna geschiedde er een lange periode niets, totdat men omstreeks augustus 1944 besloot zelfstandig uit te komen. De redactie berustte toen bij H.A. Gerard. Medewerking werd verleend door mevr. E. Schoenmaker-Reijst, mej. mr. J. Rutgers, R. Boeyinga, H.A. van de Berg, ir. J. van Broekhuyzen, J. ter Horst en H. ter Horst. De kop van het blad (rood-wit-blauw met oranje leeuw) werd door 'goed' personeel van de drukkerij H.L. Smit & Zn vervaardigd.

Na de bevrijding werd de uitgave legaal voortgezet.

789 STRIJDEND NEDERLAND; het contact met de vrije wereld

Kampen. zomer '43-17 april '45 (l.v.). ca. 3 maal p.w. aanv. typ., vanaf nov. '43 stenc. nieuws, art. 14-600.
Bijna volledig.

Alle zaken, die te Kampen met 'illegale pers' samenhingen, werden door de 'Persgroep STRIJDEND NEDERLAND' behartigd. Leider van deze groep was dr. R.J. Dam, rector van het gereformeerd gymnasium en vertegenwoordiger van TROUW voor de vier noordelijke provinciën. Toen er een plaatselijke 'illegale raad' werd ingesteld, kreeg de groep ook alle 'officiële' opdrachten van hetgeen men meende ondergronds te moeten uitgeven: waarschuwingen tegen razzia's en spitten, een nagemaakte bekendmaking, enz.

Toen de bezetter in mei 1943 verordonneerde dat de radio's moesten worden ingeleverd, werd dit in verzetskringen als een ernstige tegenslag gevoeld: men vreesde dat de verzetsgeest onder de bevolking hiervan grote schade zou ondervinden. In overleg met dr. Dam nam G. Spanhaak daarom het initiatief tot de uitgave van een nieuwsbulletin dat minstens drie maal per week zou uitkomen, en verder zo vaak als nodig zou blijken. Medewerking werd hierbij verleend door A.S. Scholten. De bulletins werden aan veertien invloedrijke personen ter hand gesteld, onder voorwaarde dat zij de berichten door zouden geven. Enige maanden lang werd op deze wijze doorgewerkt, en steeds meer personen wilden een 'abonnement'. Dr. Dam was echter principieel tegen een verspreiding op grotere schaal in een kleine stad als Kampen. Tenslotte gelukte het toch zijn toestemming te verkrijgen voor een oplage van 100 ex. Ook werd er een redactiecommissie gevormd, waarin behalve Scholten en Spanhaak, A. Slurink, de uitgever van GOD ZAL HET DOEN GELUKKEN (zie nr. 210) werd opgenomen. Spanhaak zou voor het redactionele gedeelte zorgen, Slurink voor het technische gedeelte en Scholten voor de organisatie. Dit ging zo goed dat de invloedssfeer zich tenslotte over de Noord-Veluwe, de kop van Overijssel en tot Hengelo en Meppel uitbreidde. Uitbreiding kon nu niet meer worden tegengehouden. Van de inkomsten werd een derde gedeelte aan TROUW afgestaan.

De exemplaren werden verzonden in enveloppen van de gemeente en het Rijksarbeidsbureau. Deze gang van zaken ging goed tot in de nacht van 31 januari op 1 februari door de Duitse politie een grote razzia werd gehouden, waarbij een twintigtal medewerkers (onder wie zich ook Scholten bevond), werd gearresteerd. Spanhaak dook onmiddellijk onder in Zwolle, en maakte daar de kopij klaar voor het nummer van 1 februari, dat in elk geval moest uitkomen om de gearresteerden te ontlasten. Tot september 1944 zetten Slurink en W. van de Kamp, voorzitter van de plaatselijke LO, het werk voort. Laatstgenoemde schreef de hoofdartikelen, maar had het overigens erg druk met zijn andere illegale arbeid. Twee ondergedoken gemeente-ambtenaren uit Zwartsluis, J. de Goede en P. Schaart waren echter bereid hun tijd aan het blad te geven. Zowel oplage als omvang namen voortdurend toe. In september 1944 keerde Spanhaak in Kam-

pen terug; in november 1944 werd Scholten uit gevangenschap vrij gelaten en nam het oude driemanschap de leiding weer op zich. Wel werd nu de pers om veiligheidsredenen scherp van het overige illegale werk gescheiden. Op 5 januari 1945 werd Slurink gearresteerd, enkele dagen later werden De Goede en Schaart op heterdaad betrapt bij het stencilen. De eerste twee werden in maart 1945 op de Woeste Hoeve als represaille voor de aanslag op Rauter gefusilleerd. Schaart had zijn leven te danken aan de zg. bekentenis van zijn boezemvriend dat deze alleen verantwoordelijk was.

Het blad bleef echter verschijnen. Eind januari 1945 werd volgens een geheel nieuwe opzet verder gewerkt. Spanhaak en Scholten waren de enige leiders, hun medewerker Siero zou de stencils afdrukken, slechts één koerierster, mej. A. Pel, onderhield het contact tussen deze drie personen. Een ernstige slag trof STRIJDEND NEDERLAND toen dr. Dam op 13 maart 1945 werd gearresteerd en op 10 april 1945 werd gefusilleerd (zie ook TROUW, nr. 857).

Vanaf september 1944 heeft een speciaal op oranjepapier gedrukt bevrijdingsnummer klaargelegen op de drukkerij van de fa. Ph. Zalsman. Het verscheen, o.a. wegens het overlijden van president Roosevelt op 12 april 1945 opnieuw bewerkt, op 17 april 1945.

In Vollenhove, Hengelo en Elburg verschenen zelfstandige edities van STRIJDEND NEDERLAND (zie de nrs. 791, 788 en 787). Zie ook: De VRIJE PERS te Meppel (nr. 1032).

Na de bevrijding werd de uitgave legaal voortgezet.[1]

790 STRIJDEND NEDERLAND; 'men rekent de uitslag niet, doch telt het doel alleen'
Oegstgeest-Leiden-Leiderdorp. nov. '44-mei '45 (l.v.). wkl. aanv. stenc., vanaf 7 apr. '45 druk. nieuws, art. 2000-6000.
Onvolledig.

De Nederlandsche Verzetsorganisatie te Leiden en omgeving zag eind 1944 na het wegvallen van de elektriciteit de mogelijkheid tot het verkrijgen van gelden ter ondersteuning van onderduikers en hongerlijdenden, namelijk door een ondergronds blad uit te geven. Onder auspiciën van deze groep, die zich eerst met het vermenigvuldigen en verspreiden van het zusterblad KRONIEK VAN DE WEEK had beziggehouden, werd aldus het weekblad STRIJDEND NEDERLAND onder leiding van A.M.G. Bernard uitgegeven. De redactie berustte bij dr. K. Landsberg. Verder waren bij de vervaardiging betrokken: J. Bakx en Ch. Sterk.

791 STRIJDEND NEDERLAND
Vollenhove. zomer '43-mei '45. aanv. 1 maal p.w., vanaf voorjaar '45 dgl. stenc. nieuws. 600.
Enkele nrs.

STRIJDEND NEDERLAND werd op initiatief van de illegaliteit te Vollenhove uitgegeven onder verantwoordelijkheid van ds. F.W. Tjadens, gereformeerd predikant, en ds. J.P. Honnef, ned. herv. predikant. Het blad werd geredigeerd door het ondergedoken joodse echtpaar Arons en gestencild door de kassier E. van der Linde.

792 'STRIJDEND NEDERLAND'; 'er is maar één nieuwe orde: de orde van het verzet!'[2]
-. -. wkl.(?). stenc. art., nieuws. -.
2 nrs. uit nov. '44.

Deze uitgave verscheen vermoedelijk alleen des zondags. De inhoud bestond uit verzetsartikelen, overgenomen uit landelijke bladen, en de VLIEGENDE HOLLANDER, het door de geallieerde luchtmacht verspreide, in Engeland gedrukte nieuwsblad.

793 De STRIJDER
Alkmaar. ca. 1 sept. '44-1 jan. '45. dgl. typ. nieuws. ca. 50.
-.

Zie: De VRIJE PERS (nr. 1024).

---

1. De geschiedenis van STRIJDEND NEDERLAND wordt onder de schuilnaam VRIJ VADERLAND beschreven in: Boven, A. van (ps. voor W. van de Kamp), *Jan Jansen in bezet gebied*, Kampen, 1946.
2. Zie: nr. 487.

794 **Het STRIJDTONEEL**
Zeist. 20 febr. '44–mei '45. dgl. stenc. nieuws. 100–1500.
Bijna volledig.
Het initiatief tot deze uitgave werd genomen door P. van Dijck. Toen hij, na aanvankelijk in februari 1944 gearresteerd te zijn geweest, zich in april 1944 moest terugtrekken teneinde geneeskundige hulp aan Nederlandse officieren in krijgsgevangenschap te verlenen, werd zijn werk voortgezet door F. van Noppen, H. Praamsma en de gebr. F.E. en A.E. Hoogendoorn. Het nieuws werd gedurende de laatste winter opgenomen door de radiotechnicus H. Visser. A.E. Hoogendoorn is tijdens een transport uit Bergen-Belsen overleden.

795 **STIJL; maandschrift der officieuze sociëteit gewijd aan kunst en wetenschap**
's-Gravenhage. sept. '43–dec. '43. mdl. stenc. poëzie, proza. 100.
1 nr.
Op instigatie en onder leiding van de dichter-journalist Willem Karel van Loon werd in het najaar van 1943 een tijdschrift opgericht dat bedoeld was als 'communicatiemiddel' tussen een aantal zich verwant voelende jongeren, die in de eerste plaats literaire belangstelling hadden of werkzaam waren op literair gebied. De uitgave droeg een neutraal karakter. Het centrum was Den Haag, maar er werd postaal contact onderhouden met een uitgebreide kring van meelevende en meewerkende jonge mensen. De redactie bestond uit W.K. van Loon (ps. Peter de Raedt), E. van de Beld (ps. Carel Corte), A.L. de Muyncke (ps. Amelie Libert) en Sylvia van Ameringen (ps. Idzij de Rooy). Na vier nummers werd de uitgave beëindigd en werd nog een speciaal poëzienummer STIJLBLOEMPJES uitgegeven (zie nr. 796), waarvan alle auteurs reeds in STIJL hadden gepubliceerd. In juni 1944 begon Van Loon opnieuw met een tijdschrift, MAECENAS, in zekere zin een reïncarnatie van STIJL (zie nr. 402). Mederedacteur daarvan was Gerard Messelaar (ps. Gabriel Mull), de belangrijkste medewerkers Paul Rodenko, Paul van 't Veer, Hans Warren en Maarten Vrolijk. In januari 1945 hield MAECENAS op te bestaan en werd vervangen door EN PASSANT, waarvan slechts een van de twee verschenen nummers nog illegaal was (zie nr. 164).

Te zamen met de PARADE DER PROFETEN (nr. 645) werd najaar 1944 een poëzienummer uitgegeven.

Na de bevrijding werden EN PASSANT, de PARADE DER PROFETEN en ZAANS GROEN (nr. 1116) tot literair-cultureel maandblad voor jongeren gecombineerd onder de titel COLUMBUS.

796 **STIJLBLOEMPJES**
's-Gravenhage. voorjaar '44. 1 maal verschenen. stenc. poëzie. 125.
Compleet.
Zie: STIJL (nr. 795).

797 **The SUNDAY TIMES**
Utrecht(?). –. wkl. typ. nieuws. –.
1 nr. van 31 sept. '44.
Zie: The LONDON DAILY GAZETTE (nr. 376).

798 **SUNSHINE; verschijnt alleen bij goed nieuws**
Amsterdam. 17 jan. '45–28 apr. '45. onr. stenc. nieuws. 50.
Onvolledig.
Een der verspreiders van ROOD-WIT-BLAUW (nr. 723), A. de Waal, vervaardigde kaartjes opdat de lezers de strijd beter konden volgen. Hieruit ontstond een bulletin met het allerlaatste – alleen gunstige – nieuws. Daar er geruchten de ronde deden dat de vervaardigers van SUNSHINE bekend waren, werd de titel enige malen afgewisseld met IT IS A SIN TO TELL A LIE (zie nr. 255).

799 TAIFOON
Hilversum. ca. sept.–nov. '44. dgl. stenc. nieuws, art. 250.
–.
TAIFOON werd uitgegeven door een jongeman van Engelse nationaliteit, met medewerking van A. de Vries. Toen de vervaardigers in moeilijkheden waren geraakt, werd het blad - om de vijand te misleiden - nog een paar weken gedraaid door de staf van de GOOISE KOERIER (zie nr. 215).

799A TEGENOVER DE LEUGEN
Groot-Ammers. winter '44–(?) '45. –. hect. nieuws, art. 30–50.
1 nr. van 3 jan. '45.
Dit blad werd vervaardigd en verspreid door T. Vink.

800 TELEX
's-Gravenhage. 24 juli '43–mei '45 (l.v.). dgl. stenc., vanaf sept. '44 ook druk. nieuws, art. 5000.
Onvolledig.
Na de verplichte inlevering van de radiotoestellen gingen Chr.A. Schwencke, zijn zoon H.Chr. Schwencke en zijn neef F. Bersch over tot de uitgave van een dagblad, waarin weldra ook beschouwende artikelen werden opgenomen. De redactie berustte bij H.Chr. Schwencke. De algemene leiding van de organisatie berustte bij Chr.A. Schwencke, daarbij geassisteerd door mej. B.J. de Vos. Later verleende ook P.C. van der Meer zijn medewerking. Het stencilen geschiedde gedurende een korte beginperiode door de kopieerinrichting van F.J. Lem sr. (zie HET NIEUWS, nr. 483), na gerezen moeilijkheden door de groep zelf. Het drukken door de drukkerijen AB (A. Bos) en S.S. Korthuis.

Op 26 april 1944 deed de *Sicherheitspolizei* een inval ten huize van de familie Schwencke, echter zonder succes. Het gezin dook daarop onder en zette de uitgave elders voort. In september 1944 werd besloten naast het gestencilde dagblad regelmatig een gedrukt opinieblad uit te geven (zie nr. 801), alsmede een bulletin dat telkenmale zou verschijnen als er officiële bekendmakingen, mededelingen en waarschuwingen van de Nederlandse regering of het Geallieerde Opperbevel door de radio werden afgekondigd (zie nr. 802). Zelfs op de dag van de algemene razzia te 's-Gravenhage op 21 november 1944 werd nog een gedrukte waarschuwing voor de bevolking uitgegeven. De artikelen werden geschreven door ds. A.K. Straatsma, mr. dr. J. Barents, F. Bersch en C.G. Schwencke.

In januari 1945 werd (in een oplage van 3050 ex.) een brochure uitgegeven, getiteld SCHETS VAN ONS HUIDIG HOOFDPROBLEEM, door Skopos (ps. van H.Chr. Schwencke), opgedragen aan 'ontwakend Nederland'. In deze brochure werd het 'probleem Duitsland' behandeld. Ook werd een kalender uitgegeven met zes tekeningen door P. de Groot. Op 26 maart 1945 werd Chr.A. Schwencke tijdens het vervoer van 30.000 bevrijdingsnummers gearresteerd tengevolge waarvan hij tot het einde van de oorlog in het 'Oranje-Hotel' te Scheveningen werd gevangen gehouden.

Na de bevrijding werd de uitgave voortgezet onder de titel DE TELEX; *algemeen staatkundig en cultureel dagblad*.

801 TELEX
's-Gravenhage. 7 sept. '44–mei '45 (l.v.). 2–4 maal p.m. druk. opinie-art. 10.000 (1 maal 30.000, 1 maal 50.000).
Compleet(?).
Zie: TELEX (nr. 800).

802 TELEX; bulletin
's-Gravenhage. begin sept. '44–apr. '45. tot dec. '44 2–5 maal p.w., daarna ca. 3 maal p.m. druk. meded. 5000.
Onvolledig.
Zie: TELEX (nr. 800).

803 TELEX
Groot-Ammers. (?)-mei '45 (l.v.). -. -. -. -.
-.
Werd na de bevrijding gecombineerd met O.Z.O.; *Oranje zal overwinnen* (nr. 634) voortgezet onder de titel DE PARTISAAN AAN HET WOORD.

804 TELEX
Heiloo. begin nov. '44-9 mei '45. dgl. aanv. typ., later stenc. nieuws. -.
3 nrs.
Deze uitgave werd vervaardigd door J. Dekker, met medewerking van P. Zwaag en J. Egeter.

805 TERREUR EN WILLEKEUR; uitgave der vrije ongecensureerde Nederlandsche pers
Gouda. (?) '44-(?) '45. -. stenc. art. -.
1 nr. uit febr. '45.
Van deze uitgave is slechts bekend dat het aanwezige nummer is gestencild door de stencilgroep 'H' te Gouda, leider B. Prins (zie nr. 1028).

806 'THIS IS LONDON CALLING'
Leiden. aug. '44-1 nov. '44. dgl. hect., later stenc. nieuws. ca. 80-100.
2 nrs. uit okt. '44.
Deze uitgave werd vervaardigd door de jeugdige tekenaar (karikaturist vooral) P.J. Kloots op grond van de mening dat de bestaande nieuwsbladen het nieuws te sensationeel brachten. Hij werd geassisteerd door mej. R. van den Bent en haar broer P. van den Bent. Toen de redactie van de KRONIEK VAN DE WEEK van de verschijning op de hoogte geraakte, besloot zij eens met Kloots te gaan praten, daar men voor zijn standpunt wel iets voelde. Kloots werd overgehaald met zijn groepje voor de KRONIEK te gaan werken, en beëindigde de uitgave van 'THIS IS LONDON CALLING'. In maart 1945 werd hij door een V2-scherf dodelijk getroffen.
Zie ook: KRONIEK VAN DE WEEK; *'Vriheyt en is om gheen gelt te coop'* (nr. 326).

807 THOSE WHO FIGHT FOR WORLD'S FREEDOM
-. ca. febr. '44-(?). wkl. typ. nieuws. -.
Enkele nrs. uit apr. en mei '44.
De aanwezige nummers bevatten het voornaamste buitenlandse nieuws van de week.

808 The TIMES; nieuwsuitgave van VRIJ NEDERLAND
Heemstede-Aerdenhout. 8 nov. '44-6 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 500-600.
Onvolledig.
Deze plaatselijke nieuwsuitgave van VRIJ NEDERLAND - aanvankelijk THE DUTCH TIMES getiteld (zie nr. 149) - werd geredigeerd door H.M. Mos (zie ook nr. 966), K. de Vries (een ondergedoken joodse zakenman uit Amsterdam) en A. Moorman.
Zie ook: VRIJ NEDERLAND; *Nederland en Oranje* (nr. 965).

809 'TOCH'
Amersfoort. sept. '44-mei '45. dgl. typ. nieuws. ca. 50.
Enkele nrs. uit apr. en mei '45.
'TOCH' was een nieuwsbulletin in miniatuurvorm (ca. 7 × 20 cm), dat werd vervaardigd door Sj. Rond, tandarts, en mr. J. Baake.

810 TOEKOMST; weekblad voor strijdend Nederland
Delft. zomer '44-mei '45 (l.v.). wkl. druk. opinie-art., gedichten. 2500-10.000.
Volledig van 21 okt. '44-mei '45.
Deze uitgave werd opgericht om de rooms-katholieken te Delft en omgeving voor te lichten op sociaal gebied maar vooral ook om de strijdgeest onder hen levendig te houden. Initiatiefnemer en hoofdredacteur was pater Commandeur, die door dit werk tenslotte nog enige weken in de gevangenis Haagsche Veer te Rotterdam terecht kwam. Zijn naaste medewerker was kapelaan van der Hoogte, terwijl A. Deering het blad redigeerde tijdens de gevangenschap van pater Commandeur. Verder zorgden de gebroeders H. en A. van der Drift voor het drukken en J. Suyker voor de verspreiding. In het blad werden regelmatig gedichten opgenomen van Koos van

Doorne en Anton Erwich. Tegelijk met pater Commandeur werden op 9 februari 1945 een aantal medewerkers van TOEKOMST door de Landwacht gearresteerd. Een van hen, de 18-jarige J. Kerkhof, werd in maart te Rotterdam als represaille voor de aanslag op Rauter doodgeschoten.

Na de oorlog werd de uitgave legaal voortgezet, na enige tijd als kopblad van DE MAASBODE te Rotterdam.[1]

811 De TOEKOMST
's-Gravenhage. 15 okt. '43–mei '45. 1 à 2 maal per 2 maanden. druk. opinie-art. 5000–10.000.
Compleet.

DE TOEKOMST werd uitgegeven door dezelfde groep als ONS VOLK, en was, zoals de titel reeds aangeeft, gewijd aan naoorlogse problemen. Het initiatief tot de uitgave berustte, evenals de aanvankelijke organisatie, bij mr. D.C.B. Mesritz. Toen deze in mei 1944 werd gearresteerd, namen A.A. Heeres en B.B. de Groot zijn taak over. Hoofdredacteur – met een korte onderbreking wegens een verschil van mening over de redactievoering – was F.J.W. Drion; hij schreef tevens vele artikelen. Redacteuren waren mr. D.J. Meerwaldt en J.F. Glastra van Loon (na de arrestatie van Mesritz). Mesritz is in maart 1945 omgekomen.

Zie: ONS VOLK (nr. 581).

812 TOEKOMST
Leiden. 18 apr. '45–14 mei '45. wkl. stenc. opinie-art., ber. binnenl. 300–500.
Compleet.

Deze uitgave was een jeugdorgaan op christelijke grondslag. De redactie bestond uit de gebr. F. en E. van Lunteren, mej. L. Benckhuijsen (alle drie gereformeerd) en P. Sierat, die men had uitgenodigd opdat het ned. hervormd jeugdwerk vertegenwoordigd zou zijn.

812A De TONDEUSE
–. –. –. stenc. humor. –.
1 nr. uit mei '45.

812B TRANSITO-NIEUWS
De Meern. –. dgl. typ. nieuws. –.
Enkele nrs. uit sept. '44.

813 De TRAPPER
Dordrecht. febr. '45–10 mei '45. dgl. aanv. typ., later stenc. nieuws. 6–300.
1 nr. van 10 mei '45.

Deze uitgave werd vervaardigd door enige jeugdige onderduikers: F. Sap, A. Jongepier, A. de Ridder en A. Verheul. De titel was ontleend aan de trapmachine (gedeelte van een fiets) waarmee de voor de radio benodigde elektriciteit werd opgewekt.

814 De (?) TRIBUNAAL
Arnhem. zomer '40(?)–okt. '40. wkl.(?). stenc. art., ber. binnenl. ca. 300.
–.

In de zomer van 1940 zou de communist D. van der Voort zijn begonnen met de uitgave van een illegale krant, getiteld DE (?) TRIBUNAAL. Hierin zou o.a. scherpe kritiek op de houding van de SDAP-leiding uitgeoefend zijn. In oktober 1940 werden de uitgever en vijf medewerkers tengevolge van 'praten' van buitenstaanders gearresteerd; de Duitsers bleken echter niet op de hoogte van het verband tussen Van der Voort en de krant en verdachten hem alleen van anti-Duitse activiteit. Na een scherp verhoor te hebben ondergaan en een verklaring te hebben getekend dat hij niets tegen de bezettende macht zou ondernemen, werd Van der Voort vrijgelaten. De vijf anderen werden echter tot gevangenisstraffen veroordeeld. Inmiddels was de regeling tot stand gekomen waarbij de kopij door het illegale partijbestuur van de CPN centraal werd ver-

---

1. De geschiedenis van de uitgave is beschreven in de brochure: Pater Commandeur, *Van cel naar cel; Noordeinde 20 Delft–Haagsche Veer Rotterdam*. Delft, 1947.

strekt en onmiddellijk na zijn vrijlating begon Van der Voort dan ook met de uitgave van DE WAARHEID voor Arnhem.

Aan de arrestaties van juni 1941 wist hij, dank zij de waarschuwing van een inspecteur van politie, te ontsnappen. Na drie weken hervatte hij - daar het contact met de centrale leiding nu tijdelijk verbroken was - de uitgave van een blad onder steeds wisselende titels, zoals DE WEKKER, DE WERKER (zie de nrs. 1103 en 1113) en ook DE WAARHEID. Zodra het contact met de partij weer was hersteld, kreeg Van der Voort de leiding van de verspreiding van DE WAARHEID in Gelderland (zie nr. 1073).

In december 1941 keerde hij als onderduiker naar Velp terug, waar hij in oktober 1943 opnieuw werd gearresteerd; in februari 1944 slaagde hij er met behulp van drie KP-ers in te ontvluchten. Daarna leidde hij o.a. de overval op de SCHOONHOVENSCHE COURANT (zie nr. 731). In het laatste jaar van de bezetting gaf Van der Voort in Veenendaal in samenwerking met de gebr. van Manen een wekelijks nieuwsbulletin voor DE WAARHEID uit.

Zie ook: De WAARHEID (nr. 1071).

815 De TRIBUNE; orgaan voor de kernen in de bedrijven
Amsterdam. apr. '44–juli '44. mdl. stenc. opinie-art. 250 à 300.
2 nrs.
Zie: ARBEIDERS-EENHEID; *orgaan voor de kernen in de bedrijven* (zie nr. 25).

816 De TRIBUNE
Hilversum. nov.(?) '40–(?) '43. twee-wkl. stenc. opinie-art., ber. binnenl., ber. buitenl. 250–300.
Enkele nrs. uit '42.
Dit blad werd door Jacob Corper in samenwerking met Alfred Sauer en Nico Hoogenboom vervaardigd. Nadat de CPN in juni '42 ophield Corper financieel te ondersteunen, verdween De TRIBUNE om in augustus '42 onder leiding van Sauer en Theo Froom als De WAARHEID terug te keren.

Zie ook: AETHERFLITSEN (nr. 10) en De WAARHEID (nr. 1071).

817 TRIBUNE DER JEUGD
Amsterdam. mei '44–(?). mdl. stenc. opinie-art. –.
2 nrs.
Deze uitgave van de Communistenbond 'SPARTACUS' wordt vermeld in de *Meldungen aus den Niederlanden* no. 182 d.d. 15 augustus 1944 (pag. 30).

818 TRIOMFKLANKEN
Nieuwer-Amstel (Amstelveen). ca. jan. '45–mei '45. dgl. stenc. nieuws. ca. 1000.
Enkele nrs.
In juli 1944 nam M.G. Raadschelders, kassier bij de Coöperatieve Boerenleenbank te Amstelveen, het initiatief tot het uitgeven van een getypt dagelijks nieuwsbulletin dat de titel VRIJBUITER verkreeg (zie nr. 990). Begin september 1944 werd mr. A. van Mazijk in de redactie opgenomen. De vervaardiging vond plaats onder de dakpannen van het Tehuis voor Ouden van Dagen 'Vredeveld' dat een centrum was van illegale activiteit en waar Van Mazijk was ondergedoken. Toen de vraag naar nieuws na de geallieerde luchtlandingen bij Arnhem aanzienlijk toenam, werd besloten VRIJBUITER te stencilen. Dit geschiedde door A. Blocks en J. Fritschy, eveneens werkzaam bij de Boerenleenbank. Het succes was groot, maar van korte duur: door een inzamelingsactie ten bate van het ondergedoken spoorwegpersoneel, kwam een groot aantal personen op de hoogte van de bakermat van het blad. Daarom werd de uitgave op 23 september 1944 beëindigd. Gedurende enkele dagen werd weer volstaan met een naamloos getypt bulletin, doch tot tevredenheid stemde dit niet. Men besloot opnieuw tot stencilen over te gaan maar ter wille van de veiligheid regelmatig van titel en wijze van opmaak te wisselen. Als gevolg van deze tactiek zag PRO PATRIA (zie nr. 691) het licht. Dit blad kreeg een steeds wisselende ondertitel, o.a. *'ende despereert niet'*. Op 27 oktober 1944 werd weer van titel gewisseld en verscheen HIER IS LONDEN (zie nr. 230). Op 16 november 1944 vond men het risico in verband met het ontbreken van belangrijk nieuws naar verhouding te groot en besloot men de vervaardiging te staken. In januari 1945 gingen de heren van de Boerenleenbank toch weer tot uitgave van een blad over, ditmaal TRIOMFKLANKEN, waarbij Van Mazijk vanaf 11 april weer voor de levering van de kopij zorg droeg.

819 TROUW[1]

Aalsmeer. (?) '44–(?) '45. –. stenc. nieuws, art.(?). –.
–.

Aalsmeer werd aanvankelijk van Amsterdam uit voorzien van TROUW-bulletins. Na enige tijd werd de nieuwsvoorziening echter zelfstandig geregeld.

Zie: TROUW-BULLETIN; *speciale uitgave* (nr. 822).

820 TROUW; [voor] Alkmaar en omstreken

Alkmaar-Heerhugowaard. 22 nov. '44–eind mei '45. dgl. stenc. nieuws, art. ca. 800.
Onvolledig.

P. de Graaf was op koninginnedag 1944 uit de gevangenis te Amsterdam bevrijd. Hij wilde opnieuw in het illegale werk worden ingeschakeld, kon echter moeilijk contact vinden. Daarom begon hij te Alkmaar 'uit verveling' een nieuwsblad onder de titel FRONT- EN WERELDNIEUWS (zie nr. 182). Er verschenen te Alkmaar echter reeds verschillende nieuwsuitgaven; o.a. was op 14 november 1944 een plaatselijke TROUW-editie uitgekomen. Na overleg met de TROUW-vertegenwoordiger J. de Jonge, besloten zij een bulletin voor de omgeving van Alkmaar te laten uitkomen, waar eigenlijk meer behoefte aan bestond. De Graaf vertrok daarop naar zijn zuster te Heerhugowaard en startte met een streekuitgave voor de Langedijk *speciale uitgave voor West-Friesland II* (zie nr. 844). In Alkmaar bleef De Jonge de leiding behouden van de Alkmaarse editie. De teksten van beide edities waren gelijk, laatstgenoemde uitgave was echter enige dagen ten achter.

Onmiddellijk ontstond strijd met de reeds te Heerhugowaard verschijnende LUISTERVINK (zie nr. 393); de moeilijkheden werden echter na enkele dagen opgelost en DE LUISTERVINK werd met medewerkers en al opgenomen in TROUW. De Alkmaarse uitgave werd van begin december af dikwijls in Heerhugowaard gestencild, o.a. wegens razzia's en technische moeilijkheden. Op 1 januari 1945 hield de stencilpost-Alkmaar op te bestaan en werden beide edities in Heerhugowaard vervaardigd. Op 2 februari 1945 werd K. Norel tot redacteur aangesteld (zie ook nr. 853). Door de onvoorziene vergroting van de oplage en door de verkeersstremmingen wegens strenge vorst, kwam men eind januari 1945 in grote papiernood te verkeren; de moeilijkheden werden opgelost door de papiervoorraad van een drukkerij in Zuid-Scharwoude te 'organiseren'. Toen de elektrische stroom werd afgesloten gaf het PEN gelegenheid de Duitse kabel welke naar Den Helder liep, in te schakelen. Tenslotte werden beide edities op 10 april 1945 gecombineerd. Op 27 en 28 april vonden door verraad vele arrestaties plaats onder de illegale werkers te Heerhugowaard. Ook De Jonge en De Graaf (welke laatste in een lijkenhuisje was ondergedoken) werden gevangen genomen. De gespaarde medewerkers zagen echter kans nog dezelfde dag een andere stencilmachine te veroveren en TROUW bleef tot de kort daarop volgende capitulatie zonder enige onderbreking verschijnen.

Zie ook: TROUW (nr. 857).

821 TROUW; speciale uitgave voor Amersfoort en omstreken

Amersfoort. jan.(?) '45–mei '45. –. stenc. opinie-art. –.
Enkele nrs.

Waarschijnlijk werd Amersfoort eerst vanuit Utrecht voorzien van exemplaren van TROUW en is men in januari 1945 begonnen met een plaatselijke uitgave waarin voornamelijk eigen artikelen waren opgenomen. Daar dit tegen het algemeen beleid was, waren er met deze afdeling veel strubbelingen.

Zie ook: TROUW (nr. 869).

822 TROUW-BULLETIN; speciale uitgave

Amsterdam. 25 okt. '44–1 dec. '44. 3 maal p.w. stenc. nieuws, art. –.
Compleet.

Na de afsluiting van de elektriciteit werd door de leiding van TROUW besloten over te gaan tot de uitgave van *speciale bulletins* met Amsterdam als centrum. Spoedig bleek echter, dat dit systeem in de toen bestaande omstandigheden niet was te handhaven en ontstonden er verschillende centra. Op 25 oktober 1944 verscheen het eerste TROUW-BULLETIN voor Amsterdam.

---

1. De juiste titel is bij gebrek aan exemplaren niet bekend.

Hierin werd het oorlogsnieuws opgenomen en werd de toestand besproken. Verschillende tot dusver verschijnende nieuwsuitgaven werden opgeheven; hun uitgevers gingen over naar TROUW. O.a. is dit bekend van KORT NIEUWS (nr. 314) en ALLES SAL REG KOM! (nr. 16). Op 1 december 1944 werd deze uitgave beëindigd in verband met de opheffing van het ORANJE-BULLETIN (nr. 611) en vervangen door TROUW-NIEUWS (nr. 825), een gestencild nieuwsbulletin dat alleen oorlogsnieuws bevatte, en TROUW; *speciale uitgave voor Amsterdam en omstreken* (nr. 824) dat het ORANJE-BULLETIN verving en militaire weekoverzichten bevatte. Het TROUW-NIEUWS werd medio december 1944 gedeeltelijk vervangen door TROUW, *dagelijksche nieuwsuitgave [voor] Amsterdam en omstreken* (zie nr. 826). Zeker is dat minstens één stencilpost doorging met het vervaardigen van TROUW-NIEUWS.

In oktober 1944 werd begonnen met één stencilpost, in maart 1945 werkten minstens vier stencilposten voor de *speciale uitgave* en acht voor de *dagelijksche nieuwsuitgave*. Bovendien waren een aantal posten in actie voor de voorziening van de omgeving van Amsterdam, o.a. Aalsmeer, Badhoevedorp, de Haarlemmermeer, Landsmeer, Nieuwveen en Nieuwer-Amstel. Verschillende hiervan werden na verloop van tijd zelfstandig (zie de nrs. 819, 828, 823, 854, 860 en 859).

De organisatie van de stencilposten, alsmede de gehele materiaal- en voedselvoorziening berustte bij J.W. de Pous. J. de Graaf - tot Dolle Dinsdag gefingeerd ambtenaar bij de luchtbescherming der Ned. Spoorwegen, hetgeen hem in staat stelde de TROUW-pakketten te begeleiden, (zie blz. 50) had - naast Wim Speelman - de leiding van de verspreiding in het gehele district en nam deze taak na diens arrestatie tezamen met mej. M. Bouwman van hem over. De overige werkzaamheden van Speelman, die vrijwel niet te overzien waren, werden zo veel mogelijk overgenomen door dr. A.M. Donner.

De kopij voor alle bovengenoemde edities werd verstrekt door de TROUW-LUISTERPOST (zie nr. 883).

Zie ook: TROUW (nr. 857).

823 TROUW; dagelijksche nieuwsuitgave voor Amsterdam en omstreken
Amsterdam. 1 nov. '44–mei '45. dgl. stenc. nieuws, art. 1100–1400.
Volledig van 9 mrt.–27 apr. '45.

Deze editie was bestemd voor de Haarlemmermeer.

Zie: TROUW-BULLETIN; *speciale uitgave* (nr. 822).

824 TROUW; speciale uitgave voor Amsterdam en omstreken
Amsterdam. 4 dec. '44–5 mei '45. 3 maal p.w. druk. meded., art. –.
Compleet.

Zie: TROUW-BULLETIN; *speciale uitgave* (nr. 822).

825 TROUW-NIEUWS
Amsterdam. 4 dec. '44–medio mrt. '45. dgl. stenc. nieuws. –.
Onvolledig.

Zie: TROUW-BULLETIN; *speciale uitgave* (nr. 822).

826 TROUW; dagelijksche nieuwsuitgave [voor] Amsterdam en omstreken
Amsterdam. 15 dec. '44–5 mei '45. dgl. stenc. nieuws. –.
Compleet.

Zie: TROUW-BULLETIN; *speciale uitgave* (nr. 822).

827 TROUW; speciale uitgave voor Drente
Assen. dec. '44–9 jan. '45. –. stenc. nieuws, art. –.
–.

Door A. Smallenbroek werd, toen TROUW na de Spoorwegstaking onregelmatig in Drente verscheen, met behulp van C. Offereins een streekuitgave van TROUW samengesteld. De uitgave werd reeds na enkele malen beëindigd toen de redacteur op 9 januari 1945 werd gevangen genomen. Op 11 april 1945, twee dagen voor de bevrijding van Assen, werd hij gefusilleerd.

Daar na de bevrijding de NIEUWE DRENTSCHE COURANT verscheen werd de uitgave van TROUW beëindigd.

Zie ook: TROUW (nr. 857).

828 **TROUW; dagelijksch nieuws-bulletin**
Badhoevedorp. 11 jan. '45–6 mei '45. dgl. stenc. nieuws, art. ca. 500.
Onvolledig.
Zie: TROUW-BULLETIN; *speciale uitgave* (nr. 822).

829 **TROUW; Veluwe-editie**
Barneveld. okt. '44–eind apr. '45. ca. 2 maal p.w. stenc. nieuws, art. 200–300.
Onvolledig van febr.-19 apr. '45.
Deze editie werd onder leiding van D. Dekker over de gehele Noord-Veluwe verspreid, in samenwerking met de *Veluwe-uitgave* uit Elburg (zie nrs. 833, 834 en 835).
Zie ook: TROUW (nr. 869).

830 **TROUW; speciale uitgave voor Delft en omstreken**
Delft. jan. '45–mei '45. wkl.(?). stenc. opinie-art. –.
Enkele nrs.
Zie: TROUW; *speciale uitgave voor Rotterdam en omstreken* (nr. 862).
Zie ook: TROUW (nr. 857).

831 **TROUW; speciale uitgave voor Dordrecht en omstreken**
Dordrecht. 17 nov. '44–mei '45. 2 à 3 maal p.w. stenc. (een enkele maal druk.). opinie-art., nieuws. 950–3000.
Compleet.
Deze streekeditie van TROUW stond onder redactie van de oud-journalist van het DORDRECHTSCH NIEUWSBLAD W.G. Waalwijk. Aan de uitgave werkten tevens mee mej. F. Bol en mej. L. Dicke.
Zie ook: TROUW (nr. 857).

832 **TROUW; speciale uitgave voor Friesland**
Drachten. 15 mrt. '45–mei '45. 1 maal per 3 weken. druk. opinie-art. 7000–8000.
Compleet.
Zie: TROUW (nr. 855).

833 **TROUW; speciaal Veluwe bulletin**
Elburg. 30 nov. '44–19 apr. '45. onr. stenc. opinie-art., nieuws. 200–300.
1 nr. uit apr. '45.
Zie: STRIJDEND NEDERLAND (nr. 787).
Zie ook: TROUW (nr. 869).

834 **TROUW; Veluwe-uitgave**
Elburg. eind '44–10 apr. '45. onr. stenc. opinie-art., nieuws. 200–300.
1 nr. uit jan. '45.
Zie: STRIJDEND NEDERLAND (nr. 787).
Zie ook: TROUW (nr. 857).

835 **TROUW; speciale uitgave voor de Veluwe**
Elburg. (?)–apr. '45. onr. stenc. opinie-art., nieuws. 200–300.
1 nr. uit apr. '45.
Zie: STRIJDEND NEDERLAND (nr. 787).
Zie ook: TROUW (nr. 857).

836 **TROUW**
Enschede. 3 apr. '45–6 apr. '45 (l.v.). 2 à 3 maal verschenen. stenc. opinie-art., nieuws. 2000(?).
Compleet(?).
Zie: TROUW; *speciale uitgave voor Overijssel* (nr. 846).

837 **TROUW; speciale uitgave voor Gouda en omstreken**
Gouda. okt. '44–mei '45. 2 à 3 maal p.w. afwisselend stenc. of druk. opinie-art. 1100–2500.
Onvolledig.
Na Dolle Dinsdag verscheen te Gouda enkele malen per week een regionale editie van TROUW welke hoofdzakelijk frontnieuws bevatte. Na de oprichting van DE VRIJE PERS (zie nr. 1028) werd het nieuws geëlimineerd en bleef de inhoud van TROUW vooral bestaan uit artikelen. De drie stencilposten welke bij de vervaardiging van DE VRIJE PERS ingeschakeld waren, werkten ook mee aan de uitgave van TROUW. Naast deze editie werd enkele malen een *speciale uitgave voor de Alblasserwaard* vervaardigd (zie nr. 838). De verdeling van het werk en de distributie werd geregeld door de leider van het district Rotterdam voor TROUW, C. van der Matten.
Zie ook: TROUW (nr. 857).

838 **TROUW; speciale uitgave voor de Alblasserwaard**
Gouda. 25 nov. '44–5 mei '45. onr. stenc. opinie-art. 800–1000.
Enkele nrs.
Zie: TROUW; *speciale uitgave voor Gouda en omstreken* (nr. 837).

839 **TROUW; speciale uitgave voor 's-Gravenhage en omstreken**
's-Gravenhage. 11 nov. '44–5 mei '45 (l.v.). aanv. wkl., van 10 jan. '45–apr. '45 2 maal p.w., daarna 3 maal p.w. afwisselend stenc. en druk. opinie-art. 11.000–18.000.
Bijna volledig.
De landelijke uitgave van TROUW werd tot de herfst van 1944 ook te 's-Gravenhage gedrukt. In november 1944 werd G.J. Lammers - in 1941 deel uitmakende van de z.g. 'Tweede Groep' van VRIJ NEDERLAND (zie nr. 965), en in december 1942 uit de gevangenis Wolfenbüttel teruggekeerd - aangewezen als politiek redacteur van een zelfstandige *speciale uitgave voor 's-Gravenhage*. De uitgave en verspreiding hiervan geschiedde in combinatie met de nieuwsbladen DE HAAGSCHE GROENE, ONS OCHTENDBLAD, DE STEM en HET VRIJE GELUID (zie de nrs. 219, 574, 771 en 1006). Deze bladen hebben zich na de bevrijding met TROUW gefuseerd.
Zie ook: TROUW (nr. 857).

840 **TROUW**
Groningen. febr. '43–apr. '45. drie-wkl. druk. opinie-art., ber. binnenl. 5000–12.000.
Onvolledig.
Een gedeelte van de TROUW-oplage werd reeds van het tweede nummer af in Groningen gedrukt. Er waren in 1943 en 1944 soms zelfs zes drukkerijen tegelijk beschikbaar, waarvan men gebruik kon maken. Veiligheidshalve werd echter steeds één drukkerij ingeschakeld. In het najaar van 1944 werden de landelijke nummers in verkorte vorm in Groningen gedrukt; in 1945 verschenen - het laatst in maart - drie volledige nummers en de *wekelijksche speciale bulletins*, waarvan de vervaardiging op 4 november aangevangen was te Zuidbroek (in samenwerking met DOORGEVEN, zie nrs. 141 en 841). Bovendien werd in Groningen verschillende malen voor de overige noordelijke provinciën gedrukt; te weten: tenminste viermaal voor Drente, tweemaal voor Overijssel en eenmaal voor Friesland, bij elkaar minstens 40.000 exemplaren. Het transport geschiedde per boot, per spoor en per fiets. Ter discussie in eigen kring werd in een kleine oplage (500 ex.) de brochure EENIGE RICHTLIJNEN VOOR EEN POLITIEK PROGRAM DER AR-RICHTING uitgegeven.

Eens werden, toen de elektrische stroom reeds was gerantsoeneerd, bij een Duitse controle van een drukkerij, waar men juist intensief bezig was met het drukken van TROUW, alle elektrische stoppen meegenomen, ondanks de verzekering van de eigenaar dat hij voor de voedselvoorziening drukte. Na het vertrek van de Duitsers, die boven op de pakken TROUW hadden gezeten, werden onmiddellijk nieuwe stoppen ingeschakeld en werkte men weer verder. Grote moeilijkheden leverde het zetten in Groningen op (zie ook blz. 48).

Het eerste contact van TROUW met Groningen werd gelegd door W. Speelman en T.J. Jansen. In januari 1944 werd H. Ottevanger, die eerst de organisatie in Noord-Holland mee had helpen opbouwen, naar Groningen gezonden om als provinciaal vertegenwoordiger op te treden. Als geestelijk adviseur trad namens de landelijke leiding na Dolle Dinsdag voor de vier noordelijke provinciën dr. R.J. Dam uit Kampen op (zie ook nr. 789).

Nadat nog een bevrijdingsnummer was verschenen, werd de uitgave van TROUW medio april 1945 beëindigd en vervangen door de op 30 september 1941 verboden NIEUWE PROVINCIALE GRONINGER COURANT, welke dezelfde beginselen was toegedaan. Het weekblad TROUW echter bleef voor de drie noordelijke provincies bestaan.
Zie ook: TROUW (nr. 857).

841 TROUW; speciale wekelijksche nieuwsuitgave
Groningen-Uithuizen-Buitenpost-Westpolder (Ulrum)-Leens. medio dec. '44–12 apr. '45. wkl. stenc., later druk. nieuws. ca. 10.000.
Drie nrs.
Toen in december 1944 bijna de gehele provincie Groningen zonder stroom kwam te zitten en velen van nieuws verstoken waren, werden ook in deze provincie TROUW-*bulletins* uitgegeven. Op 4 november 1944 werd aanvankelijk in samenwerking met DOORGEVEN dat in moeilijkheden was geraakt (zie nr. 141) het eerste *bulletin* uitgegeven. Na enige tijd werden in Groningen, Uithuizen, Buitenpost, Westpolder (Ulrum) en Leens luister- en stencilposten opgericht. Elke dag werd zoveel mogelijk radionieuws opgenomen; eenmaal per week werd hieruit een overzicht samengesteld dat door de stencilposten in zodanig aantal werd vermenigvuldigd, dat de gehele provincie van exemplaren kon worden voorzien. In de stad Groningen werden de laatste bulletins gedrukt.
Zie ook: TROUW (nr. 857).

841A TROUW; uitgave provincie Groningen
Groningen(?). (?) '45–(?) '45. –. druk. nieuws. –.
Enkele nrs. uit april '45.

842 TROUW-BULLETIN; Oranje Boven!!; dagelijksche mededeelingen voor Haarlem en omgeving
Haarlem. 30 okt. '44–5 dec. '44. dgl. rotapr. nieuws. ca. 2000.
Compleet.
Zie: TROUW; *speciale uitgave [voor] Haarlem en omstreken* (nr. 843).

843 TROUW; speciale uitgave [voor] Haarlem en omstreken
Haarlem. 13 dec. '44–5 mei '45 (l.v.). dgl. rotapr. (vanaf 11 mrt. '45 bovendien 1–3 maal p.w. druk). nieuws, in '45 met art. 2000–8000.
Compleet.
De TROUW-groep welke de wekelijkse nieuwsuitgave DE LUISTERVINK; *nieuws van alle fronten* (zie nr. 396) uitgaf, gaf eind oktober 1944 te Haarlem gedurende enkele dagen een dagelijks nieuwsbulletin uit onder de titel DE LUISTERVINK; *Oranje boven!!* (zie nr. 392). Deze uitgave was hiermee met de Amsterdamse de eerste dagelijkse editie van TROUW. Na vier dagen werd de titel gewijzigd in TROUW-BULLETIN met behoud van de ondertitel (zie nr. 842). Op 5 en 6 december 1944 werden te Haarlem grote razzia's gehouden, waarna de uitgave een week werd onderbroken. Op 13 december 1944 werd de vervaardiging hervat, nu als TROUW; *speciale uitgave [voor] Haarlem en omstreken*. Van 11 maart 1945 af werden de gestencilde nieuwsuitgaven afgewisseld met gedrukte bulletins, waarvan de inhoud bestond uit korte artikelen en mededelingen.
Na de bevrijding bleef de uitgave als plaatselijke editie voortbestaan tot aan de Amsterdamse editie een bijblad voor Haarlem werd toegevoegd.
Zie ook: TROUW (nr. 857).

844 TROUW; speciale uitgave voor West-Friesland II
Heerhugowaard. 22 nov. '44–eind mei '45. dgl. stenc. nieuws, art. 720–2300.
Onvolledig.
Zie: TROUW; [*voor*] *Alkmaar en omstreken* (nr. 820).

845 TROUW[1]
Hemrik. (?) '44-(?) '45. -. stenc. nieuws. -.
-.
Zie: TROUW (nr. 855).

846 TROUW; speciale uitgave voor Overijssel
Hengelo-Kampen-Zwolle-Almelo-Sibculo. sept. '44-apr. '45 (l.v.). onr. afwisselend stenc. en druk. opinie-art., nieuws. ca. 5000-10.000.
Enkele nrs.
Toen het provinciehoofd voor Overijssel (en de kop van de Veluwe) J.W.H. Penning en de districtsleider voor Twente H. de Jong een dag na elkaar gearresteerd werden, namen J. Veldkamp (voordien provinciaal leider van Zeeland) en K. Groot Enzerink hun werk over. Na Dolle Dinsdag werd een aanvang gemaakt met de uitgave van een regionale editie, welke op onregelmatige tijden werd vervaardigd, en wel afwisselend te Hengelo, Kampen, Zwolle, Almelo en Sibculo. Daarnaast zijn enkele nummers verschenen in Enschede (zie nr. 836). Sommige nummers werden gestencild, andere gedrukt, al naar gelang de mogelijkheden. Het grote belang van Overijssel was echter gedurende de laatste oorlogswinter gelegen in het feit dat Zwolle fungeerde als knooppunt van de koeriersdienst tussen Amsterdam en het noorden. Op 15 januari 1945 werd Veldkamp te Almelo gearresteerd, hij werd kort daarop gefusilleerd te Amersfoort.
Na de bevrijding verschenen plaatselijke en regionale edities te Enschede, Almelo, Zwolle, Deventer en Apeldoorn, waaruit op den duur Apeldoorn en Zwolle resulteerden.

847 TROUW
Hillegom. febr. '43-mei '45. drie-wkl. druk. opinie-art. 20.000-60.000.
Compleet(?).
De leiding van de provincie Noord-Holland (zonder Amsterdam en het Gooi) berustte gedurende de gehele bestaansperiode van TROUW bij J. Boot, H. Toby en P. Tjeerdsma, in 1943 nog bijgestaan door de latere leider van Groningen H. Ottevanger. Op het eerste nummer na werden de landelijke nummers gedrukt door J.C. Kat te Hillegom, die alleen al hiervan minstens 1.180.000 ex. vervaardigde. In zijn, naast een garage van de Duitse weermacht gelegen, drukkerij had hij in de zomer van 1944 een benzinemotor op de snelpers gemonteerd, zodat ook als er ooit geen stroom zou zijn, doorgewerkt zou kunnen worden.
Na de Spoorwegstaking bleek duidelijk, dat deze maatregel niet overbodig was geweest; behalve de landelijke editie (en zeer veel ander illegaal drukwerk) heeft Kat nog minstens 85.000 bulletins voor Haarlem en Leiden gedrukt. Gedurende de laatste winter verschenen in het rayon Noord-Holland plaatselijke en regionale edities te Alkmaar, Edam, Haarlem, Hillegom, Heerhugowaard, Hoorn (later Enkhuizen), Middenmeer, Oostzaan, Schagen, IJmuiden en Zaandam (zie de nrs. 820, 843, 844, 849, 853, 858, 861, 866, 874 en 875).
Zie ook: TROUW (nr. 857).

848 TROUW; speciale uitgave voor Oost-Noord-Holland
Hillegom. eind okt. '44. 1 maal verschenen. druk. opinie-art. 20.000.
Compleet.
Dit nummer was een onderdeel van de serie voor Noord-Holland (zie nr. 847).

849 TROUW; speciale uitgave voor de duinstreek
Hillegom(?). (?)-mei '45. 3 maal p.w. stenc. nieuws. -.
Enkele nrs. uit '45.
Zie: TROUW (nr. 857).

850 TROUW-BULLETIN; Oranje boven
Hilversum. begin nov. '44-eind dec. '44. 2 maal p.w. stenc. nieuws, meded., art. -.
Drie nrs.
De inhoud van deze uitgave bestond grotendeels uit artikelen overgenomen uit de Amsterdamse speciale uitgave (zie nr. 822).

---

1. De juiste titel is bij gebrek aan exemplaren niet bekend.

De titel werd in januari 1945 gewijzigd in TROUW; *speciale uitgave voor het Gooi* (zie nr. 851). Ook werd een editie verzorgd voor Nederhorst den Berg welke letterlijk dezelfde tekst bevatte, en een editie voor Laren welke twee dagen ten achter was.
Zie ook: TROUW (nr. 857).

851 TROUW; speciale uitgave voor het Gooi
Hilversum. jan '45-eind mei '45. 3 maal p.w. stenc. nieuws, meded., art. ca. 2000.
Onvolledig.
Zie: TROUW-BULLETIN; *Oranje boven* (nr. 850).

852 TROUW; speciale Utrechtsche uitgave te Eem en Maarsseveen
Utrecht. dec. '44(?)-mei '45. -. -. -. -.
Enkele nrs.
Zie ook: TROUW (nr. 869).

853 TROUW; 'Wat het getij ook doet, houdt goeden moed'. Speciale uitgave voor West-Friesland [I]
Hoorn-Enkhuizen. 7 dec. '44-eind mei '45. dgl. stenc. nieuws, art. 2400-4000.
Bijna volledig.
Tot het verschijningsverbod op 21 april 1941 was K. Norel hoofdredacteur van DE VRIJE WESTFRIES te Enkhuizen. Deze courant was reeds in juni 1940 als eerste Nederlandse persorgaan door de Duitsers voor 14 dagen verboden, de hoofdredacteur werd van 27 juni tot 19 juli 1941 gevangen gehouden in het Huis van Bewaring aan de Weteringschans te Amsterdam.
In december 1944 kreeg Norel de leiding van de streekuitgaven van TROUW voor Noord-Hollands noorden.
Zo werd op 7 december 1944 te Hoorn begonnen met een streekeditie voor Hoorn, Medemblik en Enkhuizen, *de speciale uitgave voor West-Friesland* (zie ook nrs. 820 en 866). Na tien dagen werd een fusie aangegaan met de groep welke te Enkhuizen de KLAROEN DER BEVRIJDING (zie nr. 293) uitgaf, en begin januari 1945 werd de stencilpost te Hoorn opgegeven en geschiedde de vervaardiging alleen te Enkhuizen. Reacties van sommige vroegere KLAROEN-lezers tegen de politieke artikelen in TROUW waren aanleiding om twee edities uit te geven: een met politieke artikelen, de andere neutraal. Het originele TROUW werd verspreid in Hoorn, Medemblik, Andijk en omgeving. Het neutrale TROUW in Enkhuizen, de Streek enz. De kop van beide edities was gelijk; na 15 februari werd nog een I toegevoegd, als tegenstelling tot *West-Friesland II* (nr. 820). In april 1945 nam de neutrale editie de oude titel KLAROEN weer aan, het karakter bleef gehandhaafd.
Zie ook: TROUW (nr. 857).

854 TROUW
Landsmeer. (?) '44-(?) '45. -. stenc. nieuws, (art.?). -.
Enkele nrs. uit '45.
Landsmeer werd aanvankelijk vanuit Amsterdam voorzien van TROUW-bulletins. Na enige tijd werd de nieuwsvoorziening echter zelfstandig geregeld.
Zie: TROUW-BULLETIN; *speciale uitgave* (nr. 822).

855 TROUW
Leeuwarden. mrt. '43-mrt. '45. 1 à 2 maal p.m. druk. opinie-art. 3500-10.000.
Nrs. van sept. '44-apr. '45.
Vanaf het derde nummer werd een oplage van TROUW voor de provincie Friesland gedrukt, waar TROUW wel het meest verbreide blad was. Dit valt niet te verwonderen daar de bakermat van TROUW grotendeels in het noorden lag, en W.P. Speelman er in 1943 de organisatie in handen had. Wel werd JE MAINTIENDRAI te Leeuwarden gedrukt maar het werd grotendeels in West- en Zuid-Nederland verspreid. Eind 1943 werden Speelman en zijn assistent H. Hansma naar het westen 'overgeplaatst' en werd J. van der Meer provinciehoofd. Dezelfde (rooms-katholieke) drukker Terveer te Leeuwarden die voor JE MAINTIENDRAI drukte, deed dit negen maal voor TROUW. Bovendien drukte hij op Dolle Dinsdag voor de TROUW-groep ook de FRIESCHE COURANT (zie nr. 181). T. van der Wey en zijn drie zonen drukten in 1943 zeven

nummers. Zij werden echter in januari 1944 overvallen en zijn allen in Duitse concentratiekampen overleden. Van het nummer dat zij bij hun arrestatie juist zouden gaan drukken werd in Groningen een dubbele oplage vervaardigd. E. Reitsma in Sneek drukte drie maal een oplage, terwijl A.S. Bergsma te Drachten er elf voor zijn rekening nam (na Dolle Dinsdag zette en drukte hij alle nummers). Door zijn drukkerij was met behulp van het PEB een geheime kabel gelegd, zodat hij altijd stroom had. En dit, terwijl het bedrijf tegenover de districtscommandopost van de Landwacht was gelegen. In 1945 werd ook drie maal een *speciale uitgave voor Friesland* bij hem vervaardigd (zie nr. 832). Hoewel Bergsma in januari 1945 een ernstige longaandoening kreeg, waaraan hij na de bevrijding is overleden, zette hij toch door omdat hij vond dat het werk gedaan moest worden.

Naast deze landelijke en provinciale uitgaven werden in Sneek, Hemrik en Drachten in samenwerking met DE NATIONALE EENHEID nieuwsedities uitgegeven (zie de nrs. 855, 845 en 443). Men achtte het niet nodig in Leeuwarden met *speciale bulletins* uit te komen, daar DE KOERIER en V3 het nieuws aldaar voldoende verbreidden.

Vermeldenswaard is dat de Friese TROUW-groep een eigen KP 'bezat', de KP van 'Oom Bram' en beschikte over enige gemeentesecretarieën, die persoonsbewijzen 'leverden'.

Zie ook: TROUW (nr. 857).

856 TROUW; editie voor Leiden en omstreken

Leiden. 11 nov. '44–12 mei '45. tot 12 apr. '45 2 maal p.w., daarna 3 maal p.w. afwisselend stenc. en druk. opinie-art. 1000.

Compleet.

Zie: TROUW; *speciale uitgave voor Rotterdam en omstreken* (nr. 862).

857 TROUW

Meppel-Amsterdam. 20 jan. '43–mei '45 (l.v.). 1 à 2 maal p.m. druk. opinie-art., art., ber. binnenl. 8000–145.000.

Compleet.

In de zomer van 1942 was een verschil van inzicht ontstaan tussen de hoofdredactie van VRIJ NEDERLAND en de topfiguren van de verspreiding.

W.P. Speelman en H.P. Hos waren van mening dat het verspreidingsapparaat geheel zelfstandig, gescheiden van het redactionele beleid moest functioneren. De strubbelingen waren van zakelijke en van principiële aard en naar de aard van de illegaliteit ook zeer fel. Ook tussen mej. dr. G.H.J. van der Molen en de overige redacteuren was een verwijdering ontstaan. In het bijzonder was mej. van der Molen het niet eens met de opvattingen van H.M. van Randwijk inzake de verhouding kerk en staat, en met zijn waardering voor Rusland. In augustus 1942 trad zij uit de redactie van VRIJ NEDERLAND en hield zich gedurende enige maanden hoofdzakelijk bezig met ondersteuningswerk van joodse kinderen en andere steunbehoevende personen, waartoe zij een fonds had opgericht, het mevr. Martens-fonds.

Op 9 december 1942 werden Speelman en Hos tengevolge van verraad gearresteerd, en met hen o.a. hun vriend en medewerker T.J. Jansen. Speelman wist op 30 december 1942 op wonderbaarlijke wijze uit de gevangenis te Haaren in Noord-Brabant te ontvluchten. Nadien vermeed hij het contact met VRIJ NEDERLAND, o.a. wegens het onveilige gevoel dat het verraad had nagelaten. Hoewel zijn ruggegraat wegens een val tijdens de vlucht ernstig gewond was – hij is daar trouwens niet meer van hersteld – ging hij onmiddellijk weer aan de slag. Hij vatte het plan op met behulp van zijn vrienden VRIJ NEDERLAND zelfstandig voort te zetten. Op advies van mej. van der Molen besloten zij echter een nieuw christelijk blad op bredere basis uit te geven. Dit verscheen te Meppel eind januari 1943 ter gelegenheid van de geboorte van prinses Margriet Francisca (op 19 januari 1943) en werd in afwachting van de definitieve titel ORANJE-BODE genoemd. De oplage van 8000 ex. was gedeeltelijk op oranje papier met zwarte druk uitgevoerd, gedeeltelijk op wit papier met oranje druk (zie nr. 606).

Betrokken bij de uitgave waren de drukker H. Veldhuis, H.H. Lenstra en G. Jansen, allen deel uitmakend van de KP-Meppel.[1]

Men moet bovenstaande schets zien als één lijn van de totstandkoming van TROUW. De oprichting van het blad heeft echter meerdere facetten.

1. Deze KP-groep, ongeveer de eerste in Nederland, is tenslotte geheel door de SD opgerold.

Spoedig na de bezetting had de Anti-Revolutionaire Partij haar politieke voorlichtingswerk, onder leiding van dr. H. Colijn, in kringen voortgezet en in het raam van dit principiële verzetswerk waren reeds diverse illegale geschriften verschenen.[1] In deze kringen, die langzamerhand een grote omvang hadden gekregen, ontstond hoe langer hoe meer behoefte aan een eigen verzetsblad. VRIJ NEDERLAND kon daaraan, na het uittreden van dr. van der Molen uit de redactie, niet meer voldoen. Na de arrestatie van dr. Colijn was J. Schouten als leider van de illegaal werkende AR-partij opgetreden. Hij was reeds gearresteerd geweest (van 8 juni–8 dec. 1942), doch hij was na zijn terugkeer direct weer als 'leider' van de partij opgetreden. Met hem stond dr. van der Molen in zeer nauwe relatie en in het nieuwe verzetsblad de ORANJE-BODE schreven mej. van der Molen en Schouten ook elk een artikel.

Inmiddels verscheen er in het zuiden van het land, te Klundert, een illegaal orgaan HET 3-VOUDIG SNOER; *God-Nederland-Oranje* (zie nr. 143). Het was tot stand gekomen door het initiatief van de jeugdige C.A. van Drimmelen, die zich tot dit werk geroepen voelde. Hij vulde het blad met illegale geschriften, die hij op de een of andere manier machtig wist te worden, schreef zelf zo nu en dan eens wat en liet dit geheel op eigen kosten drukken. Hij verspreidde ook geheel alleen. Op een contactvergadering van de illegale AR-partij kwam hij in aanraking met een van Colijn's en Schouten's 'apostelen' de journalist E. van Ruller uit Barendrecht, voor de oorlog redacteur van DE ROTTERDAMMER. Bij het eerste contact deelde Van Drimmelen Van Ruller de geheimen van zijn krant mede en bood hem de redactie aan. Van Ruller achtte het nodig hierover met Schouten te spreken, terwijl hij inmiddels in enkele nieuwe nummers van HET 3-VOUDIG SNOER artikelen schreef.

Een en ander leidde ertoe, dat Schouten op 30 januari 1943 ten huize van dr. van der Molen te Aerdenhout een samenkomst belegde waar, behalve hijzelf en de gastvrouw, aanwezig waren E. van Ruller en dr. J.A.H.J.S. Bruins Slot. Laatstgenoemde had per 31 augustus 1941, de datum waarop het leidersbeginsel ten aanzien van het gemeentelijk bestuur werd ingevoerd, ontslag gevraagd en gekregen als burgemeester van Adorp (Gr.) en was sindsdien opgetreden als een der leiders van het illegale contactapparaat der AR-partij in het noorden van het land. Dat dr. Bruins Slot door Schouten werd uitgenodigd, had meer dan één reden. Niet alleen had hij voor de oorlog in talrijke publikaties reeds bewezen een welversneden pen te hebben, maar hij had ook tijdens de verschijningsperiode van VN in het noorden scherpe kritiek op dat blad uitgeoefend. Daarover sprak hij meerdere malen met Schouten, doch deze achtte de tijd tot oprichting van een eigen verzetsblad nog niet aangebroken.

Op de vergadering werd besloten over te gaan tot het in het leven roepen van een eigen christelijk-nationaal verzetsblad. Het lag aanvankelijk in het voornemen van Schouten dit blad geheel van de illegaal werkende AR-partij te doen uitgaan en het blad via de contacten van de partij te verspreiden. Het was echter vooral dr. van der Molen, die hem ervan overtuigde dat de opzet veel te grote gevaren voor tal van personen zou opleveren en dat de techniek, daarvoor nodig, aan de aanwezigen te grote moeilijkheden zou opleveren. Zij bepleitte het zoeken van contact met de groep-Speelman. Schouten stemde hierin toe.

In het licht van de ervaring met VN was men het vooral met elkaar eens over een principiële scheiding van redactioneel en organisatorisch beleid. Als titel overwoog de redactie eerst ernstig HOU EN TROUW te kiezen, daar dit ook de titel was geweest van de laatste legale partijuitgave (zie blz. 278), maar zij besloot tenslotte dit niet te doen, daar men van het nieuwe blad juist geen uitgesproken partijblad wilde maken. Bovendien zouden de Duitsers in de 'herverschijning' misschien een aanleiding zien, de vroegere HOU EN TROUW-leiding die zich grotendeels in gijzeling bevond, aansprakelijk te stellen. Toen een der aanwezigen dan ook midden in de discussies voorstelde het blad kortweg TROUW te noemen, werd deze titel bij acclamatie aangenomen. In een hooggestemd artikel 'Onze naam' schreef Schouten in het eerste nummer o.m.:

'Trouw.
Laten wij trouw zijn aan ons vaderlijk erfdeel, aan het pand ons toevertrouwd.
Trouw aan het geloof.
Trouw aan de waarheid.
Trouw aan het vaderland.
Trouw aan de echt Nederlandsche geest, aan de Nederlandsche Regeering, aan onze Koningin.

---

1. Zie: *Catalogus van Pamfletten 1940-1945.*

Trouw aan de grondgedachten van de Nederlandsche Staat.
Trouw in alles wat belemmert, vertraagt en beperkt de uitvoering van Duitsche plannen en maatregelen.
Trouw in het doen van onze plicht.'[1]

Voor de 'jongens' - de naam waarmee Speelman en zijn verspreidingsgroep altijd werd aangeduid en die later als een erenaam werd gezien - was deze titel heel moeilijk te accepteren. Speelman en de zijnen meenden recht te hebben op de naam VRIJ NEDERLAND. Zij wilden de vijand bovendien niet in de kaart spelen door van de interne strijd naar buiten te doen blijken. In het overleg dat vooral door dr. Bruins Slot werd gevoerd, werden zij echter overtuigd van de werkelijke verandering die was opgetreden. Zij aanvaardden de titel onder voorwaarde dat de ORANJE-BODE als het eerste nummer van het nieuwe orgaan zou worden gezien.

Aldus verscheen in februari 1943 numero 2 van TROUW, het eerste nummer dat onder redactie van de genoemden verscheen. De titel TROUW is later de bezielende leuze van de groep geworden, een titel die krachtig is verdedigd en die op tienduizenden in het land een fascinerende invloed heeft gehad.

Door bemiddeling van Van Ruller zag Van Drimmelen van zijn plannen voor verdere opbouw van HET 3-VOUDIG SNOER af; het blad ging op in TROUW.

Aan de eerste drie nummers van dit blad heeft Schouten zijn medewerking nog verleend. Op 2 april 1943 werd hij echter opnieuw gearresteerd, nu als lid van het werkcomité van het Nationaal Comité. Hij keerde tijdens de bezetting niet terug. De Duitsers zijn van zijn bemoeienis met TROUW niet op de hoogte geweest; hij is daarover tenminste niet verhoord. De drie overige redacteuren konden hun arbeid tot aan de bevrijding ononderbroken voortzetten.

Daar, geleerd door de ervaring bij VN, de verspreidingsgroep uitdrukkelijk haar zelfstandigheid had geëist, was er bij de aanvang van het blad weinig contact tussen redactie en verspreiding. Het contact dat er was, werd door J. Smallenbroek, die regelmatig met de 'jongens' samenkwam, namens de redactie onderhouden. Smallenbroek behoorde eveneens tot de leidende figuren in de illegale AR-partij, aangeduid als de P.O. (Politieke Organisatie), en had uit dien hoofde nauwe relaties met de redactieleden.

Uit dit contact hebben zich de *'landelijke weekends'* ontwikkeld, welke een essentieel element in de TROUW-organisatie zijn geworden. Er is daar een band van persoonlijke vriendschap en geloofsgemeenschap gegroeid, waardoor allen werden verbonden, meningsverschillen werden overwonnen en waaruit allen steeds weer moed en inspiratie putten. In zeer sterke mate is TROUW opinieblad geweest. De topfiguren uit de verspreiding hadden daardoor de taak bij de verspreiding de principes, welke de TROUW-groep in het verzet dreven, te verdedigen. Zij hadden daarvoor naast inspiratie ook voorlichting nodig. Op de *weekends*, die later ook wel op enkele dagen in de week werden gehouden, werden die problemen aan de orde gesteld en besproken. Vol enthousiasme keerden de leiders daarna terug naar hun werk. In deze *weekends* ligt het geheim besloten van de eenheid van de groep. Hoewel vooral de geestelijke waarde van deze *weekends* onderstreept moet worden, vielen er op de vergaderingen ook allerlei technische beslissingen. Tevens werd elk nieuw nummer besproken en achteraf ook bekritiseerd. In een later stadium kwamen alle provinciale en districtshoofden naar deze *weekends*, die over het gehele land gehouden werden.

Uit een en ander valt de geestelijke sfeer waarin de TROUW-groep leefde wel af te leiden. De redactie bestond geheel uit AR-figuren, een zaak die in de groep nimmer werd verbloemd. Dit heeft echter niet mogen verhinderen dat ook vrij veel personen medewerkten, die een andere visie op het volk en zijn geestelijke structuur hadden. In de leiding van de verspreiding bevond zich een enkele katholieke figuur. In het zuiden vooral hebben de rooms-katholieken zich met de onderverspreiding van TROUW belast. De verhalen, dat pastoors zich in ambtsgewaad als verspreiders hebben opgeworpen, berusten niet op fantasie. Boven de rivieren was heel de verspreiding echter in handen van het protestantse deel van het volk en wel zeer speciaal van het orthodox denkend deel, dat zich aan TROUW uit de aard der zaak het meest verwant voelde. In het algemeen kan worden gezegd, dat, terwijl de illegaal werkende AR-partij niets over de uitgave te zeggen had, het blad de in die kring levende gedachten weergaf en daaraan leiding gaf. In het laatst van de bezetting, in november 1944, wierp de redactie van TROUW zich op om de sa-

---

1. Zie ook: *Het Woord als Wapen*, no. 53.

menvoeging van de AR-partij en de Christelijk-Historische Unie mogelijk te maken. De hoop daartoe leefde in de organisatie van TROUW in sterke mate. De gedachte werd gestimuleerd door een artikel van Bruins Slot, dat door de andere redactieleden onderschreven werd, onder de titel: 'Naar een Christelijke Volkspartij?' (februari 1945) en heeft vele malen een onderwerp van bespreking op de *weekends* uitgemaakt. Het gestelde ideaal werd nimmer bereikt.

De financiën van het blad zijn altijd uit vrijwillige bijdragen bijeen gekomen. Daaraan heeft het gehele land medewerking verleend. Zeer grote bedragen zijn nimmer ontvangen. De gehele verspreiding van klein tot groot inde gelden, die aan een centraal punt werden afgedragen. Geldgebrek heeft nooit bestaan in die zin, dat men de normale verplichtingen niet kon nakomen. Zwarte prijzen werden door de drukkers niet berekend en werden dus ook niet betaald. De middelen zijn steeds zo ruim geweest dat het blad niet heeft willen meedelen in het bedrag dat van regeringswege ten behoeve van de illegale pers beschikbaar is gesteld. De organisatoren wilden dat ook liever niet, omdat zij op het standpunt stonden dat dit werk door het volk moest worden gedragen en staatshulp een onjuist principe was.

De houding in materieel opzicht is ook wel min of meer bepaald geworden door een artikel van de hand van Van Ruller onder de titel 'Niet om geld, maar om recht' (II, no. 15), waarin het 'kraken' van distributiekantoren verdedigd werd, doch waarin het kraken om geld als onjuist werd gekarakteriseerd. De consequentie daarvan was b.v. dat later een bedrag van *f* 25.000 als deel van een op een NSB-er gepleegde overval werd geweigerd.

De organisatie van de technische zijde van het werk was provinciaal geregeld. In het begin van 1943 waren de provinciehoofden: W.P. Speelman (Groningen en Friesland), H. Morsink (Drente), A. Speelman (Overijssel), D. Dekker en J.G.A. Tromp (Veluwe), A. Speelman en C. van der Hooft (Achterhoek en Limburg), E. Speelman (Utrecht, Zeeland en West-Brabant), A. van Hoek (Betuwe en Oost-Brabant), J. Boot en H. Toby (Noord-Holland), mr. L.C. Dijkman (Amsterdam), E. Speelman en C. Streef (Zuid-Holland). Zo bleef de verdeling ongeveer tot september 1943.

In die maand arresteerde de SD-agent Gottschalk, die belast was met het opsporen van de TROUW-organisatie, op het station te Utrecht tengevolge van verraad van een der medewerkers: C. Streef, E. Speelman en A. Speelman. Zij waagden tijdens het vervoer onmiddellijk een ontvluchtingspoging, waarbij laatstgenoemde inderdaad kans zag te ontkomen. Streef werd ernstig gewond en is later uit het ziekenhuis in Den Bosch door een KP-ploeg bevrijd. E. Speelman werd lichtgewond en bleef in arrest. Gottschalk verkreeg, mede door concentratie van verdere figuren die in TROUW-verband werden gearresteerd, echter voldoende aanknopingspunten om het gehele TROUW-schema te reconstrueren en overal waar in het land arrestaties werden verricht, onmiddellijk de TROUW-mensen er uit te halen. Ook kreeg hij op 23 december 1943 de Amsterdamse verspreidingsgroep in handen. Een van de gearresteerden had het adres van Dijkman genoemd, daar hij meende, dat deze al gewaarschuwd was. De man die dit had moeten opknappen had echter alleen de groeten overgebracht. Dijkman wist te ontvluchten maar werd door het publiek tegengehouden toen zijn achtervolgers 'Houdt den dief' riepen. Een bevrijdingspoging door de Noordhollandse ploeg kwam te laat, daar – blijkbaar wegens een lek in de groep – de gevangenen naar Haaren werden overgebracht. Daar in Haaren, werden alle TROUW-arrestanten geconcentreerd. Uiteindelijk bevonden zich aldaar ruim veertig medewerkers in gevangenschap en ongeveer evenveel drukkers die naast andere bladen ook TROUW hadden gedrukt. Desondanks bleven de nummers in steeds grotere oplagen uitkomen. Dit prikkelde de vijand zo zeer dat hij besloot op andere wijze een poging te doen om een eind aan de uitgave te maken, desnoods door chantage. In juni 1944 liet Gottschalk met medeweten van zijn chefs een gevangene vrij, zoals reeds spoedig bleek met het doel Wim Speelman, die ook bij de tegenpartij bekend stond als ziel en motor van de TROUW-verspreiding, een ultimatum te stellen: òf hij zou een brief moeten ondertekenen waarin hij zich garant stelde voor het volledig staken van het werk, òf de gevangenen zouden ter dood worden gebracht.

Het behoeft geen betoog dat deze episode één van de meest bewogene uit de historie van de illegale pers is geweest. De invasie in Normandië welke juist had plaats gevonden, maakte een spoedige bevrijding zeer waarschijnlijk. Misschien zou er nog slechts één nummer behoeven te verschijnen voor de dag der vrijheid zou aanbreken. Bovendien vonden velen het vanzelfsprekend dat een belofte tegenover de Duitsers niet behoefde te worden gehouden. Zo dachten ook de familieleden van de slachtoffers, die erop aandrongen dat het compromis zou worden aangegaan.

Hiertegenover stond het onverzettelijke principe waaruit TROUW geboren werd, dat de

strijd tegen het nationaal-socialisme niet kón worden opgegeven: 'Verzet was een opdracht van boven. Het nationaal-socialisme roofde de geestelijke vrijheid, tastte God aan en vernietigde Zijn werk in deze wereld. Het christelijk getuigenis mocht niet zwijgen, ook al kostte het bloed en tranen.' De beslissing lag uiteindelijk in deze situatie bij Speelman. In een zeer bewogen vergadering op de morgen van de fusillade, waarbij de leden van de redactie met enkele van de voornaamste verspreidingsleiders aanwezig waren, weigerde hij beslist te tekenen. Daarmede was de teerling geworpen. De beslissing viel negatief uit voor het leven van de gevangenen en positief voor het voortzetten van TROUW.

Het ultimatum liep op 9 augustus 1944 des morgens om 10 uur af; dezelfde dag meldden de dagbladen dat het vonnis was voltrokken. In werkelijkheid werden de 23 jonge mannen in twee groepen van 12 en 11 op de avonden van de 9e en 10e augustus door de executiepelotons gefusilleerd. Het *Polizeistandgericht* 's-Hertogenbosch 'motiveerde' het vonnis tegen een aantal deels zeer jeugdige personen als volgt:

'Alle veroordeelden waren vooraanstaande actief deelnemende leden van een organisatie tot het verspreiden van ophitsende geschriften. Allen waren reeds voor de oprichting dezer organisatie werkzaam in andere illegale vereenigingen. Volgens een bepaald organisatieplan namen zij deel aan de samenstelling en verspreiding van een vrij omvangrijk illegaal ophitsend geschrift, dat den laatsten tijd openlijk opriep tot strijd tegen de bezettende macht. Ook vereenzelvigt zich het geschrift met degenen, die Nederlandsche nationaal-socialisten vermoorden. Het bevatte verder zeer onbehoorlijke caricaturen, die den *Führer* van het Groot-Duitsche Rijk en zijn soldaten moeten beleedigen, maar tegelijkertijd Stalin verheerlijken.

Het *Standgericht* heeft geconstateerd, dat in dezen kring van daders de auctores intellectualis moeten worden gezien van talrijke misdaden tegen de bezettende macht, die de laatste maanden zijn gepleegd.

Op grond van deze overwegingen en omdat de in de verordening op de Bescherming der Orde genoemde strafbare feiten in meer dan een opzicht aanwezig zijn, moest de doodstraf worden uitgesproken.

Het vonnis is na onderzoek van de mogelijkheid van gratie aan drie en twintig veroordeelden voltrokken.'

De namen van de slachtoffers waren: R.M. van Baarle, S. Bastiaans, L. van Duuren, mr. L.C. Dijkman, D. den Engelsen, P. Fleurke, P. van Gils, C. de Graaff, J. Hagedoorn, J.C. van der Laan, A.V. Martens, J.R. de Mildt, H. Mooy, Th. Mooy, J. van de Mortel, J. Nauta, E. Overeem, J.W.H. Penning, W. Santema, J. Spits, H. Uittien, F. Vogel en D. Werkman.

De drukkers en andere medewerkers die tot jarenlange tuchthuisstraffen zijn veroordeeld en onder wie zich bevonden A.J.N. Honing uit Amsterdam (o.a. drukker en binder van het Geuzenliedboek), J. Pel uit Hilversum, R. Verseveldt en zoon uit Den Haag, T. van der Wey en zijn drie zonen uit Leeuwarden, en de jeugdige fabrikant F.T.P.M. van Spaendonck uit Tilburg, zijn allen, op A. Noordermeer uit Vlaardingen na, omgekomen.

Geleidelijk werd het centrum van TROUW meer naar Amsterdam verlegd, waar de 'illegaliteit' langzamerhand geconcentreerd bleek. Bruins Slot ging naar Amsterdam, Speelman eveneens en met hen ging ook mej. M. Bouwman, de verloofde van Speelman, die van den beginne af aan zijn zijde heeft meegewerkt.

Zo kwam Dolle Dinsdag en elke provincie werd meer op zichzelf aangewezen. De leiding van de provincies berustte nu bij J. van der Meer (Friesland), H. Ottevanger (Groningen), H. Morsink (Drente), J. Veldkamp en K. Groot Enzerink (Overijssel), mej. M. Bruinen en D. Dekker (Achterhoek), D. Dekker en H. Dijkhuis (Utrecht en Betuwe), J. Boot en H. Toby (Noord-Holland), B. van Duin en J. Rodenburg (Zuid-Holland), J. de Graaf (Amsterdam), H. Sol (Brabant en Limburg) en D. Josiasse (Zeeland).

Speelman stelde nu een koeriersdienst - in feite koerierstersdienst - in, welke later van enorm belang zou blijken te zijn, hoewel in het begin niet iedereen daar het nut van vermocht in te zien.

Vanuit Amsterdam als centrum ging

I. dagelijks een estafette via Den Haag naar Rotterdam, Dordrecht en Gorinchem, waarbij de post in Voorburg werd uitgewisseld;

II. dagelijks een estafette naar Haarlem en de Zaanstreek;

III. dagelijks een verbinding naar Utrecht, waarbij de post in Mijdrecht werd uitgewisseld (met een verbinding naar de Betuwe);

IV. tweemaal per week een verbinding met Groningen en Friesland, waarbij de post in Amersfoort, Harderwijk en Zwolle werd uitgewisseld.

Deze uitstekend georganiseerde koeriersdienst was karakteristiek voor TROUW. Nooit is een koerierster gepakt. Ook de LO, KP en diverse andere organisaties hebben regelmatig van de dienst gebruik gemaakt.

Na Dolle Dinsdag werden korte landelijke bulletins verspreid en nam TROUW deel aan de uitgave van de plaatselijke ORANJE-BULLETINS, waarin het te Amsterdam werd vertegenwoordigd door Van Ruller.

Vanaf oktober verscheen het landelijke nummer weer regelmatig. Bovendien werd op 25 oktober 1944 te Amsterdam en Haarlem - gevolgd door vele andere plaatsen - begonnen met de uitgave van plaatselijke en streek-edities, die enerzijds moesten dienen om in de behoefte aan nieuws te voorzien, anderzijds voorlichting moesten geven op verschillende gebieden en bovendien de onderlinge band in de nood van het ogenblik moesten versterken. Conditio sine qua non was dat de door de landelijke redactie verstrekte artikelen werden opgenomen; daarnaast werden zoveel mogelijk artikelen uit de Amsterdamse speciale uitgave overgenomen, terwijl de streekcentra voor eigen, op de streek afgestemde artikelen zorgden. Hierdoor staat het vast dat de bladen onder TROUW-hoofd ook tot de TROUW-organisatie behoorden. Het beleid en allerlei andere problemen werden besproken in de uitsluitend voor intern gebruik bestemde TROUW-MEDEDEELINGEN (zie nr. 884).

Speciaal voor de vier noordelijke provincies (het 'Noorderblok') werd in het najaar van 1944, daar de situatie zich daar zo geheel anders ontwikkeld had dan in West-Nederland (o.a. door de verplaatsing van vele Duitse instanties naar het oosten en noorden), aan dr. R.J. Dam, een van de P.O.-mannen (zie STRIJDEND NEDERLAND, nr. 789), verzocht als geestelijk verzorger te fungeren en indien hij dit nodig achtte speciale artikelen te schrijven.

TROUW was ongetwijfeld het blad met de grootste oplage en de meeste edities: volgens onze documentatie zijn er ongeveer een zestigtal geweest (zie de nrs. 819 t/m 884).

Volgens een niet eens zo grove telling bedroeg de dagelijkse oplage van de *bulletins* in januari 1945 ongeveer 350.000 ex., per week dus ongeveer 2 miljoen. Alleen reeds in Groningen werden in het stroomloze tijdperk 160.000 *bulletins* vervaardigd.

Op initiatief van de drukker S.J.P. Bakker werd in het najaar van 1944 de oude kop, uit druk-technisch oogpunt een monstrum, maar een waaraan de organisatie zeer gehecht was, vervangen door een meer stijlvolle welke ook na de oorlog gebruikt zou kunnen worden. Aan deze wijziging kon men onmiddellijk een vervalst Utrechts TROUW-nummer, gedateerd januari 1945 herkennen, daar toen in Utrecht de oude kop niet meer werd gebruikt.

Reeds eerder, eind 1943, had de SD het dertiende TROUW-nummer vervalst. Hierin waren o.a. op geraffineerde wijze anti-Duitse zinnen en gehele artikelen vervangen door opruiende tegen de geallieerden, de Sowjet-Unie en onze regering.

In de winter van 1944/45 werden in Noord-Holland en Amsterdam plakacties op grote schaal gehouden. Op allerlei openbare gebouwen werden suggestief gedrukte pamfletten aangeplakt, waarvan alle opschriften o.a. luidden:

Massaal verzet
Blijft thans WET!

en

Houdt Uw vrijheid
Meldt U niet!
In Nederland nood
In Duitsland dood.

In februari 1945 werd TROUW opnieuw zwaar getroffen.

Verschillende malen reeds was de drukkerij van S.J.P. Bakker te Amsterdam, waar TROUW en VRIJ NEDERLAND werden gedrukt, aan grote gevaren ontsnapt. Begin januari 1945 had men de drukkerij veiligheidshalve wegens de gevangenneming van J. Smallenbroek en mr. A.H. van Namen (zie ook blz. 332) tijdelijk uitgeschakeld. Toen echter op 27 januari 1945 ds. H.R. de Jong uit Amsterdam ('Henk de dominé', een van de TROUW-jongens) op een vergadering van het Nationaal Steunfonds werd gearresteerd, waardoor twee andere drukkerijen eveneens buiten gebruik moesten worden gesteld, moest men noodgedwongen opnieuw een beroep doen op Bakker om de gang van zaken niet te onderbreken, waardoor de Duitsers nog zekerder van hun zaak zouden worden. Juist toen op 29 januari het zetsel bij Bakker was gebracht, volgde een inval in de drukkerij. Het bewijsmateriaal werd echter niet gevonden. Helaas kwam toen Wim Speelman binnen, die, hoewel zijn (valse) identiteitspapieren volkomen in orde waren,

door *Kriminalsekretär* Viebahn, die de actie leidde, tengevolge van zijn vroegere arrestatie onmiddellijk werd herkend. Deze ongelukkige omstandigheid betekende het tragische einde van het leven van een der pioniers van het verzet. Op 19 februari 1945 werd Wim Speelman met negen andere politieke gevangenen te Halfweg gefusilleerd als represaille voor een aanslag op de spoorlijn Amsterdam–Haarlem.

Tien dagen tevoren waren Bakker en vier leden van zijn personeel, C.G. Stapel, J.J. de Haan, J. de Jonge en J. van Overeem, reeds te Zaandam gefusilleerd. In dezelfde maand (op 12 februari) werden ds. de Jong en B. van Beveren – beiden topfiguren van het verspreidingsapparaat in Amsterdam – te Haarlem gefusilleerd als represaille voor de aanslag op Rauter. Een zeer zwaar verlies was ook de dood van dr. R.J. Dam; hij werd op 13 maart gearresteerd en op 10 april 1945, twee dagen voor de bevrijding van Assen, aldaar tijdens een verhoor doodgeschoten.

Andere belangrijke centra van de actie van TROUW waren gelegen te Rotterdam en te Utrecht. Rotterdam, waarheen Van Ruller na januari 1945 verhuisde om de redactionele leiding op zich te nemen, beheerste geheel Zuid-Holland. In Utrecht verleende vooral Ad. Kuiper belangrijke redactionele medewerking. Voor Rotterdam was het een ernstige ramp toen B. van Duin op onverklaarbare wijze werd gearresteerd. Van hem werd niets meer vernomen; na de bevrijding werd zijn stoffelijk overschot in een massagraf in de Waalsdorpervlakte bij Den Haag teruggevonden. De arrestatie van A. van Hoek in Utrecht bij de razzia's in Putten, betekende een ernstig verlies voor Utrecht, dat ook de Betuwe en een groot deel van de Veluwe verzorgde. Ook hij kwam uit het concentratiekamp niet terug.

In totaal zijn ongeveer 120 personen het slachtoffer geworden van het werk voor TROUW.

TROUW was opgenomen in de rechtersectie van de GAC en heeft daarin steeds een leidende rol vervuld. De verhouding tussen TROUW en de andere verzetsorganisaties is steeds zeer goed geweest. Van speciale aard waren de relaties met de organisaties LO, LKP en het SCHOOLVERZET. De oorsprong daarvan is niet ver te zoeken. Elk dezer organisaties had zeer sterk de invloed ondergaan van de geestelijke verzetsactie die er in de eerste jaren van de oorlog van de AR-partij was uitgegaan. De belangrijkste figuren waren ook de leiders van de kleine vergaderingen geweest. Toen deze verzetsorganisaties dan ook later door hen gestimuleerd, uitgroeiden, bleven de banden zeer nauw.

TROUW heeft de geestelijke gedachten die deze organisaties droegen verdedigd en voor het volk verduidelijkt (o.a. in het artikel: 'Het goed recht van den overval'[1] door Van Ruller). Met de KP van Johannes Post, die zich in Drente ontwikkelde in de omgeving van zijn woonplaats Nieuwlande, bestond van meet af een bijzonder verband. Speelman had met Post een direct contact. Voor de LO tot bredere ontplooiing kwam, werd de buit van de 'kraken' van deze ploeg ter beschikking gesteld van de groep-Speelman, die er zijn verzetscontacten mee verzorgde. Ook in een later stadium bleef de verhouding tussen TROUW en deze KP nauw. Van een organisatorisch verband is echter nimmer sprake geweest. Wel werd het hierboven genoemde artikel van maart 1944 'Het goed recht van den overval' uit een direct contact met de KP van Johannes Post geboren.

De papiervoorziening bleef lange tijd een moeilijk punt. In het begin hadden 'de jongens' met behulp van de drukkers beslag weten te leggen op clandestiene voorraden. Later verkreeg men de medewerking van het Rijksbureau voor Papier, dat uit de beschikbare voorraden ook voor TROUW toewijzingen beschikbaar stelde. Eenmaal is door Speelman een kraak op de papiervoorraden van de Landsdrukkerij gepleegd, welke met succes werd bekroond. Daardoor kwam een belangrijke hoeveelheid papier beschikbaar. TROUW heeft echter niet met een lawine van pamfletten en brochures gewerkt als b.v. VRIJ NEDERLAND en DE WAARHEID. Er zijn enige brochures over speciale onderwerpen uitgegeven en bij een enkele zeer ingrijpende gebeurtenis oproepen verspreid.

Toen de officieren van het Nederlandse leger op 29 april 1943 in krijgsgevangenschap werden teruggeroepen gaf TROUW in een oplage van 100.000 ex. een MANIFEST uit: 'De vijand heeft thans het masker volledig afgeworpen.' Het was opgesteld door mej. van der Molen, J. Smallenbroek, dr. R.J. Dam en ir. E.E. Drenth, onder eindredactie van dr. Bruins Slot.

In december 1943 verscheen een brochure met het doel belangstelling te wekken voor Indonesië. De redactie hiervan berustte bij het lid van de Raad van State dr. A.A.L. Rutgers. Deze was door zijn ambtelijke loopbaan in leidende functies in Indonesië en West-Indië deskundige wat

---

1. Zie: *Het Woord als Wapen*, no. 79.

betreft de met deze gebiedsdelen samenhangende vraagstukken. Hoewel hij reeds anderhalf jaar als gijzelaar gevangen had gezeten, had dit feit hem niet belet onmiddellijk na zijn vrijlating (in december 1942) zowel zijn bovengrondse als ondergrondse activiteiten te hervatten. Korte tijd na het verschijnen van het Indonesiënummer werd hij weer – ditmaal voor korte tijd – gevangen genomen uit hoofde van zijn functie als voorzitter van de Deputaten van de Generale Synode der Gereformeerde Kerken. De brochure werd verspreid in een oplage van ong. 50.000 ex. Bovendien werden voor 'export' naar het buitenland 500 ex. *'To our friends in Great-Britain and in the United States'* in het Engels vertaald en via Delfzijl en de 'Zwitserse weg' verstuurd. Een unicum in de geschiedenis van de illegale pers!

In juni 1944 verscheen de brochure ONZE POLITIEK IN DE TOEKOMST, geschreven door dr. Bruins Slot (oplage 30.000 ex.). Een van de voornaamste medewerkers van TROUW was prof. mr. V.H. Rutgers, hoogleraar aan de Vrije Universiteit en leider van het Christelijk Schoolverzet. Van zijn hand was het artikel 'Moord' (I, 3 d.d. 12 maart 1943),[1] waarin de politieke moord zoals b.v. op generaal Seyffardt was gepleegd, werd afgewezen. Verder schreef hij vooral over het onderwijsverzet. Prof. Rutgers deed op 26 april 1944 op 66-jarige leeftijd een poging in een open boot naar Engeland te vertrekken,[2] welke tocht echter mislukte. Hij werd gevangen genomen en is op 5 februari 1945 na hevig lijden in de gevangenis te Bochum in Duitsland overleden. Jarenlang had prof. Rutgers gestreden voor de Volkenbond, voor de vervolgde joden[3] en later voor de vrijheid der Universiteit waaraan hij verbonden was en het Bijzonder Onderwijs. Zijn heengaan mocht voor het gehele Nederlandse volk een zware slag genoemd worden. Na zijn vertrek schreef dr. A.M. Donner (vanaf najaar 1944 tevens secretaris van de redactie) de artikelen over onderwijs-aangelegenheden. Tot de verdere medewerkers behoorden o.a.: S. Baracs voor het buitenlands overzicht, dat de eerste keren geschreven werd door de rooms-katholiek(!) A. Cuypers en Ad. Kuiper, leraar te Utrecht, voor jeugdproblemen.

Vermeldenswaard is het artikel 'De vijftiende Januari in Vught' (II, 3), een relaas over het bunkerdrama van begin 1944, waarbij 87 vrouwen werden opgesloten en tien van haar de dood vonden. Het was in het concentratiekamp geschreven door de journalist J.S. Hoek en door bemiddeling van de Philips-afdelingschef in het kamp naar buiten gesmokkeld.

Door het hoge peil van de artikelen en de grote ervaring van de technische ploeg onder leiding van Speelman, terwijl allen door hun werk voor VRIJ NEDERLAND reeds eerder vele illegale contacten hadden gelegd, droeg de uitgave van de aanvang af een landelijk karakter. Wel rees de vraag of het noodzakelijk was de oplage zo hoog op te voeren, maar de leiding ging van het standpunt uit dat het gevaar verminderde naarmate een exemplaar minder vaak behoefde te worden doorgegeven. Er werd zoveel mogelijk provinciaal gedrukt, de dichtst bij elkaar liggende provincies hielpen elkaar als er moeilijkheden waren. Om slechts enige voorbeelden te noemen: W. Overeem in Deventer drukte per keer ca. 15.000 ex., J.C. Kat te Hillegom 20.000–60.000 ex. (in totaal vervaardigde deze drukkerij minstens 1.180.000 landelijke TROUW-nummers!), in Groningen werden gemiddeld 11.000 ex. per nummer gedrukt. Ook drukkerij van der Linden te 's-Gravenhage drukte meerdere malen 50 à 60.000 ex. van een nummer. In Limburg b.v. gelukte het op een enkele uitzondering na echter niet, drukkers te bewegen voor TROUW te werken en het quantum voor deze provincie moest enkele malen helemaal uit Apeldoorn of Eibergen worden aangevoerd. Tweemaal gelukte het door bemiddeling van een betrouwbaar lid van het personeel een nummer bij een NSB-bedrijf te Lochem te laten drukken.

Uiteraard bracht dit alles veel risico's met zich mee. Bij de jeugdige Veldhuis (drukker reeds van de ORANJEBODE), die wegens zijn aandeel in de KP-Meppel intensief werd gezocht, ontstond dientengevolge het fantastische plan een eigen drukkerij in te richten, waardoor men onafhankelijk zou zijn en regelmatig door zou kunnen werken. Veldhuis rustte niet eer hij het plan, tezamen met de Duitse ondergrondse werker A. Schlosser (zie nr. 579) had uitgevoerd. Een zes ton zware drukpers uit Hilversum en een kleine zetterij uit Andijk werden ondergebracht in het hondenpension van mej. E. Plate te Blaricum (later in de kwekerij van de gebr.

---

1. Zie: *Het Woord als Wapen*, no. 57.
2. De bedoeling was dat prof. Rutgers namens het Vaderlands Comité besprekingen met de regering te Londen zou voeren en eerder zou arriveren dan mr. van Heuven Goedhart die een dag te voren via Spanje was vertrokken en veiligheidshalve dezelfde opdracht had meegekregen van dr. W. Drees, de leider van het Vaderlands Comité.
3. Voorzitter Protestants Hulpcomité voor uitgewekenen om ras of geloof.

Koppel). Hier kwam ook de drukker W. Overeem terecht, die na de arrestaties in het najaar van 1943 waarvan ook zijn zoon een slachtoffer geworden was, aanvankelijk door de PLOEG-redactie aan onderdak was geholpen. Niet alleen TROUW, maar ook verschillende andere landelijke uitgaven (o.m. DE PLOEG en CHRISTOFOOR, het SIGNALEMENTENBLAD, brochures, het GEUZENLIEDBOEK I, e.d.) hebben in deze legendarische drukkerij het licht gezien. Op 14 juni 1944 werd, als uitvloeisel van een overval een dag tevoren op het kantoor van de PBS (Persoonsbewijzensectie van de LO) te Amsterdam, waar de leerling-drukker H. Rieling juist binnen wilde treden, door verraad van agent-provocateur Brune het spoor gevonden naar Schlosser's huis. Veldhuis werd bij een ontvluchtingspoging dodelijk gewond, desondanks naar het concentratiekamp Vught gevoerd en enkele dagen later gefusilleerd. Rieling werd op 4 september 1944 te Vught gefusilleerd. Schlosser en Overeem wisten te ontkomen en zetten het werk voort tot er geen elektriciteit meer was. In april 1945 werd de drukkerij bij het zoeken naar paarden door de Landwacht ontdekt en met handgranaten vernietigd.

Hoeveel problemen het drukken ook opleverde, nog gecompliceerder was het met het zetten gesteld.

Aanvankelijk geschiedde dit landelijk in machinale loonzetterijen. Zetterijen, speciale relaties van Veldhuis, waren n.l. zeer schaars en de beschikbare adressen werden afwisselend ingeschakeld, op de groepsvergaderingen werden alle mogelijkheden zorgvuldig nagegaan. Daar het zetsel van één nummer ongeveer 100 kg woog en per keer minstens twee of drie zetsels benodigd waren om een gehele oplage te vervaardigen, kan men nagaan hoeveel moeilijkheden alleen al het transport van deze zware vrachten, die bij de geringste tegenspoed geheel uiteenvielen, opleverde.

TROUW beschikte hiertoe over de 'loodploeg', acht Indonesische studenten uit Leiden, die voortdurend met de zetsels heen en weer sleepten. Zij hadden zich zo getraind in gewichtheffen dat uiterlijk aan hen niet meer te zien was dat zij zulke zware vrachten torsten.

Toen later de mogelijkheid gevonden werd om stypes te vervaardigen (de loodzetterij en lettergieterij N.V. 'Liberty' te Amsterdam heeft hierin een groot aandeel gehad) werd hun werk uit de aard der zaak aanzienlijk vereenvoudigd. Schlosser zag bovendien kans het zetsel met een politieauto van Amsterdam naar Blaricum te vervoeren.

Het lag oorspronkelijk niet in de bedoeling de uitgave na de oorlog voort te zetten, aangezien er aanvankelijk nog sprake was van de voortzetting van DE STANDAARD. Na de afkondiging van het Persbesluit in september 1944 werd het echter duidelijk dat van een onmiddellijke terugkeer van dit blad geen sprake kon zijn, en dat er – zeer zeker in het westen – direct na de beëindiging van de oorlog een groot vacuüm in de christelijke pers zou ontstaan. En daar TROUW over een aanzienlijke *goodwill* beschikte, ging men tenslotte besprekingen voeren over de na-oorlogse organisatie. Het definitieve besluit tot voortzetting viel echter pas na de bevrijding.

Na de bevrijding van Zuid-Nederland verscheen de eerste legale uitgave te Breda, op 1 november 1944, als dagblad. Enige weken later volgde Zeeland. Bovendien verscheen TROUW als weekblad. Eind 1945 verschenen er edities te Almelo, Amsterdam, Assen, Deventer, Dordrecht, Enschede, Gouda, 's-Gravenhage, Haarlem, Rotterdam, Utrecht en Zwolle, waarbij aan de rechtspersoon Christelijk Nationale Persvereniging het auteursrecht op TROUW was overgedragen.

858 TROUW; uitgave voor de Wieringermeer

Middenmeer. dec. '44–16 apr. '45. aanv. twee maal p.w., later dgl. stenc. nieuws, art. 220.

1 nr. uit '45.

Door de groep welke van oktober '44 af de uitgave nr. 1173 vervaardigde, werd later eveneens een streekeditie van TROUW voor de Wieringermeer uitgegeven. Daar de Wieringermeer op 17 april 1945 wegens de inundatie werd geëvacueerd, verscheen op 16 april 1945 het laatste nummer.

Zie ook: TROUW (nr. 857).

859 **TROUW; nieuwsbulletin. Bijlage bij speciale uitgave**
Nieuwer-Amstel (Amstelveen). 11 nov. '44–6 mei '45. 3 maal p.w., vanaf medio mrt. '45 dgl. stenc. nieuws, ber. binnenl. 575–1300.
Onvolledig.

Een quantum van de *speciale uitgave* uit Amsterdam werd ook in Nieuwer-Amstel (Amstelveen) verspreid. Hieraan werd de onderhavige nieuwsuitgave, waarin plaatselijke mededelingen waren opgenomen, als bijlage toegevoegd.
Zie ook: TROUW-BULLETIN; *speciale uitgave* (nr. 822).

860 **TROUW; speciale uitgave voor de NO-hoek van Zuid-Holland**
Nieuwveen. (?) '44–mei '45. 3 maal p.w. stenc. nieuws, art. 700–1000.
Nrs. uit apr. en mei '45.

Deze uitgave werd vervaardigd door P. Speelman. Bovendien werd de streek drie maal per week voorzien van het Amsterdamse TROUW-bulletin.
Zie ook: TROUW (nr. 857).

861 **TROUW; speciale uitgave voor Waterland**
Oostzaan-Edam. 8 febr. '45–mei '45. 3 maal p.w. afwisselend druk. en stenc. opinie-art. (soms met nieuws). 1500.
Onvolledig.

Deze uitgave was een reproduktie van TROUW; *speciale uitgave voor de Zaanstreek* (zie nr. 875); de inhoud was een dag ten achter.

862 **TROUW; speciale uitgave voor Rotterdam en omstreken**
Rotterdam. 23 nov. '44–6 mei '45 (l.v.). 3 maal p.w. afwisselend stenc. en druk. opinie-art., art. ca. 10.000.
Onvolledig.

De uitgaven van Rotterdam en omstreken en b.v. ook van Leiden (zie nrs. 837, 856, 863, 864 en 878) stonden na Dolle Dinsdag onder leiding van B. van Duin en J. Rodenburg. Artikelen werden centraal via de koeriersdienst verstrekt; het nieuws werd zelfstandig verzorgd. Toen eerstgenoemde begin november plotseling werd gearresteerd, kwam de leiding in handen van L. van Breen. Contactpersoon met de 'filialen' was C. van der Matten. In februari 1945 kwam de redactionele leiding over geheel Zuid-Holland in handen van E. van Ruller van de hoofdredactie uit Amsterdam. Al bleef er nauw contact met Amsterdam bestaan, toch droegen de uitgaven een eigen karakter. Er werden nog wel artikelen uit Amsterdam overgebracht, maar Amsterdam nam ook Rotterdamse bijdragen over als ze van algemene aard waren.
Zie ook: TROUW (nr. 857).

863 **TROUW; speciale uitgave voor Rotterdam en omstreken**
Rotterdam. (?)–8 mei '45. 3 maal p.w. druk (een enkele maal stenc.). opinie-art. –.
Onvolledig van 5 mrt.–8 mei '45.

Zie: TROUW; *speciale uitgave voor Rotterdam en omstreken* (nr. 862).

864 **TROUW; speciale uitgave Rechter Maasoever**
Rotterdam-Noord (Vlaardingen). half. nov. '44–10 mei '45. dgl. stenc. nieuws, art. –.
Onvolledig.

Zie: TROUW; *speciale uitgave voor Rotterdam en omstreken* (nr. 862).

865 **TROUW-BULLETIN**
Rijsoord-Bolnes. nov.(?) '44–(?). 2 maal p.w. stenc. –. –.
–.

Deze uitgave stond onder leiding van H. van der Linden.
Zie ook: TROUW (nr. 857).

866 **TROUW; speciale uitgave voor Noordhollands Noorderkwartier**
Schagen. (?)–11 mei '45. dgl. stenc. nieuws, art. –.
Volledig van 9 jan.–11 mei '45.

Zie ook: TROUW (nr. 853).

867 **TROUW-BULLETIN; speciale Friese uitgave**
Sneek. jan. '45-eind apr. '45. 2 maal p.w. stenc. nieuws. -.
Volledig van 26 jan.-3 april '45.
Zie: TROUW (nr. 855).

868 **TROUW**
Souburg. voorjaar '44. 4 maal verschenen. druk. opinie-art., art. 13.000-18.000.
Onvolledig.

TROUW werd in Zeeland verspreid vanuit Zuid-Holland. Van pakkende artikelen werden duizenden pamfletten gecyclostyleerd. Aan de TROUW-exemplaren werd een maandelijks nieuwsoverzicht, later een weekoverzicht toegevoegd. In begin 1944 ontstonden ten gevolge van de arrestaties in het TROUW-apparaat moeilijkheden in de bevoorrading en werd viermaal een landelijk nummer herdrukt door Jacq. de Smit te Souburg. Dit ondanks het feit, dat de snelpers door de Duitsers van een vitaal onderdeel, namelijk de krukas was beroofd als straf voor enige overtredingen. Toen de burgemeesters op een gegeven ogenblik spitters moesten aanwijzen, stelde J. van Alten onmiddellijk in de drukkerij een pamflet op om burgemeesters en burgers aan te sporen tot verzet. Dit pamflet zou tegelijk met het TROUW-nummer, dat juist gedrukt werd, worden verspreid. Inmiddels hielden de Duitsers razzia's, daar men geen gevolg had gegeven aan de oproep. Terwijl de soldaten in de straten en zelfs reeds in de winkel aan de gang waren, werd achter in de drukkerij koortsachtig gewerkt aan de pamfletten. Enkele uren na de razzia werden 18.000 exemplaren van TROUW en duizenden oproepen per bakfiets onder politiegeleide naar het station vervoerd. Zij zijn o.a. in Goes, Vlissingen en Zeeuws-Vlaanderen verspreid en aangeplakt, en hebben bijgedragen tot het saboteren van de Duitse maatregelen.

Zie ook: TROUW (nr. 857).

869 **TROUW**
Utrecht. zomer '43-mei '45. onr. druk. (1 of 2 maal stenc.). opinie-art., art. 10.000-20.000.
Enkele nrs.

Het eerste provinciehoofd van TROUW in Utrecht, A. van Hoek, werd bij de razzia in Putten (1-2 oktober 1944) gearresteerd. Hij werd opgevolgd door H. Dijkhuis (tot die tijd districtshoofd van de Zuidhollandse eilanden), die meteen provinciaal leider werd zonder papier, daar Van Hoek het geheim van de opslagplaats in Arnhem met zich mee had genomen. Hierdoor waren de te overwinnen moeilijkheden bij het vinden van drukkers des te groter, maar ze werden overwonnen. In totaal moest acht maal van drukker worden gewisseld: de N.V. R. den Boer in Utrecht (twee nummers), B. van Kralingen in Loenen (drie nummers), drukkerij Denca in Amersfoort (een nummer), W. Somer & Zn in Brummen (drie nummers), D. Derksen in Arnhem (enige nummers), A.T. Verschoor en Zn in Culemborg (een nummer) en twee drukkers in de Betuwe (drie nummers) stelden zich voor drukken beschikbaar, waarbij de oplagen varieerden van 10 tot 20.000 exemplaren. Enige malen moest een gehele oplage uit Amsterdam of Den Haag worden aangevoerd; in de benardste periode van de hongerwinter, in februari '45, werd de gehele oplage gestencild!

De organisatie was in Utrecht van den beginne af sterk gedecentraliseerd, waardoor het gevaar aanzienlijk verminderd werd; op de arrestatie van Van Hoek na (overleden te Ladelund op 1 december 1944) hebben ook geen ongelukken plaats gevonden. In november 1944 werd in de stad Utrecht een begin gemaakt met de uitgave van een *speciale uitgave* (zie nr. 870). In verschillende districten werden stencilmachines geplaatst die kopij kregen vanuit Utrecht; ook hierbij was rekening gehouden met eventueel oprollen. Voorzien werden aldus Amersfoort (nr. 821), Barneveld (nr. 829), Elburg (nrs. 833, 834 en 835), Eem en Maarsseveen (nr. 852). (Zie ook nrs. 872 en 873.)

Vanaf 28 februari 1945 werd voor de stad Utrecht het oorlogsnieuws afzonderlijk verwerkt in de TROUW-FLITSEN (zie nr. 871).

Na de bevrijding bleef een Utrechtse dagelijkse editie van TROUW legaal voortbestaan.

Zie ook: TROUW (nr. 857).

870 **TROUW; speciale Utrechtsche uitgave**
Utrecht. begin nov. '44–11 mei '45 (l.v.). aanv. ca. wkl., vanaf jan. '45 2 maal p.w. stenc. opinie-art. (tot 28 febr. '45 met nieuws). –.
Onvolledig.
Zie: TROUW (nr. 869).

871 **TROUW-FLITSEN; speciale Utrechtsche uitgave**
Utrecht. 28 febr. '45–3 mei '45. 3 maal p.w. stenc. nieuws. 8000–10.000.
Onvolledig.
Zie: TROUW (nr. 869).

872 **TROUW; speciaal bulletin-uitgave voor Veluwerand en Utrecht ten Zuiden**
Utrecht(?). 1 nov. '44–mei '45. wkl. stenc. nieuws, art. –.
Onvolledig.
Zie: TROUW (nr. 869).

873 **TROUW; speciale uitgave voor N.W. Utrecht**
Utrecht(?). medio nov. '44–(?) '45. aanv. wkl., vanaf mrt. '45 2 maal p.w. stenc. nieuws, art. –.
Onvolledig.
Zie: TROUW (nr. 869).

874 **TROUW-BULLETIN**
IJmuiden. (?) '44–(?). –. stenc. nieuws. –.
–.
Zie: TROUW (nr. 857).

875 **TROUW; speciale uitgave voor de Zaanstreek**
Zaandam. 13 nov. '44–12 apr. '45. 3 maal p.w. stenc. tot febr. '45, daarna druk. opinie-art. 1000(?)–5000(?).
Onvolledig.
Deze streekuitgave van TROUW was nagenoeg een reproduktie van het *speciale bulletin* uit Amsterdam (nr. 822). Dr. A.E. Schouten voerde de redactie, bijgestaan door P.C.D. Waagmeester en mej. A.M. Mulder. Voor de nieuwsverspreiding nam TROUW te Zaandam deel aan de uitgave van 'STRIJD' (zie nr. 785), waarin het was vertegenwoordigd door Waagmeester. Op 12 april 1945 werd de titel gewijzigd in TROUW; *speciale uitgave voor Midden Noord-Holland* (zie nr. 876).
Zie ook: TROUW (nr. 857).

876 **TROUW; speciale uitgave voor Midden Noord-Holland**
Zaandam. 12 apr. '45–mei '45. 3 maal p.w. druk. opinie-art. ca. 5000.
Compleet.
Zie: TROUW; *speciale uitgave voor de Zaanstreek* (nr. 875).

877 **TROUW-BULLETIN**
Zuidbroek. 25 okt. '44–11 mrt. '45. wkl. stenc. nieuws. 3720.
Compleet.
Zie: 'DOORGEVEN' (nr. 141).

878 **TROUW; speciale uitgave voor de Zuid-Hollandsche eilanden**
Zuidland(?). eind nov. '44–jan.(?) '45. –. stenc. opinie-art., nieuws. –.
–.
Deze uitgave, van januari(?) 1945 af getiteld TROUW; *speciale uitgave voor het eiland IJsselmonde* (zie nr. 879) werd vervaardigd onder leiding van W.D. Kramer. De uitgave geschiedde waarschijnlijk vanuit Zuidland.
Zie ook: TROUW; *speciale uitgave voor Rotterdam en omstreken* (nr. 862).

879 **TROUW; speciale uitgave voor het eiland IJsselmonde**
Zuidland(?). jan.(?) '45-mei '45. dgl. stenc. opinie-art., nieuws. -.
2 nrs. uit '45.
Zie: TROUW; *speciale uitgave voor de Zuid-Hollandsche eilanden* (nr. 878).

880 **TROUW; dagelijksch frontoverzicht**
-. (?) '44-(?) '45. dgl. stenc. nieuws. -.
Volledig van 13 mrt. '45-7 mei '45.
De aanwezige nummers vormen waarschijnlijk een gedeelte van een der hiervoor vermelde dagelijkse edities.
Zie: TROUW (nr. 857).

881 **TROUW; frontoverzicht**
-. (?) '44-(?) '45. dgl. stenc. nieuws. -.
Volledig van 2 jan. '45-9 mrt. '45.
De aanwezige nummers vormen waarschijnlijk een gedeelte van een der hiervoor vermelde dagelijkse edities.
Zie: TROUW (nr. 857).

882 **TROUW; nieuwsbulletin**
-. (?) '44-(?) '45. dgl. stenc. nieuws. -.
Volledig van 9 jan. '45-2 febr. '45.
De aanwezige nummers vormen waarschijnlijk een gedeelte van een der hiervoor vermelde dagelijkse edities.
Zie: TROUW (nr. 857).

883 **TROUW LUISTERPOST**
Amsterdam. mei '44-mei '45. dgl. typ. radiotoespraken, vanaf nov. '44 tevens nieuws. 10 à 12.
Enkele nrs.
In mei '44 werd op verzoek van de hoofdredacteur van TROUW, dr. J.A.H.J.S. Bruins Slot, een luisterdienst ingesteld, teneinde de hoofdredactie van de juiste radioteksten te voorzien. Hiertoe luisterden mr. G. Kuypers en zijn broer J. Kuypers in samenwerking met mej. F. van der Blom en J. van Wezep naar de uitzendingen van Radio Oranje, de *European Service* van de BBC, de *Voice of America*, Radio Leopoldville, enz. De uitzendingen werden op een dictafoon met wasrollen opgenomen. Ten dienste van de aandrijving zijn twaalf grammofoonmotoren versleten! Toen de elektriciteit was uitgevallen, groeide deze luisterdienst uit tot een nieuwsbureau voor intern gebruik, waarvan echter ook andere organisaties (o.m. de Vertrouwensmannen) gebruik mochten maken, en voor het ORANJE-BULLETIN, waarin ook TROUW vertegenwoordigd was (zie nr. 611). Toen na de opheffing van het Oranje-Bulletin de *dagelijkse bulletins* van TROUW werden uitgegeven, maakte mr. Kuypers en soms zijn broer de kopij hiervoor gereed. De artikelen werden geschreven door E. van Ruller, S. Baracs en J. Smallenbroek. Het Centraal Bureau KEESEN - zo genoemd naar de leiders C(ornelis) Streef en C(ornelis) van Drimmelen - vermenigvuldigde de kopij en verstrekte doorslagen aan de twaalf stencilposten welke voor de uitgave zorgden (zie nr. 822).
Zie ook: TROUW (nr. 857).

884 **TROUW-MEDEDEELINGEN**
Amsterdam. nov. '44-21 mrt. '45 (l.v.). onr. stenc. en druk. opinie-art., interne meded. -.
Compleet.
Deze uitgave was voor het kader van TROUW bestemd.
Zie: TROUW (nr. 857).

885 **TIJDSPROBLEMEN**
's-Gravenhage. jan. '42-febr. '42. mdl. stenc. opinie-art. 70.
Compleet.
Zie: BULLETIN VAN HET M.L.L.-FRONT; *door klassestrijd en internationalisme naar het socialisme* (nr. 105).

886 **De TYPHOON**

Alphen aan den Rijn. 1 nov. '44-10 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 100-700.
Onvolledig.

Deze uitgave werd vervaardigd door M. de Groot, A. Rechterschot, G.C. Duiker, allen werkzaam bij een uitgeverij, en D. Groenhof, ambtenaar ter gemeente-secretarie.

887 **De TYPHOON**

Zaandam. eind '43-mei '45 (l.v.). aanv. dgl., vanaf 22 okt. '44 wkl. aanv. stenc., vanaf 3 dec. '44 druk. aanv. nieuws met art., vanaf 3 dec. '44 opinie-art. en art. 1000-16.000.
Volledig van 16 okt. '44-mei '45.

De uitgevers van RADIO-PRESS (zie nr. 704), de gebroeders E.K.L.M. en W.L. Baumgarten, werkten sinds 1943 samen met een rooms-katholieke verzetsgroep, welke een klein blad zonder titel uitgaf. In maart 1944 werden beide bladen gecombineerd tot een gestencild nieuwsblad met artikelen, onder de titel DE TYPHOON. De leiding bleef bij de gebr. Baumgarten berusten; medewerking werd verleend door kapelaan W. Groot, J. Vos en M. de Rooij.

Op 18 oktober 1944 verscheen 'STRIJD' als gemeenschappelijk nieuwsbulletin van de plaatselijke pers (zie nr. 785). Van dat tijdstip af werden de nieuwsberichten achterwege gelaten en groeide DE TYPHOON uit tot een groots opgezet, met foto's geïllustreerd opinieblad, waarvan men zelfs dacht dat het uit Engeland kwam omdat het niet mogelijk leek een ondergronds blad zo fraai uit te voeren.

Na de bevrijding werd de uitgave voortgezet als *dagblad voor de Zaanstreek*.

888 **De TYPHOON**

-. jan. '45-mei '45. dgl. stenc. nieuws. -.
1 nr. uit apr. '45.

889 **De UILENSPIEGEL DER UTRECHTSCHE STUDENTEN**

Utrecht. (?) '42-zomer '44. onr. stenc. opinie-art., meded. 100.
2 nrs. van nov. '43 en febr. '44.

De uitgave van het orgaan van het Utrechts Studenten Corps, de VOX STUDIOSORUM, was in maart 1941 verboden toen het in verband met de invoering van de 'numerus clausus' met een rouwrand was verschenen. In juli 1941 werd het corps ontbonden. De activiteit van de corpsleden ging echter door en er werd behoefte gevoeld aan een contactorgaan. Zo ontstond DE UILENSPIEGEL. De oplage werd opzettelijk laag gehouden; de exemplaren werden op vaste adressen ter inzage gelegd. De redactie bestond uit F. Staverman, J. Bol en J.F.Ch. Steijling.

Na de oprichting van SOL JUSTITIAE (zie nr. 748) - waarvan laatstgenoemde eveneens redacteur werd - werd na ampel overleg besloten te blijven verschijnen en de plannen welke SOL ontwikkelde onder de corpsleden te verbreiden en toe te lichten.

Na het einde van de strijd om de loyaliteitsverklaring, waarbij Staverman als lid van de Utrechtse contactgroep leiding had gegeven, wilde hij trachten naar Engeland te komen om mee te helpen aan de bevrijding van Indonesië (december 1943). Staverman strandde in de Pyreneeën, waar hij werd gevangen genomen; hij is (vermoedelijk op 13 juli 1944) in het concentratiekamp Mauthausen overleden.

Gedurende de laatste oorlogswinter is DE UILENSPIEGEL niet meer verschenen.

890 **UIT LONDEN**

Amsterdam. 14 okt. '44-begin nov. '44. 3 maal p.w. typ. nieuws. 10-48.
3 nrs.

Zie: UW TWEEDE DAGBLAD (nr. 893).

891 **UIT DE WOESTIJN**

Amsterdam-'s-Gravenhage-Groningen. aug. '40-mrt. '41. 2 maal p.m. stenc. opinie-art. 500-7000.
Onvolledig.

Vóór Nederland door Duitsland bezet werd, hield jhr. W.A.H. de Jonge te Amsterdam, lid van de Sociaal-Democratische Studenten Club, besprekingen met vrienden, teneinde een *plan de campagne* op te maken voor het geval dat Nederland in de oorlog betrokken zou worden. Na de capitulatie kwamen G. de Zeeuw en J. Mol, beiden student te Leiden, P. Noteboom, student te

Groningen en jhr. de Jonge samen. Men voelde toen reeds dat het noodzakelijk zou worden door middel van een krant leiding te geven. Toen de Arbeiderspers door de Duitsers bezet werd, besloot men de strijd te binden. Eerst werd een artikel van ds. L.H. Ruitenberg 'De geliquideerde paardentram' herstencild; daarna een pamflet 'De Waarheid over de Arbeiderspers' en een vlammende aanklacht tegen A. de Vries en A. Pleysier van de VARA, die propageerden aan te blijven. J.J. Vorrink had tegenover Pleysier kritiek geuit op de rede die De Vries 24 juli had gehouden. In de overtuiging dat hijzelf en Pleysier te bekend waren om illegaal werk te kunnen doen meende hij dat 'wij misschien voor jaren de woestijn in moeten', een uitdrukking die De Vries in zijn op 12 augustus gehouden rede in negatieve zin overnam.

Aan Vorrink's beeldspraak is de titel van het blad te danken, dat in oktober 1940 voor de eerste maal het licht zag. De Zeeuw schreef voornamelijk de artikelen. J. Mol stencilde in Deventer, W. Dam in Amsterdam; Revallier, een Delfts student, te Den Haag; Noteboom in Groningen. Ook te Utrecht en Haarlem werd de kopij gestencild.

Op 16 maart 1941 werd De Jonge door de *Sipo*-rechercheurs Wiebenga en Viëtor gearresteerd; een dag later De Zeeuw. Het blad is onder dezelfde titel nog tot juli verschenen, het is echter niet bekend wie hier de hand in gehad heeft (hebben) (zie ook: VRIJHEID EN RECHT, nr. 1063). Ook zijn verschenen BRIEF UIT DE WOESTIJN en OVERDENKINGEN VAN EEN WOESTIJNBEWONER, waaruit dezelfde geest sprak (zie de nrs. 82 en 629).

De bedoeling van UIT DE WOESTIJN was ten eerste: te verhinderen dat men kritiekloos de gelijkgeschakelde pers zou lezen; ten tweede: het geestelijke verzet te versterken, maar remmend te werken op onverantwoordelijk actief verzet; ten derde: het Nederlandse volk aan te sporen over partij-tegenstellingen heen te stappen. Verder werd scherpe kritiek uitgeoefend op de Nederlandsche Unie.

Gerrit de Zeeuw is op 18 april 1943 in het concentratiekamp Neuengamme overleden.[1]

892 De UITKIJK; weekblad van illegale strijders

Haarlem. febr. '45–12 mei '45 (l.v.). wkl. stenc. tot 27 febr. '45, daarna druk., opinie-art. –.

Onvolledig.

Zie: De FLUISTERVINK (nr. 178).

893 UW TWEEDE DAGBLAD

Amsterdam. 1 dec. '44–7 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 300–500.

Onvolledig.

Op de pers- en publiciteitsafdeling van de UFA heerste de gehele oorlog door het tegendeel van een pro-Duitse stemming. Het gehele personeel van 70 personen was, nadat de Duitse directeur in 1943 in militaire dienst moest gaan, op één employé na, anti-Duits. De radio op de afdeling vormde een grote attractie. Al spoedig werden voor hen die de uitzendingen moesten missen, aantekeningen gemaakt. Zo kwam men er toe, toen de elektrische stroom was uitgevallen en velen zich nog niet van een 'groot' ondergronds blad konden voorzien, een berichtendienst uit te geven, welke UIT LONDEN werd genoemd (zie nr. 890). Na enige weken werd de titel veranderd in HET LAATSTE NIEUWS (zie nr. 339). Toen na een maand geruchten de ronde deden, dat in het gebouw van de UFA een illegaal blad werd vervaardigd, werd de titel nogmaals gewijzigd, en wel in UW TWEEDE DAGBLAD.

De uitgave stond onder leiding van A.C. Slop; medewerking werd verleend door J.D. Wolters, de journalist L.J. Capit (niet in dienst van de UFA), R. Stellinga en mej. Th. Kleinendorst.

894 De V 1

Zaandam. juli '44–sept. '44. wkl. stenc. nieuws. art. –.

1 nr. uit aug. '44.

Dit blad werd vervaardigd door C. en Jan van der Maeden. Zij staakten de uitgave na Dolle Dinsdag in de overtuiging dat de bezetting snel afgelopen zou zijn.

---

1. Uitvoerige gegevens betreffende het blad en zijn vervaardigers en in het Duits vertaalde artikelen zijn aangetroffen in de *Personal-Akten* van het tuchthuis Rheinbach 1075/41 ten name van P. Noteboom, 1077/42 ten name van J. van der Neut en 1078/42 ten name van W. Lankhorst.

895 **De 'V 3'**
Leeuwarden. 27 nov. '44–23 apr. '45. aanv. 3 maal p.w., vanaf mrt. '45 dgl. stenc. nieuws, vanaf medio febr. '45 met art. 60–1000.
Compleet.
Deze nieuwsuitgave verscheen onmiddellijk nadat de voornaamste medewerkers van DE KOERIER; *berichtenblad van* JE MAINTIENDRAI te Leeuwarden (zie nr. 307) waren gearresteerd, kennelijk met de bedoeling de Duitsers op een dwaalspoor te brengen. De redactie bestond uit J. Kazemier, P. Plat, B. Boersma en H. de Vries. Vanaf medio februari 1945 werden bovendien artikelen geschreven door K.J. de Jong. Aanvankelijk werden de nummers vervaardigd in de gereformeerde kerk te Huizum; nadat de redactie moest onderduiken in een oude school te Leeuwarden. De richting van DE 'V 3' kwam geheel overeen met die van TROUW; van TROUW verscheen echter geen nieuwsbulletin in Leeuwarden.
Na de oorlog ging het blad op in het eveneens op gereformeerde grondslag staand FRIESCHE DAGBLAD, dat zichzelf in 1941 voor de verdere duur van de oorlog had opgeheven.

896 **VAART; halfmaandelijks orgaan van de socialistische jongeren**
Zaandam. 5 febr. '45–mei '45 (l.v.). 2 maal p.m. stenc. opinie-art. –.
Compleet.
Dit orgaan wenste in de eerste plaats die problemen aan de orde te brengen, welke nauw met de maatschappelijke en zedelijke situatie van de jeugd samenhingen, en wilde tevens de mogelijkheid bieden vrijuit over deze problemen te schrijven. Een belangrijk punt was bovendien, te trachten de socialistische en communistische jeugd te verenigen in één socialistische jeugdorganisatie. De redactie bestond uit J. Battem, S. Geugjes, mej. G. Breeuwer, K. Grin en F. Termaat. In april 1945 scheidde zich een groep af, welke DE PLOEG; *orgaan van sociaal-democratische jongeren* ging uitgeven (zie nr. 678). VAART is in de zomer van 1945 opgegaan in EEN, het orgaan van het ANJV.

897 **Het VADERLAND; blad voor Nederlands[ch]e arbeiders in Duitsland**
's-Gravenhage. sept. '43–aug. '44. onr. druk. opinie-art., art., ber. binnenl., ber. buitenl. 6000.
Bijna volledig.
Dit blad is (zes maal) uitgegeven door de Haagse groep van ONS VOLK, teneinde als tegenwicht te dienen voor de nationaal-socialistische propaganda waaraan de Nederlandse arbeiders in Duitsland bloot stonden. Het transport naar Duitsland ging uit de aard der zaak met veel moeilijkheden gepaard; een groot deel der exemplaren werd met Rijnschepen vervoerd, een ander deel over de Limburgse en Gelderse grens gebracht en in Duitse grensplaatsen per post verzonden. Het adressenmateriaal hiervoor werd grotendeels van kerkelijke organisaties verkregen.
Zie ook: ONS VOLK (nr. 581).

898 **Het VADERLAND GETROUWE; strijdblad voor de strijders der Nieuwe Gemeenschap**
's-Gravenhage. aug. '44–juli '45. onr. opinie-art. 500–2500.
Onvolledig.
In juni 1944 kwam een aantal nederlands hervormde en socialistische jongelieden samen om zich te beraden over kerkelijke en sociale vraagstukken. HET VADERLAND GETROUWE zou de spreekbuis zijn van deze groep, die het socialisme zag als de maatschappijvorm, welke het ideaal het meest benadert. De redactie werd gevormd door A. Snaauw, A. de Bruin en J.H. Beenhakker.

899 **De VADERLANDER**
Zie: MEDEDELINGEN VAN 'DE VADERLANDER' (nr. 416).

900 **Den VADERLANDT GHETROUWE**
Zaandam-Krommenie. aug. '41–(?). onr. stenc. art., ber. binnenl. –.
Enkele nrs. uit aug., nov. en dec. '41, mrt. en apr. '42.

901 Den VADERLANT GHETROUWE
Hilversum. 23 okt. '44–14 nov. '44. dgl. stenc. nieuws, art. 3000.
Onvolledig.

Deze uitgave werd vervaardigd en verspreid door J.F. Roth en A. van Dijk. In de artikelen werd vooral veel aandacht geschonken aan de geestelijke achtergrond van het verzet.

Op 15 november 1944 werd het blad opgenomen in DE GOOISE KOERIER (zie nr. 215).

901A Den VADERLANT GHETROUWE
Schiedam(?). –. –. –. –. –.
–.

902 Den VADERLANT GHETROUWE
Voorburg-Leidschendam. aug. '44–juni '45. dgl. stenc. nieuws. 250–1000.
Onvolledig.

Deze uitgave werd opgericht om de inkomsten van de LO te Voorburg en Leidschendam te vergroten en stond onder leiding van G.G. Meester, P. Vesseur en A. Vesseur; medewerking werd verleend door C. Voorhoeve.

In januari 1945 kwamen ongeregeldheden met de financiën aan het licht. Hierdoor ontstonden moeilijkheden in de redactie, welke daarmee eindigden dat Meester een blad ging uitgeven onder de titel DE VLIETSTREEK (zie nr. 927), terwijl de heren Vesseur de uitgave van DEN VADERLANT GHETROUWE op kleinere schaal voortzetten.

903 De VAKBEWEGING; orgaan voor vrije moderne vakbeweging in Nederland
Epe-Kampen. febr. '41-voorjaar '42. 1 à 2 maal p.m. stenc. (enkele nrs. druk). opinie-art., art., ber. binnenl. 500–5000.
Bijna volledig.

DE VAKBEWEGING werd uitgegeven door L.J. van Looi, die als Berlijns correspondent van HET VOLK en later als sociaal en speciaal met de Duitse politiek belast redacteur van die courant, zeer geïnteresseerd was in de vakbeweging. Op 16 mei 1940 was hij juist tijdig genoeg ondergedoken om diezelfde dag aan arrestatie te ontsnappen. Op zijn tweede onderduikadres (begin 1941 op een boerderij in Epe) bevond zich een stencilmachine, waarmee hij aanvankelijk het juist verschenen PAROOL herstencilde. Hierdoor kwam Van Looi op de gedachte een orgaan uit te geven met het doel actie te voeren tegen de onder NSB-bestuur gekomen vakbeweging. Onafgebroken werden de arbeiders in DE VAKBEWEGING opgewekt zich niet te laten bedriegen door schoonklinkende beloften, het NVV te verlaten en de oude democratische principes trouw te blijven. Bijdragen werden behalve door de uitgever geleverd door Koos Vorrink, S. Witteboon, oud-redacteur van HET VOLK, H. Oosterhuis en M. van der Wees.

Voorjaar 1942 kon de oplage aanzienlijk worden vergroot doordat in Kampen de beschikking werd verkregen over een elektrische stencilmachine. In Twente, Deventer, Rotterdam en Amsterdam werd het blad nagestencild; Koos Vorrink zorgde in Den Haag voor een speciale gedrukte uitgave, o.a. een dik extra nummer. Vooral in Twente had de uitgave veel invloed. De uitgave werd beëindigd daar Van Looi na de oprichting van het NAF[1] van mening was dat het toen wel voor iedereen duidelijk was welk spel er werd gespeeld; bovendien werd hij als een der naaste medewerkers van Vorrink na februari 1942 in andere illegale arbeid betrokken en achtte hij het combineren van twee gevaarlijke werkzaamheden ongewenst.

904 VAL AAN
's-Gravenhage. –. –. hect. –. –.
–.

905 VAN DAG TOT DAG
Gorssel. 29 aug. '44–(?) '44. dgl. typ. nieuws, art. 20–30.
Onvolledig van 29 aug.–27 sept. '44.

Zie: OP DE KEPER (nr. 590).

---

1. 1 mei 1942.

906 **VAN HAND TOT [HAND]**
Laren. febr.(?) '44–4 mei '45. dgl. aanv. druk., later typ. nieuws. 30–50.
Onvolledig.
Dit bulletin in miniatuurvorm (6 × 20 cm) werd uitgegeven door een NSB-er die in de loop van de oorlog zijn opvattingen had herzien, en enige te zijnen huize verzorgde onderduikers. Het werd eerst uit de hand gezet met gummi-letters, later met de schrijfmachine vermenigvuldigd. Naar de nieuwsberichten werd in het rondom het huis gelegen bos geluisterd met behulp van een grote, in de bomen gebouwde antenne en een kristalontvanger. Het bulletin werd tijdens de laatste winter vooral verspreid onder ondergedoken spoorwegemployés.

907 **VAN DEN HARDEN GROND; een blad van VRIJ NEDERLAND voor den Nederlandschen arbeider**
Amsterdam. begin sept. '44. 1 maal verschenen. druk. opinie-art., ber. binnenl., ber. buitenl. –.
Compleet.
Zie: VRIJ NEDERLAND (nr. 965).

908 **'VAN DIE SCOLE THO SUNTE MEERTEN'**
Groningen. begin '44–najaar '44. onr. stenc. opinie-art., art. 600.
Enkele nrs.
Deze ongeveer zes maal verschenen uitgave was bedoeld als contactorgaan voor de Groninger studenten in ballingschap. De redactie berustte bij A. Spruit en M.J. Hartgerink.
Zie ook: CEREALES VADENSES (nr. 106).

909 **VERA-BRIEVEN**
Groningen. voorjaar '43–zomer '44. onr.(?). stenc. art., meded. –.
Enkele nrs.
Deze brieven werden om het onderling contact te bewaren aan de calvinistische Groningse studenten gestuurd door VERA, de afdeling Groningen van de Societas Studiosorum Reformatorum. Behalve artikelen over actuele studentenproblemen bevatten zij ook veel personalia.
Zie ook: CEREALES VADENSES (nr. 106).

910 **VERBODEN ARNHEMSCHE KRANT**
Arnhem. aug. '41–mrt. '42. mdl. stenc. art., ber. binnenl. 200 à 300.
Enkele nrs.
Deze uitgave werd vervaardigd door de Arnhemse groep van het LOF (Legioen Oud-Frontstrijders). Toen een der redacteuren op 5 maart 1942 werd gearresteerd, werd de uitgave beëindigd.

911 **VERBODEN BERICHTEN**
Eindhoven(?). aug. '41–(?). –. stenc. art., ber. binnenl. –.
1 nr. uit aug. '41.

912 **VERITAS**
Amersfoort. 24 sept. '44–26 apr. '45. dgl. typ. art., nieuws. 50.
Onvolledig.
Deze uitgave werd door H.L.M. Kerkhoffs vervaardigd op het bureau van de Gemeentelijke Geneeskundige Dienst, met de schrijfmachine en op papier van de NSB-burgemeester. Na een huiszoeking op 26 april 1945 moest de uitgave beëindigd worden.

913 **VERITAS**
Delft. 7 febr. '44–eind mei '45 (l.v.). tot juni '44 3 maal p.w., tot mrt. '45 4 maal p.w., daarna dgl. stenc. nieuws. 100–5000.
Bijna volledig.
Eind 1943 werd te Delft door G.H.W. Meeder en A. Manger het Haagse nieuwsblad DE WAARHEID; *'al is de leugen nog zo snel...'* (nr. 1080) verspreid. Daar de verschijningsfrequentie en het transport naar Delft veel te wensen overlieten, besloten zij zelf een blad uit te geven.
In juni 1944 werd DE KOPTELEFOON (zie nr. 313) in VERITAS opgenomen; de vervaardiger, Tj. Onverwagt, werd de voornaamste technische medewerker van VERITAS.

Op 30 augustus 1944 werden de redacteuren en vijf medewerkers gearresteerd doch wellicht wegens de angstpsychose der Duitsers op Dolle Dinsdag weer vrij gelaten.

Geleidelijk werden de plaatselijke verspreiders van het PAROOL-BULLETIN, het Haagse 'HET NIEUWS' (nr. 483) en de opgerolde GIDS (zie nr. 204) medewerkers van VERITAS en werden hun verspreidingsgebieden door VERITAS overgenomen.

Onder toezicht van de na de oorlog in het leven geroepen 'Stichting VERITAS' werd de uitgave na de bevrijding als nieuwsblad voor Delft en omstreken voortgezet.

914 De VERKENNER; lijfblad voor verkenners die trouw bleven!!
Oss. mei '44-dec. '44. mdl. druk. opinie-art. 500-1000.
Onvolledig en in boekvorm.[1]

Dit blad in de vorm van een miniatuur-brochure (10 × 13 cm) werd tot de bevrijding van Oss in oktober 1944 zes maal illegaal uitgegeven door en voor katholieke padvinders (verkenners). Hiermee werd beoogd, de verkenners op hun plichten te wijzen en hen op hun naoorlogse taak voor te bereiden. De voor de uitgave benodigde gelden werden verkregen door de verkoop van 500 illegale exemplaren van de pauselijke encycliek *Mit brennender Sorge*.

Te Maastricht werden de eerste vier nummers door P.H. Willems nagestencild. Eind september 1944, toen Maastricht reeds was bevrijd, maar Oss nog niet, gaf hij zelfstandig een plaatselijk afscheidsnummer uit.

915 VERNIEUWING; tijdschrift voor politiek en cultuur
Amersfoort(?). mrt. '45-(?) '45. 2 maal p.m. stenc. art. -.
1 nr. uit mrt. '45.

Deze uitgave zou uit communistische kring afkomstig kunnen zijn.

Zie ook: De WAARHEID (nr. 1071).

916 De VERREKIJKER; onafhankelijk periodiek voor Nederland
Dordrecht-Haarlem. mei '41-mei '42. mdl. stenc. art., ber. binnenl. 100-1000.
2 nrs. uit juli en aug. '41.

In het voorjaar van 1941 begon J. Verhagen, toen nog leerling van de Middelbaar Technische School te Dordrecht, de uitgave van DE VERREKIJKER. In de herfst van 1941 zette hij dit werk te Haarlem voort. Hier stencilde hij soms ook het door J.J. Hamelink uitgegeven blad DE KERN (zie nr. 288). In juni 1942 werden beide uitgaven gecombineerd voortgezet onder de titel NEDERLAND ONTWAAKT; *leven is strijden* (zie nr. 448).

Op 21 januari 1943 werden Verhagen[2] en zijn medewerkers E. Bosdijk, B.F. Theil en H.G. Conradi gearresteerd en tot tuchthuisstraffen veroordeeld.[3]

917 De VERSLAGGEVER VAN 'ONS VRIJE NEDERLAND'
St. Nicolaasga. najaar '44-eind apr. '45. dgl. stenc. nieuws. 150.
Onvolledig.

Deze uitgave werd vervaardigd door F. Snoek en zijn zonen. De nieuwsberichten werden, nadat de elektriciteit was afgesloten, beluisterd met behulp van een op een lantaarnpaal aangesloten radio.

918 De VERTEGENWOORDIGERS VAN ALLE UNIVERSITEITEN EN HOGESCHOLEN AAN DE STUDENTEN
Groningen. okt. '42-zomer '43. onr. stenc. richtlijnen, meded. 300-1000.
Onvolledig.

---

1. Onder de titel STRIJDENDE JEUGD zijn de verschenen nummers in brochurevorm uitgegeven door Drukkerij Van Dooren (Oss, 1945).
2. Yge Foppema heeft Verhagen, met wie hij de cel in het 'Oranje Hotel' te Scheveningen deelde, de 'Ballade van de ter dood veroordeelden' opgedragen als troost voor de zorgen van Verhagen over zijn ouders.
3. Gegevens betreffende het blad en zijn vervaardigers zijn aangetroffen in het vonnis van het *Deutsche Obergericht, Sondergericht*, d.d. 27 januari 1944 tegen Jan Verhagen e.a. (3 SG 34/43).

De 'Vertegenwoordigers van de Studenten' te Groningen, de plaatselijke groep van het studentenverzet derhalve, verstuurden ongeveer acht maal een rondschrijven aan allen die bij het plaatselijke universitaire leven betrokken waren, soms als bijlage van DE GEUS (nr. 199) om de indruk te wekken dat de plaats van herkomst elders lag. Op 11 april 1943 werd tegelijk met een circulaire met formulier voor de loyaliteitsverklaring, dat door de rector-magnificus prof. dr. H.M. de Burlet was verstuurd, een toelichting hierop aan alle studenten toegezonden.
Zie ook: CEREALES VADENSES (nr. 106) en De PLOEG; *wil opwekken tot bezinning op onze na-oorlogse taak* (nr. 677).

919 VERZAMELKRANT
Amsterdam. 29 mrt. '45-(?) '45. wkl. stenc. art. -.
2 nrs.
De inhoud van deze uitgave bestond uit citaten en korte overzichten van artikelen uit de ondergrondse pers en beoogde hiermee een 'verkleiningsspiegel' te zijn van het toenmalig gebeuren.

920 VERZET
Eefde gem. Gorssel. dec. '44-apr. '45. mdl. stenc. art., ber. binnenl., gedichten. 200 à 300.
3 nrs.
Toen TROUW eind 1944 niet in Gorssel en omgeving te verkrijgen was, werd door enige onderduikers, die in deze omgeving in groten getale verbleven, een blad op algemene basis uitgegeven, dat geheel aan het verzet was gewijd. De vijf maal verschenen uitgave werd geredigeerd door J.Th.J. Levi, commandant NBS-Gewest V, die tevens de meeste artikelen en gedichten schreef. Verder werkte o.a. F.C. Bosch aan de vervaardiging mee. Het stencilen geschiedde in het Departement van Koloniën, dat in deze periode in Huize De Voorst te Eefde was ondergebracht, boven de hoofden van een uit vijftig man bestaand *Zerstörungskommando*, terwijl in de bijgebouwen bovendien nog een Duitse autoreparatie-inrichting was gevestigd.
Bij de bevrijding van de Achterhoek (4-7 april 1945) werd de uitgave beëindigd.

921 VERZET
Groningen. mei '43-eind '43. -. -. opinie-art., ber. binnenl. -.
-.
Tijdens de April-Meistakingen en nog enige maanden daarna verscheen DE WAARHEID te Groningen ongeveer vijftien maal onder de titel VERZET teneinde de Duitsers te misleiden.[1]
Het was een autonome uitgave onder redactie van Geertje van der Molen en Jo Wagenaar.
Zie ook: NOORDERLICHT (nr. 549) en De WAARHEID (nr. 1071).

922 VERZET; orgaan voor de nationale bevrijding
Haarlem-Apeldoorn-Nijkerk. voorjaar '42-apr. '43. 1 à 3 maal p.m. druk. opinie-art., art., ber. binnenl. 10.000.
Enkele nrs.
Deze uitgave stond onder redactie van Koos Vorrink en een aantal van zijn medewerkers o.a. de journalist J. Jessurun. Vorrink zelf schreef er vele artikelen in ter voorlichting van de bevolking over de binnenlandse politieke toestand. Bij de arrestatie van de gebroeders Vorrink op 1 april 1943 i.v.m. het oprollen van het Vaderlandsch Comité door de V-man Anton van der Waals werd de uitgave onmiddellijk gestaakt, teneinde de Duitsers in de waan te laten dat zij de gehele organisatie in handen hadden, wat helaas ook niet veel scheelde. In plaats van VERZET kwam H. van Delden, een der weinigen die aan de arrestatie ontsnapt waren, met DE VRIJE STEM uit (zie nr. 1039). VERZET zou ongeveer 14 maal verschenen zijn en werd intensief verspreid door de organisatie van J.J. Hamelink uit Haarlem (zie DE KERN, nr. 288). Na diens dood (op 18 oktober 1942) werd voor het drukken en verspreiden gezorgd door W. Knol en J. Hoogendoorn uit Haarlem en nadien door R. van Aalst uit Zaandam. (Deze verspreidingsgroep, die ook DE VRIJE STEM verspreidde, speelde later een grote rol bij de distributie van de enorme oplagen van ONS VOLK, zie nr. 581.)
Zie ook: Het PAROOL; *vrij onverveerd* (nr. 648).

---

1. Deze uitgave wordt vermeld in: *Hoe Groningen streed; provinciaal gedenkboek van het verzet 1940-1945*. Groningen, J. Niemeijer's Uitgeversmaatschappij, 1949.

923 VERZET

Hilversum. okt. '44-(?). onr. stenc. opinie-art. 600.
Enkele nrs. uit nov. '44.

VERZET werd als extra nummer aan DE VRIJE GOOI- EN EEMLANDER toegevoegd en was dus geen op zichzelf staande uitgave.

Zie: De VRIJE GOOI- EN EEMLANDER (nr. 1008).

924 VERZET EN OPBOUW

Amsterdam. 15 febr. '45-1 mei '45. 2 maal p.m. aanv. stenc., vanaf 15 apr. '45 druk. opinie-art., gedichten. -.
4 nrs.

VERZET EN OPBOUW werd door Wolfgang Cordan (een antifascistisch Duits letterkundige), M. Wessel, J. Niemeijer en de dichter J. van Hattum uitgegeven ten behoeve van de Amsterdamse KP.

Uit de samenstelling van de redactie blijkt dat de bedoeling van de uitgave was verzetslieden voorlichting op geestelijk gebied te verstrekken.

925 VICTORIE

Ter Aar. juli '43-15 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 200-1200.
Onvolledig van 27 mrt. '45-15 mei '45.

Deze uitgave werd vervaardigd door M. Heijns met medewerking van de in zijn huis ondergedoken jongemannen H. Leuw, H. van 't Hof, E. Paur, en een jeugdige buurman, C. van Eijk.

Pogingen van de *Sicherheitspolizei* te Gouda en van de Landwacht, de herkomst van het blad te ontdekken, hadden niet het door hen gewenste resultaat. Dit was, naar de mening der uitgevers, vooral te danken aan het feit dat Heijns de uitgave zelf financierde.

926 VICTORIE

Voorst-Klarenbeek. juni '44-apr. '45. dgl. typ. nieuws. 25 à 30.
Enkele nrs. uit dec. '44.

Kort na de geallieerde landingen in Normandië begon de scholier E.P. Witschey de uitgave van een nieuwsbulletin teneinde de vele in omloop zijnde geruchten tegen te gaan. Op 22 oktober 1944 moest Witschey te zamen met zijn vader, de op 1 mei 1943 in verband met de April-Meistakingen ontslagen burgemeester van Hellendoorn, wegens weigering voor de *Organisation Todt* te werken, onderduiken. Te Klarenbeek werd de uitgave voortgezet in een onderaardse gang van Huize Klarenbeek, bewoond door een van de lezers van het bulletin. Huiszoekingen o.a. door de Landwacht, welke het kantoorgebouw naast Huize Klarenbeek betrokken had, hadden geen succes.

927 'DE VLIETSTREEK'

Voorburg-Leidschendam. 2 apr. '45-20 apr. '45. dgl. stenc. nieuws. 1500.
Bijna volledig.

In januari 1945 ontstond binnen de kring welke de uitgave van DEN VADERLANT GHETROUWE verzorgde, een ernstig meningsverschil (zie nr. 902). G.G. Meester trok zich uit de redactie terug en verspreidde tijdelijk een nieuwsbulletin van VRIJ NEDERLAND. Tenslotte begon hij op 2 april 1945 weer met de uitgave van een blad dat bedoeld was als voortzetting van DEN VADERLANT GHETROUWE, echter om verwarring te voorkomen onder de titel 'DE VLIETSTREEK'. Na een inval van de *Sicherheitspolizei* werd deze op 20 april '45 gewijzigd in ELF UUR (zie nr. 162).

Boven het eerste nummer stond ELF UUR '42 minuten', elke dag werd één minuut versprongen. Uiteindelijk kon boven het bevrijdingsnummer triomfantelijk 'TWAALF UUR' worden gezet. Medewerkers aan de uitgave waren mej. A. Cupedo, M. van Dokkum, W. Weenink en L. Simons. De vervaardiging vond met medewerking van de gemeente-secretaris van Leidschendam gedurende enige tijd plaats in het gemeentehuis boven de kamer van de NSB-burgemeester.

928 Het VLOEITJE

Apeldoorn. zomer '43-mei '45. dgl. typ. nieuws. 50.
Enkele nrs. uit apr. '45.

Deze uitgave werd aanvankelijk als tegenprestatie vervaardigd voor een vrouwelijke huisarts die

vijf joodse onderduikers in het grote gezin van Z.J. Balster medische hulp bood. Al spoedig werd de vraag naar de berichten groter en ontstond HET VLOEITJE, zo genoemd naar het dunne papier waarop het vervaardigd werd.

929 De VLUCHTELING IN ZIJN SCHUILPLAATS
Varsseveld. zomer '43-mei '44. mdl. druk. preken, art., gedichten. (?)-8500.
Enkele nrs. uit '44.

De bedoeling van deze uitgave was geestelijke steun te verlenen aan ondergedoken mannen die geen kerkdiensten konden bijwonen. Voorts stonden er wenken en mededelingen in voor deze categorie van onderduikers. Het initiatief was genomen door H.B. van Braak te Aalten. De redactie bestond uit ds. G.P. Klijn, ned. herv. predikant, D.W. Gesink en Van Braak. Medewerking werd verleend door vele ned. herv. predikanten uit de Achterhoek, K. Klaps (gedichten) en door de drukker D. Rutgers.

Toen de *Sipo* het bestaan van het blad begon te vermoeden en ds. Klijn in verband hiermee verhoord werd, besloot men de uitgave te staken.

930 Het VLUCHTELINGETJE
Eerbeek. okt. '44-apr. '45. wkl. stenc. meded., humor. ca. 500.
1 nr. uit mrt. '45.

Deze uitgave werd door de gebroeders M. en H. van Gijn, D.P. Wijlhuizen en J.J. Schouten, allen geëvacueerd uit Arnhem, en B. Schild te Eerbeek, vervaardigd om het contact tussen evacués en dorpsbewoners te onderhouden. De inhoud bestond veelal uit bijdragen van de geëvacueerden betreffende hun zorgen en noden, in al dan niet ernstige stijl. De vervaardiging geschiedde in de gespaarde garage van een ingestorte villa, welke tevens diende tot verblijf van twee joodse onderduikers.

931 'Het VOD'
Amsterdam. (?) '44-8 febr. '45. dgl. stenc. nieuws. -.
1 nr. uit jan. '45.

Deze uitgave werd vervaardigd door de heer en mevrouw G.H. Zikking. Een politie-inval, waarbij de radio, de schrijfmachine, het stencilapparaat en alle andere benodigdheden werden meegenomen, maakte een eind aan de vervaardiging.

932 V.O.D.; voorlichtingsdienst van 'JE MAINTIENDRAI'
Utrecht-Hilversum. 14 mrt. '44-mei '45. 2 à 3 maal p.w. stenc. nieuws, art. binnenl. en buitenl. pers, ber. binnenl., ill. 300-3000.
Compleet.

In mei 1943, na de afkondiging van de verplichte inlevering der radiotoestellen, namen mr. C. Vlot en J.E.W. Wüthrich (redacteuren van JE MAINTIENDRAI) het initiatief tot de uitgave van een bulletin, een soort perscommuniqué, dat de medewerkers van JE MAINTIENDRAI, de kernleden van de toekomstige Nederlandse Volksbeweging en de leiders van het ondergrondse front regelmatig zou voorzien van gegevens en nieuwsberichten, welke van belang waren voor hun werk. Zo verscheen op 6 juni 1943 het eerste nummer van DE VRIJE NIEUWSCENTRALE (zie nr. 1022). De voornaamste medewerkers waren F. van Erpen Royaards, H.J.W. Sauer en de oude heer Weterings. De technische ploeg en het verspreidingsapparaat bestonden uit dezelfde personen als bij JE MAINTIENDRAI, later voegde zich hier nog W. van Tellingen bij. Belanghebbenden konden zich à *f* 5,— per maand abonneren op de 8-12 blz. dikke nummers. Toen dank zij de hulp uit Londen in maart 1944 (en later van het NSF) de mogelijkheid werd geschapen de VNC uit te geven zonder afhankelijk te zijn van financiële bijdragen van de lezers, besloot men de uitgave te staken en daarvoor in de plaats een VOORLICHTINGSDIENST, bestemd voor daartoe door de centrale leiding uitgezochte lezers, uit te geven. De eerste nummers van V.O.D. (zoals de titel werd afgekort) werden nog door Wüthrich geredigeerd; zijn andere werkzaamheden waren echter zo talrijk, dat de redactie spoedig werd overgedragen aan F.J.M. Oremus en K. Viehoff, bijgestaan door mej. G. Scheffer en mej. van Estrik.

De redactie was centraal geregeld, het vermenigvuldigen en verspreiden geschiedde tevens in Leeuwarden (later Heerenveen) onder leiding van J. Spiekhout en K. Leyenaar, in Zwolle door J. Soesman en B. Rientjes en in Nijmegen. De kopij van V.O.D. verscheen in die steden, plaatselijk aangevuld met het laatste nieuws, in een oplage van ongeveer 200 ex. Na de Spoorwegsta-

king ontstond hieruit in Friesland DE KOERIER; *berichtenblad van* JE MAINTIENDRAI (zie nrs. 304, 306, 307, 309 en 310).

De nieuwe redactie verrichtte haar werk onder het oog van het hoofdkwartier van de Landwacht op een kamer aan het Janskerkhof in Utrecht, tot haar eind juli 1944 de grond onder de voeten te warm werd. Het gehele apparaat werd naar Hilversum overgebracht; juist op tijd om aan de arrestaties welke in augustus 1944 plaats vonden, te ontsnappen. Wel moest echter de redactie in verband met het wegvallen van de organisatorische arbeid van C. Vlot en Wüthrich gewijzigd worden, daar Viehoff zich nu aan JE MAINTIENDRAI moest gaan wijden. De leiding van V.O.D. werd toevertrouwd aan N.G. Vlot en J.W.E. Ebbinge. Vijf maal moest de redactie van werkadres veranderen; ook de luisterposten moesten dikwijls verhuizen; tijdelijk was een zelfs gevestigd in het lijkenhuisje van een diaconessenhuis.

In november 1944 werd het V.O.D.-apparaat in Hilversum tevens belast met het stencilen van een landelijke editie van JE MAINTIENDRAI. Terzelfder tijd werd ten behoeve van de provincie Utrecht een afdeling in Zeist opgericht, een gedeelte van de oplage werd voor de stad Utrecht aangevuld met plaatselijke berichten (zie nr. 933).

V.O.D. onderscheidde zich in het bijzonder door zijn voortreffelijke berichtgeving over binnenlandse gebeurtenissen. Door velerlei contacten, o.a. in de ambtelijke wereld, was V.O.D. vrijwel het enige illegale blad, dat op dit punt een snelle en uitvoerige berichtgeving had. Teksten van belangrijke radioredevoeringen werden verstrekt door de opnamedienst van ONS VOLK (zie nr. 581) en radionieuws door de redactie van DE VRIJE GEDACHTE te Gouda (zie nr. 1003). Aanvankelijk werden ook de berichten uit RADIO-PRESS (zie nr. 704) overgenomen. Belangrijk was ook dat de inhoud van de interne dienstorders van de Spoorwegen te Utrecht werd verbreid. Hierdoor kreeg de illegaliteit een overzicht van de ten opzichte van de Spoorwegen gepleegde sabotage. Na de Spoorwegstaking werden verschillende contacten verbroken en werd de nieuwsvoorziening vooral door eigen luisterposten te Hilversum en te Utrecht gevoed.

In het voorjaar van 1944 werd vijf malen een bijvoegsel V.O.D.O.C. verspreid, dat de teksten van toespraken over economische onderwerpen welke voor Radio Oranje waren gehouden, bevatte (zie nr. 934).

Het koeriersvraagstuk heeft de leiding van V.O.D. veel hoofdbrekens bezorgd. Tenslotte werd uitsluitend van vrouwelijke krachten gebruik gemaakt. De vele illustraties (vooral karikaturen) en speciale nummers werden verzorgd door de student-amateur-tekenaar H.R. Korpershoek.

Zie ook: JE MAINTIENDRAI (nr. 270).

933 V.O.D.; voorlichtingsdienst van 'JE MAINTIENDRAI'; [voor] Zeist en omstreken [provincie Utrecht]

Zeist. nov. '44–mei '45. 2 à 3 maal p.w. stenc. nieuws, radionieuws, art., binnenl. en buitenl. pers, ber. binnenl., illustraties. 400.

Volledig van 9 febr.–mei '45.

Om het werk van V.O.D. in het najaar van 1944 te ontlasten, werd in Zeist door een groep Utrechtse medewerkers een editie vervaardigd, waarvan de kopij door koeriersters uit Hilversum werd gehaald en verder aangevuld met het laatste nieuws. De leiding van deze uitgave, waarvan de ondertitel afwisselend *Zeist en omstreken* en *provincie Utrecht* luidde, berustte bij F.J.M. Oremus en W. van Tellingen. Bij de vervaardiging waren verder betrokken H.J.W. Sauer, L. Ploeger, P. Winkelman en de dames M. en R. Renes.

Zie ook: V.O.D.; *voorlichtingsdienst van* 'JE MAINTIENDRAI' (nr. 932).

934 V.O.D.O.C.

Utrecht. 10 mrt. '44–juni '44. onr. stenc. art. ca. 300.

Compleet.

Zie: V.O.D.; *voorlichtingsdienst van* 'JE MAINTIENDRAI' (nr. 932).

935 De VOLHOUDER

Vlaardingen. eind '43–17 mei '45. dgl. aanv. typ., vanaf 27 nov. '44 stenc. nieuws. (?)-500.

Volledig van 27 nov. '44–17 mei '45.

Door J. Zuydgeest, werkzaam op het distributiekantoor te Vlaardingen, werden aanvankelijk

geschreven en getypte berichten verspreid. Na de afsluiting van de elektriciteit werd de vraag naar nieuws zoveel groter, dat hij er toe overging de berichten te stencilen. Medewerking werd hierbij verleend door de heren P.H. van Lent, Bos, Witte, M. van der Borden, Gardenier, Maat en Don.

Na de bevrijding werd DE VOLHOUDER opgenomen in DE LUISTERVINK (nr. 395).

936 Vervallen.

937 De VONK; 'uit de vonk zal de vlam oplaaien' (Poesjkin).
Amsterdam. jan. '41–mei '45 (l.v.). aanv. mdl., vanaf febr. '43 ongeveer twee-mdl. stenc., in '44 druk. opinie-art., art. 2000–20.000
Bijna volledig.

Een aantal op de voorgrond tredende persoonlijkheden uit vooroorlogse anti-fascistische organisaties hebben eind 1940 het orgaan van de INTERNATIONALE SOCIALISTISCHE BEWEGING opgericht, daar de reeds bestaande bladen niet aan het doel dat deze internationale socialisten stelden, beantwoordden. Voorafgegaan door twee OPEN BRIEVEN AAN DE NEDERLANDSE JEUGD van de hand van de dichteres Henriëtte Roland Holst, later gevolgd door een tweede serie OPEN BRIEVEN AAN DE IN NEDERLAND STUDERENDE INDONESISCHE JEUGD, OPEN BRIEVEN AAN DE NEDERLANDSE STUDENTEN en twee brieven 'Tegen haat en wraak' onder het pseudoniem IN LIEFDE BLOEIENDE (zie de nrs. 598, 597, 599 en 250) – verscheen begin januari 1941 het eerste nummer van DE VONK dat als ondertitel droeg: *Orgaan van de werkers van Nederland*, met daaraan toegevoegd *'uit de vonk zal de vlam oplaaien' (Poesjkin)*. Pas in januari '42 zal deze ondertitel veranderd worden in *Orgaan van de Internationaal-Socialistische Beweging*.

De oprichters, T. Rot, E. Wijnkoop en D. Schilp vormden de eerste redactie. In februari 1941 werd een door Jef Last geschreven OPEN BRIEF AAN DE NEDERLANDSE KUNSTENAARS, waarbij hij betoogde dat 'gildevorming' de uitsluiting der joden beoogde, op grote schaal verspreid. In juli 1941 werd na een enquête onder medestanders het 'eerste werkprogram' gepubliceerd; prof. G. Mannoury en mevr. Roland Holst verleenden daartoe hun medewerking. In 1942 verscheen een tweede, nu definitief programma van de ISB. Eind januari 1942 werd een MANIFEST tegen de voorgenomen deportaties van de joden door mr. H.W.L. Vrind opgesteld en op grote schaal als bijlage verspreid, voorzien van een verzoek om vermenigvuldiging, evenals het pamflet TENZIJ... EEN ERNSTIG BEROEP OP HET GEWETEN VAN HET NEDERLANDSCHE VOLK door H.M. van Randwijk van VRIJ NEDERLAND. (Ook op andere gebieden trouwens [drukkers b.v.] verleende men VRIJ NEDERLAND steun.)

Terstond na de invoering van de zg. jodenster op 1 mei 1942 werden 300.000 papieren sterren met het opschrift *Jood en niet-Jood één* – o.a. vanaf de dakgoot van het warenhuis De Bijenkorf te Amsterdam! – in circulatie gebracht. Door de Dordtse groep werd in juli 1942 'het nationale parool inzake de deportaties van Joodse Nederlanders' verspreid. In deze periode was mej. A. de Lange belast met de organisatie (drukken, stencilen, expeditie).

In maart 1942 werden Wijnkoop, Schilp en enkele anderen gearresteerd. Hierop kwamen o.a. de psychiater W.F. Storm uit Leiden, de schrijver Jef Last en mr. Vrind in de redactie. In november en december 1942 werden T. Rot en T. de Jong (Assen), H. Drayer en F. Munniksma (Groningen), S. Wijnobel (Leiden), A. van de Noordaa-van der Meer en W. van de Noordaa ('s-Gravenhage), Ph. Schoonmoet en J. Heymans door verraad gearresteerd. Jef Last en Storm achtten het hierop het beste onder te duiken; de laatste werd toch nog gearresteerd, maar wist tijdens het transport te ontvluchten. T. Rot zou voor het *Obergericht* te Den Haag worden berecht, hij werd echter zonder proces naar Duitsland gevoerd. De anderen stonden voor het *Landesgericht* te Utrecht terecht. Hierna verdween DE VONK gedurende anderhalf jaar uit Amsterdam.

Na enige tijd werd een nieuwe redactie gevormd, waarin o.a. Storm, Last en de Tsjech R. Jokel zaten. Het blad werd toen in Leiden, Groningen, Assen, Enschede, Leerdam, Utrecht en Breda gestencild of gedrukt. De *Sipo* bleef Storm echter vervolgen. Aan verschillende pogingen hem in de val te lokken of door een overval te arresteren, is hij soms met de hakken over de sloot ontsnapt.

In oktober 1944, toen de bevrijding nabij scheen, werd een bevrijdingsnummer gedrukt, waarop de namen van de medewerkers openlijk vermeld stonden. De gehele oplage van 20.000 exemplaren, gedrukt bij de fa. K. Budde te Amsterdam, kon men echter tijdig laten onderduiken

en nadelige gevolgen zijn er niet uit voortgevloeid.

In september/oktober 1944 werden als resultaat van besprekingen met het Comité Arbeiderseenheid VONK-representanten in deze groep opgenomen. De samenwerking was echter niet van lange duur en in februari 1945 kwam DE VONK zelfs met een eigen orgaan uit: DE BEDRIJFSRAAD; *orgaan voor en van bedrijfsorganisatie; uitgave voor de verwezenlijking der economische democratie* (zie nr. 48).

Toen het oosten en het noorden van Nederland reeds gedeeltelijk bevrijd waren maar West-Nederland nog niet, richtte Jef Last aan de lezers van DE VONK het verzoek in afwachting van de volledige bevrijding een voorlopige legale editie uit te geven. Hiervan zijn verschillende plaatselijke bevrijdingsnummers verschenen o.a. te Assen, Twente en Groningen.

Op 14 november 1944 is men (de plaats van uitgave is niet bekend) begonnen met een nieuwsbulletin, waarin het oorlogsnieuws zou worden voorzien van socialistisch commentaar. Vermoedelijk is deze uitgave slechts een of enkele malen verschenen (zie nr. 943).

Wijnkoop is in Mauthausen omgekomen; mr. Vrind werd op 13 juli 1942 als gijzelaar gearresteerd. In oktober 1942, toen voor de tweede maal een groep gijzelaars werd gefusilleerd, behoorde hij tot hen. Drayer is in Duitsland overleden. Vele andere VONK-medewerkers werden gefusilleerd of kwamen in concentratiekampen om het leven. O.a. werden twee vrouwelijke medewerkers uit Groningen op 23 maart 1945 gefusilleerd: Diny Aikema en Anda Kerkhoven.

Na het beëindigen van de oorlog werd de titel met behoud van de bedoeling van DE VONK en de ISB (een humanitair-socialistische functioneel-democratische synthese) als symbool van de wederopbloei van de vrijheidslievende cultuur veranderd in DE VLAM.

Henriëtte Roland Holst maakte na de bevrijding openlijk deel uit van de redactie.

938 De VONK
's-Gravenhage. november '40–(?). twee-wkl. stenc. opinie-art., ber. binnenl. –.
Enkele nrs.

In Den Haag verscheen de CPN-uitgave onder de titel DE VONK. De groep welke voor de uitgave zorgde, werd vrijwel in zijn geheel gearresteerd omstreeks 22 juni 1941, toen Duitsland Rusland aanviel. Na deze arrestaties, waarvan circa 160 mensen het slachtoffer werden, is de krant waarschijnlijk blijven uitkomen omdat een aantal leidende communisten wist te ontkomen. In augustus '42 ontstond er weer een opleving in de activiteiten der communisten, waarna Jacob Boekman de leiding op zich nam. In december '42 werd ook hij opgepakt. In de maanden daarna, tot maart '43, volgde een reeks nieuwe arrestaties waardoor de krant niet kon verschijnen. Het is onduidelijk wanneer precies De VONK overging in De WAARHEID, maar waarschijnlijk is dat die naamsverandering in de tweede helft van '43 heeft plaatsgevonden.

Zie ook: De VONK (nr. 939) en De WAARHEID (nr. 1071).

938A De VONK; 'uit de vonk zal de vlam oplaaien' (Poesjkin)
Groningen. nov.(?) '44–mei '45. –. druk. opinie-art. –.
1 nr. uit mei '45.

In november '44 toen de verbindingen met het noorden definitief verbroken waren, besloot de Groninger VONK-groep een aparte editie uit te geven. Het blad werd aanvankelijk vervaardigd door drukkerij Siertsema te Oldehove met hulp van VONK-medewerker Derk Ploeger. Later, toen het vervoer van de kranten te gevaarlijk werd, nam Ploeger het vervaardigen regelmatig op zich en werd ook gedrukt bij 'De Volharding' te Groningen.

Na de bevrijding bleef het blad onder de naam De VLAM verschijnen (vgl. nr. 937).

939 De VONK
Haarlem. nov. '40–aug. '43. twee-wkl. druk. tot jan. '43, daarna stenc. opinie-art., ber. binnenl. 2000–900.
Onvolledig van jan. '41–aug. '43.

In verschillende steden, o.a. Haarlem, Utrecht, Rotterdam en 's-Gravenhage, verscheen het orgaan van de CPN onder de titel DE VONK. De kopij was vrijwel dezelfde als van DE WAARHEID en werd door de leiding van de CPN centraal verstrekt. Van Haarlem uit werd van mei 1941 tot juli 1942 een gedeelte van Nederland van DE VONK voorzien. P. Vooren, M.H. Grégoire, J. Hissink en J. van der Zwaag hadden van deze organisatie de leiding. Het blad werd door Grégoire, een zetter van het HAARLEMS DAGBLAD gezet en gedrukt op de drukkerij van J. Hoogendoorn, een niet-communist. In juli 1942 werd het te gevaarlijk volgens dit

systeem te werken, en werd de vervaardiging weer gedecentraliseerd. Nadat Hissink, Hoogendoorn en Van der Zwaag op 17 mei 1943 door verraad waren gearresteerd, zette Grégoire de uitgave in gestencilde vorm in veel geringere oplage alleen voort. In augustus 1943 werd de titel gewijzigd in DE WAARHEID. Voor Kennemerland werd een bijlage vervaardigd, genaamd DE VRIJE KENNEMER (zie nr. 1015A). Het *Deutsche Obergericht als Sondergericht* veroordeelde Hissink, Hoogendoorn en Van der Zwaag op 10 maart '44 tot de doodstraf. Zij werden op 20 mei gefusilleerd.

Veel van de aanwezige VONK-exemplaren zijn aangetroffen in proces-dossiers en hebben kennelijk als bewijsmiddel moeten dienen.

Zie ook: De WAARHEID (nr. 1071).

939A De VONK; 'uit de vonk zal de vlam oplaaien' (Poesjkin)

Leiden. –. mdl. stenc. opinie-art. –.
Enkele nrs.

Zie: De VONK (nr. 937).

940 De VONK

Rotterdam. nov.(?) '40–(?) '43. twee-wkl. stenc. opinie-art., ber. binnenl. –.
Enkele nrs. uit '41, '42 en '43.

Onder leiding van Herman Holstege, landelijk instructeur van de CPN, verscheen de krant vanaf najaar '40. Holstege werd in augustus '41 gearresteerd en bij zijn verhoor zodanig mishandeld dat hij enkele weken later overleed. Tot mei '42 vond een eerste golf van arrestaties plaats die echter niet verhinderden dat de krant bleef verschijnen. Vanaf oktober '42 werden, beginnend met de Nederlandsche Volksmilitie, opnieuw vele arrestaties uitgevoerd. Als gevolg hiervan werd enkele maanden later het kranteapparaat opgerold. Alleen twee communistische cellen in het openbaar vervoer bleven de krant verspreiden. Waarschijnlijk is De VONK vanaf deze periode De WAARHEID gaan heten.

Zie ook: De VONK (nr. 939) en De WAARHEID (nr. 1071).

941 De VONK

Utrecht. ca. nov. '40–aug. '43. twee-wkl. stenc. opinie-art., ber. binnenl. ca. 500.
Enkele nrs. uit '42 en '43.

In juli 1940 zou een CPN-groep in Utrecht onder leiding van W. van Apeldoorn de uitgave van ECONOMISCH NIEUWS zijn begonnen: economische berichten uit de legale pers, voorzien van commentaar (zie nr. 150). Omstreeks november 1940 werd deze uitgave omgezet in DE VONK, waarvan de inhoud bestond uit eigen artikelen benevens centraal verstrekte kopij. Veiligheidshalve werd de titel DE VONK gekozen om controle door de SD te bemoeilijken. In de periode om de Februaristaking werd een aanzienlijk aantal pamfletten uitgegeven. Daarna werd de nieuwsvoorziening, mede op grond van de verscherpte maatregelen tegen de communisten omstreeks de aanval van Duitsland op de Sowjet-Unie, tot medio 1942 grotendeels vanuit Haarlem geregeld.

Vanaf augustus 1943 verscheen het blad volgens de toen ingestelde regeling verder onder de titel DE WAARHEID (zie nr. 1082), vanaf 1944 onder hoofdredactie van A.G. Deana.

Zie ook: De VONK (nr. 939) en De WAARHEID (nr. 1071).

Zie ook: SCHOONHOVENSCHE COURANT (nr. 731).

942 De VONK; 'uit de vonk zal de vlam oplaaien' (Poesjkin)

Rotterdam. eind '44–mei '45. mdl. stenc. opinie-art., art. –.
Enkele nrs.

Toen het verkeer door de Spoorwegstaking vrijwel onmogelijk was geworden en het transport van een grote hoeveelheid bladen te riskant, werd te Rotterdam een voor Zuid-Holland bestemde editie van DE VONK uit Amsterdam uitgegeven. De inhoud bestond grotendeels uit artikelen uit de landelijke nummers.

Zie: De VONK; *'uit de vonk zal de vlam oplaaien'* (Poesjkin) (nr. 937).

942A **De VONK**
-. nov. '40–zomer '42. –. stenc. opinie-art., ber. binnenl. –.
1 nr. uit mei '41.

In het najaar van 1940 werd in de Mijnstreek onder leiding van Jaap Reek begonnen met de uitgave van dit blad. De groep werd echter rond de jaarwisseling reeds opgerold. Janus Nas, door de CPN-leiding als opvolger van Reek aangewezen, wist De VONK opnieuw te laten verschijnen, maar ook zijn groep werd, in de zomer van '42, gearresteerd.

Zie ook: GLUECK AUF! (nr. 208).

943 **De VONK; 'uit de vonk zal de vlam oplaaien' (Poesjkin); nieuwsbulletin**
–. 14 nov. '44–(?). 2 maal p.w. stenc. nieuws, art. –.
1 nr. van 14 nov. '44.

Zie: De VONK; *'uit de vonk zal de vlam oplaaien'* (Poesjkin) (nr. 937).

944 **De VONK; 'Hier is de vonk, die de toorts weer ontsteekt'**
's-Gravenhage. (?) '41–mei '45 (l.v.). mdl. stenc. en rotapr. meded., art. 500.
–.

Zie: De KURK (nr. 335).

944A **De VONK; uitgave van het 'Alg. Nederlandsch Comité van Actie'**
–. –. mdl. stenc. opinie-art. –.
1 nr. uit juni '43.

945 **VOOR GOD EN DEN KONING**
's-Gravenhage. juli '43–aug. '44. wkl. stenc. nieuws, art. 100–2000.
Compleet(?).

Zie: VOOR GOD EN DEN KONING (nr. 946).

946 **VOOR GOD EN DEN KONING**
Utrecht. apr. '43–mei '45. van aug. '43–febr. '45 wkl., daarna 3 à 4 maal p.w. stenc. nieuws, art. 800–2000.
Onvolledig van 19 aug. '43–4 mei '45.

VOOR GOD EN DEN KONING werd opgericht door T. Hessel en L.A. Plomp, terwijl twee broers van eerstgenoemde en de heren Vos, employé Rijksverkeersinspectie, en Tuinzing een werkzaam aandeel in de uitgave hadden. Het doel was de gevolgen van de toen reeds dreigende inlevering van radiotoestellen te ondervangen en een tegenwicht te vormen van de Duitse propaganda. Voor de vervaardiging van de eerste nummers werden papier en een stencilapparaat van de Rijksverkeersinspectie gebruikt. Na de verschijning van het derde nummer ontstond contact met A.J.W. Koopman, in juli 1943 met J. de Groot, welke in Hessel's ouderlijk huis kwam onderduiken, en de journalist J.A. Ages, allen uit Den Haag. Laatstgenoemde werd van dat tijdstip af de schrijver van militaire en politieke overzichten.

In december 1943 werd te Arnhem tijdens een St. Nicolaas-actie voor onderduikersgezinnen een aantal medewerkers gearresteerd. Hierop volgden meerdere arrestaties. Hessel en Plomp achtten het daarop beter de werkzaamheden te staken; De Groot wilde op de oude wijze doorgaan. Hieruit ontstond een conflict. Twee Haagse medewerkers, die reeds een eigen steungroep 'OP WACHT' hadden, gingen over tot de uitgave van een orgaan OP WACHT; *voor God-Nederland-Oranje* (zie nr. 592).

Te Den Haag, waar het blad eveneens werd gestencild, werd de uitgave tot 10 augustus 1944 voortgezet. Op 19 juni 1944 werd Koopman, die in 1941 reeds acht maanden in Scheveningen en Amersfoort gevangen had gezeten, opnieuw gearresteerd; op 4 september 1944 werd hij te Vught gefusilleerd. Dit betekende praktisch het einde van VOOR GOD EN DEN KONING te 's-Gravenhage. Ages b.v. werd redacteur van de Haagse PAROOL-editie (zie nr. 654). Toen de Haagse editie ophield, vervielen tevens de artikelen van Ages in de Utrechtse uitgave; Plomp – die nu een zijdelings contact met VOOR GOD EN DEN KONING onderhield – schreef daarna korte commentaren, voornamelijk over de militaire toestand.

In de periode van 26 september tot en met 19 oktober 1944 werd het blad gecombineerd met het PAROOL-bulletin voor Utrecht (zie nr. 663). Hierna kwijnde het tot voorjaar 1945; daarna verscheen het – soms in zeer klein formaat – tot het einde van de oorlog regelmatig om de dag.

In de Utrechtse uitgave hadden C. de Kogel en B. Wilkens een groot aandeel.

Van de aanvang af werd VOOR GOD EN DEN KONING o.a. te Zwolle en Leeuwarden herstencild; van augustus tot eind december 1943 ook te Amsterdam. Deze laatste uitgave zou na de arrestaties van enige medewerkers in een andere (waarvan de titel ons niet bekend is) zijn omgezet. Na Dolle Dinsdag verscheen te Woerden een plaatselijke editie, VOOR GOD EN KONING (zie nr. 947).

947 VOOR GOD EN KONING
Woerden. 8 sept. '44–mei '45 (l.v.). onr. stenc. nieuws, art. 500–1500.
Compleet.

Woerden werd aanvankelijk vanuit Utrecht voorzien van exemplaren van VOOR GOD EN DEN KONING (zie nr. 946). Na Dolle Dinsdag werd echter een zelfstandige uitgave VOOR GOD EN KONING vervaardigd door J. Pars, de arts F. Schrijver en mej. T. Forthövel.

948 VOOR GOD, KONINGIN EN VADERLAND; VOOR VRIJHEID, WAARHEID EN RECHT
Hintham. 4 juni '43–nov. '43. 2 maal p.w. stenc. art., ber. binnenl., nieuws. 200–500.
1 nr.

Zie: De ROSKAM; *Voor God, Koningin en Vaderland; voor vrijheid, waarheid en recht* (zie nr. 724).

949 VOOR KONINGIN EN VADERLAND; VOOR VRIJHEID, WAARHEID EN RECHT
Barneveld. (?)–aug. '44. 2 maal p.w.(?). stenc. nieuws. –.
(Vermoedelijk 1 nr.)

Zie: VOOR WAARHEID, VRIJHEID EN RECHT (nr. 956).

950 VOOR KONINGIN EN VADERLAND; VOOR VRIJHEID, WAARHEID EN RECHT
's-Gravenhage. 1 jan. '44–14 mei '45. dgl. aanv. typ., vanaf febr. '44 stenc., vanaf 20 sept. '44 druk. nieuws, art. (?)–2500.
Onvolledig.

Eind december 1943 kreeg de scholier J.J. Ibelings contact met het Bedrijfschap voor Akkerbouwprodukten, waar een getypt naamloos nieuwsbulletin werd vervaardigd. Het kwam onder de hoede van Ibelings, die het uitbreidde en ook onder zijn kennissen en schoolgenoten distribueerde. Op 1 januari 1944 gaf hij het de titel VOOR KONINGIN EN VADERLAND; VOOR VRIJHEID, WAARHEID EN RECHT. Van 12 oktober tot 7 november werd het beter geacht de uitgave te staken, daar de *Sicherheitspolizei* via per post verzonden exemplaren bijna op het spoor van de uitgevers was gekomen. Na de hervatting vond de verspreiding dan ook nog slechts per koerier plaats.

Op 9 januari 1945 kwam het tot een fusie met de groep welke in Voorburg HET PAMPHLET verspreidde (zie nr. 638). Er werd nu in het gemeentehuis aldaar een aparte editie vervaardigd om het gevaarlijke transport naar Voorburg uit te schakelen. Na de arrestatie van drie Voorburgse medewerkers op 6 februari 1945 vond de vervaardiging weer uitsluitend in Den Haag plaats. In de laatste maanden van de oorlog werd de elektriciteit verkregen via het Gemeente Ziekenhuis. De redactie berustte bij J.J. Ibelings, mr. D.E. Knol en W. Visser. Medewerking werd verleend door A.F.K. van der Touw, A. Roos, dr. R.K.W. Kuipers, H.C. van der Poel, P.H. Klop en mej. A. Visser.

951 VOOR KONINGIN EN VADERLAND; VOOR VRIJHEID, WAARHEID EN RECHT
's-Hertogenbosch. (?)–okt. '44 (l.v.). dgl. stenc. nieuws. –.
2 nrs. uit aug. '44.

In de aanwezige nummers werden enkele regels gewijd aan de op 9 augustus 1944 doodgeschoten priester Koopmans te 's-Hertogenbosch. Ook werd hulde gebracht aan degene(n) die 's-Hertogenbosch en omgeving van de SD-agent 'de Kin' verloste(n).

De uitgave werd legaal voortgezet in combinatie met DE BRABANTER; *'edele Brabant were di'* (nr. 77).

951A VOOR DE VRIJHEID
Wanssum. juni '43–aug. '43. mdl. stenc. art. 200.
1 nr. uit aug. '43.
De uitgevers van VOOR DE VRIJHEID waren H.G.H. de Mulder, gemeenteambtenaar, J.H. Vissers, gemeentesecretaris, P.J.G.A. Spreeuwenberg, ambtenaar ter secretarie, en J.H. van Megen, leraar. Toen het derde nummer vrijwel gereed was, werden zij gearresteerd. Zeven maanden later, in maart 1944, veroordeelde het *Deutsche Obergericht* hen tot vijf jaar tuchthuisstraf. Van Megen is in april '45 tijdens een kamp-evacuatietransport overleden. De inhoud van het blad bestond ten dele uit artikelen uit VRIJ NEDERLAND.

951B VOOR VRIJHEID EN RECHT
's-Gravenhage. (?)-(?) '45. –. stenc. nieuws. –.
1 nr. van 28 febr. '45.

952 VOOR VRIJHEID EN VICTORIE VAN VORSTENHUIS EN VADERLAND
Rotterdam. 18 juli '41. 1 maal verschenen. stenc. art. 2000.
Compleet.
Zie: VRIJ NEDERLAND (nr. 983).

953 VOOR VRIJHEID, WAARHEID EN RECHT
Heemstede. juni '43–okt. '44. aanv. wkl., later 3 à 4 maal p.w. typ. nieuws. 12–15.
Enkele nrs. uit juli '43, apr. en juli '44.
Zie: LUCTOR ET EMERGO; *voor vrijheid, waarheid en recht* (nr. 384).

954 VOOR VRIJHEID-WAARHEID-RECHT
Boskoop. 25 jan. '44–1 mrt. '44. 3 maal p.w. stenc. nieuws. 100.
Compleet.
Zie: De ORANJE GIDS; *voor: vrijheid, waarheid en recht* (nr. 620).

955 VOOR VRIJHEID, WAARHEID EN RECHT
–. (?) '43–(?). dgl. typ. nieuws. 3(?).
Enkele nrs. uit sept. '43.

955A VOOR VRIJHEID, WAARHEID EN RECHT
–. –. –. stenc. art. –.
1 nr.

956 VOOR WAARHEID, VRIJHEID EN RECHT
Barneveld. sept. '44–17 apr. '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws. 50–350.
Enkele nrs. uit sept. '44[1], apr. en mei '45.
Aanvankelijk werd in Barneveld een uitgave verspreid getiteld VOOR KONINGIN EN VADERLAND; VOOR VRIJHEID, WAARHEID EN RECHT (zie nr. 949). Toen de uitgever dit werk beëindigde, daar hij als lid van de KP veel andere bezigheden had, nam A. van Meerveld een oud plan zelf een blad uit te geven weer op, daar hij een juiste berichtgeving dringend noodzakelijk achtte om 'wilde' geruchten en hun gevolgen tegen te gaan. Van Meerveld had een illegale groep om zich heen verzameld welke door de medewerkers meestal 'Groep Hein' werd genoemd en ook zo bekend is gebleven. De officiële naam was echter eigenlijk VOOR VRIJHEID, WAARHEID EN RECHT, en als zodanig gaf Van Meerveld zijn blad dezelfde titel. De eerste maanden verrichtte een op het kasteel 'De Schaffelaar' verblijvende joodse geïnterneerde van de 'lijsten Frederiks' en 'Van Dam'[2] het stencilwerk. In oktober 1944 nam G.A. de Boer dit over. Toen Van Meerveld op 8 december 1944 werd gearresteerd, zetten De Boer en F. Bijderwellen de uitgave voort. Van Meerveld is op 14 maart 1945 in het concentratiekamp Neuengamme (Wöbbelin) overleden.

---

1. Het is niet geheel zeker dat deze exemplaren tot deze uitgave behoren.
2. Hierop kwamen joodse Nederlanders voor die zich hadden onderscheiden en daarom (evt. met hun gezin) een bevoorrechte behandeling genoten.

Na de bevrijding werd de uitgave onder de titel NIEUWSBLAD VOOR BARNEVELD als prot. christelijk weekblad voortgezet.

957 VOOR WAARHEID, VRIJHEID EN RECHT
Hindeloopen. '44. ca. twee-wkl. stenc. art. 200-300.
-.
Deze uitgave werd vervaardigd door L. de Boer, de hoofdonderwijzer B.C. Elskamp, A. Epema en A. Menies. De inhoud werd voornamelijk ontleend aan landelijke bladen. De vervaardiging werd na een half jaar beëindigd wegens technische moeilijkheden.

958 De VOORBODE
's-Gravenhage. dec. '40-mrt. '42. onr. stenc. en hect. opinie-art. 150-300.
Bijna volledig.
Deze uitgave werd vervaardigd door enige met de Sovjet-Unie sympathiserende, niet bij de CPN aangesloten, personen: de onderwijzers Chr. de Groot en J.M. van Beek, de pedagoog G.L. Engels, de verpleger W. Helder en de ambtenaar H.W. Krop. Als leidraad voor het eerste nummer werd het eerste nummer van DE WAARHEID genomen: de passages waarin Nederlandse politieke partijen werden aangevallen, waarin de wenselijkheid van samengaan met het Duitse volk werd gesuggereerd en onverschilligheid ten opzichte van de eventuele winnende macht werd uitgesproken, werden echter weggelaten.

De groep werd geleidelijk meer betrokken in de verspreiding van DE WAARHEID, HET PAROOL en VRIJ NEDERLAND, en na de verschijning van het zesde nummer in maart 1942 werd de uitgave beëindigd. Als reactie op het eerste nummer verscheen VERHELDERING OF SPLIJTZWAM?, een publikatie waarin, vanuit een socialistische optiek, het pro-Sovjet standpunt van de samenstellers werd gehekeld.

959 'De VOORLICHTER'
Leerdam. 28 apr. '45-mei '45 (l.v.). wkl. stenc. opinie-art. -.
Compleet.
Deze uitgave was bedoeld als wekelijkse opiniebijlage van NIEUWS-BULLETIN te Leerdam (zie nr. 532A).

960 VOORLICHTINGSDIENST 'JE MAINTIENDRAI'
Amsterdam. 11 nov. '44-9 mrt. '45. dgl. stenc. nieuws. art. 1200-1500.
Onvolledig van 16 dec. '44-8 mrt. '45.
Deze uitgave - tot 11 november 1944 getiteld BERICHTENBLAD 'JE MAINTIENDRAI' (zie nr. 56) - werd vervaardigd door A.M. Dartée en P. Snep. Op 10 november 1944 kwam een samenwerking met JE MAINTIENDRAI EN CHRISTOFOOR; *berichtenblad* (zie nr. 274) tot stand; berichten werden uitgewisseld, artikelen uit het berichtenblad overgenomen, er werd vanaf 1 januari 1945 op dezelfde machine gestencild. Op 1 februari 1945 werd de samenwerking beëindigd daar Dartée eigenlijk op het standpunt stond dat tijdens de oorlog alleen het verzet moest worden gediend en men de politiek moest laten rusten tot na de bevrijding. Het blad kreeg daarom de toevoeging: *'onafhankelijk'*. Op 10 maart 1945 werd de titel gewijzigd in NOVUM; *voorlichtingsdienst* (zie nr. 554), daar JE MAINTIENDRAI de titel JE MAINTIENDRAI niet gaarne gebruikt zag door anderen, ook al bleef de verstandhouding vriendschappelijk. De redacteur van HET ZONDAGSBLAD; *'van de vrije pen'*, J. Scheffer, werd in de redactie opgenomen (zie nr. 1120). Op 26 maart 1945 werd de titel nogmaals gewijzigd in NIEUWS-BULLETIN; *dagelijksche editie van* NOVUM *en* HET ZONDAGSBLAD (zie nr. 527); reeds na vier dagen, thans wegens de uitermate gunstige nieuwsberichten, werd de titel opnieuw veranderd, ditmaal in DE LAATSTE RONDE; *dagelijksche editie van* NOVUM *en* HET ZONDAGSBLAD (zie nr. 355).

961 De VOSSENBURCHT; voor waarheid
Voorburg. mei '43-mei '45. dgl. aanv. typ., vanaf 1 jan. '45 stenc. nieuws. 60-600.
Onvolledig van 15 sept. '44-mei '45.
Deze uitgave werd door Ad. Kokshoorn jr. en F. Kusse vervaardigd na het bekend worden van de inleveringsplicht voor radiotoestellen.

In het najaar van 1944 werden de redacteuren bij het vermenigvuldigen van de getypte door-

slagen geholpen door D. Mol en H. Kokshoorn. In januari 1945 kregen zij de beschikking over een stencilmachine en werd de oplage vertienvoudigd. De luisterpost was o.a. enige tijd ondergebracht op de zolder van een Montessorischool, het redactie- en stencilbureau in een rk school. De medewerkers waren vrijwel allen uit rooms-katholieke kring afkomstig.

962 **VREDE-VRIJHEID**
Tilburg. nov. '40–aug. '43. twee-wkl. stenc. art., ber. binnenl. –.
1 nr. uit juli '42.

Deze uitgave van de CPN behoorde tot de organen, waarvan in DE WAARHEID van 28 juli 1943 werd vermeld, dat zij in het vervolg de titel DE WAARHEID zouden dragen.
Zie ook: De WAARHEID (nr. 1071).

963 **VRIJ BAAN**
Amsterdam. 10 aug. '43–30 aug. '43, 7 febr. '44–28 febr. '44. wkl. stenc. nieuws. 1000.
Onvolledig.

Deze uitgave bevatte het belangrijkste nieuws van de week. De vervaardiging geschiedde door W.J. Ford, jur. cand., en V. van Dijk, med. cand. Wegens papiergebrek kon VRIJ BAAN van 30 augustus 1943 tot 7 februari 1944 niet verschijnen.

964 **VRIJ GOES**
Goes. 15 sept. '44–3 dec. '44. dgl. stenc. nieuws. 300–450.
Volledig van 17 sept.–26 nov. '44.

Zie: MEDEDELING (nr. 413).

965 **VRIJ NEDERLAND; Nederland-Oranje**
Amsterdam. aug. '40–mei '45 (l.v.). mdl., vanaf sept. '44 ca. wkl. aanvankelijk stenc., vanaf dec. '41 druk. opinie-art., art., ber. binnenl. 130–ca. 100.000.
Compleet.

Eind juli 1940 vatte F. Hofker, werkzaam bij de Plaatselijke Telefoondienst te Amsterdam, het plan op, de vele ondergrondse pamfletten, gedichten en brieven, welke sedert de capitulatie van Nederland in mei 1940 circuleerden, in een krant onder te brengen. Zo, oordeelde hij, zou de Duitse leugenpropaganda ontmaskerd worden en de Nederlandse bevolking op de hoogte blijven van de werkelijke stand van zaken. Ook wilde hij de berichten van Radio Oranje publiceren. Bovenal zou het blad het gekrenkte rechtsgevoel van de bevolking recht moeten doen wedervaren. Hofker had zelf reeds de twee verklaringen van generaal Winkelman betreffende het regeringsmemorandum aan de geallieerden en het bombardement van Rotterdam en het binnenrukken der Duitse troepen op 14 mei 1940 herstencild. Hij zette zijn plan om in daden en stelde enige kleinere artikeltjes op, en deelde toen zijn vriend W.N.J. van Donge en zijn collega C.F. Galjaard mee, een illegaal blad te willen uitgeven. Hij verzocht hun voor aanvullende kopij zorg te dragen. Galjaard betrok zijn vrienden D. Levendig, C. Kalkman, J. van der Neut en P.A. Harteveld, allen oud-leerlingen van christelijke scholen, in het geheim.

De jeugdige oprichters – hun leeftijden varieerden van 17 tot 20 jaar – schraapten wat geld bij elkaar en de eerste voorbereidingen konden worden getroffen. De titel van het blad leverde geen moeilijkheden op: het voorstel van Hofker om het VRIJ NEDERLAND te noemen, naar de Nederlandstalige programma's die de Franse radio onder die naam in mei en juni '40 had uitgezonden, werd door allen geaccepteerd.

Het eerste nummer werd ter gelegenheid van de verjaardag van koningin Wilhelmina 31 augustus gedateerd. De oplage bedroeg door de primitieve technische mogelijkheden en het gebrek aan financiën slechts 130 exemplaren. Om de vijand te misleiden stond op het blad een oplage van 1001 exemplaren vermeld. De inhoud bestond uit een opwekking de waarheid zoveel mogelijk te verbreiden en geen geloof te hechten aan berichten en artikelen 'welke hun oorsprong vinden in het filiaal van het propagandistisch leugenministerie van een zekere Germaanse Staat', de hiervoor genoemde verklaringen van generaal Winkelman, de rede door H.M. de koningin uitgesproken ter gelegenheid van de eerste uitzending van Radio Oranje,[1] een gedicht door Kitty van Donge dat door de HAAGSCHE POST geweigerd was, en een herdenking van de gevalle-

---

1. Op 28 juli 1940.

nen uit de oorlogsdagen van mei 1940. Bovenal werden de trouw aan en het vertrouwen in vorstenhuis en regering in dit nummer tot uiting gebracht. Het blad werd enthousiast ontvangen. O.a. werd geldelijke steun verkregen van het 'goede' personeel der AEG, een Duitse firma, waarvoor twee employés later moesten boeten met gevangenisstraf. Zo werd men in staat gesteld een tweede nummer uit te geven.

De inhoud bestond o.a. uit de verklaring van minister van Kleffens inzake de Duitse aanval op de koninklijke familie met de daarin gegeven rechtzetting van feiten, het bekende gedicht 'Vliegers die genade kennen' en een artikel 'Oranje en Nederland door de eeuwen heen'. Het kwam uit in oktober 1940 en kon reeds op een oplage bogen van 300 exemplaren. De kop welke voor het eerste nummer was gebruikt, was te bewerkelijk, zodat een andere door Levendig ontworpen werd, welke door de komende jaren heen tot september 1945 ongewijzigd bleef. Daarin werd het verlangen naar een vrij Nederland (het rood-wit-blauw), verenigd onder de dynastie van Oranje (de kroon), en de verbondenheid van Nederland en Oranje (de schakels) tot uitdrukking gebracht.

Intussen was men in het bezit gekomen van negatieven van nieuwe foto's van het koninklijk gezin. Hiervan werden foto's vervaardigd en verkocht. Eveneens verkocht werden reprodukties van nog in omloop zijnde foto's van het koninklijk huis. De Duitsers hadden de verkoop daarvan verboden en de foto's die nog bij de winkeliers en grossiers in voorraad waren in beslag genomen. Het aantal foto's dat verkocht werd, bedroeg meer dan 5000 en de winst kwam ten goede aan de VN-kas. Van der Neut wist bovendien in kringen van de vrijmetselarij fondsen te werven. Het werd hierdoor mogelijk het derde nummer (in november 1940) in een oplage van 750 exemplaren te laten verschijnen. Ook werden de nummers hier en daar nagestencild. Voor de eerste maal werd op initiatief van Hofker nu in de 'kop' het bekende citaat uit 'De Roskam' van Joost van den Vondel opgenomen, dat tot de bevrijding zou worden gehandhaafd:

'Want waerheid (dat 's al oud) vindt nergens heyl noch heul:
Dies roemt men hem voor wijs, die vinger op den mont leyd
O, kon ick oock die konst; maer wat op 's harten grond leyt,
Dat welt me na de keel: ick word te stijf geparst
En 't werckt als nieuwe wijn, die tot de spon uytbarst.'

Omstreeks die tijd zochten Hofker en Levendig naar uitbreiding van hun groep omdat de problemen die het maken van een blad met zich meebrengt hun boven het hoofd begonnen te groeien. Zij traden in contact met J. Kassies. Deze kreeg het tweede nummer mee ter verspreiding in de Watergraafsmeer en omstreken. Kassies, een ass. accountant, maakte deel uit van een groepje, bestaande uit C. Troost (onderwijzer), A.H.B. Breukelaar (loodgieter), mr. A.B. Roosjen (tot zijn arrestatie in september 1940) en mr. A.H. van Namen, dat na de capitulatie ijverig had gecolporteerd met NEDERLAND & ORANJE, het orgaan van de AR-Kiesverenigingen (na 17 augustus 1940 HOU EN TROU genoemd) en na het verbod van deze bladen met DE STANDAARD. Troost, die reeds geruime tijd met het plan rondliep een illegale krant uit te geven, had grote belangstelling voor VRIJ NEDERLAND en besprak het blad met zijn vrienden. Hij vond dat er een 'echte' courant van moest worden gemaakt. Kort daarop werd VRIJ NEDERLAND aan de groep 'Oost' overgedragen, waarbij de oprichters het recht voorbehielden een deel van de kopij te leveren. Na het vierde nummer dat gezamenlijk werd uitgegeven, deden zij ook van deze laatste voorwaarde afstand en hielden zij zich verder alleen bezig met de verspreiding. Troost werd hoofdredacteur, schreef de hoofdartikelen en was bovenal onvermoeibaar in het opsporen van kopij. Verder maakten van deze z.g. 'Tweede groep' behalve de reeds genoemden, deel uit: G.J. Assink (kweker), J.G. Blok (onderwijzer), P.C. Buitendijk (kantoorbediende), G.J. Lammers (journalist), P.J. Nadort (winkelier), J.C. Pellicaan (secretaris Patrimonium), mr. C. van Rij (adv. en proc.) en D.D.B. van Veen (kweker). De technische verzorging berustte bij Kassies; Van Namen organiseerde speciaal de verspreiding, Lammers zou het binnenlands overzicht schrijven, mr. van Rij het buitenlands politiek overzicht, hoewel deze taakverdeling natuurlijk niet streng afgebakend was.

VN had inmiddels grote bekendheid gekregen; dit had ten gevolge dat ook de *Sicherheitspolizei* er niet onbekend mee bleef. Bij de Hollandse Lloyd trof de Duitse politie bij een der verspreiders na een onderzoek der overjassen exemplaren van illegale bladen aan. Hieruit vloeiden vele arrestaties voort, waarbij ook de herkomst van VRIJ NEDERLAND werd ontdekt. Tenslotte volgden in de maanden maart, april en mei 1941 de arrestaties van Troost (op 3 maart

1941), Kassies en vele andere medewerkers. Breukelaar had zich door vlucht aan arrestatie kunnen onttrekken.

Twee grote processen waren het resultaat van deze arrestaties. In oktober 1941 werden achtentwintig personen berecht door het *Marinegericht*. Tegen het op 4 november uitgesproken vonnis werd door een afdeling van de *Wehrmachtsbefehlshaber in den Niederlanden* evenwel bezwaar aangetekend, hetgeen resulteerde in een nieuwe zitting (juli '42). Vijfenzestig personen stonden – na tien maanden voorarrest in het 'Oranje-Hotel' te Scheveningen – tezamen met uitgevers en medewerkers van andere bladen terecht voor het *Deutsche Obergericht als Sondergericht* in het gebouw van de Hoge Raad der Nederlanden. Dit proces duurde van 27 januari tot 25 februari 1942. Van de medewerkers uit de 'Eerste groep' van VN keerden Van der Neut en J. Peppink (beiden veroordeeld door het *Marinegericht*) niet terug. Van der Neut overleed kort na de bevrijding in het tuchthuis Siegburg aan vlektyfus, terwijl Peppink als gevolg van ondergane mishandelingen in september '42 in Duitsland het leven verloor. J.F.J. Schamp, één der allereerste verspreiders, kwam na zijn veroordeling door het *Sondergericht* in een Duitse gevangenis terecht. Hij werd daar zodanig mishandeld dat hij, kort na terugkomst, in mei '43 in Amsterdam overleed.

Mr. van Namen, Galjaard, Kalkman en W.P. Speelman (zie hieronder) en nog enkele anderen waren de dans ontsprongen. In verschillende plaatsen waar VN verspreid werd of vermenigvuldigd, zette men de uitgave zelfstandig voort, deels onder dezelfde titel, deels (al dan niet tijdelijk) onder een andere titel. Hieruit ontstonden o.a.: GEÏLLUSTREERD VRIJ NEDERLAND, VOOR VRIJHEID EN VICTORIE VAN VADERLAND EN VORSTENHUIS en DE VIJFDE COLONNE (zie de nrs. 196, 952 en 1069).

Al met al was de toestand in de maanden maart tot juni 1941 nog al verward.

Voor de arrestatie van de kopgroep had een groepje verspreiders onder leiding van W.P. Speelman en J. Peppink, studenten aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, het plan opgevat zelf een blad uit te geven onder de titel NEDERLAND VRIJ! (zie nr. 454). Motief daarvoor was, dat zij de inhoud van VRIJ NEDERLAND, dat volgens hen te zeer het merk van dilettantisme droeg, wilden verbeteren en wel door politici en schrijvers van professie in te schakelen. Speelman en Peppink hadden via diverse wegen contacten met de leidende groep Troost-Kassies, maar ook met andere verspreidingsgroepen, zoals de groep Kooistra-Van Randwijk.

A.H. Kooistra was een dorpsgenoot van Speelman en werkzaam in de Inrichting voor Haveloze Kinderen in de Jordaan, waarvan H.M. van Randwijk hoofd was. Samen gaven zij reeds de CIRCULAIRE VAN HET COMITÉ 'IN VERDRUKKING ÉÉN' uit (zie nr. 113).

Toen Peppink en enkele anderen in april 1941 (er waren inmiddels twee nummers van NEDERLAND VRIJ! verschenen) eveneens slachtoffer werden van de arrestatiegolf, was het plan daarmee van de baan.

Twee van de figuren die niet gearresteerd waren, trachtten onafhankelijk van elkaar en zonder van elkaars activiteit af te weten, de uitgave van VRIJ NEDERLAND voort te zetten. Het waren Speelman en mr. van Namen. Speelman, samenwerkend met Kooistra, en inmiddels in verbinding gekomen met H.P. Hos, een analyst uit Haarlem, die ontsnapt was aan de massa-arrestaties in de spionagegroep van prof. Mekel in Delft (OD en ID), richtten gedrieën het verzoek tot Van Randwijk de redactie op zich te nemen. Eenzelfde verzoek ging mede tot de journaliste mej. dr. G.H.J. van der Molen uit Aerdenhout. Het contact met Van Randwijk had tot gevolg dat men in relatie kwam met het verspreidingsapparaat van de 'Luntersche Kring': een groep predikanten en leken uit de hervormde kerk waarvan Van Randwijk deel uitmaakte en die reeds diverse bekende pamfletten in zeer grote oplagen had verspreid: BIJNA TE LAAT, BETERE WEERSTAND, GESPREK IN BEZET GEBIED[1]. Nu trad ook mej. H. Kohlbrugge, die in bovengenoemde organisatie met Van Randwijk samenwerkte, toe tot de kring van VN. Tevens lag hier het eerste contact met de medisch student J. Bartels, die met zijn medestudenten van de Nederlandse Christelijke Studenten Vereniging een gedeelte van de verspreiding van de 'Luntersche Kring'-pamfletten verzorgde en die later een belangrijke rol zou spelen in de 'Zwitsersche Weg' als koerier tussen Zwitserland en Nederland. Uit dit contact valt ook de later telkens optredende relatie te verklaren tussen VN en Barthiaans georiënteerde hervormde kringen, waardoor figuren als N. Stufkens, mr. G.H. Slotemaker de Bruïne, mr. J. Cramer, ds. K.H. Kroon, dr. J. Koopmans e.a. mede een rol gingen spelen bij VN (mej. Kohlbrugge had gestudeerd bij

1. Zie: *Catalogus van Pamfletten 1940–1945.*

prof. Barth). Via Van Randwijk kwam men ook tot samenwerking met het Protestantsch-Christelijk Schoolverzet, waardoor o.a. A. Wellensiek binnen de kring van VN kwam.

Door de Van Randwijk-groep werden twee nummers uitgegeven, waarvan er één technisch vrijwel mislukte.

Van Namen van zijn kant had evenmin stilgezeten. Hij zocht verbinding met de schrijver Eduard de Nève, door de gearresteerde mr. van Rij reeds bij VN betrokken.

Men schakelde een stencilpost in onder leiding van A.H. Stam, die was ondergebracht in de uitgeverij Van Bottenburg te Amsterdam (welke ook het benodigde materiaal verschafte) en met vereende krachten gelukte het in de maanden juni, juli en augustus 1941 een nummer uit te geven.

Door toevallige omstandigheden kregen Van Namen en Speelman, die beiden ondergedoken en bovendien familie van elkaar waren, persoonlijk contact ergens in het noorden des lands, hetgeen leidde tot een bespreking ten huize van De Nève en tot coördinatie van de plannen.

Inmiddels werd Kooistra door een toeval in Delfzijl, dat *Sperr*-gebied was, gearresteerd en daarmee ontviel aan VN een dappere, actieve en veelzijdige jongeman, tezamen met Speelman één van de pioniers onder de illegale werkers van Nederland, die in de korte tijd van zijn ondergrondse actie niet alleen de pers mee hielp organiseren, maar tevens actief betrokken was bij financiële ondersteuning van de slachtoffers van de Februaristaking en de verspreiding van pamfletten van de Luntersche Kring, bij spionage, sabotage en Engelandvaart. Voor dit laatste feit werd hij door de *Sipo* gezocht en moest hij onderduiken. Op 4 september 1942 overleed hij in het concentratiekamp Gross-Rosen.

In oktober 1941 kon de leiding van het nieuwe landelijke apparaat zich voorlopig consolideren. Zij bestond uit mr. A.H. van Namen, W.P. Speelman, H.P. Hos, A.H. Stam, mej. dr. G.H.J. van der Molen, H.M. van Randwijk, allen reeds hierboven genoemd, waarbij zich nog de dichter J.H. de Groot uit Amsterdam aansloot. Ten huize van Van Randwijk werd de eerste vergadering gehouden, waarin de principiële redactionele richtlijn van het blad werd uitgestippeld aan de hand van een betoog van Van Randwijk, waarvan de voornaamste kernpunten waren: herstel van democratie en constitutioneel koningschap, erkenning van de grote historische en actuele betekenis van christendom en van humanisme voor ons volksleven en onze staat. Strijd tegen de Duitsers, vooral in hun nationaal-socialistische verblinding. Onafhankelijkheid ten aanzien van elke kerk of partij. Erkenning dat met deze oorlog ons maatschappelijk leven over de gehele linie problematisch was geworden en om verandering en vernieuwing riep.

In de volgende vergaderingen, die de eerste tijd, totdat Van Randwijk moest onderduiken, gehouden werden in de Inrichting voor Haveloze Kinderen in de Bloemstraat te Amsterdam, werden ook de organisatorische principes besproken en vastgelegd. Redactioneel en technisch-organisatorisch werk werd uiteraard wel onderscheiden maar niet gescheiden.

De eerste tijd ging alles goed en naar vele zijden werden verbindingen tot stand gebracht, welke ook van belang waren voor de ontwikkeling en de geschiedenis van het blad. Er werd hard gewerkt aan de opbouw van een landelijk verspreidingsapparaat, maar de verspreiding kon in die tijd voor een aanzienlijk gedeelte worden opgevangen door verzending per post in enveloppen met gefingeerde afzender-opdruk. Zo kwam het pamflet ONS KIND IN GEVAAR gewoon als drukwerk in open enveloppe in Genève terecht en kon vandaar naar Londen gestuurd worden, waar de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen G. Bolkestein het voor Radio Oranje besprak.

In Den Haag was het Breukelaar, die aldaar ondergedoken veel voor de verspreiding deed. Hij werd echter gearresteerd tijdens een vergadering te Rotterdam op 18 oktober 1942 (zie nr. 288). Hos legde de eerste verbindingen met geheime zendergroepen en ontwikkelde plannen om met behulp van een aantal technici zelf een zender te gaan bouwen, terwijl mr. G.H. Slotemaker de Bruïne en Van Randwijk politieke en spionage-contacten zochten. Van zenden is niets gekomen. (Later kreeg men contacten met diverse ingenieurs van Philips en met H.A. Hoekstra uit Blaricum, doch toen werd alles overgedaan aan de OD.)

Via mej. van der Molen werd de reservekapitein J. Mulder uit Den Haag bij VN betrokken en daardoor het militair verzet. Door mr. J.C. Bührmann uit Diemen kwam een intensieve relatie met de OD tot stand.

De inhoud van de krant werd steeds belangwekkender. De *Sicherheitsdienst*, die in de *Meldungen aus den Niederlanden* van 22 april 1941 (pag. 15) geconstateerd had dat *'die Hetzschriftenverbreitung der Opposition in den letzten Wochen durch die erfolgreichen sicherheitspolizeilichen Aktionen erheblich nachgelassen hat'*, moest in de *Meldungen* van 16 december 1941

(pag. 6) spijtig erkennen: *'als weitverbreiteste und gefährlichste Hetzschrift muss hier das periodische Pamphlet VRIJ NEDERLAND genannt werden'*. Het was de Duitsers daarbij ontgaan dat VRIJ NEDERLAND van de aanvang af een begrip had gesymboliseerd, waar vrijwel het gehele Nederlandse volk sympathiek tegenover stond. In de beginperiode werd de naam dan ook door allerlei groepen en combinaties gebruikt, die met de kern van de onderhavige groep geen of nauwelijks contact hadden, maar òf uit sympathie òf onafhankelijk deze voor de hand liggende naam hadden gekozen: *'Schon im Spätsommer 1941 tauchte die Zeitschrift "Vrij Nederland" jedoch wieder auf und war in allen Teilen und Kreisen der Niederlande fest zu stellen'* (dossiers van het 'Tweede VN-proces', 13, 14 en 15 januari 1944).

In december 1941 verscheen het eerste gedrukte nummer. Drukker was Joh. Hoekstra uit Koudum, wiens adres men verkregen had via R. Walda van de VONK-groep, waarmee speciaal Van Randwijk nauw samenwerkte (zie nr. 937).

In februari 1942 viel Stam uit wegens vertrek naar Zwitserland. In maart 1942 werd Van Randwijk, juist toen hij op het punt stond onder te duiken, gearresteerd als uitloper van een arrestatiegolf in de VONK-groep. Door gebrek aan bewijs kwam hij na enkele weken weer vrij. Hij dook onmiddellijk onder. In juni 1942 werden mej. van der Molen, J.H. de Groot, Van Randwijk en zijn vrouw, plus mej. M. Nolte, een vriendin van mej. van der Molen, in Noordwijk gearresteerd door verraad van een provocateur-indringer P. Hoogland, die door VN uit het Binnengasthuis te Amsterdam was bevrijd, maar daar - naar achteraf bleek - door de *Sipo* als lokaas was neergelegd.

Gelukkig was geen van de gearresteerden bij de provocateur, die meende Hos in Noordwijk te vinden, bekend. Toen deze er echter niet bij was en de aanwezigen onbekenden van Hoogland bleken te zijn, kwamen allen weer spoedig vrij. De Groot trok zich daarop tijdelijk uit het illegale werk terug. Mej. van der Molen dook voorlopig onder.

In september 1942 werd VN echter door veel ernstiger slagen getroffen: tengevolge van de arrestatie van de Rotterdamse medewerkers T. van der Kam en F.A.G. Goedhart wegens spionage, werd te Overschie de VN-drukker G.B.H. Hinterding gearresteerd. Onafhankelijk daarvan kort daarop te Diemen de drukker A.M. IJsendijk. Ook op enkele centrale punten werden overvallen gedaan. De organisatie kwam hierdoor in ernstige technische moeilijkheden; adressen waren onbruikbaar geworden, men moest nieuwe drukkers aantrekken. In dezelfde periode hadden de verraders J.A. Daane en Johnny de Droog de groep geïnfiltreerd en veroorzaakten vele moeilijkheden. Bovendien waren verschillende VN-contacten betrokken bij de eerste overval op een distributiekantoor in Nederland te Joure (14 oktober 1942) waarnaar de Duitsers niet zonder succes een intensief onderzoek instelden: zo b.v. D.D.B. van Veen, die reeds in 1940/'41 VN gestencild had, maar na in mei 1941 aan arrestatie ontsnapt te zijn, het contact met VN-Amsterdam had verloren, voorjaar 1942 echter de organisatorische leiding van het noorden had gekregen.

Ook op vele provinciale en regionale posten werden telkens personen gearresteerd, terwijl het gebeurde met Hoogland had bewezen hoezeer men op zijn hoede moest zijn.

Onder deze omstandigheden ontstond er een crisis in de leiding. Twistpunt was de wijze van organiseren. Naar het oordeel van Van Randwijk, Van Namen en enkele anderen diende de uitbouw van de organisatie met de grootste omzichtigheid en vooral niet met te grote sprongen plaats te vinden. Aangezien allen van elkaar afhankelijk waren en één het lot van vele anderen kon bepalen, was het huns inziens uitgesloten dat ieder op eigen initiatief bleef handelen, zonder dat er een centrale organisatorische leiding bestond, die uitmaakte hetgeen wel en niet moest gebeuren. Speelman en Hos waren het daarmee niet eens. Zij wensten in het 'technische' apparaat naar eigen inzicht de vrije hand te houden, hun relatiekring en medewerkers voortdurend uit te breiden. Besprekingen leidden niet tot resultaat. Hos wilde daarom uit teleurstelling naar Engeland oversteken. (Mej. Kohlbrugge had reeds in de zomer van 1942 een succesvolle tocht heen en terug naar Zwitserland gemaakt, waardoor de 'Zwitserse Weg A'[1] was ontstaan.) Het pleit werd helaas beslecht door ingrijpen van buitenaf. In de top van de OD was een provocateur doorgedrongen, n.l. de cadet Pasdeloup, die uit gevangenschap was losgelaten op voorwaarde verraderswerk voor de SD te verrichten (zie blz. 199). In november 1942 speelde hij Hos en Speelman in handen van de *Sipo*. Speelman wist op 30 december 1942 op wonderbaarlijke wijze uit Haaren te ontvluchten, waarbij hij een ruggegraatsverwonding opliep, waarvan hij

1. Er ontstond later een tweede verbinding, de Zwitserse Weg B.

niet meer is genezen, en ging naar vrienden in het noorden des lands.

Mej. van der Molen had zich inmiddels na haar vrijlating uit gevangenschap teruggetrokken uit VN, en hield zich met de hulp aan joodse kinderen bezig tot zij bij de oprichting van TROUW werd betrokken. Pellicaan werd in de kerngroep opgenomen. De overgebleven kerngroepleden die de oorsprong van het verraad uiteraard niet begrepen, waren thans meer dan ooit overtuigd dat drastische maatregelen moesten worden genomen. Een aantal verspreiders, meest naaste medewerkers van Speelman, wilde alsnog een dreigende breuk voorkomen. Daartoe had een bespreking plaats in Amsterdam op kerstavond 1942 ten huize van ds. Kroon, waarbij Van Randwijk namens de kerngroep optrad. Het voorstel van de verspreiders was, hun de vrije hand te laten in de verspreiding, waarvan zij de organisatie geheel en al voor eigen verantwoordelijkheid zouden inrichten. Van Randwijk en de zijnen wilden daar niet op ingaan, omdat zij zich verantwoordelijk voelden voor de gehele organisatie, een strenge centrale leiding noodzakelijk achtten en het zich onttrekken aan deze verantwoordelijkheid immoreel vonden. De breuk moest daarop onvermijdelijk volgen. Na zijn ontvluchting kwam Speelman in relatie met een groep, welke zich met de inhoud van VN niet kon verenigen en reeds lange tijd van plan was een eigen blad op te richten (dr. J.A.H.J.S. Bruins Slot e.a.). Speelman bood zijn verspreidingsgroep en zijn technische contacten aan. Beide partijen besloten met elkaar in zee te gaan; mej. van der Molen voegde zich bij hen en zo ontstond TROUW (zie nr. 857).

Inderdaad was VN met het voortduren van de bezettingstijd en de noodzakelijke bezinning op de daaraan verbonden geestelijke en maatschappelijke problemen steeds bewuster naar links geëvolueerd, zonder daarbij echter iets te verloochenen van zijn 'christelijke afkomst'. Het Barthianisme, waarmee het in 1941 in aanraking was gekomen, speelde daarbij een grote rol, vooral omdat de krant meestal voor een groot deel door Van Randwijk werd geschreven. Het blad heeft zich echter nooit aan kerk of partij gebonden en is daarmee de grondslagen, die in 1941 waren gelegd, trouw gebleven.

De praktische consequenties van de scheiding met de 'groep-Speelman' was het verloren gaan van een groot aantal verspreidingscontacten in het land. Dit werd enerzijds zeer betreurd, doch anderzijds ontstond nu de mogelijkheid een nieuwe organisatie op te bouwen.

Allereerst werd de leiding straffer. Aan de top van de pyramide kwam een 'Centrale Leiding' (CL) te staan. Van Randwijk trad op als 'voorzitter', belast met de algemene organisatorische leiding en de hoofdredactie. Van Namen werd 'plaatsvervangend voorzitter' en verzorgde naast redactionele werkzaamheden, vanaf september '43 geassisteerd door mej. H. van Klaveren, speciaal de technische dienst (drukkers, papier). Pellicaan hield zich bezig met de verzendingsproblemen. Van de Spoorwegorganisatie waarvan VN tot dusver ook gebruik had gemaakt (zie nr. 196), werd grotendeels omgeschakeld op vervoer per schip. Een nieuw toegetreden lid, mr. J. Cramer uit Assen, legde nieuwe contactpunten door het gehele land. Voortdurend werd gemeenschappelijk de te volgen gedragslijn, zowel redactioneel als organisatorisch, besproken.

Mej. Kohlbrugge was inmiddels overgegaan naar de OD. Het land werd verdeeld in diverse districten, soms samenvallend met provincies, soms met gedeelten daarvan, en deze gebieden werden weer onderverdeeld in regionen, die weer op hun beurt plaatselijk onderscheiden waren. Horizontaal contact tussen de provinciale en regionale vertegenwoordigers was niet toegestaan, contact van 'beneden' naar 'boven' uitsluitend via tussenadressen, nooit rechtstreeks. Sindsdien zijn in VN geen oprolarrestaties meer voorgekomen. Hoewel er nog diverse klappen vielen, o.a. in Haarlem, gelukte het de SD niet meer in de kern van de organisatie door te dringen of deze noemenswaard te desorganiseren.

Als provinciale vertegenwoordigers traden op: in Friesland: J.R. Vermeulen, P. Scholten; in Groningen: W. Holtkamp; in Drente: L. Vlieghuis; in Overijssel: H.J. Meyerink, vanaf april 1944 mej. mr. M.A. Boom; in Gelderland: C. de Jong; in Utrecht: mej. mr. M.A. Tellegen, later mej. C. s'Jacob. In Den Haag en Zuid-Holland-west en noord: C. de Koning; in Alblasserwaard, West-Betuwe en Langstraat: H. van Os; in Rotterdam en Z.H. eilanden: mr. J.J. Roeters van Lennep en mevr. M. James-van der Hoop; in het Gooi: J. Visser; in West-Friesland: C.J. Hof; in Kennemerland: J. Logger; in Brabant: mr. H.B.S. Holla; in Limburg: J.H.J. Sangen. Mej. Tellegen en mr. J. Berlage hadden supervisie over bepaalde combinaties van gebieden. Mr. Berlage werd op 21 of 22 december 1943 door een toeval gearresteerd en dezelfde dag nog gefusilleerd. Mej. Tellegen trad na een half jaar uit om zich aan ander illegaal werk te wijden.

Zowel kwalitatief als kwantitatief nam de uitgave in betekenis toe.

De Duitsers begrepen er weinig van. In het *Jahresbericht 1942* pag. 21 van de *Aussenstelle*

Amsterdam des Befehlshabers der Sicherheitspolizei und des SD für die besetzten niederländischen Gebiete heette het:

'Am stärksten verbreitet und auch inhaltlich und technisch am besten aufgezogen ist die periodische Zeitung "Vrij Nederland". *Aufschlussreich ist die Tatsache, dass diese Hetzschrift neuerdings sowohl in den Niederlanden als auch zu Tausenden von Exemplaren in England hergestellt werden. Dieser Umstand lässt auch auf die Finanzierung gewisse Rückschlüsse zu. Die ansprechende Aufmachung dieser Zeitung ist dadurch zu erklären, dass die Hersteller von einem Kreis geschickter Journalisten unterstützt werden, die ihnen die entsprechenden Beiträge liefern.'*

De werkelijkheid zag er anders uit! Het Londense VRIJ NEDERLAND en het ondergrondse blad hadden niets met elkaar uitstaande en van financiële ondersteuning was al evenmin sprake. Sterker nog, VRIJ NEDERLAND was één van de organisaties die het langst financieel op eigen benen hebben gestaan (door vrijwillige bijdragen van lezers) en eerst in het laatst van de hongerwinter ertoe over moest gaan, steun bij het NSF te vragen. Ook was er geen sprake van, dat beroepsjournalisten aan het blad meewerkten. De kring van schrijvers bestond vrijwel uitsluitend uit personen, die vóór de oorlog nooit of weinig in kranten geschreven hadden.

Hoe belangrijk de Duitsers de verschijning van VRIJ NEDERLAND achtten, zou de groep overigens nog op een merkwaardige manier ervaren. Kennelijk was men het bij de *Sipo* er over eens dat er een andere methode gevonden moest worden om dit *gefährlichste Hetzschrift* uit de wereld te helpen. Als het dan niet ging door hardhandig optreden dan maar door 'vrede te sluiten'. Die poging werd van twee zijden ondernomen. D.D.B. van Veen was gearresteerd i.v.m. de distributiekantoor-overval te Joure. Mevr. van Randwijk werd in april 1943 gearresteerd toen zij distributiebonnen ging afhalen op het kantoor te Amsterdam, en vastgehouden als gijzelaar voor haar man. Aan beiden werd door verschillende Duitse instanties[1] het verzoek gericht of VN niet bereid was de uitgave te staken, waarbij de Duitsers zich dan bereid verklaarden garanties te geven, dat geen der VN-gevangenen zou worden doodgeschoten en dat van dat ogenblik af niemand van hen, die nog vrij rondliepen, zou worden gearresteerd of gestraft voor daden, die vóór de afspraak waren begaan. Dat was in juni 1943. Van Veen werd zelfs losgelaten om over deze zaak te gaan onderhandelen, onder voorwaarde dat een andere VN-man tijdelijk zijn plaats in de gevangenis in zou nemen, hetgeen geschiedde door Pellicaan. Ook mevr. van Randwijk werd na enkele weken in vrijheid gesteld.

Uiteraard waren de voorstellen der Duitsers aanleiding tot diepgaande besprekingen in de boezem van de VN-leiding. Of het mogelijk zou zijn iets voor de gevangen kameraden te doen, moest zeker worden onderzocht. In hoeverre waren de verschillende Duitse instanties echter te vertrouwen? Boven elke discussie stond bovendien de rotsvaste overtuiging van allen dat het illegale werk moest worden voortgezet. VN kwam daarop met de volgende voorstellen:

1. De verschijning van VN zou worden gestaakt. (Hetgeen niet betekende, dat de groep dan niet met een blad onder een andere titel zou voortgaan.)
2. Alle gevangenen moesten in vrijheid worden gesteld. (De garantie dat zij niet zouden worden doodgeschoten en evenmin naar concentratiekampen zouden worden overgebracht, was dus niet genoeg.)
3. De vrijgelatenen zou niet gevraagd worden een verklaring af te leggen dat ze het illegale werk zouden staken.
4. Degenen, die nog in vrijheid waren, weigerden enige belofte te geven of enige gunst te aanvaarden.

De Duitsers gingen op deze voorwaarden niet in. Wel lieten zij overeenkomstig hun belofte de gijzelaar Pellicaan wonderlijk genoeg weer vrij.

Overigens was dit een zeer moeilijke situatie, waarin het verantwoordelijkheidsgevoel de leiding veel slapeloze nachten heeft bezorgd.

In januari 1944 vond het tweede VRIJ NEDERLAND-proces plaats. Onder de berechten bevonden zich Hinterding, Hos en T.J. Jansen uit Groningen, zijn vriend en trouwe medewerker. Hos en Jansen werden op 11 mei 1944 te Scheveningen gefusilleerd. Hos, die het proces op een

1. Het schijnt, dat in dit geval de Duitse *Kriminalpolizei* en *Sicherheitspolizei* elkaar vliegen trachtten af te vangen. Bovendien werd de zaak nog gecompliceerd, doordat de *Kripo* in de eerste plaats de organisator van de overval te Joure, Th. Dobbe, in handen wilde krijgen.

brancard meemaakte, maakte door zijn heroïsche houding tijdens het proces op de Duitse rechters grote indruk. Hinterding overleed eind april 1945 tijdens een gevangenentransport van het tuchthuis Straubing in de richting van Dachau.

In oktober 1943 werden in Haarlem ten gevolge van verraad enige tientallen medewerkers (de groep-Lohmann) gearresteerd, echter zonder dat deze arrestatiegolf op andere plaatsen oversloeg.

In totaal vonden in VN-verband waarschijnlijk 74 personen de dood.

De krant verscheen in steeds grotere oplage en kon ook wat de inhoud betreft steeds beter worden verzorgd. De oplage uit de begintijd was moeilijk te bepalen. Reeds eind 1940 werd het blad deels door het in werking stellen van herstencil-afdelingen, deels door onbekenden die een exemplaar uit Amsterdam ter lezing ontvingen, vermenigvuldigd. Bekend is, dat dit o.a. geschiedde te Alkmaar (M.H.P. van Houweninge), te Amsterdam (H.M. Mos), te 's-Gravenhage (A.H.B. Breukelaar; M. de Graaf), Haarlem, Den Helder, Hilversum (E. Mager), Rotterdam, IJsselmonde en Zwolle (zie de nrs. 196, 966, 974, 976, 983 en 1051). Bij elkaar zullen dus zeker 10.000 ex. per nummer zijn verspreid. Na de catastrofe van voorjaar '41 daalde de oplage tot 1500 à 2000. In december 1941 verscheen het eerste gedrukte nummer in een oplage van 6000 exemplaren; in de zomer van 1942 werden door de twee drukkers Hinterding te Rotterdam en IJsendijk (fa. A.H. de Wild) te Diemen ongeveer 15.000 exemplaren vervaardigd, terwijl nog steeds herstencild of nagedrukt werd. Toen in het voorjaar van 1944 een centraal georganiseerde oplage van 40.000 exemplaren bereikt werd, nam het nadrukken sterk in omvang af.

In januari 1944 werd naast de uitgave van het landelijke nummer een begin gemaakt met de uitgave van de INTERNATIONALE INFORMATIE-BLADEN (zie nr. 252). De IIB beoogden tegemoet te komen aan de behoefte aan internationale politieke, economische en sociale voorlichting, door een gedocumenteerd overzicht te brengen van publikaties uit de geallieerde en neutrale pers, somtijds voorzien van commentaar. Tevens was het de bedoeling, het gevoel van verbondenheid met de Verenigde Volkeren te versterken en belangstelling te wekken voor de toekomstige internationale taak van Nederland. De IIB werd gevoed via de 'Zwitserse Weg'. In april 1944 werd (in een oplage van 60.000 ex.) een MANIFEST uitgegeven waarin samen met HET PAROOL de politieke opvattingen van beide organisaties werden vastgelegd (zie blz. 203).

Na Dolle Dinsdag werd decentralisatie noodzakelijk en werd kopij voor het landelijke nummer per koerier gezonden naar Friesland, het Gooi, 's-Gravenhage, Purmerend, Rotterdam, Utrecht en Zwolle (zie nrs. 970, 980, 974, 982, 983, 986 en 987). Zelfstandig gaven o.a. Gorinchem en Gouda uit (nrs. 971 en 972). De oplage nam, ondanks het gebrek aan stroom, door een sterk verhoogde activiteit van de plaatselijke afdelingen en de drukkers, zeer toe. De totale oplage van het wekelijkse landelijke nummer (dat toen eenmaal per maand in grote omvang en driemaal in kleiner formaat en omvang verscheen) bereikte het maximum van 80.000–100.000 exemplaren. Daarnaast was VN betrokken in de uitgave van het ORANJE-BULLETIN en DE VRIJE PERS (zie de nrs. 617 en 1033). In Amsterdam, Alkmaar, Beverwijk, het Gooi, 's-Gravenhage, Heemstede, Hoorn, Purmerend en Wassenaar werden dagelijkse nieuwsbulletins uitgegeven (zie de nrs. 967, 998, 969, 979, 539, 808, 977, 981, 982 en 540). In augustus 1944 werd een reeds lang voorbereid plan uitgevoerd, een speciaal voor arbeiders bestemd blad uit te geven, ook ten behoeve van hen, die in Duitsland werkten. Het zou VAN DEN HARDEN GROND (zie nr. 907) heten. Juist op Dolle Dinsdag kwamen de eerste exemplaren van de pers. Het drukken werd meteen gestaakt en de verschijning – daar men het toen te druk kreeg met de uitgave van de dagelijkse nieuwsbulletins – niet meer hervat.

VN heeft veel brochures en pamfletten uitgegeven. In februari 1942 een protest tegen de voortschrijdende jodenvervolging: TENZIJ... EEN ERNSTIG BEROEP OP HET GEWETEN VAN HET NEDERLANDSCHE VOLK, door H.M. van Randwijk (in een oplage van 60.000 exemplaren, verspreid in samenwerking met de VONK-groep). Verder in 1942 een 'OPEN BRIEF AAN CHRISTIANSEN' OVER DE JODENVERVOLGING, gezamenlijk geschreven door Van Randwijk en Koos Vorrink (20.000 ex.) en een brief van prof. Karl Barth AAN DE NEDERLANDSCHE CHRISTENEN. In 1944 werden uitgegeven de brochures NAAR EEN GROOTER NEDERLAND?, twee beschouwingen over het annexatievraagstuk door mr. dr. K.F.O. James (pro) en drs. B.W. Schaper (contra) met een voorwoord door laatstgenoemde (oplage ca. 20.000 ex.) en DE GEVAARLIJKE BOCHT; *twee voordrachten betreffende de overgangstijd gehouden door Kolonel Kuils en Boisot* (ps. resp. van mr. H.J. Kruls en mr. J.G. de Beus) met een voorwoord van N. Stufkens (oplage 5000–10.000 ex.). In het najaar van 1943:

CELDROOM, een gedicht door H.M. van Randwijk (oplage 25.000 ex.). Vervolgens talrijke waarschuwingen en protesten tegen: arbeidsinzet, registratie van mannen, *Gestapo*, verraad.

De titels: 'Het ondier vlucht!', 'Het wapen V5', 'Vogelvrij!', 'Gevaar! Gestapo!', 'De maat is thans vol', 'Een hartig woord over de Spoorwegstaking', 'Er is wat beters te doen dan praatjes verkopen en paniek zaaien', alle van de hand van Van Randwijk, spreken voor zichzelf. Naast deze speciaal op het verzet gerichte acties werden drie 'extra nummers' uitgegeven om zo krachtig mogelijk werkzaam te zijn op het terrein der staatkundige vorming van het Nederlandse volk in de toekomst. Het eerste extra-nummer, d.d. 5 juli 1943, was geheel gewijd aan het 'winnen van de vrede'. Het had een normale oplage en de vorm van een landelijk nummer. Het tweede bevatte artikelen over sociale en economische problemen en werd in september 1943 als brochure uitgegeven in een oplage van 20.000 exemplaren. Het derde extra-nummer - eveneens in brochure-vorm - behandelde de verhouding Nederland-Indonesië en moest zelfs herdrukt worden (maart en april 1944; totale oplage 40.000 à 50.000 exemplaren). Bijna al dit drukwerk werd vervaardigd in de drukkerij van S.J.P. Bakker te Amsterdam, die na een inval op 29 januari 1945, op 9 februari met vier van zijn gezellen te Zaandam werd gefusilleerd (zie blz. 252).

Bij zoveel activiteit dienden vele nieuwe medewerkers te worden aangetrokken, waaronder ook veel 'schrijvers'. Drs. B.W. Schaper hield zich speciaal bezig met de INTERNATIONALE INFORMATIEBLADEN, en schreef ook veel in de extra nummers. Verder leverden mr. dr. W.F. de Gaay Fortman, prof. mr. dr. J.H.W. Verzijl, mr. G.H. Slotemaker de Bruïne, N. Stufkens, prof. dr. P. Geyl, dr. J.A. Verdoorn, dr. J.S. Bartstra en R.M. Setyadjit veel bijdragen. Ook voor de verspreiding en de technische verzorging werden allerlei nieuwe medewerkers aangetrokken: F. Bauer, E. van Schagen, A. Sneep, mr. S. Gerbrandy, de uitgevers B. Bakker en J.M.Ph. Uitman, iemand van de spoorwegrecherche en niet te vergeten 'Janus met de bakfiets'.

Wij vermeldden reeds dat de organisatie VRIJ NEDERLAND ook op andere terreinen dan dat van de illegale pers actief was. Van de aanvang af was zij meer of minder rechtstreeks bij spionage betrokken (reeds mr. Van Rij uit de eerste tijd was daarin werkzaam). Door haar aandeel in de 'Zwitserse Weg' en de daarbij betrokken spionagegroepen (van mr. J. le Poole, jhr. mr. L.H.N.F.M. Bosch van Rosenthal, diverse parachutisten e.a.) bleef de organisatie zich met dit werk bezighouden.

Ook bestond er samenwerking met de Belgisch-Hollandse spionagegroep 'Wim'. Uit de tijd van de Februaristaking resulteerde een tamelijk uitgebreide steunactie vnl. in Amsterdam. Hulp aan onderduikers, aan joden e.d. behoorde tot de gewone activiteiten, ook al lag het zwaartepunt van de werkzaamheden niet op dit terrein. Na Dolle Dinsdag organiseerde VN een gewapend vendel in Amsterdam onder leiding van A. de Boer. Elders, in Friesland, Noord-Holland, Alblasserwaard enz. versterkten VN-ploegen de rijen van KP en LO.

In augustus 1944 verliet Pellicaan de CL om persoonlijke redenen en begon hij met Van Veen de uitgave van METRO (zie nr. 421). In oktober 1944 moest mr. Cramer zijn werkzaamheden bij VN staken wegens zijn benoeming tot lid van het College van Vertrouwensmannen.

In januari 1945 viel met de arrestatie van mr. van Namen, tijdens een vergadering waarin de Stichting 1940–1945 werd voorbereid, een der oudste en meest centrale figuren van VN uit. Na dit verlies was van de oude groep aldus alleen Van Randwijk overgebleven, die zelf ternauwernood aan een derde arrestatie ontsnapte, toen het Landelijk Werkcomité tegen de Arbeitseinsatz, in vergadering bijeen, in februari 1945 door de *Sipo* werd overrompeld.

Tezamen met de bovengenoemde en inmiddels reeds ingewerkte medewerkers werd de arbeid echter tot het eind van de oorlog voortgezet.

Na de bevrijding van Zuid-Nederland verscheen VN te Eindhoven in combinatie met JE MAINTIENDRAI en CHRISTOFOOR. Naarmate de bevrijding voortschreed verschenen in verschillende plaatsen van het land voorlopige bevrijdingsnummers, o.a. te Groningen, Meppel, Deventer, Zutphen.

Na de bevrijding bleef VRIJ NEDERLAND verschijnen als weekblad, tot oktober 1948 uitgegeven door de Stichting VRIJ NEDERLAND die de organisatorische en rechtstreekse voortzetting was van het illegale blad.

966 **VRIJ NEDERLAND**
Amsterdam. najaar '40–(?) '41. mdl. stenc. opinie-art., art., ber. binnenl. ca. 200.
Enkele nrs.

H.M. Mos kreeg reeds spoedig na de verschijning een exemplaar van VRIJ NEDERLAND in handen. Hij nam onmiddellijk het besluit – daartoe in staat gesteld door de betrouwbare personeelsbezetting van zijn kantoor – het blad te herstencilen. Hij werd hierbij geholpen door de dames H. van Klaveren, N. Huetinck en G. Duin. Toen Mos in de loop van 1941 in contact kwam met mr. A.H. van Namen, groeide hieruit spoedig een nauwe samenwerking, welke tot het einde van de oorlog bleef gehandhaafd. Mos werd nu rechtstreeks bij de verspreiding van VN betrokken en beëindigde het herstencilen.

Zie ook: VRIJ NEDERLAND (nr. 965) en The TIMES; *nieuwsuitgave van* VRIJ NEDERLAND (nr. 808).

967 **VN-NIEUWS; speciaal bulletin van VRIJ NEDERLAND**
Amsterdam. 7 sept. '44–11 mei '45. aanv. 3 maal p.w., vanaf 28 mrt. '45 dgl. stenc. nieuws. 500–10.000.
Compleet.

Op 4 sept. '44 verzocht de leiding van VRIJ NEDERLAND te Amsterdam mej. T. Buytenhuys de nieuwsuitzendingen uit Londen zo nauwkeurig mogelijk op te nemen, waarschijnlijk slechts nog voor de laatste paar dagen van de oorlog.[1] De volgende dag, Dolle Dinsdag, deden zoveel geruchten de ronde, dat talloze opgewonden Amsterdammers zich opstelden bij de toegangswegen van Amsterdam. De Centrale Leiding van VN besloot onverwijld over te gaan tot de uitgave van gestencilde *speciale bulletins*. Mr. A.H. van Namen werd met de uitvoering van het plan belast. Het eerste nummer werd door H.M. van Randwijk geredigeerd en op papier, met grote oranje koppen 'VN-NIEUWS; *Speciaal Bulletin*' bedrukt, dat voor de bevrijding gereed lag, uitgegeven. Deze reeds op grote afstand te herkennen kop was wel een goede, maar tevens gevaarlijke reclame, en vanaf 28 september 1944 werd de titel dan ook met de machine getypt. Tot de verschijning van het ORANJE-BULLETIN (zie nr. 611) op 15 september 1944 bevatte het VN-NIEUWS vooral de officiële regeringsmededelingen; daarna uitsluitend het overige radio- en verzetsnieuws. Het bulletin werd nu om en om met het OB verspreid. Vermeldenswaard is dat het ochtendbulletin van 16 september 1944 een waarschuwing bevatte tegen razzia's die 's middags inderdaad uitgevoerd zijn. Toen na de mislukte slag bij Arnhem duidelijk werd, dat de oorlog niet spoedig beëindigd zou worden, werd de volle aandacht van de CL weer in beslag genomen door de vervaardiging van het landelijke nummer; ook moest de grote actie tegen de razzia's worden voorbereid. De publicist Ton Koot werd van dat tijdstip af belast met de redactie van het bulletin. Het aantal stencilposten werd uitgebreid tot negen. In de tweede helft van november 1944 werd de gehele technische dienst in verband met de massale drijfjachten op mannen gereorganiseerd onder leiding van E. van Schagen opdat de VN-medewerkers minder kwetsbaar zouden zijn.

Ondanks het feit dat een speciaal Duits commando op jacht was naar vervaardigers van illegale bladen, nam het aantal stencilposten steeds toe; uiteindelijk waren er in april 1945 een vijftiental in werking, elk met een gemiddelde oplage van 1000 ex. Inmiddels was de uitgave van het OB op 30 november 1944 gestaakt en werden alle officiële mededelingen weer in het VN-NIEUWS opgenomen. Drs. B.W. Schaper schreef vanaf eind maart 1945 buitenlandse overzichten. Bovendien werd als aanvulling wekelijks een *speciaal nieuwsbulletin* uitgegeven (zie nr. 968).

Van den beginne af werkten aan de uitgave mee: mej. H. van Klaveren, mej. N. Huetinck, H. Jongstra, Chr. Snepvangers en A. Sneep.

Zie ook: VRIJ NEDERLAND (nr. 965).

968 **VRIJ NEDERLAND; speciaal nieuwsbulletin**
Amsterdam. 21 nov. '44–apr. '45. wkl. stenc. nieuws. –.
Bijna volledig.

Zie: VN-NIEUWS; *speciaal bulletin van* VRIJ NEDERLAND (nr. 967).

---

1. Dat bij andere illegale groepen dezelfde gedachte leefde, moge blijken uit de omstandigheid, dat op de kamer boven die waar mej. Buytenhuys werkzaam was, J.G. Suurhoff voor JE MAINTIENDRAI een gelijke taak volbracht, naar later is gebleken.

969 VRIJ NEDERLAND; nieuwsbulletin voor Kennemerland
Beverwijk. 29 sept. '44–7 juni '45 (l.v.). aanv. 2 à 3 maal p.w., vanaf 6 november '44 dgl. afwisselend stenc. en druk. nieuws, art., ber. binnenl. 500–ca. 2500.
Compleet.

Sedert mei '43 werd door L. Christophersen een getypt nieuwsbulletin, FRONTBERICHTEN genaamd, vervaardigd (zie nr. 183). Na Dolle Dinsdag wist hij de hand te leggen op een stencilmachine en ging hij over tot de oprichting van een plaatselijke editie van VRIJ NEDERLAND. In het begin verscheen dit blad niet dagelijks en werd het nog afgewisseld met FRONTBERICHTEN. Na een mededeling van de NSB-burgemeester van Beverwijk Van Grunsven dat de nieuwsvoorziening van Kennemerland te wensen overliet, haastten de redacteuren van het VN-bulletin zich de lezers aan te kondigen, dat in verband met deze klacht de verschijning in het vervolg dagelijks zou plaats vinden en dat ook de vorm zou worden verbeterd. De oplage werd opgevoerd, het blad driemaal per week gedrukt en verspreid door geheel Kennemerland.

Na de afbraak van Velsen, waar de drukkerij zich bevond, stond de drukker, de heer J.W.D. Schmitz zijn drukmachine, lettermateriaal en zijn zetters A. van Wijck en J. Maurice af aan VRIJ NEDERLAND. Ten huize van laatstgenoemde vond de vervaardiging verder plaats, waarbij de stroomvoorziening 'verzorgd' werd door de drie huizen verder gelegen *Feldgendarmerie*.

De leiding van het blad, dat talrijke streekgegevens bevatte berustte bij L. Christophersen en Th.W. Reynders jr.; medewerking werd verleend door J. Hennink (plaatselijk vertegenwoordiger van VN voor Beverwijk), J. Tolk, J. de Rooy en W. Hennink. Hoofdverspreiders waren mej. J. de Haan, mej. E. Visser, fam. Stam, fam. Hennink; koeriers waren G. Bak en mevr. ten Bork-van Ysselstein. De artikelen werden voor zover zij niet geput werden uit het landelijke VN, door de redacteuren geschreven.

Na de bevrijding werd de uitgave voortgezet onder de titel DE KENNEMER KOERIER.

Zie ook: VRIJ NEDERLAND (nr. 965).

970 VRIJ NEDERLAND
Bergum-Koudum-Leeuwarden. voorjaar '43–22 apr. '45. onr., vanaf jan. '45 2 maal p.m. druk. opinie-art. 6000–1000 à 2000.
Onvolledig.

Op Kerstmis 1941 verscheen de landelijke editie van VRIJ NEDERLAND voor de tweede maal gedrukt en wel door bemiddeling van R. Walda uit Hindelopen van de VONK-groep bij Joh. Hoekstra te Koudum.

Op 18 maart 1942 werd dit contact verbroken; tengevolge van verraad vond er een huiszoeking plaats bij Hoekstra; Walda kon tijdig vluchten. Van het verdere verloop in 1942 in het noorden is ons niets bekend. In begin 1943 werd VN echter weer gedrukt door de gebroeders B. en S. Hofstee te Oudehaske en door J. Steegstra te Bergum, ter voorziening van de vier noordelijke provincies. J.A. van der Wal te Leeuwarden zorgde voor het zetsel, wat met dezelfde bode die de pakken gereedgekomen exemplaren van Bergum naar Leeuwarden expedieerde, naar Steegstra werd vervoerd.

In oktober 1944 stagneerde de uitgave – tijdelijk – daar Steegstra na zijn weigering voor de vijand te spitten moest onderduiken en Van der Wal in november 1944 op een 'aangebrand' adres gearresteerd werd. Van der Wal werd echter op 8 december 1944 door de KP bevrijd (zie: DE KOERIER; *berichtenblad van* 'JE MAINTIENDRAI', nr. 307) en dook onder ten huize van Steegstra, evenals deze zelf. Toen het commando *Grenzpolizei* kort daarop (in januari 1945) uit Bergum vertrok en er geen razzia's meer op ondergedoken spitters werden gehouden, hervatten Steegstra en Van der Wal de uitgave op de zolder van een pakhuis. Het formaat was nu echter veel kleiner en de oplage geringer (1000–2000 ex.), daar inmiddels de verzendmogelijkheden naar de drie overige provincies te slecht geworden waren. Het blad verscheen verder tot aan de bevrijding regelmatig twee maal per maand. Bovendien werden ten behoeve van VRIJ NEDERLAND vele pamfletten, brochures, proclamaties en vervalsingen gedrukt.

Zie ook: VRIJ NEDERLAND (nr. 965).

971 VRIJ NEDERLAND; streekuitgave voor Alblasserwaard en Vijfheerenlanden
Gorinchem. 3 mrt '45–mei '45. wkl. stenc. opinie-art. –.
Compleet.

Gedurende de laatste maanden van de oorlog werden door het district Gorinchem van VRIJ NEDERLAND zes nummers zelfstandig uitgegeven onder leiding van M.W. Schakel en A. Bol-

lée (zie nrs. 634 en 530). De artikelen werden in hoofdzaak geschreven door M.W. Schakel te Noordeloos.
Zie ook: VRIJ NEDERLAND (nr. 965).

972 **VRIJ NEDERLAND**
Gouda. najaar '44–mei '45. onr. druk. opinie-art. 3000.
1 nr. uit dec. '44 (in fotokopie).
VRIJ NEDERLAND is in Gouda slechts enkele malen nagedrukt bij de drukkerij B.A. Verzijl.
Zie ook: VRIJ NEDERLAND (nr. 965).

973 **VRIJ NEDERLAND; Nederlandsche editie**
's-Gravenhage. juli '40–(?). 1 à 2 maal p.m. typ. art., ber. binnenl. 16.
1 nr. uit okt. '40.
P. van Otichem en M. de Graaf jr. verzamelden reeds in juli 1940 gegevens o.a. over successen van de RAF en wandaden van Duitsers en NSB-ers, die zij, als er genoeg materiaal bijeen was, in een krant verwerkten. Deze werd verder door De Graaf volgeschreven. Steeds begonnen zij met een hoofdartikel waarin opgewekt werd tot verzet. Deze opzet stond geheel los van en kwam zelfs eerder tot stand dan het algemeen bekende VRIJ NEDERLAND. De uitgevers typten elk acht doorslagen, welke op andere adressen weer werden vermenigvuldigd. Op een notariskantoor b.v. werden vijftig doorslagen vervaardigd. Door toedoen van de verloofde van De Graaf werd het blad ook in Amsterdam verspreid. Hierdoor kwam men ongeveer november/december 1940 in contact met de uitgevers van VRIJ NEDERLAND, waarbij de verontwaardiging wederzijds groot was! Spoedig werd echter getracht tot een fusie te komen, teneinde de eenheid te bevorderen.
Met veel zorg werd een kernensysteem opgebouwd, maar door de arrestaties welke in het voorjaar van 1941 plaats vonden (zie blz. 278) en waar tenslotte ook De Graaf het slachtoffer van werd, is er van dit Haagse filiaal niet veel terecht gekomen. (Later bouwde A.H.B. Breukelaar weer een nieuw centrum op.)
Van Otichem liet het contact met VRIJ NEDERLAND te Amsterdam schieten en ging op eigen gelegenheid met incidentele uitgaven verder.
Zie: VRIJ NEDERLAND (nr. 965).
Zie ook: 'ONS OCHTENDLBAD' (nr. 574).

974 **VRIJ NEDERLAND; uitgave voor Zuid-Holland**
's-Gravenhage. 27 okt. '44–9 mei '45. onr. afwisselend druk en stenc. opinie-art. 2000–5000.
Compleet.
Onder leiding van C. de Koning, ir. B.J. Blom en P.L. van Driel werden na de Spoorwegstaking z.g. 'extra nummers' van VRIJ NEDERLAND voor Zuid-Holland uitgegeven. Voor zover geen landelijke kopij beschikbaar was, werden artikelen geschreven door plaatselijke medewerkers, o.a. door prof. mr. R.P. Cleveringa, mr. Leonhard Huizinga (zie ook nr. 577), ds. F. Kleyn en K. Voskuil (zie ook nr. 29). In december 1944 werd besloten tot de uitgave van een dagelijks nieuwsbulletin (zie nr. 531).
Zie ook: VRIJ NEDERLAND (nr. 965).

975 **VRIJ NEDERLAND**
Groningen. '42; 24 okt. '44–mei '45. onr. stenc. opinie-art. in '42: 3500–7500, in '44–'45: 1000.
Compleet.
In de loop van 1942 werd vier maal een nummer van VRIJ NEDERLAND voor de drie noordelijke provincies in de stad Groningen gedrukt. Toen de provinciale vertegenwoordiger en enkele medewerkers eind 1942 tengevolge van verraad werden gearresteerd, werd de uitgave van het december-nummer door een der overgeblevenen ter hand genomen. In dezelfde periode scheidden zich vooral in de provincie Groningen een aantal medewerkers af en gingen naar de TROUW-groep over. Begin 1943 werd de organisatie onder leiding van W. Holtkamp opnieuw opgebouwd; de exemplaren van VN werden nu weer uit West-Nederland of Friesland aangevoerd. Na Dolle Dinsdag stagneerde deze wijze van nieuwsvoorziening en besloot men zelfstandig te gaan drukken. Eerst werd nog een nummer in samenwerking met de PAROOL-groep uit-

gegeven (op 24 oktober 1944), daarna werden vijf nummers zelfstandig uitgegeven.

De inhoud bestond uit door de Centrale Leiding verstrekte en door koerier(ster)s overgebrachte kopij, aangevuld met in eigen kring geschreven artikelen. De oplage werd in verband met de bijzonder gevaarlijke omstandigheden in Groningen (zie nr. 656) zeer beperkt gehouden.

Op 19 april 1945 verscheen een provinciaal bevrijdingsnummer, in mei 1945 gevolgd door een gemeenschappelijk bevrijdingsnummer met CHRISTOFOOR, JE MAINTIENDRAI en HET PAROOL.

Zie ook: VRIJ NEDERLAND (nr. 965).

976 VRIJ NEDERLAND

Den Helder. voorjaar '41–juli '42. mdl. stenc. opinie-art., art., ber. binnenl. 200–700. Compleet(?).

Reeds spoedig na de verschijning werd VRIJ NEDERLAND in Den Helder verspreid. Na de arrestaties te Amsterdam in het voorjaar van 1941 werd het vervoer van een groot aantal exemplaren echter te gevaarlijk geacht, en ging P. Marbus er toe over plaatselijke nummers te herstencilen, met medewerking van S. van Berkum en C. Rietmulder. In mei 1941 verscheen een eenmalige uitgave ter herdenking van het eerste bezettingsjaar (zie nr. 244). Toen zij in het najaar van 1941 wegens andere werkzaamheden beiden niet meer konden blijven meewerken, namen K.W. Reinink en P. Pieters hun aandeel in de vervaardiging over. Het landelijke nummer werd niet geheel overgenomen; sommige artikelen werden vervangen door bijdragen uit eigen omgeving en door artikelen uit BC-NIEUWS, DE ORANJEKRANT enz. In april 1942 werd Marbus gearresteerd; zijn arbeid werd voortgezet door J. Bax, M.J. Drost, J. van der Put en J. van Urk. In juli werden ook zij gearresteerd. Het *Deutsche Obergericht* veroordeelde Marbus op 3 juli en de anderen, tegelijk met enige van hun medewerkers, op 12 en 13 november. Twee andere medewerkers, onder wie A.J. Legerstee, wisten Nederland te ontvluchten. Dit betekende het einde van de VRIJ NEDERLAND-vervaardiging in Den Helder.

Zie ook: VRIJ NEDERLAND (nr. 965).

977 VRIJ NEDERLAND; nieuwsbulletin voor West-Friesland

Hoorn. 26 sept. '44–19 mei '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws, art. 400–1400. Bijna volledig.[1]

Na het uitbreken van de Spoorwegstaking zetten L. Osinga, verspreider van het landelijke VRIJ NEDERLAND, en H. van Hulst met medewerking van ir. C. Rietsema, W. Blok en A.W. Goetmakers een gewestelijke editie van VRIJ NEDERLAND voor West-Friesland op. Vrij regelmatig verscheen een editie voor Hoorn en twee maal per week een editie voor oostelijk West-Friesland.

Reeds spoedig ging de uitgever van SPITFIRE (zie nr. 756), H.C.J. Geurtz, naar VRIJ NEDERLAND over, met dien verstande dat op de dagen dat VRIJ NEDERLAND niet verscheen, door Geurtz uitsluitend voor de stad Hoorn een dagelijks nieuwsbulletin werd vervaardigd in een oplage van 200 ex.

Enkele weken na Hoorn begon men te Spanbroek (zie: VRIJ NEDERLAND; *nieuwsbulletin*, nr. 985). Er bestond een nauwe samenwerking tussen beide uitgaven. Op dagen dat de landelijke kopij (welke de vertegenwoordiger voor West-Friesland, J. Logger, vanuit Purmerend kwam brengen) niet arriveerde of een luisterpost niet functioneerde, sprong men wederkerig voor elkaar in. In januari 1945 werd zelfs gecombineerd gedraaid.

Na de bevrijding werden de twee uitgaven gecombineerd voortgezet onder de titel VRIJE HOORNSE COURANT.

Zie ook: VRIJ NEDERLAND (nr. 965).

978 VRIJ NEDERLAND; uitgave in het moederland

Laren-Blaricum-Eemnes. (?)–mei 1941. mdl. stenc. art., ber. binnenl. 2000.

Zie: ONS VADERLAND; *het blad van en voor vrije Nederlanders* (nr. 579).

---

1. Na de oorlog werd een vijftigtal belangrijke bulletins opnieuw uitgegeven onder de titel: OM NOOIT TE VERGETEN.

979 VRIJ-NEDERLAND BULLETIN
Naarden-Bussum. 3 okt. '44–8 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 4300.
Compleet.
VRIJ NEDERLAND werd van maart 1942 af onder andere vervaardigd door de drukker C. Visser en zijn zetter H. de Groot te Huizen. Hierdoor werd het Gooi reeds spoedig intensief van exemplaren van VN voorzien. De organisatie van het district berustte bij J. Visser en mevr. R. Boor-Zink. Na Dolle Dinsdag werd besloten tot de uitgave van een dagelijkse nieuwsuitgave. De redactie hiervan kwam in handen van F.G. Massee en H.J. Brakema; medewerking werd o.a. verleend door mej. S. de Steurler, H. Verhaar en mevr. W. Ziel-Roth. Ongeveer zes maal werd tevens de landelijke kopij gestencild (zie: VRIJ NEDERLAND; *Gooi-editie*, nr. 980).
Zie ook: VRIJ NEDERLAND (nr. 965).

980 VRIJ NEDERLAND; Gooi-editie
Naarden-Bussum. sept. '44–mei '45. onr. stenc. opinie-art. 4300.
Compleet.
Zie: VRIJ-NEDERLAND BULLETIN (nr. 979).

981 VRIJ NEDERLAND; nieuwsbulletin voor Noord Noord-Holland
Purmerend. 18 sept. '44; 25 okt. '44–5 mei '45. 2 maal p.w. druk. nieuws, art., ber. binnenl. –.
Bijna volledig.
Zie: VRIJ NEDERLAND; *nieuwsbulletin voor Midden Noord-Holland* (nr. 982).

982 VRIJ NEDERLAND; nieuwsbulletin voor Midden Noord-Holland
Purmerend. 11 sept. '44–30 juni '45. 2 maal p.w. aanv. stenc., vanaf 11 okt. '44 druk. art., ber. binnenl., nieuws. –.
Compleet.
Deze uitgave werd door de VN-vertegenwoordiger voor West-Friesland, J. Logger, samengesteld uit landelijke VN-artikelen, veel streeknieuws en weinig radioberichten. Vanaf 25 oktober 1944 werd ook een editie voor noord Noord-Holland, welke in september eenmaal gestencild was verschenen, gedrukt, bestemd voor Alkmaar en Heiloo tot de verschijning van DE VRIJE ALKMAARDER (zie nr. 998), en voorts voor Bergen, Schoorl, Broek-op-Langendijk en omgeving. Voor deze editie werd hetzelfde zetsel gebruikt, de nummers verschenen alleen iets later. Soms werd dit zetsel ook nog gebruikt voor een extra-voorziening van West-Friesland (Hoorn en omgeving).
Zie ook: VRIJ NEDERLAND (nr. 965).

983 VRIJ NEDERLAND
Rotterdam. nov. '40–jan. '42; sept. '44–mei '45. onr. stenc. en druk. opinie-art., nieuws. 2000–(?).
Onvolledig.
Te Rotterdam werd VRIJ NEDERLAND eind 1940 o.a. verspreid door mej. H.C. Blok en F. Reinders. Daar de belangstelling voor het blad zeer groot was, maar het transport van veel exemplaren te veel risico's met zich meebracht, werd besloten een plaatselijke oplage te vervaardigen. Het benodigde materiaal werd verstrekt door de toenmalige havenmeester van Rotterdam, A. Kortlandt (in het voorjaar van 1945 in het concentratiekamp Neuengamme overleden). Medewerking werd verleend door C. de Groot.
Op 19 mei 1941 werd de broer van mej. Blok, die tot de Amsterdamse redactie behoorde, met veel andere VN-medewerkers gearresteerd; tengevolge hiervan werd het contact met Amsterdam verbroken. De Rotterdamse groep wilde echter niet werkeloos blijven en besloot zelfstandig een blad uit te geven, dat zij VOOR VRIJHEID EN VICTORIE VAN VORSTENHUIS EN VADERLAND noemden (zie nr. 952). Het verscheen slechts éénmaal, daarna werden weer nummers uitgegeven onder de titel VRIJ NEDERLAND; de inhoud was echter geheel afkomstig van de drie bovengenoemde personen. In oktober 1941 kreeg men opnieuw een nummer van VN in handen en ging men weer over tot herstencilen.
Zo werd doorgewerkt, tot Reinders op 28 januari 1942 werd gearresteerd. Hij had n.l. een liederenbundeltje 'Zangzaad voor Nederlanders' uitgegeven dat de liedjes van de Watergeusuitzendingen van Radio Oranje bevatte. De Duitsers waren hier achtergekomen, en Reinders werd

tot tien maanden gevangenisstraf veroordeeld. Daar terzelfder tijd het eerste VN-proces hangende was en mej. Blok van de gevangenis uit door haar broer gewaarschuwd was, achtte zij het raadzaam het werk voor VN te staken.

De verspreiding geschiedde inmiddels - sedert mei 1941 - ook weer vanuit Amsterdam; D. van der Kooij, een vriend van W.P. Speelman, had hierbij de leiding; toen hij op 21 april 1942 wegens dreigend verraad uit Rotterdam verdween, droeg hij de plaatselijke verspreiding over aan A. van den Bos. (Van der Kooij werd verder ingeschakeld in het landelijke verspreidingsapparaat.)

Van den Bos ging in de zomer van 1943 over naar TROUW. Daar VN toen echter reeds in voldoende mate gedrukt werd, bestond er geen noodzaak meer een plaatselijke editie uit te geven. Na Dolle Dinsdag was dit wel weer het geval. De Centrale Leiding benoemde een plaatselijke adviescommissie bestaande uit dr. J.Ph. Backx, J. de Heer, ir. D. de Iongh, mevr. M. James-van der Hoop, mr. J.A.L.M. Loeff, mr. J.J. Roeters van Lennep, G.H.L. Schouten, dr. J.J. Stam, L. van der Vloed en mr. H. Willemse. Een afzonderlijke nieuwsuitgave werd niet juist geacht; VN behoorde tot de initiatoren van DE VRIJE PERS te Rotterdam (zie nr. 1033). Het landelijke nummer werd op onregelmatige tijdstippen herdrukt bij de drukkerij Roelants te Schiedam.

In de beginperiode werd te Rotterdam nog een uitgave vervaardigd, welke zowel tot de VRIJ NEDERLAND-organisatie als tot het COMITÉ VOOR VRIJ NEDERLAND gerekend mag worden: VRIJ NEDERLAND; *orgaan ten behoeve van de zuiver Nederlandsche gedachte; van vreemde smetten vrij* (zie nr. 984).

Zie ook: VRIJ NEDERLAND (nr. 965).

984 VRIJ NEDERLAND; orgaan ten behoeve van de zuiver Nederlandsche gedachte; van vreemde smetten vrij

Rotterdam. dec. '40–juni '41. onr. druk. opinie-art. 1800–3000.
1 nr. van mrt. '41.

De vertegenwoordiger A.J.W. Stoppelenburg, de drukker M.L. Bolk, de expediteur G. Cats, de effectenmakelaar E. Roos en de kantoorbediende P. Goudswaard te Rotterdam gaven te Rotterdam een blad uit waarvoor de kopij grotendeels verschaft werd door de koopman K. Reusen uit Den Haag. Deze kopij bestond gedeeltelijk uit artikelen uit VRIJ NEDERLAND, BULLETIN (nr. 96), verschillende circulerende pamfletten en eigen bijdragen. Tegelijkertijd werden de MEDEDEELINGEN VAN HET COMITÉ VOOR VRIJ NEDERLAND gedrukt en verspreid. In april 1941 wist de *Sipo*-handlanger A. van der Waals zich in de organisatie te dringen; hij provoceerde nog de uitgave van enkele nummers en toen hij voldoende bewijsmateriaal verzameld had werd de gehele groep overgeleverd aan de Duitsers. Op 25 juni 1941 werden allen gearresteerd; Stoppelenburg, Bolk en Cats werden op 23 februari 1942 in de Waalsdorpervlakte gefusilleerd; Roos en Goudswaard zijn resp. in de concentratiekampen Mauthausen en Lüttringhausen overleden.

Zie ook: VRIJ NEDERLAND (nr. 965) en MEDEDEELINGEN VAN HET COMITÉ VOOR VRIJ NEDERLAND (nr. 411).

985 VRIJ NEDERLAND; nieuwsbulletin

Spanbroek-Zuidermeer. eind sept. '44–5 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 1000.
Bijna volledig.

Toen het westen van West-Friesland na het uitbreken van de Spoorwegstaking van elektriciteit verstoken was, werd door C.J. Hof een dagelijkse editie van VRIJ NEDERLAND uitgegeven; medewerking werd hierbij verleend door C. Schipper jr. en A. Koeman. De vervaardiging vond plaats ten huize van de gebr. Klaver te Spanbroek op de Zomerdijk en bij de familie Enthuis te Zuidermeer te midden van vele gevaren en onder de moeilijkste omstandigheden, daar deze streek o.m. een centrum was van wapendroppings. In tijd van nood werd ook het *nieuwsbulletin voor West-Friesland* (zie nr. 977) vervaardigd.

Zie ook: VRIJ NEDERLAND (nr. 965).

986 VRIJ NEDERLAND; editie voor Utrecht, West-Veluwe, Betuwe en Rijnland

Utrecht. 20 dec. '44–8 mei '45. wkl. stenc. opinie-art. ca. 800–1000.
Compleet.

Daar de provinciale vertegenwoordigster van VRIJ NEDERLAND voor Utrecht, mej. C. s'Ja-

cob, in de redactie van het ORANJE-BULLETIN (zie nr. 617) was opgenomen, werd het niet nodig geacht te Utrecht na Dolle Dinsdag een dagelijks bulletin uit te geven. Wel werd in december 1944 besloten tot de uitgave van een regionaal opinieblad; de inhoud bestond gedeeltelijk uit artikelen uit het landelijke nummer en gedeeltelijk uit zelfstandige kopij. De redactie werd gevormd door N. Stufkens, prof. dr. P. Geyl, prof. dr. J.H.W. Verzijl, ir. W. de Bruijn en mej. s'Jacob.

Zie ook: VRIJ NEDERLAND (nr. 965).

987 VRIJ NEDERLAND
Zwolle. okt. '44–9 mei '45. onr. stenc. opinie-art. 500.
Compleet.

Toen het na Dolle Dinsdag niet meer mogelijk was een voldoende aantal exemplaren van VRIJ NEDERLAND naar Zwolle te vervoeren, werden tot de bevrijding de voornaamste artikelen uit het landelijke nummer en oproepen plaatselijk herstencild. Dit geschiedde o.a. ten huize van de familie Noordhof (zie: HOUDT-MOED; *'alles gaat voorbij, ook dit'*, nr. 241).

987A VRIJ ONVERVEERD
Amsterdam. (?)–(?) '45. –. stenc. nieuws. –.
1 nr. van 23 jan. '45.

987B VRIJ ONVERVEERD
Apeldoorn. –. –. stenc. nieuws. –.
1 nr. van 26 mei '44.

988 VRIJ EN ONVERVEERD
Overveen. ca. 2 nov. '43–22 jan. '44. dgl. typ. nieuws. 13.
Enkele nrs.

Zie: VRIJBUITER (nr. 994).

989 VRIJ VADERLAND

Zie: STRIJDEND NEDERLAND (nr. 789).

989A VRIJ WASSENAAR; 'Klaag niet, maar zing een Geuzenlied'
Wassenaar. 3 febr. '45–5 mei '45. wkl. stenc. opinie-art. –.
Compleet.

990 VRIJBUITER
Giessendam. (?)–mei '45 (l.v.). –. –. –. –.
–.

Deze uitgave verscheen langs de Merwededijk en werd na de bevrijding gecombineerd met O.Z.O.; *Oranje zal overwinnen* (nr. 634) voortgezet onder de titel DE PARTISAAN AAN HET WOORD.

991 De VRIJBUITER
Maarn. ca. okt. '44–mei '45. dgl. typ. nieuws. ca. 20.
1 nr. (in fotokopie).

Deze uitgave werd vervaardigd door H.D. Idenburg. De exemplaren werden door enkele lezers vermenigvuldigd tot ca. 100 ex.

992 'De VRIJBUITER'
Nieuw-Vennep. eind '43–mei '45. dgl. aanv. typ., vanaf midden sept. '44 stenc. nieuws. 12–1500.
Enkele nrs. uit dec. '44 en april en mei '45.

Na de verplichte inlevering van de radiotoestellen verspreidde de radiohandelaar D. Beets getypte nieuwsberichten. Na de Spoorwegstaking werd de vraag naar nieuws zoveel groter dat hij overging tot stencilen en het blad een titel gaf. De redactie bestond toen verder uit mejuffrouw L. Schreuder en G. Schreuder, terwijl J. Donkersloot en B. Dol medewerking verleenden.

993 **VRIJBUITER**
Nieuwer-Amstel (Amstelveen). medio juli '44-23 sept. '44. dgl. aanv. typ., vanaf 18 sept. '44 stenc. nieuws. 250.
2 nrs. (in fotokopie).
Zie: TRIOMFKLANKEN (nr. 818).

994 **VRIJBUITER**
Overveen. 10 juni '44-10 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 200-2500.
Onvolledig.
Na de inlevering van de radiotoestellen verspreidden J.H. Lanson en A.C. Bos een getypt bulletin, dat aanvankelijk NEERLANDS JEUGD STAAT PAL werd genoemd (zie nr. 464). Deze titel werd ca. 2 november '43 gewijzigd in VRIJ EN ONVERVEERD (zie nr. 988). In januari 1944 deed zich de behoefte gevoelen aan een grotere oplage. Er werd een stencilmachine aangeschaft (d.w.z. van relaties op de Veluwe gekregen en naar Overveen getransporteerd) en de titel werd veiligheidshalve veranderd in HET LAATSTE NIEUWS (zie nr. 348). H.S. Lanson werd nu medewerker. Na de geallieerde landingen in Normandië werd de oplage weer vergroot en kreeg het blad nogmaals een andere titel: VRIJBUITER. Na de aanslag op Hitler, in juli 1944, werden ook pamfletten in de Duitse taal vervaardigd, welke in de Duitse kazernes en in en om Haarlem werden verspreid, met het doel de controverse tussen *Wehrmacht* en *SS* te vergroten. Daar de oprichters van de uitgave beiden reeds in 1941 en '42 gevangen hadden gezeten, achtten zij het gewenst zo weinig mogelijk medewerkers te nemen. Liever werkten zij dag en nacht, dan onnodige risico's te lopen. Daarom besloten zij zelfs toen de razzia's in november 1944 begonnen, geen gebruik te maken van koeriersters, doch zich als vrouw te verkleden en zelf de verspreiding in handen te houden. De fraaie blonde en rossige lokken die zij zich aangeschaft hadden, leidden echter ook weer tot ongewenste complicaties. Deze metamorfose hebben zij tot eind februari 1945 volgehouden.
Het eerste jaar werden de kosten uit de opbrengst van zelfvervaardigde nationale schildjes gedekt. Toen de werkzaamheden zich echter zo uitbreidden, dat hiervoor geen tijd meer was, werden vrijwillige bijdragen aan de lezers gevraagd.

995 **VRIJBUITER**
Purmerend. 13 nov. '44-7 febr. '45. wkl. stenc. opinie-art., nieuws. 100-500.
Compleet.
VRIJBUITER werd uitgegeven door ds. G. Fafié, C. Mazurel en W. Eikeboom ter vervanging van JE MAINTIENDRAI dat na de Spoorwegstaking niet meer in Purmerend kwam. De bijdragen van Fafié werden dan ook gewijd aan het Personalistisch Socialisme. De uitgave werd gestaakt wegens te grote technische moeilijkheden.

996 **De VRIJBUITER**
Rotterdam. aug. '43-mei '45. dgl. aanv. geschreven, later stenc. nieuws. 18-1080.
Enkele nrs.
Deze uitgave werd door de schoorsteenveger M. Pellegrini vervaardigd en in Feijenoord verspreid. Daar hij de Zwitserse nationaliteit bezat en op zijn huisdeur een plakkaat van de Zwitserse regering had, dat hij onder bescherming stond, was hij gevrijwaard voor huiszoekingen van de zijde der Duitsers.

996A **De VRIJBUITER**
-. -. -. typ. nieuws. -.
1 nr. uit aug. '41.

996B **De VRIJBUITER; uitgave van het G.O.N.**
-. dec. '41-(?). 1 maal p. 2 w. typ. ber. binnenl. -.
1 nr. uit dec. '41.

997 **'De VRIJBUITERS'**
Almelo. 3 febr. '45-(?) '45. wkl. stenc. nieuws, art. -.
2 nrs.

998 **De VRIJE ALKMAARDER; uitgave van HET PAROOL, VRIJ NEDERLAND en ROBU**
Alkmaar. 12 febr. '45–mei '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws. 2000.
Compleet.
Zie: ROBU (nr. 716).

999 **De VRIJE AMERSFOORTER; voortzetting van het ORANJE-BULLETIN; verschijnend door de samenwerking van HET BAKEN, JE MAINTIENDRAI, HET PAROOL, TROUW, VRIJ NEDERLAND, DE WAARHEID en WEEKOVERZICHT**
Amersfoort. begin apr. '45–17 mei '45. onr. druk. meded. 1600–3000.
Compleet.
Zie: ORANJE-BULLETIN; *'nieuwe serie'. Verschijnend door samenwerking van* HET BAKEN, JE MAINTIENDRAI, HET PAROOL, TROUW, VRIJ NEDERLAND, DE WAARHEID *en* WEEKOVERZICHT (nr. 610).

1000 **De VRIJE BAZUIN**
Nieuwheten gem. Raalte. sept. '44–okt. '44. 2 maal p.w. stenc. nieuws, art. 1000.
2 nrs. uit sept. '44.
De redacteur van de NIEUWE RAALTER COURANT G.J. Veldhuis gebruikte deze functie na de bezetting van Nederland als dekmantel voor het verrichten van illegale journalistiek. Na het verbod van de Nederlandsche Unie behoorde hij tot diegenen, die het werk ondergronds voortzetten en na de verschijning van JE MAINTIENDRAI (zie nr. 270) en DE VRIJE NIEUWSCENTRALE (nr. 932) verschafte hij ten behoeve van deze uitgaven veel *inside-information*, o.a. de teksten der 'Persnoten voor de redacties'. Voorjaar 1943 begon Veldhuis tevens de uitgave van een eigen blad, DE VRIJE STEM (zie nr. 1042). Vaste medewerkers hieraan waren W.A. Albers, Th. Vlierhuis, J. Kars en B. Aa.
In september 1944 deed de *Sipo* een inval in de drukkerij van Veldhuis' vader in Ommen, waar DE VRIJE STEM werd gedrukt, en ook allerlei andere drukwerken werden vervaardigd (valse *Ausweise*, bonkaarten, JE MAINTIENDRAI).
De gezochten wisten te ontkomen, maar een lid van het personeel en twee broers van Veldhuis werden als gijzelaars gevangen genomen en zwaar verhoord. Het was nu uiteraard te gevaarlijk geworden om het blad in dezelfde vorm verder te laten verschijnen; door bemiddeling van de leiding van de plaatselijke illegaliteit werd de uitgave gecombineerd met DE BAZUINSTOOT, een uitgave van de onderwijzer J.G. Smits te Nieuwheten (nr. 38) en werd de titel gewijzigd in DE VRIJE BAZUIN. Het blad werd nu gestencild ten huize van F.X.J. Fuchsthaller te Okkenbroek. Verdere medewerkers waren thans bovendien de architect T. Loggers en B. Muys. Toen de drukkerij in Ommen begin oktober door de *Sipo* met een dynamietlading werd opgeblazen, werd de uitgave van DE VRIJE BAZUIN gestaakt. Met medewerking van J. van Hoof, ook een door de *Sipo* gezochte onderduiker, ging Veldhuis verder met het blad onder de titel NIEUWSBLAD VOOR MIDDEN-SALLAND (zie nr. 514). Daar de uitgevers nu als onderduikers veel tijd hadden, werd de frequentie van drie maal per week verhoogd tot dagelijks. J. Kars, die naar Slagharen was gevlucht, ging daar beginnen met een blad IK ZAL HANDHAVEN (zie nr. 249).
Na de bevrijding werden deze laatste twee uitgaven gecombineerd voortgezet als NIEUWSBLAD VOOR SALLAND; *'ik zal handhaven'*.

1001 **De VRIJE BUSSUMMER; blad voor Bussum, Naarden en omstreken**
Bussum. nov. '44–Kerstmis '44. wkl. stenc. nieuws, art. 500.
Drie nrs. uit nov. en dec. '44.
De voorlopers van deze uitgave, BUITENLANDSCH OVERZICHT VAN HET PAROOL en MILITAIR WEEKOVERZICHT (zie nrs. 91 en 425), bevatten in het begin alleen door HET PAROOL te Amsterdam aan plaatselijke vertegenwoordigers verstrekt nieuws van de week, doch reeds spoedig zelfstandig opgenomen nieuws. DE VRIJE BUSSUMMER was hiervan een voortzetting op breder basis; de kopij werd aangevuld met eigen berichten en beschouwingen. De redactie bestond uit J. Kerkeling, H. van Grieken en L.O. Rijnja. Medewerking werd soms verleend door de ondergedoken joodse journalist H. Pos, die van de radioberichten een goed leesbaar geheel maakte. De verzending geschiedde om de Duitsers te misleiden meestal niet vanuit Bussum en later, om portokosten uit te sparen, in op een eigen drukkerij vervaardigde dienstenveloppen. De uitgave werd omstreeks Kerstmis 1944 beëindigd daar het groepje uit elkaar ge-

raakte; Van Grieken moest wegens een ongeval het bed houden en werd bovendien in beslag genomen door andere illegale werkzaamheden.

1001A Het VRIJE CONTACT
IJsselstein. (?) '44-(?) '45. dgl. typ. nieuws. -.
-.
Dit bulletin werd gedurende de laatste oorlogswinter vervaardigd door de oprichter van CHRISTOFOOR (zie nr. 109) L.F.W. Jansen en pater W. Pompe.

1002 De VRIJE CRONYCK; onafhankelijk dagblad
Noordwijk. 22 nov. '44-16 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 500-2000.
Bijna volledig.
Deze uitgave is opgericht onder auspiciën van kapelaan P.C. Groenendijk, A.J. Roeleveld en W. van der Meulen, cand. notaris, leiders van de illegaliteit te Noordwijk en omgeving. De journalist F. ter Woort was redacteur; medewerking verleenden G.C. Verkerk, scheikundige, G.J. van Dam en A. Smit, ambtenaren radiostation, J. van der Niet, ambtenaar Luchtbeschermingsdienst, en mej. R. Vink, ambtenaresse ter secretarie.

Begin februari 1945 maakte een overval door twaalf Nederlandse SS-ers bijna een eind aan het bestaan van het blad. Een verspreider, J. Beugelsdijk, werd hierbij gearresteerd en keerde niet terug uit een Duits concentratiekamp. De overigen wisten te ontsnappen. Niettemin kwam zelfs op die dag de ondergrondse krant nog uit, ditmaal bij enige graden vorst in een schuilhol letterlijk ondergronds samengesteld.

Om de Duitsers om de tuin te leiden, werd de nummering begonnen bij 2e jaargang no. 56.

1002A De VRIJE DUIKER; 'Klaer veur onder water...' (Joost van den Vondel)
Amsterdam. 16 febr. '43-eind apr. '43. ca. wkl. typ. humor. 10.
Compleet (in fotokopie).
Deze uitgave werd door S.A. de Lange, een ondergedoken medisch student, gedurende enige tijd vervaardigd als morele steun voor een tiental vrienden, eveneens ondergedoken studenten.

1003 De VRIJE GEDACHTE
Gouda. jan. '44-31 okt. '44. 2-3 maal p.w. aanv. typ., vanaf eind apr. '44 stenc. nieuws, art. 30-400.
Bijna volledig.
In het najaar van 1943 bleek er te Winterswijk, waar H. Tholens ondergedoken was teneinde aan de arbeidsinzet te ontkomen, grote behoefte te bestaan aan nieuwsberichten. Om hierin te voorzien begon Tholens bulletins te typen. Spoedig werd de vraag hiernaar groter en onder de naam HET BULLETIN (zie nr. 101) gingen zij elke dag de deur uit, zelfs naar Amsterdam en Brabant. Na enkele maanden werd de opzet uitgebreid. Tholens had hiertoe contact opgenomen met een onderduiker te Gouda, L. van der Steenhoven. Deze verzorgde nu eenmaal per week een redactioneel artikel. De titel werd veranderd in DE VRIJE GEDACHTE. In het voorjaar van 1944 was het niet meer mogelijk aan de vraag te voldoen en vertrok Tholens naar Gouda, waar een stencilmachine werd aangeschaft. De redactie vond een onderkomen in een lege grafkelder op het rk kerkhof. H. Verzijl werd medewerker. In principe werden uit veiligheidsoverwegingen geen krantjes in Gouda verspreid. Toen uit JE MAINTIENDRAI-kringen het verzoek kwam om voor dit blad het radionieuws te verzorgen, kreeg DE VRIJE GEDACHTE in ruil hiervoor binnenlands nieuws, dat niet zo gemakkelijk te bemachtigen was.

In augustus 1944 werd Tholens gearresteerd. Kort hierop kwam de Spoorwegstaking. De verspreiding van DE VRIJE GEDACHTE werd nu tot Gouda en omgeving beperkt. Op 1 november 1944 kwam te Gouda DE VRIJE PERS, waarin de verschillende nieuwsbladen zich verenigden, tot stand (zie nr. 1028). De leiding van deze uitgave kwam in handen van Van der Steenhoven. Voor JE MAINTIENDRAI kon men toen niet meer werken, maar in december 1944 wist Tholens te ontsnappen en kwam in Hilversum opnieuw in contact met JE MAINTIENDRAI (zie V.O.D., nr. 932). In januari 1945 keerde hij terug naar Gouda en nam verder weer deel aan de uitgave van DE VRIJE GEDACHTE.

1004 **VRIJE GEDACHTEN**
Amsterdam. mei '44–mei '45. aanv. mdl., vanaf febr. '45 2 maal p.m. tot mrt. '45 stenc., daarna druk. opinie-art. 5000.
Compleet.

In 1944 ging de ondergrondse pers, vooral de links georiënteerde, steeds meer aandacht wijden aan het onderwerp: partijvorming en de terugkeer van de SDAP. Er bestond echter geen zuiver SDAP-orgaan, dat dit vraagstuk van partijstandpunt uit kon belichten.

In mei 1944 richtten een aantal sociaal-democraten daarom VRIJE GEDACHTEN op. De redactie bestond uit A.G.C. Trestorff (op 15 juli 1944 gesneuveld bij de overval op het Huis van Bewaring te Amsterdam onder leiding van Gerrit-Jan van der Veen), J.W. Rengelink, H. van Laar, E. Vermeer, S. Bonn en J. Meyer.

De inhoud bestond tot het elfde nummer (9 februari 1945) voornamelijk uit artikelen uit andere bladen. Hierna werden deze artikelen als 'Persoverzicht' opgenomen en bestond de inhoud verder uit voorlichtende artikelen. Uitdrukkelijk werd verzocht de exemplaren niet door te geven, maar ter discussie met geestverwanten te bestuderen.

Met de twee andere, kort na VRIJE GEDACHTEN opgerichte sociaal-democratische organen PARAAT en DE BAANBREKER (zie de nrs. 639 en 31) was het steeds in hevige polemieken gewikkeld. Deze controverse was voornamelijk te wijten aan een particulier geschil tussen enkele redacteuren. Een aantal prominente figuren uit de SDAP en het NVV verleende aanvankelijk medewerking aan alle drie de uitgaven.

Een aantal 'speciale uitgaven' in brochurevorm droegen tot titel: 'ZUIVERING! OOK IN DE MODERNE VAKBEWEGING', 'DUITSLAND MOET DE SLAGTANDEN UITGEBROKEN WORDEN!', 'VOLKSVERTEGENWOORDIGING IN OVERGANGSTIJD', 'IN EEN VERNIEUWD STAATSGEBOUW: NIEUWE ORGANEN', 'DE ZUIVERING BIJ DE WEDEROPRICHTING DER SDAP', 'ORDENING EN SOCIALISATIE' en 'NA VIJFTIG JAAR' (de laatste twee van de hand van W. Drees).

In Rotterdam verscheen op het einde van de oorlog een plaatselijke editie (zie nr. 1005).

1005 **VRIJE GEDACHTEN; sociaal-democratisch orgaan voor Rotterdam en omstreken**
Rotterdam. 25 mrt. '45–(?) '45. mdl.(?). stenc. opinie-art. –.
–.

Zie ook: VRIJE GEDACHTEN te Amsterdam (nr. 1004).

1006 **Het VRIJ(E) GELUID; 'al is de leugen nog zo snel, de waarheid achterhaalt haar wel...'**
's-Gravenhage. 21 juni '44–7 mei '45. aanv. 3 maal p.w., vanaf nov. '44 4 maal p.w. stenc. nieuws. 5000.
Bijna volledig.

Deze uitgave was een voortzetting van DE WAARHEID; *'al is de leugen nog zo snel, de waarheid achterhaalt haar wel...'* (zie nr. 1080). Op 8 augustus 1944 werd hoofdredacteur C. van Nes te Delft gearresteerd. Hij werd opgevolgd door A. Klapwijk. Verdere medewerkers waren A. Kamphuis, J.H.J. Elfring, A.J. Valk en mej. T. van Nes te 's-Gravenhage. Na Dolle Dinsdag werd het contact met de groep te Zoetermeer geleidelijk verbroken (zie: DE MARSKRAMER; *voorwaarts vaderland, riemen om de kin, met God door bloed en tranen een schoner toekomst in*, nr. 408) en bleef de verspreiding tot Den Haag beperkt. Door een toevallige omstandigheid werd het blad vóór Dolle Dinsdag ook te Schiedam verspreid. Na Dolle Dinsdag schijnt men daar de uitgave zelfstandig te hebben voortgezet.

1007 **Het VRIJE GELUID; 'voorwaarts vaderland, riemen om de kin, met God door bloed en tranen een schoner toekomst in'**
Zoetermeer. 25 dec. '44–jan. '45. wkl. stenc. opinie-art., nieuws. 3000.
–.

Zie: De MARSKRAMER; *'voorwaarts vaderland, riemen om de kin, met God door bloed en tranen een schoner toekomst in'* (nr. 408).

1008 **De VRIJE GOOI- EN EEMLANDER**
Hilversum. eind sept. '44–mei '45. aanv. wkl., vanaf nov. '44 2 à 3 maal p.w. stenc., (van 26 nov. '44–6 febr. '45 druk). nieuws, art. 500–4000.
Bijna volledig.

Begin mei 1943 begon J. van den Brakel de uitgave van DE NIEUWSBRON (nr. 525), bijgestaan door G. Willard, F. Fonnis, V. Kool, Joh. Kool, ... Floors, P.J.F. Kool en mej. A. Kool. Toen de *Sipo* in de zomer van 1944 op het spoor van de uitgave kwam, werd de titel gewijzigd in HOORT, ZEGT HET VOORT (nr. 239). Op 8 augustus 1944 werden P.J.F. Kool en Floors gearresteerd. De titel werd weer veranderd, nu in DE VRIJE GOOI- EN EEMLANDER. Redacteuren werden M. van Wees, Gabriël Smit en A.W.P. Angenent (zie ook nr. 225), Smit vertrok in de hongerwinter naar het bevrijde zuiden; in zijn plaats werd J.F. Haccou redacteur. Op 8 februari 1945 werden J. van den Brakel en de drukker J. Oudenaller bij een overval op de drukkerij gearresteerd. Het blad moest nu weer gestencild worden.

Op 14 februari 1945 werd J.J. Kool gearresteerd. Oudenaller werd op 13 februari 1945 te Haarlem gefusilleerd. Van den Brakel deed na op transport te zijn gesteld tot tweemaal toe een poging om te ontsnappen en kwam 3 april 1945 weer in Hilversum terug, waar hij het werk onmiddellijk hervatte.

De directie van het legale blad DE GOOI- EN EEMLANDER verleende de organisatie hulp, o.m. door het verstrekken van papier. De redacteur K. van Vliet verstrekte artikelen en nieuws. In september 1944 werd een contract tussen beide bladen gesloten waarin samenwerking bij de bevrijding werd vastgelegd. DE VRIJE GOOI- EN EEMLANDER zou verschijnen zolang voor DE GOOI- EN EEMLANDER een verschijningsverbod gold.

1009 **De VRIJE HARLINGER**
Harlingen. 16 sept. '44; 2–20 apr. '45. in sept. '44: 1 maal, in apr. '45: 4 maal. 1 maal druk, in apr. '45 stenc. art., humor. 200–100.
Compleet.

Door de drukkerij van de gebroeders H.H. en F. Drost werd het plaatselijke legale nieuwsblad DE HARLINGER COURANT uitgegeven, teneinde de drukkerij, waar ook illegaal drukwerk werd vervaardigd (o.a. JE MAINTIENDRAI en HET PAROOL) in stand te houden. Samen besloten de gebroeders toen de transportmoeilijkheden toenamen en de landelijke bladen Harlingen niet meer bereikten, over te gaan tot de uitgave van een plaatselijke krant, waarin vooral de plaatselijke NSB-ers en zwarte handelaren werden gehekeld.

Na het eerste nummer volgde meteen een huiszoeking bij alle drukkerijen. Aanwijzingen werden echter niet gevonden. Toch werd het beter geacht, de uitgave voorlopig te staken. In april 1945 werd de uitgave hervat, nu echter in gestencilde vorm.

1010 **VRIJE JACHT; orgaan voor voortrekkers, leiders en oud-padvinders**
Amsterdam. 1 apr. '41–aug. '45. onr. typ. art., meded. 100.
Compleet.

Dit blad werd door de publicist en oud-padvinderscommissaris Ton Koot uitgegeven van de dag af dat de padvindersorganisaties krachtens de verordening van de Rijkscommissaris werden ontbonden daar zij een actief instrument van de Britse culturele propaganda zouden zijn. Op deze manier trachtte Koot het contact tussen de padvinders te bewaren, hoewel de oplage van het blad zeer gering was. In elk nummer werd er echter op aangedrongen een exemplaar zes maal te vermenigvuldigen en aan broeders-padvinders door te geven.

Onder het motto: 'eens padvinder – altijd padvinder' werden in 37 nummers onafgebroken waarschuwingen, raadgevingen en inlichtingen gegeven.

1011 **De VRIJE JEUGD; uitgave van het Jeugdcomité**
Amersfoort. mrt. '45–mei '45 (l.v.). 2 maal p.m. druk. art., nieuws. –.
Compleet.

Het Jeugdcomité waar deze uitgave van uitging, bestond uit plaatselijke vertegenwoordigers van jeugdraden en -verenigingen van alle richtingen.

1012 **De VRIJE JOURNALIST**
Hengelo. aug. '41–okt. '41. wkl. stenc. art., ber. binnenl. ca. 500.
2 nrs.

DE VRIJE JOURNALIST werd vervaardigd door de journalisten F.G. Hoolt en G. Ballintijn van het Twentsch Dagblad 'TUBANTIA', waarbij het in de bedoeling lag de uitgave als orgaan van de Groep 'Gerritsen' te laten fungeren. Door arrestatie van Hoolt op 25 oktober 1941 (als uitvloeisel van de arrestatie van de stencil-tekenaar H. van Straalen uit Den Haag, die voor de illustraties had gezorgd), kon dit plan niet worden verwezenlijkt. Na anderhalf jaar straf in het tuchthuis Rheinbach te hebben uitgezeten, hervatte Hoolt eind 1943 zijn illegale arbeid met herstencilen van plaatselijke edities van VRIJ NEDERLAND en DE WAARHEID.

1013 **De VRIJE KATHEDER; bulletin ter verdediging van de Universiteiten**
Amsterdam. nov. '40–mei '45 (l.v.). ca. 2 maal p.m. stenc. tot begin '44, daarna (bijna doorlopend) druk. opinie-art., art., ber. binnenl. 250–5000.
Bijna volledig.

DE VRIJE KATHEDER was een verzetsgroep onder studenten te Amsterdam. Als reactie op de eerste aanslagen van de bezetter op de zelfstandigheid van de universiteiten – een van de centra waar het verzet tegen de Duitse aanslagen op onze onafhankelijkheid al spoedig ontbrandde – gaven zij een BULLETIN TER VERDEDIGING DER UNIVERSITEITEN (zie nr. 103) uit. Na drie nummers werd de titel gewijzigd in DE VRIJE KATHEDER. De oprichters waren A.F. Willebrands en B. Riezouw (die de redactie onafgebroken hebben gevoerd) en mej. T. de Vries; kort daarop werd de redactie uitgebreid met H. Katan en R.M. Setyadjit (voorzitter van de Perhimpunan Indonesia, zie nr. 69).

Aanvankelijk slechts te Amsterdam en Leiden verspreid, werd het blad al spoedig aan alle universiteiten en hogescholen gelezen; te Leiden, Wageningen en Groningen ook op onregelmatige tijden nagestencild.

In maart 1941 werd mej. de Vries door verraad gearresteerd. Zij is in het vernietigingskamp Auschwitz om het leven gekomen.

In 1942 kwam H. Veldman, arts en student in de chemie, in de redactie. Hij werd in augustus 1943 gearresteerd, vrij gelaten en op 1 augustus 1944 opnieuw gearresteerd. In 1945 is hij in het concentratiekamp Mittelbau (Dora) omgekomen. Katan werd op 1 oktober 1943, vooral wegens zijn aandeel in de sabotagegroep CS 6, gefusilleerd.

Aanvankelijk was de doelstelling van DE VRIJE KATHEDER het verzet van de studenten te stimuleren, hen op te wekken hun plaats in het algemeen verzet in te nemen en het verzet te verdiepen tot een strijd voor democratie en sociale gerechtigheid. Het blad werd geredigeerd door communisten en niet-communisten en vertoonde wat zijn politieke lijn betreft, op veel punten overeenstemming met die van de CPN.

In het voorjaar van 1943, na de massa-arrestaties welke het gevolg waren van het niet-tekenen van de loyaliteitsverklaring en het op grote schaal onderduiken van de studenten, waren de universiteiten praktisch geliquideerd als zelfstandige wetenschappelijke centra en viel er daar niet veel meer te verdedigen. Bovendien had de Duitse terreur zich inmiddels uitgestrekt tot alle lagen van de bevolking. Daarom achtte DE VRIJE KATHEDER het noodzakelijk het werkterrein te verruimen en zich te richten tot alle intellectuelen. Vraagstukken van sociale, wetenschappelijke, culturele en politieke aard werden aan de orde gesteld. Bij het naderen van de bevrijding werden ook naoorlogse aspecten behandeld. In augustus 1944 werden in de brochure ACTUELE VRAAGSTUKKEN een aantal bijdragen over uiteenlopende onderwerpen opgenomen, welke te omvangrijk waren om in het blad te worden geplaatst.

De redactie werd na Dolle Dinsdag uitgebreid met de antropoloog dr. A. de Froe, mevr. mr. H.F. Kuiper-Talma Stheeman, mej. mr. M. Keuls en mevr. mr. P.E. Eldering. Medewerkers waren vanaf 1943 o.a. de muziekcriticus Paul Sanders, de schrijver Theun de Vries en de componisten Rudolf Escher en Bertus van Lier. In Amsterdam werd in het laatste oorlogsjaar een dagelijks nieuwsbulletin uitgegeven (zie nr. 1014); ook te 's-Gravenhage (zie nr. 1015) en in de Zaanstreek zagen bulletins het licht, deze hadden echter meer het karakter van een politiek en militair overzicht en verschenen onregelmatig.

Het blad werd vanaf begin 1944 tot aan de periode rond Dolle Dinsdag gedrukt bij de firma Nooy te Purmerend en vanaf de jaarwisseling bij drukkerij Eikelenboom te Amsterdam.

Tenslotte werd door een jeugdgroep uit de VK-organisatie als speciaal discussieblad ONDER DE LOUPE uitgegeven (zie nr. 559).

Na de oorlog werd de uitgave legaal voortgezet tot maart 1950, vrij spoedig in combinatie met DE VRIJE KUNSTENAAR (nr. 1019).

1014 De VRIJE KATHEDER; nieuwsbulletin
Amsterdam. 6 sept. '44–13 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 2000–3000.
Bijna volledig.
Naast de opinie-uitgave van DE VRIJE KATHEDER (zie nr. 1013) verscheen van Dolle Dinsdag af een dagelijks nieuwsbulletin met een wekelijks politiek en militair overzicht als bijvoegsel. Het werd samengesteld door B. Riezouw en D. Smits.

1015 De VRIJE KATHEDER
's-Gravenhage. (?)–(?) '45. wkl.(?). stenc. nieuws. 600.
–.
Zie: De VRIJE KATHEDER (nr. 1013).

1015A De VRIJE KENNEMER; bijlage bij De VONK
Haarlem. –. onr. stenc. en druk. opinie-art. –.
1 nr. uit '42.

1016 De VRIJE KLAROEN
Dinxperlo. –. –. –. –. –.
–.
Zie: De VRIJE KOERIER (nr. 1017).

1017 De VRIJE KOERIER; weekblad voor strijdend Nederland[1]
Dinxperlo. eind '43–sept. '44. wkl. stenc. nieuws, art. 100–750.
Enkele nrs. uit aug. en sept. '44.
Als leider van een illegale groep kreeg H. ter Burg regelmatig een uitgave HET NIEUWS uit West-Nederland toegezonden. De behoefte werd al spoedig gevoeld dit blad in grotere getale te verspreiden. Zo ontstond DE VRIJE KOERIER. Hierin werden overgenomen berichten aangevuld met nieuws uit eigen omgeving. Allengs werd het blad steeds verder in de omgeving verspreid. De onderwijzer C. Haytink werd mederedacteur.

In september 1944 werd het hoofdkwartier van de groep overvallen en moest de uitgave tijdelijk gestaakt worden. In oktober 1944 was het blad juist weer – nu onder de titel DE PATRIOT; *orgaan voor strijdend Nederland* (zie nr. 669) – tweemaal verschenen, toen de Duitse activiteit zo groot werd, dat het noodzakelijk werd de uitgave – nu definitief – te beëindigen. De heer en mevrouw ter Burg doken onder in Soest.

1018 De VRIJE KRANT
Heiloo. eind febr. '45–5 mei '45. dgl. typ. nieuws. –.
Nrs. uit apr. en mei '45.
Een patiënt van de St. Willibrordusstichting gaf eerst mondeling, later geschreven nieuws door dat hij opving via een kristalontvanger. De laatste maanden van de oorlog werd dit nieuws getypt door een priester.

1019 De VRIJE KUNSTENAAR; religieus en politiek onafhankelijk orgaan van de Nederlandsche kunstenaars, waarin opgenomen de BRANDARISBRIEF
Amsterdam. 1 mei '42–mei '45 (l.v.). onr., vanaf aug. '43 ca. mdl. aanv. stenc., vanaf aug. '43 druk. opinie-art., art., meded. 3000–5000.
Bijna volledig.
Reeds spoedig na de bezetting van Nederland voorzagen de architect Jac. Bot en de muziekcriticus Paul F. Sanders dat, evenals in Duitsland was geschied, ook hier te lande de vrije beoefening

---

1. Deze uitgave wordt in W.P. Nederkoorn en G.J.B. Stork *Er op of er onder; hoe Achterhoek en Lijmers de Duitse bezetting doorstonden en ervan werden bevrijd,* Doetinchem, Misset, 1946, blz. 17, vermoedelijk bedoeld i.p.v. DE VRIJE KLAROEN, waarvan wij het bestaan niet konden vaststellen.

der kunsten onder nazi-overheersing niet meer mogelijk zou zijn. Teneinde de kunstenaars voor het dreigende gevaar te waarschuwen, schreven zij gezamenlijk brieven, welke aanvingen met de woorden: WEEST OP UW HOEDE... (zie nr. 1096). Deze brieven werden in tweehonderd exemplaren met de hulp van vrienden getypt. In het voorjaar van 1941 werd Bot ziek en zette Sanders de brieven alleen voort.

De schilder-schrijver W.J.C. Arondeus begon - onafhankelijk hiervan - in 1941 met de uitgave van de BRANDARISBRIEF (zie nr. 80). Hierin riep hij de kunstenaars te wapen tegen de nationaal-socialistische dwang. Op 25 november 1941 werd de Nederlandse Kultuurkamer opgericht; de aanmelding van toneelspelers moest plaats vinden vóór 1 maart 1942, van de overige kunstenaars vóór 1 april 1942. Dit had ten gevolge, dat de kunstenaars zich hechter aaneen sloten en de actie tegen de Duitsers steeds intensiever werd gevoerd. O.a. werd op 16 februari 1942 een protestschrijven verzonden aan de Rijkscommissaris, dat ondanks de korte tijd van voorbereiding door ruim 2000 kunstenaars werd ondertekend. Naar aanleiding hiervan werden vele vooraanstaande kunstenaars gearresteerd, en ook mr. J.F. van Royen,[1] die echter niet betrokken was bij de organisatie van het adres. Zij werden naar het concentratiekamp Amersfoort overgebracht; mr. van Royen is daar op 10 juni 1942 overleden.

In mei 1942 werd DE VRIJE KUNSTENAAR opgericht teneinde het contact tussen de kunstenaars te verstevigen en tevens de scheidslijn op te heffen tussen hen, die niet toegetreden waren tot de Kultuurkamer en hen, die dit wel gedaan hadden maar deze daad reeds spoedig betreurden.

De initiatiefnemer was de musicus Jan van Gilse; de redactie werd gevormd door hem, zijn zoon de schrijver Maarten van Gilse, en de beeldhouwer Gerrit-Jan van der Veen.

Jan van Gilse moest reeds spoedig onderduiken; hij werd opgevolgd door de schrijver Walter Brandligt. Voor alle takken van kunst werden speciale medewerkers benoemd; o.a. J. Bot (architectuur), Arend Hauer en Ben Groeneveld (toneel). De BRANDARISBRIEF werd in DE VRIJE KUNSTENAAR opgenomen. In augustus 1942, na de aanvang van de 'jodendeportaties' op grote schaal, werd door de kring van Van der Veen een vlammend protest over de onmenselijke behandeling van de joden vervaardigd. De bedoeling van Van der Veen was dit MANIFEST BIJ DE WEDERINVOERING VAN DE SLAVERNIJ door de georganiseerde Amsterdamse illegaliteit ondertekend te verspreiden (HET PAROOL, VRIJ NEDERLAND, DE WAARHEID, MEDISCH CONTACT en de PBC). Dit plan is echter niet geslaagd. Tenslotte werd het alleen door DE VRIJE KUNSTENAAR en DE WAARHEID getekend en verspreid.

In april 1943 werden Arondeus, de medewerkers de hispanoloog dr. Joh. Brouwer en de architect K. Limperg, op 30 juli 1943 Maarten van Gilse en Brandligt wegens de deelname aan de overval op het Bevolkingsregister te Amsterdam[2] gearresteerd. Op 1 juli 1943 werden de drie eerstgenoemden gefusilleerd; op 1 oktober 1943 ondergingen Van Gilse en Brandligt hetzelfde lot. Hun taak werd overgenomen door Bot en de beeldhouwer L.P.J. Braat. Het schrijven van de BRANDARISBRIEVEN werd door laatstgenoemde voortgezet. Door de bres die in de gelederen van de kunstenaars was geslagen, was het niet meer mogelijk een vaste staf van medewerkers aan te trekken. Het blad verscheen ook zeer onregelmatig. Vanaf augustus 1943, toen het gelukt was drukkers voor het blad te vinden, werd dit beter. Voor de kosten en de verspreiding zorgde aanvankelijk de Persoons Bewijzen Centrale, opgericht door Van der Veen en andere kunstenaars. Later werden de gelden verstrekt door het NSF.

Op 1 mei 1944 leidde Van der Veen, die ook in de leiding van de RAAD VAN VERZET zat (zie nr. 103), een overval op het Huis van Bewaring aan de Weteringschans te Amsterdam ter bevrijding van een aantal gevangen vrienden. Hij werd hierbij zwaar gewond, doch door zijn helpers in veiligheid gebracht. In de nacht van 14 op 15 mei 1944 werd hij toch gearresteerd; op 10 juni 1944 werd hij in de duinen te Overveen gefusilleerd, tezamen met de beeldhouwer Johan Limpers, de choreograaf Karel Pekelharing en de docent aan de Haagse Academie voor Beeldende Kunsten Paul Guermonprez. Bot en Braat leidden nu samen DE VRIJE KUNSTENAAR tot in september 1944 L. Lichtveld (schrijver onder het pseudoniem Albert Helman) in de redac-

1. Alg. secretaris van het hoofdbestuur van de PTT te 's-Gravenhage. Mr. van Royen was een bekend kunsthistoricus en was bestuurslid van vele kunstenaarsorganisaties en kunstinstellingen.

2. Deze overval had plaatsgevonden in de avond van 27 maart 1943. Zie ook: RATTENKRUID (nr. 708).

tie werd opgenomen. Lichtveld schreef de BRANDARISBRIEVEN verder toen Braat in het voorjaar van 1945 naar het bevrijde zuiden werd gezonden om daar de belangen der kunstenaars te behartigen bij de regering en het Militair Gezag. Voorts werkten na Dolle Dinsdag o.a. de historica dr. Annie Romein-Verschoor en Paul Sanders aan DE VRIJE KUNSTENAAR mee.

In het voorjaar van 1945, toen de verbindingen met Amsterdam verbroken waren, gaf een groepje kunstenaars te Groningen, waaronder de architect A. Bakema en de beeldhouwer J. Valk, zelfstandig enige nummers uit.

Hoewel het blad in de eerste plaats was opgericht om de solidariteit onder de kunstenaars, welke eind 1941/begin 1942 was gegroeid, te bestendigen en een aaneengesloten geestelijk front te vormen tegen de tactiek van de bezetter en zijn satellieten, werden in de loop van 1943 geleidelijk meer artikelen gewijd aan de positie en organisatie van de kunstenaars, en de verhouding van de overheid tot de kunst. In het nummer van oktober 1943 werd onder de titel 'Een plan' een aanvang gemaakt met de bespreking van het ontwerp 'Beschouwingen over het vraagstuk van de opbouw en organisatie van het Nederlandse Kunstleven'. Het streven van DE VRIJE KUNSTENAAR was gericht op een actieve, progressieve cultuurpolitiek; rechtstreeks heeft het blad zich niet met politiek ingelaten, hoewel veel van zijn leidinggevende figuren politiek links georiënteerd waren.

De uitgave werd legaal voortgezet, na enige tijd in combinatie met DE VRIJE KATHEDER.

1020 De VRIJE NEDERLANDER
's-Gravenhage. juli '40–okt. '40. mdl. typ. opinie-art. 5.
Enkele nrs.

Deze uitgave werd samengesteld door mej. J. van Oven en haar vader A. van Oven. Zij verzochten iedereen, die een exemplaar ontving, hiervan steeds weer vijf nieuwe te vervaardigen. Maar bovendien stelden zij voor dat iedereen om de vijand op een dwaalspoor te brengen zoveel mogelijk zijn gedachten in een eigen VRIJE NEDERLANDER zou uiten, waardoor het eventuele uitvallen van een of meer groepen niet zou worden opgemerkt. Na vier nummers staakten de uitgevers de vervaardiging en werden zij medewerkers van het inmiddels opgerichte VRIJ NEDERLAND.[1]

1021 VRIJE NIEUWS CENTRALE
Schoorl. 31 okt. '44–8 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 50–100.
Compleet.

Deze uitgave werd vervaardigd door J. Heringa, arts en mr. A. Jansen.

1022 De VRIJE NIEUWS CENTRALE
Utrecht. 6 juni '43–7 mrt. '44. 2 maal p.w. stenc. nieuws, radionieuws, art., binnenl. en buitenl. pers, ber. binnenl. 300.
Compleet.

Zie: V.O.D.; *voorlichtingsdienst* JE MAINTIENDRAI (nr. 932).
Zie ook: JE MAINTIENDRAI (nr. 270).

1023 (De?) VRIJE PERS
Alblasserdam. (?)–(?) '45. –. –. –. –.
–.

Deze uitgave zou zijn vervaardigd door C. Vos.

1024 De VRIJE PERS
Alkmaar. 1 jan. '45–mei '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws. ber. binnenl., illustraties. ca. 500.
Enkele nrs. (gedeeltelijk in fotokopie).

Van september 1943 tot september 1944 werden door D. Groen en C. Neef getypte nieuwsbulletins zonder titel uitgegeven in een oplage van ongeveer 30 exemplaren. In september 1944 kregen deze de titel DE STRIJDER (zie nr. 793), vanaf januari 1945 geschiedde de uitgave in gestencil-

---

1. Gegevens betreffende deze uitgave zijn aangetroffen in de *Personalakten* 1075/41 van het tuchthuis Rheinbach ten name van Pieter Noteboom.

de vorm als DE VRIJE PERS. Medewerking werd verleend door mej. A.T. Morsch, koerierster, en de verspreiders J.N.C. Verfaille, D. Groot, P.J. Massee en J. Blokker, terwijl J.H. Blein zorgde voor het contact met de verzetsbeweging. Luisterposten waren de fa. Ypma te Alkmaar en P. Nieman te Oudkarspel, N.N. Woestenburg fungeerde als draaiadres. D. Nap voorzag het blad van vele illustraties.

1025 **VRIJE PERS; orgaan ter voorlichting van het Nederlandsche volk**
Amsterdam-Velsen. nov. '40–aug. '41. ca. wkl. stenc. opinie-art., ber. binnenl., humor. ca. 1000.
Onvolledig.
Zie: MEDEDEELINGEN VAN HET COMITÉ VOOR VRIJ NEDERLAND (nr. 411) en B.C. NIEUWS (nr. 95).

1026 **De VRIJE PERS**
Deurne. 1 nov. '43–okt. '44 (l.v.). 2 maal p.m. stenc. opinie-art., ber. binnenl. 500.
Compleet (getypte afschriften).
Deze uitgave werd aanvankelijk vervaardigd door M.J. Hendriks, de ondergedoken student E. Heim en de distributieambtenaar H. Struik, met medewerking van K. van Zutphen. Gestencild werd eerst op de boerderij Maria Hoeve, later in de kelder van het parochiehuis te Deurne.

Na het nummer van 1 maart 1944 werd de uitgave stopgezet tot 19 september 1944 daar de medewerkers van Hendriks in ander illegaal werk werden betrokken. Op 19 september 1944 verscheen DE VRIJE PERS weer, nu echter niet meer met politieke artikelen zoals eerst, maar als op regelmatige tijden verschijnend mededelingenblad van de illegaliteit.

1027 **De VRIJE PERS**
Dordrecht. 13 okt. '44–mei '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws. 12.000.
Compleet.
De landelijke bladen kwamen in Dordrecht meestal vanuit Rotterdam. Na de Spoorwegstaking besloten hun vertegenwoordigers, evenals in andere steden was geschied, een gecombineerde plaatselijke uitgave te doen verschijnen voor het nieuws en de officiële mededelingen welke toch gelijkluidend zouden zijn. R. Rademaker, de plaatselijke vertegenwoordiger van HET PAROOL en ONS VOLK, werd hoofdredacteur. Vanaf de oprichting verscheen DE VRIJE PERS namens: CHRISTOFOOR, HET PAROOL en ONS VOLK, ONS VRIJE NEDERLAND, DE VRIJE KATHEDER, VRIJ NEDERLAND en DE WAARHEID. Later trad ook TROUW toe.

DE GEUS werd aanvankelijk alleen pro forma in de kop vermeld, pas later kwam het contact met de leiding van DE GEUS tot stand.

DE WAARHEID en DE VRIJE KATHEDER-groep, de TROUW-groep (W.G. Waalwijk), CHRISTOFOOR en ONS VRIJE NEDERLAND (J. Burger) en HET PAROOL stencilden en verspreidden elk een quantum van de oplage.

1028 **De VRIJE PERS; voor Gouda en omstreken**
Gouda. 28 okt. '44–mei '45. dgl. stenc. nieuws en meded. 650–6000.
Onvolledig.
Na het wegvallen van de elektrische stroom dreigde ook te Gouda een chaos in de nieuwsvoorziening te ontstaan, maar evenals elders kwamen de verschillende in die periode verschijnende bladen: TROUW, DE VRIJE GEDACHTE, DE HORIZON en STENTOR II (zie de nrs. 837, 1003, 240 en 776) tot het besluit een gemeenschappelijk nieuws- en mededelingenorgaan uit te geven. De stencilpost van DE VRIJE GEDACHTE draaide alleen voor Gouda; D. Vermij voor Waddinxveen, Reeuwijk en omstreken. Voor het gebied begrensd door Schoonhoven, Bergambacht, Lekkerkerk, Krimpen, Capelle a/d IJssel, Nieuwerkerk a/d IJssel, Moordrecht en Gouderak werd DE VRIJE PERS onder eigen redactie vervaardigd door DE HORIZON in samenwerking met TROUW. DE VRIJE PERS verscheen tenslotte, behalve namens de hierboven vermelde bladen ook namens de landelijke uitgaven DE GEUS, JE MAINTIENDRAI, ONS VOLK, HET PAROOL, DE TOEKOMST, DE VONK, DE VRIJE KATHEDER, VRIJ NEDERLAND en DE WAARHEID.

1029 De VRIJE PERS; uitgave onder auspiciën van VRIJ NEDERLAND en HET PAROOL
Haarlem. 9 okt. '44–19 mei '45. dgl. stenc. nieuws, art. 400–2000.
Compleet.

Mr. W. Glastra, de vertegenwoordiger van HET PAROOL, en J.N. Angenent, de vertegenwoordiger van VRIJ NEDERLAND te Haarlem, kregen beiden van hun leiding de opdracht, als de elektriciteitsvoorziening zou uitvallen een nieuwsbulletin voor Haarlem en omgeving op te richten. Daar zij reeds in nauw contact met elkaar stonden, besloten zij, toen het zover was, temeer daar reeds ongeveer veertien nieuwsuitgaven in Haarlem en omgeving verschenen, onder het motto 'eendracht maakt macht' een gecombineerde uitgave het licht te doen zien. HIER IS DE BBC (zie nr. 229) werd overgenomen; de medewerkers kwamen ter beschikking van DE VRIJE PERS. Glastra, die reeds eerder uit de wekelijkse buitenlandse overzichten van HET PAROOL een week-, later maandoverzicht had samengesteld (zie nr. 1095), werd redacteur; Angenent, een M.T.S.-er, werd belast met het technische gedeelte. De stencilpost werd ten huize van A. Meyerink gevestigd. Voor de opinie-artikelen werd de medewerking verkregen van R. Peereboom, tot 1942 hoofdredacteur van het HAARLEMSCH DAGBLAD, van mej. C.J.F. van Esch (speciaal voor vrouwenkwesties) en van de indoloog G.L. Tichelman (over het Verre Oosten). Tenslotte kwam via de koeriersters van de Rolls-Royce-groep in toenemende mate documentatie-materiaal uit Amsterdam. Begin november 1944 werd in een tweetal besprekingen tussen o.a. de vertegenwoordigers van HET PAROOL, DE PATRIOT, TROUW, VRIJ NEDERLAND, DE WAARHEID en de LO getracht tot een gemeenschappelijke nieuwsuitgave te komen. Deze poging mislukte daar geen overeenkomst kon worden bereikt over de titel en de redactiesamenstelling. Desondanks hadden deze vergaderingen het voordeel opgeleverd dat men kon inzien, dat politieke en zakelijke oogmerken reeds weer een belangrijk woord begonnen mee te spreken. Een ander uitvloeisel was, dat BBC (of BBC-NIEUWS?) (zie nr. 43) en het JE MAINTIENDRAI-bulletin MEN FLUISTERT (zie nr. 418) voortaan een Heemstede-editie werden van de VP; men kreeg hierdoor de beschikking over een tweede stencilmachine waardoor de oplage kon worden verdubbeld. Na de 6 december-razzia werd de luisterpost ondergebracht op de zolder van een geëvacueerde woning in Bloemendaal, waar de kabel van het PEN naar het Marinehospitaal doorheen liep. Dit had Angenent ontdekt en deze richtte er een zorgvuldig verduisterde, elektrisch verwarmde luisterkamer in, voorzien van een uitstekend radiotoestel. Daar Glastra met een opdracht naar Groningen was gezonden, werd G. Smit, student in de Japanse (later Engelse) taal en letteren hoofdredacteur.

Onder zijn leiding bereikte de uitgave een hoog peil door het belangrijke nieuws uit het Verre Oosten, dat hij wist op te vangen. Zelfs werden deze berichten nu door de koeriersgroep Rolls Royce (RR) doorgegeven ter documentatie van de pers elders. Tevens werden door G.L. Tichelman, Smit en Angenent een zestal gedrukte uitgaven onder de titel DE VRIJE PERS; *algemene documentatie* opgemaakt waaraan reeds gestencilde extra-bijlagen der VRIJE PERS waren voorafgegaan (zie nr. 1030). Deze bevatten naast nieuwsberichten een militair overzicht. Om deze nummers en verschillende andere drukwerken (oproepen en falsificaties) te kunnen vervaardigen had men 140 kg zetsel aangekocht tegen inlevering van oud materiaal en zorgde men zelf voor het zetsel. De drukker, die reeds eerder valse bonnen in de handel had gebracht, maar buiten wie men het niet kon stellen, werd gezegd dat hij 'dood naast zijn machine zou komen te liggen' als hij iets dergelijks weer zou wagen. Ondanks strenge controle werd hij veertien dagen later door de Economische Recherche te Amsterdam gearresteerd. Hij verstrekte bij deze gelegenheid de signalementen van de VP-medewerkers aan de *Sipo*, doch de Economische Recherche bleek later arrestaties verhinderd te hebben. Dit alles had ten gevolge dat er weer verhuisd moest worden.

Begin april 1945 werd Smit ernstig ziek en volgde F. Roosjen (theol. stud.) hem op. In maart 1945 viel ook de stroom voor het Marinehospitaal uit en verhuisde men naar een leegstaande villa; toen deze vrij spoedig door de Duitsers betrokken werd, naar een niet in gebruik zijnde christelijke school. Toen de PEN-centrale in Velsen definitief stopte, werd de stroom door het PEN gekoppeld aan een nood-aggregaat dat bij Het Kopje was opgesteld.

In februari 1945 werd het NATIONALE LACHBLAD tezamen met nummers van de VP verspreid (zie nr. 444). Eind april 1945 werden enige in het Russisch gestelde uitgaven vervaardigd voor het restant van de Russische soldaten welke te Zandvoort gelegerd waren (zie PRAVDA, nr. 687) en SOLDATENPOST FUER HOLLAND, gepeperd ter ondermijning van het moreel der Duitse militairen (zie nr. 749).

Van half februari tot 14 april 1945 verscheen DE VRIJE PERS ook namens WERELDNIEUWS (zie nr. 1107).

1030 De VRIJE PERS; algemene documentatie
Haarlem. 8 mrt. '45–12 apr. '45. onr. druk. nieuws. ca. 2000.
Compleet.
Zie: De VRIJE PERS; *uitgave onder auspiciën van* VRIJ NEDERLAND *en* HET PAROOL (nr. 1029).

1031 De VRIJE PERS; voor Leiden en omstreken
Leiden. 19 mrt. '45–5 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 15.000–20.000.
Compleet.
Evenals in vele andere steden, waren ook in Leiden na de Spoorwegstaking stemmen opgegaan om tot gecombineerde uitgaven te komen. Voor zover het de officiële mededelingen van Radio Oranje betrof, werden deze in een ORANJE-BULLETIN verwerkt (zie nr. 616). De pogingen het nieuws te coördineren gelukten pas eind maart 1945 toen het optreden van de Landwacht tenslotte de doorslag gaf (zie: KRONIEK VAN DE WEEK, nr. 327). Aan de totstandkoming namen de KRONIEK, THE HOME SERVICE, DE BEVRIJDING, TROUW, DE VRIJE KATHEDER en DE WAARHEID deel. HET DAGELIJKS NIEUWS en HET PAROOL wilden in verband met hun naoorlogse plannen niet aan de fusie meewerken. Terwille van de goede indruk, die dit op het publiek zou maken, werden ONS VOLK, VRIJ NEDERLAND e.a. ook in de kop vermeld, doch de KRONIEK was hier zeer tegen gekant daar deze groep voor een waarheidsgetrouwe voorstelling van zaken was. Spoedig werden deze titels dan ook weggelaten. De KRONIEK-groep zorgde voor de kopij, THE HOME SERVICE (zie nr. 237) voor de technische verzorging.

Na de capitulatie hielden sommige deelnemende bladen – hun opzet getrouw – op te bestaan, andere verwezenlijkten hun naoorlogse plannen.

1032 De VRIJE PERS; orgaan voor de 'verzetsgroep Meppel'
Meppel. sept. '44–mei '45. onr. stenc. nieuws, art., ber. binnenl. 1000.
Enkele nrs.
Aanvankelijk werden door de *'verzetsgroep Meppel'* van STRIJDEND NEDERLAND uit Kampen (zie nr. 789) stencils overgebracht en te Meppel afgedraaid. Eind september 1944 vond men dit te gevaarlijk worden en werd besloten zelf nieuwsberichten te gaan vervaardigen, ondanks het feit dat een gedeelte van de staf van Rauter en hoofdkwartieren van de SD, *Grüne Polizei* en Landwacht naar Meppel waren overgebracht. Naast het verstrekken van nieuwsberichten ging de groep ook over tot de uitgave van DE VRIJE PERS, waarin voorlichting in de ruimste zin, afgestemd op de streek, gegeven zou worden.

De redactie werd gevormd door D. Heerlijn, J.H. Volkers en H.J.van Weesep.

1033 De VRIJE PERS
Rotterdam. 25 sept. '44–8 mei '45. 3 maal p.w., aanv. druk, vanaf 14 okt. '44 stenc. nieuws. 40.000–55.000.
Compleet.
In Rotterdam was de nieuwsvoorziening in vergelijking met Amsterdam en Den Haag pover. Het was te voorzien, dat de plaatselijke vertegenwoordigers van de landelijke bladen zelf de nieuwsvoorziening ter hand zouden nemen. De Spoorwegstaking en het verbreken van de verbindingen maakten de kwestie urgent, en de vertegenwoordigers van DE GEUS, HET PAROOL, JE MAINTIENDRAI, ONS VOLK, TROUW, VRIJ NEDERLAND en DE WAARHEID kwamen bijeen, teneinde te trachten gezamenlijk een uitgave te verzorgen, waarin datgene gepubliceerd zou worden wat in afzonderlijke uitgaven der verschillende bladen toch gelijkluidend zou zijn: de regeringsmededelingen, de waarschuwingen, het voornaamste nieuws. In andere plaatsen was al eerder door samenwerking een ORANJE-BULLETIN (zie nr. 617) opgericht en de hoofdredacties van sommige bladen wensten deze lijn voortgezet te zien in alle steden.

Hoewel de samenbundeling aanvankelijk mislukte, aangezien sommige bladen liever hun eigen nieuwsberichten wilden uitgeven, is het na drie vergaderingen gelukt DE VRIJE PERS op te richten, orgaan van DE GEUS, ONS VOLK, HET PAROOL, TROUW, VRIJ NEDERLAND

en DE WAARHEID. De hiermee bereikte eenheid en samenwerking van de grote illegale bladen in Rotterdam is van grote betekenis geweest voor het coördineren van het verzet in deze stad. Door het tot stand komen van DE VRIJE PERS werd versnippering vermeden. Hoewel ieder blad zich ten volle het recht voorbehield zelf te blijven verschijnen en zijn eigen karakter te bewaren, werkten alle samen in deze neutrale uitgave, die een onderdeel van alle medewerkende bladen vormde.

De eerste moeilijkheid die DE VRIJE PERS ontmoette was die van haar naam. DE GEUS zou gaarne zijn medewerking verlenen, mits de titel werd veranderd in ORANJE-BULLETIN. Van de redactie van JE MAINTIENDRAI en DE TOEKOMST werden soortgelijke verzoeken, zelfs van ultimatieve aard, ontvangen. Argumenten vóór ORANJE-BULLETIN waren: te Den Haag, Amsterdam en Utrecht, Leiden en Delft verscheen reeds, door merendeels dezelfde bladen uitgegeven, een ORANJE-BULLETIN. De eenheid zou bevorderd worden, indien deze naam, die reeds een zeker burgerrecht en een officieel karakter had verworven ook te Rotterdam werd gebezigd. De nadruk op het woord ORANJE werd gelegd als op een nationaal, allenomvattend symbool. De éénheid tegenover het publiek zou duidelijk blijken en verwarring zou zijn voorkomen. DE VRIJE PERS zou de wijziging (met ingang van het vijfde nummer) in een gemotiveerd artikel kunnen uiteenzetten, terwijl de uitgave zou worden bestendigd.

Tegen deze plannen kwamen, met name van de zijde van DE WAARHEID, bezwaren. Iedere vertegenwoordiger hield ruggespraak met zijn redactie, terwijl men overeenkwam, dat de titel zolang dezelfde zou blijven, tot tenslotte werd besloten deze toch te handhaven.

Inmiddels was DE TOEKOMST onder de uitgevende bladen opgenomen, evenals JE MAINTIENDRAI. Op 3 oktober 1944 dienden DE VRIJE KATHEDER en DE VONK een verzoek tot opname in, evenals enige plaatselijke nieuwsbladen als DE AVONDPOST, KRONIEK VAN DE WEEK, DE WACHT en OP WACHT, die alle onder het hoofd *'en nieuwsorganen'* werden opgenomen in no. 7, dat verscheen op 10 oktober 1944. Op 30 oktober 1944 (no. 16) werd ONS VRIJE NEDERLAND in de kop opgenomen, waarmede vrijwel alle landelijke bladen tot DE VRIJE PERS-combinatie waren toegetreden. Een enorme organisatie was hiermee opgebouwd, steunend op bestaande organisaties die geheel Rotterdam, Schiedam, Vlaardingen en Maassluis, de eilanden, de plaatsen tot Bergschenhoek en Nieuwerkerk omvatte. De redactie die de teksten samenstelde, bestond uit drie personen: de vertegenwoordiger van ONS VOLK was hoofdredacteur. De technische organisatie was geheel gedecentraliseerd: alle bladen hadden hun eigen vermeerder- en verspreidingsapparaat. De oplage had, gedwongen door de papiervoorziening en door een maximale verspreidingscapaciteit, een plafond van 55.000 exemplaren. De vergroting werd opgedragen aan de lezers: 'Doorgeven, doorgeven!'.

In samenwerking met de KP werden affiches aangeplakt, terwijl DE VRIJE PERS in haar 15e nummer 'Nogmaals het aardappelrooien' aan de orde stelde. Dit was een gezamenlijke actie van Rotterdamse verzetsgroepen tegen – naar men toen te Rotterdam meende[1] – de geraffineerde Duitse plannen om in één klap èn aardappels èn arbeiders voor de IJssellinie te vangen. Vele malen plaatste DE VRIJE PERS in haar blad ernstige waarschuwingen tegen Duitse plannen en maatregelen, tegen onverantwoordelijkheid in het illegale werk.

In het negende nummer (13 oktober 1944) stond na een opsomming van de steden waar mannen al waren weggevoerd, reeds een artikel 'Wanneer wij?'. In de 'Binnenlandse Berichten' werd telkens melding gemaakt van de razzia's in andere steden, met name in Utrecht. Desondanks kwamen de razzia's van 10 en 11 november 1944 voor velen nog onverwachts. Op 11 november 1944, de dag van de grote razzia's te Rotterdam, moest no. 21 verschijnen en het is verschenen! Enige cellen konden onder toezicht van een lid van de leiding der VRIJE PERS toch draaien. Daarna is het gehele verspreidapparaat op meisjes omgeschakeld.

Op 25 november 1944 kwam HET PAROOL met een eigen bulletin uit (zie nr. 662) en trad uit DE VRIJE PERS. Direct nam DE VRIJE PERS contact op met enkele nog niet aangesloten kleinere nieuwsorganen in Rotterdam, t.w. DE NEDERLANDER, KRONIEK VAN DE WEEK, ONS KOMPAS en DE WACHT aan wie het doel van DE VRIJE PERS werd uiteengezet. DE KRONIEK VAN DE WEEK en DE WACHT waren nu onmiddellijk voor aansluiting te vinden en traden per 1 januari 1945 tot de VRIJE PERS-combinatie toe. De beide andere bladen wilden hun zelfstandigheid niet direct opgeven en sloten zich aan bij een compromis-voor-

---

1. De Amsterdamse illegaliteit b.v. nam een ander standpunt in en maakte geen bezwaar tegen het vertrek van een groep, welke ook inderdaad na afloop der werkzaamheden is teruggekeerd.

stel om, bij wijze van overgangsmaatregel, nog even onder eigen kop het nieuws uit te geven, echter grotendeels met dezelfde tekst als DE VRIJE PERS.

Door haar brede basis werd DE VRIJE PERS langzamerhand erkend als het officiële orgaan der plaatselijke illegaliteit. Begin 1945 werd ook een centraal punt[1] voor de illegale pers gecreëerd, het 'bureau Van Amstel', dat ten dienste stond van alle illegale bladen in Rotterdam en getracht heeft de belangen der illegale pers te behartigen waar dit nodig bleek. DE VRIJE PERS heeft zeer veel gebruik gemaakt van haar diensten.

Op 8 maart 1945 werd het (gedrukte) artikel 'JUDAS EN DE HONGER', speciaal gericht tot de stakende spoorwegmannen, op grote schaal (evenals in de andere steden waar OB's verschenen) verspreid, op 18 april 1945 een uitvoerig artikel de 'VOEDSELTOESTAND', opgesteld na enige dagen overleg met de plaatselijke voedselautoriteiten.

Op *VE-day*, 8 mei 1945, hield DE VRIJE PERS op te verschijnen; in september 1945 werd nog een uitvoerig afscheidsnummer uitgegeven.

1033A De VRIJE PERS
IJsselmonde. (?)-(?) '45. –. stenc. nieuws. –.
Enkele nrs.

1034 De VRIJE PERS
Zoetermeer. 6 jan. '45–mei '45. 3 maal p.w. stenc. nieuws. 2500.
Onvolledig.
Zie: De MARSKRAMER: *voorwaarts vaderland, riemen onder de kin, met God door bloed en tranen een schoner toekomst in* (nr. 408).

1035 De VRIJE PERS; bulletin van de samenwerkende organen DE FRONTLOUPE, HET PAROOL, TROUW, VRIJ NEDERLAND en DE WAARHEID
Zutphen. febr. '45–9 apr. '45 (l.v.). onr. stenc. opinie-art. 300.
1 nr. uit febr. '45.
Door de in de kop genoemde organen werd, telkens wanneer de omstandigheden dit gewenst maakten een publikatie uitgegeven, welke aan een speciaal onderwerp was gewijd. O.a. werd gewaarschuwd tegen het propagandablad HET LAATSTE NIEUWS, dat de indruk trachtte te wekken illegaal te zijn, maar in werkelijkheid door de SS-PK-afdeling *'Skorpion'-West* te Doetinchem in een grote oplage werd uitgegeven (o.a. door de PK-man W. Sassen).

1036 De VRIJE SCHAGER
Schagen. jan. '45. wkl. stenc. art. –.
1 nr. uit jan. '45.
Deze tweemaal verschenen uitgave was gewijd aan de strijd tegen de zwarte handel.

1036A De VRIJE SCHELDESTROOM
–. –. ± 2 maal p.w. aanv. geschr., later typ. nieuws. –.
Onvolledig.

1037 De VRIJE STANDAARD; onafhankelijke Nederlandsche courant
–. –. –. druk. art. –.
1 nr. uit '42.
Het aanwezige nummer is het kleinste ons bekende gedrukte illegale blad (10½ × 14).

1038 De VRIJE STEM
Amsterdam. medio '43–5 mei '45. dgl. typ. nieuws. 10.
Enkele nrs.
Een bij Ed. Cuijpers ondergedoken joodse onderwijzer vervaardigde een titelloos bulletin. Hij overleed echter en de zoon des huizes zette het werk voort. Hij gaf het bulletin, dat voornamelijk onder de clientèle van de kapperszaak van de heren Cuijpers in Amsterdam-Zuid werd verspreid, de titel DE VRIJE STEM.

---

1. Hoofd van dit bureau was E. Roosegaarde Bisschop, tevens hoofdredacteur van DE VRIJE PERS.

1039 **De VRIJE STEM**
Apeldoorn. mei '43. mdl. druk. opinie-art. 10.000.
Compleet.
Deze uitgave werd vervaardigd door H. van Delden uit Epe, met medewerking van mevr. Vastenburg, toen VERZET na de arrestatie van Koos Vorrink niet meer kon uitkomen (zie nr. 922). De nummering werd om de Duitsers te misleiden begonnen bij 3e serie no. 2. Er zijn twee nummers gedrukt en een oproep aan de Nederlandse militairen; het tweede nummer is echter niet meer verspreid daar er verontrustende berichten werden ontvangen, dat de Duitsers ook op de hoogte waren van de activiteit van het verspreidingsapparaat. Terwille van de veiligheid werd van verdere uitgave afgezien.

1040 **De VRIJE STEM**
Medemblik. okt. '44–mei(?) '45. 1 à 2 maal p.m. stenc. opinie-art. 400–500.
Onvolledig.
Het doel van deze uitgave was de verzetsgeest in West-Friesland, waar de grote bladen na de Spoorwegstaking moeilijk te bemachtigen waren, levendig te houden. Getracht werd hierbij de gedachtensfeer van JE MAINTIENDRAI te volgen. Ook werden vele berichten van lokale aard opgenomen.

De initiatiefnemer was de psychiater dr. R. Zijlstra; hij schreef tevens de meeste artikelen. Verder werkten P.F. Brittijn, W.W. Schra en mevr. Zijlstra aan de vervaardiging mee. Toen dr. Zijlstra moest onderduiken, werd het blad in Oostwoud en Hauwert samengesteld. Hierbij verleenden de onderduikers A. Weeshoff, O. Molenkamp en M. te Winkel hun medewerking.

1041 **De VRIJE STEM**
Oosterhout. juni '44–28 okt. '44 (l.v.). dgl. stenc. nieuws, art. 600.
Bijna volledig.
Deze uitgave werd geredigeerd door J.A.M. van Bijnen en M.M. Damen. Wegens papierschaarste en omdat men de lezers streng wenste te selecteren, was de oplage beperkt.

Het laatste illegale nummer verscheen twee dagen voor de bevrijding van Oosterhout; daarna werd de uitgave als weekblad voortgezet.

1042 **De VRIJE STEM**
Raalte. begin '43–sept. '44. 2 à 3 maal p.w. aanv. stenc., later druk. nieuws, art. 500–1200.
–.
Zie: De VRIJE BAZUIN (nr. 1000).

1043 **VRIJE STEMMEN**
Leiden. 23 dec. '44–21 apr. '45. 2 maal p.m. stenc. opinie-art. ca. 1000.
Bijna volledig.
Zie: Het INVASIE-NIEUWS (nr. 253).

1044 **VRIJE STEMMEN; 'voor koningin en vaderland'**
Schiedam. sept. '44–8 mei '45. dgl. stenc. nieuws. –.
3 nrs.
Deze uitgave werd vervaardigd door de gebroeders J.C. Kok en H. Kok. In het begin werd medewerking verleend door J.C. de Baar en P. van der Goot.

1045 **VRIJE STEMMEN UIT DE GANZESTAD**
Goes. okt. '41–30 okt. '44 (l.v.). dgl. stenc. nieuws. (?)–2000.
Nrs. uit okt. '44.
Reeds van 1941 af vervaardigde B. Kloosterziel met medewerking van S. Boerma nieuwsberichten zonder titel, waaraan zij na de geallieerde invasie in Normandië de titel VRIJE STEMMEN UIT DE GANZESTAD gaven.

Bij de bevrijding van Goes werd de uitgave legaal voortgezet.

Ook de eerste drie nummers van VRIJE STEMMEN UIT SCHOUWEN EN DUIVELAND werden door Kloosterziel en Boerma uitgegeven (zie nr. 1046).

1046 VRIJE STEMMEN UIT SCHOUWEN EN DUIVELAND
Zierikzee. 14 aug. '44-4 dec. '44. 3 maal p.w. stenc. niuews. 5-375-125.
Compleet(?).
De eerste drie nummers van dit blad kwamen uit Goes en werden uitgegeven door de redacteuren van VRIJE STEMMEN UIT DE GANZESTAD (zie nr. 1045). Hierna werd de uitgave te Zierikzee voortgezet onder leiding van de agent van politie M.K. van der Beek. Ter gelegenheid van de verjaardag (31 augustus) van koningin Wilhelmina werd een speciaal nummer, DE BRULBOEI, uitgegeven (zie nr. 89). Begin november 1944 werd de oplage drastisch beperkt omdat er zo roekeloos met het blad werd omgesprongen dat zelfs exemplaren op straat werden gevonden.

Op 7 november 1944 leek de bevrijding van het eiland nabij, en werden een bevrijdingsnummer en een speciaal nummer voor de geallieerde troepen gereed gemaakt. De bevrijding vond echter pas in mei 1945 plaats. Inmiddels was Van der Beek bij een poging van het eiland te vluchten, gearresteerd en op 10 december 1944 met vele anderen door ophanging terechtgesteld. VRIJE STEMMEN hield hierna op te bestaan. Wel werd later door vrienden een bevrijdingsnummer uitgegeven.

1047 Het VRIJE VOLK; sociaal-democratisch orgaan
Enschede. mrt. '45-2 apr. '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws. 500-1000.
-.
Aan A. Buter, distributieambtenaar en oud-journalist, 'los medewerker' aan de Enschedese PAROOL-uitgave, werd kort voor de bevrijding door het plaatselijke illegale SDAP-bestuur verzocht een nieuwsbulletin te verzorgen ter aanvulling van de in Hengelo verschijnende VRIJE VOLK-uitgave (zie nr. 1049). Het stencilwerk geschiedde door de typograaf R. Wensink. Op eerste Paasdag 1 april 1945 werd Enschede bevrijd en nog diezelfde avond verscheen een uitvoerig bevrijdingsnummer. De volgende dag verzorgden Buter en Wensink de eerste (met de hand) gedrukte uitgave van HET VRIJE VOLK; *sociaal-democratisch orgaan*, dat nadien als editie van de N.V. 'De Arbeiderspers' verschenen is en waarin de Hengelose uitgave is opgegaan.

1048 Het VRIJE VOLK
Heerlen. sept. '41-okt. '41; 30 apr. '43. wkl. stenc. opinie-art., ber. binnenl. 500.
Compleet.
Deze uitgave had ten doel de bevolking van Zuid-Limburg, en vooral de mijnwerkers, immuun te maken tegen de officiële voorlichting via de legale pers. De uitgevers waren twee oud-medewerkers van het LIMBURGSCH DAGBLAD en DE MAASBODE, Ch. Bongaerts en J.P. van Vonderen, en F.J. Molenaar. Zij werden bijgestaan door de administrateur der gemeente-politie F. Lochtman en door C. Veerman, werkzaam op de mijn Maurits. Lochtman droeg zorg voor het stencilen op het politiebureau.

HET VRIJE VOLK was goed geïnformeerd; in veel gevallen was de SD zelf inlichtingenbron. Veel moeite werd dan ook gedaan de vervaardigers te vatten, vooral daar de SD zeer geprikkeld was door het steeds toegestuurd krijgen van de nieuwe nummers. In de *Meldungen aus den Niederlanden* van 28 oktober 1941 (no. 67, pag. 3 en 4) werd het blad uitvoerig besproken.

Op 8 november 1941 viel een pakket exemplaren, dat per mijnspoorbaan werd verstuurd, in handen van een verrader. Hierdoor kreeg de *Sipo* een reeks van medewerkers en verspreiders in handen, echter niet de leiders. Deze kregen de kans te ontsnappen. Molenaar, werkzaam op de mijn Emma, vluchtte naar Engeland; mevrouw Molenaar werd enkele dagen gevangen gehouden, maar weer vrijgelaten toen er niets bewezen kon worden.

In Geleen herstencilde E.L.J. Janssens het blad. Ook hij behoorde tot de twintig personen die gearresteerd en tot lange tuchthuisstraffen veroordeeld werden. Hierna werd gedurende enkele maanden speciaal voor de SD één nummer klaargemaakt; het risico van algemene verspreiding durfde men niet meer te lopen. Op 30 april 1943 werd nogmaals een nummer uitgegeven, gewijd aan de verjaardag van prinses Juliana en het bevel van generaal Christiansen tot melding van de oud-militairen.

1049 Het VRIJE VOLK; sociaal-democratisch orgaan
Hengelo. nov. '44-begin apr. '45 (l.v.). wkl. stenc. opinie-art., nieuws. 300-500.
-.
C.M. Wasser, ambtenaar van het distributiekantoor te Hengelo, gaf met medewerking van mej.

C.M. van den Berg nieuwsbulletins uit, welke geen bepaalde titel hadden (zie nr. 1154). Naar gelang de oorlogsgebeurtenissen werd steeds een ander trefwoord in de kop gebruikt. Eind 1944 werd op verzoek van het Partijbestuur der SDAP de titel HET VRIJE VOLK (in het bevrijde zuiden reeds gebruikt voor de legale krant) aan het illegale blad verbonden.

J.T. Ganzebrink, tot dat tijdstip redacteur van de PAROOL-uitgave te Enschede, werd redacteur, M.G. Lansink, plv. leider van de distributiedienst te Hengelo, zijn assistent. Wasser zorgde voor de verspreiding. Na de bevrijding verscheen te Enschede, dat enige dagen eerder was bevrijd, een legale uitgave van HET VRIJE VOLK; doordat er onmiddellijk contact was, is verder voor geheel Twente gebruik gemaakt van deze Enschedese editie.

1049A De VRIJE WERELD; wekelijksche uitgave van De PATRIOT
Nieuw-Vennep. okt. '44–mei '45. wkl. druk. opinie-art. 5700.
Compleet.
Zie: De PATRIOT (nr. 671).

1050 'Het VRIJE WOORD'
Vlaardingen. juni '42–mei '45. 3 maal p.w. tot dec. '42, daarna onr. aanv. typ., vanaf okt. '42 stenc. nieuws, art. 125–400.
Nrs. uit dec. '44.
Zie: ICK WAECK (nr. 247).

1051 Het VRIJE WOORD
Zwolle. jan. '44–najaar '44. dgl. stenc. nieuws. –.
–.
Reeds in eind 1940 herstencilden de tweelingbroers J.W. en J. Schulte Nordholt (resp. hist. stud. en onderwijzer) VRIJ NEDERLAND (zie nr. 965), waarvan zij maandelijks een exemplaar uit Amsterdam toegezonden kregen, in een oplage van 100–200 exemplaren, welke zij persoonlijk verspreidden. De inhoud werd nog vermeerderd met kopij van eigen hand. Begin 1942 werden de broers wegens het verrichten van andere illegale werkzaamheden gearresteerd. Toen zij resp. eind 1942 en midden 1943 uit het concentratiekamp terugkeerden, slaagden zij er niet in het contact met VRIJ NEDERLAND te herstellen.

In januari 1944 besloten zij zelf een nieuwsuitgave te gaan vervaardigen. Toen in het najaar van 1944 G. Tulp ten huize van de familie Schulte Nordholt kwam onderduiken, beëindigden de broers de uitgave van HET VRIJE WOORD en werden zij medewerkers van DE STEM VAN LONDEN (zie nr. 768).

1052 'De VRIJHEID'
Amsterdam. 24 mei '44–mei '45 (l.v.). aanv. 2 maal p.w., vanaf nov. '44 dgl. stenc. nieuws, art. 500–6000.
Onvolledig.
'DE VRIJHEID' werd opgericht door J.M.M.J. van der Reijdt, med. stud., Th. Coppes, econ. stud., mej. M.J.A. Bijleveld en H. van der Ven. Artikelen van zeer uiteenlopende aard werden aanvankelijk in het blad opgenomen, vanaf 23 december 1944 als een aparte wekelijkse bijlage verspreid.

Toen de elektriciteitsvoorziening kort na Dolle Dinsdag gestaakt werd en de behoefte aan dagelijkse nieuwsberichten toenam, werd contact verkregen met een groep die op het punt stond, zelf een blad te gaan uitgeven. Men besloot tot samenwerking. J.P. Lucassen, C.J. Erdman, G.L. van Iterson en R. Lucassen werden in de leiding opgenomen. De oplage werd verdubbeld. HET LAATSTE NIEUWS (nr. 338) ging in 'DE VRIJHEID' op; de uitgevers ervan werden medewerkers.

Ondanks de kou, de schaarste, de *Sipo* en de razzia's werd de verspreiding uitgebreid van Amsterdam-Zuid tot geheel Amsterdam en omstreken en steeg de oplage voortdurend.

Na de bevrijding is de uitgave nog enige tijd voortgezet onder de titel VICTORIE.

1052A De VRIJHEID; giet trots en fierheid in het hart van wie Uw stemme hoort!
Amsterdam. dec. '44–(?) '45. wkl. stenc. opinie-art. –.
Onvolledig.

1053 **VRIJHEID**
's-Gravenhage. voorjaar '41–eind jan. '42. wkl.(?). stenc. tot sept. '41, daarna druk. opinie-art., art., ber. binnenl. ca. 600–6000.
Onvolledig.

VRIJHEID was in bovengenoemd tijdvak de Haagse editie van HET PAROOL en werd op verzoek van Koos Vorrink uitgegeven door zijn neef W.S. Lans en A.A.F. Althoff. De bedoeling was hiermee het vervoer van grote hoeveelheden PAROOL-exemplaren te vermijden en het werk doorgang te doen vinden voor het geval de kopgroep opgerold zou worden. De afwijkende titel werd aan het blad gegeven ter misleiding van de bezetters. De kopij was grotendeels dezelfde als van HET PAROOL. Toen Lans op 2 februari 1942 werd gearresteerd, werd de uitgave gestaakt. Lans werd op 5 februari 1943 te Utrecht gefusilleerd tezamen met een aantal van zijn medewerkers.

Zie ook: Het PAROOL; *vrij onverveerd* (nr. 648).

1054 **VRIJHEID**
's-Gravenhage. okt. '44–(?). dgl. stenc. nieuws, art. –.
1 nr. uit nov. '44.

1055 **De VRIJHEID; voor koningin en vaderland**
's-Gravenhage. (?)–mei '45. dgl.(?). stenc. nieuws. –.
Enkele nrs. uit apr. en mei '45.

1056 **VRIJHEID**
Heerenveen. okt. '40–juli '41. mdl. typ., later stenc. art., ber. binnenl. 25–100.
–.

Deze 7 à 8 maal verschenen uitgave werd vervaardigd door S. Westra en B. Bregman. De inhoud bestond voornamelijk uit mededelingen betreffende plaatselijke NSB-ers, WA-lieden en collaborateurs.

1057 **De VRIJHEID**
Leiden. 11 nov. '44–2 dec. '44; apr. '45. twee-wkl. druk. opinie-art. 2000–3000.
Compleet.

Deze uitgave werd aanvankelijk in samenwerking met de KRONIEK VAN DE WEEK (zie nr. 326) vervaardigd door de groep, welke tevens DE BEVRIJDING uitgaf (zie nr. 69), en was vrijwel geheel gewijd aan de toekomst van Indonesië. Toen drie (of vier?) nummers verschenen waren, ontstonden er moeilijkheden, daar de KRONIEK-groep de inhoud te links achtte, en werd de verschijning tijdelijk gestaakt. In april 1945 verscheen buiten verantwoordelijkheid van de oorspronkelijke redactie opnieuw een nummer, samengesteld door E.K.P.C. van de Voort.

Ook in Rotterdam zou een editie van DE VRIJHEID zijn verschenen. Het is echter niet gelukt hieromtrent gegevens te verkrijgen.

1058 **VRIJHEID**
–. apr. '44(?)–(?). wkl. stenc. nieuws, art. –.
2 nrs. uit juli '44.

1059 **VRIJHEID**
–. okt. '44–(?). dgl. stenc. nieuws. –.
Enkele nrs.

1060 **De VRIJHEID; voor humaniteit en waarheid**
–. –. dgl. typ. nieuws. –.
1 nr. uit apr. '45.

1061 **VRIJHEID**
–. (?)–mei '45. dgl.(?). stenc. nieuws. –.
Enkele nrs.

1062 **De VRIJHEID DAAGT**
-. -. wkl.(?). stenc. nieuws. -.
Enkele nrs. uit juni en juli '44.

1063 **VRIJHEID EN RECHT**
-. zomer '41. mdl. stenc. en druk. opinie-art. -.
2 nrs. van juli en aug. '41.
Deze uitgave sluit aan bij de nummers van UIT DE WOESTIJN van juni en juli 1941, welke niet meer door de oorspronkelijke groep zijn vervaardigd.
Zie: UIT DE WOESTIJN (nr. 891).

1063A **De VRIJHEIDSDRANG**
Amsterdam. -. -. typ. nieuws. -.
Enkele nrs. uit '44.

1064 **De VRIJHEIDSSTEM**
Wijdenes. 19 okt. '44-eind(?) nov. '44. dgl. stenc. nieuws. ca. 500.
Nrs. uit okt. '44.
Dit blad werd door J.F. van Weelden en Joh. Ruiter samengesteld, toen de KLAROEN DER BEVRIJDING uit Enkhuizen (zie nr. 293) gedurende enige tijd niet verscheen. Zodra de KLAROEN weer in Wijdenes kwam, werd de uitgave gestaakt.

1065 **De VRIJHEIDSVAAN**
Utrecht(?). jan.(?) '45-mei '45. dgl. typ. nieuws. -.
2 nrs. uit apr. '45.
Deze uitgave was vermoedelijk een voortzetting van THE LONDON DAILY GAZETTE (zie nr. 376).

1066 **De VUURPLOEG**
Amsterdam(?). -. -. druk. opinie-art. -.
1 nr. uit mrt. '45.

1067 **De VUURPIJL**
Rotterdam. (?)-mei '45 (l.v.?). -. -. -. -.
1 nr. uit mei '45.

1068 **De VUURTOREN**
Voorburg. 13 nov. '44-17 mei '45. tot 3 mrt. '45 3 maal p.w., daarna dgl. aanv. typ., vanaf dec. '44 stenc. nieuws, art. (?)-1200.
Onvolledig.
DE VUURTOREN werd uitgegeven door J.W. de Witte, M. de Witte, W. van Dam en J. Potuyt. Op 1 januari 1945 werd een combinatie aangegaan met NIEUWSDIENST ORANJE (zie nr. 544) en werd de redacteur van dat blad medewerker van DE VUURTOREN.

1069 **De VIJFDE COLONNE**
Rotterdam. aug. '41-mrt. '42. mdl. stenc. art., ber. binnenl. 1000-1200.
Onvolledig.
In juli 1941 werd het contact met VRIJ NEDERLAND, dat te Rotterdam herstencild werd, tijdelijk verbroken. De stencilgroep besloot toen ter plaatse een blad uit te geven in dezelfde geest. Het werd door C. Streef, P. Stenstra, A. Groeneweg en H.L. Ofman in de Christelijke Ambachtsschool vervaardigd. Nadat ongeveer vijf nummers verschenen waren, werd de verbinding met VRIJ NEDERLAND weer hersteld en werd de uitgave van DE VIJFDE COLONNE beëindigd.
Zie ook: VRIJ NEDERLAND (nr. 965).

1070 **WAAKT**
Vlaardingen. -. -. stenc. art. -.
1 nr. uit mei(?) '44.

1071 **De WAARHEID**

Amsterdam. 23 nov. '40–5 mei '45 (l.v.). tot aug. '43 twee-wkl., daarna wkl. stenc. tot najaar '44, daarna druk. opinie-art., art., ber. binnenl., nieuws. ca. 7000–ca. 100.000. Bijna volledig.

Sedert de Sovjet-Unie eind augustus 1939 met het nationaal-socialistische Duitsland een non-agressiepact had gesloten en een week later de oorlog tussen Duitsland, Engeland en Frankrijk was uitgebroken, was de politiek van de bij de *Komintern* aangesloten communistische partijen - dus ook van de CPN - gericht op de handhaving van de neutraliteit. In deze politiek werden vooral de geallieerden als de oorlogsstokers gebrandmerkt. De bezetting van West-Europa in april en mei 1940, legde de communistische partijen aldaar de noodzaak op hun politiek onder drastisch gewijzigde omstandigheden voort te zetten, doch aanvankelijk werd de politieke lijn van augustus '39 scherp doorgetrokken. Voorbeelden daarvan kan men vinden in enkele publikaties van de CPN.

Het VOLKSDAGBLAD (het dagblad van de CPN) werd op 10 mei 1940 tegelijkertijd met de nationaal-socialistische bladen HET NATIONALE DAGBLAD en VOLK EN VADERLAND door de Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht verboden. Teneinde de verschijning van beide nationaal-socialistische kranten weer mogelijk te maken, werd dit verbod op 24 juni officieel opgeheven. Van deze gelegenheid maakte de CPN gebruik om ook weer met haar organen, het VOLKSDAGBLAD en POLITIEK EN CULTUUR (het theoretische tijdschrift van de CPN) te verschijnen.

Men maakte aldus van de legale mogelijkheid om propaganda te voeren gebruik, ofschoon men reeds van meet af rekening hield met de omstandigheid, dat de organen der partij en de partij zelf verboden zouden worden. Inderdaad konden de beide genoemde bladen slechts één maal verschijnen. Daarnaast bleven andere mogelijkheden om propaganda te maken nog open. Dit uitte zich o.a. hierin dat één communistische boekwinkel, Cultura in Amsterdam, geopend bleef en de colportage met DE SOVJET-UNIE werd voortgezet. Op 20 juli 1940 werd de CPN tegelijk met de RSAP door de bezetter verboden. Reeds voor dit verbod was echter op een bijeenkomst van het partijbestuur besloten dat de partij in geval van verbod illegaal verder zou werken.

De oude partijleiding werd tijdens deze bespreking van haar functie ontheven en een illegale leiding, bestaande uit P. de Groot, L. Jansen en J. Dieters, benoemd; voorbereidende maatregelen werden genomen.

Na het verbod kwam de illegale partijleiding bijeen. Er werd besloten dat alle functionarissen die voor illegale arbeid waren aangewezen, in de illegaliteit zouden gaan. Anderen zouden trachten - voorlopig althans - legaal verder te leven.

Bij de omschakeling naar een illegaal apparaat sloot men in het algemeen bij de legale organisatie van de partij aan. Het principiële verschil was dat de organisatorische samenhang tussen de verschillende onderdelen ondoorzichtig werd gemaakt. Zo schakelde men in Amsterdam tussen de districtsleider en de secties een verbindingsman in, waardoor de districtsleider aan de leden onbekend bleef. Door het 'achterelkaar' schakelen werd opsporing en uitschakeling bemoeilijkt. Om de samenhang nog ondoorzichtiger te maken werden partijleden en sympathiserenden in drie groepen verdeeld:

Tot groep I behoorden de leden die niet als communist bekend stonden, doch illegale arbeid voor de CPN verrichtten en volkomen betrouwbaar waren.

In groep II zaten de leden die als zodanig weliswaar bekend stonden doch uiterst betrouwbaar waren en daarom van het illegale werk niet uitgesloten werden.

In groep III zaten de leden en sympathiserenden die als communist bekend stonden, doch wier betrouwbaarheid in het illegale werk nog moest worden getoetst.

Deze drie groepen hadden geen onderling contact; elke groep had zijn eigen leider, die met de districtsleider in verbinding stond.

Deze illegale organisatie werd in de loop van juni tot november 1940 opgebouwd. Behalve met aangelegenheden van organisatorische aard hield men zich in deze periode ook bezig met het scholen der leden. Tevens werden gelden ingezameld voor de opbouw van de illegale partij en de uitgave van een illegaal orgaan.

Op 23 november verscheen - zo genoemd naar de in 1912 door Lenin opgerichte PRAVDA - het eerste nummer van DE WAARHEID. Volgens niet te verifiëren verklaringen zouden voor die tijd ook reeds publikaties zijn verzorgd door individuele leden of groepen der CPN. Zo b.v. De TRIBUNE uit Hilversum (nr. 816), De METAALBEWERKER uit Rotterdam (nr. 420) en waarschijnlijk De (?) TRIBUNAAL uit Arnhem (nr. 814).

Bij de herdenking van de Russische revolutie van 7 november 1917 verscheen ook een Manifest, dat in de *Meldungen aus den Niederlanden* in het nummer van 19 november 1940 (no. 21) werd gesignaleerd en als vertaalde bijlage werd opgenomen.

De politieke inhoud van DE WAARHEID is tot het uitbreken van de oorlog tussen Duitsland en Rusland gekenmerkt door het bestrijden van het nationaal-socialisme, doch evenzeer van de geallieerden, de illegale groepen, die zich met de oorlogvoering van de geallieerden verbonden voelden, alsmede van de leiders van de SDAP en het NVV.

In overeenstemming met de sedert augustus 1939 daterende politiek werd de arbeidersklasse weer opgeroepen neutraal te blijven in het conflict en haar eigen kracht te versterken teneinde het Duitse zowel als het geallieerde imperialisme uit te schakelen. In deze politiek paste een felle bestrijding van het antisemitisme.

Op de vraag hoe 'Nederland een vrij land' kon worden, antwoordde DE WAARHEID van 23 november 1940 in het hoofdartikel 'De weg naar vrede en vrijheid', dat 'allereerst... de geestelijke weerstand tegen de nazi-invloeden steeds sterker en sterker' moest worden gemaakt. Daarom 'geen fascisme in Nederland! Geen rassenhaat of antisemitisme waarmee de nazi's ons volk willen vergiftigen. Geen gemeenschap met de bezettingsoverheid!' Ook dit nummer werd uitvoerig in de *Meldungen* (no. 28 d.d. 14 januari 1941, blz. 24) beschreven en geciteerd.

Behalve door middel van kranten voerde de CPN ook op andere wijze actie. In de maanden juli en augustus werden gelden ingezameld voor werkloze arbeiders die – na oproep – weigerden in Duitsland te gaan werken. Welke omvang deze actie had, is niet bekend. In de werkverschaffingsacties van november 1940 en januari 1941, alsmede de metaalstaking van februari 1941, vervulde de CPN een leidende rol. Na de razzia's in de 'Jodenhoek' op 22 en 23 februari 1941 op 400 joodse mannen werden pamfletten uitgegeven waarbij de arbeiders werden opgeroepen in staking te gaan.

Deze politiek van 'neutraliteit' doch gericht op een ondersteuning van de buitenlandse politiek van de Sovjet-Unie werd, zoals gezegd, voortgezet tot 22 juni 1941, de dag dat de Duitse troepen de Sovjet-Unie binnenvielen.

De oorlog, voordien imperialistische oorlog genoemd, werd nu als een bevrijdingsoorlog beschouwd. Nu dienden de arbeiders ook niet langer neutraal te blijven, doch de strijd der geallieerden te ondersteunen. In deze veranderde tactiek paste ook een andere houding tegenover het Huis van Oranje. Naar aanleiding van de verjaardag van koningin Wilhelmina op 31 augustus 1941 werd een speciale strooibiljettencampagne op touw gezet. Hoezeer de houding van de CPN ten aanzien van het Huis van Oranje sedert de oorlog tussen Duitsland en Rusland was geëvolueerd, blijkt o.a. uit een POLITIEKE BRIEF (bestemd voor de kaderleden) van februari 1942, waarin dit beleid nader werd toegelicht: het was, zo heette het, in het belang van de Sovjet-Unie dat het Nederlandse volk zich eensgezind tegen de vijand zou verzetten. De eindoverwinning zou slechts kunnen worden bevochten met de steun van alle onderdrukte volkeren, die in de Sovjet-Unie geen schrikbeeld mochten zien dat heel Europa zou willen tiranniseren. Een dogmatische, bij voorbaat onvruchtbare discussie over het koningschap zou de partij afscheiden van miljoenen Nederlanders die in de koningin het symbool zagen van Nederlandse onafhankelijkheid. 'Bolsjewiki' dienden zich als goede leerlingen van Lenin en Stalin bij elk feit de vraag te stellen wat het nuttigste was voor de bevrijdingsstrijd; en daar de Oranjegezindheid der bevolking een positieve factor was in de strijd tegen de nazi-bezetting, diende zij aangemoedigd te worden. Daarom ook diende DE WAARHEID het grootst mogelijke begrip te tonen, zonder echter principiële concessies aan het koningschap in het algemeen te doen.

Het praktische resultaat was, dat men in DE WAARHEID de redevoeringen en boodschappen van de koningin uitvoerig afgedrukt kon aantreffen.

Een zelfde tactiek werd de partijleden ook opgelegd ten aanzien van het vroegere Nederlands-Indië: de met Indië verbonden kringen zouden 'automatisch' toegankelijker worden voor de communistische denkbeelden, als alleen op het feit gewezen zou worden dat slechts de nauwste samenwerking met de Russen zou kunnen verhinderen dat Japan het gebied in handen kreeg.

Zoals uit het bovenstaande blijkt, waren de POLITIEKE BRIEVEN (zie nr. 683) scholings- en informatiemateriaal voor het kader van de partij. De eerste brief (eind 1940) was getiteld 'De binnenlandse politieke toestand in Nederland' en behandelde de punten: verduitsing van Nederland, de NSB, de Nederlandsche Unie en de oude partijen, de NSWG en het NVV. Omstreeks 20 februari '41 is de tweede brief geschreven: 'Over de nationale en joodse vraagstukken onder de huidige omstandigheden.' Er zijn in totaal ongeveer zes van deze brieven (8–16 blz. omvang) verschenen.

Inmiddels bleef DE WAARHEID regelmatig verschijnen. Eigenlijk was DE WAARHEID de kaderkrant, die in een kleine oplage (ca. 200 ex.) verscheen en waaruit plaatselijke communistische organen de inhoud overnamen of als leidraad voor beschouwende artikelen gebruikten. De kopij kreeg de redactie vaak van zg. arbeiderscorrespondenten (Arcors). Op deze gegevens was b.v. de vaste rubriek 'Uit de bedrijven' gebaseerd. De plaatselijke uitgaven verschenen soms onder de titel DE WAARHEID, soms onder andere benamingen. Zo heette de uitgave in o.a. Haarlem, Utrecht, Rotterdam en 's-Gravenhage aanvankelijk DE VONK (zie de nrs. 938, 939, 940 en 941), in Hilversum DE TRIBUNE (zie nr. 816), in Zuid-Limburg DE VONK en GLUECK AUF! (zie nrs. 942A en 208), in Bussum HET COMPAS (nr. 118), in Groningen en Friesland NOORDERLICHT (zie nr. 549) en in Tilburg VREDE-VRIJHEID (nr. 962). Daarnaast verschenen edities met een op de bedrijfstak gerichte kopij, zoals DE GIDS en DE METAALBEWERKER voor de metaalindustrie (nrs. 205 en 420) en HET SIGNAAL voor overheidspersoneel (nr. 736). De meeste van deze verschillende plaatselijke bladen bleven tot medio '43 verschijnen.

In DE WAARHEID van 28 juli 1943 werd echter bekend gemaakt dat in den vervolge al deze titels zouden worden gewijzigd in DE WAARHEID. Of deze maatregel werd genomen in verband met de talrijke arrestaties welke hadden plaats gevonden of met het oog op de naoorlogse verschijning van DE WAARHEID, vermochten wij niet te ontdekken. Zeker werd de opsporing van de met een bepaalde editie verbonden personen erdoor bemoeilijkt. In de verzameling van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie bevinden zich een aantal exemplaren welke niet op herkomst konden worden geverifieerd.

Ook het feit dat men er pas in november 1944 toe overging DE WAARHEID regelmatig te drukken (voor die tijd geschiedde dit slechts incidenteel) was vermoedelijk op veiligheidsoverwegingen gebaseerd.

De technische uitvoering leverde van den beginne af weinig moeilijkheden op: reeds voor de oorlog beschikte de CPN via haar bedrijfscellen over een aantal stencilmachines. In Amsterdam waren voor zover ons bekend bij het begin der illegale actie reeds 7 à 8 stencilposten beschikbaar. Volgens onze schatting werden omstreeks de jaarwisseling 1940/1941 ca. 7000 exemplaren te Amsterdam vervaardigd; in de rest van het land 3 à 4000. Na de talrijke arrestaties in de volgende jaren - wij komen hier nader op terug - daalde de oplage in begin 1943 tot 2000 ex. te Amsterdam; in het gehele land verschenen toen vermoedelijk in totaal 4000 ex. In 1944 steeg dit aantal weer aanmerkelijk. Eind 1944, toen het blad in Amsterdam en Rotterdam werd gedrukt, zal het totale aantal tegen de 100.000 ex. hebben belopen.

Behalve de regelmatig verschijnende opinienummers - waarvan de frequentie na augustus 1943 van eenmaal per twee weken tot wekelijks steeeg - gaf DE WAARHEID een groot aantal strooibiljetten uit. Het verspreiden van manifesten vormde een belangrijk onderdeel van de communistische propaganda. Dit blijkt uit de verzameling die zich op het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie bevindt: behalve de kleinere strooibiljetten bevinden zich daar nog ca. 250 verschillende pamfletten, waaronder overdrukken van artikelen uit DE WAARHEID. Zij hebben betrekking op de Februari-, de April-Meistaking en de Spoorwegstaking en op alle 1 mei-dagen en herdenkingsdagen van de 7 november-revolutie tijdens de bezetting. Tevens zijn er oproepen verschenen, toen de benoeming van Mussert tot staatshoofd dreigde. De titels 'Na Quisling Mussert: dat nooit!' (februari 1941), 'Mussert aan de macht?' (maart 1942), '31 augustus, nationale dag van strijd en demonstratie' (1941), 'Steeds meer verordeningen worden tegen onze Joodse landgenoten afgekondigd' (juni 1942), 'Met weergaloze brutaliteit gaan de nazi's door met de plundering van onze voedselvoorraden' (winter 1941/1942), 'Arbeiders, steeds feller gaat de terreur woeden' (november 1942), 'Nederland, maakt U paraat' (juli 1942), 'Vrouwen roepen op tot de strijd tegen het nazi-banditisme!' (1941 of 1942), het gedicht 'De doden roepen U' (eind 1942), om slechts een greep te doen, spreken voor zichzelf. Het MANIFEST BIJ DE WEDERINVOERING DER SLAVERNIJ (augustus 1942) werd reeds onder DE VRIJE KUNSTENAAR besproken (zie nr. 1019), de parolen en bulletins van de RAAD VAN VERZET, waarmee de CPN in nauw contact stond, werden vanaf de oprichting in mei 1943 in enorme hoeveelheden verspreid (zie nr. 103). De in de zomer van 1942 begonnen 'vrouwen-campagne' tegen de honger: 'Vrouwen! De nood stijgt ten top' (juni 1942), waarin zij tevens werden opgewekt daadwerkelijk te protesteren, beleefde een hoogtepunt in de hongerwinter.

Na de Spoorwegstaking werden - vermoedelijk in alle plaatsen waar ook wekelijkse edities van DE WAARHEID verschenen - velerlei dagelijkse bulletins uitgegeven. Daar ons een betrouwbaar overzicht ontbreekt, zijn de oplagecijfers niet te schatten. Alleen in Amsterdam wa-

ren er zeker minstens 15 stencilposten (zie nr. 1072).

Verder verschenen een aantal speciale organen.

Vanaf januari '45 verscheen JEUGD, waarmee beoogd werd alle socialistische jongeren te verenigen in één socialistische jeugdorganisatie (zie nr. 275). Kennelijk ook uit CPN-kringen afkomstig was het tijdschrift VERNIEUWING, gewijd aan politiek en cultuur, maar vermoedelijk stond de uitgave niet officieel onder auspiciën van DE WAARHEID (zie nr. 915). Dit was wel het geval met het tweewekelijkse tijdschrift SCHOLING EN STRIJD onder hoofdredactie van F. Baruch, dat vraagstukken van de arbeidersbeweging behandelde (zie nr. 730). Tussen september en december '44 verschenen een tiental wekelijkse *'bijlagen van DE WAARHEID'*, waarin de maatschappelijke en economische verhoudingen in de Sovjet-Unie werden behandeld.

Tevens verscheen een aantal brochures.

In maart 1941 werd in brochurevorm een nabeschouwing over de Februaristaking gehouden. Van een tweetal brochures DE GLORIE VAN HET SOVJETLEGER (juli 1941) en VREDE DOOR REVOLUTIE (augustus 1940) spreken de titels voor zichzelf. In het voorjaar van 1944 verscheen DE DAG DER VERGELDING, waarin bestraffing van oorlogsmisdadigers werd bepleit 'als een reinigende storm, die alles wat rot en aangevreten is door het fascistisch bederf, wegvaagt'. In november en december 1944 zagen het licht: het VOLKSPROGRAM VOOR EEN DEMOCRATISCH, WELVAREND EN VRIJ NEDERLAND, waarin de talrijke illegale artikelen en discussies over dit onderwerp werden samengevat, en DE COMMUNISTEN EN DE STRIJD OM DE VRIJHEID, waarin het socialistische PARAAT (nr. 639) fel werd bestreden.

In samenhang met de van eind september 1944 af gepubliceerde beschouwingen over een Eenheids Vakbeweging en de eind 1944 verschenen brochure HOE GAAT HET MET DE VAKBEWEGING NA DE BEVRIJDING? verscheen vanaf november '44 in verschillende steden het discussie- en propaganda-orgaan WERKEND NEDERLAND (zie de nrs. 1109 t/m 1111) daarnaast voor werknemers bij de PTT NIEUW GELUID (nr. 467).

Ook werd een POLITIEKE BRIEF aan de Eenheids Vakbeweging gewijd.

In het laatste oorlogsjaar verschenen bovendien 'Instructiebrieven' ten behoeve van het kader der organisatie, waarin de voorbereiding der naoorlogse krant werd besproken.

Uit het illegale contact met Georgiërs en Wit-Russen in Duitse krijgsdienst, welke te Zandvoort waren gelegerd, kwamen eind 1944 ELVA en PRAVDA voort (zie nrs. 163 en 686). Onder soldaten en officieren van het Duitse leger werden in het Duits gestelde pamfletten verspreid, o.a. tijdens de opstand op Texel in april 1945: *'Ihr seid eingeschlossen! Adolf Hitler muss fallen, wenn Deutschland leben will!'*

Tegenover deze propagandavloed hadden de Duitsers zich ook niet onbetuigd gelaten. In het voorjaar van 1944 gaven zij een vervalste WAARHEID uit, in oktober 1944 een pseudo-VONK, welke beide onmiddellijk in DE WAARHEID gesignaleerd en aan de kaak gesteld werden. Deze vervalsingen hadden kennelijk ten doel de zo moeizaam verworven toenadering van de communisten met andere bevolkingsgroepen te niet te doen (zie blz. 62).

De financiering van DE WAARHEID geschiedde van den beginne af door middel van vrijwillige bijdragen. De ene campagne na de andere werd in het blad gevoerd om gelden in te zamelen. Nauw hiermee verbonden was het werk van het Solidariteitsfonds, waaraan ook het overschot van de opbrengst van de krant ten goede kwam.

Het NSF weigerde aanvankelijk de CPN en DE WAARHEID te steunen op grond van twijfel over de vaderlandslievende gezindheid van de medewerkers. Nadat de CPN een verklaring dienaangaande had opgesteld, kreeg de partij na de Spoorwegstaking wèl geld en bonnen. DE WAARHEID werd al eerder door het NSF ondersteund.

De hoofdredactie van DE WAARHEID berustte bij Paul de Groot. J.H. Janzen moest het kranteapparaat (met Amsterdam als centrum) organiseren. Onder Janzen stonden J. Posthuma en J. Verbruggen die resp. voor het stencilen en typen van de kaderkrant zorg droegen, benevens C. Aarnouts die in samenwerking met C. Schuurman de verspreiding organiseerde. De Groot stelde met L. Jansen vele artikelen ten behoeve van de kaderkant DE WAARHEID samen.

De illegale CPN heeft vele doden te betreuren. De eerste golf arrestaties had plaats na de Februaristaking. In juni 1941 volgde een tweede golf. De SD gaf dienaangaande in een overzicht *'Bekämpfung der Linksbewegung'* d.d. 2 juni 1942 de volgende cijfers: *Aufrollung der illegale CPN-Organisation Prov. Groningen Ende 1940 bis 1941: insgesamt etwa 180 Festnahmen. Ill.*

CPN Amsterdam: Anfang 1941 in 2 Verfahren 140 Festnahmen. Ill. CPN Den Haag April 1941 beginnend: Etwa 140 Festnahmen. Sichergestellt 3 Stenzelapp., 4 Schreibm., 7000 Bl. Abziehpapier. Ill. CPN Leiden Mitte 1941: 28 Festnahmen. Sichergestellt 1 Stenzelapp., 1 Schreibm. In de *Meldungen aus den Niederlanden* werd hoog opgegeven van de vele door de SD op de CPN behaalde successen, hoewel in no. 39 (d.d. 1 april 1941, blz. 12) wordt toegegeven dat de communistische *Hetzschriftenpropaganda* gedurende de afgelopen weken vooral in Amsterdam, Rotterdam, Groningen, Utrecht, Arnhem en in de provincie Limburg *eine ausserordentliche Höhe* bereikte. In de *Meldungen* no. 43 (d.d. 6 mei 1941, blz. 15) werd eerst bericht, dat de CPN door de arrestaties van talrijke functionarissen in bijna alle provincies zeer verzwakt moest zijn, hetgeen echter niet mocht verhinderen dat daarna een bladzijde vol opsommingen van velerlei activiteiten volgde: DE VONK, DE WAARHEID, NOORDERLICHT werden gesignaleerd in Den Haag, Groningen, Limmel (bij Maastricht); straatpropaganda en plakacties in Rotterdam, Schiedam, Vlaardingen, Enschede, vliegbasis Twente, vooral ter gelegenheid van de 1e mei.

In de week van de Duitse aanval op Rusland werden opnieuw honderden communisten gearresteerd en naar het concentratiekamp Schoorl overgebracht. Al deze ingrijpende gebeurtenissen maakten herhaaldelijk reorganisatie noodzakelijk.

Met de regelmaat van een klok gingen de arrestaties door. Het bovenvermelde SD-rapport gaf ook hieromtrent gedetailleerde cijfers en sprak van 1500 personen. Ook het verlies aan materiaal was aanzienlijk; men realisere zich daarbij dat een organisatie soms een stencilmachine voor Amsterdam b.v. van de Veluwe moest halen.

Het aantal werkzame leden was geslonken tot enkele honderden. De districten werden daarom beperkt tot steden of althans kleine gebieden. Aanvankelijk waren dit provincies geweest. Zelfstandige uitgaven werden nog vervaardigd in Amsterdam, Haarlem, de Zaanstreek, 's-Gravenhage, Rotterdam, Utrecht, Arnhem, Zuid-Limburg, Twente en de IJsselstreek.

Het koeriersstelsel werd daarentegen aanzienlijk uitgebreid. Het nut hiervan was, dat de koeriers over en weer inlichtingen en aanwijzingen konden overbrengen. Daarnaast onderhielden zij het contact met de ondergedoken topfunctionarissen. In 1943, na de arrestatie van Janzen, bestond alleen nog verbinding met de districten Amsterdam, Haarlem, de Zaanstreek, Twente en Tilburg. De overige districten werkten op eigen initiatief verder.

In de eerste week van februari 1943 werden achtereenvolgens J.H. Janzen – hij was vanaf de Februaristaking tevens districtsleider van Amsterdam – Posthuma en Aarnouts gearresteerd. Zij werden tezamen met een aantal andere communisten op 10 augustus '43 te Scheveningen gefusilleerd. De partijleiding besloot al meteen na de arrestatie van Janzen en de zijnen een vervangingsleiding te vormen, bestaande uit Jaap Brandenburg, Gerrit van den Bosch en Piet Vosveld. De laatste werd op 1 april '43 gearresteerd. Hij bezweek onder de verhoren en stelde zijn kennis aan de *Sipo* ter beschikking, zodat een reeks van arrestaties volgde, o.a. ook van Jansen en Dieters; op 9 oktober werden zij gefusilleerd. De Groot ontsnapte door een toeval en trok zich uit het illegale werk terug. Na het uiteenvallen van de landelijke leiding nam de Amsterdamse leiding, met aan het hoofd Jan Postma, de produktie en verspreiding van de kaderkrant over. In samenwerking met Daan Goulooze, de verbindingsman met de Komintern, formeerde Postma een nieuwe landelijke leiding, waarin ook N. Beuzemaker en C. Schalker ingeschakeld zouden worden. Daartoe werd op 23 oktober 1943 een vergadering gehouden. Op 10 november werd Beuzemaker op zijn onderduikadres gearresteerd. Vier dagen later werden Postma en Schalker, op weg naar een tweede bijeenkomst, opgepakt. Beuzemaker en Schalker werden reeds op 13 januari 1944 te Scheveningen gefusilleerd. Postma werd toen nog in Vught gevangen gehouden, hetgeen voor de partij een reden was tenminste te trachten hem te bevrijden. De poging mislukte echter en op 25 juli werd ook hij gefusilleerd.

De WAARHEID-organisatie moest nu geheel opnieuw worden opgebouwd. De algemene leiding kwam in handen van Jaap Brandenburg, terwijl F. Baruch, W.F. Puister en F. Reuter een belangrijk aandeel in de uitgave van de krant kregen; A.J. Koejemans werd hoofdredacteur.

Verdere zware slagen zijn DE WAARHEID bespaard gebleven.

Na de bevrijding van Zuid- en Oost-Nederland verschenen in de bevrijde steden onmiddellijk legale edities van DE WAARHEID, de eerste te Brunssum en Eindhoven (eind september 1944). Kort na de algehele bevrijding van Nederland bedroeg het aantal plaatselijke edities vierentwintig (vijftien dagbladen en negen weekbladen), welke geleidelijk weer tot enkele zijn gecentraliseerd.

1072 De WAARHEID
Amsterdam. 25 sept.(?) '44–5 mei '45 (l.v.). dgl. stenc. nieuws, ber. binnenl. –.
Compleet(?).
De aanwezige collectie dagelijkse bulletins van DE WAARHEID te Amsterdam omvat een vijftiental series, welke alle onvolledig zijn, doch tezamen een gesloten overzicht vormen over de acht laatste oorlogsmaanden. Waarschijnlijk zijn ook niet alle stencilposten onafgebroken in werking geweest. De edities kwamen uit als *nieuwsbulletin, dagkrant, dagblad, dagelijkse uitgave*, e.d. en droegen o.a. de kentekens VIII-U, III-I, MT, KIX, XW, IIO, OH en D, H, Z1, S7, HP, die elk een bepaalde buurt of een bedrijf aanduidden, waar zij werden vervaardigd en verspreid. Zo betekende HP Hoofdpostkantoor, MT metaalbewerkers. De stencilposten vervaardigden ook een gedeelte van de oplage der weekbladen, hoewel vermoedelijk niet regelmatig.
Zie ook: De WAARHEID (nr. 1071).

1073 De WAARHEID
Arnhem-Veenendaal. nov. 40–mei '45 (met onderbrekingen). –. stenc. art., ber. binnenl., ber. buitenl. –.
Enkele nrs.
Zie: De(?) TRIBUNAAL (nr. 814).
Zie ook: De WAARHEID (nr. 1071).

1074 De WAARHEID; editie voor de mijnstreek
Brunssum. (?)–medio sept. '44 (l.v.). –. stenc. art., ber. binnenl., ber. buitenl. –.
1 nr. uit juli '44.
Zie: GLUECK AUF! (nr. 208).
Zie ook: De WAARHEID (nr. 1071).

1075 De WAARHEID
Bussum(-Hilversum?). (?)–mei '45 (l.v.). –. –. –. –.
–.
Zie: Het COMPAS (nr. 118).
Zie ook: De WAARHEID (nr. 1071).

1076 De WAARHEID
Eindhoven(?). '42. –. stenc. opinie-art. –.
1 nr. uit jan. '42.
De inhoud van deze uitgave (welke niet in verband stond met de CPN-uitgave van dezelfde naam) werd gevormd door uit landelijke bladen overgenomen artikelen, en is vermoedelijk bij Philips vervaardigd.

1077 De WAARHEID
's-Gravenhage. (?)–mei '45 (l.v.). aanv. wkl., vanaf najaar '44 2 maal p.w. stenc. art., ber. binnenl., ber. buitenl. –.
Compleet(?).
Zie: De VONK (nr. 938).
Zie ook: De WAARHEID (nr. 1071).

1077A De WAARHEID
's-Gravenhage. (?) '44–mei '45. dgl. stenc. nieuws. –.
Enkele nrs. uit '45.
Zie: De WAARHEID (nr. 1071).

1078 De WAARHEID
Groningen-Leeuwarden. (?)–mrt. '45 (l.v.). wkl. stenc. tot nov. '44, daarna druk. art., ber. binnenl., ber. buitenl. 400–2500.
Enkele nrs.
Zie: NOORDERLICHT (nr. 549).
Zie ook: De WAARHEID (nr. 1071).

1079 De WAARHEID
Rotterdam. (?)-(?). -. stenc. art., ber. binnenl., ber. buitenl. -.
Enkele nrs.
Zie: De METAALBEWERKER (nr. 420) en De VONK (nr. 940).
Zie ook: De WAARHEID (nr. 1071).

1080 De WAARHEID; 'al is de leugen nog zo snel, de waarheid achterhaalt haar wel...'
Zoetermeer-'s-Gravenhage. 29 nov. '43-21 juni '44. 2 maal p.w. stenc. nieuws. ca. 2000.
Onvolledig.
Zie: Het VRIJ(E) GELUID (nr. 1006).

1081 De WAARHEID
Sommelsdijk. febr. '45-6 mei '45. dgl. typ. nieuws. -.
Nrs. uit apr. en mei '45.
Toen de elektriciteit op het eiland Goeree-Overflakkee werd afgesneden, deden er, daar het eiland geheel geïsoleerd was, vele geruchten de ronde. Om deze reden ging J.M.G. Saers over tot de uitgave van de radioberichten. Het bulletin had niets te maken met de CPN-uitgave van dezelfde titel.

1082 De WAARHEID
Utrecht. sept. '43-mei '45 (l.v.). aanv. wkl., vanaf april '45 dgl. stenc. opinie-art., nieuws. -.
Enkele nrs.
Zie: De VONK (nr. 941).
Zie ook: De WAARHEID (nr. 1071).

1083 De WAARHEID
Zaandam. (?)-mei '45 (l.v.). wkl. druk. art., ber. binnenl., ber. buitenl. -.
Enkele nrs. uit '45.
Zie: De WAARHEID (nr. 1086).

1084 De WAARHEID
Zutphen. (?)-8 apr. '45. wkl.(?). stenc. art. -.
-.
Deze plaatselijke editie van DE WAARHEID verscheen zeker vanaf 1942. Medewerkers waren o.a. G.J.F. Brugman en J. Gies. Redacteur vanaf november 1944 was H.F. Koning.
Zie: De WAARHEID (nr. 1071).

1085 De WAARHEID; orgaan van de Nederlandse vrijheidsstrijders
-. 21 aug. '43-(?). wkl.(?). stenc. opinie-art., ber. binnenl. -.
1 nr. van 21 aug. '43.
Zie: Het SIGNAAL; *orgaan van de Nederlandse vrijheidsstrijders* (nr. 736).
Zie ook: De WAARHEID (nr. 1071).

1086 De WAARHEID
Hoorn(?). (?)-mei '45 (l.v.). wkl. stenc. art., ber. binnenl., ber. buitenl. -.
Enkele nrs. uit '45.
Deze uitgave was bestemd voor West-Friesland en werd met de Zaanse uitgave (zie nr. 1083) gecombineerd legaal voortgezet als *editie voor Noord-Holland*.
Zie ook: De WAARHEID (nr. 1071).

1087 De WAARNEMER
Apeldoorn. 10 mrt. '45-17 apr. '45. dgl. stenc. nieuws. -.
Enkele nrs. uit mrt. en apr. '45.
HET(?) NIEUWS (zie nr. 481) werd uitgegeven door J. van Riemsdijk en J. Groesbeek. Tengevolge van een overval door de *Sicherheitspolizei*, welke echter geen succes opleverde, moest het redactie-adres op 7 februari 1945 worden verplaatst. Op 10 maart werd de titel veiligheidshalve gewijzigd in DE WAARNEMER.

1088 **DE WACHT**

Rotterdam. aug. '43–15 mei '45. dgl. stenc. nieuws, art. 800–5000.
Onvolledig.

Het Sint Franciscus ziekenhuis had de beschikking over een speciale reddingsbrigade – in hoofdzaak gevormd door padvinders – welke officieel door de Duitsers verboden was. Deze brigade stond dag en nacht klaar om bij eventueel dreigend gevaar direct hulp te bieden. Een van deze jongelui, W. Pijpers, had al sedert 1941, toen hij als propagandist deelnam aan de Nederlandsche Unie, contact met VRIJ NEDERLAND.

Na de inlevering van de radiotoestellen nam hij wegens de schaarste aan betrouwbare berichten te Rotterdam het initiatief tot de uitgave van een plaatselijk nieuwsorgaan. Het ketelhuis van het genoemde ziekenhuis was hiervoor de aangewezen plaats; hij bracht radio en stencilmachine mee en het eerste nummer van DE WACHT kwam onder de ogen van het Rotterdamse publiek. De leeuw, het symbool van de Nederlandsche Unie, werd in de kop van het blad afgebeeld.

Medewerkers waren: J. van Dun, H. Albers, mr. F.J. Kranenburg, mr. B. Knuppen, J. Jansen, C. van Leen, A. van Vlijmen, P. van Vlijmen, mevr. van Eersel, mej. L. Slaghekke, familie Mook, J. Rivier, mej. B. Blom en mej. A. Slee.

In oktober 1944 deed de Landwacht een inval in het ziekenhuis; als gevolg hiervan werden twaalf personen gearresteerd, o.a. de commandant van de brigade Chr. Roemer; deze werd erg mishandeld. Enkele dagen nadien, 's avonds om half acht, werden de gevangenen door de KP uit het hoofdbureau van politie ontzet. Een der verspreiders, Van Efferen, moest echter achterblijven, daar de sleutel van zijn cel niet te vinden was. Hij werd de volgende ochtend aan het Doelwater tegelijk met twee marechaussees van de dienst gefusilleerd.

Wegens een inval en huiszoeking bij Pijpers vond deze het voorlopig veiliger de naam van het blad tijdelijk te wijzigen in BULLETIN? (zie nr. 98). Met Kerstmis 1944 kwam het blad weer onder de oude titel uit. Het nieuws werd toen niet meer opgenomen, daar hiervoor de gemeenschappelijke uitgave DE VRIJE PERS was opgericht (zie nr. 1033).

Op 29 januari 1945 deed de Duitse politie opnieuw een inval waarbij W. Hartman, G. Bosch en H. Oudwater werden gegrepen. Nog diezelfde dag ging Pijpers met H. Dams, F. Roemer en Th. Jochems, die toevallig de dans ontsprongen waren, verder in een naast een politiebureau gelegen schoolgebouw in Rotterdam-West.

Op 8 maart 1945 werden de drie gearresteerden op de Waalsdorpervlakte gefusilleerd als represaille voor de aanslag op Rauter. In de ochtend van de vijfde mei werden Pijpers en zijn drie medewerkers nog op straat gearresteerd en een volle dag op een schip gevangen gehouden. Toen was het gevaar definitief geweken.

1089 **De WACHTER**

Oudega. mei '44–23 apr. '45. aanv. mdl., vanaf ca. aug. '44 wkl. stenc., enkele malen druk. opinie-art., nieuws. 25–2500.
Enkele nrs.

In Oudega werd het blad OP WACHT; *voor God-Nederland-Oranje* (zie nr. 592) gestencild, maar toen in de zomer van 1944 moeilijkheden met de toezending van de kopij ontstonden, werd besloten voor eigen verantwoordelijkheid een blad in dezelfde geest te vervaardigen. Voornamelijk werden richtlijnen gegeven ten aanzien van het saboteren van Duitse maatregelen. De redacteur van DE WACHTER was J. Piebenga, hoofd van de ned. herv. school. Bijdragen werden geleverd door ds. Bijlsma, D.A. Tamminga e.a.

Gedurende de laatste maanden van de oorlog werd voor een ondergedoken Canadese vliegtuigbemanning een speciale Engelse editie verzorgd.

1090 **WAR-DY**

–. –. –. –. –. –.
–.

Deze (waarschijnlijk slechts één maal verschenen) uitgave zou afkomstig zijn uit de kringen van de FRYSK NASJONALE JONGEREN.

Zie ook: De BAENFAGER (nr. 34) en De STIENNEN MAN (nr. 778).

1091 Het WARE NIEUWS; voor waarheid en recht
Hattem. 1 juni '44–11 juni '45. dgl. aanv. geschreven, van 5–20 juni typ., daarna stenc. nieuws. 24–100.
Onvolledig.
Na reeds geruime tijd ondergedoken te zijn geweest, ging K. Rouw er, toen de invasiegeruchten steeds heviger werden, 'uit verveling' toe over, ten behoeve van kennissen een nieuwsbulletin samen te stellen. De eerste uitgaven werden met de hand geschreven, na enige tijd kreeg Rouw de beschikking over een schrijfmachine en tikte hij dagelijks drie à vier maal zes à acht doorslagen. Na een oproep in het bulletin kreeg hij de beschikking over een stencilmachine, waarmee de technische moeilijkheden grotendeels uit de weg waren geruimd. Vrij spoedig werd ten bate van de LO een speciale steuncampagne voor hulp aan ondergedoken huisvaders op touw gezet. Hoewel de uitgever wegens dreigend verraad verschillende malen van adres moest veranderen, werd hij nimmer gearresteerd. Eenmaal werd het ouderlijk huis door vijftig Duitsers gevorderd en werd Rouw, die toch al opvallend lang van stuk was, overgebracht in een wasmand. De tijdens de vermeende omsingeling in de tuin begraven stencilmachine, welke men in der haast vergat mee te verhuizen, werd dezelfde nacht ondanks de aanwezigheid van Duitse schildwachten, nog opgehaald. Bij een Duitse controle tijdens de terugtocht ging de stencilmachine door voor 'de elektrische kachel van een geëvacueerde tante'. Tenslotte moest er ook nog voor gezorgd worden de clandestien aangesloten elektriciteit in het gevorderde huis te laten uitschakelen, maar ook dit gelukte.

1092 Het WARE NIEUWS
Utrecht(?). –. dgl. typ.(?). nieuws. –.
1 nr. van 31 aug. '44.
Zie: The LONDON DAILY GAZETTE (nr. 376).

1093 WAT NU?
Amsterdam. 17 febr. '45–(?) '45. wkl. stenc. opinie-art. –.
2 nrs.
In de twee aanwezige nummers werden beschouwingen gewijd aan annexatie en inflatie.

1093A WEEKBLAD 'NEDERLAND'
Almelo. 14 dec. '44–(?). wkl. stenc. opinie-art., nieuws. –.
2 nrs. uit dec. '44.

1094 WEEKOVERZICHT; zeven dagen politiek en militair wereldgebeuren
Amersfoort. 11 juni '43–28 apr. '45. 1 maal p.w. aanv. typ., vanaf 22 okt. '44 stenc. art. 10–1250.
1 nr. uit jan. '45.
Na de verordening tot inlevering van radiotoestellen gingen de studenten J. Boerwinkel en A.J. van Dam er toe over een getypt weekoverzicht in 10 exemplaren uit te geven die des zondags door tien meisjes achtereenvolgens bij minstens tien families werden voorgelezen en dan verbrand moesten worden. In oktober 1944 kregen de vervaardigers de beschikking over stencilmachines, waardoor de oplage aanzienlijk kon worden verhoogd. Bovendien gingen zij DE NOTEDOP; *the war in a nutshell* (zie nr. 551) uitgeven. Teneinde meer papiervoorraden te kunnen aanboren maar vooral als manifestatie van de samengebundelde verzetskrachten werd DE NOTEDOP van 26 januari 1945 af als *'uitgave van* WEEKOVERZICHT' het officiële nieuwsorgaan van alle in Amersfoort op enigszins belangrijke schaal verschijnende opiniebladen: HET BAKEN, JE MAINTIENDRAI, HET PAROOL, TROUW, VRIJ NEDERLAND en DE WAARHEID. Medewerkers aan beide uitgaven waren o.a. mej. H. van Dissel, mej. L. Keizer, mej. M. van Ommen, mej. N. Pierik, mej. G. Schregardus, G.B. van 't Eind, J. de Jager, D. Kijne, N. Luyckx, B. Mulder en F.Ch. Schoeman. Van 't Eind werd in april 1945 wegens andere illegale werkzaamheden gearresteerd en gefusilleerd.

1095 WEEKOVERZICHT
Haarlem of omgeving. (?) '43–(?) '44. wkl. stenc. nieuws. –.
Enkele nrs.
Deze overzichten, ook wel getiteld POLITIEK WEEKOVERZICHT en MILITAIR OVER-

ZICHT (zie de nrs. 681 en 424) bevatten het nieuws van de week uit de door HET PAROOL aan de plaatselijke vertegenwoordigers verstrekte NIEUWSBRIEVEN (zie nr. 523).
Zie ook: De VRIJE PERS; *uitgave onder auspiciën van* VRIJ NEDERLAND *en* HET PAROOL (nr. 1029).

1096 WEEST OP UW HOEDE...
Amsterdam. zomer 1940-(?). typ. opinie-art. ca. 200.
-.
Zie: De VRIJE KUNSTENAAR (nr. 1019).

1097 WEEST PARAAT
-. -. -. -. -. -.
-.
Deze uitgave zou door en voor padvinders zijn vervaardigd.

1098 WEEST WAECKSAEM
Amsterdam. apr. '43-juni '44. wkl. stenc. opinie-art. -.
1 nr. uit juni '43.
R. Dinger, aanvankelijk te Utrecht en later te Amsterdam redacteur-correspondent van de NIEUWE ROTTERDAMSCHE COURANT, stond in nauw contact met de leiding van het liberale SLAET OP DEN TROMMELE! (zie nr. 741). Na de arrestatie van zijn vriend mr. N.A. Stempels, de hoofdredacteur van dit blad, meende Dinger dat hij zelfstandig voort moest gaan met het geven van voorlichting in liberale geest en begon hij de uitgave van WEEST WAECKSAEM. Hij schreef het blad goeddeels zelf vol en stencilde het.
Op 21 juni 1944 werd hij door de Landwacht wegens andere illegale werkzaamheden (hij was medewerker van de groep LUCTOR ET EMERGO onder leiding van Eduard Veterman) gearresteerd ten gevolge van verraad. Via het concentratiekamp Amersfoort werd hij naar Neuengamme (Hamburg) gevoerd, waar hij op 24 december 1944 is overleden.

1099 WEET U DAT:
Helmond. 6 juni '44-28 apr. '45. dgl. aanv. typ., vanaf 8 sept. '44 stenc. nieuws. 12-150.
Onvolledig.
Toen op 6 juni '44 het bericht van de invasie in Normandië doorkwam, heerste er te Helmond een nijpend gebrek aan voorlichting.
Chr.M.H. van Dongen en L.A.H. Jonkergouw, resp. directeur en zaakwaarnemer van het Technisch Bureau 'C. Zwanink', besloten daarom over te gaan tot de uitgave van een dagelijks nieuwsbulletin. Met de bevrijding van Helmond hield de uitgave op te bestaan.

1100 'De WEGWIJZER'
Amsterdam. juli '44-17 mrt. '45. dgl. stenc., druk. nieuws. 200-20.000.
Bijna volledig.
'DE WEGWIJZER' werd opgericht door J.C.R. van Eyck, J.M.C. Jonkhart en J. de Bruin. Deze laatste trok zich in december 1944 terug uit de redactie. Op 17 februari 1945 werd RADIO ORANJE (zie nr. 701) gecombineerd met 'DE WEGWIJZER'; deze bladen volgden reeds geruime tijd dezelfde koers. Om praktische redenen bleef de naam 'DE WEGWIJZER', met als ondertitel '*uitgave van* RADIO ORANJE *en* DE WEGWIJZER'. J.W. Bronkhorst werd als vertegenwoordiger van RADIO ORANJE in de redactie opgenomen. Op 28 februari 1945 werden Van Eyck en Jonkhart gearresteerd; op 12 maart 1945 werd eerstgenoemde in het Weteringplantsoen gefusilleerd als represaille voor de liquidatie van *Kriminalsekretär* Wehner. 'DE WEGWIJZER' hield hierna op te bestaan en RADIO ORANJE ging weer onder eigen titel verder, teneinde de risico's te beperken.

1101 De WEGWIJZER; de strijd gaat verder
-. dec. '40-(?). twee-wkl.(?). stenc. -. -.
-.
Deze CPN-uitgave is ons bekend daar ze genoemd wordt in UIT DE WOESTIJN (nummer van 11 maart 1941), de *Meldungen aus den Niederlanden* no. 44 d.d. 13 mei en 46 d.d. 28 mei 1941 en de *Personal-Akten* 1075/41 van het tuchthuis Rheinbach ten name van Pieter Noteboom.

1102 **WEKELIJKSE KRONIEK VAN LIBERTAS; in samenwerking met DE KOERIER en VOOR KONINGIN EN VADERLAND**
's-Gravenhage. 28 apr. '45–12 mei '45. wkl. druk. opinie-art. 3000.
Compleet.
Zie: LIBERTAS (nr. 364).

1103 **De WEKKER**
Arnhem. –. –. stenc. opinie-art., art., ber. binnenl. –.
–.
Zie: De(?) TRIBUNAAL (nr. 814).

1104 **De WEKKER**
Eindhoven. mrt. '44–juli '44. mdl. stenc. art. 100–200.
Compleet.
In 1942 bestond te Eindhoven onder de dekmantel van een vrijwillige brandweer, een organisatie waarvan de kern gevormd werd door oudere leerlingen van het Lorentz Lyceum. De werkzaamheden waren veelsoortig. Omstreeks februari 1944 rees het plan te voorzien in de behoefte aan een uitgave, die zich zou richten tot leerlingen van alle plaatselijke middelbare scholen. Als zodanig verscheen het eerste nummer van DE WEKKER, waaraan uit veiligheidsoverwegingen nummer 6 gegeven werd. Bovendien werd het blad zo geredigeerd, dat men de indruk kreeg, dat het niet uit Eindhoven afkomstig was.

De redactie bestond uit A. van der Willigen, jhr. D.J.H.N. den Beer Portugael, H. van den Bosch, T.E. Halbertsma en B.D.H. Tellegen, die inmiddels het lyceum afgelopen hadden. Tijdens de zomervakantie werd niet gepubliceerd en daar Eindhoven in september 1944 bevrijd werd, is het bij de uitgave van vier nummers en enkele pamfletten gebleven.

1105 **WERE DI**
–. –. dgl.(?). typ. nieuws, art. –.
1 nr. uit juni '44.
Deze uitgave was uit Noord-Brabant afkomstig.

1106 **WERELD-NIEUWS**
Amsterdam. (?)–mei '45. dgl.(?). stenc. nieuws. –.
Nrs. uit mei '45.

1107 **WERELDNIEUWS**
Haarlem of omgeving. (?) '44–(?) '45. dgl.(?). typ. nieuws. –.
2 nrs.
Deze uitgave werd van half februari tot 14 april 1945 in de kop van DE VRIJE PERS te Haarlem (zie nr. 1029) genoemd als mede-uitgever.

1108 **WERELDNIEUWS UIT GEALLIEERDE BRON; 'waarheid'**
–. 1 febr. '44–(?). wkl. stenc. nieuws. –.
2 nrs. uit febr. en mrt. '44.
Deze uitgave bevatte het oorlogsnieuws van de week.

1109 **WERKEND NEDERLAND; propaganda-orgaan voor de Eenheidsvakbeweging**
Amsterdam. 21 oktober '44–mei '45. wkl. stenc. opinie-art., ber. binnenl. 1500–2550.
Enkele nrs.
In september 1944 gaf de CPN vooruitlopend op de begin 1945 op te richten (communistische) EENHEIDSVAKBEWEGING (EVB) enige pamfletten uit. Daarna werd in sommige steden door plaatselijke contactafdelingen het propaganda-orgaan WERKEND NEDERLAND uitgegeven. Bekend is dat dit o.a. is geschied te Amsterdam, Haarlem, 's-Gravenhage, Groningen, Enschede en/of Zwolle en Zaandam (zie ook nrs. 1110, 1111 en 1112). De inhoud van de verschillende edities was niet volkomen gelijk. In maart '45 gaf de EVB de brochure BEGINSELVERKLARING EN PROGRAM VAN ACTIE VOOR DE EENHEIDSVAKBEWEGING uit.

1110 WERKEND NEDERLAND; propaganda-orgaan voor de Eenheidsvakbeweging
Enschede of Zwolle. mrt. '45–14 apr. '45 (l.v.). 1 maal p.m. stenc. opinie-art. –.
2 nrs.
Zie: WERKEND NEDERLAND; *propaganda-orgaan voor de Eenheidsvakbeweging* (nr. 1109).

1111 WERKEND NEDERLAND; propaganda-orgaan voor de Eenheidsvakbeweging
Zaandam. febr. '45–mei '45 (l.v.). wkl. stenc. opinie-art. –.
4 nrs.
Zie: WERKEND NEDERLAND; *propaganda-orgaan voor de Eenheidsvakbeweging* (nr. 1109).

1112 WERKEND NEDERLAND; discussie-orgaan voor de Eenheidsvakbeweging
–. apr. '45–mei '45 (l.v.). –. stenc. opinie-art. –.
2 nrs.
Zie: WERKEND NEDERLAND; *propaganda-orgaan voor de Eenheidsvakbeweging* (nr. 1109).

1113 De WERKER
Arnhem. –. –. opinie-art., art., ber. binnenl. –.
Zie: De(?) TRIBUNAAL (nr. 814).

1114 WIST U...
–. –. dgl.(?). typ. nieuws. –.
2 nrs. uit nov. '43.

1115 YN NEDERLÂNSK FORBÂN FOR FRYSLÂN
–. '44. –. stenc. –. –.
–.
Deze uitgave zou een aanmaning tot de aanhangers van de Friese Beweging hebben bevat om niet passief te blijven in de strijd tegen de bezetter. Zij zouden anders na de oorlog het morele recht voor hun verlangens op te komen, verspelen.

1116 ZAANS GROEN
Zaandijk. Kerstmis '44–mei '45 (l.v.). 1 maal per 6 weken. druk. poëzie, proza. 250–400.
Compleet.
ZAANS GROEN was een literair-cultureel maandblad dat werd uitgegeven door een aantal jongeren, die nog nimmer hadden gepubliceerd, zoals in de aardig gekozen titel reeds tot uitdrukking komt. De idee was in zekere zin een navolging van de Amsterdams-Utrechtse 'profeten' (nr. 645), maar in verhouding was de inhoud van ZAANS GROEN het meest door de oorlog beïnvloed. De nummers werden geheel met de hand gezet en gedrukt op een handpers, en voorzien van talrijke op steen getekende illustraties en lino's.

Na de bevrijding werd de uitgave onder de titel COLUMBUS voortgezet in combinatie met EN PASSANT en de PARADE DER PROFETEN.

1117 ZAANS NIEUWS
Zaandam. sept. '44–mei '45. dgl.(?). stenc. nieuws, ber. binnenl. 2500.
Enkele nrs.
ZAANS NIEUWS was het PAROOL-bulletin voor de Zaanstreek. De inhoud bestond uit de tekst van het Amsterdamse nieuwsbulletin en uit plaatselijk nieuws.

Zie ook: Het PAROOL; *vrij onververd* (nr. 648).

1118 ZATERDAGAVONDBLAD
Voorburg. eind dec. '44–26 mei '45. wkl. stenc. nieuws, art. 1650–2150.
Compleet.
Deze uitgave werd verzorgd door C.P. de Graaff, met medewerking van G.A.M. Hondius van Herwerden en M.C. de Graaff, en diende tot aanvulling van AETHERNIEUWS (zie nr. 11),

dat zich tot het neutrale nieuws beperkte. De kopij werd hoofdzakelijk geschreven door de journalist J.H. Matla (zie nr. 472). Hondius van Herwerden werd op 19 februari 1945 in BS-verband gearresteerd en op 8 maart 1945 als represaille voor de aanslag op Rauter gefusilleerd.

1119 De ZENDER
's-Hertogenbosch. 6 juni '44-26 okt. '44. 3 maal p.w. stenc. nieuws, ber. binnenl. 1000.
Onvolledig.
DE ZENDER werd op verzoek van de districtsleider van de LO J. van Kaam, opgericht door A. de Nijs, F. van Druenen en A.M. van Kaam (vertegenwoordigers van de landelijke bladen JE MAINTIENDRAI, VRIJ NEDERLAND, ONS VOLK, CHRISTOFOOR, e.a.) teneinde de talrijke geruchten die ten tijde van de invasie in Normandië de ronde deden, de kop in te drukken. Ook werd gewaarschuwd tegen foute personen, razzia's, vorderingen, enz. Redacteuren waren De Nijs en A.M. van Kaam. Op 8 augustus 1944 deed de *Sicherheitspolizei* een inval in de stencilpost, waarbij De Nijs gearresteerd werd. De uitgave ging echter door. Op 30 september 1944 volgde weer een inval, nu ten huize van A.M. van Kaam. Het resultaat was echter nihil. Na de bevrijding van Den Bosch hield de uitgave op te bestaan. Door dezelfde groep werd toen nog zeven maal het legaal-illegale blad DE SCHIJNWERPER uitgegeven tot dit door het Militair Gezag werd verboden.
Zie ook: De STEEKVLAM (nr. 761).

1120 Het ZONDAGSBLAD; 'van de vrije pen'
Amsterdam. 5 nov. '44-mei '45. wkl. stenc. nieuws, art. 1200.
Onvolledig.
Deze uitgave stond onder redactie van J. ('Pi') Scheffer, onderwijzer en radiomusicus. In maart 1945 werd Scheffer tevens redacteur van NOVUM; *voorlichtingsdienst* (zie nr. 554). De laatste weken van de oorlog werd nog een dagelijks nieuwsbulletin uitgegeven, het ÉÉN UUR BULLETIN; *dagelijksche nieuwseditie van* HET ZONDAGSBLAD (zie nr. 151). Medewerker was P. Snep.

1121 De ZUIDERZEEBODE
Hoorn. 10 okt. '44-15 mei '45. wkl., vanaf 29 mrt. '45 dgl. stenc. nieuws. 120-1200.
Compleet.
Dit blad werd door J. Romeyn jr. en mej. A. Heinstman uitgegeven toen de elektriciteitsvoorziening te Hoorn werd gestaakt. Medewerkers waren G.D. Scholten, mej. C. Heinstman, P. Peetoom, dr. J. Romeyn sr., E. Terpstra en mej. L. Groot.

1122 ZUIVERINGSZOUT
Amsterdam. zomer '42-aug. '44. onr. stenc. opinie-art. 250-5000.
1 nr.
Zie: De SCHILDWACHT (nr. 729).

1123 De ZUTPHENSE COURANT
Zutphen. (?) '44-(?) '45. wkl. typ. nieuws. -.
1 nr. uit febr. '45.

1124 'De ZWARTE OMROEP'; sub tuum praesidium[1]
Oosterbeek. 10 juni '43-18 sept. '44 (l.v. in apr. '45). dgl. typ. nieuws, art., ber. binnenl. 20.
Enkele nrs.
Deze uitgave werd door de onderwijzer H.W. Alferink begonnen op de dag dat te Oosterbeek de radiotoestellen moesten worden ingeleverd. Uit de landelijke bladen werden artikelen overgenomen; zelf schreef hij weekoverzichten, commentaren op plaatselijke gebeurtenissen, waarschuwingen en opwekkingen. De twintig exemplaren werden door even zoveel 'leeskringen' te Oosterbeek, Renkum en Driel onder 'leden' verspreid. Het laatste nummer van 'DE ZWARTE

---

1. 'Onder uw bescherming'.

OMROEP' verscheen op de dag van de luchtlandingen; deze oplage is geheel in handen van de *Airborne*-troepen geraakt die de exemplaren als souvenir hebben meegenomen. Op 19 september 1944 moest Alferink met zijn gezin naar Ede evacueren met achterlating van al zijn bezittingen. De volgende dag gingen huis en inboedel in vlammen op. Hierdoor was hij enige maanden tot werkeloosheid gedoemd. Zodra hij echter weer de beschikking kreeg over een radio nam hij de uitgave opnieuw ter hand, voornamelijk ten behoeve van de evacués. De aandacht van de Duitsers was echter, zoals uit huiszoekingen bleek, op DE ZWARTE OMROEP gevallen. Daarom werd de naam gewijzigd in DE KLEEFSE KOERIER (nr. 294). De huiszoekingen gingen toch door en Alferink ontsnapte ternauwernood aan een arrestatie. De laatste weken voor de bevrijding werd zijn taak overgenomen door zijn medewerker J. Koch.

Na de bevrijding werd de uitgave te Oosterbeek voortgezet onder de oorspronkelijke titel DE ZWARTE OMROEP (in augustus 1945 gewijzigd in DE RENKUMSE KOERIER).

1125 De ZWEEPSLAG
Hilversum. jan. '45–mei '45. 2 maal p.m. stenc. art. 500.
Nrs. uit mrt. en apr. '45.

Deze uitgave werd door C. Peet en A.J. Marx vervaardigd om de bevolking moed in te spreken en de zwarte handel te bestrijden. Na de arrestatie van Marx op 28 maart 1945 werd het werk door Peet alleen voortgezet.

Zie ook: De GOOISE KOERIER; *dagelijks nieuwsorgaan van het* ORANJE-BULLETIN *voor Hilversum en omgeving* (nr. 215).

1126 De ZWERVER
Oudesluis-Breezand. dec. '44–6 mei '45. dgl. aanv. typ., vanaf febr. '45 stenc. nieuws. 5–350.
Nrs. uit mrt., apr. en mei '45.

Dit blad werd ten huize van de familie Paarlberg vervaardigd door een marinier uit Den Helder, C. Otten, en H. Alders uit IJmuiden. Beiden waren in de Wieringermeer ondergedoken.

1127 De ZWIJGER
Venray. (?) '43–8 okt. '44 (l.v.). dgl. stenc. nieuws, art. 1000.
1 nr. uit okt. '44.

Deze uitgave werd vervaardigd door enige onderduikers, C. Aben, P. Nijssen en mr. P.J. Wintels met medewerking van de LO (o.a. P. Schoester, A. Vermeulen, J. van den Bergh, F. Terwindt en kapelaan M. Kuepers) en vele anderen, die bij de verspreiding hielpen. Ook tijdens de oorlogshandelingen in Noord-Limburg, waarbij Venray zwaar verwoest werd en de bevolking in de kelders huisde werd het werk voortgezet. Naast DE ZWIJGER gaf men in opdracht van en in overleg met de LO een 'DAGELIJKS NIEUWSBULLETIN' uit. Toen de bevolking in oktober 1944 in zijn geheel moest evacueren werd DE ZWIJGER in het reeds bevrijde Helmond legaal als weekblad uitgegeven om het contact tussen de verspreide Venrayers te onderhouden.

1128 De ZWIJGER
Weesp. 15 okt. '44–8 juni '45. dgl. stenc. nieuws. 50–750.
Onvolledig.

In de Haardenfabriek en IJzergieterij Becht en Dyserinck te Weesperkarspel had de directeur enkele vertrouwde personen een radiotoestel ter beschikking gesteld. Toen de elektriciteit in oktober 1944 werd uitgeschakeld en de bevolking van nieuws verstoken was, maar de fabriek nog wel over stroom beschikte, werd met medeweten van de directeur overgegaan tot de vervaardiging van een nieuwsbulletin. Toen ook voor de fabriek de elektriciteitsvoorziening ophield, stelde de directeur een accutoestel ter beschikking, zodat de uitgave zonder onderbreking kon worden voortgezet. De redactie bestond uit C. Batteram, C. Hut, J.L. Hut, W.H. Millecam en L.B.B. Oosterwijk.

1129 Z 66
Breda. 15 okt. '42–aug. '43. onr. stenc. opinie-art., nieuws, ber. binnenl. 250.
Onvolledig.

Z 66 was genoemd naar een commandopost in de Grebbelinie, die in de meidagen van 1940 tot het uiterste heeft standgehouden. In deze uitgave werden vooral berichten uit Breda opgenomen

en een samenvatting van het belangrijkste nieuws van de afgelopen maand. De redacteuren waren J.P. van Rooy en J. Reichardt; medewerker was D. Hofman. Na de val van Stalingrad werd door Z 66 een extra bulletin op rood papier op alle belangrijke punten van de stad aangeplakt. De *Sipo* zond om de daders te ontdekken zelfs een complete ruit naar een laboratorium, echter, daar steeds met gummihandschoenen werd gewerkt, zonder resultaat. Als gevolg hiervan werd de stad Breda met boete bedreigd. In het derde nummer van Z 66 werd daarom bekend gemaakt dat de redactie geen plakacties meer zou houden, en een afschrift van dit besluit werd aan de *Sipo* toegezonden.

Na de oproep van generaal Christiansen aan de leden van het Nederlandse leger zich in krijgsgevangenschap te begeven, werd, gezien deze belofte, een extra bulletin *per fiets* verspreid in een oplage van 5000 exemplaren.

Hierna ontstond er een periode van inzinking van het perswerk, daar Reichardt gedwongen werd in Duitsland te gaan werken (waar hij al spoedig wegens het verspreiden van geruchten gevangen werd gezet) en Van Rooy steeds meer in beslag genomen werd door werk voor de Inlichtingendienst (ID).

Het kwam echter nog tot de uitgave van enkele nummers en vlugschriften. Toen werd Van Rooy door toedoen van Anton van der Waals gearresteerd voor zijn ID-werk, en werd door toevallige omstandigheden ook de drukkerij ontdekt. Alle medewerkers werden ter dood veroordeeld; de vonnissen zijn echter niet voltrokken. Hofman is in het tuchthuis Lüttringhausen overleden.

1129A ZIJ VAN DEN OMROEP; wij willen onszelf zijn en blijven

Hilversum. 15 febr. '42–15 mei '42. mdl. stenc. opinie-art. –.
Compleet.

Dit blad werd vervaardigd door A.J. Lievense en J. Kooy, beiden technische medewerkers van de Nederlandsche Omroep. Zij kozen deze titel ter onderscheiding van het officiële personeelsblad WIJ VAN DEN OMROEP.

1130 ?????

Amstelveen. medio '43–10 mei '45. dgl. aanv. typ., later stenc. nieuws. 10–600.
Onvolledig van mrt.–mei '45.

Na de inlevering van de radiotoestellen werden de radioberichten door J.H. van Eijl mondeling doorgegeven. Na enige tijd werden zij door zijn dochter getypt. Daarna werden zij op groter schaal verspreid, o.a. onder spoor- en tramwegpersoneel. Toen de familie van Eijl de beschikking kreeg over een stencilmachine, kon de oplage steeds opgevoerd worden, vooral na Dolle Dinsdag. Medewerker was J. Opdam, ondergedoken ten huize van de familie van Eijl.

1131 ?????

Leeuwarden. 1 okt. '44–17 apr. '45. dgl. typ. nieuws. 50.
2 nrs.

Dit bulletin werd aanvankelijk titelloos, later, om de anonimiteit van de uitgevers te symboliseren met vijf vraagtekens in de kop uitgegeven door de jeugdige onderduikers K. de Jong, T. Dekker, W. van der Zee en P. Heerema. Zij beschikten over elektriciteit door gebruik te maken van de kabel voor de Condensfabriek en begonnen de uitgave volgens hun zeggen 'uit verveling'.

Toen de moeilijkheden door razzia's later erg groot werden, werd het 'een spannende wedloop met de vijand, zien wie het het langst vol zou houden'. De uitgave werd beëindigd bij de bevrijding van Leeuwarden.

1132 -

Aerdenhout. (?)–10 mei '45. dgl. typ. nieuws. 10.
2 nrs. uit mei '45.

Dit bulletin werd vervaardigd door A. van Woerkom. Ondanks op twee opeenvolgende dagen gedane invallen door SS-ers in januari 1945 werd het radiotoestel niet gevonden en zette Van Woerkom de uitgave van de berichten voort, daar juist in die tijd zo dringend behoefte aan nieuws bestond.

1133 -
Amsterdam. (?) '42-5 mei '45. dgl. typ. nieuws. 12-(?).
1 nr. uit mei '45.
Werd vervaardigd door H.R. Smith, aanvankelijk voor familieleden en buren, na september 1944 'op verzoek' ten behoeve van een ruimere kring van personen.

1134 -
Amsterdam. eind '43-5 mei '45. dgl. typ. nieuws. ca. 100.
Bijna volledig.
Deze uitgave werd vervaardigd door H. Visch en verspreid door P.M. Smier en Ph. Bossenbroek, allen werkzaam bij de N.V. Incasso-Bank te Amsterdam. De exemplaren werden doorgegeven aan de stads-bijkantoren en andere instellingen, waar ze soms weer vermenigvuldigd werden. Wegens het gele doorslagpapier, waarop werd getypt, werden de bulletins 'geeltjes' genoemd.

1135 -
Amsterdam. jan. '44-23 nov. '44. dgl. typ. nieuws. -.
Bijna volledig.
Werd voor de bewoners van Amsterdam-West vervaardigd door Wim de Boer. Op 24 november 1944, toen hij terugkeerde van een 'hongertocht' naar Wieringen, is hij aan uitputting bezweken.

1135A -
Amsterdam. (?) '44-mei '45. dgl. typ. nieuws. ± 50.
Enkele nrs.
Nadat op 9 oktober '44 in Amsterdam de elektriciteitsvoorziening aan particulieren was gestaakt, werden de radioberichten uit Engeland door A.C.M. van Vianen op een kristalontvanger beluisterd, uitgetypt en vermenigvuldigd. Hij zorgde eveneens voor de verspreiding.

1136 -
Amsterdam. (?)-mei '45. dgl. stenc. nieuws. -.
Nrs. van 3 mrt.-4 mei '45.
Deze uitgave werd verspreid op het stadhuis.

1137 -
Arnhem. medio '41-medio sept. '44. dgl. stenc. nieuws, ber. binnenl. ca. 70.
2 nrs. uit sept. '44.
Door enige employés van de AKU-fabrieken in de Kleefsche Waard, o.a. de heren B.J. van Otterlo, Horstman, Blok en Schrijver, zou na de inval van Duitsland in Rusland een dagelijks berichtenblad uitgegeven zijn, waarin ook vaak allerlei andere bijzonderheden werden opgenomen. Na de slag bij Arnhem en de daarop volgende evacuatie werd de uitgave gestaakt.

1138 -
Arnhem. juni '43-eind sept. '44. dgl. typ. nieuws. 1-3.
Volledig van 6 juni '44-eind sept. '44.
Dit nieuwsbulletin werd door mej. G.A. Kirchner tijdens een langdurige ziekte vervaardigd ten behoeve van haar arts, die het in het ziekenhuis aan collega's liet lezen. Dezen gaven het nieuws weer door aan patiënten. Het typewerk werd door een onderduiker P. Penning, verricht. Wegens de evacuatie van Arnhem werd de vervaardiging gestaakt.

1139 -
Barchem. sept. '44-juni '45. dgl. typ. nieuws. 10.
-.
Dit door W.J. Rinkel vervaardigde bulletin had eigenlijk geen titel, maar wanneer men wilde weten of de blaadjes er al waren, werd er naar 'karnemelk' gevraagd, zodat dit in de wandeling al spoedig de titel werd.

De exemplaren werden in z.g. luisterclubs voorgelezen en bereikten daardoor ongeveer 200 personen.

1139A -

Breukeleveen. (?)-apr. '45. dgl. typ. nieuws. -.

-.

Lion Polak, een gymnasiast uit Middelburg, dook onder op een woonschip te Breukeleveen, toen hij, als jood, uit de provincie werd verbannen. Hij gaf toen geheel alleen een nieuwsbulletin uit en ging niet op verzoeken om samenwerking in omdat zijn ouders dat te gevaarlijk achtten. Hierdoor kon hij, toen hij op 15 april '45 door Nederlandse SS-ers werd gearresteerd, ook geen namen noemen. Hij werd door hen vreselijk gemarteld en stierf op 22 april.

1140 -

Bussum. okt. '40-7 mei '45. dgl. stenc. nieuws. 140-1200.

Enkele nrs.

In de uitgeverij van J.Th. Bremer kwamen vanaf de zomer van 1940 dagelijks zoveel personen naar de Engelse zender luisteren, dat hij wegens het gevaar dat de nabijgelegen *Ortskommandantur* en NSB-overburen opleverden, besloot de radioberichten te gaan 'uitgeven'. Zijn dochter en drie zoons werkten hieraan mee. Toen de aanmelding bij de Kultuurkamer verplicht gesteld werd, weigerde Bremer dit en veranderde van beroep. Hoewel de Duitsers meermalen hun belangstelling toonden voor de familie Bremer, is het hun nimmer gelukt de familie te betrappen.

1141 -

Dordrecht. medio sept. '44-6 jan. '45. dgl. typ. nieuws. ca. 14.

-.

Dit nieuwsbulletin werd de eerste maal uitgegeven onder de titel DE REALIST (zie nr. 709) en verder uit veiligheidsoverwegingen zonder opschrift. Het werd vervaardigd door H. de Man, ambtenaar bij de dienst voor Sociale Zaken. Andere ambtenaren maakten vaak doorslagen van de berichten. Met behulp van het bulletin werd geld opgehaald, waarmee HIER IS LONDEN (nr. 232) gesteund werd. De vervaardiging werd beëindigd toen De Man als gevolg van de razzia's te Dordrecht zijn bewegingsvrijheid verloor.

1142 -

Eerbeek. okt. '44-28 apr. '45. dgl. typ. nieuws. -.

Enkele nrs.

Dit bulletin werd door J.A. Prins, directeur van de Arnhemse Stoomsleephelling Mij te Arnhem, vervaardigd tijdens zijn evacuatie-verblijf in Eerbeek.

1143 -

Eindhoven. (?)-half september '44. dgl. typ. nieuws. -.

Enkele nrs. uit juli en aug. '44.

Dit bulletin werd tot de bevrijding van Eindhoven vervaardigd in de Philips-fabrieken.

1144 -

Enkhuizen. begin juni '44-30 sept. '44. dgl. typ. nieuws. -.

1 nr.

Werd door J.C. Wonder vervaardigd gedurende de periode dat de KLAROEN DER BEVRIJDING (zie nr. 293) wekelijks verscheen. Toen de KLAROEN dagblad werd, beëindigde Wonder de uitgave.

1145 -

Enschede. (?)-(?) '44. dgl. typ. nieuws. ca. 20.

-.

Werd vervaardigd door de journalisten C.H. en H. Enkelaar.

Zie: Het PAROOL; *vrij onververveerd* (nr. 653).

1146 -

Goes. (?)-4 nov. '44. -. -. nieuws. -.

-.

Dit bulletin werd tot Goes bevrijd was, vervaardigd door A.A. Verburgh. De berichten werden opgenomen door middel van een zelfvervaardigd ontvangapparaatje, waar in geval van onraad altijd buitenshuis mee werd geluisterd.

1147 -

Gorssel. nov. '44-apr. '45. dgl. typ. nieuws. 6-12.

1 nr.

Werd vervaardigd door drs. D.J. Smeenk.

1148 -

's-Gravenhage. medio mei '40-8 nov. '40. dgl. typ. nieuws, ber. binnenl., ber. buitenl. 2.

-.

De Regeringspersdienst werd na de capitulatie van Nederland met het ministerie van Buitenlandse zaken ondergebracht in het gebouw van de Eerste Kamer. In hetzelfde gebouw kwamen ook de secretarissen-generaal van de verschillende departementen samen. Dit college had behoefte aan informatie; uiteraard vooral uit Engeland, waar onze regering vertoefde, maar ook uit andere landen en bovendien over de stemming en over de gebeurtenissen in het binnenland. Met behulp van de ambtenaren van het ministerie van Buitenlandse Zaken verzamelden A.J. Lievegoed, chef van de Regeringspersdienst en de sous-chef van deze dienst D.J. Lambooy de berichten uit de ether en het nieuws uit den lande, dat van enige betekenis kon zijn. Hier vonden wij ook de bron van verschillende op grote schaal vermenigvuldigde en in circulatie gebrachte documenten uit de eerste maanden van de bezetting, zoals het stuk uit het *Hamburger Fremdenblatt* d.d. 7 augustus 1940 betreffende het bombardement van het ziekenhuis Bethlehem te 's-Gravenhage, de uiteenzetting van generaal Winkelman betreffende het bombardement en de overgave van Rotterdam, het commentaar op de uitlating van Von Ribbentrop waarin hij de bezetting van Nederland en België rechtvaardigde, enz.

Deze berichten werden in twee exemplaren uitgetikt; het ene werd ter beschikking gesteld van het college van secretarissen-generaal, het andere bewaard voor vertrouwde departementsambtenaren, die het weer overtypten. Dit is tenslotte de aanleiding geworden van de arrestatie van vele personen. Tengevolge van een inval bij mr. C.J. van Schelle – een der secretarissen van het college van secretarissen-generaal – bij wie exemplaren van de berichten werden aangetroffen, werden in de nacht van 7 november 1940 gearresteerd: D.J. Lambooy, mr. C.J. van Schelle, dr. J.H. van Royen, de secretaresse die de bulletins typte mej. C. Walburgh Schmidt, L.F. Carrière, J.F. Boer, H.F. Eschauzier, mr. W.J.G. baron Gevers en een week later nog mr. S.M. van Brakel, allen verbonden aan het ministerie van Buitenlandse Zaken.

A.J. Lievegoed was op 7 oktober 1940 met de groep Indië-gijzelaaes naar Buchenwald gebracht, zonder dat de Duitsers iets van zijn aandeel in het bulletin hadden bespeurd. Later is hij in Buchenwald enige malen over de zaak verhoord. Na langere of kortere gevangenschap in het Oranje-hotel te hebben ondergaan, werden alle arrestanten vrijgelaten.[1]

1149 -

's-Gravenhage. okt. '44-5 mei '45. dgl. typ. nieuws. 35.

Enkele nrs. uit apr. en mei '45.

Werd vervaardigd door F. Keijzer ten behoeve van de clientèle van de boekhandel waar hij werkzaam was.

---

1. Gegevens over de berichten en hun herkomst zijn aangetroffen in de *Meldungen aus den Niederlanden* no. 20 d.d. 11 nov. 1940, pag. 30 en 31, en no. 21 d.d. 18 nov. 1940, pag. 32.

1150 -

'-s-Gravenhage. 28 juni '43–9 mei '45. dgl. typ. nieuws. 14.
Onvolledig.

Werd vervaardigd door J. Clement, eerst in zijn boven een kringhuis van de NSB gelegen woonhuis, later, toen de stroom werd afgesloten, in een pastorie, daarna in een limonadefabriek, tenslotte in de Centrale Keuken.

1151 -

Groningen. zomer '43–apr. '45. dgl. geschreven. nieuws. 10.
–.

In het Museum van Oudheden te Groningen hield de conciërge J.P. Ningen verscheidene onderduikers verborgen. Gezamenlijk vervaardigden zij een bulletin dat in de stad Groningen volgens het sneeuwbalsysteem verspreid werd.

Op maandag was het museum gesloten en bracht Ningen in Zuidhorn en Oldehove alle bulletins van de afgelopen week rond; deze werden weer plaatselijk geheel of gedeeltelijk gekopieerd en als weekbericht verspreid.

1152 -

Haarlem. medio '43–5 mei '45. dgl. typ. nieuws. 10–15.
2 nrs. uit '45.

Werd door A.W. Vreeken bezorgd ten behoeve van het personeel van het PEN te Bloemendaal.

1153 -

Haarlem. voorjaar '44–22 maart '45. dgl. geschreven. nieuws. 1.
Onvolledig.

Werd vervaardigd door H.J. Leupen.

1154 -

Hengelo. begin '44–nov. '44. dgl. stenc. nieuws. 1000.
–.

Zie: Het VRIJE VOLK (nr. 1049).

1155 -

Hilversum. (?) '44–5 apr. '45. dgl. typ. nieuws. –.
Enkele nrs. uit nov. '44.

Dit bulletin werd ten behoeve van vrienden en kennissen vervaardigd door mej. A. Vrijborg. Toen zij na 6 april 1945 geen enkele mogelijkheid meer zag om stroom voor de radio te verkrijgen, werd de uitgave beëindigd.

1156 -

Hollandsche Rading. (?) '41–nov. '44. dgl. geschreven. nieuws. 1(?).
Nrs. uit '44.

Dit bulletin werd vervaardigd door de 70-jarige C.A. Kramer. Toen de elektriciteitsvoorziening ophield, heeft hij nog enkele malen clandestien stroom afgetapt. Toen dit tenslotte te gevaarlijk werd, staakte hij de uitgave.

1157 -

Lage Vuursche. sept. '44–5 mei '45. dgl. aanv. typ., later hect. nieuws. 3–10.
Enkele nrs.

Werd vervaardigd door A.D.J. Egmond.

1158 -

Loenen a.d. Vecht(?). (?) '44–(?) '45. 2 à 3 maal p.w. stenc. nieuws, art. –.
Nrs. uit jan. en febr. '45.

1159 -

Middelburg. medio '43-2 dec. '44. dgl. aanv. hect., later stenc. nieuws. 40-200.
Nrs. uit najaar '44.

Werd op het kadaster vervaardigd door J.A. Stroo en L.J. Geers, beiden aldaar werkzaam.

1160 -

Nieuwlande. mrt. '44-apr. '45. aanv. dgl., later onr. typ. nieuws, art. 10-20.
Nrs. uit mrt. en apr. '45.

Deze uitgave werd door drie joodse onderduikers vervaardigd ten behoeve van tientallen andere onderduikers en hun verzorgers. De inhoud bestond behalve uit nieuwsberichten en commentaar daarop, uit raadgevingen voor onderduikers en uit anti-Duitse propaganda in humoristische stijl. Behalve door de uitgevers werden ook bijdragen geschreven door geallieerde krijgsgevangenen en vliegers, allen natuurlijk ook ondergedoken. Door de vele razzia's verscheen het blad vooral na Dolle Dinsdag zeer onregelmatig.

Zie ook: De DUIKELAAR (nr. 145).

1161 -

Nijmegen. (?) '42-16 sept. '44 (l.v.). dgl. typ. nieuws, art. 20.
1 nr. uit sept. '44.

Tot eind september 1941 was A. Lammerts van Bueren hoofdredacteur van de PROVINCIALE GELDERSCHE EN NIJMEEGSCHE COURANT. In juli en augustus 1941 had hij gevangen gezeten en bij zijn vrijlating weigerde hij de belofte af te leggen de courant in de geest van de 'nieuwe orde' te redigeren. Hij werd ontslagen en ging daarna over tot de uitgave van een nieuwsbulletin met een militair en politiek weekoverzicht als bijlage, dat aan twintig 'leeskringen', o.a. in Venlo, Utrecht, 's-Hertogenbosch, werd verstrekt. Ook werden de exemplaren volgens het sneeuwbalsysteem vermenigvuldigd.

Na de bevrijding van Nijmegen werd de uitgave legaal voortgezet onder de titel NIJMEEGSCHE ILLEGALE PERS. (Na twee dagen verscheen het NIJMEEGSCH DAGBLAD, dat van dagelijks nieuws werd voorzien door het persbureau De Illegale Pers, zie nr. 329.)

1162 -

Rotterdam. mei '40-aug. '45. dgl. aanv. geschreven, vanaf febr. 1943 typ. nieuws. 12-24.
Bijna volledig van febr. '43-aug. '45.

Door de aan het dagblad DE MAASBODE verbonden journalist M.J. van den Broek werden van de capitulatie van Nederland in mei 1940 af tot de capitulatie van Japan ononderbroken nieuwsberichten over het verloop van de oorlog genoteerd. Dat dit over een periode van vijf jaar niet zonder spanningen en gevaren is verlopen, is duidelijk.

De exemplaren van het bulletin werden uit principiële overwegingen altijd persoonlijk door Van den Broek rondgebracht. Zelfs in het éne uur dat men op de dag van de grote razzia op 11 november 1944 op straat mocht - van 5 tot 6 - geschiedde dit ook. Tot de vaste lezers behoorde o.a. mgr. J. Witlox, de oud-hoofdredacteur van DE MAASBODE.

1163 -

Rotterdam. juni '43-mei '45. dgl. typ. nieuws. 50.
-.

Dit bulletin werd na de verplichte inlevering van de radiotoestellen vervaardigd door de radio-expert E.G.R. Coché. Het werd voornamelijk in eigen betrouwbare klantenkring en op enkele grote kantoren verspreid.

1164 -

Rotterdam. -. dgl. stenc. nieuws. -.
Enkele nrs. uit nov. '43.

Werd op het stadhuis vervaardigd en aan betrouwbare ambtenaren uitgereikt.

1165 -

Schermerhorn. -. -. -. -. -.
-.

Zie: CONTACT (nr. 122).

1166 -
Schiedam. -. dgl. typ. nieuws. 6.
-.
Dit door M.W.H. de Gorter vervaardigde bulletin werd volgens het sneeuwbalsysteem verspreid, voornamelijk in bedrijven en werkplaatsen met veel personeel, zoals b.v. de werf Wilton-Fijenoord.

1167 -
Soest. (?)-7 mei '45. dgl. typ. en stenc. nieuws, art. -.
Enkele nrs.
Deze uitgave werd samengesteld door H.J. van Hal, chef der afdeling Sociale Zaken ter gemeentesecretarie, en de journalist-cabaretier B. Roelofs (ps. Benny Vreden), en ter gemeentesecretarie vermenigvuldigd en verspreid.

1168 -
Stompetoren. sept. '44-1 dec. '44. dgl. typ. nieuws. 6-8.
-.
De bij dr. H. Heringa ondergedoken joodse student W.Ph. Pos gaf in de herfst van 1944 een nieuwsbulletin uit, waarvan hij de vervaardiging moest beëindigen toen hij op een gegeven ogenblik niet meer over een radio kon beschikken.

1169 -
Utrecht. zomer '43-10 mei '45. dgl. typ. nieuws. 12.
Onvolledig.
Als spoorwegambtenaar verzorgde W. Noorlander aanvankelijk het nieuws in de hoofdgebouwen van de NS te Utrecht, waar hij met een zelfgemaakte 'eenpitter' naar de radio luisterde. Na de Spoorwegstaking, toen de nieuwsbladen enige tijd zeer onregelmatig doorkwamen, vervaardigde hij het bulletin tevens in opdracht van de illegaliteit in de wijk Hoograven.

Enige dagen voor Kerstmis 1944 werd Noorlander tijdens een razzia opgepakt en in het kamp te Amersfoort, waar duizenden in de beruchte razzia opgepakte Rotterdammers verbleven, ingesloten. Hij wist echter na enige dagen te ontsnappen en zette de uitgave voort.

1169A -
Utrecht. -. -. dgl. typ. nieuws. -.
Enkele nrs. uit '44.
Dit bulletin werd vervaardigd door A. Koelewijn.

1170 -
Velp. okt. '44-apr. '45. dgl. stenc. nieuws. 180.
1 nr. uit jan. '45.
Deze uitgave werd ten huize en met medewerking van F.J. Besseling vervaardigd door C. Huyser, een evacué uit Den Haag.

1171 -
Wageningen. medio '43-28 sept. '44. dgl. typ. nieuws. 20.
2 nrs. uit aug. en sept. '44.
Toen de radiotoestellen waren ingeleverd, werd het radionieuws aanvankelijk op het Laboratorium voor Plantensystematiek en -geografie te Wageningen mondeling verspreid door H.W. Renkema. Daar dit echter zeer gevaarlijk was omdat de hoogleraar dr. J. Jeswiet lid van de NSB was, besloten Renkema en mej. F.L.L. Siegers de berichten te typen. Uit veiligheidsoverwegingen droegen de bulletins noch een titel, noch een datum. De uitgave werd gestaakt toen Wageningen werd geëvacueerd.

1172 -
Wageningen. (?)-sept. '44. -. -. -. -.
-.
Deze uitgave zou, tot Wageningen in de frontlinie kwam te liggen, zijn uitgegeven door de journalist G.H. Hoek.

1173 -

Wieringermeer (Middenmeer). okt. '44–16 apr. '45. aanv. 3 maal p.w., later dgl. stenc. nieuws. 60–220.
1 nr. van 16 apr. '45.

Dit bulletin werd uitgegeven door C. Douma, leider van de LO en van de TROUW-groep in de Wieringermeer, en aan één op elke vijf huisnummers verstrekt ter doorgave aan de vier andere. Na de arrestatie van Douma en zijn fusillering op 9 februari 1945 werd de leiding van het blad overgenomen door W. ten Kate. Het laatste nummer verscheen op 16 april 1945, daar de Wieringermeer op 17 april geïnundeerd werd.

1174 -

Woerden(?). (?)–5 mei '45. dgl. aanv. geschreven, vanaf mrt. '45 typ. nieuws. –.
Nrs. uit mrt., apr. en mei '45.

1175 -

Zaandam. (?)–mei '45. dgl. typ. nieuws. 25.
Nrs. uit mei '45.

Dit bulletin werd gedurende de laatste maanden van de oorlog door 'een groepje jongelui' vervaardigd.

1176 -

–. febr. '45–7 mei '45. dgl. typ. nieuws. –.
Onvolledig.

Werd vervaardigd door J. Roemeling Frima.

BIJLAGEN

LIJST VAN AFKORTINGEN VAN ILLEGALE ORGANISATIES

CDK - *Centraal Distributiekantoor*. Illegale organisatie ter vervaardiging van valse papieren.

CID - *Centrale Inlichtingendienst* (aanvankelijk: Inlichtingendienst). Een begin 1943 opgerichte inlichtingen- en verbindingsgroep, welke steunde op de telefoon- (later ook telex-)verbindingen van de PTT.

College van Vertrouwensmannen - College van zeven personen die door de Nederlandse regering te Londen per telegram van 2 augustus 1944 aangewezen werden om haar tijdens een eventueel vacuüm bij de bevrijding te vertegenwoordigen en haar, zolang zij in Londen was, van advies te dienen.

FC - *Falsificatie-Centrale*. Illegale organisatie ter vervaardiging van valse papieren.

GAC - *Grote Adviescommissie van de Illegaliteit*. Coördinerend lichaam, in juli 1944 op aandrang van de Nederlandse regering te Londen samengesteld door de voornaamste organisaties der illegaliteit.

ID - *Inlichtingendienst*. Een in de zomer van 1940 opgerichte spionagegroep, die in nauw contact stond met de OD.

De Kern - Eind 1943 opgericht orgaan ter coördinatie van de groepen, die onderduikers verzorgden.

KP - Zie LKP.

LKP - *Landelijke Knokploegen*. Landelijke verzetsorganisatie; ontstaan uit kleine gewapende groepen, die van 1943 af actief verzet pleegden. De LKP werkte nauw samen met de LO. Van medio 1944 af werden vooral militaire objecten gesaboteerd.

LO - *Landelijke organisatie voor hulp aan onderduikers*. Verzorgingsorganisatie, eind 1942 gegroeid uit activiteiten tegen de arbeidsdienst en later ook arbeidsinzet. Na de April-Meistakingen van 1943 werden alle plaatselijke groepen ondergebracht in één organisatorisch verband, de LO (augustus 1943). Vervalste papieren voor onderduikers werden geleverd door de Falsificatie Centrale (FC, later FC-LO), de Persoonsbe-

wijzensectie (PBS) en het (illegale) 'Centraal Distributiekantoor' (CDK).

LOF - *Legioen van Oud-Frontstrijders*. Een in juni 1940 in legerkringen opgerichte groep, o.m. voor het plegen van sabotage. Na arrestatie van het grootste gedeelte van de leiding in het voorjaar van 1941 kwam een fusie met de OD tot stand.

NBS - *Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten*. Landelijke organisatie voor gewapend verzet, gedeeltelijk uit leden van de LKP, de OD en de RVV bestaande, op 3 september 1944 gevormd, die zich vooral op strijd tijdens de bevrijding voorbereidde.

NC - *Nationaal Comité*. Werkcomité uit het z.g. Groot Burger-Comité dat in 1942 en 1943 het verzet trachtte te coördineren.

NC (van Verzet) - *Nationaal Comité van Verzet*. Een algemene verzetsorganisatie, in december 1942 opgericht door intellectuelen met het doel het burgerlijk verzet te stimuleren vooral in industriële en ambtelijke kringen.

NSF - *Nationaal Steunfonds*. 'De bankier van het verzet', vooral werkzaam in 1944-'45 (Spoorwegstaking).

OD - *Ordedienst*. Gewapende verzetsorganisatie, in 1940 ontstaan in kringen van beroepsmilitairen, die zich ten doel stelde, na de bevrijding de orde te bewaren.

PBC - *Persoonsbewijzencentrale*. Een in 1942 ontstane organisatie voor het drukken van valse persoonsbewijzen.

Perskern - Zie blz. 29.

PI - *Perhimpunan Indonesia*. Zie blz. 83.

'Raad van Negen' - Raad van vertegenwoordigers van alle door de bezetter opgeheven studentencorpora en -verenigingen, die leiding gaf aan het studentenverzet.

RVV - *Raad van Verzet*. Na de April-Meistakingen van 1943 opgerichte groep, die ten doel had, de bestaande verzetsgroepen te coördineren, doch daarin niet slaagde. De RVV werd een zelfstandige verzetsorganisatie, waarvan verschillende groepen zich toelegden op sabotage, spionage, vervalsingen, illegale pers, enz.

RR - *Rolls Royce*. Een in 1943 opgerichte koeriers- en spionagedienst.

VC - *Vaderlands Comité*. Op verzoek van de Nederlandse regering begin 1944 gevormde commissie, bestaande uit vijf leden. Zij had een adviserend karakter en was een voortzetting van het Nationaal Comité.

LIJST VAN TECHNISCHE AFKORTINGEN

dgl. - dagelijks
wkl. - wekelijks
mdl. - maandelijks
onr. - onregelmatig
l.v. - legaal voortgezet
art. - artikelen
opinie-art. - opinie-artikelen
nieuws. - nieuwsberichten
ber. binnenl. - berichten binnenland
ber. buitenl. - berichten buitenland
meded. - mededelingen
ill. - illustraties
typ. - getypt
stenc. - gestencild
druk. - gedrukt
hect. - gehectografeerd
geschr. - geschreven
rotapr. - rotaprint
p.w. - per week
p.m. - per maand
p.j. - per jaar
nr. - catalogusnummer
no. - nummer van een blad, aflevering of artikel

PERSONENREGISTER

PLAATSNAMENREGISTER